

Arhivele Naționale ale României

National Archives of Romania

revista arhivelor

Archives Review

LXXXVI (2009) 1

Arhivele Naționale ale României

Bd. Regina Elisabeta nr. 49, sector 5, București,
România

www.arhivelenationale.ro
revista.arhivelor@mai.gov.ro

Acest număr a apărut cu generosul sprijin al Centrului medical Medas,
intermediat de Asociația Arhiviștilor Teleorman

ISSN 1453 - 1755

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVI (2009)
No 1**

International Advisory Board

Hermína Anghelescu (Detroit, Michigan), Mihnea Berindei (Paris), Stefano Bottoni (Alessandria), Ion Bulei (Bucharest), Ovidiu Buruiană (Iași), Ovidiu Cristea (Bucharest), Michela Dal Borgo (Venice), Dennis Deletant (London), Marius Diaconescu (Bucharest), Catherine Durandin (Paris), Gérard Ermisse (Paris), Constanța Ghițulescu (Bucharest), Armand Goșu (Bucharest), Didier Grange (Geneva), Florea Ioncioaia (Iași), Gail Kligman (Los Angeles, California), Antal Lukács (Bucharest), Paul Michelson (Huntington, Indiana), Andi Mihalache (Iași), Lorenz Mikoletzky (Vienna), Lucian Năstasă (Cluj-Napoca), Ferdinand Oppl (Vienna), Marius Oprea (Bucharest), Isabella Orefice (Rome), Acad. Șerban Papacostea (Bucharest), Ovidiu Pecican (Cluj-Napoca), Andrei Pippidi (Bucharest), Leonidas Rados (Iași), Virgil Târău (Cluj-Napoca), Vladimir Tismăneanu (Maryland), Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca), Cristian Vasile (Bucharest), Petronel Zahariuc (Iași)

Editorial Board

Arcadie M. Bodale
Cătălin Botoșineanu
Dorin Dobrințu
Ioan Drăgan
Laura Adriana Dumitru
Costin Feneșan
Paula Ivan

Șerban V. Marin (*editor-in-chief*)
Peter Moldovan
Alina Pavelescu (*editorial secretary*)
Bogdan-Florin Popovici
Constantin-Răducu Stancu
Claudiu Victor Turcitu

Translations, Linguistic Examination

Laura Adriana Dumitru (French)
Costin Feneșan (German)
Șerban V. Marin (English)
Peter Moldovan (German)

Alina Pavelescu (French)
Gabriela Preotesi (English)
Adina Rățoi (English, French)

Cover
George Stroe

ISSN: 1453-1755

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI
NATIONAL ARCHIVES OF ROMANIA

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVI (2009)
No 1**

SUMMARY

ARCHIVE STUDIES

Bogdan-Florin POPOVICI – <i>Datele personale și accesul la arhive în România: între protecție excesivă și ignoranță</i>	9
Octavian DASCĂL – <i>Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)</i>	28
Matthias BUCHHOLZ – <i>Munca arhivistică – (uneori) mai mult decât un act de prevenire a amneziei. Cazul “Arhivei literaturii oprimate din RDG”</i>	53
Aurelian ARMĂȘELU – <i>Informare în vederea prelucrării arhivistice a documentelor tehnice. Proiectul tehnic</i>	64
† Alexandru DUȚĂ – <i>Propuneri pentru perfecționarea activităților de ordonare și inventariere a colecțiilor de planuri și hărți</i>	81

* * *

Peter MOLDOVAN – <i>Privire retrospectivă asupra Arhivelor orășenești Sibiu, Bistrița și Brașov</i>	86
---	----

STUDIES OF HISTORY

Adrian MAGINA – <i>Reconfirmarea privilegiilor Caransebeșului în anul 1597</i>	100
Ștefan BOSOMITU – <i>Testamentul - formă de manifestare a puterii părintelui asupra grupului familial</i>	106
Alina DOROJAN – <i>Comunitatea italiană din București (1850-1918) (I)</i>	133
Laurențiu Ovidiu ROȘU – <i>Considerații privind întemeierea familiilor în cadrul Parohiei Ortodoxe Române Oravița Montană în perioada 1865-1894</i>	145
Nicolae IONIȚĂ – <i>Imaginea relațiilor româno-ruse din perioada 1878-1908 în documente diplomatice germane</i>	157
Daniela OLĂRESCU – <i>Sextil Pușcariu - președintele Institutului român din Berlin: un subiect tabu?</i>	175

Gabriel CATALAN – <i>Teatrul și muzica din România în primii ani de comunism (I)</i>	187
Dorin DOBRINCU – <i>Rezistența armată anticomunistă și rezistența greco-catolică în centrul Transilvaniei. Organizația "Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă" (1948-1950)</i>	204
Paula IVAN – <i>Formele de represiune a rezistenței anticomuniste în memoria colectivă (I)</i>	219
Mihai Sorin RĂDULESCU – <i>Tudor Voinea – o încercare de biografie</i>	246

RESTITUTIO

Costin FENEȘAN – <i>John Petty – un călător englez prin Transilvania și Țara Românească (1784)</i>	264
Narcis ISPAS – <i>Leon Popescu, producător și proprietar al filmului Războiul Independenței României 1877/78</i>	285

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

Elena-Maria Schatz & Robertina Stoica, <i>Catalogul colectiv al incunabilelor din România (Șerban V. Marin)</i>	291
Dan-Horia Mazilu, <i>Văduvele sau despre istorie la feminin (Nicoleta Roman)</i>	293
Alberto Basciani, <i>La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940 (Mirela-Daniela Tîrnă)</i>	297
Radu Ciuceanu & Ion Constantin, <i>Masacrele de la Katyn (Mirela-Daniela Tîrnă)</i>	298
Daniel Ghe. Talambă, <i>Maghiarii din România – Perioada 1944-1948 (Monica Negru)</i>	299
Nicoleta Ionescu-Gură, <i>Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (Monica Negru)</i>	303
Peter Siani-Davies, <i>Revoluția română din decembrie 1989 (Radu Stancu)</i>	306

ADDENDA ET CORRIGENDA

Despre arhivistica românească, privind spre viitor (Bogdan-Florin Popovici)	311
---	-----

O tragedie filologică și profesională: traducerea în limba română a SR ISO 15489:2001 (<i>Bogdan-Florin Popovici</i>)	328
O precizare (<i>Gabriel Catalan</i>)	334

ARCHIVAL STUDIES IN THE WORLD

“Bundesarchiv” – instituție modernă și eficientă prin strategii și soluții inteligente (II) (<i>Peter Moldovan</i>)	335
Masa rotundă <i>A fost odată primăvara... Praga 1968</i> (<i>Radu Stancu</i>)	347
Despre Sesiunea anuală de comunicări a Institutului “Nicolae Iorga” (<i>Șerban V. Marin, Radu Stancu</i>)	350
Dezbaterile <i>Modernitatea românilor. Realitate sau utopie</i> (<i>Elena Cirjan</i>)	356
Expoziția itinerantă <i>100 de semnături pentru libertate. 1848/1849 pe Mureș și pe Târnave</i> (<i>Peter Moldovan</i>)	359
<i>Democrație, Memorie, Justiție</i> – Institutul Cultural Român, 30 iunie 2009 (<i>Radu Stancu</i>)	361
Festivalul de film documentar dedicat drepturilor omului <i>One World Romania sau Republica oamenilor bine intenționați</i> (<i>Radu Stancu</i>)	363
Contributors	369

Datele personale și accesul la arhive în România: între protecție excesivă și ignoranță

Bogdan-Florin Popovici

Dedicație:

... pentru toți colegii arhiviști care, din 1996 încoace, au susținut că Legea 16 este compatibilă și sincronă cu practicile europene ...

A. Stadiul problemei

Legea Arhivelor Naționale [în continuare, LAN] din 1996 reglementează accesul la documentele cu valoare istorică. După trecerea perioadei generale de protecție de 30 de ani, documentele pot fi cercetate la cerere. Acest acces este însă limitat de starea de prelucrare¹ și de nevoia de protecție a “documentelor a căror cercetare poate afecta interesele naționale, drepturile și libertățile cetățenilor”, stabilirea acestor documente făcându-se conform anexei 6, de către deținătorul legal al acestora.

Comparând aceste prevederi cu principiile Recomandării 13/2000 a Consiliului Europei, se impun câteva observații. Mai întâi, LAN stabilește cu pertință că pot exista documente protejate, care necesită o perioadă de protecție superioară, justificată prin rațiuni de protecție a persoanei și a intereselor naționale². La fel, legiuitorul stabilește că nu există practic documente veșnic inaccesibile, ci orice document va fi accesibil după trecerea perioadei de protecție³. Mai departe însă, nici legea, și nici procedurile subsecvente legii nu precizează nicăieri dacă încadrarea documentelor în categoriile prevăzute de anexa 6 poate fi contestată de utilizator⁴, dacă există posibilitatea acordării de derogări în vederea accesului⁵ și nici dacă există posibilitatea acordării de acces parțial la documente (anonimizare, extrase, acoperire)⁶. Nu se precizează dacă existența acestor documente poate fi semnalată cercetătorului prin instrumentele de informare științifică⁷. Dacă mai adăugăm și prevederea după care stabilirea documentelor se face de deținătorul legal,

¹ Cel mai frecvent caz și cea mai spinoasă problemă.

² Legea 16/1996 a Arhivelor Naționale, anexa 6 versus *Recomandarea nr. R (2000) 13 privind o politică europeană asupra accesului la arhive* [în continuare, *Recomandarea 13*], clauza 7.1 în Ch. Kecskeméti, Iván Székely, *Accesul la Arhive*, supliment la “Revista Arhivelor. Archives Review”, 84 (2007), p. 88 [în continuare, *Accesul la arhive*].

³ Legea 16/1996, anexa 6 versus *Recomandarea 13*, clauza 7.2.

⁴ *Recomandarea 13*, clauza 11.

⁵ *Recomandarea 13*, clauzele 8-10.

⁶ *Recomandarea 13*, clauza 10.

⁷ *Recomandarea 13*, clauza 8.

eliminând astfel autoritatea creatorului (sau a proprietarului)⁸, putem concluziona că este vorba de o reglementare legală confuză, conflictuală cu alte legi conexe, aproape imposibil de pus în practică, sursă de putere discreționară și prin aceasta sursă de abuz.

Vom încerca în continuare, pornind de la niște exemple din activitatea de zi cu zi, să analizăm situația datelor personale și impactul acestora asupra activității Arhivelor. În partea finală, vom sugera câteva posibile linii de acțiune, pentru o potențială rezolvare a unei situații în care două legi care se adresează cetățeanului par a conlucra foarte bine împotriva exercitării unui drept fundamental, accesul la informație.

Cazuri din Arhive (1999–2008)...

- într-o zi, sosește la sala de studiu o ziaristă. Din informațiile ei, o anume persoană celebră pentru presa din Brașov ar fi cercetat la arhive și nu știe cum să o găsească. Solicită adresa ei și numărul de telefon. Se refuză, pentru că nu sunt date publice.

- o cercetătoare cercetează timp de 2 luni și, la sfârșit, solicită să i se înapoieze, pentru câteva minute, buletinele de comandă și cererile de copiere, pentru că nu și-a notat comenzile. I se refuză, pe motiv că sunt documentele instituției acum și pot fi, eventual, cercetate după 30 de ani.

- la o întrunire profesională, un custode al sălii de studiu vine cu propunerea de a realiza o bază de date cu dosarele cercetate în funcție de temă, astfel încât atunci când un cercetător va veni cu o temă de cercetare similară, să fie îndrumat direct spre documentele studiate anterior (*citește* identificate/descoperite) de alt cercetător.

- la un moment dat, a existat posibilitatea unei convocări urgente la serviciu a angajaților. Ca urmare, lista completă a angajaților, cu funcția, adresa completă și numerele de telefon a fost afișată la jandarmul din structura de pază, adică în holul de acces al publicului în instituție. Desigur, atunci când telefoane obscene au început să sune la colegele necăsătorite, nu s-a găsit vinovatul...

- un cercetător realiza o teză de doctorat având ca obiect o monografie a fostei mari întreprinderi românești interbelice, IAR. A dorit să identifice nivelul de viață al angajaților, analizând veniturile și coșul zilnic determinat statistic. Accesul la statele de plată din anii '1930 a fost pus în discuție, considerându-se că documentele conțin date personale ce trebuie protejate...

- un cercetător studia starea de sănătate în Brașov. A solicitat o coală de conexare (un dosar) referitoare la probleme sanitare, ce cuprindea și un document reprezentând fișa de sănătate a unei femei de moravuri ușoare, din 1912. Nu i-a fost furnizat, pe motiv că documentele privind starea de sănătate sunt confidențiale timp de 100 de ani.

- fiul unui german deportat în URSS din 1945 a dorit să vadă dosarul de expropriere al familiei lui. I s-a refuzat accesul pe motiv că documentele conțin date personale.

- deși actele de firmă privată sunt protejate pentru 50 de ani, lista de acționari a unei firme lichidate în 1946 nu a fost liberă la cercetare, pe motiv că documentul cuprinde "date personale".

⁸ Legea 16/1996, art. 22 versus *Recomandarea 13*, clauza 7.2.

- notarul X are ca pasiune istoria. Și este așa de pasionat, încât este înscris și la doctorat în istorie. Este, în calitate sa profesională, și operator de date personale, înregistrat. Cu toate acestea, i s-a pus în discuție accesul la documente din 1940 referitoare la compositorate (asociații de proprietari particulari de terenuri) pe motiv că acestea conțin (și) date personale.

- îmi amintesc despre fișele medicale ce ni se întocmeau înainte de 1989. Așteptând la doctor, mi-am citit fișa și am văzut că avusesem, chipurile, o grămadă de boli. Explicația: în criza de medicamente a epocii, un doctor trecea fictiv la diverși pacienți diverse boli și în această bază emitea rețete, pe care le încasa de la farmacie și pe care apoi le trafica. Desigur, la mine nu ajungeau respectivele medicamente, dar acum port în spate, scriptic, boli, poate, îngrozitoare...

- în Italia, participând la o reuniune profesională, ni s-a cerut acordul scris pentru a posta pe site-ul Școlii de arhivistică poze cu participanții la cursuri.

- dosare privind împroprietăririle din 1921 și 1945 au fost date în cercetare în timpul comunismului și s-au scris lucrări pe baza lor. Acum, conform legii 677/2001, s-a descoperit că aceste dosare conțin date personale...

- dacă se găsesc evidențe de cadastru și evidențe despre proprietățile imobiliare ale unci persoane, acestea sunt asimilate datelor personale și nu sunt dezvăluite nici măcar titularului. În schimb, la Birourile de carte funciară, în virtutea principiului publicității imobiliare, se pot cerceta cărțile funciare ale oricui, fără a putea obține însă extrase cu valoare juridică.

- până în anul 2007, copiile, extrasele și certificatele eliberate petenților de Arhivele Naționale erau considerate documente de interes public, în baza legii 544/2001, deci oricine ar fi putut solicita acte cu valoare legală...

Câteva observații asupra cazurilor de mai sus

Actuala lege a Arhivelor Naționale Legea 16/1996 a fost concepută și votată într-un anumit context social-politic al anilor 1992-1996. Nu aș vrea să fac proces de intenție, dacă a fost vorba de premeditare sau necunoaștere, dar anexa 6 a legii a generat cele mai multe probleme imaginii instituției și cele mai mari bătăi de cap angajaților Arhivelor.

Așa cum aminteam mai sus, rostul anexei 6 este acela de a identifica documentele care afectează siguranța națională și care ar putea leza drepturile și libertățile individuale ale cetățeanului. În acest sens, o analiză sumară a anexei citate ne indică faptul că majoritatea categoriilor se referă de fapt la protecția individului (există doar două categorii referitoare la siguranța statului: documente secrete și documente referitoare la politica externă):

Categoria de documente	Perioada
documente medicale	100
registre de stare civilă	100
documente privind afacerile criminale	90
documente notariale și judiciare	90
dosare personale	75

documente ale societăților comerciale cu capital privat	50
documente fiscale	50
documente privind viața privată	40 ani de la moarte

Ca observații tehnice, se cuvin a fi făcute următoarele remarci:

- În momentul în care, teoretic și practic, evidența unei arhive se face la nivel de dosar, care este un ansamblu de piese individuale, nu s-a precizat niciodată cum ar putea fi aplicată o astfel de prevedere, care se referă (cu 2 excepții) la document, ca piesă individuală. Cum s-a gândit oare legiuitorul și/sau inițiatorul legii că vor putea fi identificate aceste documente, printre multe altele? Această dilemă a generat abordări diferite, mergând de la a ignora documentul răzleț (încadrabil acestor categorii) care se află într-un dosar și până la înglobarea în categoria respectivă de protecție a întregului dosar, chiar dacă, din 300 file, exista unul singur (de pildă, extras de stare civilă).

- În al doilea rând, se poate observa că toate categoriile menționate pot fi încadrate și la viața privată a individului. De pildă, avem un dosar polițienesc cuprinzând locatarile unui bordel de la 1917. Dacă ar fi încadrat la documente judiciare, ar fi accesibil după 2007. Dar fiind vorba despre niște cetățene, documentele pot fi încadrate la viața privată și vor fi date în cercetare la 40 de ani după moartea respectivelor persoane. Remarcăm faptul că nu există nici un fel de precizări asupra modului de procedură în cazul concurenței încadrărilor și nici pentru posibilitatea contestării unei încadrări premeditate sau greșite. În plus, ajungem la vârful ignoranței/premeditării: cum poate fi identificată data morții unei persoane care apare într-un astfel de document? Și pun această întrebare având în minte zecile de cazuri în care oameni care vin la Arhive cerând documente pentru stabilirea morții unor persoane și care nu pot, decât după dificile proceduri judiciare, să obțină un act care să ateste acesta fapt... Răspunsul este simplu: foarte greu sau poate deloc. Și atunci un anumit dosar este astfel "protejat" pentru foarte mult timp.

- O altă observație vizează conținutul efectiv al acestor categorii: la ce se referă "documente ale unei firme private"? La documente întocmite de o firmă privată sau documente referitoare la o firmă privată? Dilema nu este de loc teoretică: actele de înființare ale unei firme treceau printr-o instanță juridică. Acele acte sunt ale societății private sau ale instanței? Sau sunt accesibile în fondurile firmelor private și inaccesibile în fondurile judecătorești?

- În fine, să nu mai prelungim discuția cu faptul că documente din cele care sunt accesibile după un număr de ani nu vor mai exista, pentru că termenele de păstrare sunt expirate (dosare personale, documente fiscale)⁹.

⁹ Înainte de a trece mai departe, aș dori să remarc că, în fața dilemelor generate de propria lege, arhivistul român a preferat, în numeroase cazuri, să refuze accesul la documentele cu probleme decât să aibă personal probleme din cauza acordării accesului. Nu este o problemă de secretomanie, cum s-a spus adesea, ci o firească problemă de autoconservare.

În logica dreptului, s-ar fi convenit poate ca legislația secundară să dezvolte enunțurile din legea-cadru și să ofere răspunsuri la întrebările de mai sus sau măcar explicații asupra rațiunii de protejare a informațiilor cuprinse în aceste documente. În felul acesta, considerăm că riscul arbitrariului ar scădea semnificativ și deciziile ar putea fi luate cu mai multă acuratețe. Ca urmare, bazându-ne pe o lucrare clasică a lui Michel Duchein¹⁰ care considerăm că e în continuare validă deși este veche de 25 de ani, ne propunem să vedem ce anume ar trebui “ascuns” din documente pentru a proteja persoanele.

1). *Starea civilă și genealogia persoanei (naștere, căsătorie, divorț, moarte)*: documentele sunt protejate datorită riscurilor de imagine implicate pentru o persoană. O protecție specială poate viza nașterile nelegitime sau adopțiile. Egalitatea termenului de protecție pentru toate categoriile este însă eronată, deoarece în registrele de naștere este marcată, conform legii, și mențiunea decesului, deci confidențialitatea decesului nu mai poate fi asigurată dacă nașterea este liber accesibilă. Ca urmare, este poate firească separarea termenului: maxim pentru naștere, mai puțin pentru cel de căsătorie și mai ales pentru cel de deces. Cu excepția registrelor, celelalte documente de stare civilă au termene de păstrare temporare, în România, deci nu intră sub regimul de acces al arhivelor istorice.

2). *Aspecte medicale*. Sunt secret profesional pentru cadrele medicale. Se referă la documentele întocmite de medici sau de sistemul medical cu referire la o **anume persoană**. Termenul de protecție este în general lung, în special pentru cazurile de boli ereditare sau mentale. Nu toate documentele de o asemenea natură sunt permanente în România.

3). *Aspecte fiscale (averea, veniturile)*. Sunt secret profesional pentru funcționarii implicați. Pe plan internațional, variază de la protecție maximă până la transparență totală. Ca măsură de transparență și anticorupție, funcționarii publici și politicienii pot fi obligați să renunțe să facă publice acest tip de informații. Multe documentele de asemenea natură au caracter temporar în România.

4). *Aspecte judiciare*. Există două cazuri: procesul penal/civil (care poate fi public și în aceste cazuri este absurd ca documentele să fie protejate) și dosarele de anchetă și procedură, ce pot conține probe, mărturii și alte aspecte ce pot necesita protecție pentru o anumită perioadă de timp. Cu excepția sentințelor, acest tip de dosare nu are în România termen de păstrare permanent. Probleme speciale ridică dosarele celor amnistiați; amnistia presupunând ștergera victoriei, dosarul de caz ar trebui distrus.

5). *Documente polițienești*. Ca documente administrative, acestea sunt extrem de contestate, nu doar sub aspectul accesului, ci și sub cel al legalității existenței anumitor informații, privind viața privată. Exemplele dosarelor de poliție politică din Estul Europei arată că sub motivarea de ordine publică sau securitate a statului se culegeau informații care nu aveau neapărată legătură cu cazul propriu-zis. Practici abuzive de culegere de informații neautorizate au fost semnalate și în presă. În general, după știința noastră, aceste dosare nu au termen de păstrare permanent.

¹⁰ Michel Duchein, *Obstacles to the Access. Use and Transfer of Information from Archives: A RAMP Study*. (PGI-83/WS/20), Paris, 1983, p. 20-23.

6). *Activitatea profesională*. Se acceptă cvasiunanim că activitatea profesională a individului este o parte a vieții private. În general, aceste documente sunt protejate ca secret de serviciu, deoarece conțin și date despre sănătate, stare civilă etc. În teorie, includ și dosarele personale ale elevilor și studenților. În numele transparenței și al interesului general, se consideră uneori că, integral sau în parte, dosarele personale ale funcționarilor publici sau ale persoanelor care îndeplinesc o activitate de interes public ar trebui să fie liber accesibile¹¹. În România, termenele de păstrare actuale prevăd o durată de păstrare de 70-80 de ani pentru aceste dosare¹².

7). *Opțiuni politice, filosofice și religioase*. Confidențialitatea unor astfel de documente este recunoscută, acest drept fiind prevăzut de Declarația universală a drepturilor omului. Prin legile de protecție a persoanei, este limitată chiar și culegerea unor astfel de date.

8). *Documente statistice de bază*. Se referă la chestionarele statistice de bază: numărul populației, evaluări economice etc. Conțin informații despre starea civilă, sănătatea, starea profesională, nivelul cultural, proprietăți, venituri etc. Evident, sunt protejate în măsura în care sunt documente nominative.

9). *Protecția memoriei (onoarea familiei)*. Este extrem de greu de definit cu exactitate, fapt ce poate face loc arbitrarului în acordarea accesului. Un exemplu este efectul posibil al dezvăluirii unei nașteri nelegitime. Sau, în același sens, o infracțiune săvârșită în trecut poate afecta descendenții pe câteva generații. Iată de ce, în unele țări, legea prevede expres că protecția vieții private include nu doar persoanele în viață, ci și amintirea celor morți și a familiei lor. M. Duchein considera însă că "ideea de «onoare a familiei», care este complet vagă și subiectivă, ar trebui eliminată din legile de acces la arhive"¹³. Legile de protecție a datelor personale însă limitează protecția datelor asupra persoanelor vii, nu și a celor decedate.

În paradigma arhivistică clasică, acestea au fost considerate a fi documentele/informațiile care aveau nevoie de protecție. Evoluțiile societății moderne au produs însă o serie de modificări, care au generat situații confuze și tensionate și în rândul colegilor arhiviști din alte spații geografice. Arhiviștii români, afectați deja de modul confuz de legiferare, se văd însă nevoiți să facă față unei noi provocări. Legii 677/2001 – parte a *aquis*-ului comunitar și înghițită pe nemestecate de România – a adâncit această situație tulbură și pune noi probleme în fața celor care ar trebui să păstreze materiale documentare pentru viitor.

¹¹ I. Szekely, *Despre sistemul drepturilor informaționale în Accesul la arhive*, p. 14; European Data Protection Supervisor, *Public access to documents and data protection*, Background Paper Series, July, 2005, n°1, p. 36–37 la http://www.edps.europa.eu/EDPSWEB/webdav/shared/Documents/EDPS/Publications/Papers/BackgroundP/05-07_BP_accessstodocuments_EN.pdf (accesat 12 octombrie 2008) [în continuare, EDPS].

¹² Cantitatea mare de dosare de acest tip ar justifica termenele, însă, în opinia noastră, ar fi justificată în egală măsură păstrarea unor eșantioane, deoarece multe dosare conțin informații relevante pentru organizația și societatea în care respectiva persoană și-a desfășurat activitatea.

¹³ M. Duchein, *op. cit.*, p. 22.

B. O abordare civică globală: protecția datelor personale

Odată cu dezvoltarea tehnologică a societății din a două jumătate a secolului XX, s-a constatat că înregistrarea pentru diverse scopuri legitime a datelor despre indivizi poate fi o sursă teribilă de informații pentru rău-intenționați, care prin acțiunile lor pot aduce atingere vieții persoanelor respective. Să ne imaginăm, de pildă, în plină campanie și obsesie colectivă de slăbire, de mâncare sănătoasă, de cumpărare în folosirea de “sare, zahăr și grăsimi”, că un individ este identificat de unii militanți radicali ai acestui stil de viață după listele de cumpărături stocate, ca fiind un mare amator de slănină și dulceturi. El ar fi scos în piața publică, prezentat ca un exemplu negativ, viața i-ar deveni un iad din cauza simplelor sale plăceri lumești... Nu mai vorbim de faptul că, odată înscris cu cardul de salarii la o bancă, vei fi asaltat de sondaje, firme de asigurări, oferte speciale, pe care nu le-ai cerut, nu le dorești și care îți mănâncă timpul, toate bazate pe “parteneriatul” respectivilor ofertanți cu banca cu care ai avut nefericirea să colaborezi. Sau clasicele tombale din hipermarketuri, la care ți se cer datele din buletin, pentru ca apoi să te poți regăsi cu uimire, de pildă, pe listele de simpatizanți politici ai nu știi cărui candidat... În baza ideii de respectare a drepturilor omului, mai precis a dreptului la intimitate (viață privată), în țările în care individul chiar avea parte de un anume respect din partea administrației publice astfel de experiențe au condus la adoptarea legilor de protecție a datelor personale, încă din deceniul 7 al secolului trecut¹⁴.

Trebuie remarcat, în egală măsură, că în unele state anumite politici publice au îngăduit acest regim și au limitat acest tip de legi civice. Este cazul SUA în care, în numele “războiului global contra terorii” declanșat de administrația Bush după 2001, o serie din aspirațiile de intimitate personale, individuale au fost subminate, pe rațiunea binelui colectiv.

În egală măsură, dezvoltarea serviciilor tip rețea furnizate de industria IT la nivel mondial aduce noi provocări și limitări ideii de protecție a intimității persoanei. Într-un articol din 2001 din “The New York Times” eram înștiințați despre grupuri de inițiativă pentru protecția intimității care contestau sistemul *Passport* al Microsoft¹⁵. Acest sistem presupunea utilizarea mai multor servicii oferite de firmă în baza unui identificator unic. Mai recent, Google a dezvoltat un concept similar (acces unic identificat la o serie întreagă de servicii), care i-a adus numeroase critici¹⁶. Atât timp cât pe spațiul aceluiași furnizor de servicii îți păstrezi *e-mail*-urile (*Gmail*), documentele (*Google docs*), fotografiile (*Google albums*), lista cu filme sau clipurile favorite (*You Tube*), toate adăugate peste profilul psihologic și de interese care se poate face din analiza istoricului căutărilor¹⁷, efectul este subminarea unuia din stâlpii popularității Internetului: posibilitatea de a fi anonim. Așa cum remarcă un

¹⁴ EDPS, p. 6-7.

¹⁵ <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9905E7DA1F3AF936A15754C0A9679C8B63>.

¹⁶ <http://www.google-watch.org/bigbro.html>.

¹⁷ <http://www.pandia.com/sew/471-privacy.html>.

comentator: “*It’s data that’s practically a printout of what’s going on in your brain: What you are thinking of buying, who you talk to, what you talk about*”¹⁸.

În ciuda acestor “atacuri” la intimitate, legile de protecție a datelor personale sunt folosite ca argumente juridice pentru protecția individului. Esența lucrurilor este deci că acestea au fost concepute ca “legi civice” (la fel ca și legile libertății de informare/liber acces la informațiile administrative/liber acces la informațiile de interes public), menite să protejeze drepturile cetățeanului – persoana fizică de intruziunea și abuzul persoanelor juridice (instituții de stat sau organizații particulare) și de procesarea cu rea intenție a informațiilor care îl privesc. Acest aspect este extrem de important, deoarece rezultă că **asemenea reglementări nu sunt legi “arhivistice”, destinate să fie aplicate prioritar instituțiilor deținătoare de documente istorice, ci mai degrabă au efecte colaterale asupra acestui tip de instituții**¹⁹.

La nivel european, prin Convenția asupra drepturilor omului (1950), se recunoaște “dreptul la intimitate”. Acest drept a fost întărit și reconfirmat prin acte succesive, iar legislația tehnică de bază, cu aplicare în toate statele membre, este Directiva 95/46/EC a Parlamentului european și a Consiliului din 24 octombrie 1995²⁰.

Din perspectiva acestor acte normative, prin date cu caracter personal se înțeleg orice informații referitoare la o persoană fizică identificată sau identificabilă; o persoană identificabilă este acea persoană care “poate fi identificată, direct sau indirect, în mod particular prin referire la un număr de identificare ori la unul sau la mai mulți factori specifici identității sale fizice, fiziologice, psihice, economice, culturale sau sociale”²¹. Trebuie precizat și că, în baza articolului 3 din Convenția 108/1981 a Consiliului Europei, acest regim de protecție “se va aplica de asemenea informațiilor referitoare la grupuri de persoane, asociații, fundații, companii, corporații și orice alt organism care constă direct sau indirect din persoane individuale, care au sau nu personalitate juridică”²².

Legătura între datele personale și viața privată necesită o precizare. Astfel, așa cum se preciza într-un document al Autorității Europene pentru Protecția Datelor:

¹⁸ http://news.cnet.com/Google-balances-privacy,-reach/2100-1032_3-5787483.html.

¹⁹ Vezi și intervenția lui Charles Kecskeșmeti în cadrul Școlii de toamnă Trieste-Maribor, octombrie 2007.

²⁰ EDPS, p. 15.

²¹ Legea nr. 677 din 21 noiembrie 2001 pentru protecția persoanelor cu privire la prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date, art. 3a.

²² Council of Europe, *Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data*, Strasbourg, 28 Jan. 1981 la <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/108.htm> (accesat 15 iulie 2008). Vezi și Livia Iacovino, *Privacy as a human right in Italian data protection law and its impact on records as evidence and memory*, “Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research”, Vol. 2, no. 2 (September 2008), p. 367-368 [în continuare, Iacovino, *Privacy*].

*"It is good to bear in mind... that the concepts of 'privacy and integrity' on the one side and 'data protection' on the other side are not identical. The protection of privacy is a fundamental right that is primarily protected by Article 8 European Convention on Human Rights and subsequent provisions within the framework of the European Union. The concept of protection of personal data contains basic principles to protect the data subject. On the one hand, the concept of data protection is narrower than privacy since privacy encompasses more than personal data. On the other hand, it encompasses a wider area, since personal data are protected not only to enhance the privacy of the subject but also to guarantee other fundamental rights, such as the right not to be discriminated"*²³.

Ca urmare, vom considera că elementele juridice ce țin de protecția datelor personale includ și conceptul de protecție a vieții private, așa cum este el enunțat în anexa 6 a legii 16/1996 a Parlamentului României, dat fiind faptul că în art. 22 se vorbește de protejarea drepturilor și libertăților fundamentale²⁴.

Sub raportul conținutului conceptului de date personale, o mare importanță o reprezintă *Avizul 4/2007 privind conceptul de date cu caracter personal* (elaborat de Grupul de lucru pentru protecția persoanelor) în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal²⁵. Explicând detaliat și structurat definiția, Grupul enumeră o serie de exemple care arată marea varietate și ... cvasi-ubiquitatea datelor personale în documentele create astăzi, conform interpretării legislației europene.

Acest discurs civic a ridicat probleme deosebite în întreaga lume²⁶, din perspectiva celor chemați să fie păstrătorii memoriei instituțiilor, arhiviștii. Deși, după cum arătam mai sus, legile de protecție nu vizează în mod direct arhivele istorice, implicațiile acestora sunt deosebite, ajungând până la impune schimbări de practică profesională²⁷:

*"[...] it is necessary for the profession to wake up to the fundamental challenges posed by privacy. Left unchecked, we may be jeopardizing the survival of large areas of our current professional activity"*²⁸.

²³ EDPS, p. 16.

²⁴ Vezi interpretare similară referitoare la suprapunerea în mare măsură a celor două noțiuni în EDPS, p. 20-21.

²⁵ www.dataprotection.ro/servlet/ViewDocument?id=288 (accesat 12 octombrie 2008).

²⁶ Vezi un excelent articol comparativ: Livia Iacovino, Malcolm Todd, *The Long Term Preservation Of Identifiable Personal Data; A Comparative Archival Perspective On Privacy Regulatory Models In European Union, Australia, Canada And The United States*, "Archival Science", nr. 7 (2007) p. 107-127, ediție electronică la www.springerlink.com [în continuare, Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*].

²⁷ Malcolm Todd, *Power, Identity, Integrity, Authenticity, and the Archives: A Comparative Study of the Application of Archival Methodologies to Contemporary Privacy*, "Archivaria", nr. 61 (Spring 2006), p. 182 [în continuare, Todd, *Power*].

²⁸ Todd, *Power*, p. 184-185.

Dintotdeauna, obligația arhivistului a fost aceea de a prezerva, în vederea transmiterii pentru viitor, a actelor/documentelor care au reprezentat o mărturie a faptelor trecute/prezente, servind astfel memoriei societății în care activau. Scopurile păstrării documentelor sunt, așadar, fundamental diferite față de scopurile creatorilor de documente (de unde și clasică segregare schellenbergiană între valoarea primară și secundară a documentelor).

*“Privacy regimes focus on consent to the collection, use and disclosure of personal information in its immediate context, while archival regimes focus on preservation of authentic records for general public disclosure, which may include personal information once it has lost its sensitivity.”*²⁹

În plus, pentru a-și putea atinge rațiunea existenței profesionale, arhiviștii trebuiau să fie transmițători cât mai imparțiali ai mărturiilor trecutului, abținându-se de la orice intervenții și modificări de natură a afecta integritatea și autenticitatea materialului arhivistic pe care îl au în custodie³⁰. Față de aceste scopuri definitorii pentru profesie, practicile prevăzute în legislația de protecție, de modificare/ștergere a datelor personale, precum și favorizarea individului față de societate sunt absolut incompatibile.

Așa cum remarcă Eric Ketelaar, importantă figură a arhivisticii olandeze și europene,

*“Records in our surveillance society reveal as much about the administering as about the administered. That is why it is so difficult to keep the right balance between, on the one hand, the requirement to destroy personal data when they have served their primary purpose, including that of serving the legal rights of the data subjects, and, on the other hand, the possibility that the files might get a new meaning and purpose in the future. Many of the files created during and after the Second World War, that are now being used in the processes of restitution of and compensation for Holocaust assets, should have been destroyed, according to both the criteria of the European Data Protection directive and most professionally accepted criteria for archival appraisal. One of the lessons learned is that files created under unprecedented circumstances, or in an extraordinary era – during or after war, revolution, natural or man-made disasters, political or economic crises, etc. – have to be appraised differently from those created in the course of ‘normal’ human business.”*³¹

La rândul său, arhivistul britanic Malcolm Todd identifica o dilemă în confruntarea postmodernistă dintre limitarea amestecului statului în viața privată și asigurarea unei serii de “istorii” menite să identifice “adevărul istoric”:

²⁹ Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 110.

³⁰ A se vedea Consiliul Internațional al Arhivelor, *Codul de deontologie arhivistică*, “Revista Arhivelor”, nr. 2/1997, p. 32-36.

³¹ Eric Ketelaar, *Archival Temples, Archival Prisons: Modes of Power and Protection*, “Archival Science”, 2, 2002, p. 229.

*"This brings us to the dilemma of considering privacy as a postmodern proposition. On the plainest level, reducing the ability of the state to interfere in the private lives of its citizens (even for benevolent motives) is postmodern. Yet taking that to its logical conclusion would deprive the archive of their narratives, possibly fatally. To serve the other, second level, postmodern agenda of documenting plural histories, we need personal information about at least some of those people. Otherwise, we shall be restricted to fragmentary 'whispers' about their stories."*³².

Aceste abordări încearcă să justifice importanța documentelor cu valoare istorică, dincolo de examinarea primară care constată existența datelor personale în cadrul lor. Ștergerea/distrugerea unor astfel de documente, după îndeplinirea rolului lor primar, poate afecta de o manieră esențială înțelegerea prezentului ca trecut. Există aici și o diferență de viziune. Administrațiile (cu sens generic) analizează problema datelor personale la nivel de act; arhiviștii, pe de altă parte, analizează structuri agregate de acte³³. În aceste structuri, se pot regăsi documente cuprinzând date personale; or, ștergerea/eliminarea unor astfel de date nu poate decât afecta întregul, făcând mai puțin, sau chiar complet neinteligibile, agregările de documente.

Dincolo de sensul strict profesional, adevărul despre trecut îmbracă și alte forme, juridice sau morale, care coincid astfel cu interesele profesionale ale arhiviștilor³⁴. Astfel, un raport al ONU constată că protecția datelor personale îmbracă de fapt două aspecte aparent contradictorii, dar de fapt complementare: "dreptul de a uita" (dreptul de a distruge sau anonimiza datele personale odată ce scopul principal pentru care ele au fost culese a fost atins) și "dreptul de a ști" (dreptul de acces personal la datele despre sine, care poate fi și de interes pentru terți, cum ar fi cercetători, ca și dreptul la memorie pentru societate, ca ansamblu)³⁵. Remarcăm faptul că, prin aplicarea îngustă a prevederilor prezentate mai sus, inclusiv documentele referitoare la societate, ca un grup social format din indivizi, ar putea fi considerate date personale și supuse acestui regim, deci, la un moment dat, să fie distruse sau anonimizate, ceea ce ar conduce la ștergerea memoriei societății. De aceea, s-a precizat, aceste drepturi de protecție a intimității/datelor personale nu trebuie interpretate de o manieră care să ducă la pierderea mărturiilor și a memoriei a ceea ce s-a întâmplat cu persoane și comunități de-a lungul timpului, în mod particular în cazurile de violare a drepturilor omului³⁶. Într-un raport întocmit pentru ONU, se precizează că "dreptul de a ști"

³² Todd, *Power*, p. 200.

³³ *Ibidem*.

³⁴ "For example, the social science and scientific research communities have a common purpose with our profession on these issues, up to a point. Similarly political science might agree that stressing the fundamental role of archives in the protection of human rights may be every bit as significant as privacy." (*Ibidem*, p. 187).

³⁵ Iacovino, *Privacy*, p. 363-364.

³⁶ Vezi raportul întocmit sub auspiciile Națiunilor Unite la [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/%20\(Symbol\)/E.CN.4.sub.2.1997.20.Rev.1.En](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/%20(Symbol)/E.CN.4.sub.2.1997.20.Rev.1.En) (accesat 12 februarie 2009).

"[...] is not simply the right of any individual victim or closely related persons to know what happened, a right to the truth. The right to know is also a collective right, drawing upon history to prevent violations from recurring in the future. Its corollary is a «duty to remember», which the State must assume, in order to guard against the perversions of history that go under the names of revisionism or negationism; the knowledge of the oppression it has lived through is part of a people's national heritage and as such must be preserved»³⁷.

"Therefore, the right to know the truth about past events is not only a right of individuals... but also of society as a collectivity and implies a duty to preserve memory, as well as guarantees to give effect to the right"³⁸, datorie ce trebuie asumată de către Stat, prin serviciile de Arhive Naționale. În acest context, pare evident că rolul arhivelor și arhiviștilor trebuie mult mai clar precizat în legislația de protecție a datelor personale, fie și prin prisma faptului că aplicarea la nivel de creator de documente a prevederilor unei astfel de legislații poate duce la pierderea iremediabilă a informațiilor înainte ca arhiviștii să își asume rolul de păstrători ai memoriei.

Un alt aspect fundamental în care principiile profesionale se ciocnesc de cele ale protecției datelor personale îl reprezintă autorizarea modificării documentelor, pentru corectarea datelor eronate sau anonimizare³⁹. Așa cum remarca Malcolm

³⁷ *Introducere*, paragraf 17 la [http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/%20\(Symbol\)/E.CN.4.sub.2.1997.20.Rev.1.En](http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/%20(Symbol)/E.CN.4.sub.2.1997.20.Rev.1.En).

³⁸ Iacovino, *Privacy*, p. 363-364. Și în continuare: *"Victims of physical abuse (e.g. slave labourers during war) or of surveillance (a form of psychological abuse), as well as the public have a right to know how governments or private organisations have controlled their lives through the record. In fact, it is a democratic right of everyone to know the dealings of government, not just those who have been scrutinised. The right to know is not only an individual right; it is a collective right, as evidence of an individual's documentary traces is evidence of how entire communities have been documented. Privacy has been used to close off access to or destroy information that provides evidence of wrongdoings, which has occurred in some cases in the former communist regimes of Eastern Europe and continues to be used to eliminate evidence of recent and past events in modern societies. For EU member states of the former Soviet bloc the most pressing issue is to find the right balance between opening up vast amounts of personal data, often generated by surveillance, while enabling their citizens the right to protect their privacy and personal data. 16 Data protection principles are focused on the "right to forget", that is the right of the data subject to have personal data de-identified, anonymised or destroyed once its primary purpose has been fulfilled. At the same time, data protection does include the "right to know" of the existence of personal data captured about oneself, which supports the right to the truth but minimises the collective right to know, through the right to forget. While reducing the interference of government and business on private life must be addressed, the right to anonymisation, de-identification or destruction not only diminishes the integrity of the record, it limits the reconstruction of personal and collective narratives"*. (Ibidem, p. 368-371)

³⁹ Remarcăm faptul că aspectele care urmează au scăpat din vedere autorilor volumului *Acces la arhive*, deoarece, la p. 37, precizează: "Protejarea și accesul la datele personale din arhive vor fi conforme cu prevederile... [urmează legislația europeană de protecție a datelor]". Autorii pierd din

Todd, “if personal information has had to be removed, fundamental characteristics of the archives are compromised”⁴⁰. Pornind de la premisa profesională că un act este rezultatul unor tranzacții, îndeplinite de agenți⁴¹, s-a susținut:

“[...] the reliability of the contents of a record depends on how much is captured of the identity of the persons involved in the record's creation, their credibility, authority and competencies, and the consent of the parties to the transaction, while authenticity depends on ensuring that the record's integrity (completeness) has not been compromised”⁴²

Să ne imaginăm, de pildă, cum ar trebui să arate dosarul atentatelor de la 11 septembrie 2001, după rezolvarea juridică a cazului: ar trebui șterse toate datele referitoare la indivizi? Evident că nu, dar răspunsul rezultă din importanța publică a cazului. Însă istoria nu este formată doar din cazuri de răsunet, și la nivel micro, astfel de ștergeri și anonimizări pot fi aplicate, în virtutea legislației de protecție a individului, cu pierderi pentru diverse segmente de istorie.

În plus, Livia Iacovino observa pertinent că:

“The retention of personal data ensures that the rights and obligations of those affected by the outcome of a transaction are protected, as well contributes to personal, corporate and collective memory over time. Liability arising from incomplete or incorrect information may give rise to damage claims by parties affected. Therefore to prove that incorrect information was provided there needs to be evidence of what was seen by the parties. The deletion of inaccurate personal information can in fact lead to the absence of evidence of the incorrect data used in further Action. Rather than deleting the inaccurate data, a correction should be made via a notation system.”⁴³

În fine, un alt aspect este legat de autorizarea distrugerii. În mai multe țări, există reglementări după care distrugerile de documente nu pot fi autorizate decât de autoritatea națională în materie de arhive. Or, dacă prin prevederile legislației de protecție se introduce dreptul de a șterge/distruge date personale (care sunt cuprinse în documente), aceasta înseamnă că se introduce un nou sistem, paralel cu cel reglementat de legislația arhivistă.

Așadar, din punct de vedere profesional, intervenția asupra unui act după completarea lui aduce cu sine riscul de a altera autenticitatea și integritatea respectivului act. “Integrity and authenticity in the archival senses, however, cannot be compatible with anonymisation”⁴⁴.

vedere faptul că, până la a fi accesibilizate în Arhive, documentele pot fie să fie astfel modificate de creator, încât să nu mai conțină date personale, fie să nu mai existe deloc!

⁴⁰ Todd, *Power*, p. 189.

⁴¹ Vezi ISO 23081:2006 și ISO 26122:2008.

⁴² Todd, *Power*, p. 212.

⁴³ Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 110.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 119.

Dacă procedura ar putea fi urmărită, aplicând măsuri profesionale specifice⁴⁵, integritatea și sensul conținutului poate fi afectat iremediabil, cu implicații asupra înțelegerii respectivei tranzacții/respectivului eveniment oglindit în actul respectiv.

C. Revenind în România...

În România, așa cum menționam, legea corespunzătoare legislației europene este *Legea nr. 677/2001 pentru protecția persoanelor cu privire la prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date*. Iată în rezumat implicațiile generale ale protecției datelor personale, așa cum sunt acestea descrise într-un material informativ al Autorității naționale de supraveghere a prelucrării datelor cu caracter personal din România⁴⁶.

Domeniul de aplicare a Legii nr. 677/2001

Legea nr. 677/2001 se aplică prelucrărilor de date cu caracter personal, efectuate prin mijloace automate și/sau manuale, care fac parte dintr-un sistem de evidență sau care sunt destinate să fie incluse într-un asemenea sistem.

Legitimitatea prelucrărilor de date cu caracter personal

Condiția de legitimitate a prelucrării este reprezentată de existența consimțământului persoanei vizate. Așadar, prelucrările de date cu caracter personal nu pot fi efectuate decât dacă persoana vizată și-a dat **consimțământul** în mod expres și neechivoc. Există și excepții, care sunt prevăzute de lege. De precizat și că:

“Datele cu caracter personal destinate a face obiectul prelucrării trebuie să fie [...] colectate în scopuri determinate, explicate și legitime; prelucrarea ulterioară a datelor cu caracter personal în scopuri statistice, de cercetare istorică sau științifică nu va fi considerată incompatibilă cu scopul colectării dacă se efectuează cu respectarea dispozițiilor prezentei legi, inclusiv a celor care privesc efectuarea notificării către autoritatea de supraveghere, precum și cu respectarea garanțiilor privind prelucrarea datelor cu caracter personal, prevăzute de normele care reglementează activitatea statistică ori cercetarea istorică sau științifică”⁴⁷.

Obligațiile operatorilor de date cu caracter personal

Operatorii au următoarele obligații:

- să notifice autorității de supraveghere la nivel național (ANSPDCP) orice prelucrare ori ansamblu de prelucrări având același scop sau scopuri corelate;

⁴⁵ “Records management policies and procedures should specify what additions or annotations may be made to a record after it is created, under what circumstances additions or annotations may be authorized, and who is authorized to make them. Any authorized annotation, addition or deletion to a record should be explicitly indicated and traceable”. (ISO 15489:2001)

⁴⁶ www.dataprotection.ro; textul broșurii la <http://www.dataprotection.ro/servlet/ViewDocument?id=23> (accesat la 12 octombrie 2008).

⁴⁷ Legea 677/2001, art. 4, (1) b).

- să nu înceapă prelucrarea datelor cu caracter personal până la primirea numărului de înregistrare comunicat de autoritatea de supraveghere;

Drepturile persoanelor vizate

Ca o garanție a realizării scopului declarat al legii cadru, drepturile ce revin persoanei vizate au fost prevăzute expres de legiuitor:

- dreptul la informare (art. 12);
- dreptul de acces la date (art. 13);
- dreptul de intervenție asupra datelor (art. 14);
- dreptul de opoziție (art. 15);
- dreptul de a nu fi supus unei decizii individuale (art. 17);
- dreptul de a se adresa justiției (art. 18).

Arhivele Naționale și protecția datelor personale. Ce putem face acum?

Simpla parcurgere a Legii datelor personale dă bătaii de cap cumplete arhivistului, cel puțin la o primă vedere. Este exclus, la volumul de informație existent în Arhive, să înștiințezi persoanele vizate despre prelucrarea datelor personale, precum și să răspunzi la o întrebare în acest sens, chiar dacă acest drept este garantat de lege. Dreptul de intervenție asupra datelor ridică, așa cum am văzut, mari probleme de autenticitate și atunci când documentele se află la creator, și el este imposibil, legal și profesional, de aplicat în cazul în care documentele respective au ajuns la Arhive.

Legea datelor personale nu menționează un moment de timp la care protecția datelor încetează. Se poate invoca ideea protecției persoanei atât timp cât ea este în viață⁴⁸, dar acest moment este imposibil, în majoritatea cazurilor, de stabilit. Când vom ști dacă datele despre salariile angajaților unei fabrici din anii 1960 vor fi accesibile? Cine ne va înștiința când ultimul dintre ei a murit, astfel încât documentele să fie accesibile?

Arhivele preiau documente pline de date personale. Notari, judecători, administrație publică, statistică, organizații economice - toți operatorii de date personale își varsă arhivele în depozitele ANR. Cum să separi din mii de documente pe cele conținând date personale? Să ne închipuim o societate în care, pentru a avea acces la Arhive, fiecare bătrânel preocupat de genealogia strămoșilor săi sau, la extrem, fiecare cercetător să ceară aviz de operator de date personale de la autoritatea competentă? Cum putem împăca teoria asupra accesului democratic la arhive (ce prevede inclusiv accesul fără discriminări în funcție de tema de cercetare) cu excepțiile prevăzute de *Legea datelor personale*, "scopuri jurnalistice, artistice, literare, științifice(!)"?

Este evident că ignorarea reciprocă a Legii Arhivelor și a Legii datelor personale nu poate fi un răspuns. Mai devreme sau mai târziu, cele două legi, care prevăd drepturi fundamentale ale omului și care sprijină în egală măsură democrația, se vor ciocni. Până în acel moment însă, cetățeanul se va lovi de tratamente diferite,

⁴⁸ Conform modelului suedez, pentru a fi protejate, datele trebuie să se refere la persoane în viață (Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 115).

ambele clamate a fi “în interesul său”, iar efectele vor fi cu totul altele decât cele dorite. Așadar, deși vom încerca în continuare să sugerăm câteva linii directoare de rezolvare a dilemelor datelor personale în Arhive, considerăm că Arhivele Naționale ale României și ANSPDCP trebuie să încerce să găsească o soluție comună, de natură juridică, situației actuale.

O primă observație, vizează modul de prezentare a datelor personale. *Legea datelor personale* statuează că fac obiectul legii informațiile structurate sau cele destinate a fi incluse într-un sistem de evidență (*filig system*, în engleză, în original). Așadar, datele protejate de lege sunt cele agregate conștient și intenționat ca un *summum* de date referitoare la indivizi, și nu date izolate, rătăcite prin dosare. Desigur, și acelea sunt date/informații despre persoane, însă în spiritul legii considerăm că nu intră în categoria de date protejate. Ca urmare, în cazuri ca cele menționate anterior, arhivistul nu va trebui să analizeze filă de filă un dosar despre, să spunem, producția agricolă din satul X, în condițiile în care sistemul de evidență (inventarul) nu precizează expres: Ionescu G. – recolte obținute; Georgescu I. — recolte obținute. Desigur, când există o serie de dosare personale, iar în instrumentul de evidență se identifică titularul fiecărui dosar, atunci avem de-a face cu o informație structurată, care intră în regimul de protecție. Pentru aceasta, și arhivistica românească ar trebui să reconsidere modul de prelucrare a arhivelor, să nu mai privilegieze exclusiv evidența la nivel de u. a. față de formele superioare de agregare (fonduri, subfonduri, serii).

În al doilea rând, stabilirea ca dată reper pentru protecție a datei morții unei persoane este complet nerealistă. Este mult mai eficient de a stabili o durată de timp, rezonabilă din toate punctele de vedere, de la nașterea individului sau, în cazul în care aceasta nu apare, de la deschiderea dosarului. În felul acesta, reperele sunt clare, și data deschiderii unui dosar poate fi de asemenea știută și de un eventual cercetător.

Un alt aspect este cel al denumirii acestor informații: sunt confidențiale, secrete de serviciu sau clasificate? După părerea noastră, în ciuda unei tendințe simplificatoare, informațiile conținând date personale sunt confidențiale și ele nu pot fi sub nicio formă asimilate celorlalte categorii. Să ne gândim doar la aspectele de formă: cum ar fi ca pe fiecare document existent în Arhive să se ștampileze: “document secret de serviciu”, deoarece el conține date personale? Cine își poate imagina că regimul de acces al documentelor clasificate poate fi compatibil cu accesul la informații solicitat de persoana vizată de prelucrarea datelor personale? În opinia noastră, simpla parcurgere a legislației referitoare la informații clasificate arată cât de absurdă, eronată și, în definitiv, nelegală poate fi o asemenea asociere.

În fine, semnalăm și o detaliere a principiilor de lucru în situația concurenței între legea liberului acces la informațiile de interes public și legea de protecție a datelor personale⁴⁹. Materialul prezentat susține aplicarea a trei principii (dreptul la informare, proporționalitatea, accesul parțial și noțiunea de “volum exagerat de muncă administrativă”), care ar trebui să ghideze decidenții în cazul în care nevoia de informare se ciocnește de nevoia de protejare a datelor personale. De un real folos în

⁴⁹ EDPS, p. 33-42.

acest sens este și lista de control⁵⁰. Analiza acestor instrumente arată că protecția datelor personale nu este atât de intransigentă cum se clamează uneori și că dreptul la informare trebuie să fie și el luat în calcul.

Un proiect de viitor: modelul italian

Propunerile și interpretările noastre de mai sus, precum și referința la materialul UE, nu sunt decât paliative și, în esență, nu rezolvă problema datelor personale cuprinse în documentele cu valoare istorică. Există însă și o logică alternativă. Astfel, prin însăși *Legea datelor personale* sunt exceptate de la protecție datele care răspund unui interes public. În măsura în care accesul la arhivă este considerat un drept fundamental, acesta răspunde unui interes public, iar transferul documentelor conținând date personale la Arhive, ca având valoare istorică, implică trecerea acelor date într-un alt regim juridic, determinat de interesul public pentru cunoașterea trecutului⁵¹.

Acest regim juridic a fost deja experimentat în Italia, și a devenit un exemplu laudat în mai multe studii profesionale⁵². Iar dacă acest model nu a fost realizat în altă parte a Uniunii Europene, acest lucru se datorează, cel puțin în parte, complexității problemei și contradicțiilor în alte zone politice care trebuie să fie echilibrate. Pentru că protecția intimității/datelor personale trebuie integrată cu legile de liber acces la informațiile de interes public și cu regimul arhivelor istorice⁵³.

La fel ca în celelalte țări europene, în Italia s-a adoptat, încă din 1996, o lege pentru protecția datelor personale, în baza legislației comune⁵⁴. Astfel, Italia a adoptat decretul 675/1996, care stabilea drepturi personale în protecția datelor în dauna eventualului interes public pentru memoria istorică a societății. În secțiunea 16 a acestui decret se preciza faptul că, odată încheiat scopul primar pentru care datele personale au fost culese, acestea pot fi distruse, cu excepția cazului în care continuă o utilizare administrativă și, eventual, alte excepții prevăzute de legislația arhivistică. Restricțiile asupra datelor personale au fost accentuate de decretul 241/1999, asupra transparenței procedurilor administrative. Secțiunea 16 din decretul 675 a fost modificată succesiv de decretul 135/1999 și de decretul 281/1999, în urma cărora s-a atins un echilibru între “dreptul de a uita” și “dreptul de a cunoaște”. Acest lucru s-a realizat prin suplimentarea secțiunii 16 a decretului 675/1996 cu o clauză care permite preservarea datelor personale pentru scopuri de cercetare istorică, științifică

⁵⁰ *Ibidem*, p. 53-57.

⁵¹ Vezi, pentru un model de abordare, poziția arhivelor scoțiene la <http://www.nas.gov.uk/searchRooms/dataProtection.asp>.

⁵² Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 126. Todd, Power, p. 187.

⁵³ Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 125-126.

⁵⁴ Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995, *Protection of Individuals with Regard to the Processing of Personal Data and in the Free Movement of such Data*; Directive 97/66/EC *Concerning the Processing of Personal Data and the Protection of Privacy in the Telecommunications Sector* which took effect in 1998; Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002, *Concerning the Processing of Personal data and the Protection of Privacy in the Electronic Communications Sector*.

și statistică, luând în considerare legislația arhivistică asupra accesului la documente și, din 2001, încorporează și un *Cod de conduită și practică profesională referitoare la prelucrarea datelor personale pentru scopuri istorice*⁵⁵.

Această transformare a legislației italiene de protecție a datelor personale astfel încât să ia în considerare și nevoia de păstrare a informațiilor pentru memoria colectivă a fost rezultatul unui proces complex și gradual, desfășurat cu un efort deosebit de Arhivele Centrale ale Statului din Roma în 1997-1998, ca și de arhiviști și istorici⁵⁶. Codul de conduită se inspiră din *Recomandarea R(2000)13 a Comitetului de miniștri către Statele Membre asupra unei politici europene de acces la arhive*, Constituția italiană, convențiile europene și Codul deontologic al arhiviștilor, elaborat de CIA. Italia a fost prima țară a UE care a încorporat prevederile Recomandării într-un cod de conduită în cadrul legii de protecție a datelor personale. Codul are sancțiuni juridice pentru încălcări și aceste abateri pot fi raportate autorității naționale de protecție a datelor de către societățile istorice sau autoritățile arhivistice⁵⁷.

În 2003 a fost adoptat Codul de protecție a datelor personale 196/2003, dar prevederile referitoare la cercetarea istorică, științifică și statistică au rămas în linii mari aceleași. Susținând "principiul minimalizării datelor", decretul cere, acolo unde este posibil, ca proiectanții de sisteme informatice să prevadă anonimizarea datelor. Pe de altă parte, există prevederi pentru "scopuri istorice, statistice sau științifice", care sprijină dreptul la cunoaștere peste timp. Secțiunea 16 prevede ca la încetarea prelucrării datelor, acestea să fie distruse, transferate către un alt organism care le utilizează pentru aceleași scopuri sau le păstrează pentru cercetare istorică, științifică sau statistică. "Scopurile istorice" sunt definite ca "scopuri referitoare la studii, investigații, cercetări și documentări referitoare la personaje, evenimente și situații ale trecutului"; "scopurile statistice" se referă la scopuri referitoare la investigații statistice sau producerea de rezultate statistice, chiar prin intermediul sistemelor de informații statistice; "scopuri științifice" înseamnă scopuri referitoare la studii și investigații sistematice care urmăresc dezvoltarea cunoașterii științifice într-un anumit sector⁵⁸. Alte prevederi, din secțiunile 98, 101-103, reglementează detaliat alte aspecte ale păstrării și punerii în cercetare științifică a datelor personale, inclusiv relative la persoanele decedate, date considerate relevante pentru activitatea istorică⁵⁹.

*

În concluzie, regimul de protecție a datelor personale din documentele istorice în România a fost unul reglementat incomplet, lăsând loc arbitrarului și, prin

⁵⁵ *Codice di deontologia e di buona condotta per i trattamenti di dati personali per scopi storici*, Provvedimento del Garante n. 8/P/2001 del 14 marzo 2001, "Gazzetta Ufficiale", 5 aprile 2001, n. 80.

⁵⁶ Iacovino, *Privacy*, p. 373.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 374.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 380.

⁵⁹ Iacovino, Todd, *Long Term Preservation*, p. 115; Iacovino, *Privacy*, p. 381-387.

aceasta, abuzului. Adoptarea Legii 677/2001 a creat un cadru legal pentru protecția datelor personale sub raport civic, dar mai puțin sub raport arhivistic. Acest fapt face ca în prezent să existe două regimuri paralele pentru datele personale, fiecare adresându-se, teoretic, unor perioade diferite din ciclul de viață al documentelor, dar practic se ignoră mai mult sau mai puțin reciproc. Iată de ce prezentul material se dorește în primul rând o invitație ca Arhivele Naționale ale României și ANSPDCP să încerce să găsească o soluție comună, de natură juridică, situației actuale, de preferat urmând bunele practici profesionale la nivel internațional.

**Personal Data and the Access to Archives in Romania:
between Excessive Protection and Ignorance**

Abstract

The paper addressed the topic of personal data protection and its archival implications. The paper has four main sections. The first one presents the current archival framework for data protection, as it is regulated by the National Archives Act (16/1996). Conclusion is that Romania has a confusing framework, inconsistent, overwhelmed by the legal and social realities. A second section approached the data protection framework at European level, emphasizing the conflicts that rise when confronting with the archival practice. A third section studies the Romanian data protection system and how the National Archives might relate to it. The paper concludes by introducing the Italian example of harmonizing the data protection goals and historical research goals, as an example of good practice to be followed in Romania as well.

Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)

Octavian Dascăl

Tema studiului se înscrie în problematica abordată pe parcursul ultimelor două decenii în mass-media internațională, în mediile academice, în discursurile și negocierile tratatelor politice și de cooperare bilaterală. Ne referim la problematica restituirii de către Federația Rusă a arhivelor confiscate de Uniunea Sovietică în anii celui de-al doilea război mondial de la state ca Germania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria și, totodată, la chestiunea retrocedării arhivelor unor instituții politice și diplomatice din alte state (cum ar fi, de exemplu, Franța și Elveția), aflate în Rusia în momentul instaurării puterii sovietice. Totodată, peste hotarele Rusiei se găsesc documente privind populația de origine rusă stabilită definitiv în alte țări, documente ale unor comunități ruse, arhive ale unor instituții și organizații și arhive personale care au ajuns acolo în anii revoluției din 1917 și ai războiului civil din 1918-1920. Interesul rus pentru aceste documente, alcătuind arhiva numită *Rossika*, a crescut după anul 1991 și s-a concretizat în cercetări sistematice în arhivele străine, finalizate prin realizarea unei bănci de date pentru sistematizarea informațiilor¹.

Problema restituirilor de arhivă a comportat aspecte ce i-au complicat sau i-au amânat rezolvarea, și anume un aspect istoric – care constă în clarificarea modului, a cauzelor și a împrejurărilor în care documentele în discuție au ajuns în alte țări, precum și a soartei lor după ce au luat destinații străine –, un aspect legal – care presupune stabilirea legalității deținerii documentelor și a pretențiilor implicate de restituirea lor – și, nu mai puțin considerabil, un aspect moral-etic, care privește relațiile sensibile angrenate de abordarea subiectului restituirilor față de organizații neguvernamentale și persoane fizice.

Pentru înțelegerea problemei este relevant “cazul belgian” de acum 12 ani: în contextul unei vizite a ministrului belgian de Externe în Rusia (septembrie 1997), presa belgiană a tratat chestiunea arhivelor belgiene aflate la Moscova ca urmare a confiscării lor de la ocupantul german la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Fondurile respective cuprindeau arhive germane referitoare la belgienii care au colaborat economic și militar cu germanii, arhive ale Ministerului belgian al Apărării, documente ale mișcării socialiste, arhivele personale ale unor politicieni

¹ Vezi pe larg В. П. Козлов, *Зарубежная архивная Россия: Проблемы и направления работы*, “Новая и новейшая история”, nr. 3 (1994), mai-iunie, p. 13-23.

belgieni din anii '30, fonduri de documente ale unor organizații evreiești, universități și sindicate, precum și ale lojelor masonice².

Articolele de presă au reiterat istoricul problemei, au evocat eșecul includerii ei într-un tratat de cooperare bilaterală și au subliniat atitudinea refractară a autorităților federale, în special a Parlamentului rus, față de ideea restituirii bunurilor confiscate. Ziaristii belgieni au consemnat, de asemenea, scepticismul de la acea dată al cercurilor academice față de șansele demersului diplomatic din septembrie 1997 și au denunțat "sume fabuloase" cerute de partea rusă, fie și numai pentru copii ale documentelor, admitând, în schimb, disponibilitatea pentru asigurarea accesului cercetătorilor belgieni la studierea acestora³. Ministrul belgian de Externe a avansat atunci ideea schimbului documentelor belgiene contra anumitor documente rusești aflate în posesia Belgiei, soluție primită cu interes de către interlocutorii ruși și aparent creatoare de precedent în înlesnirea ieșirii din impasul în care se afla subiectul restituirilor de arhivă. Nu a fost exclusă nici adoptarea unei legi în materie, care să asigure posibilitatea reglementării litigiilor de acest gen prin acorduri bilaterale între Rusia și țările interesate.

Legea federală din 15 aprilie 1998, privind bunurile culturale strămutate în U.R.S.S. ca rezultat al celui de-al doilea război mondial și aflate pe teritoriul Federației Ruse, prevede, în esență, că bunurile culturale transferate pe teritoriul U.R.S.S. în perioada 1944-1949, din țările aflate sub ocupație germană și din fostele țări inamice – Germania, România, Bulgaria, Ungaria, Italia, Finlanda – constituie, cu unele excepții, proprietatea Federației Ruse, iar statele respective le pot revendica în optsprezece luni de la intrarea în vigoare a legii⁴. Legea a intrat în vigoare cu un an mai târziu, iar Ministerul rus al Culturii și al Informării de Masă, prin Agenția Federală a Arhivelor și prin Serviciul Federal de Arhivă al Rusiei [în continuare, *Rosarhiv*], a dispus în anii 2002-2006, în urma unor hotărâri de guvern, restituirea de bunuri culturale (fonduri arhivistice) unor state ca Germania, Austria, Luxemburg, Olanda, Belgia, Ucraina, Ungaria.

Atitudinea statului rus față de problema reglementării pretențiilor statelor străine asupra bunurilor culturale strămutate a fost conturată prin legea menționată, care conține stipulări diferențiate pe grupe de țări: statele Comunității Statelor Independente, aflate sub ocupație germană în anii celui de-al doilea război mondial, statele interesate și fostele state inamice Uniunii Sovietice. În linii generale, prevederile legii se concentrează pe apărarea intereselor Federației Ruse⁵. Concomitent, oarecum în dezacord cu principiul restituirii arhivelor, partea rusă s-a arătat receptivă de-a lungul anilor la programul creării instrumentelor moderne (electronice) de informare științifică și al prelucrării arhivistice "în comun" cu țările interesate a fondurilor arhivistice aparținând organismelor de cooperare

² Radiograma nr. 2693/11.09.1997 Ambasadei României la Bruxelles către Ministerul de Interne, Direcția Generală de Strategie, Integrare Europeană și Relații Internaționale.

³ Ibidem.

⁴ http://www.duma.gov.ru/cult-tur/zakon_kult/kult_zennost.htm.

⁵ Ibidem.

internațională care și-au încetat activitatea, cum ar fi Consiliul Ajutorului Economic Reciproc și Organizația Tratatului de la Varșovia.

Așadar, în ultimii 19 ani, Federația Rusă și-a exprimat acceptul mai degrabă pentru facilitarea condițiilor de acces la documentele revendicate și pentru microfilmarea documentelor de arhivă în folosul statelor interesate, precum și pentru promovarea proiectelor internaționale – unele dintre ele demne de succes, cum ar fi proiectul digitalizării arhivei create de către Internaționala a III-a comunistă [în continuare, *Komintern*] – decât pentru punerea în aplicare a principiului *restitutio in integrum* referitor la arhivele confiscate; *Legea* din 2004 *privind arhivele din Federația Rusă* introduce în proprietatea federală arhivele fostelor state inamice, strămutate în U.R.S.S. în anii celui de-al doilea război mondial, “dacă nu există alte prevederi în legislația Federației Ruse privind bunurile culturale transferate” (art. 7, p. 3) și permite scoaterea peste hotare numai a acelei părți a arhivelor menționate, care “nu constituie proprietate federală, în conformitate cu legislația Federației Ruse” (art. 29, p. 4)⁶.

I. Acțiuni întreprinse în perioada comunistă în vederea recuperării din U.R.S.S. a unor documente și bunuri culturale românești

Documente originale, care aparțin Patrimoniului Arhivistic Național al României⁷, au ajuns pe teritoriul rus în etape, în împrejurările istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, determinate de ocupația rusă asupra Principatelor Române, cu prilejul depunerii tezaurului României în Rusia în august 1917, precum și în urma capturării de către Armata Sovietică a unor arhive, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. O parte a tezaurului documentar românesc s-a întors în țară odată cu reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S., în 1934-1935, însă, după 23 august 1944, noi fonduri de documente și alte bunuri culturale au luat calea Moscovei.

Tema restituirii documentelor și a bunurilor materiale și culturale confiscate de U.R.S.S. a constituit, mai bine de un deceniu de la instaurarea puterii “democrației populare” în România, un subiect tabu în mediile științifice și academice din Republica Populară Română și în relațiile oficiale dintre cele două țări. Abia după retragerea trupelor sovietice din România au fost inițiate discuții prudente între liderii partidelor comuniste ale României și U.R.S.S. și contacte între arhivele și muzeele de partid omoloage.

Potrivit celor consemnate de către istoricul Ion Ardeleanu la 12 noiembrie 1992, într-o *Notă* păstrată la Arhivele Naționale, după anul 1958, istorici și muzeografi agreați de regimul comunist, unii dintre ei membri ai nomenclaturii Partidului Comunist Român, au avut șansa să cunoască o parte din bogatul material arhivistic păstrat în arhivele și muzeele sovietice. Acest lucru a fost posibil deoarece obținerea documentelor românești din U.R.S.S. a fost stipulată în acordurile de

⁶ <http://www.rusarchives.ru/lows/fz.shtml>.

⁷ Concept care, în conformitate cu proiectul noii *Legi a arhivelor*, înlocuiește noțiunea de *Fond Arhivistic Național*; vezi http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/Proiectul_Legii_Arhivelor.pdf.

colaborare dintre Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de la București și Institutul Marxism-Leninismului de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice de la Moscova, precum și între Muzeul de Istorie al Partidului Comunist Român și Muzeul Central “V. I. Lenin”, sau Muzeul Central al Revoluției din Octombrie de la Moscova.

Astfel, în anii 1957-1958 și în 1962, delegațiile de cercetători români au adus în țară un număr de 33.500 cadre de microfilm din arhiva *Komintern*: documente ale congreselor Partidului Comunist Român desfășurate la Viena (1924), la Harkov (1928) și la Moscova (1931), documente ale Congresului al VII-lea al acestei organizații, rapoarte ale Biroului Politic și ale Secretariatului Partidului Comunist Român, cu activitate în străinătate, dosare personale ale unor lideri comuniști din ilegalitate. În prezent, importante documente românești create în perioada interbelică se află la Muzeul Central al Revoluției din Octombrie, la Institutul de Istorie al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (unde au fost văzute pentru prima dată de către o delegație română în octombrie 1987), la Arhiva de Stat din Moscova (Arhiva de literatură). Documente ale mișcării socialiste din România, anterioare anului 1917, se află la Biblioteca “Saltâkov-Șcedrin” din Sankt Petersburg, în alte arhive, biblioteci și muzee (precum Sala Armelor a Muzeului din Kremlin, Muzeul Ermitaj din Sankt Petersburg), sau în alte state, foste republici sovietice (Ucraina, Estonia, Letonia, Georgia).

II. Acțiuni diplomatice și arhivistice românești în Rusia după căderea comunismului

După prăbușirea comunismului în România, cercuri științifice și academice și instituții de arhivă s-au dovedit interesate de problema depistării și a cercetării materialului arhivist românesc existent în arhivele, muzeele și bibliotecile din fostul spațiu sovietic. Încă din martie 1991, între guvernele român și rus a fost semnat un *program de schimburi culturale* care a inclus și Arhivele Statului din România, iar acțiunile acestei instituții, cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe și al Ambasadei României la Moscova, după cum se va vedea în continuare, au avut drept obiectiv aducerea în țară a cât mai multor copii după documente privind istoria țării din cele mai importante arhive ale Rusiei, precum și recuperarea documentelor originale, înstrăinate în contextul istoric și geopolitic cunoscut din anii războaielor mondiale⁸.

Punctul de plecare în dezvoltarea primelor relații dintre instituțiile de arhivă ale României și Federației Ruse la începutul anilor '90 îl reprezintă vizita întreprinsă la 27 decembrie 1991 de către ambasadorul român din acea perioadă la Moscova, Vasile Șandru, la Comitetul de Stat pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Guvernul Federației Ruse (*Roskomarhiv*) și discuțiile purtate cu vicepreședintele acestuia, istoricul Anatoli S. Prokopenko. Cu acest prilej, A. S. Prokopenko a pus la dispoziția ambasadorului român lista celor 67 de localități din U.R.S.S. unde au fost

⁸ Nota nr.15/4347/10.06.1992 a Ministerului Afacerilor Externe, Direcția Culturală către Direcția Generală a Arhivelor Statului; nota nr. 6760/31.08.1992 a Direcției Generale a Arhivelor Statului către Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Culturală.

înmormântați prizonierii de război români și lista persoanelor civile arestate și deportate din România, precizând că în arhivele rusești se află dosarele personale ale tuturor prizonierilor de război români și ale civililor arestați proveniți din România (care cuprind informații despre numele și datele personale ale tuturor celor decedați – în special ale ofițerilor – inclusiv cauzele decesului, precum și date privind condițiile de viață, hrană și sănătate, sau activitatea desfășurată în rândul lor de către reprezentanții partidului comunist)⁹. A. S. Prokopenko a mai menționat că partea română poate obține lista prizonierilor înmormântați în U.R.S.S. și a civililor români deportați prin formularea unei cereri din partea guvernului român către guvernul rus, “personal lui B. N. Elțin, așa cum au procedat, în situații similare, guvernele Germaniei, Italiei, Ungariei”¹⁰. În problema identificării cimitirelor și mormintelor ostașilor români căzuți în lupte pe teritoriul sovietic, A. S. Prokopenko a indicat că partea română se poate adresa Centrului istorico-arhivistic militar al Ministerului Apărării al Federației Ruse. De asemenea, oficialul rus a susținut că dosarele personale ale prizonierilor și civililor români din Rusia, precum și documentele păstrate de Arhiva Centrală Specială de Stat “ar putea fi studiate de către istoricii români interesați”; întrucât Arhiva Specială păstrează arhivele germane-trofeu de război (documentele organelor de poliție și ale serviciilor speciale din Germania nazistă) și cuprinde informații deosebit de interesante referitoare la România, A. S. Prokopenko a sugerat părții române “să-și trimită, dacă este interesată, cât mai curând posibil istoricii pentru a studia aceste materiale, deoarece ele urmează a fi restituite, la cerere, conform reglementărilor internaționale, Germaniei”¹¹.

Dorința reciprocă a părților rusă și română privind stabilirea unor legături directe de colaborare între *Roskomarhiv* și Arhivele Statului, în special în sfera activității de cercetare științifică și a publicării unor culegeri de documente de interes comun, a dobândit consistență odată cu semnarea *Acordului de colaborare* între cele două instituții de arhivă (23 aprilie 1992), petrecută în timpul vizitei la Moscova din perioada 17-24 aprilie a delegației conduse de către directorul general de atunci al Arhivelor Statului, Ioan Scurtu¹². Acordul a garantat asigurarea bilaterală a condițiilor favorabile investigațiilor și depistărilor de documente referitoare la istoria celor două țări, schimburi de delegații și de publicații arhivistice și istorice, pe bază de reciprocitate, și efectuarea de copii după documentele depistate, în condiții acceptabile; în plus, părțile semnatare au convenit să restituie proprietarului de drept “acele documente asupra cărora se va stabili dreptul de proprietate al celeilalte părți”, urmând ca restituirea acestor documente să se facă pe baza unor “înțelegeri corespunzătoare”¹³.

⁹ Telegrama nr. 044973/28.12.1991 a Ambasadei României la Moscova către Ministerul Afacerilor Externe.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem.

¹² Nota nr. 546/23.01.1992 a Direcției Generale a Arhivelor Statului către Comitetul de Stat pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Guvernul Federației Ruse.

¹³ Raport nr. 3642/29.04.1992 al Direcției Generale a Arhivelor Statului privind vizita delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova (17-24 aprilie 1992).

La data semnării acordului româno-rus, la Moscova era în plină activitate (6 aprilie-4 iunie) cea dintâi echipă de cercetători români de la Academia Română, formată din profesorii Ioan Chiper și Gheorghe Buzatu, în condițiile anunțului public al deschiderii pentru cercetare a unor importante arhive din Rusia. Cei doi istorici au mers la Moscova cu scopul de a cunoaște noul regim al arhivelor rusești, de a identifica fondurile arhivistice de interes pentru istoria românilor, de a începe cercetarea sistematică a acestora și de a descoperi fondurile arhivistice românești ajunse sau rămase în Rusia în anii 1917-1918 ori preluate de către autoritățile militare sovietice din România la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Delegații români au avut convorbiri cu directorii principalelor arhive vizate și au obținut acces la: Centrul Rus pentru Păstrarea și Studiarea Documentelor de Istorie Contemporană (Российский Центр Хранения и Изучения Документов Новейшей Истории), Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse (Архив Внешней Политики Российской Федерации), Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie (Центральный Государственный Архив Октябрьской Революции), precum și la Arhiva de Stat a Federației Ruse (Государственный Архив Российской Федерации). Investigațiile lor au înlesnit cunoașterea gradului de accesibilitate al arhivelor rusești, depistarea și cercetarea unor importante fonduri arhivistice românești, cercetarea documentelor diplomatice sovietice, a celor din arhiva *Komintern*, precum și studierea unor documente sovietice, germane și franceze privind istoria românilor din perioada secolelor XIX-XX, deținute de Arhiva Centrală de Stat a Federației Ruse. Această arhivă, complet necunoscută istoricilor până prin anii 1990-1991 și, de asemenea, fosta Arhivă Centrală Specială de Stat (Центральный Государственный Специальный Архив), de foarte mari dimensiuni, după cum indică și numerotarea fondurilor, depozitează arhivele străine capturate, inclusiv documentele românești despre a căror existență nu se mai cunoștea nimic. Consemnată în raportul întocmit la 17 iunie 1992, concluzia celor doi istorici români a fost că arhivele rusești găzduiesc documente românești și rusești, germane, franceze extrem de relevante pentru istoria României, care trebuie studiate sistematic și xerografiate sau microfilmate în volum cât mai mare. Pe măsură ce ele deveneau accesibile, extinderea investigațiilor trebuia să cuprindă, în opinia lor, marile arhive economice și arhiva Comitetului Securității Statului (Комитет Государственной Безопасности: KGB).

În scopul realizării prevederilor art. 6 al *Acordului* româno-rus din 1992, referitoare la “restituirea documentelor de arhivă proprietarului de drept, pe baza unor înțelegeri corespunzătoare”, la 14 mai 1992, ministrul de atunci al Internelor, Victor Babiuc, a adresat o notă șefului guvernului român, Theodor Stolojan, propunând următoarele:

1) constituirea unei *Comisii* compuse din specialiști de la Arhivele Statului și Academia Română, de la principalele Facultăți de istorie din țară (București, Iași, Cluj, Suceava), de la Arhiva Ministerului Apărării Naționale, a Ministerului Afacerilor Externe, a Serviciului Român de Informații, precum și de la arhiva Academiei Române și Biblioteca Națională; obiectivul: elaborarea într-un termen scurt (până la 1 august 1992) a unui documentar referitor la arhivele românești transportate în Rusia în 1917 și în 1944, la partea restituită în 1935 și 1957-1958 și la

arhivele nerestituite, pe cât posibil cu precizarea locului în care se află ele pe teritoriul Federației Ruse;

2) alocarea în bugetul Ministerului de Interne a sumei de 100.000 dolari, destinată Arhivelor Statului, pentru microfilmarea a cca. 250.000 de cadre din documentele arhivei *Komintern* (deținută de către Centrul Rus pentru Păstrarea și Studierea Documentelor de Istorie Contemporană – fosta arhivă a Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice), din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al U.R.S.S. (al Federației Ruse) și din Arhiva KGB;

3) întreprinderea de către Ministerul Afacerilor Externe al României a demersurilor oficiale pe cale diplomatică pentru retrocedarea documentelor aflate în arhivele Federației Ruse, care aparțin de drept statului român¹⁴. Surprinzător însă, rezoluția aplicată pe actul de mai sus de către prim-ministrul Theodor Stolojan pentru miniștrii Internelor și Afacerilor Externe (Victor Babiuc și Adrian Năstase) a fost următoarea: “Vă rog propuneri (pct. 3 nu trebuie neapărat realizat în 1992)”¹⁵.

În baza *Hotărârii de Guvern* nr. 717/10.11.1992, în anul 1993 a fost pusă la dispoziția Direcției Generale a Arhivelor Statului suma de 41.000.000. lei (45.008 dolari) “pentru acoperirea cheltuielilor necesare efectuării unor cercetări în Arhivele Federației Ruse și pentru microfilmarea unor documente ce privesc istoria României.”¹⁶ În acest mod, oficialii români au apreciat drept prioritară realizarea punctelor 1 și 2 citate și amânarea realizării punctului 3, astfel încât, în intervalul 1992-1996, în Federația Rusă au întreprins cercetări de arhivă cinci delegații formate din arhiviști și istorici. În componența delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului care s-a deplasat la Moscova în perioada 29 noiembrie-13 decembrie 1992 au fost incluși: Marin Stănescu, cercetător la Institutul de Istorie și Teorie Militară, prezență justificată prin “experiența sa bogată în activitatea de cercetare anterioară, inclusiv prin deplasările la Moscova în scopul studierii fondurilor de arhivă”, Ion Calafeteanu, de la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, precum și colonelul Alessandro Duțu și Florica Dobre, din cadrul Arhivei Ministerului Apărării Naționale, “în vederea selecționării fondurilor militare aflate în arhivele ruse și aducerii lor în țară”¹⁷. Delegația a studiat la instituțiile de arhivă menționate (cu excepția Arhivei Prezidențiale și a Arhivei KGB), la Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus (Архив Внешней Политики Российской Империи), la Arhiva de Stat a Federației Ruse (fosta Arhivă Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie), precum și documentele aflate la Centrul Rus de Păstrare și Studiere a Documentației Contemporane.

Arhivele P.C.U.S. și KGB au declanșat numeroase dezbateri în societatea și în politica rusă și au provocat cele mai multe probleme cercetătorilor din Rusia și din străinătate. Inițierea reformelor structurale de la începutul anilor '90 în domeniul

¹⁴ Nota nr. 4287/14.05.1992 a ministrului de Interne către prim-ministrul guvernului României.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Nota nr. 181.174/24.06.1997 a Ministerului de Interne, Direcția Financiară și Contabilitate, Serviciul Buget-Contabilitate, către Arhivele Naționale.

¹⁷ Nota-Raport nr. 4287/19.11.1992 a Direcției Generale a Arhivelor Statului; nota nr. V.1/756/17.11.1992 a Ministerului Apărării Naționale, Secția Arhive, către directorul general al Direcției Generale a Arhivelor Statului.

arhivistic din Rusia a vizat nu numai deschiderea arhivelor, anterior inaccesibile cercetătorilor, dar și elaborarea noii legislații arhivistice și, în temeiul ei, a regulamentelor care ar fi înlesnit la maximum accesul la documente și folosirea lor științifică. Partizanii deschiderii arhivelor și ai restructurării sistemului arhivistic din Rusia au rezervat o atenție cel puțin la fel de mare elaborării unor legi precise pentru desecretizarea documentelor și, mai ales, instituirii mecanismelor de aplicare cu strictețe a prevederilor lor.

Chiar și în condițiile transparenței și publicității (*гласность*) întronate în Rusia în ultimii doi ani ai *Perestroikăi* gorbacioviste, pătrunderea cercetătorilor de rând în arhivele de stat fără o recomandare scrisă obligatorie de la o instituție sau o organizație a statului era, practic, de neimaginat; “Abia la începutul anului 1990, în anumite arhive (de exemplu, în Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie) au fost acceptați cercetătorii cu scrisori de recomandare de la organizații non-guvernamentale. În același timp, în continuare nici nu putea fi vorba de accesul în arhive printr-o *cerere personală* [...]”¹⁸.

Situația s-a schimbat radical în urma evenimentelor din august 1991. Regimul P.C.U.S. s-a prăbușit după eșecul *puch*-ului de la Moscova: prin câteva decrete din 24 august 1991 ale președintelui B. N. Elțin, s-a proclamat controlul administrației de stat asupra arhivelor de partid, iar arhivele KGB au fost parțial deschise, prefigurându-se trecerea lor în păstrarea statului nu numai în scopul protejării de o posibilă distrugere, ci și al garantării cercetării științifice sistematice a acestor materiale documentare, de o importanță covârșitoare pentru înțelegerea istoriei veridice a U.R.S.S. și a popoarelor din lagărul socialist.

Prin *Hotărârea* nr. 1746 – 1 din 14 octombrie 1991 a Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (R.S.F.S.R.), s-a înființat *Comisia pentru organizarea predării-primirii arhivelor P.C.U.S. și ale KGB în păstrarea statului și a folosirii lor*, sub președinția consilierului prezidențial, istoricul militar Dmitri A. Volkogonov, cu misiunea preluării arhivelor partidului comunist și ale serviciului secret sovietic în administrarea *Roskomarhiv*, precum și a elaborării normelor de acces și folosire a materialelor arhivistice¹⁹. Elaborarea legilor privind arhivele și accesul la informație s-a desfășurat cu un succes relativ în perioada 1991-1993, adoptându-se câteva acte importante. Nu același lucru se poate spune, însă, în privința respectării prevederilor legale în materie de deschidere și de desecretizare a arhivelor. Pe parcursul tuturor etapelor procesului de reorganizare arhivistică, în rândurile funcționarilor statului și ale arhiviștilor s-a constatat evitarea respectării noilor regulamente de acces, refuzul mergând uneori până la sabotarea unor hotărâri ale serviciului de arhivă²⁰. Totodată, concepția factorilor politici despre “care anume informație din arhive poate și trebuie neîndoielnic să fie desecretizată” a suferit în timp numeroase mutații. Astfel, la începutul anului 1992, majoritatea participanților la ședințele comisiei prezidate de D. Volkogonov nu aveau îndoieli asupra faptului că

¹⁸ H. B. Петров, *Десятилетие архивных реформ в России*, “Индекс – Досье на цензуру”, nr. 14 (2001); vezi <http://index.org.ru/journal/14/etrov1401.html>.

¹⁹ <http://www.agentura.ru/text/docs/kgb/Arhiv.txt>.

²⁰ H. B. Петров, *op.cit.*; vezi <http://index.org.ru/journal/14/etrov1401.html>.

“documentele partidului despre activitatea lui politică, comercială, gospodărească, despre legăturile lui cu KGB, cu partidele «frățești», cu țările străine, cu structurile societății sau cu orice alte structuri, trebuie să fie publice”. Mai târziu, pe măsura evaluării materialelor pentru a fi desecretizate, experții Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse, din dorința de a nu aduce nicio atingere prestigiului Rusiei, în afirmare pe scena internațională, au manifestat obiecții serioase față de dezvăluirea datelor referitoare la activitatea politică și comercială externă a P.C.U.S.²¹ Nici acțiunile în direcția deschiderii arhivelor anterior inaccesibile nu au reputat succese spectaculoase la mijlocul anilor '90. Decretele lui Elțin din 24 august 1991, emise în vederea trecerii în gestiunea statului a arhivelor P.C.U.S. și KGB, au fost duse la îndeplinire de către comisia înființată de Sovietul Suprem al Federației Ruse doar în parte, mai exact în aceea a arhivelor P.C.U.S. (atât la nivel central, cât și local). Arhivele KGB au rămas în administrarea succesorului în drepturi – Serviciul Federal de Securitate al Rusiei (Федеральная Служба Безопасности России: FSB), iar accesul la ele nu este posibil nici în prezent. Mai bine zis, “accesul există, dar este reglementat de către înșiși lucrătorii serviciilor secrete, la alegerea și după preferințele lor, și în niciun caz în conformitate cu prevederile legii”²².

Comisia Volkogonov a avut o existență efemeră, de numai doi ani, marcată de hățișurile birocratice ale procedurii de desecretizare, de contradicțiile dintre prevederile unor reglementări (*Bazele legislației privind Fondul Arhivistic Național al Federației Ruse și arhivele*, din 7 iulie 1993, și *Legea privind secretul de stat*, din 21 iulie 1993), de neadoptarea normativelor vizând mecanismul și procedura desecretizării, de dispute politice și împotrivirea exponenților din FSB și a experților din Ministerul Afacerilor Externe, cu vederi conservatoare și retrograde; începând de prin 1995-1996, a avut de înfruntat opoziția unor deputați, în contextul conflictului dintre Sovietul Suprem al Federației Ruse și președintele B. N. Elțin.

Procesul desecretizării arhivelor Partidului Comunist a primit un nou impuls în urma emiterii *Decretului* Președintelui Federației Ruse din 22 septembrie 1994 privind înființarea *Comisiei pentru desecretizarea documentelor create de P.C.U.S.*, un organism pus sub conducerea prim-locțiitorului Administrației Prezidențiale, Serghei N. Krasavcenko. Statutul comisiei a fost determinat prin încadrarea ei ca parte structurală a *Comisiei de Stat tehnice de pe lângă Președintele Federației Ruse*, cu prerogative inclusiv în domeniul apărării secretului de stat. Acest fapt a asigurat activității *Comisiei Krasavcenko* rezultate concrete: “începând din a doua jumătate a anului 1994, desecretizarea documentelor de arhivă a mers de două ori mai repede”²³. Din păcate, și acest grup de analiză a fost desființat “ca urmare a intrigilor și a perturbărilor interne din Administrația Prezidențială”, iar activitatea ei nu a fost continuată de un organism similar²⁴.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ В. П. Козлов, О. Локтева, *Архивная революция в России (1991-1996)*, “Свободная мысль”, nr. 1 (1997), p. 119.

²⁴ Н. В. Петров, *Архивная контрреволюция (Contrarevoluția arhivistică)*, “Новое литературное обозрение”, nr. 74 (2005), p. 383-384.

Anul 1995 poate fi considerat, pe bună dreptate, anul mării rupturi, începutul stagnării în chestiunea desecretizării arhivelor. Au fost adoptate hotărâri care au permis serviciilor secrete, dar și altor instituții și organizații (cum ar fi Ministerul Afacerilor Externe), să își păstreze permanent documentele. Aceste structuri și-au stabilit propriile regulamente de acces la arhivele gestionate, facilitând implementarea unor noi tendințe în domeniul desecretizării și al deschiderii arhivelor. Fenomenului eternizat al prudenței în desecretizarea documentelor mai vechi de 30 de ani i s-a adăugat apariția și consolidarea unui nou subiect de dezbatere în rândul Comisiei de resort: “oportunitatea desecretizării”. Procedura desecretizării documentelor (care, în majoritatea lor covârșitoare, nu conțineau *secrete de stat* sau altfel de *secrete*), devenită greoaie și devoratoare de fonduri, și-a dovedit în egală măsură ineficiența din cauza birocratizării activității *comisiilor pentru desecretizare* ce funcționau la nivel de instituții și organizații de stat (de exemplu, comisiile din cadrul unităților FSB sau al structurilor Ministerului Afacerilor Externe nu adoptau vreo hotărâre de desecretizare decât după ce documentele respective erau examinate de către experții din toate unitățile și departamentele, ceea ce încălca spiritul și litera *Legii privind apărarea secretului de stat*).²⁵ Tot în anul 1995 a apărut o serie de teorii care au fundamentat și justificat complicarea ori tergiversarea procesului. Dintre acestea, se distinge teoria “desecretizării moderate” (care presupune că este de neconceput ca desecretizarea unui volum mare de documente de către o instituție deținătoare de arhivă să devanseze procesul analogic ce are loc într-o altă instituție deținătoare de documente din aceeași perioadă istorică, similare ca mod de alcătuire și conținut; prin urmare, aceste procese trebuie puse în echilibru) și, de asemenea, o teorie – foarte populară în epocă, mai ales în anumite cercuri ale *Comisiei Krasavcenko* –, a prezenței “datelor ce țin de viața privată” în dosarele supuse desecretizării, metodă inventată de această dată de către funcționarii din arhive în scopul restricționării dosarelor desecretizate anterior integral²⁶.

Acestea au fost, în linii generale, reglementările juridice și legislative în domeniu. Ele au determinat regulile de acces și folosire a documentelor impuse Arhivelor Statului de către *Roskomarhiv*, ulterior, *Rosarhiv*. Din nefericire, stipulări asemănătoare, sau înscrise în aceleași tendințe, au consacrat și legislația arhivistică a României, în relațiile Arhivelor Naționale cu utilizatorii informațiilor documentare.

Arhiva Președintelui Federației Ruse păstrează dosarele disidenților și documente referitoare la problemele social-politice și economice ruse, la Pactul Molotov-Ribbentrop, la invadarea Cehoslovaciei și, în general, materiale “speciale” privind politica internă și externă a U.R.S.S., unele “distruse în zilele *puch*-ului”, conform unor declarații oficiale.

În anul 1996, Arhivele Statului au cerut permisiunea de a cerceta în arhivele KGB și la Arhiva Prezidențială documente privind relațiile româno-sovietice din anii 1938-1965, respectiv 1952-1965. Solicitarea a fost respinsă, pe motiv că Arhiva FSB nu permite intrarea cercetătorilor români, dar se angajează să depisteze documentele solicitate și să transmită o listă concretă a acestora; cât despre Arhiva Prezidențială,

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

s-a pretextat că nu primește cercetători străini, întrucât este o instituție de serviciu a președintelui Rusiei.

În paralel cu activitatea de identificare și de microfilmare a unor documente importante pentru istoria României, în primii ani de după semnarea *Acordului* de colaborare în domeniul arhivelor din 1992, Arhivele Statului au întreprins câteva demersuri pe lângă Ministerul Afacerilor Externe și guvernul României pentru realizarea articolului 6, referitor la restituirea propriu-zisă a arhivelor, însă, în martie 1993, partea rusă a avansat ideea negocierii unui “acord interguvernamental special pentru a se putea proceda la retrocedarea documentelor originale”. Partea română a consimțit, inițiind procedurile legale în vederea elaborării și avizării proiectului de “Acord între Guvernul României și Guvernul Federației Ruse privind colaborarea în domeniul arhivistic”²⁷. Pe baza lucrărilor comune, în anul următor au avut loc două runde de negocieri, la Moscova și la București, cu participarea reprezentanților celor două instituții de arhivă, precum și ai Ministerului Apărării Naționale, ai Ministerului Afacerilor Externe și ai Serviciului Român de Informații, iar textul acordului a fost adoptat *ad referendum*, la nivel de experți²⁸. Negociatorii români au insistat să se treacă la semnarea acordului, dar partea rusă a invocat “necesitatea discutării acestuia în Parlament”, cunoscută fiind atitudinea prin tradiție conservatoare a legislativului rus față de deschiderea manifestată de arhivele rusești și, mai ales, față de restituirea arhivelor²⁹. Timp de doi ani, semnarea acordului între guverne a fost amânată; apoi, în 1996, negociatorii ruși au condiționat-o de promulgarea *Legii privind valorile culturale strămutate pe teritoriul rus în cel de-al doilea război mondial*. În fine, în septembrie 1997, la Moscova au avut loc dezbateri între juriștii Ministerelor Afacerilor Externe ale ambelor state, pentru ca, exact peste alți doi ani, în septembrie 1999, *Rosarhiv* să comunice oficial opțiunea părții ruse de a renunța la semnarea *Acordului interguvernamental* și de a încheia, în schimb, un nou *Acord de colaborare* între cele două instituții naționale de arhivă, cel din 1992 fiind expirat³⁰.

Negociat și parafat la București în anul 2000, noul *Tratat* a fost semnat la 21 februarie 2002 la Moscova și a intrat în vigoare la 3 septembrie 2002. În conformitate cu prevederile lui, Arhivele Naționale au decis să continue investigarea arhivelor rusești și efectuarea de reproduceri după documentele depistate, chiar în condițiile deplasării delegațiilor pe cheltuiala proprie, deoarece *Rosarhiv* nu și-a trimis niciodată reprezentanți pentru cercetare în România și, deci, nu a existat reciprocitatea stipulată de acordul din 1992. Problema restituirilor de arhive între cele două țări a rămas nerezolvată, iar ultimele două delegații de arhiviști români – lipsind deschiderea pentru accesul la arhivele de documente contemporane manifestată de către autoritățile ruse la începutul anilor '90 – au făcut în perioada 2003-2004 cercetări și microfilmări ale unor documente medievale și moderne din

²⁷ Raport nr. 405332/08.10.1997 al directorului general al Arhivelor Naționale către Ministerul de Interne, Departamentul Relații Publice.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Nota nr. 12321/04.03.2003 a directorului general al Arhivelor Naționale, către Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Relații Culturale.

Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi (Центрапный Государственный Архив Древних Актов).

III. Investigații românești în arhivele ruse: condiții și modalități de desfășurare, costuri, dificultăți întâmpinate

Activitatea de depistare și de copiere a documentelor din arhivele rusești importante pentru istoria românilor s-a desfășurat, după cum s-a arătat deja, în baza prevederilor *Acordului* semnat în 1992 între Arhivele Statului și *Roskomarhiv*, garant al accesului delegațiilor fiecărei părți la documentele celeilalte părți.

Începând din 1991, contextul politic intern din Rusia a fost favorabil cercetării sistematice a arhivelor rusești și abordării temei restituirilor de arhive. Democratizarea vieții social-politice ruse, deschiderea arhivelor de stat prin preluarea de către *Roskomarhiv*, în urma unor decrete prezidențiale, a arhivelor P.C.U.S. și, parțial, a arhivelor KGB, precum și trecerea arhivelor centrale de stat în administrarea *Roskomarhiv* au condus la formarea unui spațiu arhivistic-informațional principal nou, a cărui trăsătură caracteristică a fost dată de desecretizarea documentelor, nu fără opoziția forțelor comunist-conservatoare din țară și ostilitatea unor activiști politici și organizații de stânga din Occident față de punerea la dispoziție a anumitor informații (ca, de pildă, a celor privind relațiile internaționale ale P.C.U.S în decursul timpului)³¹. O hotărâre adoptată de către Consiliul Suprem al Federației Ruse a reglementat regimul de folosire a documentelor de arhivă, drepturi egale pentru cercetătorii ruși și din afara Rusiei și a stabilit termenul de 30 de ani pentru păstrarea regimului *secret* pentru documentele create de către organele statului și de 75 de ani pentru actele personale. Numărul cercetătorilor străini ai arhivelor ruse a crescut, ajungând la 50% din numărul total al cercetătorilor de arhive.

Foarte curând însă, arhiviștii ruși, cercetătorii, societatea civilă, toți factorii interesați și implicați s-au lovit de impedimentele serioase ale reglementării juridice a accesului la arhive, a folosirii documentelor, a procedurii desecretizării, a asigurării tehnice și materiale a arhivelor³². În U.R.S.S. și în Rusia de până în anul 2004 nu a existat o *Lege a arhivelor*, fapt ce a constituit o cauză a organizării precare a arhivelor, a condus la instaurarea politicii discreționare în folosirea documentelor din arhivele de stat și la încălcări ale eticii profesionale. Până în august 1992, au fost desecretizate aproximativ 3.000 de documente ale arhivelor de partid de nivel superior. Lipsa unor mijloace financiare obligatorii, a resurselor umane, a unor norme legislative clare și, mai ales, atitudinea rezervată a ministerelor și a departamentelor statului față de desecretizare au împiedicat desfășurarea unor lucrări de proporții în această direcție. Unul dintre impedimentele menționate se referă la asigurarea tehnică a operațiunilor de folosire a arhivelor rusești la începutul anilor '90. În arhivele federale, unde se păstrează cca. 80.000.000 de dosare, existau în anul

³¹ Nota *Situația arhivelor din Rusia*, prezentată delegației române de către Rudolf G. Pihoiu, președintele Comitetului de Stat pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Guvernul Federației Ruse, în cadrul vizitei la Moscova din 17-24 aprilie 1992.

³² Ibidem.

1993 în total 56 calculatoare, 36 xerox-uri și 102 aparate de citit microfilme și microfise, fabricate în anii '50³³. Situația grea a bazei materiale și numărul mic al angajaților arhivelor au influențat negativ serviciile acordate utilizatorilor de arhivă. Nu rare au fost cazurile când încasările bănești substanțiale ale *Roskomarhiv*, provenite din efectuarea de reproduceri la comanda unor instituții de arhivă din străinătate și din sponsorizări, erau folosite pentru dotări tehnice sau pentru salariile și primele angajaților.

Principiul reciprocității dintre partea română și cea rusă, stabilit în *Acordul* din 1992, prevedea un plan anual individual de 20 de zile de studiu în arhivele celeilalte părți. România a obținut înscrierea în textul acordului a posibilității ca una dintre părți să facă cercetări peste limitele intervalelor stabilite, iar delegațiile să includă și persoane care nu lucrau în sistemul Arhivelor celor două țări. Până în anul 2004, având la dispoziție suma de 41.000.000 lei, în arhivele din Federația Rusă au întreprins cercetări șapte delegații române, formate din doi până la șase arhiviști și istorici, câte una pe an (cu excepția anului 1993, când la Moscova s-au deplasat două delegații). În 1994 și în perioada 1997-2002 nu au existat astfel de delegații la Moscova, atât din cauza bugetului de austeritate al Arhivelor Statului, cât și a răcirii relațiilor dintre instituțiile de arhivă ale României și Federației Ruse.

În cadrul propensiunii spre Occident, manifestate în primii ani post-sovietici de către autoritățile ruse, și al desecretizării unei secvențe însemnate a documentelor din perioada contemporană, conducerea Arhivelor Statului a apreciat just că acest fenomen ar putea oricând înceta brusc, iar regimul de acces la documentele respective s-ar putea modifica: "acest moment favorabil nu trebuie pierdut și nici nu putem considera că el se va prelungi pentru multă vreme, mai ales că avem experiența deschiderii arhivelor Rusiei la sfârșitul anului 1917, urmată în 1920 de o închidere aproape totală a acestora, până în august 1991."³⁴ Prin urmare, cercetările în arhivele rusești au vizat cu precădere arhivele contemporane, cele privind istoria mișcării comuniste din România, relațiile comuniștilor români cu Internaționala a III-a comunistă (constatându-se că P.C.R. a fost o simplă secție a acestuia), situația P.C.R. și a liderilor săi în anii 1944-1948, implementarea comunismului în România, alegerile parlamentare din 1946 ș. a.

Tipologia desfășurării deplasărilor arhiviștilor români la Moscova poate fi descrisă, reieșind din documentația de la Arhivele Naționale, astfel: schimb de scrisori oficiale între directorul general al Arhivelor Statului și directorul general al *Roskomarhiv* privind intenția de trimitere a delegației și lista temelor propuse pentru cercetare în arhivele de stat corespunzătoare; corespondență cu Ambasada română la Moscova pentru primirea, îndrumarea, eventual cazarea delegației și acordarea oricărui sprijin necesar în negocierea cu partea rusă; corespondență cu Ministerul de Interne pentru alocarea din bugetul anual destinat relațiilor externe a sumei pentru transportul, cazarea și diurna delegației. Cercetarea propriu-zisă se desfășura la sala de studiu, uneori chiar în depozitul de arhivă, pe baza opiselor și, mai rar, a

³³ Ibidem.

³⁴ *Raport nr. 3642/29.04.1992 al Direcției Generale a Arhivelor Statului privind vizita delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova (17-24 aprilie 1992).*

inventarelor documentelor. Din momentul înaintării cererii pentru consultarea anumitor documente, nu rareori perioada de așteptare a rezoluției era de două-trei zile, în condițiile timpului extrem de limitat al cercetătorilor (deplasarea nu dura, în total, mai mult de cincisprezece zile). La final, era lansată comanda de copiere, al cărei termen de realizare putea fi cuprins între o lună și șase luni, după achitarea costului. Copiile microfilmate sau xerografiate erau transmise Ambasadei române, după ce aceasta le achita prin virament din contul special deschis pentru Arhivele Statului, apoi, în cele din urmă, erau trimise în țară prin curier diplomatic. Au existat cazuri de întârziere în realizarea comenzilor din cauza amânării virării banilor în contul *Roskomarhiv* ori a modificării “din mers” a condițiilor de acces la unele fonduri de documente, dar și din cauza unor probleme de comunicare între cele două instituții de arhivă. Ele se rezolvau, de regulă, pe calea corespondenței dintre directorii generali sau prin implicarea Ambasadei române de la Moscova.

Așa cum rezultă din notele și informările individuale ale delegaților români care au studiat în anii '90 în arhivele din Moscova (Ioan Chiper, Gheorghe Buzatu, Virgil Teodorescu, Tudor Bucur, Natalia Tampa, Teodor Mavrodin, Margareta Stan, Liliana Popa, Marcel D. Ciucă, Radu Gheorghe, Paul M. Florea), din rapoartele de deplasare aprobate de către directorul general al Arhivelor Statului și, implicit, de către conducerea Ministerului de Interne, precum și din corespondența purtată de Arhivele Statului (numite, începând din 1996, Arhivele Naționale) cu structurile responsabile din cadrul Ministerului de Interne și al Ministerului Afacerilor Externe, sau cu Ambasada României la Moscova, dificultățile întâmpinate de către cercetătorii români ai arhivelor rusești au avut drept cauze modificările frecvente ale regimului de acces la fondurile din unele arhive, deficiențele regulamentelor interne ale sălilor de studiu și, în general, modul de organizare a documentelor în cadrul arhivelor, tendința de tergiversare, atitudinea rezervată, uneori ambiguă, a oficialilor ruși și a unor directori ai instituțiilor de arhivă față de solicitările delegaților români, dotarea tehnică necorespunzătoare a centrelor de multiplicare a documentelor ș. a.³⁵

Astfel, ca efect al unui decret prezidențial de la sfârșitul anului 1992, unele documente care puteau fi cercetate anterior au fost trecute la categoria *secret* și reproducerea lor a devenit posibilă numai cu aprobare specială³⁶. De asemenea, dacă

³⁵ Raport nr. 3642/29.04.1992 privind vizita delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova (17-24 aprilie 1992); Nota-Raport nr. 4287/10.11.1992 privind deplasarea la Moscova a unei delegații a Direcției Generale a Arhivelor Statului pentru efectuarea de cercetări în arhive și lansarea comenzilor de microfilmare (29 noiembrie-13 decembrie 1992); Raport nr. 52/29.03.1993 privind deplasarea delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova în perioada 21 februarie-14 martie 1993; Raport nr. 9240/16.11.1993 privind cercetările efectuate în Arhivele rusești de către delegația Direcției Generale a Arhivelor Statului, care s-a deplasat la Moscova în perioada 10-31.10.1993; Raport nr. 421991/21.06.1995 al delegației Arhivelor Statului care, în perioada 14 mai-11 iunie 1995, a efectuat cercetări documentare în arhivele din Moscova; Raport nr. 14027/24.06.2003 privind deplasarea la Moscova în vederea efectuării de cercetări documentare în arhive în perioada 9-23 iunie 2003; Raport nr. 1.010.244/07.12.2004 privind deplasarea la Moscova a doi delegați ai Arhivelor Naționale, în vederea efectuării de cercetări documentare în arhive (22 noiembrie-6 decembrie 2004).

³⁶ Infografa nr. 1510 din 03.05.1996 a Ambasadei României la Moscova privind xerocopiarea unor documente din arhivele ruse (Arhiva Președintelui Federației Ruse, Centrul pentru Păstrarea

într-o primă perioadă se cerea înaintarea unei “scrisori” din partea guvernului român, sau “de la o instituție de stat destul de înaltă”, ulterior, oficialii ruși au fost de acord ca aceasta să vină din partea Ambasadei române la Moscova și să fie secondată de aprobarea directorului arhivei de stat și, în ultimă instanță, a președintelui *Rosarhiv*. Aceștia puteau însă refuza accesul la cercetarea unor dosare sau concretizarea comenzilor de reproducere pe considerentele: “nu sunt prelucrate arhivistic”, nu au fost “văzute de comisia de desecretizare”, “la sala de studiu există un singur inventar, care nu se pune la dispoziția cercetătorilor”, temele propuse de români pentru cercetare sunt “prea ample” și creează dificultăți în pregătirea materialelor de arhivă, “arhivele nu au echipament, peliculă de 16 mm sau hârtie de xerox”. De exemplu, o explicație oficială pentru secretizarea unor documente de arhivă a fost aceea că specialiștii ruși au ajuns la concluzia că posesorul unui număr mai mare de copii după telegramele cifrate, chiar din anii celui de-al doilea război mondial, ar putea ... reconstitui cifrul de stat!

La rândul lor, Regulamentele de ordine interioară ale unor arhive de stat prevedeau posibilitatea de limitare sau de lărgire a accesului, fără motivații speciale, până la adoptarea legislației regimului arhivelor și a secretului de stat. O altă particularitate constă în faptul că nu la toate arhivele de stat se putea cerceta pe baza inventarului de la sala de studiu, ci, la unele dintre acestea, cercetătorii români aveau permisiunea de a consulta numai inventarul general de arhivă, astfel încât – după cum menționează în rapoartele de deplasare – aveau motive serioase de a crede că nu toate fondurile și colecțiile erau înregistrate în acel inventar. La Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse, la Arhiva Centrală Specială de Stat sau la Arhiva FSB, cercetătorii români primeau spre studiu un număr de maximum cinci dosare, pe baza unei tematici înaintate în prealabil. Cele mai multe greutăți au fost întâmpinate la Arhiva Centrală Specială de Stat, care deține cea mai mare parte a arhivelor-trofeu de război (o mică parte a lor se găsește la Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse).

Pe lângă *scrisoarea specială* înaintată de către Ambasada română pentru executarea comenzilor de reproducere, delegațiilor române le-a fost impusă încheierea unui *contract pentru comenzi*, cuprinzând termenele de execuție a lucrărilor și alte cinci puncte, dintre care trei considerate inacceptabile de către delegații români, întrucât conțineau interdicții de a reproduce, de a transmite sau de a publica copiile documentelor primite, după cum rezultă din *angajamentele* pe care le semnau delegații români în momentul primirii copiilor documentelor originale realizate în arhivele rusești. Marea majoritate erau documente românești capturate de către trupele sovietice în anii celui de-al doilea război mondial.

În anul 1993, aceeași Arhivă Centrală Specială de Stat rusă a refuzat reproducerea pentru delegația română a unor documente franceze, cuprinzând informații despre România, depistate de către o delegație anterioară, sub pretextul că, de fapt, partea franceză a impus interdicția reproducerii, întrucât documentele respective vor fi restituite Franței. De asemenea, partea rusă nu a microfilmă pentru România nici documentele care priveau state precum Bulgaria, Iugoslavia și Grecia,

Documentației Contemporane); Infograma nr. 2816 din 22.08.1996 a Ambasadei României la Moscova privind colaborarea între Arhivele Naționale și Serviciul Federal de Arhivă al Rusiei.

pe motiv că “nu are dreptul”: s-a presupus că ele au fost comandate “din eroare” de către partea română³⁷. În anul 1996, Centrul Rus de Păstrare și Studiere a Documentației Contemporane nu a onorat o comandă anterioară deoarece documentele cerute erau în limba română și nu aveau traducere în limba rusă, astfel încât arhiviștii ruși nu au putut întocmi rezumatele lor³⁸; în conformitate cu normele arhivistice în vigoare pe atunci în Rusia, aceste documente nu erau prelucrate arhivistic și nu puteau fi copiate. În cele din urmă, ele au fost din nou trecute la categoria *secret*³⁹.

Nu în ultimul rând, problemele financiare ale părții române, raportate la costurile ridicate pentru executarea reproducerilor, practicate de către partea rusă, au complicat desfășurarea investigațiilor specialiștilor români în arhivele de la Moscova. Cu ocazia primelor două expediții arhivistice românești în capitala rusă și a comenzilor făcute, din suma obținută prin *Hotărârea de Guvern* nr. 717/10.11.1992 (41.000.000 lei, respectiv 45.008 dolari) pentru acoperirea cheltuielilor de diurnă, cazare și transport ale delegaților români și pentru executarea copiilor de documente, s-au cheltuit 17.472.700 lei, rămânând astfel disponibilă suma de 23.527.300 lei, iar un alt fond financiar nu a mai fost obținut⁴⁰. Patru ani mai târziu, plățile efectuate și justificate se ridicau la 38.666,85 dolari, iar la Ambasada română din Moscova a rămas un sold în valoare de 6.341,15 dolari⁴¹.

Copierea documentelor s-a realizat în funcție de posibilitățile de execuție ale arhivelor rusești, de aceea plata reproducerilor s-a realizat eșalonat, pe măsura onorării comenzilor. Prețurile la fila de document au variat de la o instituție de arhivă la alta. Astfel, la Arhiva Centrală Specială de Stat, prețul xerocopiei unei file era, la mijlocul anilor '90, de 50 de cenți fără drept de publicare, la Arhiva de Politică Externă a Federației Ruse – 40 de cenți fila, la Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie și la documentele din Arhiva *Komintern* – 25 de cenți sau 20 de cenți cu hârtie proprie, iar câțiva ani mai târziu, în unele arhive de stat ruse prețul a ajuns la 1 dolar fila⁴². Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, din cadrul Arhivei de Politică Externă a Federației Ruse (deținută de Ministerul Afacerilor Externe), care conține cele mai importante documente privind istoria României, a instituit un sistem special de calculare a prețului: 2,85 dolari pentru fiecare document, indiferent de

³⁷ Radiograma nr. 682/02.03.1995 a Ambasadei României la Moscova către Ministerul Afacerilor Externe, transmisă Direcției Generale a Arhivelor Statului.

³⁸ Nota nr. 7/3524-K/25.01.1996 a Serviciului Federal de Arhivă al Rusiei către directorul general al Arhivelor Statului.

³⁹ Nota nr. 412719/27.02.1996 a directorului general al Arhivelor Statului.

⁴⁰ Nota nr. 186.811/12.08.1993 a Ministerului de Interne, Direcția Financiară și Contabilitate, privind justificarea sumelor cheltuite de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru obținerea de copii ale documentelor referitoare la istoria României aflate în arhivele ruse.

⁴¹ Nota nr. 181.174/24.06.1997 a Ministerului de Interne, Direcția Financiară și Contabilitate, către Arhivele Naționale.

⁴² Raport nr. 4287/23.12.1992 al Direcției Generale a Arhivelor Statului privind deplasarea delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova în perioada 29.11.-13.12.1992; Raport nr. 421991/21.06.1995 al delegației Arhivelor Statului care a efectuat în perioada 14 mai-11 iunie 1995 cercetări documentare în arhivele din Moscova; Nota nr. 15/7183/17.11.1992 a Ministerului Afacerilor Externe, Direcția Culturală, către Direcția Generală a Arhivelor Statului.

mărime, la care se adăugau câte 0,51 dolari pentru fiecare filă a documentului. Un document de o filă, așadar, costa $2,85 + 0,51 = 3,36$ dolari, implicit, un document de 10 file, 7,95 dolari. Orice dosar de arhivă conține și documente irelevante pentru cercetarea istorică, cum ar fi adresele cu caracter administrativ. Aceste adrese, deși erau scrise pe o singură filă, erau considerate “documente independente”, fiind taxate cu 3,36 dolari fiecare. Implicit, dacă un dosar cu 200 file conține zece asemenea adrese, prețul acestuia este mărit artificial cu 33,60 dolari. În măsura în care timpul a îngăduit și au obținut permisiunea de a vedea dosarele document cu document, cercetătorii români au eliminat o mulțime de informații, apreciate drept “reziduale”, economisind, în acest mod, 100 până la 200 dolari la un dosar cu 100 file (200 pagini)⁴³.

În condițiile preocupării permanente a Arhivelor Naționale de a atrage de la Ministerul de Interne resurse financiare pentru acoperirea costurilor copiilor efectuate în Rusia, dar și din dorința de a câștiga timpul necesar verificării fiecărui document în parte, delegațiile române au pledat pentru deplasări de durată mai mare decât cea de 15 zile. Ultima comandă de reproducere în Rusia a fost lansată în octombrie 1996 și a fost urmată de un hiatus de șapte ani în colaborarea dintre cele două instituții de arhivă, provocată parțial și de schimbarea de regim politic din România, generatoare de o anumită neîncredere și tensiuni în relațiile bilaterale. Astfel, deplasarea care urma să aibă loc la Moscova în vara anului 1997 a fost anulată de către *Rosarhiv* sub pretextul unor “dificultăți financiare deosebite”, cu anunțul potrivit căruia nu poate suporta cheltuielile de cazare ale celor doi delegați români, dar că aceștia “pot veni dacă își suportă integral toate cheltuielile de deplasare”⁴⁴. Ultimele două delegații române au cercetat în Rusia în anii 2003 și 2004 pe cheltuiuala integrală a părții române, având la dispoziție suma de 6.341 dolari, rămasă din cea alocată în 1992⁴⁵.

În anii 1992-1996 și 2003-2004, s-au adus în țară mai puțin de 80.000 de pagini de documente sub formă de microfilme sau xerocopii, un bilanț nu tocmai îmbucurător, ținând seama de bogăția unui material istoric rămas neexplorat, atât din considerentele politicii istorico-arhivistice a Federației Ruse din anii '90, cât și din cauza influenței unor factori politico-diplomatici sau de natură internă din România, precum cel financiar și chiar profesional arhivistic. Acest ultim aspect, al pregătirii superioare istorice, arhivistice și lingvistice a cercetătorilor trimiși la Moscova, a fost neglijat de către conducerile succesive ale Arhivelor Naționale, astfel încât majoritatea componentelor delegațiilor nu cunoșteau temeinic istoria P.C.U.S. și a U.R.S.S., istoria P.C.R., limba rusă (pentru a desfășura o activitate eficientă și pentru

⁴³ Nota *Stadiul acțiunilor întreprinse de Direcția Generală a Arhivelor Statului pentru depistarea în arhivele rusești și aducerea în țară a documentelor referitoare la istoria poporului român*, întocmită de către Direcția Generală a Arhivelor Statului în anul 1993.

⁴⁴ *Infograma* nr. 1711/20.05.1997 a Ambasadei României de la Moscova cu privire la colaborarea româno-rusă în domeniul arhivelor, către Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Informatică.

⁴⁵ *Raport* nr. 14027/24.06.2003 al Arhivelor Naționale cu privire la deplasarea unei delegații la Moscova în vederea efectuării de cercetări documentare în arhive în perioada 9-23 iunie 2003; *Raport* nr. 1.010.244/07.12.2004 al Arhivelor Naționale cu privire la deplasarea unei delegații la Moscova în vederea efectuării de cercetări documentare în arhive (22 noiembrie-6 decembrie 2004).

a promova o bună comunicare cu oficialii și personalul arhivelor) și alte limbi străine, cele mai multe documente privind istoria P.C.R. din arhiva *Komintern* fiind în germană, dar și franceză, engleză, maghiară, bulgară; în plus, unele dintre aceste documente sunt manuscrise codificate sau cifrate (indescifrabile).

Concluzii

Eșecul negocierilor româno-ruse în problema restituirilor de arhive

În ziua semnării *Acordului* de colaborare în domeniul arhivelor de către instituțiile de arhivă ale României și Federației Ruse, vicepreședintele Comitetului de Stat pentru Problemele Arhivelor de pe lângă Guvernul Federației Ruse, A.S. Prokopenko, a declarat că problema restituirii documentelor românești “se poate rezolva favorabil, iar Comitetul va sprijini această acțiune”⁴⁶. Oficialul rus a sugerat părții române “să se grăbească”, deoarece “Germania și Franța își cer arhivele, iar Rusia intenționează să le microfilleze și le-ar putea oferi și României la prețuri acceptabile”, mărturisind, totodată, că “au apărut probleme în unele state – Italia și Anglia – unde partidele comuniste nu sunt de acord cu restituirea și cu publicarea documentelor *Komintern*, deoarece le compromit din punct de vedere politic”⁴⁷. De asemenea, A. S. Prokopenko a susținut că “în Rusia există forțe ostile restituirilor de arhivă”⁴⁸. Ambasadorul României la Moscova, Vasile Șandru, prezent la discuții, a apreciat receptivitatea părții ruse pentru restituirea arhivelor și a promis că în România se vor face demersuri imediate și la cel mai înalt nivel.

Într-un raport al președintelui *Roskomarhiv* de la sfârșitul anului 1992, chestiunea restituirii a fost detaliată ferm, specificându-se că este posibilă numai în cazurile în care în Rusia vor fi lăsate copiile documentelor restituite și se va asigura posibilitatea folosirii lor științifice. Aceasta a fost, în linii generale, poziția oficială a *Rosarhiv* în negocierile purtate cu toate țările pe tema restituirii arhivelor.

La rândul său, directorul general al Arhivelor Statului, Ioan Scurtu, în raportul său către ministrul de Interne în urma vizitei la Moscova din aprilie 1992 și a semnării *Acordului* româno-rus, a propus guvernului român constituirea *Comisiei* formate din arhiviști și istorici, cu scopul elaborării documentarului privind arhivele transportate în Rusia de-a lungul anilor. În același timp, în colaborare cu Ministerul Afacerilor Externe, a propus întocmirea unui proiect de scrisoare din partea președintelui României, Ion Iliescu, către președintele Rusiei, după modelul scrisorilor adresate de către președinții Franței, Germaniei, Cehoslovaciei, prin care să se solicite restituirea documentelor aflate în Rusia. Directorul general al Arhivelor Statului a mai sugerat Academiei Române, Ministerului Apărării Naționale și Ministerului Afacerilor Externe să adreseze câte o scrisoare similară instituțiilor corespunzătoare rusești și a propus înființarea în cadrul Ambasadei române de la

⁴⁶ Nota nr. 3704/30.04.1992 a Direcției Generale a Arhivelor Statului privind vizita delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului din România la Moscova (17-24 aprilie 1992).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Moscova a “două-trei posturi de arhiviști diplomați”, care să aibă pe un interval de trei ani misiunea concretă de a depista în arhivele rusești documentele ce urmau să fie restituite⁴⁹.

Membrii celei dintâi delegații de arhiviști și istorici români și, mai ales, ai celei de-a doua, din 21 februarie-14 martie 1993, și-au concentrat cercetările asupra fondurilor de documente românești din Arhiva Centrală Specială de Stat și au depistat acolo fragmente ale unor fonduri românești aduse în U.R.S.S. după 1944 (inclusiv o secțiune din arhiva *Cabinetului Militar I. Antonescu*). La începutul anului 1993, problema restituirilor de arhivă era în atenția oficialilor Ministerelor Afacerilor Externe ale celor două țări, iar semnalele primite din partea oficialilor din *Rosarhiv* erau favorabile: directorul Vladimir P. Kozlov comunicase Ambasadei române că arhivele românești vor fi restituite “până prin 1994-1995”⁵⁰.

La 11 martie 1993, între delegații români și ruși, în prezența consilierului cultural al Ambasadei române, au avut loc discuții în cursul cărora partea rusă și-a prezentat punctul de vedere și și-a nuanțat poziția favorabilă exprimată anterior, iar partea română a luat act, limitându-se la a dezvălui unele aspecte (vechi de 30 de ani) ale chestiunii retrocedărilor, și anume că la 27 ianuarie 1958 s-au restituit României fondurile *Cabinetului Militar al lui I. Antonescu, Marele Stat Major al Armatei*, plus altele, în 1962, însumând 33.500 de documente, și că fragmentele de fonduri reținute în U.R.S.S. au fost microfilmate cu acordul guvernului României de atunci⁵¹. La rândul lui, șeful delegației române, Marcel D. Ciucă, a confirmat că unele dintre documentele solicitate pentru copiere la arhiva *Komintern* au fost microfilmate în anii '60 pentru C.C. al PCR, dar a precizat că “o parte din aceste microfilme s-au distrus în timpul evenimentelor din decembrie 1989 din România, iar cele care s-au păstrat au fost foarte prost executate”⁵². Din motive inexplicabile, dar deductibile, aceste aspecte ale discuției (ca și altele, cum ar fi refuzul părții ruse de a permite xerocopiarea unor documente privitoare la membrii C.C. al P.C.R. de origine basarabeană, sub argumentul că președintele Republicii Moldova ar fi cerut acest lucru) nu au mai fost incluse în *Raportul nr. 52/29.03.1993 privind deplasarea delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova în perioada 21 februarie-14 martie 1993*, semnat de șeful delegației române și aprobat de ministrul de Interne din acel moment, George Ioan Dănescu.

A. S. Prokopenko a declarat că documentele românești vor fi restituite, însă, “în ultimul timp, schimbul de arhive a atras atenția forurilor legislative și executive, iar de retrocedarea documentelor se ocupă o Comisie guvernamentală pentru bunurile culturale, prezidată de către ministrul Culturii”; întrucât documentele românești au intrat sub incidența *Legii privind importul și exportul de bunuri culturale*, care se reglementează prin acorduri internaționale ce trebuie ratificate de către Sovietul Suprem al Federației Ruse, A. S. Prokopenko a arătat că *Acordul* din 1992, încheiat

⁴⁹ *Raport nr. 3642/29.04.1992 al Direcției Generale a Arhivelor Statului cu privire la vizita delegației Arhivelor Statului la Moscova (17-24 aprilie 1992).*

⁵⁰ *Raport întocmit de către Marcel D. Ciucă la 19.03.1993 privind deplasarea delegației Direcției Generale a Arhivelor Statului la Moscova în perioada 21 februarie-14 martie 1993.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

între cele două departamente de arhivă, “nu este suficient” pentru restituirea documentelor românești⁵³. În legătură cu documentele privind istoria României, descoperite în fondurile arhivistice franceze, oficialul rus a menționat că, în conformitate cu înțelegerea ruso-franceză, ele pot fi cercetate de către români, însă aceștia nu pot face copii decât cu acordul părții franceze. *Rosarhiv* a estimat că documentele românești deținute de Rusia ar reprezenta aproximativ 20.000 de file și că problema se poate rezolva în două moduri: prin restituirea lor sau prin copiere. Dacă, în cazul copierii, lucrarea “s-ar putea realiza în aproximativ șapte luni și chiar mai repede”, atunci în cazul restituirii documentelor originale, partea rusă a pus condiția ca ea să copieze documentele care o interesează, iar aceste copii să rămână în arhivele rusești, urmând ca instituția care primește documentele să suporte costul copierii, în beneficiul celeilalte părți⁵⁴. Rușii au invocat exemplul acordurilor similare semnate cu Germania și cu Polonia, care au acceptat să achite copierea de către ruși a tuturor documentelor lor aflate în arhivele rusești. Franța, în schimb, a refuzat să aplice același procedeu pentru propriile arhive aflate în Rusia, admițând să achite numai costul reproducerii documentelor referitoare la Rusia, pentru ca, ulterior, această țară să-și plătească copierea documentelor care nu se referă la istoria ei. În fața propunerii părții ruse, șeful delegației române a arătat că în arhivele rusești se află, de fapt, fragmente ale unor fonduri arhivistice, și anume 260 de dosare din fondurile *Consiliul de Miniștri al României, Marele Stat Major al Armatei, Cabinetul Militar al lui I. Antonescu, Corpul III al Armatei, Reprezentanțele diplomatice ale României în străinătate*, precum și încă șase fonduri arhivistice neprecizate⁵⁵. Șeful delegației române a declarat că România dorește “restituirea arhivelor sale și nu reproducerea lor”⁵⁶. Astfel, deoarece, în cazul restituirii, România ar fi fost obligată să achite costul copierii de către partea rusă – ceea ce însemna, practic, copierea de două ori a documentelor proprii (parțial, chiar de trei ori, deoarece unele documente fuseseră copiate și aduse în țară în anii '50-'60) –, delegația română nu a mai comandat reproducerea lor în acel moment, cu atât mai mult cu cât partea rusă avea deja microfilmele documentelor. Hotărârea în legătură cu fondurile de mai sus urma să se adopte la București, apoi, prin intermediul Ambasadei române la Moscova, să fie comunicată Federației Ruse; în final, diplomații români aveau de intervenit la ministerul federal de resort pentru a li se comunica varianta folosită de francezi pentru demersurile de restituire a arhivelor proprii. De asemenea, conducătorul delegației române a declarat că Arhivele Statului vor propune Ministerului român al Afacerilor Externe un proiect pe baza căruia să se inițieze procedurile, solicitând ca partea rusă să verifice existența copiilor-microfilm realizate în anul 1958 după fondurile arhivistice românești⁵⁷.

În anii consecutivi, din cauza absenței cadrului legislativ adecvat în Rusia și a oscilațiilor politicii federale în privința arhivelor, precum și din cauza interesului

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

redus manifestat de către partea română, negocierile pentru restituirea documentelor românești au intrat în impas. Situația nu a fost deblocată nici după parafarea, în decembrie 1994, a *Acordului interguvernamental de colaborare în domeniul arhivelor*. După trei ani, în 1997, au avut loc discuții pentru semnarea acordului, iar partea rusă urma să stabilească locul și data semnării. Însă, în septembrie 1999, aceasta a comunicat că nu mai este interesată de acordul interguvernamental, propunând, în schimb, încheierea unui nou acord de colaborare între *Rosarhiv* și Arhivele Naționale. După doi ani de negocieri, acest tratat a fost semnat la 21 februarie 2002, dar nu a avut prevederi clare referitoare la restituirile de arhive, ci a stabilit că delegațiile românești vor efectua în continuare cercetări în arhivele rusești pentru aducerea în țară a copiilor documentelor care privesc istoria poporului român.

La un moment dat, factorul politic a contribuit la deblocarea pentru scurt timp a situației create în jurul leit-motivului restituirii arhivelor românești din Rusia. Instaurarea la București a unui regim politic sub conducerea unui partid atașat în mod tradițional de ideea dezvoltării unor bune relații politice cu Rusia a condus, la 4 iulie 2003, la semnarea *Tratatului privind relațiile prietenești și de cooperare dintre România și Federația Rusă și a Declarației comune a miniștrilor Afacerilor Externe*, după mai bine de un deceniu de raporturi diplomatice ruso-române marcate de o anumită cultură instituțională⁵⁸.

Cu ocazia ratificării tratatului politic de bază în Parlamentul României, în februarie 2004, ministrul român al Afacerilor Externe din acea perioadă, Mircea Geoană, afirma în discursul său că prin semnarea tratatului “se apără interesele României și pe (sic!) cele două subiecte sensibile, condamnarea Pactului Ribbentrop-Molotov și problema Tezaurului românesc aflat la Moscova” și că prin semnarea *Declarației comune*, care a reprezentat o “formulă de compromis”, s-a creat posibilitatea discutării în cadrul unei comisii mixte de experți români și ruși a tuturor problemelor izvorâte din istoria relațiilor bilaterale, inclusiv a celei a tezaurului României depus în Rusia în timpul primului război mondial⁵⁹. Ceea ce guvernul român din 2003 a considerat drept un succes a fost în realitate doar pe jumătate astfel, deoarece diplomații români nu au reușit să plaseze subiectul tezaurului în cuprinsul actului bilateral, încât partea rusă să fie obligată la restituirea lui, după cum, de altfel, nu au obținut nici condamnarea explicită de către ruși, în textul tratatului, a Pactului Ribbentrop-Molotov și a consecințelor lui pentru popoarele vecine Rusiei.

Pentru Arhivele Naționale, urmarea încheierii *Tratatului* româno-rus din 2003 și a *Declarației comune* a miniștrilor Afacerilor Externe a fost includerea a doi arhiviști în “Comisia comună pentru problema Tezaurului României”, ca o consecință a *Notei* înaintate de către Mircea Geoană, ministrul Afacerilor Externe, directorului general al Arhivelor Naționale, Corneliu M. Lungu⁶⁰. Din perspectiva Moscovei, problema restituirii bunurilor materiale și culturale românești a fost

⁵⁸ http://www.legestart.ro/AfisareAct.aspx?id_act=25099.

⁵⁹ <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5608&idm=2&idl=1>.

⁶⁰ Nota nr. C26/4387/11.08.2003 a Ministerului Afacerilor Externe al României către directorul general al Arhivelor Naționale.

simplificată atât prin descărcarea ei asupra unei *Comisii comune* de istorici români și ruși, cât și prin faptul că ipoteza de la care au început negocierile diplomației și politicienii români a fost aceea că tezaurul nu mai există. În pofida acestei presupunerii, există suficiente indicii, bazate pe documente de arhivă și acceptate și de către forurile ruse, după cum s-a dovedit ulterior, care arată că tezaurul, cel puțin o mare parte a lui, a fost evacuat în 1941 și readus la Moscova după război și că în anul 1956, la inițiativa lui Nikita S. Hrușciiov, U.R.S.S. a restituit statului român o mică parte.

Sub aspect istoric, traseul bunurilor românești, între care se numără și arhivele, poate fi refăcut, dar, prin prisma prevederilor tratatului româno-rus, posibilitățile juridice de recuperare sunt complicate. Documentația componenței române a *Comisiei comune* (alcătuită din istorici și experți din domeniile economiei, finanțelor, arhivelor, muzeografiei) este completă și a fost prezentată în volume, publicate atât în perioada interbelică, cât și după anul 1990. Delegațiile de arhiviști români au cercetat la Moscova în anul 1993 acte din fondul *Legatia rusă la București (1881-1917)*, totalizând 39 de dosare, precum și documentele privind întreaga organizare din 1917 a evacuării în Rusia, inclusiv două dosare referitoare la evacuarea tezaurului și altele două despre evacuarea arhivelor românești. Prin urmare, deși se cunosc inventarele din 1917 ale trenului cu valori care a plecat spre Rusia, partea negociatoare română a alcătuit o comisie formată dintr-un număr mare de membri (comparativ cu cel redus la doi-trei al celeilalte părți), care și-a propus “să studieze” subiectul în arhive, muzee și alte instituții din țară, într-un proces continuu de cercetare, incluzând și perioadele dintre sesiunile plenare. În viziunea părții române, abia odată cu identificarea istoriei și a traseului tezaurului se putea vorbi și despre retrocedarea lui în etape. Scopul *Comisiei comune* a fost, așadar, de a investiga problema tezaurului din toate punctele de vedere, cum ar fi: circumstanțele din 1916 și 1917 ale constituirii depozitului contractat cu guvernul țarist și aspectele ulterioare, încheierea de către reprezentanții celor două părți, în cadrul reuniunilor, a unor protocoale care să fie înaintate Ministerelor Afacerilor Externe, astfel încât, la finalizarea cercetărilor, pe baza concluziilor *Comisiei*, politicienii să adopte decizia cu privire la modalitățile de soluționare definitivă a problemei tezaurului⁶¹.

Din sursele existente la Arhivele Naționale reiese că au avut loc două reuniuni ale *Comisiei comune* româno-ruse, una la București, în octombrie 2004, și cealaltă la Moscova, în iulie 2005. În cadrul celei dintâi, s-au discutat teme relative la contextul istoric în care a avut loc depozitarea tezaurului românesc, elemente de drept internațional privind tezaurul, chestiuni legate de dialogul bilateral și multilateral, precum și implicațiile organizatorice ale activității viitoare. Cea de-a doua reuniune a dezbătut aspecte privind soarta tezaurului în anii 1922-1924. Conform *Răspunsului nr. 5/4938/12.07.2006 la interpelarea parlamentară* a deputatului Marius Iriza, formulat de către prim-ministrul din acea perioadă, Călin Popescu-Tăriceanu, *Comisia comună* și-a desfășurat activitatea în baza unui

⁶¹ Ibidem.

regulament de organizare și s-a întrunit de trei ori, ultima oară la Moscova, în perioada 4-6 aprilie 2006⁶².

În ciuda faptului că ministrul român al Afacerilor Externe al vremii, Mihai Răzvan Ungureanu, a solicitat omologului său rus, Serghei Lavrov, la 1 noiembrie 2006, accelerarea discuțiilor și o frecvență mai mare a reuniunilor *Comisiei comune*, partea rusă a susținut constant că trebuie să se documenteze temeinic în propriile arhive și că procesul de desecretizare a documentelor este unul lent și dificil. Din aceste motive, activitatea primului mecanism bilateral de dialog asupra subiectului tezaurului român s-a desfășurat extrem de anevoios: partea română a acceptat cu dificultate argumentele rusești, potrivit cărora specialiștii ruși trebuie să identifice abia acum, pentru prima dată, documentele relative la tezaurul românesc, iar partea rusă, la rândul ei, a declarat de câteva ori că nu va mai participa la viitoarele ședințe ale *Comisiei comune*, deoarece aceasta nu are decât un rol istoric și niciun mandat de restituire. Astfel, întrucât pe cale oficială nu s-a putut rezolva o problemă care durează de zeci de ani, a apărut la un moment dat o inițiativă privată ce a susținut că poate aduce tezaurul românesc în țară, cu atât mai mult cu cât, după cum declară adeptii acestei modalități, Federația Rusă a restituit în anii 2004-2007 *pe cale privată* Poloniei, Cehiei, Slovaciei, Olandei, Belgiei, Luxemburgului, Ucrainei, Greciei și Ungariei valorile materiale și culturale pe care fiecare dintre aceste țări le-a reclamat Moscovei.

În concluzie, până în momentul în care sfera politicului va decide asupra metodologiei de negociere pentru recuperarea tezaurului românesc sau, cel puțin, asupra estimării contravalorii sale – o adevărată piatră de încercare a raporturilor româno-ruse – în actuala formulă de discuție, guvernului României îi revine misiunea restructurării și revitalizării *Comisiei comune* româno-ruse. Implicit, în ceea ce privește Arhivele Naționale, acestei instituții îi revine obiectivul desemnării unor membri reprezentativi competenți și, în plus, îi este recomandabilă renunțarea la ideea reluării activității de copiere pe cheltuială proprie a documentelor din arhivele rusești referitoare la istoria țării. În această direcție, conducerea Arhivelor Naționale poate analiza soluția (sugerată în anii '90 de către oficialii arhivelor rusești) schimbului de copii microfilmate între țări și a concentrării tuturor eforturilor în sensul depistării și aducerii în țară a fondurilor și a fragmentelor de fonduri arhivistice românești, transportate în Rusia în anii celui de-al doilea război mondial.

Nu în ultimul rând, Arhivele Naționale ale României ar trebui să manifeste preocuparea, neglijată în trecut, de a susține interesul firesc al Federației Ruse pentru identificarea în arhivele românești a documentelor privind istoria poporului rus ori, mai mult, a documentelor care aparțin de drept Federației Ruse, dacă se constată că există asemenea documente. Se impune, așadar, inițierea unei activități serioase și sistematice de cercetare în propriile arhive, muzee, biblioteci și a mărturiilor documentar-istorice aflate în alte instituții. Aceasta ar contribui cel mai mult la impulsionarea relațiilor dintre cele două instituții de arhivă și la diversificarea colaborării pe calea instaurării unui climat de încredere reciprocă absolut necesar, dar inexistent în ultimii 19 ani.

⁶² <http://www.cdep.ro/interpel/2006/r1798B.pdf>.

The Steps Made by the National Archives of Romania for Research and Recovery of Some Funds of Romanian Documents from the Archives of the Russian Federation (1992-2004)

Abstract

The study debates the state of the Romanian documents that arrived on the Russian state territory on successive stages and that are currently in the preservation of the state archives, museums and important libraries from the Russian Federation and other former Soviet republics (Ukraine, Estonia, Latvia, Georgia etc). The approach aims to present the historical evolution of the alternative measures of solving the problem: material recovery of the archival pieces from the Russian archives and cultural institutions by repatriating the originals or import of copies and, on the other side, abstract recovery by scientific revaluation consisting in finding and researching of the most relevant funds at the residence of the current owners (the Central Museum of the October Revolution, the Institute of History of the Communist Party of the Soviet Union, the State Archives of Moscow – the Archives of Literature, the Library “Saltykov-Șchedrin” from Sankt Petersburg, the Museum from Kremlin, Ermitaj Museum from Sankt Petersburg).

During the “people’s democracy”, the restitution of the Romanian material and cultural assets from Russia was a subject forbidden in the academic environment of People’s Republic of Romania and for the evolution of the common diplomatic relations; only after the collapse of the communism certain scientific circles and archival institutions were concerned with the mission to identify and explore the Romanian documentary sources beyond the borders.

Hence, within the context of the temporary opening of the Russian archives, *the Agreement of cooperation* between the State committee of the Archives of Russia and the State’s Archives of Romania allowed during 1992-1996 and 2002-2004 the visit of some archivists and historians delegations in the Russian Federation’s archives, mainly in the contemporary ones. The type of the research, detailed in the article, emphasizes the deficiencies and the obstacles that affected the results of the work and, as it presents itself and as it results from the unedited quoted texts, have not been caused only by the lacks of organization of the Russian part involved, *passim* evoked, but, eloquently, mainly by the classic systemic local flaws. For instance, less than 80.000 pages, microfilms and copies, have been brought into the country, not a very good result if we consider the richness of the un-used archival funds, as a direct consequence of the Russian archivist-historic vision, but also of the influence exercised by politic-diplomatic limitations or of internal nature from Romania, as the economic one or, even, professional. Institutionally, the aspect of historical and linguistic specialization of the researchers sent to Moscow was neglected by the Romanian leaders of the National Archives, hence, there are clues that the members of the delegations did not knew very well the history of the creators of the documents and of the commanding bodies (C.P.S.U., U.S.S.R., C.P.R.), or the Russian language and others foreign languages, in order to ensure the efficiency of the enterprises and to promote good communication with the employees and foreign officials. Neither the archival theory was invincible, especially considering that the scholar bibliography, limited to intern and specific issues, was represented by a scanty brochure containing technical rules and articles of a poor quality published in the authority’s reviews.

The long periods of inactivity that complete the picture of the two decades are marked by the dilemma generated by the lack of proper legal frame and the fluctuations of the federal policy in implementing the archival strategies, but also by the low interest manifested by the Romanian part. From time to time the Romanian political factor contributed to the temporary mitigation of the constant problem of the repatriation of the Romanian archives: the establishment in Bucharest of the party traditionally addicted to the idea of good political relations with Russia lead to the conclusion, on 4th of July, 2003 of the *Treaty regarding the friendly relations and cooperation between Romania and the Russian Federation* and the *Joint statement of the ministries of foreign affairs*, acts without any actual judicial effect on this matter. What the Romanian government of 2003 considered a success was in fact diminished by the omission of the topic regarding the treasure stipulated in the common act, a failure registered also in the intention to obtain the explicit blame of the Molotov-Ribbentrop Pact and its consequences for the neighbors of Russia.

The conclusion is that until the political body will decide upon the negotiation procedures to recovery the cultural treasure from Moscow, the mission of restructuring and reactivating the Romanian-Russian Joint Commission remains an viable option. On the same time, it is recommendable that the national Archives of Romania should renounce on the efforts to copy on its own expense the files from the Russian archives and to evaluate a solution accepted by the Russian counterpart – the exchange of microfilms of the documents of scientific interest for both countries, guaranteed by an attitude imperceptible in the past, namely the solicitude in sustaining the natural concern of the Russian Federation to identify its historical testimonies in the Romanian archives. Hence, it is necessary to initiate a serious and systematic program of research in the national archives, museums and libraries for the historical documents that might contribute to the increase of the institutional relations and diversification of the cooperation in an environment of common trust, absolutely necessary, but totally inexistent for the last 19 years.

Munca arhivistică – (uneori) mai mult decât un act de prevenire a amneziei. Cazul “Arhivei literaturii oprite din RDG”^a

Matthias Buchholz

1. Aducerea aminte-uitarea. Canoane valorice

Trăim într-o epocă în care memoria este instituționalizată și încărcată de ritual. Aceasta pare a fi impresia dominantă în cel de-al 60-lea an de la încheierea celui De-al Doilea Război Mondial. Pe bună dreptate, termenii “a aduce aminte” și “a pomeni” nu mai pot fi omiși din vocabularul politic. Totodată însă, cuvântul “a uita” apare în exprimarea politică cotidiană, având adeseori însușiri negative. În Biblie, cuvintele “a aminti”, respectiv “a pomeni” sunt utilizate de 288 de ori, în opoziție cu cuvântul “a uita”, întrebuințat de numai 13 ori. Din perspectivă teologică, recursul la amintire este păstrător de viață, în schimb uitarea este primejdioasă¹. În această privință, Curt Stauss formulează trei considerente. În primul rând “aducerea aminte este singurul leac împotriva resemnării. Aducerea aminte contestă judecata că prezentul și trăirea «efectivă» ar reprezenta totul”. În al doilea rând, “aducerea aminte este de folos împotriva inechității: împotriva normelor impuse de către fapte se cuvine a se restabili justețea”. În al treilea rând: “încetarea aducerii aminte prevestește nimicirea totală a omului și pieirea lui [...]”². Uitarea, înfățișată sub forma memoriei selective, poate fi înzestrată, totuși, și cu calități. Ea ne “menajează puterile, mai exact, ne scutește de o stare de amărăciune suplimentară care ar putea să-și facă simțită prezența atunci când suferim o nedreptate”³.

Biserica creștină cunoaște atât un ritual al aducerii aminte (euharistia) cât și un ritual al acțiunii de uitare (spovedania). În Africa de Sud a fost înființată așa-numita “comisie a adevărului” care, sprijinindu-se pe valorile creștine, are drept țință promovarea unei autentice culturi a aducerii aminte precum și mărturisirea publică a greșelii prin vizarea unui țel ce ține de domeniul ne-aducerii aminte: amnistia⁴.

Este de necontestat faptul că în marea dimensiune a greșelii și a remușcării, cu referire, de pildă, la cazul naționalism-socialismului și al celei de-a doua dictaturi germane^b, aducerea aminte și pomenirea reprezintă o necesitate socială. Dar cum se înfățișează ele în viața de fiecare zi? Aici, neglijarea acțiunii de uitare poate deveni

^a Studiul a fost publicat în: *Archive und Gedächtnis. Festschrift für Botho Brachmann*, Potsdam, 2005, p. 369-379.

¹ Curt Stauss, *Vergessen – ein theologischer Beitrag*, “Horch und Guck”, 48 (2004), 4, p. 8-10 (8).

² *Ibidem*, p. 8 ș. u.

³ *Ibidem*, p. 9.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

^b Prin acest termen este desemnată, în anumite conjuncturi, entitatea statală a RDG și regimul comunist al acesteia. (n. trad.)

ulterior o problemă. Pentru noi toți, acțiunea de uitare a informațiilor lipsite de importanță se constituie într-o condiție *sine qua non* a memoriei noastre.

Fără “funcția de ștergere” pe care acțiunea de uitare o posedă, pe “hard-disk”-ul de memorizare al creierului uman s-ar putea produce, la un moment dat, o asemenea aglomerare de informație, încât această situație ar conduce cu certitudine fie la sporirea timpului de așteptare în vederea accesării datelor, fie pur și simplu la împiedicarea accesării “hard-disk”-ului reprezentat de creier. Astfel că, de mii de ani, omul este determinat să separe informațiile neînsemnate de cele importante pentru sine, ca individ.

Una dintre misiunile principale ale arhivistului este aceea de a face distincția între “important” și “neînsemnat”, între informația relevantă pentru societate și cea lipsită de relevanță, de care ea se poate dispensa. Arhivistului îi revine îndatorirea de a conserva informațiile singulare ori corelate demne de a fi arhivate, indispensabile pentru nevoia de autoidentificare a societății. Prin urmare, “evaluarea arhivistică nu este o metodă prin care se favorizează uitarea, ci este singura cale de urmat – inclusiv din punctul de vedere al resurselor economice – prin care se prezervă durabil aducerea aminte”⁵.

În urma operațiunii de evaluare arhivistică se păstrează în medie 3-5% din totalul materialului arhivistic oferit de către creatorii de documente. Acest procent mic este considerat demn de a fi asigurat printr-o conservare de durată. În acest context se include atenționarea lui Botho Brachmann, conform căreia “în întreaga istorie a arhivisticii, foarte rar s-a întâmplat ca arhiviștii să păstreze marea majoritate a materialului arhivistic creat de către o administrație în timpul unui «ciclu de viață» normal”. Mai degrabă, “independent de voința arhiviștilor, [...] acesta a ajuns la coșul de hârtie, la topitoriile de hârtie, uneori a fost livrat chiar fabricilor de muniție etc.”⁶. Acceptând realitatea că predările de material arhivistic către Arhivă sunt mereu nedesăvârșit complete sau – mai exact – cu desăvârșire incomplete, va trebui totuși să se pomească de la ideea că, în opoziție cu opinia lui Winfried Schulze,

⁵ Klaus Oldenhage, *Archivarische Bewertung: ein Verfahren zur Förderung des Vegessens?*, “Horch und Guck”, 48 (2004), p. 17-21 (20). A se vedea în acest studiu enumerarea și sublinierea constrângerilor de ordin economic.

⁶ Botho Brachmann, *Tua res agitur! Außensichten auf Archive und archivarisches Selbstverständnis*, în *Archiv und Geschichte. Festschrift für Friedrich P. Kahlenberg* (editori Klaus Oldenhage, Hermann Schreyer și Wolfram Werner), Düsseldorf 2000, p. 17-39 (33 ș. u.).

În această privință este strict necesar ca, la indicarea unui procentaj, să se ia în considerare datele de referință. Expunerea lui Josef Zwicker, conform căreia se păstrează “3 până la 5 procente din totalul informației (!) consemnate în evidențe” este puțin credibilă [cf. Josef Zwicker, *Erlaubnis zum Vernichten: die Kehrseite des Archivierens*, “Info” 7 (2005), 1, p. 18-21 (19)]. În schimb, trebuie acceptată situația reală că în prezent lipsește încă o estimare justă a volumului total de arhivă ce urmează a fi preluat, existent în Arhivele de stat, ale autorităților publice, și în cele private, în raport cu volumul de material arhivistic oferit efectiv spre preluare. Acesta este doar un simptom superficial a polilemei provocate de conceptul de “evaluare arhivistică”. (cf. în această privință expunerea la tema “netransparență” a lui Botho Brachmann, *op. cit.*, p. 28 ș. u.).

“cartea de istorie” definitivă a istoricilor nu se scrie “[...] pe baza a circa 5% din fondul arhivistic efectiv”⁷.

În acest proces, arhivistul îndeplinește un rol mai important decât pe cel de simplu gestionar al identității culturale a unei societăți. Prin actul de evaluare și preluare arhivistică, adică prin transformarea documentelor păstrate în tradiție, și prin eliminarea actelor fără valoare arhivistică, arhivistul contribuie în mod esențial la crearea identității culturale. În acest rol se află temelia importanței muncii sale. În lipsa adevărului obiectiv, arhivistului nu îi este îngăduit – în ciuda unor voci care susțin contrariul – “să permită proceselor decizionale să se manifeste fără ca el însuși să își exprime propriul interes. El trebuie să înnoibeleze materialul arhivistic cu o valoare propusă din exterior”⁸. J. Zwicker constată în mod just că “este absurd să se accepte existența unui soi de autorevelare a valorii la patrimoniul arhivistic potențial”⁹.

Arhivistul este așadar constrâns să formuleze și să întrebuițeze măsuri valorice. Însă el este apt pentru această misiune numai în măsura în care își domină tentația de a elimina acte. Arhivistul nu se ridică la nivelul responsabilității cu care a fost investit dacă se eschivează de la a-și argumenta deciziile luate în legătură cu operațiunea de evaluare arhivistică, adică dacă evită să efectueze această operațiune în mod transparent. El are îndatorirea să își democratizeze oarecum autoritatea pe cale discursivă. În acest mod vor fi obiectivizate deciziile privind operațiunile de evaluare arhivistică, chiar dacă nu se va atinge vreodată un grad de obiectivitate absolut. Terry Cook sintetizează în mod adecvat: “Arhiviștii sunt cei care decid asupra acelor fragmente ale vieții sociale care vor fi împărtășite generațiilor viitoare [...]. Noi (arhiviștii) suntem, de fapt, cei care creăm arhive, în adevăratul sens. Noi suntem cei care decidem ce anume rămâne păstrat aducerii aminte și ce anume va fi dat uitării, cine rămâne vizibil în societate și cine se face nevăzut, cine își face glasul auzit și cine nu. În unele colectivități, [...] anumite clase, regiuni, grupuri etnice sau rase [...] au fost depozitate de dreptul la legitimare prin faptul că au fost eliminate din materialul arhivistic transmis tradiției și astfel ele au fost excluse din istorie și lăsate la discreția mitologiei”¹⁰.

Indiscutabil, arhiviștii sunt expuși influențelor exterioare și, în general, supuși conjuncturilor în același grad ca și alți cetățeni. În zilele noastre devine tot mai limpede faptul că media, în special, are o mare capacitate de a influența durabil opinia publică. În această privință, nu este lipsită de logică sugestia lui Hans Booms ca în stabilirea criteriilor de evaluare arhivistică să se țină seama de proiecția epocii

⁷ Winfried Schulze, *Wieviel Überlieferung braucht die Geschichte? Überlegungen zur Ordnung des Bewahrens*, în *Digitale Archive – Ein neues Paradigma? Beiträge des Vierten Archivwissenschaftlichen Kolloquiums* (editor Andreas Metzger), Marburg 2000, p. 15-35 (22).

⁸ Cu o pledoarie în favoarea unei presupuse evaluări arhivistice neutre (!), a se vedea Angelika Menne-Haritz, *Das Provenienziprinzip – ein Bewertungssurrogat? Neue Fragen einer alten Diskussion*, “Der Archivar” 47 (1994), p. 229-252 (245).

⁹ Josef Zwicker, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰ Terry Cook, *Archival Appraisal and Collection: Issues, Challenges, New Approaches* (Special Lecture Series University of Maryland and NARA Staff, 21 April 1999), manuscris nepublicat, citat în traducerea lui J. Zwicker, *op. cit.*, p. 18.

contemporane¹¹. Transpunerea în practică a viziunii lui H. Booms ar conduce la o abordare din perspectivă multiplă a procesului de evaluare și preluare a documentelor în democrațiile moderne, acolo unde libertatea presei a creat terenul de manifestare a diversității opiniilor. În regimurile dictatoriale viața cotidiană este marcată de absența libertății de exprimare și a libertății presei. Acolo, mijloacele mediatice dirijate de către stat administrează memoria, care este pusă în slujba statului. Ne putem gândi în această privință, de pildă, la modul în care autoritățile din RDG au impus o abordare “ritualizată” a fascismului. Într-un asemenea context, o tratare uniformă a procesului de evaluare și preluare arhivistică ar putea fi interpretată, probabil, drept o consecință a aplicării teoriei lui Booms.

2. Proiectul “Arhiva literaturii oprite din RDG”

O libertate redusă a fost constatată și în domeniul literaturii din RDG. Aici a existat o cenzură dublă. Pe de o parte era cenzura de stat. Ea fixa în mod concret, la comandă politică, limitele de acces ale cetățeanului din RDG și aprecia consecințele ce puteau decurge din abaterea de la “standardele” politice și spirituale impuse. Pe de altă parte, a existat autocenzura, a cărei însemnătate nu trebuie subestimată. De regulă, autorii puteau măcar bănui limitele de toleranță ale statului¹². Cei care neglijau aceste delimitări puteau anticipa nepublicarea operelor lor în RDG. Aceștia aveau șansa, în cel mai bun caz, să publice în alte regiuni ale Germaniei, prin recurgerea la niște căi sinuoase. Însă această cale alternativă, raportată la totalul scriitorilor, era rezervată doar unui grup restrâns de autori. În cazuri extreme, conceperea câtorva poezii critice la adresa regimului, nepublicate (!), putea fi pedepsită cu privarea de libertate timp de mai multe luni. Astfel că unii autori erau conștienți de faptul că produceau literatură de sertar. Ei își tănuiau rezultatele creației proprii pentru a fi siguri că nu vor fi expuși represaliilor

Oficial însă, în RDG nu exista literatură de sertar. Aceasta a fost nu numai ignorată, ci și combătută. Și totuși ea a fost prezentă, iar astăzi poate fi regăsită în preluările unor arhive private, printre actele Securității Statului din RDG și în donațiile unor intelectuali proeminenți, considerați a fi mentorii generației de scriitori tineri. Prin preluarea pachetelor cu arhivalii din ultimele două categorii menționate mai sus, se poate afirma – în mod cinic, în cazul actelor preluate de Stasi – că s-a produs un act de punere în siguranță a documentelor. În schimb, se admite ideea că păstrarea de durată a arhivelor private este garantată mai degrabă ocazional.

Pomind de la această realitate s-a născut ideea unui proiect. Acesta a fost înaintat, pentru obținerea susținerii financiare, Fundației pentru prelucrarea dictaturii PSUG, mai întâi în anul 2000, prin intermediul Institutului Hannah Ahrendt din

¹¹ Pentru acest aspect cf., în special, Hans Booms, *Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung. Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung*, “Archivalische Zeitschrift” 68 (1972), p. 3-40 și Idem, *Überlieferungsbildung. Archivierung als eine soziale und politische Tätigkeit*, în *Archivistica docet. Beiträge zur Archivwissenschaft und ihres interdisziplinären Umfelds* (editori Friedrich Beck, Wolfgang Hempel și Eckart Henning), Potsdam, 1999, p. 77-89.

¹² Pentru acest aspect cf. lucrarea exemplară Erich Loest, *Der vierte Zensor. Der Roman „Es geht seinen Gang” und die Dunkelmänner*, Stuttgart/Leipzig, 2003.

Dresda și apoi în anii 2002 și 2003 prin intermediul Asociației “Autorenkreis der BRD”. În cele din urmă, proiectul a obținut o finanțare în sumă totală de 250.000 euro, pentru o durată de patru ani. Proiectul a fost elaborat de către profesorii Ines Geipel și Joachim Walther, amândoi germaniști și cunosători avizați ai literaturii est-germane. Ines Geipel a fost membră a echipei naționale de atletism a RDG și s-a refugiat în RFG în anul 1989. Joachim Walther și-a desfășurat activitatea la editura “Der Morgen” în calitate de editor și de lector, începând cu anul 1968 și până în anul 1983, când demisia sa forțată a fost pusă în legătură cu cenzura de stat. În perioada ce a urmat “revoluției pașnice”^c, a activat în cadrul “Autorității Gauck”^d și a elaborat o lucrare fundamentală despre relațiile dintre branșa literaților și Securitatea Statului (Stasi)¹³.

În cadrul proiectului au fost puse la dispoziția publicului interesat texte inedite aparținând tuturor genurilor literare (proză, poezie, dramaturgie), în urma predării lor către arhiva Fundației pentru prelucrarea dictaturii PSUG. De asemenea, au fost înregistrate interviuri cu autorii, din dorința asigurării unei percepții cât mai corecte asupra contextului biografic și istoric în care ei au creat. Obiectivele acestui demers au fost determinate, în ultimă instanță, de necesitatea de a extinde granițele canonului literaturii oficiale din RDG. Firește că pe această cale s-a urmărit, de asemenea, reabilitarea morală a scriitorilor persecutați odinioară. Angajându-se la o muncă meticuloasă, pe alocuri dificilă, și cu ajutorul “efectului bulgărelui de zăpadă”, inițiatorii proiectului au descoperit poeți și scriitori care fie nu au avut șansa, fie li s-a interzis să publice în RDG.

Ce legătură au aceste acțiuni cu munca arhivistică în sensul ei clasic? Se poate vorbi aici despre o operațiune de completare a patrimoniului arhivistic? Angelika Menne-Haritz definește arhivaliile de completare a patrimoniului arhivistic drept “serii de materiale arhivistice suplimentare care, odată clasificate în categoria izvoarelor istorice [sic!], pot fi predate unei Arhive cu specific, pentru completarea patrimoniului său arhivistic. Adesea, ele sunt colectate, de asemenea, pentru a compensa golurile existente în patrimoniul arhivistic”¹⁴.

Utilizând drept reper această definiție, observăm că obiectul proiectului descris nu se încadrează în categoria operațiunilor de completare, deoarece în acest

^c Termen utilizat pentru a desemna procesul de înlăturare a regimului PSUG din RDG și trecerea la statul democratic (toamna anului 1989-primăvara anului 1990). (n. trad.)

^d Denumirea oficială este: Autoritatea Însărcinatăului guvernului federal pentru arhiva Securității de Stat (Stasi) din fostul RDG (*Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR* (BStU)). A fost înființată în baza unei legi din 29 decembrie 1991, prin care s-a reglementat statutul arhivei Stasi. Autoritatea a fost condusă de către pastorul Joachim Gauck, timp de două mandate, până în anul 2000. Din cauza denumirii oficiale stufoase, instituția s-a impus în limbajul cotidian prin “Autoritatea Gauck”. Lui J. Gauck îi aparține următoarea maximă: „Arhiva unei Dictaturi poate fi asemănată cu o spițerie unde se găsesc leacuri împotriva nostalgiei”. (n. trad.)

¹³ Joachim Walther, *Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatssicherheit in der Deutschen Demokratischen Republik*, Berlin, 1996.

¹⁴ Angelika Menne-Haritz, *Schlüsselbegriffe der Archivterminologie. Lehrmaterialien für das Fach Archivwissenschaft*, Marburg, 2000, p. 64.

caz nu putem vorbi despre completarea unui patrimoniu arhivistic cu un conținut similar sau corespondent, existent deja în arhiva Fundației. Termenul de colecție¹⁵ trebuie de asemenea eliminat deoarece criteriul provenienței documentelor din Arhiva literaturii oprimate din RDG este de o însemnătate capitală. În cazul acestui proiect asistăm mai degrabă la o acțiune de voluntariat decât la îndeplinirea unei atribuții clar definite în sensul clasic al sferei de competență instituțională. Cu toate acestea, susținerea oferită prin intermediul proiectului “Arhiva literaturii oprimate din RDG” își găsește un punct de sprijin în paragraful 2 al legii de înființare a Fundației, din 5 iunie 1998, unde se specifică: “Menirea Fundației este ca, prin conlucrarea sa alături de alte organizații, în scopul prelucrării dictaturii PSUG, să sprijine contribuții și să participe ea însăși la o cercetare completă a cauzelor, a istoricului și a consecințelor dictaturii din zona de ocupație sovietică a Germaniei și din RDG, să țină trează atenția asupra jertfelor și nedreptăților cauzate, precum și să stimuleze și să consolideze consensul antitotalitar în sânul societății, democrația și unitatea internă a Germaniei”¹⁶. Fundamentul îl reprezintă, așadar, atribuția stipulată de legiuitor, care se circumscrie sferei de activitate a Fundației pentru prelucrarea dictaturii PSUG.

Prin urmare, proiectul se recomandă a fi un exemplu de aplicare a unei “documentation strategy”, firește fără a scăpa din atenție respectarea principiului provenienței¹⁷. Preliminar acțiunii, o temeinică reflecție asupra canoanelor valorice s-a impus de la sine. Incontestabil, în cazul “Arhivei literaturii oprimate din RDG” resorturile acțiunii precum și principiile sunt foarte complexe. Sprijinindu-se pe legea de înființare a Fundației, conducerea acesteia a considerat că repunerea în “drepturi publice” a scriitorilor oprimați reprezintă o datorie politică și o obligație morală, precum și o reparație pentru aceștia. S-a apreciat necesar ca alături de Hein^c, Wolf^f, Kant^b și Heym^h și alături de literatura din RDG mai mult sau mai puțin oficială, să fie așezați și aceia cărora li s-a interzis să publice din motive politice. De asemenea, criteriile privind conținutul, ca de pildă calitatea literară a materialului, au atârnat greu în balanța evaluării. Este limpede că a obiectiviza acest criteriu este o sarcină dificilă. Însă în mod evident nu ne putem rezuma la adoptarea unei poziții de genul: “*De gustibus non est disputandum*”. Astfel că a fost definit un cadru valoric larg în limitele căruia viitorii utilizatori ai “Arhivei literaturii oprimate din RDG” să aibă posibilitatea de a valida individual importanța documentelor preluate. Această șansă există de fiecare dată atunci când operațiunea de evaluare arhivistică se realizează în

¹⁵ Pentru definiția termenului “colecție”, cf. *Ibidem*, p. 87, și Botho Brachmann ș.a., *Archivwesen der Deutschen Demokratischen Republik. Theorie und Praxis*, Berlin, 1984, p. 162 ș. u.

¹⁶ Informații cu privire la Fundația pentru prelucrarea dictaturii PSUG și la legea de înființare a ei, pot fi obținute consultând adresa de web: www.stiftung-aufarbeitung.de.

¹⁷ Cf. Marlene Meyer-Gebel, *Die Documentation Strategy in den USA*, în *Bilanz und Perspektiven archivischer Bewertung* (editor Andrea Wettmann), Marburg, 1994, p. 147-157.

^c Cristoph Hein, născut la 8 aprilie 1944, scriitor, traducător și eseist. (n. trad.)

^f Christa Wolf, născută la 18 martie 1929, scriitoare. (n. trad.)

^g Hermann Kant, născut la 14 iunie 1926, scriitor. (n. trad.)

^h Stefan Heym (1913-2001), scriitor. (n. trad.)

mod corect. Ines Geipel și Joachim Walther s-au călăuzit în funcție de următoarele criterii formale:

- textele au fost create și au rămas nepublicate în RDG;
- paternitatea asupra textelor a fost trecută sub tăcere în mod sistematic;
- textele nu au fost receptate în Vest nici chiar ulterior detenției, refugiuului sau răscumpărării¹ la care a fost supus autorul;
- există completări ale operelor în cazul unor creații fără tentă politică, publicate parțial în RDG¹⁸.

Calitatea textelor a fost apreciată în funcție de următoarele criterii:

- caracter literar de sine stătător și raportarea la modernitate a autorilor;
- reprezentativitatea și originalitatea creației literare;
- clasificarea literar-istorică;
- condițiile de creație specifice ale scriitorilor din RDG¹⁹.

Pe lângă luarea în considerare a tuturor acestor criterii, evaluarea fiecărui text ajuns în “Arhiva literaturii oprite din RDG” trebuie să țină cont în permanență de exigențele posibilor utilizatori ai arhivei: valabilitatea textului este conferită de forța ei literară internă, sau impactul este asigurat de contextul extern opresiv în care el a fost creat? Probabil că la această întrebare se va răspunde în mod foarte divers, având în vedere că, de fapt, creația artistică nu poate fi cuantificată cu precizie matematică. În final va rămâne totuși un semn de întrebare, chiar și atunci când unii utilizatori cu simț critic ar concluziona că aura autorilor interziși triumfă asupra substanței artistice a creației lor: de ce cuvântul exprimat le provoca o teamă atât de imensă conducătorilor din RDG? Exista oare temerea, în ultimă instanță, că “hainele cele (nu tocmai) noi” ale ideologiei de stat socialiste ar fi fost prezentate în adevărata lor lumină astfel încât ar fi ieșit la iveală întreaga goliciune a purtătorilor ei?

Cronologic, proiectul a fost circumscris formal perioadei anilor 1945-1989/90, interval în care a existat sau funcționat zona de ocupație sovietică, respectiv RDG. Pentru perioada specificată au putut fi descoperite mai multe sute de autori. Textele literare a peste o sută dintre ei corespund exigențelor criteriilor de calitate stabilite. Trebuie însă menționat și faptul că, în mod firesc, nu toți potențialii donatori de texte literare au acceptat propunerea de a-și ceda creațiile Arhivei. Cadrul refuzului cuprinde o paletă largă de motive: de la sentimentul de amărăciune a autorului și până la un sentiment de neîncredere general față de instituțiile de stat.

3. Rezultatele proiectului

Din demersul întreprins de Ines Geipel și Joachim Walther a rezultat o periodizare, în patru faze, a textelor depistate, respectiv a autorilor:

- faza 1: anii 1945-1953;

¹ Se face referire la răscumpărarea politică, o formă de “tranzacție” neoficială, practică între RDG și RFG. În schimbul unei sume de bani în valută sau de produse oferite de către RFG, statul est-german elibera deținuți politici și le permitea acestora stabilirea în RFG. Acest tip de “comerț” s-a practicat începând cu anul 1962 și a durat până la căderea regimului PSUG. (n. trad.)

¹⁸ Astfel definit în textul de propunere al proiectului.

¹⁹ Idem ut supra.

- faza 2: anii 1953-1968;
- faza 3: anii 1968-1980;
- faza 4: 1980-1989/90.

Deja în intervalul primei faze, care durează până la revolta populară din 17 iunie 1953, se poate constata că acțiunea de triere a vocilor distincte, neacceptate politic sau neagreate estetic, a fost o realitate²⁰.

Unele nume care fac parte din această categorie, sunt cele ale lui Susanne Kerckhoff, Eva Müthel și Edeltraut Eckert. Cea din urmă a fost condamnată în 1950 la ispășirea a 25 de ani într-un lagăr de muncă, din cauză că a revendicat drepturi fundamentale și democratice. A decedat în detenție în anul 1955, la vârsta de 25 de ani, în urma unui accident de muncă. Scrisorile scrise în închisoare și caietul ei de notițe, ce cuprinde un număr de 101 de poezii, sunt parte constitutivă a "Arhivei literaturii oprite din RDG". Lăsământul lui Horst Schumacher, scos la lumină de Geipel și Walther, se circumscrie de asemenea primei faze de periodizare a textelor. Schumacher a hotărât să nu-și ofere textele spre publicare în RDG considerând că, în condițiile politico-culturale din primii ani de existență ai RDG, i s-ar refuzat din start șansa publicării și pentru că nu accepta să se supună normelor ideologice și estetice impuse²¹. Opera lui, intitulată "*Die Niederlage / Înfrângerea*", o dramă în versuri, expune experiența generației întoarse acasă din război și decepția provocată de conștientizarea faptului că unei dictaturi i s-a substituit o altă dictatură²².

A doua fază stabilește convențional, perioada cuprinsă între 17 iunie 1953 și ceea ce s-a numit Primăvara de la Praga, a fost marcată de un proces treptat de centralizare și de profesionalizare a cenzurii PSUG. În perioada imediat următoare revoltei populare s-a simțit, pentru scurt timp, o destindere în practica cenzurii. În calitate de autori reprezentanți ai acestui interval pot fi amintiți aici Jutta Petzold, Eveline Kuffel și Peter Schnetz. Creațiile literare a celui din urmă au fost scrise pe un ton consecvent anticomunist. Schnetz a continuat să își susțină opiniile în mod consecvent, chiar și după ce, în anul 1969, a suferit o detenție²³.

Un alt exemplu reprezentativ pentru faza a doua, dar și pentru a treia, îl constituie pictorul și poetul liric Günter Ullmann. Decizia de interzicere a publicării textelor sale a fost influențată în mod direct de către STASI. Ullmann scria despre situația lui de atunci: "În urma unei petiții în legătură cu retragerea cetățeniei lui Wolf Biermann¹, și după vexațiunile asupra lui Reiner Kunze din Greiz, am fost

²⁰ Ines Geipel, Joachim Walther, *Intellekt ohne Repräsentanz. Ein Arbeitsbericht über ein Archiv der Widerworte*, "Zeitschrift des Forschungsverbundes SED-Staat", 12 (2002), p. 29-34 (31).

²¹ Ines Geipel, Joachim Walther, *Widerworte. Intellekt ohne Repräsentanz*, "MUT", nr. 420 (august 2002), p. 76-87 (79).

²² *Ibidem*, p. 79 ș. u.

²³ Ines Geipel, Joachim Walther, *Intellekt ohne Repräsentanz*, p. 32 ș. u.

¹ Wolf Biermann, poet și cantautor, s-a născut la Hamburg în 1936. S-a stabilit în RDG în 1953. În toamna anului 1976 întreprinde un turneu în RFG care debutează cu un concert susținut la Köln, la 13 noiembrie. La 16 noiembrie, Biroul Politic al C.C. al PSUG a decis retragerea cetățeniei est-germane lui Biermann. S-a considerat că, prin programul său artistic, Biermann a adus ofense statului est-german, prin formularea unor critici la adresa regimului din RDG. La 17 noiembrie, un număr de 13 scriitori marcanți din RDG au adresat o Declarație deschisă conducerii PSUG,

supus unui interogatoriu la Gera, moment în care am clacat psihic. Sufeream de mania persecuției, am avut două tentative de a-mă sinucide și am avut nevoie de tratament psihiatric în repetate rânduri. Am cerut să mi se extragă toți dinții deoarece aveam credința că mi-au fost implantate «ploșnițe»^k. M-am aflat sub supraveghere medicală permanentă în clinicile de psihiatrie din Rodewisch, Stadtroda și Jena”²⁴.

După Primăvara de la Praga, deținătorii puterii din RDG au înăsprit cenzura. Hannelore Becker, de pildă, care în 1975 se semna cu pseudonimul IM Clementine, nu și-a publicat textele, fiind convinsă de amestecul și de rolul Stasi în aprecierea creațiilor literare²⁵.

Un soi de LTI¹ al RDG a alcătuit Thomas Körner prin lucrarea “*Fragment Roman über die Sprachanstalt DDR*”. Nici această scriere experimentală nu a avut șansa de a fi publicată atât timp cât ea analiza în mod critic limbajul oficial uzitat în RDG²⁶. Manfred Bartz a fost pedepsit din cauză că a scris o satiră numită “*Hundert Prozen*”, care aducea în discuție alegerile pentru Camera Populară din RDG. Acest text de 56 de pagini dactilografiate i-a adus, în anul 1980, o condamnare la 6 ani de închisoare, cu toate că până în 1970 i s-a permis să publice satire²⁷. Geipel și Walther arată pe bună dreptate că, prin comparație, nu se poate vorbi despre o libertate în RDG, nici în anii '70 și '80. Se au în vedere, de pildă, evenimentele petrecute pe fundalul retragerii cetățeniei în cazul lui Biermann. Siguranța autorilor consacrați a fost relativ bine protejată grație notorietății lor (de care se bucurau cu adevărat mai degrabă în Germania de vest). În schimb autorii tineri și cei care nu se impuseseră încă publicului se puteau aștepta la pedepse uneori draconice în cazul în care ar fi îndrăznit să se exprime critic la adresa regimului din RDG. Geipel și Walther constată că “nu sunt rare cazurile în care au fost pronunțate sentințe de condamnare la 2 ani de detenție, din cauza scrierii a 12 poezii – catalogate drept «scrieri versificate cu caracter instigator» – sau la 3 ani de închisoare pentru compunerea

solicitant anularea deciziei dictate împotriva lui Biermann, aceea de retragere a cetățeniei. În zilele următoare, alți 100 de intelectuali și artiști s-au asociat Declarației. (n. trad.)

^k Argou pentru aparatură miniaturizată de ascultare. (n. trad.)

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 33.

¹ “*LTI – Notizbuch eines Philologen*” scrisă de către Victor Klemperer și publicată în 1974, este o parodie a limbajului sufocat de sigle, utilizat în perioada național-socialismului în Germania (LTI = *Lingue Tertii Imperii*). (n. trad.)

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 33 ș. u. În actul de fundamentare a sentinței, se arată următoarele: “recurgând la un joc al ficțiunii, a discreditat sistemul electoral al RDG, numind-l sistem al pseudo-alegerilor, a defăimat procesul de pregătire și desfășurare a alegerilor precum și activitatea funcționarilor și a organelor de stat. În scrierea lui a afirmat că în ziua alegerilor cetățenii din RDG ar fi păcăliți, că alegerile ar reprezenta «un scop în sine», că listele electorale ar fi manipulate în sensul că ar exista o constrângere pentru alegerea candidaților, că procedura votului secret ar fi încălcată în mod organizat, că cei care aduc critici candidaților ar fi expuși represaliilor organelor de stat ș.a.m.d. [...] Îi acuză pe funcționari că mint și că debitează prostii, pe miniștri că ar fi lipsiți de minte, pe muncitori că ar fi incapabili să își enunțe propria poziție. Prin faptul că a așezat acțiunea într-o regiune de graniță, a compromis măsurile dispuse pentru asigurarea frontierei de stat, afirmând că la frontieră ar fi uciși oameni”. (Cf. Ines Geipel, Joachim Walther, *Widerworte*, p. 83 ș. u.

unei piese de teatru. Poetul liric Uwe Keller [...] a fost condamnat, în anul 1981, la 6 ani și 8 luni de privare de libertate. Rolf Becker, care în 1980 a fost arestat din cauza unui singur manuscris, a petrecut în închisoare 5 ani și 6 luni”²⁸.

Nume reprezentative pentru faza a patra, marcată de deprecierea treptată și dispariția teoriei realismului socialist, sunt, de pildă, cele ale lui Hans Krech, Jürgen K. Hultenreich, Reinhard Bernhof și Gabriele Stötzer. Stötzer a fost arestată la Hohenock din cauza protestului pe care l-a exprimat în problema retragerii cetățeniei lui Biermann²⁹.

Prezentarea aici, doar pe scurt și cu titlu de exemplu, a unor destine umane ne oferă o imagine care decredibilizează plămuirea lui Günter Grass^m, cea a unei “dictaturi comode”. Până și acel gest al scriitorilor prin care ei încercau să își conserve autonomia intelectuală le putea atrage consecințe dintre cele mai grave.

4. Concluzii

Ines Geipel și Joachim Walther au predat “Arhiva literaturii oprite din RDG”, la 13 aprilie 2005, Fundației pentru prelucrarea dictaturii PSUG, cu sediul la Berlin. Arhiva cuprinde peste 40.000 de pagini de manuscris, ce provin de la circa 100 de autori, puși în situația de a nu-și publica creațiile literare în RDG din motive politice.

Proiectul “Arhiva literaturii oprite din RDG” reprezintă un bun exemplu de preluare arhivistică realizată cu ajutorul metodelor oferite de “*documentation strategy*”. Un asemenea proces de evaluare și preluare arhivistică este în aceeași măsură rezultatul unei valorizări subiective (dar cu potențial de obiectivizare) așa cum, de fapt, este orice altă operațiune de preluare arhivistică. Proiectul s-a dorit a fi mai mult decât un act de prevenire a amneziei: obiectivul său a fost acela de a asigura o primă percepție și a păstra pentru posteritate realități care, din cauza unui regim represiv, nu au avut posibilitatea să pătrundă în memoria colectivă. Acest demers excede interpretării tradiționale, aceea de completare a unui fond în sensul “rotunjirii” unei preluări deja existente. Câștigul este mult mai consistent. “Arhiva literaturii oprite din RDG” asigură un progres al cunoașterii în acest domeniu. Ecourile de până acum, din radio, presă și televiziune, arată că există interes public. Interesul a fost stimulat și păstrat prin inițiativa publicării unei ediții de texte din cuprinsul Arhivei, ediție proiectată a apărea în 12 volume și dintre care unele au fost editate deja³⁰. Astfel a fost îndeplinit un alt obiectiv al proiectului, și anume acela de

²⁸ Ines Geipel, Joachim Walther, *Intellekt ohne Repräsentanz*, p. 34.

²⁹ Ines Geipel, Joachim Walther, *Widerworte*, p. 87.

^m Günter Grass s-a născut la 16 octombrie 1927 la Gdansk (Danzig). Laureat al premiului Nobel pentru literatură, în anul 1999. Printre romanele sale de succes se numără “*Die Blechtrommel*” (“Toba de tinichea”), roman ecranizat în anul 1979. (n. trad.)

³⁰ În seria “Die verschwiegene Bibliothek in der Büchergilde Gutenberg” (editori Ines Geipel și Joachim Walther) au apărut, până în prezent: Edeltraut Eckert, *Jahr ohne Frühling*; Radjo Monk, *Blende 89*; Gabriele Stötzer, *Ich bin die Frau von gestern*; Ralf-Günter Krolkievicz, *Niergends ein Feuer mehr*; Heidemarie Härtl, *Puppe im Sommer*; Thomas Körner, *Das Grab des Novalis*; Henryk Bereska, *Kolberger Hefte*; Günter Ullmann, *Die Widergeburt der Sterne nach dem Feuerwerk* și

a repune în drepturi autori care au fost oprimați în RDG. În unele cazuri însă, recunoașterea survine tardiv: foștii scriitori nemaiaflându-se printre noi, nu se pot bucura de roadele reabilitării.

Traducere din limba germană: Peter Moldovan

Archivarbeit – (manchmal) mehr als nur Amnesieprävention. Das Beispiel “Archiv unterdrückter Literatur in der DDR” Zusammenfassung

Das durch Ines Geipel und Joachim Walther zusammengetragene und von der Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur finanzierte und inzwischen auch betreute “Archiv unterdrückter Literatur in der DDR” umfasst mehr als 40.000 Manuskriptseiten von etwa 100 Autoren, die ihre Arbeiten in der DDR aus politischen Gründen nicht veröffentlichen konnten. Dabei blieb es in nicht wenigen Fällen bei der Verweigerung von Öffentlichkeit. Manche der Autoren wurden wegen regimekritischer Texte verhaftet und zu Gefängnisstrafen verurteilt. Das “Archiv unterdrückter Literatur in der DDR” weitet den Blick über den offiziellen DDR-Literaturkanon hinaus. Die Sammlung lässt erahnen, wie viele Lebensentwürfe in der Diktatur zerstört, wie viele künstlerische Versuche angebrochen wurden. Der Schwerpunkt der Überlieferung liegt dabei auf Texten aus den 70er und 80er Jahren.

Das Projekt “Archiv unterdrückter Literatur in der DDR” ist ein Beispiel für die Schaffung einer Überlieferung mit Hilfe von Methoden der documentation strategy. Eine solche Überlieferungsbildung ist in gleicher Weise Ergebnis subjektiver (bzw. objektivierbarer) Wertsetzung, wie jede andere archivische Überlieferung auch. Das Projekt war mehr als nur Amnesieprävention, denn es galt, Tatsachen, die aufgrund staatlicher Repression überhaupt noch nicht im kollektiven Gedächtnis sein konnten, für die Nachwelt zu bewahren und somit eine Wahrnehmung überhaupt erst zu ermöglichen. Diese Tätigkeit geht auch über die herkömmliche Interpretation der Ergänzungsdokumentation im Sinne der “Abrundung” vorhandener Überlieferungen hinaus. Vielmehr gewährleistet das Archiv unterdrückter Literatur in der DDR eine Ausweitung des Blickfeldes. Die bisherigen Reaktionen im Radio, in der Presse und im Fernsehen zeigen, daß öffentliches Interesse vorhanden ist. Dieses wurde zweifellos durch die bereits begonnene, auf 20 Bände angelegte Edition von Texten aus dem Archiv nachhaltig befördert. So ist es mit dem geschilderten Projekt bereits jetzt gelungen, den in der DDR unterdrückten Autoren zumindest ein wenig späte Gerechtigkeit widerfahren zu lassen, wenngleich sie in manchen Fällen zu spät kam, um den ehemals Betroffenen noch selbst zu Gute zu kommen.

Sylvia Kabus, *Weißer als Schnee*. Toate au fost publicate la Frankfurt am Main/Viena/Zürich între anii 2005 și 2008.

Informare în vederea prelucrării arhivistice a documentelor tehnice.

Proiectul tehnic

Aurelian Armășelu

Generalități

Orice activitate în societatea contemporană apare întâi ca o idee, care se materializează treptat în proiecte, în documente ce se supun analizei sau dezbaterii unor colective de specialiști care, la rândul lor, elaborează documente – avize, referate, fundamentări științifice, probe de încercare, buletine de analiză, corespondență etc. –, astfel că, înainte de a produce, o organizație există în propria sa documentație. Cu trecerea timpului acestea devin documente de arhivă, produse sociale ce prezintă un conținut informațional mai mult sau mai puțin relevant pentru descrierea etapelor de dezvoltare a societății, a treptelor creației materiale și spirituale din toate domeniile de activitate umană. De aici rezidă necesitatea păstrării și constituirii lor într-un mod organizat care să permită regasirea și utilizarea lor ulterioară spre folosul societății.

Arhivele tehnice, adevărate tezaure de materiale documentare cu caracter tehnic sau științific, stau la baza cercetării științifice, constituind surse de importanță deosebită prin informațiile pe care le pun la dispoziția cercetătorilor.

Factorul general al experienței trecute este necesar în anumite momente de sinteză, de activitate combinatorie sau de analiză, precum și în stadiul de proiectare și de finisare; dar aceasta în sine nu oferă garanție pentru apariția unei noi soluții. Dimpotrivă, în stadiul de formare a ideii se cere un minimum de șablon. Am putea parafraza această idee arătând că volumul mare – sau cât mai mare – de date, o experiență tehnică acumulată personal, accesul cât mai larg la aceasta, în condițiile “materializării” sale în lucrări, tratate, scheme tehnice, toate acestea nu oferă cheia succesului în domeniul respectiv, pentru apariția noutății tehnice; ele sunt totuși necesare și suficiente doar pentru gândirea tehnică reproductivă.

Nevoia de informare permanentă la diverse eșaloane a determinat în ultimul timp o circulație masivă de documente cu o cantitate mai mare sau mai mică de informații. Acest flux de documente antrenează un număr important de factori care împreună concurează la formularea unei decizii optime. Problema care se ridică în această situație în fața arhiviștilor este aceea de a stabili care documente, din noianul ce se creează zilnic, la diferite niveluri, sunt cele care conțin cele mai multe și mai exacte informații și care ar putea sluji mai bine activitatea de cercetare științifică.

Prin **document tehnic** se înțelege documentul purtător de informație tehnică, respectiv documentul ce conține date tehnice furnizate de științele exacte, prelucrate și sintetizate de o organizație de specialitate (institut de cercetare, atelier de proiectare etc) în vederea realizării unui obiectiv tehnic sau științific. Totalitatea

documentelor tehnice păstrate de un creator și/sau deținător pentru o anumită perioadă de timp formează “subfondul” de arhivă tehnică sau **documentația tehnică**.

În contextul transformărilor profunde care au avut loc în țara noastră după anul 1989, al desființării celor mai mulți dintre foștii creatori și deținători de arhivă tehnică, responsabilitatea prelucrării arhivelor tehnice revine în parte instituției Arhivelor Naționale, ca gestionar și depozitar al patrimoniului arhivistic național.

Obiectivele lucrării

Pentru a putea înțelege informația cuprinsă în cadrul unui document tehnic, necesară prelucrării arhivistice corecte a fondului de arhivă tehnică, este necesar un bagaj minim de cunoștințe de specialitate. În acest sens ne propunem să punem la dispoziția celor interesați, prin lucrarea de față, un ghid util, sperăm, într-o manieră ușor de folosit.

Principalele categorii de documente tehnice¹ sunt cele științifice (referate științifice), ingineresti (proiecte tehnice), arhitecturale (planuri, proiecte de arhitectură), cartografice (hărți, planuri) și brevetele de invenții. Între paranteze am notat genurile de documente cele mai relevante pentru fiecare categorie în parte.

Vom încerca, în cele ce urmează, o abordare a unei categorii de documente larg reprezentată cantitativ atât în institutele de cercetare-proiectare cât și la marii creatori și deținători de arhivă tehnică, respectiv documentele ingineresti, insistând cu precădere asupra proiectului tehnic.

Organizarea activității de proiectare

Proiectarea este o îmbinare între știință, tehnică, matematică și artă, fiind rezultatul unei conlucrări active între o multitudine de cunoștințe teoretice și practice.

Denumirea termenului “proiect”, provine din germană (*Projekt*) sau latină (*proiectus* = participiul lui *proicere* “a arunca înainte”) și din punct de vedere tehnic reprezintă o lucrare executată pe baza unei teme date și care cuprinde calculul tehnic, desenele, justificarea utilității obiectului proiectat, amplasarea lui, cu alte cuvinte datele necesare pentru executarea unei construcții, a unei instalații etc.

Proiectul tehnic reprezintă una dintre categoriile de documente create cu preponderență în institutele de cercetare și/sau proiectare, categorie cu o pondere însemnată atât din punct de vedere cantitativ cât și datorită rolului determinant în munca de cercetare documentară.

Activitatea de proiectare se desfășoară în următoarele organizații:

- a) institute de proiectare în subordinea ministerelor;
- b) direcții de sistematizare, arhitectură și proiectare a construcțiilor în subordinea primăriilor;
- c) servicii, secții, birouri și ateliere de proiectare ale ministerelor, precum și ale societăților comerciale aflate în subordinea acestora [inclusiv serviciul tehnologic șef, metalurg șef și constructor șef din cadrul societăților comerciale (foste

¹ După cum au fost definite prin *Normele metodologice privind prelucrarea, evidența, păstrarea și conservarea documentelor tehnice, fotografice, audiovizuale și electronice în sistemul Arhivelor Naționale*, art. 6.

întreprinderi) constructoare de mașini, pentru proiectarea de utilaj];

d) institute de cercetări, pentru partea de tehnologie, din specificul activității lor de cercetare, pe baza aprobării conducerii organelor în subordinea cărora se află;

d) institute de învățământ tehnic superior pentru lucrări din specialitatea respectivă, pe baza aprobării Ministerului Învățământului și a contractelor încheiate cu diferite societăți comerciale.

Distingem, de-a lungul timpului, în funcție de specializarea organizației de proiectare, **documentații tehnice** diferite, astfel:

- documentații tehnice pentru locuințe, clădiri social-culturale și pentru lucrările de sistematizare;

- documentații tehnice pentru centrale de energie electrică-termo și centrale electrice de termoficare;

- documentații tehnice pentru rețele de drumuri și căi ferate cu lucrările de artă aferente, telecomunicații, electrice, termoficare, alimentări cu apă, canalizare, gaze transport în comun;

- documentații tehnice pentru lucrările de alimentare cu apă și de canalizare;

- documentații tehnice pentru lucrările de investiții cu caracter industrial;

- documentațiile tehnice pentru utilaje tehnologice, utilajele auxiliare și de întreținere specifice investițiilor ce se proiectează;

- documentații tehnice pentru automatizarea proceselor tehnologice, a mașinilor și agregatelor din toate ramurile industriale – în afară de sectoarele electro-energetic, transporturi și telecomunicații, inclusiv studiile și cercetările experimentale;

- prospecțiunile geologice, studiile geotehnice topografice și hidrologice pentru elaborarea documentațiilor tehnice;

- proiectele tip și secțiunile tip pentru locuințe, clădiri social-culturale și cele pentru obiecte sau elemente de construcții comune;

- proiecte de mobilier tip pentru construcțiile de locuințe și social-culturale.

Faze de proiectare

În funcție de tipul obiectivului asupra căruia se referă documentația tehnică și de momentul realizării acestuia, distingem diferite faze de proiectare.

Ne vom axa pe două mari categorii:

I. Documentații tehnice și faze de proiectare pentru mașini utilaje, aparate și instalații care se produc de către industria constructoare de mașini:

1963² - Faza de proiectare + conținut	Observații
Documentație de proiectare constructivă având ca faze:	
a. Studiul tehnico-economic (inclusiv tema de proiectare)	Conținutul studiului tehnico-economic (1963) este cel definit prin

² Hotărârea 191/1963 privind organizarea și profilarea activității de proiectare precum și unele măsuri pentru mărirea capacității de lucru a organizațiilor de proiectare și îmbunătățirea activității acestora.

	Hotărârea Comitetului Central al PMR și HCM nr. 877/1960
b. Proiect tehnic b.1. elementele principale de calcul pentru produsul sau instalația respectivă; b.1. desenul de ansamblu cu secțiuni și la nevoie desene pentru subansamblele independente ale instalațiilor complexe, inclusiv cotele principale și planurile de poziționare a diverselor părți componente ale instalațiilor și utilajelor; b.1. caietul de sarcini; b.1. memoriul de prezentare	Proiectul tehnic trebuie să determine toate elementele principale de calcul și constructive, necesare întocmirii deseneilor de execuție Conținutul amănunțit și modul de întocmire al proiectelor tehnice pentru mașinile, utilajele și instalațiile specifice diverselor ramuri economice se vor stabili prin normative elaborate de către institutele de proiectare ale ministerelor respective și celorlalte organe centrale în subordinea cărora se află aceste institute.
c. Desene de execuție c.1. notițe tehnice pentru deservire și întreținere c.2. caietul de sarcini și memoriu de prezentare	Trebuie să cuprindă toate elementele necesare pentru elaborarea tehnologiei și realizarea produsului în uzină c.2.: sunt necesare dacă nu se execută faza de proiect tehnic
Documentație de proiectare tehnologică , având ca faze:	
a. Fișe și desene de execuție pentru tehnologia de fabricație	
b. Desene de execuție pentru echipamentul tehnologic (SDV)	SDV = Scule, Dispozitive, Verificatoare
c. Studiul tehnico-economic (inclusiv tema de proiectare, desenele de execuție și documentația de proiectare tehnologică)	Reprezintă elemente obligatorii pentru asimilarea mașinilor, utilajelor, aparatelor și instalațiilor de serie, precum și a unicateilor importante
d. Proiect tehnic	Fază obligatorie numai pentru mașinile, utilajele și aparatele de mare complexitate și pentru liniile tehnologice de fabricație și instalațiile complexe. În cazul când este necesară elaborarea proiectului tehnic, acesta se va preciza prin studiul tehnico-economic.

1990 - în prezent ³ Faza de proiectare	Categoria sau genul documentelor întocmite
Faza de studiu	Documentație de studiu
	1. Cerere de ofertă
	2. Ofertă
	3. Notă de fundamentare
	4. Notă de comandă

³ *Standard de Stat, STAS 6269-90 referitor la Documentația tehnică în Construcția de mașini – clasificare.* Scopul și conținutul genurilor de documente cuprinse în tabel se găsesc în ANEXA 1.

Faza de proiectare	5. Temă de proiectare
	6. Proiect tehnic
	6.1. Desen de execuție
	6.2. Memoriu de prezentare
	6.3. Breviar de calcul de exploatare
	6.4. Breviar de calcul de dimensionare
	6.5. Consum informativ de materiale
Faza de execuție	6.6. Borderou
	Documentație de bază (constructivă)
	7. Proiect de execuție
	7.1. Desen de execuție
	7.2. Desen de amplasare
	7.3. Desen de montaj (de instalare)
	7.4. Memoriu de prezentare
	7.5. Breviar de calcul de exploatare
	7.6. Breviar de calcul de dimensionare
	7.7. Fișă de modificare
	7.8. Documentația specifică pentru produsele din competența organelor de supraveghere tehnică
	7.9. Borderou
	8. Standard de produs sau, după caz, caiet de sarcini
Faza tehnologică	Documentație tehnologică
	9. Nomenclator
	10. Itinerar tehnologic
	11. Fișă tehnologică
	12. Plan de operații
	13. Tehnologie de control al calității
	14. Fișă pentru calculul normei de timp (de muncă)
	15. Desene de execuție pentru: semifabricat; elementele necesare fabricației
	16. Fișe de: consum specific de materiale; manoperă specifică; consum specific pentru elementele necesare fabricației; modificare
	17. Extras de materiale
	18. Listele: elementelor speciale necesare fabricației; pieselor executate prin diferite procedee tehnologice, realizate prin cooperare sau procurate din comerț; operațiilor executate prin cooperare; pieselor standardizate; utilajelor
	19. Documentație pentru piesele prelucrate

	pe mașini unelte cu comandă numerică
	Documentație de exploatare
	20. Cartea tehnică a produsului
	21. Raport de exploatare
	22. Carnet service
	23. Cartea de reparații
	24. Catalogul pieselor de schimb + buletinul de modificare a acestuia
	25. Buletin service
	26. Planșă de școlarizare
	27. Fișa de fiabilitate operațională
Faza de exploatare	
	Documentație de certificare și auxiliară
	28. Fișă tehnică
	29. Fișă de catalog
	30. Prospect
	31. Documentație de ambalare, conservare și transport
	32. Document de certificare a calității produsului
Faza de certificare	
	33. Program de calcul

Am ales aceste două momente, 1963 respectiv 1990, pentru că ele reprezintă momente de cotitură în activitatea de proiectare din țara noastră. Astfel, în anul 1963 aveau să ia ființă, prin HCM 191/1963, cele mai multe dintre institutele și serviciile de proiectare din țară. Începând cu anul 1990, activitatea acestora avea să fie periclitată de degringolada tranziției la economia de piață, ajungându-se ca la ora actuală multe din institutele de proiectare existente să-și fi închis porțile în detrimentul cercetării științifice.

II. Documentații tehnice și faze de proiectare pentru construcții

O componentă distinctă a proiectului unei construcții o reprezintă **documentațiile geotehnice**. Elaborarea documentațiilor geotehnice trebuie încredințată unor specialiști, persoane juridice sau fizice, având calificarea necesară și experiență în acest domeniu și dispunând de o dotare tehnică adecvată.

Documentațiile pot fi întocmite atât pentru construcții noi, cât și pentru construcții existente, în vederea obținerii autorizației de construire sau autorizației de desființare, precum și pentru toate fazele de proiectare stabilite prin legislația în vigoare.

De asemenea, documentațiile geotehnice se pot întocmi și pentru elaborarea expertizelor juridice, pentru studii de impact și pentru obținerea avizelor de mediu.

Natura și conținutul documentațiilor geotehnice se diferențiază în funcție de faza de proiectare și de categoria geotehnică a lucrării⁴.

Documentațiile geotehnice pentru construcții cuprind următoarele genuri de acte: Avizul geotehnic preliminar; Studiul geotehnic (care reprezintă documentația geotehnică de bază necesară pentru proiectarea oricărei construcții); Studiul geotehnic de detaliu (SG-D); Studiul geotehnic pentru proiectul în fază unică (SGU); Raportul de monitorizare geotehnică a execuției; Expertiza geotehnică; Corelarea între documentațiile geotehnice și etapele de realizare a lucrării.

În figura 1 se prezintă schema clasificării, succesiunii și corelării documentațiilor geotehnice pentru construcții, în funcție de etapele de realizare a lucrării și de obiectul documentațiilor.

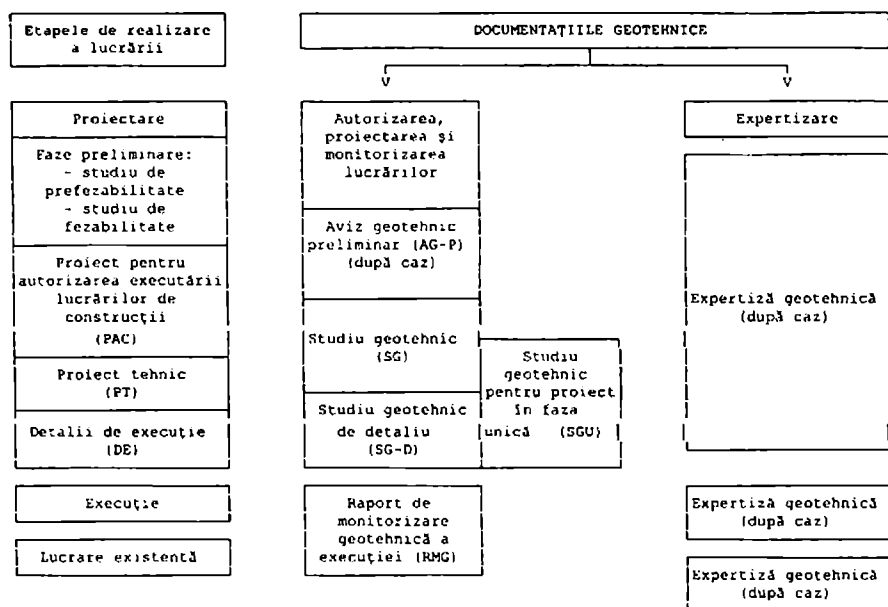

Figura 1

Proiectul tehnic se elaborează pe baza studiului de fezabilitate aprobat, etapă în care au fost stabilite elementele și soluțiile principale ale lucrării și în care au fost obținute toate avizele, acordurile și aprobările necesare execuției lucrării, în conformitate cu prevederile legale.

Studiul de fezabilitate reprezintă documentația care cuprinde caracteristicile principale și indicatorii tehnico-economici ai investiției, prin care se asigură

⁴ În anexa nr. I.1 din *Normativ din 08/05/2007 privind documentațiile geotehnice pentru construcții*, publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 381 din 06/06/2007 sunt date recomandări privind stabilirea categoriei geotehnice în care se încadrează o lucrare.

utilizarea rațională și eficientă a cheltuielilor de capital și a cheltuielilor materiale pentru satisfacerea cerințelor economice și sociale în domeniul respectiv.

Proiectul tehnic verificat, avizat și aprobat potrivit prevederilor legale reprezintă documentația scrisă și desenată pe baza căreia se execută lucrarea.

Conținutul-cadru al studiului de fezabilitate⁵:

A. Părțile scrise

1. Date generale: Denumirea investiției; Elaboratorul studiului de fezabilitate;
2. Beneficiarul; Amplasamentul (județul, localitatea, strada, numărul); Tema, cu fundamentarea necesității și oportunității avute în vedere; Descrierea funcțională și tehnologică, inclusiv memorii tehnice, pe specialități;
3. Date tehnice ale lucrării;
4. Date privind forța de muncă ocupată după realizarea investiției;
5. Devizul general estimativ al investiției;
6. Principalii indicatori tehnico-economici ai investiției;
7. Finanțarea investiției;
8. Avize și acorduri, privind:
 - certificatul de urbanism, cu încadrarea amplasamentului în planul urbanistic, avizat și aprobat potrivit legii;
 - avizele privind asigurarea utilităților (energie termică și electrică, gaz metan, apă, canal, telecomunicații etc.);
 - avizele pentru consumul de combustibil;
 - acordurile și avizele pentru protecția mediului și a apelor;
 - alte avize de specialitate, stabilite potrivit dispozițiilor legale.

B. Părțile desenate

1. Plan de amplasare în zonă (1:25.000-1:5.000) ;
2. Plan general (1:5.000-1:500);
3. Planuri de arhitectură – planurile nivelurilor, fațade, vederi, secțiuni pentru principalele obiecte de construcții.

C. Detalii cu privire la managementul activității operaționale (după finalizarea proiectului), precum și cu privire la managementul resurselor umane din zonă disponibile, care sunt utilizate pentru realizarea proiectului și pentru desfășurarea activităților curente de operare.

D. Studiu de piață

Evidențiază în special oportunitățile de intrare pe piața parcurilor din Europa de Est, cererea de servicii de piață, politici de promovare etc.

⁵ Publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 762 din 18/10/2002.

Conținutul-cadru al proiectului tehnic⁶

A. Părțile scrise

1. *Descrierea generală a lucrărilor*: Proiectul tehnic trebuie să fie elaborat în mod clar și să asigure informații complete, astfel încât autoritatea contractantă să obțină date tehnice și economice exacte privind viitoarea lucrare, care va răspunde cerințelor sale tehnice, economice și tehnologice. Pe baza proiectului tehnic se vor elabora detaliile de execuție în conformitate cu materialele și tehnologia de execuție propusă. În continuare, se vor face referiri la următoarele elemente: amplasamentul; topografia; clima și fenomenele naturale specifice zonei; geologia, seismicitatea; prezentarea proiectului pe volume, broșuri, capitole; organizarea de șantier, descriere sumară, demolări, devieri de rețele etc.; căile de acces provizorii; sursele de apă, energie electrică, gaze, telefon etc., pentru organizarea de șantier și definitivă; căile de acces, căile de comunicații etc.; programul de execuție a lucrărilor, graficele de lucru, programul de recepție; trasarea lucrărilor; protejarea lucrărilor executate și a materialelor din șantier; măsurarea lucrărilor; laboratoarele contractantului (ofertantului) și testele care cad în sarcina sa; curățenia în șantier; serviciile sanitare; relațiile dintre contractant (ofertant), consultant și persoana juridică achizitoare (investitor); memoriile tehnice, pe specialități.

2. *Caietele de sarcini*, pe specialități. Elaborate de către proiectant pe baza planșelor deja terminate și organizate de regulă în broșuri distincte, caietele de sarcini dezvoltă în scris elementele tehnice menționate în planșe și prezintă informații, precizări și prescripții complementare planșelor. Caietele de sarcini reprezintă descrierea scrisă a lucrărilor a căror execuție va face obiectul achiziției; în planșe se face prezentarea lor grafică, iar în breviarele de calcul se justifică dimensionarea elementelor constitutive.

Caietele de sarcini se pot clasifica după mai multe criterii, astfel:

- în funcție de destinație, caietele de sarcini pot fi: caiete de sarcini pentru execuția lucrărilor; caiete de sarcini pentru recepții, teste, probe, verificări și puneri în funcțiune, urmărirea comportării în timp a construcțiilor și conținutul cărții tehnice a construcției; caiete de sarcini pentru furnizori de materiale, utilaje, echipamente și confecții diverse.

- în funcție de domeniul la care se referă, caietele de sarcini pot fi: caiete de sarcini generale, care se referă la lucrări curente în domeniul construcțiilor și care acoperă majoritatea categoriilor de lucrări (acestea se pot sistematiza pe categorii și capitole de lucrări, pot deveni repetitive și pot fi introduse în memoria calculatoarelor); caiete de sarcini speciale, care se referă la lucrări specifice și care sunt elaborate independent pentru fiecare lucrare.

3. *Listele cantităților de lucrări*;

4. *Graficul general de realizare a lucrării*.

B. Părțile desenate

⁶ Publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I nr. 762 din 18 octombrie 2002. Structura prezentată este considerată ca minimă conform legislației în vigoare în România.

Sunt documentele principale ale proiectului tehnic, pe baza cărora se elaborează părțile scrise ale proiectului și care, de regulă, se compun din:

1. Planurile generale:

- planurile de amplasare a reperelor de nivelment și planimetrice;
- planurile topografice principale;
- planurile de amplasare a forajelor, profilurilor geotehnice;
- planurile principale de amplasare a obiectelor;
- planurile principale privind sistematizarea pe verticală a terenului;
- planurile principale privind construcțiile subterane;
- planurile de amplasare a reperelor fixe și mobile de trasare.

2. Planșele principale ale obiectelor:

Se recomandă ca fiecare obiect subteran sau suprateran să aibă un număr sau un cod și o denumire proprii, iar planșele să fie organizate într-un volum propriu, independent pentru fiecare obiect. În cazul în care proiectul este voluminos, planșele se vor organiza în volume și/sau broșuri pentru fiecare specialitate, distinct.

3. Arhitectura:

Va cuprinde planșe principale privind arhitectura fiecărui obiect:

- planul individual de amplasare;
- planurile de arhitectură ale nivelurilor subterane și supraterane, ale teraselor, acoperișurilor etc., inclusiv cote, dimensiuni, suprafețe, funcțiuni tehnologice, cu precizări privind materialele, confecțiile etc.;
- secțiuni, fațade, detalii importante, cotate etc.;
- tablouri de prefabricate, confecții;
- tablouri de tâmplării și tablouri de finisaje interioare și exterioare.

4. Structura:

Va cuprinde planșele principale privind alcătuirea și execuția structurii de rezistență, pentru fiecare obiect, și anume:

- planurile infrastructurii și secțiunile caracteristice cotate;
- planurile suprastructurii și secțiunile caracteristice cotate;
- descrierea soluțiilor constructive, descrierea ordinii tehnologice de execuție și montaj, recomandări privind transportul, manipularea, depozitarea și montajul, care se vor înscrie pe planșele principale.

5. Instalațiile:

Vor cuprinde planșele principale privind execuția instalațiilor fiecărui obiect:

- planurile principale de amplasare a utilajelor;
- schemele principale ale instalațiilor;
- secțiunile, vederile, detaliile principale; planșele vor conține cote, dimensiuni, calitățile materialelor, verificările și probele necesare, izolații termice, acustice, protecții anticorosive și parametri principali ai instalațiilor.

6. Dotări și instalații tehnologice:

Vor cuprinde planurile principale de tehnologie și montaj, secțiuni, vederi, detalii, inclusiv cote, dimensiuni, toleranțe, detalii de montaj etc., și anume:

- desenele de ansamblu;
- schemele tehnologice ale fluxului tehnologic;

- schemele cinematice, cu indicarea principalilor parametri;
- schemele instalațiilor hidraulice, pneumatice, electrice, de automatizare, comunicații, rețele de combustibil, apă, iluminat etc., ale instalațiilor tehnologice;
- planurile de montaj, geometrii, dimensiuni de amplasare, prestații, sarcini etc., inclusiv schemele tehnologice de montaj;
- diagramele, nomogramele, calculele ingineresti, tehnologice și de montaj, inclusiv materialul grafic necesar punerii în funcțiune și exploatarei;
- listele cu utilajele și echipamentele din componența planurilor tehnologice, inclusiv parametrii, performanțele și caracteristicile acestora.

7. Dotări de mobilier, inventar gospodăresc, pază contra incendiilor, protecția muncii:

- planurile principale de amplasare și montaj, inclusiv cote, dimensiuni, secțiuni, vederi, tablouri de dotări etc.;
- listele cu dotări, inclusiv parametrii, performanțele și caracteristicile acestora.

Elemente ce stau la baza elaborării pieselor desenate, necesare în cadrul prelucrării arhivistice a documentației tehnice

Rezolvarea majorității problemelor tehnice și de producție este însoțită de apariția unui sistem de imagini și de operare cu ele. Desenul tehnic, de pildă, este limbajul laconic al tehnicii. Această componentă figurală a gândirii tehnice demonstrează specificul informației utilizate; în primul rând, este vorba de informația condensată în desenul tehnic, care are, în principal, un rol intuitiv: de a crea o imagine cu care să se poată opera în continuare.

Proiectarea și executarea în condiții tehnice identice a unor piese de mașini de utilizare generală a impus adoptarea unor norme, prescripții și reguli privind proprietățile materialelor, dimensiunile pieselor, conținutul unor documentații etc., asigurate prin standarde de stat românești (STAS sau SR), convenții, normele interne (NI) și internaționale (ISO), norme europene (EN). Prin tipizarea produselor, proiectelor, prin standardizare are loc o reducere relativă a necesarului de informație, a costului acesteia. Aici funcționează și principiul ca o informație, odată generată, să poată fi utilizată în mod repetat.

Fiecare standard cuprinde:

- indicativul, format din siglă și numărul standardului;
- anul ultimei ediții;
- titlul.

Exemplu de notare:

SR ISO 7200: 1994 – Desene tehnice. Indicator

Forma de prezentare și conținutul unui desen trebuie să corespundă scopului pentru care este întocmit. În STAS 415-80 (standardul a fost abrogat între timp), se clasifică și se stabilește terminologia pentru diversele categorii de desene din diferite ramuri industriale, după mai multe criterii, astfel:

a. După domeniul la care se referă desenul:

- Desenul industrial se referă la reprezentarea obiectelor și a concepției tehnice privind structura, construcția, funcționarea și realizarea obiectelor din domeniul construcțiilor de mașini, construcțiilor de nave, aerospațiale, electrotehnic și energetic, construcțiilor metalice în general etc.

- Desenul de construcții se referă la reprezentarea construcțiilor de clădiri, a lucrărilor de artă, a căilor de comunicație, a construcțiilor hidrotehnice etc.

- Desenul de arhitectură se referă la concepția funcțională și estetică a construcțiilor, la evidențierea elementelor decorative și de finisare etc.

- Desenul de instalații se referă la reprezentarea ansamblurilor sau elementelor de instalații aferente unităților industriale, agregatelor, construcțiilor etc.

- Desenul cartografic (topografic, geodezic etc.) se referă la reprezentarea regiunilor geografice sau a suprafețelor de teren cu forme de relief, elementele fizice naturale, construcțiile și amenajările existente.

- Desenul de sistematizare se referă la reprezentarea concepțiilor de ansamblu și de detaliu în vederea amenajării teritoriilor, centrelor populate, unităților industriale sau agricole etc.

b. După modul de reprezentare:

- Desenul în proiecție ortogonală reprezintă obiectul – în vedere sau secțiune – prin proiecții după unul sau mai multe plane de proiecție. Este cotate și poartă indicația scării.

- Desenul în perspectivă este desenul în care elementele și dimensiunile obiectului rezultă dintr-o singură reprezentare ce redă imaginea spațială a obiectului respectiv, obținută prin proiecție conică (perspectiva conică), ortogonală sau oblică (axonometrică) a acestuia pe planul de proiecție.

c. După modul de întocmire:

- Schița este un desen executat cu mâna liberă, respectând proporțiile între dimensiunile obiectului în limitele aproximației vizuale, constituind o fază inițială executată la scară, dar conținând toate datele necesare întocmirii desenului definitiv. De regulă, schița servește drept bază pentru întocmirea desenului la scară, dar poate ajuta și direct, ca desen definitiv, în cazul în care cuprinde toate datele necesare scopului urmărit.

- Desenul la scară este întocmit cu ajutorul instrumentelor de desen, păstrând un raport constant (scară) între dimensiunile obiectului și cele corespunzătoare din desen.

d. După gradul de detaliere a reprezentării:

- Desenul de ansamblu are ca scop reprezentarea formei, structurii și funcționalității obiectului reprezentat, format din mai multe piese sau elemente. În cazul obiectelor complexe se folosesc desenele de subansamblu.

- Desenul de piesă are ca scop reprezentarea și determinarea piesei sau elementului respectiv.

- Desenul de detaliu constă în reprezentarea la scară mărită a unei părți dintr-o piesă (ansamblu) în scopul precizării unor date suplimentare care nu au putut fi evidențiate în desenul piesei.

e. După destinație:

- Desenul de studiu este întocmit de regulă la scară și servește ca bază pentru elaborarea desenului definitiv.

- Desenul de execuție este un desen definitiv întocmit la scară și care servește la execuția obiectului reprezentat și cuprinde toate datele necesare în acest scop.

- Desenul de montaj se întocmește în scopul precizării modului de asamblare sau amplasare a părților componente ale obiectului reprezentat.

- Desenul de prospect sau catalog este întocmit în scopul prezentării și identificării obiectului reprezentat.

f. După conținut:

- Desenul de operații conține toate datele necesare executării unei singure operații tehnologice (turnare, forjare, așchiere etc.).

- Desenul de gabarit conține numai cotele corespunzătoare dimensiunilor maxime de contur ale obiectului reprezentat.

- Schema este un desen simplificat prin care obiectul (construcția și funcționalitatea sa) este reprezentat cu ajutorul unor simboluri și semne convenționale specifice domeniului deservit.

- Desenul de relevu este întocmit după un obiect existent (construcție, instalații, utilaje etc.).

- Ecura conține rezolvarea grafică a unor probleme de statică, rezistență, geometrie.

- Graficul (nomograma, diagrama, cartograma etc.) sunt desene care conțin reprezentarea variației unor mărimi dependente de alte mărimi.

g. După valoarea lor ca document:

- Desenul original este documentul de bază care poartă în original semnăturile legale. El poate fi întocmit în creion, tuș, în tente și poate servi la multiplicare.

- Desenul duplicat este documentul identic cu cel care a servit la execuția sa, el se obține prin copierea acestuia. Desenul duplicat servește la multiplicare și se execută pe baza unui desen original sau a unui desen original-duplicat.

- Desenul original-duplicat are aceeași valoare legală ca și desenul original distrus sau dispărut.

- Copia este desenul reprodus prin diferite sisteme de multiplicare a desenului de bază (desen original, desen duplicat sau desen original-duplicat), în scopul folosirii curente în locul acestuia.

Standardele generale utilizate la întocmirea desenelor tehnice se referă la: Linii; Scrierea standardizată; Formatele desenelor tehnice; Indicatorul (cartușul) și tabelul de componență; Scările numerice utilizate în desenul tehnic; Plierea (împăturirea).

Formatele desenelor tehnice: Piese, ansamblele și subansamblele care se reprezintă cu ajutorul desenului tehnic oferă o mare varietate de formă și dimensiuni, ceea ce a impus utilizarea unor formate normalizate. Prin SR ISO 5457: 1994 se stabilesc dimensiunile, modul de notare, regulile de prezentare și utilizare a formatelor.

Conform acestui standard, formatul reprezintă spațiul delimitat pe coala de desen prin conturul dreptunghiular având dimensiunile $a \times b$. S-au stabilit două tipuri de formate: formate normale și formate derivate. Pornind de la formatul A4, ca modul, se stabilesc formatele normale A3, A2, A1, A0 și se notează în desen prin simbolul formatului, urmat, între paranteze, de dimensiunile $a \times b$ (prima, respectiv a , fiind dimensiunea de bază a formatului, cea pe care se așează indicatorul). De exemplu: A0(841x1189), A1(594x841) ș.a.m.d.. Formatele derivate pot fi, de exemplu: A3x3 (420x891), A3x4(420x1189), A4x3(297x630), A4x4(297x841), A4x5(297x1051). În figura 2 sunt prezentate formatele normale ale desenelor tehnice.

Desenul original se execută pe cel mai mic format care permite reprezentarea clară a obiectului.

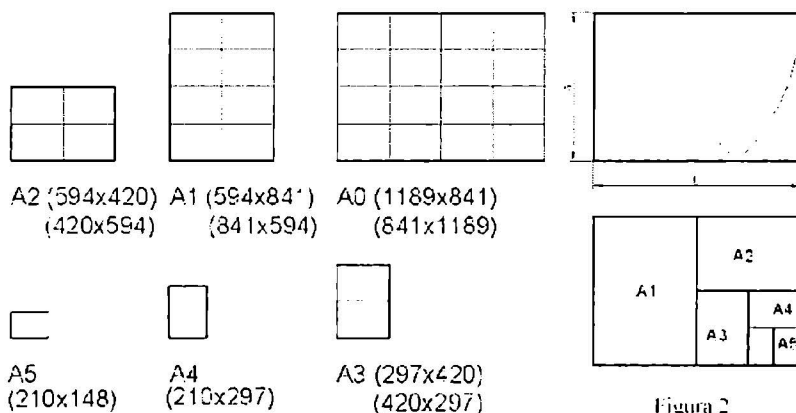
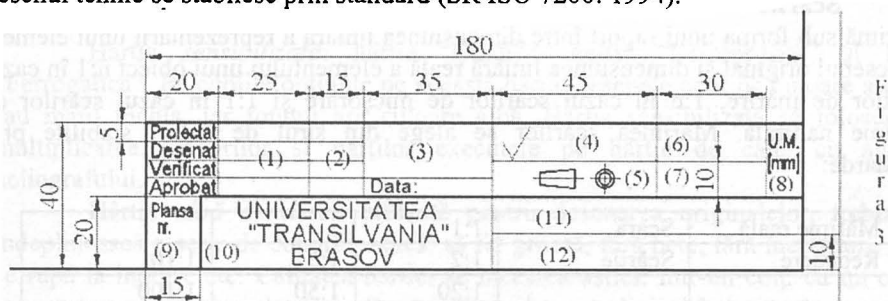

Figura 2

Indicatorul (vezi Figura 3) se aplică pe fiecare desen și servește la identificarea și exploatarea desenelor tehnice. Se amplasează în colțul inferior dreapta al formatului alipit de chenar. Forma și dimensiunile indicatorului utilizat în desenul tehnic se stabilesc prin standard (SR ISO 7200: 1994).

Completarea căsuțelor indicatorului se face astfel: (1), (2) numele, respectiv semnătura persoanei care a proiectat, desenat, verificat, aprobat desenul, (3) scara sau scările la care a fost executat desenul (ISO 5455), (4) simbolul/simbolurile rugozității

(ISO 1302), (5) simbolul de dispunere a proiecțiilor (ISO 128), (6) simbolul sau denumirea materialului, precum și standardul referitor la acesta, (7) simbolul și dimensiunile formatului (ISO 5457), (8) unitatea/unitățile de măsură a(le) dimensiunilor liniare (altele decât mm), (9) numărul planșei/numărul total de planșe, (10) numele instituției, (11) denumirea desenului, (12) numărul de înregistrare sau identificare a desenului.

Tabelul de componență (SR ISO 7573: 1994) furnizează cu precizie lista elementelor componente ale produsului reprezentat pe un desen de ansamblu. Se plasează deasupra indicatorului și are dimensiunile indicate. (vezi Figura 4)

<i>Poz</i>	<i>Denumire</i>	<i>Nr. desen sau STAS</i>	<i>Buc.</i>	<i>Material</i>	<i>Observatii</i>	<i>Masa netă kg/buc.</i>

Figura 4

Tabelul de componență se amplasează fie pe desenul de ansamblu respectiv, fie pe planșe separate format A4, deasupra indicatorului, alipit de acesta și de chenar. El are următoarele rubrici: 1. Poziție, 2. Denumire, 3. Nr. desen sau STAS, 4. Buc., 5. Material, 6. Observații 7. Masa netă.

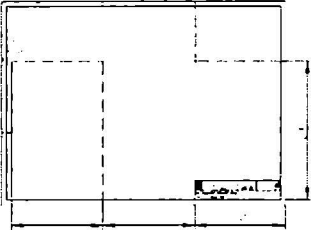
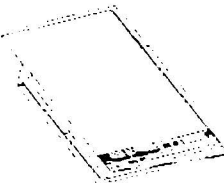
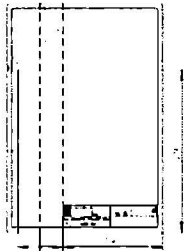
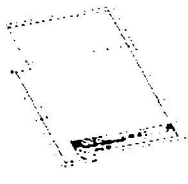
Cotele aplicate pe figurile de mai sus sunt exprimate în milimetri.

Desenele tehnice se execută la scară, prin scara unui desen înțelegându-se raportul dintre dimensiunile liniare măsurate pe desen și dimensiunile reale ale obiectului reprezentat.

Scările numerice (SR EN ISO 5455: 1997) utilizate în desenul tehnic se exprimă sub forma unui raport între dimensiunea liniară a reprezentării unui element pe desenul original și dimensiunea liniară reală a elementului unui obiect $n:1$ în cazul scărilor de mărire, $1:n$ în cazul scărilor de micșorare și $1:1$ în cazul scărilor de mărime naturală. Mărirea scărilor se alege din șirul de valori stabilite prin standarde:

Mărime reală	Scara	1:1		
Reducere	Scările	1:2	1:5	1:10
		1:20	1:50	1:100
		1:200	1:500	1:1000
Mărire	Scările	2:1	5:1	10:1
		20:1	50:1	100:1

Plierea (împăturirea) desenelor (SR 74: 1994) executate pe formate conform cu SR ISO 5457: 1994, în vederea îndosarierii sau păstrării în mape sau plicuri, se realizează prin reducere la formatul modul A4. Desenele se împăturesc astfel încât zona de identificare a desenului și fâșia de îndosariere să fie complet vizibile. (vezi și Anexa 2 – Plierea pe formate).

Format	Schema de împăturire	Împăturire	
		longitudinală	transversală
A2 (594x420) euleat			
A3 (297x420) în picătură			

Suportul folosit în elaborarea și redactarea documentelor tehnice

Hârtia de *calc* – este transparentă și se întrebuințează atât pentru copiere, cât și pentru desenare directă pe ea cu tuș sau cu creion. Copiile, ca și desenele executate pe hârtie de calc, pot fi multiplicare prin heliografieră pe o hârtie specială sensibilizată.

Hârtia *sensibilizată*: hârtie “Ozolid”, hârtie “Ferroprusiat” și hârtia “Ferrogalică”. Pe copiile obținute pe această hârtie desenele apar de culoare albastră sau maro închis, iar fondul are culoare albă. Hârtia sensibilizată se folosește la multiplicarea planurilor și hărților executate pe hârtie de calc, cu ajutorul heliografului.

Hârtia *albă de desen* utilizată pentru desenarea originalelor, trebuie să îndeplinească o serie de condiții, adică: să fie groasă, fără pete, fără încrețituri, să nu se rupă la îndoire etc. Calitatea hârtiei se încearcă astfel: într-un colț, cu un creion tare se trasează mai multe linii. Dacă, ștergând aceste linii, hârtia rămâne netedă și fără scame, înseamnă că este o hârtie de calitate bună.

Valorificarea documentelor de natură tehnică

Documentația tehnică poate fi consultată la cerere atât în interiorul organizației de proiectare a societății sau institutului, cât și în exterior. De asemenea, în cazul colaborărilor între unitățile de proiectare tehnică și societăți comerciale poate fi împrumutată pentru a fi folosită. Valorificarea informațiilor din documentele tehnice se reglementează de către proprietarul de drept al acestora.

În condițiile actualei extinderi de publicații științifice și tehnice și implicit în condițiile unei veritabile explozii informaționale apare problema documentării cercetătorului, a informării sale exacte, rapide și eficiente. Crearea unor centre specializate în obținerea, înregistrarea și selectarea corespunzătoare a informației ar putea fi soluția rezolvării acestei probleme. Altminteri riscul unor păgubitoare irosiri de timp, forță de studiu și investiții în realizarea unor lucrări ... de mult realizate, nu va mai putea fi evitat.

Information in View of Archival Processing of Technical Documents. Technical Project

Abstract

The paper presents several useful data in order to understand the information included in the framework of a technical document. We try to approach in a ample way a class of documents that is widely and quantitatively represented not only in the institutes of research and design, but also for the major creators and holders of technical archives and engineering documents, respectively. Here, we mainly insist on the technical project.

The documentation used for the paper elaboration covers a period of half of century and more, emphasizing two turning points in the design activity from our country, that is, the 1963 year and the 1990 year.

Hence, the technical documentations, the design phases and the numerical scales, the format of mechanical drawing or the indicator, as well, will no longer be unknown quantities neither for the researcher, which is studious to understand this reference sort, nor for the specialist, which tries to apply the archival processing of a technical archival fond, mainly composed of technical projects.

Propuneri pentru perfecționarea activităților de ordonare și inventariere a colecțiilor de planuri și hărți

† Alexandru Duță

Printre categoriile de documente care aparțin Fondului Arhivistic Național, art. 2 al Legii Arhivelor Naționale nr. 16/1996 nominalizează și planurile și hărțile, bineînțeles atunci când sunt izvoare istorice¹.

Reamintim că *Normele tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale* definesc planul ca fiind “reprezentarea grafică prin desen tehnic, la o scară până la 1:20000, a unui teren, a unei construcții, a unei instalații etc.”, iar harta ca “reprezentare grafică, în plan orizontal, a suprafeței terestre (totală sau parțială) generalizată și micșorată conform unei anumite scări de proporție și întocmită în baza unei proiecții cartografice”². Aceste definiții corespund, cu excepția faptului că nu se menționează scările, ca acelea din *Dicționarul explicativ al limbii române*³.

Aceste categorii specifice de documente, al căror caracter distinct se datorește faptului că ele sunt **reprezentări grafice**, se regăsesc în practică în două variante: în unități arhivistice constituite sau individual, în acest din urmă caz rezultând unități arhivistice în sine. Fac excepție acele planuri care, împreună cu documente scrise, oferă informații referitoare la aceeași problemă și care se grupează, împreună cu acestea, în unități arhivistice și se ordonează și inventariază la fondul respectiv⁴.

Acele planuri și hărți care nu sunt constituite în unități arhivistice împreună cu documente scrise și, în consecință, nu sunt ordonate și inventariate la fondurile respective, fac obiectul colecțiilor de planuri și hărți. Ordonarea și inventarierea acestora sunt reglementate prin art. 32-34 ale *Normelor tehnice*, iar formularele de inventariere sunt prevăzute în anexele 4 și 5 din aceleași *Norme*⁵.

Prima problemă care consider că trebuie examinată critic în legătură cu aceste colecții se referă la ce anume includem în ele. Am menționat mai sus paragraful 3 al art. 32 din actualele *Norme* (“Planurile și hărțile existente în unități arhivistice constituite vor fi păstrate și inventariate la unitățile arhivistice respective, etc.”). Din păcate, nu am mai avut posibilitatea să verific prevederile din instrucțiunile și normele precedente, acestea fiind retrase și retrocedate la Arhivele Naționale la ieșirea lor din uz, dar cred că nicăieri nu s-a indicat scoaterea din

¹ *Monitorul Oficial al României*, nr. 71 din 9 aprilie 1996.

² Arhivele Naționale ale României, *Norme tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale, aprobate de Directorul General prin Ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996* [în continuare, *Norme tehnice*].

³ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, 1998, p. 445, 801.

⁴ *Norme tehnice*, p. 26.

⁵ *Ibidem*, p. 26-27, 96-99.

unitățile arhivistice de planuri, hărți, chiar documente scrise, pentru constituirea de colecții.

Totuși, cel puțin la Serviciul Regional Galați al Arhivelor Statului, aceasta a fost, în anii '50 și '60 ai secolului al XX-lea, o practică sistematică, aplicată unor fonduri importante precum Curtea de Apel Galați, Primăria orașului Galați și Tribunalul județului Covurlui, pentru planuri, hărți și documente scrise datând în special din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este de prisos să argumentăm daunele aduse integrității fondurilor și, în ultimă instanță, cercetării științifice de o asemenea practică.

Consider că, în viitoarele *Norme*, va trebui subliniat faptul că în colecții nu se includ și, în consecință, nu se ordonează și inventariază decât acele planuri și hărți care au fost întocmite individual, nu au fost înglobate de creatori în unități arhivistice și, cel mai important, nu li se poate atribui apartenența la cutare sau cutare fond arhivistic.

Făcând această rezervă pe care, repet, o consider importantă, se pune întrebarea ce anume ar mai urma să fie inclus, de acum înainte, în aceste colecții și, în consecință, ordonat și inventariat în cadrul lor.

“Izvoarele de alimentare” ale acestora pot fi, în continuare, următoarele:

- preluări, achiziții, donații de la persoane fizice, în măsura în care aceste planuri și hărți nu se dovedesc a fi părți integrante din fonduri personale sau familiale;

- propriile biblioteci documentare, în cazul în care se constată existența în cadrul acestora a unor atlase, hărți sau planuri editate și incluse anterior în fondul de carte;

- planuri și hărți preluate de la creatori sau deținători, aflate în arhivele acestora, fără a se putea stabili apartenența lor la un fond arhivistic anume.

Întrucât *Normele* prevăd luarea în evidență pentru planuri “în ordinea intrării lor” (art. 32), iar pentru hărți și atlase “în ordinea preluării” (art. 34)⁶ s-ar părea la prima vedere că, în legătură cu ordonarea, nu ar fi nimic de discutat. Totuși, cred că se impun anumite precizări, pentru unele situații particulare.

Astfel, se poate întâmpla ca, din anumite motive, ca de exemplu inventar întocmit de depunător total necorespunzător sau pregătirea pentru microfilmare, să se considere necesară preluarea arhivistică integrală a respectivei colecții.

Într-un asemenea caz, în special pentru acele colecții care conțin un mare număr de planuri sau hărți, să spunem, de exemplu, peste 1.000, și ordonarea în ordinea preluării, face greoaie depistarea unei unități arhivistice pe o anumită problemă sau cu anumită dată, se poate, cred, recurge la reordonarea integrală a unităților arhivistice din colecție, fie pe criteriu cronologic, fie pe cel tematic, după caz. Un al treilea criteriu l-ar putea constitui forma de păstrare, în suluri sau desfășurate.

În ceea ce privește colecțiile de hărți la DJAN Galați s-a procedat la ordonarea separată, distinctă, pe categorii: hărți medievale, hărți moderne și contemporane și atlase. Cel puțin referitor la atlase, cred că este necesar, atât din

⁶ *Ibidem*, p. 26-27.

punct de vedere al păstrării și sistematizării în depozit, cât și din cel al inventarierii, ca acestea să fie ordonate într-o serie separată de restul hărților din colecție. Un alt criteriu care ar trebui luat în considerare la o eventuală ordonare sau reordonare a unei colecții substanțiale numeric de hărți ar fi cel menționat în art. 33 din *Norme*, respectiv în funcție de scară: hărți topografice (între 1:2.000 și 1:20.000), topografice de ansamblu (între 1:20.000 și 500.000) și de ansamblu (peste 500.000).

Este de subliniat faptul că, mai mult decât planurile, hărțile se pretează, după scopul întocmirii lor, la ordonarea tematică: hărți generale, militare, demografice, meteorologice, geologice, hidrografice, lingvistice, etc.

Inventarierea planurilor se face pe formularul prevăzut în anexa 4 la *Norme*⁷.

În privința acestuia, consider că rubrica a 10-a, respectiv “beneficiarul”, nu-și găsește justificarea aici. Trebuie să ținem cont de faptul că în colecțiile de planuri sunt, în general, documente mai vechi, în care beneficiarul nu este menționat explicit și, la urma urmei, cred că nominalizarea lui nu are mare relevanță. La colecția de planuri a DJAN Galați, a cărui inventar a fost refăcut și perfecționat integral în 1987-1988 și care are în total 1924 unități arhivistice, la circa 90% din acestea rubrica 10 a rămas goală, iar o bună parte din pozițiile din inventar la care rubrica a fost utilizată, denumirea instituției sau persoanei beneficiare este între paranteze unghiulare, adică presupusă. În mod cert, rubrica “beneficiar” și-ar găsi locul firesc în anexa nr. 26 la *Norme*⁸, respectiv în inventarul fondului (colecției) de documente tehnice, având în vedere faptul că proiectele, care constituie cvasitotalitatea documentelor de acest fel, au înscris în mod obligatoriu, atât la partea scrisă, cât și în cartușele de identificare ale părților desenate, beneficiarul.

În ceea ce privește completarea rubricii a 2-a, respectiv “Denumirea planului de ansamblu”, aceasta se regăsește, de cele mai multe ori, numai parțial în titlul înscris pe plan și, în consecință, trebuie completat cu elementele de identificare, în special de ordin geografic. Spre exemplu, două poziții alăturate din inventarul Colecției de planuri a DJAN Galați arată astfel: 387 “Planul hotarnic al moșiilor din comuna Vârlezi, județ Covurlui, proprietar Neculai Cernat, cu anul întocmirii planului 1884. Este, desigur, corect și mulțumitor. La numărul de inventar alăturat, 388, figurează însă la rubrica a doua: “Planul moșiilor Vădeni și Storești”, plan întocmit tot în 1884 și atât. Evident, este nesatisfăcător; dacă nu se menționează proprietarul, se putea desigur stabili localizarea geografică, respectiv comuna și județul.

Formularul inventarului colecțiilor de hărți este dat de anexa 5 la *Norme*⁹. Aici este de observat că nu-și justifică existența rubrica a 8-a, respectiv “proveniența”. În mod curios, această rubrică este unica astfel intitulată din toate formularele de inventare de colecții. Poate și-ar găsi mai curând locul la formularele inventarelor de documente, matrice sigilare sau documente fotografice (anexele nr. 2,6 și 7)¹⁰. În plus, în indicațiile care însoțesc formularul anexa 5 se prevede că, “în

⁷ *Ibidem*, p. 96-97.

⁸ *Ibidem*, p. 160-161.

⁹ *Ibidem*, p. 98-99.

¹⁰ *Ibidem*, p. 92-93, 100-103.

caz că harta a aparținut unei personalități a vieții politice sau științifice...”, acest lucru să se menționeze la rubrica “observații”.

Consider că, la inventarierea colecțiilor de hărți, o atenție specială trebuie acordată completării rubricii a 3-a din formular, intitulată “denumirea hărții sau a atlasului”. În foarte numeroase cazuri, în special la hărțile moderne, fie cele generale, militare, hidrografice, sau altele, simpla înscriere a titlului hărții nu este suficientă pentru reflectarea completă și corectă a informațiilor de ordin istoric și din domeniile altor științe.

Câteva exemple în acest sens din inventarul Colecției de hărți a DJAN Galați:

- *Harta Serviciului Agricol al județului Covurlui* din deceniul 4 al secolului XX; aceasta ar fi formularea după titulatura rubricii. O examinare atentă a acesteia arată că respectiva hartă indică instituțiile, asociațiile și întreprinderile agricole, târgurile de cereale și vite, pepinierele silvice și de pomi fructiferi, pădurile proprietate de stat și sunt menționate cifric suprafețele totale de terenuri arabile, islazuri, păduri și vii din județ¹¹.

- *Harta Camerei de Comerț și Industrie Tecuci* din 1938 indică, pe județ, întreprinderile din ramurile industriilor alimentară și pielăriei, fabricile de cărămidă și cherestea, și menționează cifric în legendă capacitățile de producție, personalul (funcționari și muncitori) din fiecare întreprindere și salarizarea acestora¹².

- *Harta hidrografică a Dunării, între Baziaș și Marea Neagră*, întocmită în 1906 a Direcțiunii Serviciului Hidraulic mai cuprinde planurile a 23 de porturi românești- de la Vârciorova la Sulina și diagrame ale cotelor apelor Dunării pe anii 1879-1905 și înghețul fluviului pe 1900-1906¹³.

- *Harta pentru navigatori a Dunării*, editată în 1934 de Direcțiunea Serviciului Hidraulic, cuprinde pentru sectorul brațul Măcin, amplasarea drumurilor, podurilor, carierelor de piatră, pădurilor, digurilor și chiar a monumentelor arheologice, iar cea pentru brațul Chilia, pe lângă acestea și amplasarea bisericilor, pichetelor de grăniceri și morilor de vânt¹⁴. Toate acestea constituiau pentru navigatorii epocii puncte de reper și orientare, dar, după curgerea a șapte decenii, cu transformări inerente, capătă un cert interes istoric.

- *Harta administrativă a României*, editată la Brașov în 1939 de generalul Constantin Teodorescu, este cu adevărat exhaustivă indicând, pe lângă împărțirea administrativă pe ținuturi și județe a României Mari, căile navigabile, farurile, fabricile mari, monumentele arheologice și istorice, podurile, drumurile, căile ferate, tunelele, principalele gări, stațiunile balneare, minele de sare, aur și fier, sondele și înglobând și hărțile principalelor 16 orașe ale țării¹⁵.

Am considerat necesar, atunci când am inventariat această colecție, să menționez și aceste elemente la rubrica “Denumirea hărții sau atlasului” în ideea că,

¹¹ DJAN Galați, *Colecția Hărți. Hărți Moderne*, nr. 44.

¹² *Ibidem*, nr. 56.

¹³ *Ibidem*, nr. 407.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 356 și 359.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 404.

altfel, aceste aspecte ar fi rămas necunoscute cercetătorului, căruia simpla enunțare a denumirii nu i-ar fi indicat complet și corect informațiile cuprinse în hartă¹⁶.

În sfârșit, mai adaug că, în felul acesta, a fost practic îndeplinită și prevederea alineatului 3 al art. 34 din *Norme*, care stabilește că, “concomitent cu inventarierea, hărțile și atlasele vor fi fișate tematic pe fișa model Anexa nr. 1”¹⁷.

Propos sur le perfectionnement des activités de classement et description des collections de plans et cartes

Résumé

L’auteur propose, à partir de l’expérience accumulée aux Archives Départementales de Galatzi, des solutions pour le perfectionnement des opérations de classement et description des collections de plans et de cartes. Il signale que dans les décennies passées, on a mélangé d’une manière erronée, dans des collections indistinctes des plans et des cartes extraits de dossiers, ayant une provenance différentes au détriment de l’intégrité des fonds et de la recherche scientifique. On passe en revue les sources actuelles pour l’enrichissement de ces collections: les versements des institutions publiques, les acquisitions, les dons des particuliers.

L’auteur insiste surtout sur l’ensemble de problèmes générés par la description archivistique des plans et des cartes, en proposant des modifications nécessaires dans les *Normes techniques* du 18 juin 1996, le standard roumain de description archivistique. Dans la conclusion de l’article, il plaide pour la nécessité d’une réflexion complète et complexe sur le traitement archivistique de ces deux genres de documents.

¹⁶ Vezi și Alexandru Duță, *Colecția de hărți a Filialei Arhivelor Statului județul Galați*, “Revista Arhivelor”, 67 (1991), 1, p. 126-133.

¹⁷ *Norme tehnice*, p. 27.

Privire retrospectivă asupra Arhivelor orășenești Sibiu, Bistrița și Brașov

Peter Moldovan

Începând din epoca medievală și până în secolul al XIX-lea – cu excepția perioadei anilor 1784-1790 din timpul împăratului Iosif II –, Transilvania a evoluat, din punctul de vedere al relațiilor politice interne, ca un teritoriu a trei națiuni privilegiate: germanii¹ (sași), maghiarii și secuii. Fiecare dintre ele a dispus de un teritoriu în cadrul căruia exercita, în condiții de autonomie, propria politică jurisdicțional-administrativă. Sașii s-au organizat în nouă scaune și două districte, care formau “pământul săsesc” (“*Sachsenland*”), numit mai târziu “pământul crăiesc” (“*Königsboden*”; “*fundus regius*”)².

Studiul de față își propune să prezinte evoluția istorică și instituțională a trei Arhive orășenești cu specific săsesc, și anume Sibiu, Brașov și Bistrița.

Orașul Sibiu a ocupat de la început o poziție principală. Ea a fost reședința nu numai a scaunului central Sibiu, ci și a așa-numitei “Provincii Sibiu”, alcătuită din alte șapte scaune săsești³. Sibiul a fost considerat timp îndelungat drept capitala pământului săsesc. La rândul său, Brașovul a fost reședința districtului săsesc omonim, numit și “Țara Bârsei”. În ceea ce privește Bistrița, aceasta a fost reședința districtului săsesc cu același nume, cunoscut și sub denumirea de “*Nösnerland*”.

Cele trei orașe s-au constituit în decursul evului mediu în redutabile centre meșteșugărești și au dispus de o puternică bază economică. Libertățile comerciale în beneficiul dezvoltării lor continue au fost consfințite prin privilegii acordate sau întărite de către regii Ungariei. La acestea s-au adăugat convențiile comerciale, de asemenea cu valoare de privilegiu, încheiate cu domnitorii Țării Românești și ai Moldovei. Din importanța practică a privilegiilor a rezultat interesul orașelor de a li se acorda o grijă deosebită și ca acestea să fie păstrate în locuri special amenajate⁴.

¹ Populația germană, care a fost colonizată în Transilvania în valuri succesive, începând cu domnia regelui maghiar Géza II (1141-1162), este cunoscută sub denumirea de “sași” (“*Sachsen*”). Coloniștii germani au preluat denominativul “sași” la mai mult timp după așezarea lor în Transilvania. Termenul “*Saxones*” a fost folosit de la început în cancelaria regală a Ungariei. Se poate deduce că germanii din Transilvania l-au preluat de acolo. Noi vom utiliza în continuare, pentru a exprima specificul german din Transilvania, termenii “sași” și “săsesc”.

² Franz Zimmermann, *Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, ediția a doua, Sibiu, 1901, p. 1-2.

³ *Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität, 1391-1705* (editori Käthe Hientz, Bernhard Heigl și Thomas Șindilariu), Sibiu, 2007, p. 9-10.

⁴ Cf. Ioan Mărcuș, *Cu privire la prelucrarea tehnico-științifică a materialelor documentare create de instituțiile din Transilvania*, “Revista Arhivelor”, 1962, 2, p. 265-280 (266).

În evoluția Arhivei instituționalizate din Transilvania în perioada medievală, se disting două etape majore: etapa de maximă înflorire a capitlurilor și a conventurilor și etapa de “maturizare” a Arhivelor orășenești. O legătură de determinare între cele două stadii poate fi doar bănuită. În schimb, cert este că în ambele etape “s-a scris” istoria instituționalizată a arhivisticii.

Conform unui drept acordat în vechime, capitlurile și conventurile din Regatul Ungariei eliberau documente în legătură cu afacerile juridice ce se încheiau la sediile lor. Totodată, ele aveau dreptul de a emite hrisoave cu ocazia întăririi de posesiuni sau a introducerii în posesiune a unei persoane. Aceste instituții, numite și “*loca credibila*” (“locuri de adevărire”), luau în custodie sau în păstrare astfel de hrisoave originale și eliberau, la cerere, copii autentificate (“*transsumpta authentica*”). De asemenea, întocmeau copii legalizate ce erau folosite în scopul multiplicării sau a adevăririi în afara instituțiilor capitulare sau conventuale. Ca urmare a acestor activități, Arhivele capitulare sau conventuale au intrat în posesia unei bogate zestre de hrisoave și de registre de protocoale. În perioada lor de înflorire, în Regatul Ungariei au existat 29 de capitluri și 37 de conventuri. Au decăzut odată cu pătrunderea turcilor în anul 1526. Unele Arhive capitulare sau conventuale fie au fost distruse, fie s-au desființat, iar altele au renăscut abia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea⁵.

Specialiști consacrați au oferit evaluări cumulative cu privire la evoluția unor Arhive orășenești din Transilvania. Un prestigios istoric și arhivist, referindu-se la Arhiva orașului Sibiu, aprecia că istoria modernă a acestei Arhive își are începuturile la mijlocul secolului al XVI-lea, în contextul întocmirii primului inventar⁶ al privilegiilor orașului. Arhivistul Gernot Nussbächer a realizat, în urmă cu deja 40 de ani, o periodizare a istoriei Arhivelor orășenești din Transilvania, până la momentul introducerii sistemului de registratură, identificând patru faze evolutive⁷. Noi ne propunem în continuare să indicăm momentele principale care au jalonat evoluția celor trei Arhive orășenești, până în momentul etatizării lor.

1. Momentul Christian Pomarius

De numele lui Christian Pomarius (Baumgarten) se leagă un moment important pentru istoria arhivelor din Transilvania, în general. Este vorba de întocmirea primelor inventare de arhivă cunoscute și păstrate până azi, în original sau sub formă de copie. Despre personalitatea multiplă de umanist a lui Pomarius s-au elaborat sinteze temeinice⁸. I s-au scos în evidență contribuțiile în domeniul

⁵ Franz Zimmermann, *Über Archive in Ungarn. Ein Führer durch ungarländische und siebenbürgische Archive*, “Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, serie nouă, 23 (1890), Sibiu, 1890, p. 617-746 (620-621).

⁶ Gustav Gündisch, *Zur Geschichte des Archivs der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, în *120 Jahre öffentliches Archiv in Siebenbürgen*, Sibiu, 1996, p. 88.

⁷ Gernot Nussbächer, *Sisteme de arhivare înainte de introducerea sistemului de registratură în unele arhive orășenești din Transilvania*, în *Culegere de referate. Sesiunea 1969*, București, p. 143-148 (148).

⁸ Cf. Dr. Richard Schuller, *Christian Pomarius. Ein Humanist und Reformator im Siebenbürger Sachsenlande*, “Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, 39 (1913) p. 185-246;

Reformei, a ordonării arhivei săsești și a cartografiei. Pomarius s-a aflat în legătură, de pildă, cu Johannes Honterus, reformatorul Brașovului, și cu umanistul de origine croată, Antonius Verantius. A trăit în primii 65 de ani ai secolului al XVI-lea, o epocă tumultuoasă în istoria Transilvaniei. A fost implicat în intrigile politice ale judeului primar al Bistriței, Thomas Werner, în contextul luptei pentru supremație în Transilvania, dintre otomani și Habsburgi⁹. În anul în care devine notar provincial la Sibiu (1546), Pomarius întocmește inventarul privilegiilor existente în Arhiva orașului Sibiu, sub titlul "*Regestum literarum in cellas ordinantarum*". Părăsește Sibiul în anul următor și se stabilește pentru o vreme la Cluj. În 1551 obține funcția de notar în cadrul Magistratului orașului Brașov. În 1552 întocmește inventarul documentelor orașului Brașov, pe care îl dotează la începutul anului 1553 cu o dedicație. Într-un studiu mai vechi¹⁰ s-a afirmat că primul inventar al Arhivei Bistriței, întocmit prin anii 1557 sau 1558 este de asemenea opera lui Christian Pomarius. Este meritul arhivistului Gernot Nussbächer de a fi demonstrat că "paternitatea" aceluia inventar, realizat în 1562, aparține de fapt lui Georgius Seraphin. Acesta din urmă i-a urmat lui Pomarius în funcția de notar al orașului Bistrița, îndeplinind această funcție între anii 1541 și 1563¹¹. Inventarul lui Seraphin înregistrează un progres și prin faptul că, spre deosebire de inventarele lui Pomarius, scrise exclusiv în limba latină, acesta este bilingv, latin-german.

În studiile dedicate primelor inventare de arhivă ale orașelor Sibiu, Brașov și Bistrița, s-au analizat prea puțin condițiile politice în care au fost întocmite. Este de remarcat că, atunci când s-au conceput primele inventare, s-a pus accent pe consemnarea privilegiilor orașelor și ale sașilor, în general. Acest fapt trimite la un interes special al sașilor de a scoate la lumină privilegiile lor în acel moment. Este de observat că, deși s-a aflat timp de patru ani la Cluj, în calitate de notar, aici Pomarius nu a procedat la o inventariere a privilegiilor orașului¹². Pe de altă parte, istoricii Gustav Seivert și Carl Joseph Eder l-au învinuit pe Pomarius de ignoranță și de neștiință. Motivul incriminării l-a constituit dedicația la inventarul arhivei Sibiului. În scurtul excurs istoric oferit în cadrul dedicației, Pomarius așează colonizarea sașilor în Transilvania abia în timpul regelui Bela IV (1235-1270). Judecata celor doi istorici se vrea aspră, neiertându-i lui Pomarius faptul că a comis o asemenea eroare, în condițiile în care a consemnat în regestele pe care le-a întocmit și actul de întărire al

Konrad G. Gündisch, *Christian Pomarius und die Reformation in Nösnerland*, în *Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa*, Viena, 1985, p. 114-134 ; G. Nussbächer, *Din activitatea arhivistică a lui Christian Pomarius*, "Revista Arhivelor", 1965, 2, p. 169-180.

⁹ K. G. Gündisch, *op. cit.*, p. 114 ș. u.

¹⁰ Fr. Zimmermann, *Urkunden des Stadtarchivs Bistritz in Siebenbürgen von 1286 bis 1526*, în "Archivalische Zeitschrift", 12 (1887), p. 75-77 (75).

¹¹ G. Nussbächer, *op. cit.*, p. 178-179; Idem, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței în secolele XVI-XX*, în "Revista Arhivelor", 1970, 1, p. 7-21 (7-8); cf. *Filiala Arhivelor Statului, județul Bistrița-Năsăud*, București, f. a., p. 12.

¹² Primul inventar arhivistic al orașului Cluj a fost întocmit de către Georgius Diosi în anul 1592. Meritul lui Diosi este acela de a fi făcut accesibil în limba maghiară conținutul documentelor latinești. (Cf. G. Nussbächer, *Sisteme de arhivare*, p. 143.)

actului privilegiat al regelui Andrei II (1205-1235), acordat sașilor din Transilvania, vestitul “*Andreanum*” (1223)¹³.

2. Valorile documentare ale arhivelor orășenești

Valoarea practică, în timp, a privilegiilor, și simțul ordinii specific german, au constituit “albia” în care s-a “sedimentat” prin vreme, la nivelul celor trei arhive orășenești din Transilvania, un tezaur documentar cu o valoare excepțională, aproape inegalabilă în peisajul arhivistic românesc. Calitatea Sibiului, Bistriței și Brașovului de orașe dezvoltate economic în evul mediu, a determinat existența în sânul lor a unui mediu cultural de nivel înalt și, implicit, crearea unor valori culturale remarcabile.

Pintre arhivaliile cele mai spectaculoase și interesante din arhiva Sibiului se numără manuscrisul (“*Kunstbuch*”) lui Hans Haasenwein din Landshut (Bavaria) și al lui Conrad Haas din Dornbach (Austria), “gardian artificial” imperial și maestru pirotehnist în Ungaria și Transilvania. Manuscrisul a fost întocmit între anii 1417 și 1569 și se referă la fabricarea prafului de pușcă și la fabricarea pieselor de artilerie și a mașinariilor de război. În legătură cu acestea din urmă, manuscrisul conține mai multe schițe. Scrisorile adresate de către Martin Luther lui Johannes Honterus și lui Mathias Ramassi, parohul orășeneșc al Sibiului, precum și scrisori semnate de umanistul și reformatorul Philipp Melanchthon, s-au păstrat numai în copie¹⁴. În schimb, s-a păstrat în original opera notarului sighișorean Georg Krauss, “*Siebenbürgische Chronik 1608-1665*”, cea mai importantă scriere a istoriografiei săsești al secolului al XVII-lea.

Categoria hrisoavelor privilegiale este bogat reprezentată în arhivele orășenești. În arhiva Sibiului se păstrau 580 de hrisoave originale emise de regii Ungariei. Cel mai vechi hrisov original pe pergament datează din anul 1306 și a fost emis de cancelaria regelui Otto al Bavariei. Arhiva orașului Bistrița a fost apreciată într-un studiu din anul 1845 ca fiind a treia ca mărime și ca valoare din Transilvania, după Arhiva capitulară a Albei-Iulia și a Arhivei Națiunii Săsești¹⁵. Cel mai vechi document original data din anul 1291¹⁶. În arhiva brașoveană se păstrau șapte hrisoave provenite de la regele Ludovic I (printre care și cel mai vechi document original, datat la 1353), 62 de hrisoave de la regele și împăratul Sigismund de Luxemburg și 79 de hrisoave de la regele Matthias Corvinus. O importanță aparte o reprezintă colecțiile Fronius și Schnell, constituite de către tânărul arhivar, în vârstă de doar 22 de ani, Eduard von Fronius în anul 1819, respectiv de către arhivarul Friedrich Schnell în anul 1846. Ele conțin un număr însemnat de hrisoave emise de

¹³ Gustav Seivert și Carl Joseph Eder, *Beschreibung der vom Hermanstädter Notarius Christian Pomarius im Jahre 1546 verfaßten Regesten der damals im sächsischen National-Archiv befindlichen Urkunden*, “Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, serie nouă, III (1854), p. 197; K. G. Gündisch, *op. cit.*, p. 114.

¹⁴ Fr. Zimmermann, *Das Archiv der Stadt Hermannstadt*, p. 157 ș. u.

¹⁵ Eugen von Friedenfels, *Die Archive Siebenbürgens als Quellen vaterländischer Geschichte*, în “Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde”, Sibiu, 4 (1845), p. 3-29 (22).

¹⁶ G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței*, p. 6; Fr. Zimmermann, *Über Archive in Ungarn*, p. 635.

domnitorii Țării Românești și de cei ai Moldovei¹⁷. La acestea s-a adăugat colecția alcătuită de arhivarul Friedrich Stenner în timpul activității sale (1878-1903).

Dezbaterile, cu caracter administrativ sau judecătoresc, din cadrul Magistratelor orășenești, s-au consemnat în scris încă din evul mediu. Protocolul orașului s-a păstrat pentru orașul Sibiu începând din anul 1522, pentru orașul Bistrița din anul 1517 și pentru orașul Brașov din anul 1558¹⁸.

Sașii, în calitate de "*hospites*" chemați în Transilvania de către regii ungari, și-au fundamentat libertățile și drepturile politice pe privilegiile acordate lor de-a lungul vremii de către suverani. Ei au știut să le afirme tăria incontestabilă și au fost vrednici să le utilizeze în toate momentele de criză politică, precum și în disputele dietale. Gestul lipirii de arhiva națională a fost interpretat de sași ca un act de depozitare de drepturi și de libertăți colective. Un astfel de moment s-a petrecut în timpul domniei împăratului Iosif II. Proclamându-se ștergerea tuturor privilegiilor, în anul 1787 s-a dispus să fie preluate toate privilegiile din Arhiva Națiunii Săsești și să fie depuse în Arhiva gubernială¹⁹. După Edictul de Restituție din 28 ianuarie 1790, a devenit de la sine înțeles că și actele privilegiale ale sașilor vor fi înapoiate. Comunitatea săsească a acordat o importanță deosebită acestei împrejurări, marcând momentul printr-o ceremonie specială.

La 23 mai 1790²⁰ la Casa Sfatului din Sibiu, locul inițial de păstrare a privilegiilor, erau prezenți noul comite al sașilor Michael von Bruckenthal, membrii Magistratului orașului și scaunului Sibiu. Distanța dintre casa Franckenstein, unde se afla sediul Guberniului, și Casa Sfatului a fost flancată de către cetățeni ai orașului. O delegație simbolică, compusă din membrii Centumviratului îmbrăcați în veșminte de paradă, s-a deplasat la Arhiva gubernială pentru a prelua privilegiile. Lădița în care se aflau a fost acoperită cu cuverturi prețioase și a fost așezată în caleașca luxoasă a comitelui sașilor, trasă de șase cai. Alaiul înainta solemn, în frunte cu oratorul orașului. Când caleașca a intrat în curtea Casei Sfatului, s-a dat onorul, bătându-se din tobe și sunându-se din trompete. Privilegiile au fost preluate ceremonios de către membri ai Centumviratului și au fost redepuse în Arhiva orașului Sibiu. După încheierea solemnității, întreaga asistență s-a întrunit în catedrala evanghelică și s-au ținut discursuri emoționante pe tema evenimentului petrecut²¹.

¹⁷ Idem, *Das Archiv der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, "Archivalische Zeitschrift", 5 (1880) p. 106-117 (110-116).

¹⁸ G. Nussbächer, *Sisteme de arhivare*, p. 141.

¹⁹ Lista actelor privilegiale care au fost încorporate Arhivei guberniale a fost publicată de contele Jozsef Kemény în lucrarea *Notitia historico-diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transsilvaniae*, apărută la Sibiu în anul 1836.

²⁰ Franz Zimmermann, în broșura *Die Lage des Archivs der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, Viena, 1905, p. 6, stabilește ziua de 11 mai 1790 drept dată de desfășurare a evenimentului.

²¹ Michael Conrad von Heidendorf, *Eine Selbstbiographie. Mitgeteilt von Dr. Rudolf Theil*, în "Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", serie nouă, 18 (1883), p. 168-169; Béla Pukánszky, *Erdélyi százok és magyarok*, Pécs, 1943, p. 103-104.

3. Evoluția în timp a arhivelor orășenești

La nivelul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, se poate constata că activitatea specifică a Arhivelor orășenești a ținut pasul cu modernizarea instituțională. După distrugerile de arhive din secolul al XVII-lea cauzate de crize politice (Sibiu, 1610) sau de incendii (Brașov, 1689), astfel de evenimente tragice nu s-au repetat. Se constată că s-a învățat din lecția unor astfel de dezastre. Atunci când pericolul plana asupra integrității arhivei, s-au luat măsuri de prevenire, recurgându-se la evacuarea lor în locuri sigure²². Înainte de introducerea, în cadrul Arhivelor orășenești și scăunale, a sistemului de registratură, în anii 1770, au existat preocupări în reordonarea colecțiilor de privilegii. Din ultima pătrime a secolului al XVII-lea se poate vorbi despre o activitate structurată în cadrul arhivei orășenești. Cel mai vechi jurământ “de serviciu” al arhivarului, păstrat până astăzi, este cel din anul 1681 al registratorului de arhivă al orașului și scaunului Sibiu²³.

De la înființare, în arhiva orașului Sibiu se păstra și arhiva Universității Națiunii Săsești. În 1790 registratura arhivei orașului s-a separat de cea a Universității Națiunii Săsești, însă spațiul de depozitare s-a utilizat în continuare în comun. Acesta a fost motivul pentru care activitatea arhivei era supravegheată de către doi inspectori, unul numit din partea Magistratului orașului, iar celălalt din partea Universității Săsești. În anul 1720 s-a înființat un post permanent de arhivar, ocupat atunci de Martin Schuller. În anii și în deceniile următoare, același post a fost ocupat și de alți arhivari. Sunt cunoscute numele lui Daniel Klockner, Andreas Czekelius von Rosenfeld, Christian Filtsch, Johann Andreas Leonhard, Andreas Brenner, Michael Conradt. Odată cu introducerea sistemului de registratură în anul 1772, au fost puse în uz registrele de intrare-ieșire și au fost angajați doi secretari de arhivă. Instrucțiuni care reglementau activitatea personalului de arhivă au fost emise în 1817²⁴. După jumătatea secolului al XIX-lea, mai exact în 1872, consilierul Magistratului Sibiu, Gustav Seivert, a fost desemnat arhivar al orașului. Cu un an mai devreme, Universitatea Săsească a creat la rândul ei un post de arhivar. Cel ales în această funcție, Wilhelm Wenrich, a întocmit până în 1874 un inventar al hrsoavelor emise până la anul 1500, în patru volume²⁵.

Arhivarii cunoscuți ai orașului Bistrița, în secolul al XVIII-lea și în prima parte a secolului următor, sunt: Jakob von Schanckenbank, Johann Gottfried Lani, Johann Gottlieb Connerth, Daniel Cziegler, Michael Bertleff și Georg Filkeni. Fiecare dintre ei s-a remarcat prin organizarea a câte unui sistem de ordonare a arhivei²⁶.

²² Exemple în acest sens există în anii 1849, 1916 sau 1944.

²³ Monica Vlaicu, *Arhivele Statului Sibiu, în 120 de ani de arhivă publică în Transilvania*, Sibiu, 1996, p. 17-49 (20).

²⁴ *Ibidem*, p. 18 ș. u.; Georg Duzinchevici, *Zur Geschichte des Stadtarchivs von Hermannstadt*, “Forschung zur Volks- und Landeskunde”, Sibiu, 2/1959, p. 75-96 (78 ș. u.)

²⁵ Fr. Zimmermann, *Das Archiv der Stadt Hermannstadt*, p. 171.

²⁶ G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței*, p. 9 ș. u.

O primă reinventariere a privilegiilor orașului Brașov a fost realizată de către notarul Martin Seewaldt la sfârșitul secolului al XVII-lea²⁷. O nouă organizare a privilegiilor se produce în 1714 când, în contextul unei dispute teritoriale și vamale, medicul Johann Albrich copiază 423 de hrisoave, constituind codicele numit *Palladium Coronense*. În 1765 a fost rândul arhivarului Georg Michael Gottlieb von Hermann să întocmească un inventar al privilegiilor, în două volume. Johann Joseph și Joseph Franz Trausch²⁸ au întocmit un registru general al celor mai importante documente din anii 1700-1822. Cele mai vechi instrucțiuni prescrise arhivarului orașului Brașov, precum și jurământul lui “de serviciu”, s-au păstrat din anii 1782-1785²⁹. În aprecierea lui G. Nussbächer, Instrucțiunile conțin în esență principii arhivistice rămase valabile peste timp³⁰. Regulamentul de folosire a documentelor orașului Brașov, introdus în uz în 1881, a rămas în vigoare până în anul 1930³¹.

4. Epoca Franz Zimmermann

Un moment de cotitură în istoria Arhivei sibiene s-a petrecut în anul 1875, atunci când, în septembrie, Franz Zimmermann a fost ales arhivar al orașului Sibiu și al Universității Națiunii Săsești. În decursul unei activități de 30 de ani, Zimmermann a revoluționat activitatea arhivistică și a impus Arhivei orășenești trăsăturile unei instituții moderne și științifice³². Prin contribuția sa la formarea unor specialiști arhivari-paleografi, și-a pus amprenta asupra dezvoltării științifice a Arhivelor orășenești din Bistrița și Brașov.

Primul pas spre modernizare a fost făcut prin emiterea “Instrucțiunilor pentru Arhivă”, la 25 ianuarie 1876, pe baza căreia competențele arhivarului au sporit. Din acest an, Arhiva sibiană dispune de o registratură proprie și este declarată instituție publică. Zimmermann a întocmit un “Regulament al Arhivei”, care a intrat în vigoare la 15 februarie 1876. Acesta conținea normele pentru utilizarea documentelor. Ele puteau fi cercetate în scop științific la sala de studiu, special amenajată, și care funcționa după un orar fix.

Franz Zimmermann a introdus practica întocmirii rapoartelor de activitate a Arhivei, tipărite sub formă de broșură. Raportul primului său an de activitate oferă informații despre modul în care a fost utilizată arhiva în scopuri științifice, despre fondurile cu care a fost sporită zestrea Arhivei, despre situația bibliotecii Arhivei și despre situația spațiilor de arhivă și dotarea acestora³³.

²⁷ Idem, *Sisteme de arhivare*, p. 144.

²⁸ O listă a arhivarilor orașului Brașov din perioada anilor 1722-1916, a fost publicată de Gemot Nussbächer în *Contribuții la istoria Arhivei Brașovului în secolele XV-XVIII*, “Cumidava”, 4 (1970), p. 559-574 (572). Sunt enumerate 42 de persoane care au îndeplinit atribuții de arhivar.

²⁹ Elisabeta Marin, *Jurământul arhivistului, regăsit în primele Instrucțiuni pentru arhivarul orașului Brașov 1782-1785*, “Arhiva Românească”, 2 (1995), p. 161-163 (161).

³⁰ G. Nussbächer, *Arhiva orașului Brașov la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, “Revista Arhivelor”, 1993, 1, p. 43-51 (47).

³¹ *Filiala Arhivelor Statului. Județul Brașov*, București, f. a., p. 37.

³² G. Gündisch, *Zur Geschichte des Archivs der Stadt Hermannstadt*, p. 89.

³³ Cf. Fr. Zimmermann, *Bericht des Archivamtes der sächsischen Nation und der Stadt Hermannstadt 1876-1877*, Sibiu, 1878, 15 p.

Zimmermann a avut convingerea că sarcina arhivarului nu constă numai în păstrarea zestrei arhivistice, ci și în sporirea acesteia. La inițiativa lui, Magistratul orașului a difuzat o adresă către deținătorii de documente. Aceștia au fost invitați să depună în Arhiva sibiană fondurile create înainte de anul 1850. Invitației i-au dat curs o serie de deținători, în principal foste bresle, manufacturi și case de comerț³⁴. Totodată, Zimmermann a militat pentru a se pune capăt obiceiului împrumutării arhivaliilor în afara incintei Arhivei³⁵. S-a născut o dispută pe această temă între Franz Zimmermann și episcopul Georg Daniel Teutsch, o personalitate consacrată prin scrierile sale istorice, care era adeptul practicii de împrumut la domiciliu a materialelor arhivistice³⁶.

Tot Zimmermann s-a preocupat și ca bogata zestre documentară a Arhivelor orășenești să fie cunoscută pe o arie largă a lumii științifice, dorind prin această strădanie să vină în întâmpinarea cercetării istorice europene. În 1878 a publicat în "Archivalische Zeitschrift" din München un articol în care oferea o prezentare de ansamblu a materialului arhivistic aflat în arhiva sibiană³⁷. În anii 1880 și 1887 a publicat în aceeași revistă de arhivistică câte o prezentare dedicată Arhivei orașului Brașov, respectiv Bistrița. Zimmermann s-a consacrat în egală măsură ca editor de documente. A fost fondatorul corpusului de documente *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, contribuind la realizarea primelor trei volume³⁸.

În anul 1875, Zimmermann a demarat un curs de paleografie și diplomatică latină. A considerat, în mod firesc, cunoașterea paleografiei latine drept o premisă a activității științifice din Arhivă. Cea dintâi serie a cursului a fost absolvită de către patru cursanți. Partea teoretică a cursului a cuprins o introducere concisă, referitoare la termenii de bază din paleografie și diplomatică și a tratat despre sistemele de scriere din perioada romană și medievală, despre dezvoltarea generală a scrisului etc. Pentru partea practică a cursului a utilizat planșe cu facsimile după documente medievale și a constituit o colecție de mulaje sigilare. În toamna lui 1876, Zimmermann a întreprins o călătorie la Arhivele din München și din Graz, pentru a culege din experiența cursurilor de paleografie și diplomatică organizate acolo³⁹.

Printre participanții la cursul de paleografie și diplomatică susținut de Franz Zimmermann s-au numărat arhivarii Bistriței, Albert Berger, al Brașovului, Friedrich Stenner, precum și următorul arhivar al Sibiului, Eduard Georg Müller.

Albert Berger a fost angajat ca arhivar în anul 1888, cu scopul de a ordona arhiva veche a Bistriței, după planul elaborat de Zimmermann. În același an a

³⁴ G. Duzinchevici, *op. cit.*, p. 90.

³⁵ Practica împrumutului oficial de documente s-a aflat în uz și în cadrul Arhivei brașovene. În anii '40 ai secolului al XIX-lea, se discuta despre introducerea unui registru de evidență a actelor împrumutate pentru fiecare persoană. A se vedea: G. Nussbächer, *Arhiva Magistratului orașului Brașov, în al doilea sfert al secolului al XIX-lea*, "Revista Arhivelor", 1997, 2, p. 37-46 (40).

³⁶ *Hermannstadt und Siebenbürgen*, p. 19.

³⁷ Studiul a apărut în anul 1911 într-o nouă ediție, publicată sub egida editurii Arhivei sibiene.

³⁸ Până în prezent, au fost publicate 7 volume. Limita cronologică până la care s-a ajuns este anul 1486.

³⁹ Fr. Zimmermann, *op. cit.*, p. 9 ș. u.

absolvit cursul de paleografie și diplomatică. În 1891 Academia Română a inițiat, sub coordonarea lui Zimmermann, o acțiune de depistare și copiere a documentelor din arhivele orășenești ale Transilvaniei, care priveau istoria românilor. Din arhiva Bistriței s-au copiat, cu ajutorul lui Berger, un număr de 1.603 documente, dintre anii 1412 și 1693. În 1906, Albert Berger a întocmit inventarul general al arhivei Bistriței⁴⁰.

Friedrich Stenner a fost ales în funcția de arhivar al orașului Brașov în anul 1878, an în care Arhiva brașoveană devine compartiment de sine stătător, funcționând în vechea Casă a Sfatului⁴¹. În 1879, Fr. Stenner a participat la cursul de paleografie și diplomatică organizat de Zimmermann, iar câțiva ani mai târziu la acțiunea de depistare a documentelor privind istoria românilor, menționată mai sus. Pe parcursul acestei activități, Stenner a depistat scrisoarea comerciantului Neag din Câmpulung Muscel adresată judeului primar al Brașovului, Hans Benkner în anul 1521. Acest document s-a impus până astăzi ca cel mai vechi document de limbă română. Pentru descoperirea sa, Stenner a fost distins de statul român, în anul 1894, cu ordinul "Coroana României"⁴².

În ciuda înnoirilor pe care le-a impus, Franz Zimmermann a constatat, la un deceniu după instalarea sa ca arhivar al orașului, că activitatea compartimentului Arhivei stagna. Autoritatea tutelară, Magistratul orașului, nu a luat măsuri pentru a asigura spații de depozitare suficiente în raport cu marea cantitate de materiale arhivistice ajunse în arhiva orașului prin meritul lui Zimmermann. De asemenea, personalul Arhivei a rămas deficitar, iar leafa acestuia s-a situat sub nivelul celorlalți funcționari ai Magistratului și mult sub nivelul arhivarilor din Monarhia austro-ungară și din alte state europene. După ce atenționările repetate ale lui Zimmermann nu s-au bucurat de ecoul scontat, el a recurs la o modalitate inedită pentru a conștientiza deficiențele ce apăseau asupra Arhivei sibiene: a redactat un text în care dezvăluia lipsurile grave și insensibilitatea autorităților. A răspândit scrierea sa mai multor instituții culturale și la o serie de Arhive din Europa. Opiniile avizate ale destinatarilor le-a publicat sub formă de broșură, la Viena, în anul 1905⁴³. În anul următor Zimmermann a părăsit Arhiva sibiană, prin pensionare, dar a continuat să rămână prolific pe tărâm științific.

4.1. Succesorii: Georg Eduard Müller și Gustav Gündisch

G. E. Müller ocupa funcția de arhivar al Sibiului din anul 1895. În 1910 devine, prin titulatură, directorul Arhivei sibiene. Începând cu același an, a inițiat o

⁴⁰ G. Nussbächer, *Albert Berger*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 257-262 (258-260).

⁴¹ E. Marin, *Fritz Schuster – arhivarul orașului Brașov, 1916-1927*, "Revista Arhivelor", 2004, 1-2, p. 240-245 (240).

⁴² Thomas Sindilariu, *Eine Unzahl von Klein- und Kleinschriften. Die Sammlung von Transsylvanica, Coronensia und Barcensia des Honterusgemeinde*, "Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien", 23 februarie 2007, p. 3; cf. G. Nussbächer, *Preocupări de evidență contemporană și de prelucrare arhivistică la Brașov în secolele XVI-XIX*, în *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 161-165 (162).

⁴³ Fr. Zimmermann, *Die Lage des Archivs der Stadt Hermannstadt*.

dezbateră publică⁴⁴, militând pentru realizarea dezideratelor propuse de antecesorul său, Fr. Zimmermann: depășirea stării de subfinanțare a Arhivei prin transformarea acesteia într-o instituție științifică și construirea unui sediu propriu pentru Arhivă. Ambele obiective au fost atinse. În anul 1914, instituțiile Universitatea Săsească și Primăria orașului Sibiu au hotărât, prin contract, construirea unui edificiu al Arhivei. Construcția a fost proiectată de arhitectul sibian Josef Bedeus von Scharberg, care a utilizat drept model clădirea Arhivelor Statului din Schwerin⁴⁵. Pentru decorarea interioară a noii clădiri a Arhivei, G. E. Müller a propus realizarea unor tablouri care să înfățișeze momente “din istoria pământului săsesc”, și anume: instalarea în funcție a unui comite al sașilor, cuvântarea lui Albert Huet⁴⁶ la dieta de la Alba-Iulia, ceremonia de înmormântare a unui comite al sașilor și solemnitatea de retrocedare a arhivei națiunii săsești, confiscate în anul 1790⁴⁷. Nu deținem informații care să ateste faptul că aceste picturi ar fi fost executate⁴⁸. Întrerupte din cauza primului război mondial, lucrările la noua construcție au fost finalizate în anul 1923, când întregul material arhivistic al orașului și al Universității Săsești a fost transferat în noul sediu. Clădirea Arhivei⁴⁹ sibiene a fost primul edificiu din România construit cu destinația specială de a păstra și conserva arhivă.

Transformarea Arhivei Naționale Săsești din Sibiu într-o instituție științifică a rămas o dorință neîmplinită în perioada antebelică. După 1918, G. E. Müller și-a alăturat glasul altor intelectuali sași care militau pentru crearea unui institut de cercetări pe lângă Arhiva Națională săsească și pentru înființarea unei universități⁵⁰. Intențiile au prins contur în 1922. În sediul Arhivei sibiene s-a înființat o secțiune a Institutului de Studii Sud-Est Europene ce își avea sediul la București și era condusă de Nicolae Iorga. Secțiunea a cuprins două colective: unul săsesc și unul românesc, G. E. Müller deținând calitatea de președinte al colectivului săsesc. În 1936 activitatea secțiunii Sibiu a Institutului a încetat⁵¹, în același an G. E. Müller retrăgându-se din activitate.

În 1937 dr. Gustav Gündisch trece de la Muzeul Bruckenthal la conducerea Arhivei sibiene. Momentul coincide cu subordonarea Arhivei Naționale săsești către Biserica Evanghelică C. A. din România, G. Gündisch devenind astfel ultimul ei

⁴⁴ Cf. Georg Müller, *Bruckenthalisches Museum und Nationalarchiv als literarische Zentralstellen*, “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Sibiu, 11.148 (1910) p. 1; 11.149 (1910) p. 1-2; Idem, *Bau- und Organisationsfragen des Stadt- und Nationalarchivs in Hermannstadt*, “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, Sibiu, 11.537 (1911) p. 4; 11.538 (1911) p. 4; 11. 539 (1911) p. 4. Aduc mulțumiri colegei Dana Chițu pentru punerea la dispoziție a acestor publicații.

⁴⁵ M. Vlaicu, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁶ Albert Huet a fost comite al sașilor între anii 1577 și 1607.

⁴⁷ G. Müller, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁸ Cert este faptul că ele au întocmit la scară redusă, sub formă de machete.

⁴⁹ În cursul anului 2007, clădirea a fost retrocedată, pe calea legii, Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice C. A. din România, proprietarul ei de drept.

⁵⁰ Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, 2001, p. 299.

⁵¹ *Ibidem*, p. 312.

director⁵². Activitatea lui Gustav Gündisch s-a menținut pe coordonatele impuse de către Franz Zimmermann. Astfel, el a reluat practica întocmirii și publicării rapoartelor de activitate anuală⁵³. În 1937 a publicat volumul IV al corpusului de documente săsești *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. De asemenea, a pregătit spre publicare următoarele trei volume împreună cu colaboratorii săi⁵⁴.

S-a apreciat că, prin administrarea Arhivei Naționale săsești de către Biserica Evanghelică, activitatea acesteia s-a înviorat. A fost încheiat un acord cu Muzeul Bruckenthal, în baza căruia Arhiva a preluat de la aceasta o serie de arhive capitulare și de altă proveniență. În schimb, Arhiva a cedat Muzeului un număr însemnat de lăzi și de semne de breaslă, pe care le-a avut în proprietate.⁵⁵ Între 1938 și 1940 au fost preluate arhivele mai vechi de anul 1700 de la o serie de parohii evanghelice săsești. Acțiunea a fost inițiată împreună cu Consistoriul Regnicolar al Bisericii Evanghelice și ea viza conservarea în condiții sigure a arhivelor parohiale săsești vechi⁵⁶.

În 1940, Arhivei de Stat Centrale bavareze din München i-a fost remisă o transcriere a unui hrisov din anul 1290, al cărui original se afla la Arhiva Națională săsească. Este vorba de un hrisov emis de către așezământul Feuchtwangen referitor la mănăstirea maicilor din ordinul dominican din Augsburg⁵⁷.

5. Calea spre etatizare a arhivelor orășenești

După anul 1918 statutul Arhivelor orășenești din Transilvania s-a modificat treptat. Structura Arhivelor Statului din vechiul Regat al României s-a extins și asupra Transilvaniei. Primul pas în acest sens l-a constituit hotărârea Consiliului Dirigent al Transilvaniei de a înființa Arhivele Statului la Cluj, în anul 1920⁵⁸. Lipsa de spațiu și de personal au întârziat demararea activității permanente a noii instituții, cu aproape doi ani⁵⁹. În 1921 se constituise așa-numita Comisie a Arhivelor de la

⁵² Harald Zimmermann, *Nachrufe. Dr. Dr. h. c. Gustav Gündisch*, "Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde", 20 (1997), p. 235-238 (235-236).

⁵³ Cf: G. Gündisch, *Das Sächsische Nationalarchiv im Jahre 1938*, "Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 2 (1939), p. 161-167; Idem, *Das Sächsische Nationalarchiv im Jahre 1939*, "Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1 (1940), p. 119-125; Idem, *Das Sächsische Nationalarchiv im Jahre 1940*, "Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1 (1941), p. 61-67.

⁵⁴ Volumele apărute până în prezent: Franz Zimmermann und Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I: 1191-1342, Sibiu, 1892; Franz Zimmermann, Carl Werner und Georg E. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II: 1342-1390, Sibiu, 1897; III: 1391-1415, Sibiu, 1902; G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV: 1416-1437, Sibiu, 1937; V: 1438-1457, București, 1975; Gustav Gündisch, Hertha Gündisch, Konrad G. Gündisch und Gernot Nussbächer, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI: 1458-1473, București, 1981; VII: 1474-1484, București, 1991.

⁵⁵ G. Gündisch, *Das Sächsische Nationalarchiv im Jahre 1938*, p. 162.

⁵⁶ Idem, *Zur Geschichte des Archivs der Stadt Hermannstadt*, p. 90.

⁵⁷ Idem, *Das Sächsische Nationalarchiv im Jahre 1940*, p. 67.

⁵⁸ *Arhivele înfruntând vremurile. Mărturii documentare* (coord. Corneliu-Mihail Lungu), București, 2006, p. 77-78.

⁵⁹ *Din istoria arhivelor ardelen. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj* (coord. Ioan Drăgan, Ioan Dordea), Cluj-Napoca, 1995, doc. nr. 12, p. 287.

Cluj, după model austriac, cu scopul de a organiza și coordona activitatea serviciului Arhivelor Statului din Transilvania și Banat⁶⁰.

Subordonarea Arhivei sibiene Arhivelor regionale ale Statului cu sediul la Cluj, în anul 1923, nu a produs efecte asupra modului de organizare a instituției. La începutul anului 1926, Universitatea Națiunii Săsești a preluat conducerea exclusivă asupra arhivei sibiene. Ea s-a numit de atunci “Arhiva Națională Săsească”. În anul 1937, Universitatea Națiunii Săsești s-a desființat⁶¹, averea sa fiind împărțită astfel: două părți a revenit diecezei Sibiu a Bisericii ortodoxe, iar o parte a revenit Bisericii evanghelice luterane⁶². Consistoriul regnicolar al Bisericii Evanghelice C. A. din România devine proprietarul Arhivei. O altă modificare importantă survine în 1941, când Arhiva Națională Săsească este integrată Institutului de cercetări al Grupului Etnic German din România. După încheierea celui de-al doilea război mondial, la Sibiu s-a înființat o direcție regională a Arhivelor Statului cu atribuții asemănătoare celei de la Cluj. Arhiva Statului din Sibiu a preluat integral în administrația sa fosta Arhivă Națională Săsească.

Arhiva orașului Bistrița a trecut, pe parcursul a aproape două decenii, printr-o adevărată aventură. De fapt, aventura ei, așa cum vom vedea mai jos, nu s-a încheiat nici până astăzi. În anul 1935, arhiva veche a orașului Bistrița, alături de arhiva districtului săsesc Bistrița, a fost transportată la Năsăud și integrată secției de arhivă a societății culturale “Muzeul Năsăudean”, instituție înființată cu trei ani mai devreme. Către sfârșitul anului 1937, în locul Muzeului s-a înființat Subdirecția Arhivelor Statului Năsăud, care prelua astfel și arhiva orașului Bistrița. După cum se știe, în urma celui de-al doilea arbitraj de la Viena, nord-vestul Transilvaniei – inclusiv Bistrița – a fost cedat Ungariei. În 1942, administrația ungară a readus această arhivă de la Năsăud la Bistrița. În octombrie 1944, în contextul retragerii autorităților ungare, arhiva orașului a fost împachetată și transportată până în localitatea Kesztey, în apropierea lacului Balaton. Ea a fost retrocedată statului român după încheierea, în februarie 1947, a tratatului de pace dintre Puterile Centrale și Ungaria⁶³. Arhiva orașului Bistrița a fost restituită mai întâi Arhivelor Statului din București, de unde a ajuns, în anul 1953, în depozitele Arhivelor Statului din Cluj⁶⁴. Acolo se află și astăzi. Rațiunea pentru care arhiva orașului Bistrița a fost depusă în depozitele Arhivelor Statului din Cluj a constituit-o atunci, pe de o parte, lipsa de spațiu și de personal cu care se confrunta Filiala Arhivelor Statului Bistrița, iar pe de altă parte faptul că Bistrița se subordona, începând cu anul 1952, Serviciului regional al Arhivelor Statului Cluj. În 1981, Arhivele Statului din Bistrița au fost mutate într-o clădire nouă, special construită, înlăturându-se problema lipsei de spațiu. În mod regretabil, arhiva veche a orașului Bistrița nu a fost restituită nici atunci comunității de drept. Principii arhivistice esențiale, precum principiul teritorialității fondului

⁶⁰ *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 82-84, 240.

⁶¹ M. Vlaicu, *op. cit.*, p. 34.

⁶² *Hermannstadt und Siebenbürgen*, p. 15.

⁶³ Ioan Mureșan, *Evoluția instituției Arhivelor Naționale în județul Bistrița Năsăud*, în *Arhivele – mărturie ale trecutului*, Bistrița 2008, p. 8-18; Cf. *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 137, 142, 282; *Filiala Arhivelor Statului, județul Bistrița-Năsăud*, p. 33.

⁶⁴ G. Nussbächer, *Contribuții la istoricul arhivei Bistriței*, p. 21.

arhivistic sau principiul dreptului comunităților locale, reclamă realizarea actului de dreptate.

Arhiva orașului Brașov a fost mutată în vara anului 1923 din Casa Sfatului în clădirea așa numitului “bastion al fierarilor”. Arhiva se află aici și în prezent, în cadrul Arhivelor Statului Brașov. În timpul primului război mondial, în ajunul recuceririi Brașovului de către armatele Puterilor Centrale, armata română aflată în retragere a luat cu sine, din Arhiva Brașovului, la inițiativa profesorului Sterie Stinghe, colecțiile de documente Fronius, Schnell și Stenner⁶⁵. Ele au ajuns mai întâi la Arhivele Statului din București, în septembrie 1916. De aici, au fost transportate la Iași. În vara anului 1917, au fost duse la Moscova împreună cu tezaurul României⁶⁶. Arhivele au fost restituite de ruși Bucureștiului în iunie 1935, iar un an mai târziu cele trei colecții de documente prețioase au fost redat Arhivei orașului Brașov în cadrul unei festivități⁶⁷. Arhiva brașoveană a fost reorganizată în anul 1930, numindu-se Arhiva Istorică a Municipiului Brașov. S-a desființat în 1939, când a luat ființă Direcția regională a Arhivelor Statului Brașov. În aria ei de competență urmau a se încadra teritoriile județelor Brașov și Trei Scaune, aflate până atunci sub jurisdicția Direcției Regionale din Cluj⁶⁸.

Un moment important în destinul Arhivelor românești în general s-a petrecut la începutul anului 1951, atunci când ele au trecut de la Ministerul Învățământului Public în subordinea Ministerului Afacerilor Interne⁶⁹, a statului socialist. În anul anterior, se promulgase legea privind împărțirea administrativ-teritorială a României în regiuni și raioane, după model sovietic. Urmarea a fost resimțită și la nivelul Arhivelor. Astfel, la 1 ianuarie 1953 a luat ființă Serviciul Regional al Arhivelor Statului Stalin (Brașov). Aceștia i-au fost subordonate ca filială inclusiv Arhivele Statului din Sibiu⁷⁰, alături de alte filiale nou constituite: Blaj, Făgăraș și Sighișoara⁷¹. În această perioadă, activitatea profesională în Arhivele românești a fost reglementată prin normative și legi de inspirație sovietică.

După schimbarea din 1989 a început, și în Arhive, lungul drum al democratizării. Arhivele românești și cultura lor instituțională se află într-un amplu proces de tranziție către valorile și principiile arhivistice ale statelor membre ale Uniunii Europene. Pe masa Guvernului României se află noul proiect al Legii Arhivelor. Prin prevederile pe care le propune, recentul proiect – spre deosebire de

⁶⁵ E. Marin, *Arhiva Brașovului în anii 1916-1920*; 1936. *Arhivarul Fritz Schuster (1916-1927)*, “Cumidava”, 27 (2004), p. 235-238.

⁶⁶ *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 54-55, 141-142, 146-147.

⁶⁷ E. Marin, *op. cit.*, p. 238.

⁶⁸ Elena Moisuc, *Serviciul Arhivelor Statului, Regiunea Brașov*, “Revista Arhivelor”, 1962, 2, p. 281-282 (281); *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 194, 197; cf. *Filiala Arhivelor Statului, județul Brașov*, p. 12.

⁶⁹ Arhivele de stat instituționalizate, înțelegându-se aici în principal cele din Vechiul Regat, au fost administrate de către Ministerul Instrucțiunii (cu diferitele sale denumiri ulterioare) o perioadă de aproape opt decenii, începând cu anul 1862. Se cuvine a se sublinia acest aspect. Ministerul Educației a fost pus în situația de a gestiona Arhivele în perioadele dificile, în special din intervalul celor două conflagrații mondiale, din prima jumătate a secolului al XX-lea.

⁷⁰ M. Vlaicu, *op. cit.*, p. 41; cf. *Filiala Arhivelor Statului, județul Brașov*, p. 14.

⁷¹ *Ibidem*, p. 12.

legea în vigoare care datează din 1996 – oferă premise pentru renașterea Arhivelor orășenești.

Die Staatsarchiv Hermannstadt (Sibiu), Bistritz (Bistrița) und Kronstadt (Brașov) in Siebenbürgen – ein historischer Rückblick

Zusammenfassung

Die Stadtarchive von Hermannstadt, Bistritz und Kronstadt haben sich schon seit der vormodernen Zeit ihren Platz in der Geschichte gesichert, und zwar im 16. Jahrhundert, als die ersten Archivinventare erstellt wurden.

Die Entwicklung dieser Stadtarchive wurde im Laufe der Zeit von mehreren Historikern und Archivaren untersucht und darüber zahlreiche Untersuchungen veröffentlicht.

Die Absicht der vorliegenden Abhandlung ist es, die Ergebnisse der bisherigen Forschungen auf diesem Gebiete zusammenzufassen und die wichtigen Zyklen in der Existenz der Stadtarchive hervorzuheben: ihre anfängliche Tätigkeit, ihre Entwicklung im Lauf der Zeit und ihr Ende durch die Verstaatlichung und Eingliederung in ein zentrales Archivsystem. Der Vorstellung der dokumentarischen Werte dieser Archive wird besondere Aufmerksamkeit gewidmet, ebenso auch dem menschliche Faktor, nämlich den bedeutenden Archivaren, die zeitweilig diese Stadtarchive zu wichtigen Bestandteilen der Gesellschaft aufwerteten.

Reconfirmarea privilegiilor Caransebeșului în anul 1597

Adrian Magina

Secolul al XVI-lea a fost unul al marilor schimbări politice și confesionale, dovedindu-se hotărâtor pentru destinul teritoriului bănățean. Evoluția urbanității din acest areal este strâns legată de modificarea structurilor politice, în special datorită instaurării dominației otomane în partea de câmpie a Banatului. Principalele orașe, ajunse în 1552 sub stăpânire turcească, vor trece printr-o transformare structurală specifică lumii otomane. Zona de munte a Banatului, încadrată teritorial și juridic principatului autonom al Transilvaniei, a continuat să își prezerve situația anterioară și să își continue evoluția în tiparele și cadrele deja consacrate.

În acest nou context politico-instituțional, spre finalul secolului al XVI-lea, centrele urbane ale Banatului montan – Caransebeșul, Lugojul și Caranul – vor apela la principii transilvani pentru confirmarea vechilor lor privilegii. Primul dintre orașe care a obținut reconfirmarea a fost Lugojul în 1577¹, urmat de Caran în 1590² și de Caransebeș în 2 septembrie 1597³. Aceste confirmări ale stării privilegiale a orașelor din Banatul de munte erau menite să consfințească o tradiție anterioară, dar, pe de altă parte, evidențiau importanța dobândită de comunitățile românești bănățene.

Fără îndoială, cel mai important oraș al arealului montan din Banat a fost Caransebeșul. Orașul este amintit cu acest nume încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea⁴, iar din secolul al XV-lea devine centrul polarizator al întregii activități socio-politico-economice a regiunii. Datorită poziției sale geografice într-o regiune de frontieră, Caransebeșul a devenit o punte în comerțul dintre Transilvania și teritoriile sud-dunărene⁵, fenomen accentuat în secolul al XVI-lea⁶. Rolul său politic este dat de statutul de centru al districtului românesc cu același nume, orașul fiind locul unde se desfășurau adunările districtuale cu participarea nobilimii și cnezimii din arealul montan⁷.

¹ Az Erdélyi Fejedelmek Királyi Könyvei (ed. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), I, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 2005, nr. 99, p. 61-64.

² Costin Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", 20 (1977), p. 303-311.

³ Vezi Anexa.

⁴ Magyar Országos Levéltár (în continuare, MOL), Dl. 56468, ediție Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare, CD), vol. V/3, Buda, 1830, p. 487.

⁵ "Item ut mercatores Turcorum cum eorum mercibus in Nandorlbam, in Kewy, in Haram, in Zeurinum et in Karansebes tantummodo libere venire et in eisdem negociari valeant. E contra autem nos, Despotus, totidem loca, in tantis turcorum aligere debeamus, inque et mercatores Hungari cum mercibus eorum transire libere et negociari valeant", MOL, Dl. 14 259.

⁶ Samuil Goldenberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, "Banatica", 1 (1971), p. 163-177.

⁷ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 67-76, 120-163.

Mai mult, este unul dintre puținele *oppida* ale Regatului maghiar în care populația este majoritar românească. Aspectul etnic este dublat de unul social pentru că elitele nobiliare ale românilor bănățeni vor abandona teritoriul rural, în favoarea mediului urban, conferind orașului caracterul unei *residenza di nobili*⁸. În secolul al XVI-lea, ascendența latină a locuitorilor și importanța politico-militară a zonei au atras atenția contemporanilor. O spune răspicat generalul Castaldo în 1552, conștient de originea și noblețea acestora:

“Caransebesi, Lugesi et Charensi, popoli nel suo confine cinque leghe solamente discosti dal paese suo, et circa altre tanto dal Danubio, i quali pur colonie de Romani, di che fan testimonie infinite antiquita et medaglie che si vedeno et trovano presso di loro, ma piu la lor lingua che si confa anchor tanto con la nostra, che se intendiamo insieme, unde quando vedemo di mai altri si allegrano, come di proprii fratelli, ponno mettere in campagna venti mille homini, et son boni Christiani, pera bisogna defenderli con altra gente che con i Regnicoli: ch’e fala de romanzi a pensar in questo”*.⁹

Mărturia sa concordă cu cele exprimate de către misionarii catolici o jumătate de veac mai târziu, care într-un anume fel sintetizează specificul zonei:

*“Professano di esser discesi dagl’antichi Romani, come credo che sia stata anticamente una colonia de Romani. Quando gli si domanda di che paese sono, rispondono: yos de Roma. Il parlar loro chiamano lingua romagnasca”*¹⁰.

Pe parcursul dezvoltării acestor centre urbane ale Banatului și a Caransebeșului în special, organele lor administrative s-au străduit să obțină recunoașterea atribuțiilor specifice urbanității prin intermediul scrisorilor privilegiale emise de autoritatea regală maghiară și mai târziu cea princiară din Transilvania. Primul pas în acest sens a fost făcut de către comunitatea din Caran și apoi de cea din Caransebeș, destinele celor două orașe împletindu-se pe parcursul secolelor al XV-lea-al XVII-lea. Nu știm cu exactitate când au obținut primele privilegii orașenii din acest areal, pentru că ele sunt menționate vag în cadrul unor reconfirmări. În cazul Caranului acestea sunt amintite (*semper et antiquo*) încă din 1424¹¹. În 17 ianuarie 1497, la cererea organelor de conducere și a cetățenilor din oraș, regele Vladislav al

⁸ *Călători străini despre Țările Române* (ed. Maria Hoban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), II, București, 1970, p. 557. Pentru transferul nobilimii bănățene dinspre rural spre urban, a se vedea studiul lui Ioan Drăgan, *Nobilimea românească și orașele în secolul al XV-lea*, în *Orașe și orașeni/Városok és városlakók* (coordonatori Ionuț Costea, Carmen Florea, Judith Pá; Enikő Rüszt-Fogarasi, Cluj-Napoca, 2006, p. 243-244.

* Este vorba despre teritoriile bănățene aflate în subordinea lui Ștefan Lossonczy comite de Timiș (1551-1552).

⁹ Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Germania, vol. 63, f. 54.

¹⁰ *Erdélyi és hódoltsági jeszuita misszió, I/1-I/2* (ed. Mihály Balász, Tamás Kruppa, István Monok), Szeged, 1990, vol. I/2, p. 367.

¹¹ C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea*, “Banatica”, 2 (1973), p. 157-163 (158).

II-lea, confirmă Caransebeșului mai vechile privilegii (*antiquus...libertatibus*), care prevedeau scutirea de orice taxă sau vamă¹². Orașul nu s-a mulțumit doar cu atât pentru că, în anul următor, la 30 iunie 1498 judele primar și voievod al orașului Ștefan Stoica și juratul Toma Naghy au obținut un act foarte important pentru urbea de pe valea râului Timiș. Era vorba de o transcriere a drepturilor de care se bucura în acel moment orașul Buda (obținute de către acest oraș în 1403-1404), drept de care urmau să se bucure și caransebeșenii. Documentul în cauză face referiri de natură instituțională, mai exact privește condițiile în care putea fi ales Magistratul urban (juzii primari, jurații și consiliul/senatul orășenesc), situație rămasă valabilă până la căderea Banatului de munte în mâinile otomanilor (1658)¹³.

Prima jumătate a secolului al XVI-lea a fost una a instabilității politice și instituționale pentru Regatul Ungariei. În condițiile înaintării otomane și a conflictului dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Szapolyai, teritoriile bănățene încep tot mai mult să graviteze către acesta din urmă. Astfel, caransebeșenii cer din nou reconfirmarea drepturilor de care se bucuraseră. Ioan Szapolyai, din calitate de rege al Ungariei, le reconfirmă scutirea privind tricesima și orice altă dare, adăugând și un nou privilegiu de natură juridică. Toți cetățenii orașului urmau să fie judecați pe plan local doar de către magistrații din Caransebeș, indiferent de locul din regat unde a fost produsă cauza în care erau implicați¹⁴. Prevederea era menită probabil să mențină viabilă opțiunea avută de orășeni în favoarea lui Szapolyai, care avea nevoie de orice sprijin în conflictul său cu Ferdinand de Habsburg.

După căderea părții de câmpie a Banatului în mâna otomanilor la 1552, orașele zonei montane căpătau importanță strategică atât militară cât și economică datorită vecinătății cu teritoriile Islamului. În vreme ce Lugojul și Caransebeșul au prosperat, Caranul intră într-o perioadă de declin, ajungând printre pertinențele Caransebeșului de unde va fi donat cancelarului Ștefan Jósika în 1596¹⁵. Caransebeșul și-a păstrat în continuare preeminența și datorită faptului că aici își aveau sediul banul local, autoritățile comitatului Severin și ale districtului Caransebeș. În anul 1577 orașul încheie o convenție cu consilierii princieri Francisc Kendy și Martin Berzeviczy prin care erau reglementate obligațiile și îndatoririle cetățenilor față de autoritatea princiară¹⁶. Nu întâmplător, în același an, într-un lung act redactat în limba maghiară ce cuprindea 25 de puncte, principele confirma obligațiile și drepturile de care se bucura Lugojul¹⁷.

¹² *Ibidem*, p. 161.

¹³ Documentul a fost editat de către Pesty Frigyes, *A Szörény Bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 123-125, fără a insera și actele emise de Regalitate pentru orașul Buda, unde de fapt apar modalitățile de alegere a magistraților. Cele două documente se găsesc în CD, vol X/4, Buda, 1841, p. 237-240, respectiv 318. Comentarii asupra acestor acte în excelentul studiu al lui Dragoș-Lucian Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor orașului Caransebeș în secolele XV-XVII*, în *Studii Bănățene*, Reșița, 2007, p. 91-92.

¹⁴ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 162-163.

¹⁵ Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului*, p. 307.

¹⁶ *Ibidem*, p. 306.

¹⁷ Vezi nota 1.

Evenimentele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și participarea printre forțele Principatului autonom la conflictul cu turcii au permis orașului de pe valea Timișului să încerce obținerea reconfirmării vechilor drepturi. Actul privilegial a fost cunoscut în istoriografia maghiară încă din secolul al XIX-lea. Pesty Frigyes, cel care a pus în valoare informația documentară, nu a menționat decât principalele prevederi, fără a trimite la vreun fond sau cotă de arhivă¹⁸. Privilegiul a fost scris îngrijit, pe hârtie și s-a păstrat în condiții relativ bune în Arhiva capitlului de Alba Iulia, ajunsă actualmente în cadrul Arhivei Naționale Maghiare. Reconfirmarea a fost făcută la cererea expresă a nobililor, cetățenilor și tuturor locuitorilor din orașul și districtul Caransebeș, adresată principelui în luna precedentă emiterii actului. În consecință, la 2 septembrie 1597, autoritatea princiară emite o scrisoare ce cuprinde o recunoaștere generală a tuturor privilegiilor, imunităților și libertăților (*certis immunitatibus et libertatibus*) de care beneficiaseră anterior orașul și districtul, drepturi care își vor păstra valabilitatea până la 1658, anul ocupației otomane. Actul poartă semnătura principelui Sigismund Báthory, fiind contrasemnat de Ștefan Jósika în calitate de cancelar și de către secretarul Ioan Balassi. Scrisoarea privilegială vizează deopotrivă orașul și districtul, aproape sigur în semn de recunoaștere a implicării active a forțelor bănățene în lupta antiotomană, deși acest fapt nu transpare direct din act.

Distanța cronologică de la data emiterii acestui document și până la cucerirea otomană a adus o nouă atitudine vis-à-vis de vechile drepturi și privilegii de natură juridică și instituțională. Interesul caransebeșenilor pare să fie îndreptat în secolul al XVII-lea către un alt tip de act provenit de la principii transilvani. Disputele interconfesionale, specifice acelei perioade, i-au implicat mai mult pe cetățenii orașului în recunoașterea unor drepturi de natură confesională, care vizau liberul exercițiu al religiei catolice în fața unor impuneri de natură protestantă¹⁹. Oricum, integrarea Banatului de munte în sfera dominației otomane a presupus existența unui nou cadru juridic și instituțional ce a făcut invalide vechile libertăți, drepturi și privilegii obținute cu greu de caransebeșeni de la regii Ungariei și principii Transilvaniei.

¹⁸ Pesty Frigyes, *op. cit.*, II, p. 145.

¹⁹ Este una din concluziile temei la care lucrăm în prezent, *Legislație și toleranță. Statutul catolicilor din Caransebeș în prima jumătate a secolului al XVII-lea*.

Anexă

1597 septembrie 2, Alba Iulia

Principele Sigismund Báthory confirmă orașului și districtului Caransebeș vechile privilegii, libertăți și imunități obținute de la regii Ungariei și principii Transilvaniei.

Magyar Országos Levéltár, Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, F 4 Cista comitatum. Zarand, fasc. II, nr. 38; original pe hârtie, parțial deteriorat, pecetea principelui aplicată în josul textului, cu hârtie de protecție.

Bibliografie: Pesty Frigyes, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, II, Budapesta, 1878, p. 145, fără indicarea locului de păstrare și a cotei de arhivă a documentului.

Sigismundus Dei Gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Walachiae transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps, partium regni Hungariae Dominus, aurei Velleris Eques et Siculorum Comes etc. Fidelibus nostris universis et singulis, magnificis, egregiis, nobilibus, comitibus, vicecomitibus, iudicibus, capitaneis, provisoribus, officialibus, castellanis, tricesimatoribus, tributariis seu teloniatoribus, pontium, passuum, viarum custodibus, item prudentibus, circumspicientibus magistris civium, iudicibus, iuratis civibus et rectoribus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum et possessionum, cunctis etiam aliis fidelibus nostris, ubivis in ditioe nostra existentibus commorantibus, praesentes visuris salutem et gratiam nostram. Cum superioribus mensibus pro partibus Egregiorum, Nobilium, circumspensorum iudicum, iuratorum civium populi que civitatis nostrae Karansebesiensis, ac universorum nobilium ac ignobilium quarumvis incolarum in Comitatu Zeöreöniensi et districtu Karansebes residentium confectas literas, privilegiaque, super eorum certis immunitatibus et libertatibus, eorundam privilegiis, comprehensis, a divis quondam Regibus Hungariae principibusque Transsylvaniae praedecessoribus nostris, eisdem incolis civitatis et districtus Karansebesiensis concessa nobisque in specie exhibita, confirmaverimus, supplicantibus ysdem¹ Karansebesiensibus no[s]² (...) ³ in earundem literarum confirmatarum usu ipsos conservare et conservari facere dignaremur [e]orum⁴ supplicatione exaudita et admissa, mandamus vobis, ut vos quoque dictos praefatos uni[ver]sos⁵ incolas civitatis et districtus Karansebes, in eorum privilegiorum usu conservare, atque u[su]⁶ privilegiis eorum accommodare debeatis et teneamini. Secus non facturis. [Pre]sentibus⁷ perlectis ex[hibenti]⁸ restitutis. Datum Albae Iuliae die secunda mensis Septembris anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo.

Sigismundus princeps m.p.

Stephanus Josica
Cancell[arius]
L.S

Joannes Balassi
Secret[arius]

Verso [scris de aceeaşi mână]: Confirmatio privilegii civitatis Karansebesiensium Anno 1597.

[scris de altă mână]: Confirmatio libertatis, immunitatis et privilegiorum civitatis Karansebesiensis, 1597.

1. Astfel în original.
2. Textul rupt şi întregit după sens.
3. Documentul rupt 1 cm.
4. Textul rupt şi întregit după sens.
5. Textul rupt 1 cm şi întregit după sens.
6. Textul rupt şi întregit după sens.
7. Textul ilizibil şi întregit după sens.
8. Textul deteriorat şi ilizibil 1 cm. Întregit după sens.

Die Wiederbestätigung der Karansebescher Privilegien vom Jahre 1597

Zusammenfassung

Als bedeutender militärisch-politischer und wirtschaftlicher Knotenpunkt des Banater Berglandes noch im angehenden 15. Jahrhundert, erfreute sich die Stadt Karansebesch (Caransebeş) und der um sie bestehende rumänische Distrikt ansehnlicher Privilegien seitens der ungarischen Königsmacht. Ihre wachsende militärische Bedeutung in der unmittelbaren Türkenabwehr, wie auch ihre Rolle an einer wichtigen Handelsstrasse nach Südosteuropa, sicherten Karansebesch sowohl innere Verwaltungsfreiheiten und –vorrechte, als auch Steuer- und Zollbegünstigungen, wie dieses aus dem Wortlaut der ersten auf uns gekommenen königlichen Privilegialurkunden von 1497 und 1498 hervorgeht. Dass diese Freiheiten der Stadt Karansebesch und des gleichnamigen Distriktes viel älteren Datums sind steht ausser Zweifel. Während der Auseinandersetzung zwischen Ferdinand I. von Habsburg und Johann von Zápolya um Ungarn und Siebenbürgen war letzterer besorgt den Karansebeschern ihre alten Privilegien zu bestätigen und sie dadurch an seine Partei zu binden. Mit der Angliederung des Karansebesch-Lugoscher Banats an das Fürstentum Siebenbürgen infolge der Besetzung des Banater Flachlandes durch die Osmanen (1552), hat Karansebesch umsomehr an politisch-militärischer und kommerzieller Bedeutung gewonnen. Auf diesen Umstand bauend, waren die Karansebescher Stadt- und Distriktherren auf die weitere Ausdehnung bzw. Bestätigung ihrer Privilegien sorgsamst bedacht. So lässt sich auch die im Anhang veröffentlichte Wiederbestätigung der Karansebescher Stadt- und Distriktprivilegien vom 2. September 1597 durch den siebenbürgischen Fürsten Sigismund Báthory erklären. Ob diese auch die letzte bis zur Besetzung von Stadt und Distrikt Karansebesch durch die Pforte (1658) war, kann kaum behauptet werden.

Testamentul – formă de manifestare a puterii părintelui asupra grupului familial

Ștefan Bosomitu

Considerații preliminare

În cadrul oricărei forme de organizare, între acea formă de organizare și mediul înconjurător, relațiile sociale nu sunt echilibrate. Se observă extrem de ușor existența unor raporturi de forță, a relațiilor de inferioritate și/sau superioritate care rezultă din exercitarea unei puteri legitime.

Puterea poate fi considerată ca și “capacitatea de a-ți impune voința în cadrul unei relații sociale, în ciuda eventualelor împotriviri, oricare ar fi fundamentul pe care s-ar sprijini o asemenea eventualitate” (Max Weber). Exercițiul puterii implică astfel găsirea de persoane ce au o dispoziție înăscută către ascultare. Puterea mai poate fi definită și drept “capacitatea de a obține din partea unei persoane un comportament sau o concepție care nu ar fi fost adoptată fără o intervenție din exterior” (Robert Dahl). În fine, puterea mai poate fi considerată a fi “rezultatul posibil al tranzacțiilor dintre mai mulți indivizi. Puterea rezultă astfel din negocierea dintre părțile care au capacitatea de a se modifica și de a se adapta unele în funcție de celelalte” (Crozier și Friedberg)¹.

Puterea nu poate deveni o formă de dialog fundamentală între indivizi decât dacă este legitimă. Această legitimitate poate decela din statutul individului – definit de legăturile pe care acesta le întreține cu un anumit grup social sau cu un alt individ – sau din autoritatea acestuia –, care reprezintă capacitatea de a supune fără a uzita de forța fizică. Putem distinge nu mai puțin de trei fundamente ale autorității:

a) fundamentul tradițional, în care autoritatea rezidă în credința într-o anumită tradiție, în acceptarea unor cutume general valabile și a caracterului sacru al dispozițiilor ce se pierd în negura vremurilor;

b) fundamentul carismatic, în care autoritatea provine din calitățile excepționale recunoscute unui conducător ce deține o forță sau caracteristici ieșite din comun, inaccesibile oamenilor obișnuți;

c) fundamentul rațional-legal, în care autoritatea ia naștere dintr-un ordin impersonal (individul nu se supune unei persoane, ci unor regulamente impersonale, altfel spus – dreptul), din aplicarea unor reguli prestabilite sau din credința în legalitatea regulamentelor.

În evul mediu, autoritatea părintelui asupra grupului familial ne apare pe alocuri ca fiind incontestabilă, nu foarte diferită de *patria potestas* romană. Un studiu atent ne relevă însă diferențe semnificative între aceste două forme ale puterii părintești, atâta timp cât drepturile părintelui din Roma antică asupra grupului

¹ Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, 3: *Le changement social*, Paris, 1972 [1968], p. 111.

familial nu încetau decât în momentul morții acestuia, în timp ce reglementările legale din evul mediu limitau exercițiul puterii paterne în timp, din momentul căsătoriei sau din momentul în care fiul accede către majorat². Odată cu accesul la majorat, copilul ieșea de sub autoritatea tatălui, nemaifiind limitat de incapacitatea pricinuită de vârstă³.

În aceste condiții, autoritatea paternă pare să se bazeze în special pe ascendentul moral, însă și reglementările legale oferă posibilitatea unui anumit control al părintelui asupra copiilor, chiar dacă aceștia sunt emancipați. Autoritatea unui om depinde de două raporturi de forță, unul fiind primitiv și relevând ascendentul personal exercitat de către un individ, celălalt fiind social și rezidând în reglementările legale. Conjugarea acestor două influențe determină rolul și locul fiecăruia în cadrul relațiilor umane și, prin urmare, în cadrul celulei familiale. Ascendentul tatălui este o realitate subiectivă dificilă de înțeles și de explicat dacă nu facem apel la documente specifice. O certitudine se impune însă, și anume că puterea este condiționată în general de sex (masculin), de vârstă (cea mai înaintată) și de rang în ordinea genealogică (tatăl, eventual bunicul), care toate determină un ascendent natural și conferă o aură de forță, de experiență și de înțelepciune.

În rândurile ce urmează vom încerca să surprindem, făcând apel la documentele specifice, modul în care autoritatea părintească se manifestă la nivelul actului testamentar. Testamentul reprezintă actul prin care șeful familiei își impune voința proprie, arătând fără echivoc care sunt dorințele sale înaintea morții. Astfel, diatele reprezintă forme prin care testatorul își impune autoritatea asupra grupului familial. Modificând succesiunea legală, impunând un anumit model succesoral, protejându-și soția supraviețuitoare, dezmoștenind pe feciorii nevrednici, testatorul face apel la puterea și la ascendentul moral de care dispune, impunând familiei dorințele și propria voință.

Am structurat argumentația mea pe patru puncte care relevă explicit faptul că testamentul poate fi considerat o formă prin care testatorul își impune autoritatea și voința asupra grupului familial.

Am supus mai întâi atenției grija pe care testatorul o are pentru posteritate. Impunând un anumit model succesoral, el distribuie rolurile și drepturile în cadrul familiei. Grație jocului substituției, testamentul său poate avea, după caz, efecte juridice pe o perioadă foarte lungă de timp. Testarea unui bun mai multor persoane, condiționând proprietatea asupra acestui bun în funcție de anumite situații, poate

² Philippe Maurice, *Les limites de l'autorité paternelle face aux droits patrimoniaux dans le Gévaudan médiéval (fin XIIIe-fin XVe siècles)*, în *Cahiers de recherches médiévales*, Text integral disponibil la adresa <http://crm.revues.org/document961.html>.

³ În sistemul popular românesc, incapacitatea pricinuită de vârstă înceta odată cu căsătoria tânărului sau a tinerei, împlinirea acestui moment obligatoriu din ciclul vieții marcând totodată și intrarea în rândul "oamenilor". Reglementările juridice din secolul al XVII-lea vor schimba cumva datele problemei. Acestea considerau "tânăr în măsură de vârstă" pe băiatul între 10½ și 14 ani și pe fata între 9½ și 12 ani. Abia după aceea tânărul era considerat a fi "mic" până la vârsta de 25 de ani, când tânărul devenea major, având toate drepturile și putând face "tot lucrul" – "Mic se cheamă până în 25 de ani, și de-acolo înainte se cheamă mare, să poată face tot lucrul", *Îndreptarea legii*, 1652, ediție critică, București, 1962, glava 354, zac. 2 și 4.

provoca situații litigioase care necesită reîntoarcerea permanentă la textul testamentului. Acesta este un caz exemplar în care testatorul își manifestă autoritatea de care dispune, autoritate conferită atât de practicile obișnuiești cât și, în acest caz, de reglementările legale.

Un al doilea aspect pe care l-am urmărit a fost acela al soților supraviețuitori. În condițiile în care reglementările juridice dezavantajau soțul supraviețuitor în contextul devoluțiunii moștenirii conform succesiunii legale, testamentul comun între soți reprezintă un mijloc care îi permite soțului să îmbunătățească situația soției sale defavorizată de principiile dreptului civil.

Un al treilea aspect pe care l-am abordat a fost acela al fiilor care nesocoteau autoritatea părintească, fiind astfel excluși de la moștenire prin intermediul testamentelor. Testamentul, prin înseși funcțiile sale, reprezintă astfel o variantă viabilă pentru succesiunea legală. Rostul său, dincolo de a impune un anumit mod de distribuție al bunurilor în cadrul familiei, conform dorinței testatorului, reprezintă și un mijloc prin care testatorul poate exhereda anumite persoane ce pot emite pretenții la moștenire.

În fine, am mai surprins și un alt aspect legat de practica testamentară, și anume acela al impunerii unui anumit loc de înmormântare. Grija pentru suflet, pentru mântuire, îl face pe testator să impună familiei un loc anume unde ar vrea să fie îngropat. Vom vedea că cel mai adesea se ținea cont de proximitatea sfinților și de sacralitatea spațiului bisericesc.

A. Grija pentru posteritate – distribuția rolurilor și a drepturilor

Testamentul nu face decât rare aluzii la trecut. În cadrul unui astfel de act nu vom regăsi mențiuni referitoare la vârsta și trecutul testatorului. Rareori se fac referiri la momentul când testatorul s-a căsătorit sau când, eventual, și-a pierdut unii dintre copii. Testamentul este actul “pentru cauză de moarte” care are drept scop planificarea viitorului – a membrilor familiei, a patrimoniului și a sufletului defunctului.

Testamentele de strictă împărțire a averii, care pot fi numite distributive, redau, ca într-o oglindă, relațiile pe care testatorul le întreține cu ceilalți membri ai grupului familial. În această dinamică, în care își găsesc locul subiectivitatea preferințelor și constrângerile normelor de drept, se pot surprinde cel mai bine relațiile de grup. Conflictele iscate de rivalitățile și de preferințele testatorului sunt uneori dramatice, punând în criză coeziunea inițială a familiei⁴.

Astfel, testatorul, de cele mai multe ori șeful familiei, își exprimă dorințele sale, iar voința acestuia trebuie dusă la îndeplinire. El este cel care distribuie rolurile pe care fiecare membru al familiei trebuie să le îndeplinească în perioada ulterioară morții sale⁵. Cel care își redactează diata nu uită să distribuie fiecăruia și drepturile

⁴ Violeta Barbu, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Țara Românească în secolul al XVII-lea*, București, 2003, p. 163.

⁵ Marie-Therese Lorcin, *Le testament*, în *A reveiller les morts. La mort au quotidien dans l'Occident medieval* (sous la direction de Daniele Alexandre-Bidon et Cecile Treffort, préface de Jean Delumeau), Lyon. 1993, p. 143-156 (149).

pe care fiecare le dobândește în cadrul grupului familial din momentul morții sale; el se ocupă de fiecare dintre membrii familiei – de soția care îi supraviețuiește (aspect ce va fi dezbătut mai pe larg într-un subcapitol ulterior), de cel mai vrednic dintre fii, care este însărcinat cu *patria potestas*, de ceilalți fii, de fiicele căsătorite, de cele necăsătorite care trebuie măritate și înzestrate de către familie.

Prin testamentul său, Leca spătarul planifică cu multă atenție viitorul fiecăruia dintre urmași săi: fiul său, Fiera, este instituit cu întreaga autoritate de care însuși testatorul se bucurase în timpul vieții; el este instituit cu *patria potestas*, devenind acum “capul familiei”: “Și las pre fiu-meu, Fiera, stăpâna al casei și a tuturor bucatelor mele”. Leca manifestă o anumită grijă și atenție și pentru soția care îi supraviețuiește. Soția Evda ar urma să beneficieze de uzufructul averii în condițiile în care ar accepta să locuiască în continuare în casa conjugală: “Iar giupâneasa mea Evda, să aibă ședere decidele casele mele și să se hrănească cu moșiile mele carele sunt acolo cu bună pace”. Leca se dovedește a fi un soț îngăduitor și prevede și cazul în care soția nu ar dori să continue să locuiască împreună cu fiul vitreg Fiera sau situația în care soția ar fi vrut să se recăsătorească. În aceste condiții, el dispune ca, în aceste două cazuri, soției să îi revină o sumă de bani și două pahare de argint, fiind mai apoi liberă să facă ce vrea: “Iar de nu va suferi să șază cu fiu-meu Fiera, am lăsat să-i dea fiu-meu, Fiera taleri 100 și pahare de argint două și va face cum va putea”⁶. Testatorul nu uită nici de cele două fiice pe care le mai are: fiicei căsătorite și înzestrate, Despa, îi este distribuită o nouă parte dintr-o moșie. Testatorul mai precizează că drepturile fiicei asupra bunurilor lui se opresc exclusiv asupra a ceea ce el i-a oferit drept zestre. Dacă, ipotetic, Despa ar avea în posesie mai mult decât i-a fost oferit cu ocazia căsătoriei, ea trebuie să înapoieze acel surplus: “După aceea, iar am învățat pre fiu-meu, Fiera, să dea fie-mea, Despei, din Găvăneștii de Jos a treia parte, însă moșie stearpă, fără de rumâni, însă de va fi moșie stătătoare. Iar de nu va fi, să rabde. Și ce am scris eu, cu mâna mea în zapis zestrele ei să aibă a-ș fine, iar mai mult nimic. Iar ce va fi luat mai mult de cum scrie zapisul meu să aibă a înturnărea înapoi [s. n.]”⁷. În ceea ce privește viitorul celeilalte fiice, Varvara, încă necăsătorite, tatăl impune ca să primească un sălaș de țigani și să fie înzestrată de către Fiera întocmai ca și Despa: “Iar fie-mea, Varvarei, am lăsat să-i dea fiu-meu, Fiera 1 sălaș de țigani și să-i dea de zestre cum am dat eu fie-mea, Despei”⁸. În final, testatorul nu uită să își impună în mod expres voința printr-o formulă care interzicea familiei, sub amenințarea unui blestem, să “calce cuvântul lui”: “Și cine va călca cuvântul mieu și mai va scorni alte gâlcevi la mijlocul lor, acela să fie blestemat și afurisit de vlădica Iisus Hristos și de 318 sfinți părinți de la Niceea și de mine, amin”.

Diată postelnicului Constantin Cantacuzino dovedește o grijă deosebită a testatorului pentru imensa avere a familiei și pentru viitorul acesteia. Postelnicul o însărcinează pe soția sa să devină “stăpâna casei”⁹ și nu pe unul dintre cei șase fii cu

⁶ V. Barbu, *Câteva diate muntenești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, “Revista de istorie socială”, 1 (1996), 3, p. 496-504 (500).

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Instituirea mamei ca legatar universal reprezintă “locul de întâlnire al unei forme de experiență, omologată de trecut și reactualizată, cu enunțul unui proiect de viitor”. Instituirea mamei ca stăpână

care fusese binecuvântat – Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Matei și Iordache. Elina Cantacuzino, soția lui Constantin de 38 de ani este investită cu o adevărată *patria potestas*: “Lasu pre soțul mieu, pre Ilina *desăvârșitu stăpână întru câte am câștigat clătite și neclătite*, adecă moșii, țigani, vii și dobitoace și orice altu s-ar afla la mâna ei și în afară, *toate să le strângă și să le stăpânească ca o desăvârșită stăpână*, de vreme ce, iată, până astăzi sunt 38 de ani de când ne-am împreunat și am trăit această viață trecătoare [s. n.]”¹⁰. Pentru a-și întări voința cea de pe urmă, postelnicul impune în mod expres fiilor săi ca această dorință a lui să fie respectată: “Și oricare fecior nu o va asculta să-l bată mânia lui Dumnezeu și blestemul meu”. Postelnicul impune ca, după moartea soției sale, moșiile și robii țigani să treacă în stăpânirea celor șase fii ai lui, care urmau să stăpânească atât averile lui cât și ale mamei lor: “pre ale mele moșii cât și pre ale mumei lor”. În privința bunurilor mobile, “numai bani, multu, puțini, ce vor fi și se vor afla [...] au talere, au galbeni și haine, dichise și povijăia casei”, acestea urmau să revină numai celor patru fii mai mici ai postelnicului – Constantin, Mihai, Matei și Iordache –, întrucât ceilalți doi fii mai mari, Drăghici și Șerban, fuseseră deja “miluiți”: “de vreme ce pre cei 2 dintâi, adecă Drăghici și Șerban i-am așezat mai înainte și i-au miluit și Dumnezeu”. Dintre fiicele postelnicului, căsătorite și înzestrate¹¹, este amintită doar Bălașa, cea mai mică, încă nemăritată, care, pe lângă zestrea obișnuită, urmează să primească și 1.000 de galbeni care sunt păstrați de fratele ei mai mare Drăghici Cantacuzino: “Pre fie-mea Bălașa, sora voastră, de nu voi apuca să o mărit, să-i scoată zestrea ei din bucatele mele, ca și pre alte fete ale mele, surorile voastre, și încă și mai bine. Și are osebi ai ei galbeni de aur o mie, care sunt la Drăghici”.

Sfaturile din finalul diatei postelnicului relevă grija majoră a lui Constantin Cantacuzino pentru posteritatea sa, pentru viitorul fiilor și al familiei și nu în ultimul rând pentru averea familiei. El își îndeamnă fiii la “pace” între ei și la înțelegere: “Întăiu să trăiți cu pace între voi, nici de o parte să nu vă știe ce veți avea între voi, atât la împărțelile voastre, cât și la alte treburi ce a-ți avea între voi”. El își mai sfătuiește fiii să nu răspundă niciunei provocări care ar avea drept scop distrugerea coeziunii familiei: “Să nu ascultați povești între voi sau vrajbele muierilor voastre, numai cât veți putea să vă iubiți unul pre altul și să vă aflați cu pace. Pentru că unde iaste dragoste acolo iaste și Dumezeu, iar unde iaste vrajbă acolo iaste și diavolul. Ca să văză alții să să minuneze și să cunoască că sunteți feciori de un părinte”. Drept pildă pentru toate cele afirmate, postelnicul Constantin Cantacuzino invocă exemplul său și al relațiilor dintre el și frații săi: “să luați pildă de la frații mei, unchii voștri, cum au petrecut în străinătate, că au luat până la 3 muieri, și între dâșii niciodinioară

absolută asupra bunurilor familiei desemna grija postelnicului pentru unitatea, coeziunea și forța grupului familial, cf. V. Barbu, *De bono coniugali*, p. 80.

¹⁰ Testamentul postelnicului Constantin Cantacuzino, Anexa I la Constantin Rezachevici, *Contribuții la istoria Cantacuzinilor: testamentul inedit al postelnicului Constantin Cantacuzino*, “Studii și materiale de istorie medie”, 15 (1997), p. 119-154 (147-150).

¹¹ După portretele de familie din biserica mănăstirii Hurezu, celelalte fiice ale postelnicului erau: Marica, căsătorită cu Radu Filipescu, Ancuța, căsătorită cu Stoian Florescu, Ilinca, căsătorită cu Vintilă Corbeanu și Stanca, căsătorită cu Papa Brâncoveanu, *Ibidem*, p. 144, nota 173.

nu s-au auzit vrajbă, nici la împărțelele lor i-au simțit cineva, pentru care și Dumnezeu le-au ajutat și i-au și miluit”¹².

Nu în ultimul rând, tot în finalul diatei sale, postelnicul Constantin Cantacuzino cere pe un ton autoritar ca familia să se supună dorinței lui de pe urmă. Autoritatea morală de care acesta se bucură în cadrul familiei, întocmai ca un *pater familias*, reiese din cererea expresă a acestuia: “Aceasta vă poruncesc feții mei să faceți, iar care ar lepăda porunca mea să-l bată Dumnezeu, iar care va asculta învățătura și porunca părintelui său, să-l miluiască Dumnezeu și în această lume și în cealaltă”¹³.

Și Maria, văduva răposatului Pascal, biv vel medelnicer, ajungând la “vârsta de bătrânețe”, dovedește o grijă sporită pentru devoluțiunea moșiilor sale. Ea își testează averea împărțind-o între cei doi fii ai ei, Gheorghe și Neculai, după ce își înzestraseră și fiica, Catrina, căsătorită cu Ion Catargiu vel stolnic. Testatoarea nutrește o vădită grijă pentru modul în care trebuie împărțite moșiile, arătând precis că dorința ei este de a nu face “strâmbătate”, adică a defavoriza pe unul din moștenitori în favoarea celui alt: “Eu Măria [...] fiind că din mila lui Dumnezău agiungând la vârsta de bătrâneță și după datorie și dragoste ceia ce are părintele asupra fiilor săi și iubind dea pururea întemiereea lor, așa dar și eu socotitam pentru fii mei ale face parte fieștecăruia din moșii, țigani, din vii, dughene și altele atât din cele ce mi-au rămas de pe soțul meu, cum și din cele ce am avut eu de la părinții mei, după cum am socotit în frica lui Dumnezău a nu le face strâmbătate a da la o parte mai mult de cât la alta cum mai vârtos că din mare mila lui Dumnezău”¹⁴. Averile care revin fiecăruia reprezintă un ajutor pe care părinții sunt datori să îl ofere copiilor: “învrednicindu-mă de m-am bucurat și cu căsătorie a tuturor fiilor mei și fiind cu casăle lor deosăbiți și ca de astăzi înainte ca să știe fiește care din fii mei ce are a stăpâni pentru ca să aibă și oarece un agiutor la casăle lor din cele părintești”. Însă tocmeala pe care o face testatoarea trebuie să fie acceptată de către fii, întrucât modul în care ea a împărțit bunurile și moșiile este cel cinstit: “la care poftescu și pe fii mei după această împărțală să să mulțamească fiindu că din cât miau dat cunoștințe și după cum mai sus am arătat strâmbătate n-am făcut nici unul”¹⁵.

După ce arată în amănunt “cele ce a socotit de a dat” fiecăruia dintre cei doi fii – Gheorghe și Neculai –, testatoarea își oprește o importantă parte a averii “pentru chiverniseala vieții mele, cum și după săvârșirea vieții mele să rămâie pentru grijile mele”. Maria impune însă ca după moartea ei, cei trei copii – fiii Gheorghe și

¹² În viziunea Violetei Barbu, coeziunea și unitatea patrimoniului, asigurate de modul original prin care postelnicul își testează averea (lăsând-o pe soție drept “stăpână” și cerând fiilor să stăpânească moșiile în înfrățire), generează o a treia valoare care își găsește loc în testamentul lui Constantin Cantacuzino: imaginea și bunul nume al familiei. Prin cererea sa referitoare la pacea și înțelegerea ce trebuie să guverneze relațiile dintre frați, postelnicul le cerea să perpetueze bunul nume și prestigiul de care se bucura clanul Cantacuzinilor. Aceste bunuri simbolice trebuie să se perpetueze din generație în generație, astfel încât postelnicul alege să ofere pilda fraților săi, cf. V. Barbu, *op. cit.*, p. 81.

¹³ C. Rezachevici, *op. cit.*, Anexa I, p. 150.

¹⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, nr. CXIV, p. 286-289.

¹⁵ *Ibidem*.

Neculai și fiica Catrina – să beneficieze și de aceste bunuri pe care ea și le-a oprit, urmând ca ei să le împartă “frățește”: “Și toate acestea ce s-au arătat mai sus care s-au oprit pentru chiverniseala vieții mele, după săvârșirea mea grijindu-mi feciorii mei [...] să aibă a le împărți frățește”.

Grija pentru familie și dorința de a arăta precis ce îi revine fiecăruia răzbat și din diata lui Iancul Costin vel armaș. Constrâns de boala care îl chinuie: “cum eu fiind la boală”, conștient și senin în fața morții: “și văzând că mi s-a apropiat viața de moarte”, testatorul își motivează dorința de a alcătui o diată prin datoria pe care o are față de familie, căreia nu îi rămâne dator, împărțindu-și averea după socotința proprie: “socotit-am dintru cîti moșii mi s-au vinit din părțile despre frații mei, și cumpărături din tot prilejul meu ce-am avut am dat și am împărțit cui ci am socotit”¹⁶.

Dintre toate clauzele cuprinse în acest testament, nu ne vom opri decât asupra acelor care evidențiază cel mai bine autoritatea de care se bucură testatorul în cadrul familiei și pe cele care evidențiază grija acestuia pentru diferiți membri ai familiei. Astfel, testatorul se îngrijește de bătrânețile lui, dar și de ale unei surori ale sale, rămase probabil necăsătorită. El îi cere unuia dintre frații săi, vornicul Miron, să o aducă la moșia Zărojeni pe Marghita, pentru a avea grijă de bătrânețile lui, urmând ca și ea, la rândul ei, să își petreacă ultimii ani din viață tot aici, în grija nepotului celor doi, Neculai, feciorul lui Miron vornicul: “ci pre soru me Marghita să o așază dumnialui vornicul la satu Zărojeni să mă grijască până să vor plini anii, iar după moartea surorii mele Marghitei toate câte scriu mai sus, să fii a lui Neculai feciorul lui Miron vornicul”. Unuia dintre frații testatorului, Vasile, îi este întoarsă o moșie pe care acesta o zălogise pentru 100 de taleri. Banii însă trebuie plătiți oricum, însă unui alt frate căruia îi este testată “zălogitura”, alături de alte bunuri mobile, poate de valoare, de vreme ce sunt amintite cu atâta precizie în cadrul diatei: “aciastă zălogitură iarăș am dat frățâne mieu lui Vasilache și i-am mai dat dulama mea cea verde de tabiu cu ape și contașul cel albu, iar blană să-și cumpere pre ace o sută de lei ci au fost zălogită Boemcicul și să i să mai dei un cal de cei hrăniți și cu șăoa me ce lată, și rafturili meli celi ci umblu la curte cu dânseli, celi verzi”. Unui alt frate al său, testatorul îi “iartă” o datorie, dăruindu-i și alți doi caii: “Iar frăține mieu lui Potumir să-i fie ertați acei bani ce i-au oprit Gonța pentru dânsul, și să i să mai de doi cai”.

Toate clauzele cuprinse în cadrul diatei reprezintă dorințe exprese ale testatorului pe care acesta le impune familiei, după cum însuși autorul diatei evidențiază în final: “*Aceste am socotit din zilijul meu și am făcut acest testamentu ca după moartea me nîmi să nu să ispitească a strica împărțala ce am făcut eu de bună voia me*, iar cîni s-ar ispiți să strice tocma la și testamentul acesta ci am făcut eu, hie din frații mei sau din surorili meli, sau din nepoții mei de frate sau de soră, sau cineva din toată sămînția me, aciala să fii triclăt și proclit [s. n.]”.

Un alt exemplu pe care am dori să îl aducem în discuție este acela al testamentului lui Mihai cupeț postăvarul din București. Testatorul dorește să

¹⁶ L. T. Boga, *Documente basarabene*, III: *Testamente și danii* (1672-1858), Chișinău, 1929, nr. I, p. 5-6.

evidențiază încă de la început faptul că întreaga sa avere este rodul muncii lui, el neavând șansa de a moșteni ceva din cele ale părinților; drept pentru care, el este singurul care hotărăște devoluțiunea averii sale: “Dovedesc cu aceasta că eu din casa părinților mei am ieșit de copil mic și până la acesta-și ceas n-am moșii, nici măcar un cap de ață dintr-al părinților mei, ci am slujit cu multă osârdie pe la negustori, m-au miluit Dumnezeu de am câștigat această multă, puțină, avere ce am astăzi din ostenele mele, care iată-mă că o așez și o scriu și o orânduiesc după cum dumnezeiescul năstăv m-au luminat, de vreme ce acestea toate nu sunt de la părinții mei, ci din ostenele mele le-am câștigat, *fost-am eu volnic cu a mea câștigare să miluiesc și să hărăzesc fiecăruia după a mea socoteală și voie* [s. n.]”¹⁷. Din acest motiv, el își manifestă voința prin intermediul diatei sale, afirmând categoric că dorințele sale trebuie respectate atât de rude cât și de autoritățile “lumești” și bisericești: “Pentru aceasta dar, iată că las cu mare blestem la toate câte eu am scris și am așezat, niminilea să nu fie volnic, nici din frații mei, nici din alte rudenii ale mele, nici din judecătorii bisericești și nici din cei mirănești să nu cuteze a-mi clăti și a-mi strica măcar una din cele ce am scris eu cu mâna mea și am așezat”.

Mihai cupeș îl lasă episcop, executor al testamentului său, pe un oarecare jupan Șerban sânn Grozii (un om de încredere, se pare, și poate chiar o rudă mai îndepărtată), alături de fratele testatorului, Constandin. Dincolo de clauzele pioase, prin care testatorul impune un anume loc unde ar dori să fie înmormântat și cere expres oficierea unor pomeniri, arătând când și cum ar dori să aibă loc aceste pomeniri, precum și cât ar trebui să se cheltuiască pentru oficierea lor, el își îndreaptă atenția și asupra familiei sale. Mihai cupeșul testează anumite bunuri celor trei frați ai săi – surorii Ivana și fraților Radu și Constandin –, însă cuantumul acestor “donații” este relativ redus, iar intenția izvorăște mai ales din dorința de a se îngriji de imaginea sa postumă. Fundamentul actului de a testa nu relevă doar frica testatorului în fața morții, dar și teama de a nu fi uitat de ceilalți¹⁸, astfel încât, testând în favoarea fraților săi, Mihai cupeșul le cere să nu îl uite și să îl pomenească: “Zic vouă fraților mei, ție soru-mea Ivano și ție Radule și ție Constandin, iată că din cele ce m-au miluit Dumnezeu [...] m-am milostivit și v-am miluit și pe voi *pentru ca să mă pomeniți* [s. n.]”. Autorul diatei adaugă însă că dorințele sale, cuprinse în testament, trebuie îndeplinite întocmai, iar frații lui sunt nevoiți să respecte cele cuprinse în acest act: “Deci voi să căutați să umblați după această diată a mea care am făcut și să vă luați al vostru ce v-am lăsat deplin după cum în jos scriu”, adăugând mai apoi, după enumerarea bunurilor, un îndemn adresat episcopului său: “Acestea să li se dea toate, iar mai mult dintre acestea să nu aibă a se întinde măcar la un capăt de ață”.

Restul averii îi este testat soției, consoartă credincioasă care i-a fost alături timp de 19 ani, dăruindu-i și 9 copii, care nu au supraviețuit însă¹⁹. Dintre bunurile

¹⁷ Gheorghe Lazăr, *Testamente negustorești din Țara Românească (secolele XVII-XVIII)*, “Revista de istorie socială”, VIII-IX (2003-2004), 4, p. 413-436 (421-425).

¹⁸ Danielle Courtemanche, *Ouvrier pour la posterité. Les testaments parisiens des gens du roi au début du XVe siècle*, Paris, 1997, p. 63.

¹⁹ “Acum acestea zic pentru soțul meu, pentru Ilinca, că luând-o copilă și locuind cu dânsa 19 ani, și am făcut cu dânsa și 9 copii și văzu că nu ni-o trăit copii, ci lui Dumnezeu cum i s-au părut așa au făcut slava sfinții sale, acum dar din agoniseala și câștigul meu care Dumnezeu m-au miluit de am

care îi sunt testate soției sale, unele imobile sunt supuse unor clauze speciale. Astfel, Mihai cupețul se dovedește a fi un soț înțelegător și permisiv, care ia în considerare și ipoteza recăsătoririi soției. În acest sens, casele “care mi le-au lăsat de pomană răposatul jupan Stavru” sunt testate soției, care le poate testa mai departe unor posibili copii dintr-o căsătorie ulterioară: “Însă zic și pentru aceste case, de se va mărita Ilinca și va face copii și vor rămâne copii moștenitori după petrecania ei, să aibă să le stăpânească copii aceia”. În caz contrar, prevede testatorul, în condițiile în care soția lui va muri fără să aibă urmași direcți, acele case ar reveni executorului testamentar, jupânului Șerban: “Iar de i s-ar întâmpla Ilincăi moarte și nu va rămâne copii dăntre-însa, atunci aceste case le hărăzesc și le las să fie ale jupânului Șerban și ale copiilor lor”. Alte bunuri imobile testate soției (niște pivnițe și niște prăvălii) sunt supuse aceleiași clauze; în schimb, în eventualitatea morții soției fără de urmași, beneficiarul acelor bunuri ar deveni fratele Constandin: “Însă mai zic și aceasta, de se va mărita Ilinca și va face copii și după petrecania ei ar rămâne copii să aibă a stăpâni și acei copii această pivniță cu prăvăliile, iar murind ea și neremâindu copii dăntre-însa, atunci las această pivniță cu prăvălii să fie a frate-meu, lui Constandin”. Mihai cupețul ia în considerare și eventualitatea în care nici fratele Constandin nu ar mai fi în viață la momentul decesului soției sale. În aceste condiții, el impune ca acele bunuri imobile să revină executorului său testamentar. De această dată însă, el pune acestuia anumite condiții pentru a intra în posesia lor. O anumită sumă de bani trebuie plătită, sumă care se va împărți după cum urmează: jumătate ar urma să revină rudelor apropiate ale testatorului, în timp ce cealaltă jumătate ar fi destinată pomenirilor sufletului său: “Iar să ferească Dumnezeu nefiind nici frate-meu Constandin, las să o ia jupân Șerban, au frații lui și să dea bani taleri 500. Însă dintr-acești bani las să se dea neamului meu cel mai de aproape taleri 250, iar taleri 250 las să se dea sărindare să mă pomenească pe mine și pe soțul meu”²⁰.

După o viață zbuciumată, cu două căsătorii ce nu au fost binecuvântate de către Dumnezeu cu vreun urmaș, Bălașa, fiica stolnicului Toader Carp își întocmește diata din dorința de a-și rândui bunurile mobile și imobile “precum sfântul Dumnezeu au luminat cugetul meu”²¹. Testatoarea a avut parte în viața sa de două căsătorii, după cum însăși mărturia ei ne-o confirmă. Prima căsătorie, realizată din dorința părinților, nu ar fi fost una fericită, întrucât soțul i-a fi risipit o mare parte din zestre: “Întâi m-au măritat părinții mei după Vasile Scărlat sârdariul [...] Și dintr-aceste ci am luat de la părinții mei, în vreme ce am trăit cu soțul meu cel dintâi de sus

câștigat eu încă și mai mult după ce ni-am luat amândoi, îi hărăzesc și-i las și ei”, Gh. Lazăr, *op. cit.*, p. 421-425.

²⁰ Acest caz este unul extrem de interesant în contextul în care dorințele și voința testatorului sunt capabile să se impună pe durata mai multor generații, grație jocului substituției. Dorința testatorului este capabilă de a provoca efecte juridice mult după trecerea acestuia în neființă. Testarea unui bun mai multor persoane, condiționând proprietatea asupra acestui bun în funcție de anumite situații, poate provoca situații litigioase care necesită reîntoarcerea permanentă la textul testamentului. Acesta este un caz exemplar în care testatorul își manifestă autoritatea de care dispune, autoritate conferită atât de practicile obișnuielnice, cât și, în acest caz, de reglementările legale, Marie-Therese Lorcin, *Vivre et mourir en Lyonnais a la fin du Moyen Age*, Paris, 1981, p. 36-38.

²¹ L. T. Boga, *op. cit.*, nr. XII, p. 15-19.

numit, fiind om nevoiaș, câteva lucruri și odoarea mi-au prăpădit”. O a doua căsătorie s-a realizat după răposarea soțului, în condițiile în care testatoarea era încă tânără și “vremile erau în potrivă”. Cum niciuna dintre cele două căsătorii nu fusese binecuvântată cu vreun urmaș, devoluțiunea moștenirii urmează reguli ce au la bază subiectivismul testatoarei. Dintre copiii din prima căsătorie pe care cel de-al doilea soț îi avea, una dintre fiice se va dovedi atașată, cucernică și supusă mamei vitrege. În aceste condiții, Anastasia este primită ca “fiică de suflet, adevărată fiică”: “Având fii dumisale făcuți cu jupâneasa dumisale ce dintâi, cunoscut-am mai ales pe a dumisale fiică Anastasia pe care eu de mică copilă am crescut-o cu osăbit ostenele mele căci văzând cucernicia ei și râvna ei către mine ca însuși către o maică, eu care m-am încredințat că de-i va dăruit Dumnezeu viață și rânduială de căsătorie firea ei este plecată ca să urmeze cu toată osârdia pentru purtării de grijă a mea [...] pentru aceasta eu cu mare dragoste și cu dorire de inimă am primit-o fiică de suflet, adevărată fiică”. În aceste condiții, o parte importantă din avere îi este testată Anastasiei, care este însărcinată și cu supravegherea devoluțiunii averii mamei sale vitrege: “Și las diata aceasta la mâna fiicei mele de suflet Anastasiei ca după cum am rânduit eu la toate așa în tocma să se urmeze”. Bălașa va manifesta atenție și pentru celelalte rude mai apropiate ei (soțului supraviețuitor, fiilor soțului supraviețuitor, fraților și unor nepoți), cărora le sunt testate anumite bunuri conform voinței și “drept curatului cuget” al testatoarei: “Iarăși socotind eu cum că și viața mea în lumea aceasta prea de lungă nu va fi și pentru ca nu cumva după săvârșirea vieții mele [...] să rămână pricini între următorii mei și sufletului meu uitare pentru unele ca acestea, iată dar că eu acum încă în viață fiind și în sănătate și în toată mintea întreagă aflându-mă, după datoria cea de obște singură dintru al meu drept curat cuget bine am voit și toate ale mele mult puțin ce am avut prin această a mea dreaptă și încredințată diată, precum sfântul Dumnezeu au luminat cugetul meu, le-am rânduit și le-am împărțit cum anume în jos se arată”. Dorința de a nu fi uitată, grija pentru imaginea sa postumă reies atât din motivația aceasta, cât și din donațiile pe care le face, mai ales în favoarea “fiaștrilor”, cărora le cere “să o pomenească”.

Dincolo de distribuirea rolurilor și a drepturilor pe care fiecare dintre urmași le va avea asupra patrimoniului său, testatorul încearcă să își construiască o imagine individuală, o imagine pe care posteritatea o va păstra. Prin donațiile, condițiile și substituțiile cuprinse în cadrul testamentelor, individul își proiectează propria imagine postumă, imagine pe care grupul familial trebuie să o accepte și să o perpetueze. El este capabil astfel să impună un dialog cu urmașii rămași în viață, interesați de soarta patrimoniului comun, păstrând vie prezența sa în sânul grupului familial.

B. Devoluțiunea moștenirii în funcție de afecțiunea reală – soții supraviețuitori

Văduvia atinge atât populația masculină, cât și pe cea feminină. În cele mai multe cazuri, soțiile decid să păstreze doliu până la sfârșitul zilelor, abandonând ideea recăsătoririi, în timp ce bărbații reintră imediat în circuitul matrimonial, după

trecerea anului de doliu impus de către morala creștină²². Acest doliu impus de către pravilele bisericești, de cel puțin un an de zile, poate fi considerat ca o formă de respect față de sufletul răposatului. Acest an reprezintă o perioadă în care ritualurile funerare se urmează cu pioșenie și cu strictețe de către soțul supraviețuitor, ca una dintre datoriile sale capitale.

Situația bărbatului văduv pare a fi mult mai ușoară, el putând alege să se recăsătorească chiar până în pragul vârstei de 60 de ani. Nu același lucru se poate spune despre femeile care rămân văduve, al căror viitor variază în funcție de vârstă, de poziția socială, de zestre și de absența sau prezența progeniturilor. Până în jurul vârstei de 40 de ani, ea are toate șansele să se mărite, însă după această vârstă îi va fi mai greu dacă nu imposibil să găsească un soț²³.

În aceste condiții, situația unei soții ce supraviețuiește soțului nu este una foarte ușoară. Codurile de legi reglementează statutul persoanei văduve în raport cu patrimoniul defunctului. Averea ocupă locul central și decide îndepărtarea sau păstrarea supraviețuitorului în sânul familiei. În condițiile în care văduva a avut copii însă aceștia au murit între timp, soția supraviețuitoare pleacă din casa soțului având dreptul de a percepe zestrea ei și darurile dinaintea nunții, plus o treime din averea soțului ei. I se impune și o condiție ca să păstreze doliu toată viața sa: “Cării mueri va muri bărbatul și a doua oară nu se va mărita, aceia să aibă treabă să-ș țină darurile cele de naintea nuntei și toată zestrea ei, iar de în bucatele bărbatului ei să aibă parte atâta cât ar avea un copil al ei și cu acelea să fie volnică să facă ce-i va fi voia. Numai a treia parte de în bucatele ei, aceia să o păzească pentru copii. Așijderea și bărbatul carele nu se va însura a doua oară, așa să aibă și el de în bucatele muierii lui parte ca și un copil”²⁴. În cazul în care se căsătorește, ea pierde partea din avere ce-i revine din cea a soțului, iar dacă recăsătorirea are loc înainte de scurgerea “anului jalei” ea trebuie să înapoieze și darurile de nuntă²⁵.

După cum observăm, situația soțului supraviețuitor nu este nici pe departe una fericită. Nevoită să părăsească casa soțului, soția are parte doar de o treime din avere și aceasta în condițiile în care va păstra doliu pe durata întregii sale vieți. Însă această “a treia parte” pe care soția ar trebui să o primească la moartea soțului ei este condiționată și de prezența progeniturilor. Chiar dacă aceștia au precedat părinților lor, soțul supraviețuitor rămâne cu partea sa – “cât ar avea un copil” –, însă dacă mariajul celor doi nu fusese binecuvântat de Dumnezeu cu urmași soțul

²² Constanța Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, 2004, p. 240-241.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Îndreptarea legii, 1652*, glava 264, p. 265-266.

²⁵ “Muierea căreia îi va muri bărbatul, aceia nu e volnică să ia alt bărbat până nu va trece jalea 1 an. Pentru două vini s-au întărit a fi anul de jale unul, ca să nu se mărite muiera într-însul; însă una, ca să nu se tâmple muierea grea, iară a doua că ce iaste datoarea, pentru cinstea bărbatului ei, să jelească”; “Când va uita muiera pre bărbatul ei și nu va cinsti împreunarea care s-au împreunat cu dânsul de s-au făcut un trup, ce va vrea să se mărite, atunci aceia să n-aibă niciodată nimic de întrale bărbatului ei, nici să dobândcască darurile cele de înaintea nunții sau alte daruri”, *Ibidem*, glavele 261 și 262, p. 264-265.

supraviețuitor nu mai are dreptul la nimic din averea celui alt, avere ce trebuie să se întoarcă în familia decedatului.

În aceste condiții, testamentul comun între soți reprezintă un mijloc care îi permite soțului să îmbunătățească situația soției sale defavorizată de principiile dreptului civil²⁶. Dacă, spre exemplu, soția nu dispunea de o dotă considerabilă și, din punct de vedere legal, nu putea dispune de o importantă parte a averii soțului, ea se putea regăsi într-o situație critică. Moștenitorii legali ai lui *de cujus* puteau refuza să aibă grijă în continuare de soția supraviețuitoare și se puteau limita doar la restituirea zestrei.

Astfel, testamentul reprezintă actul prin care soțul își poate impune voința asupra grupului familial, protejându-și partenerul de viață și încercând să îi asigure un trai decent. Prin intermediul testamentului, soțul își achită în primul rând datoria către soție restituindu-i zestrea în întregime sau înlocuind valoarea acesteia cu o parte din propriul patrimoniu. Dacă nu devine moștenitoarea sa, soțul are grijă să îi lase o parte din avere care să îi asigure traiul zilnic. Este cazul diatei lui Simion Gheuca medelnicer prin care acesta încearcă să își asigure mântuirea sufletului, dar să-i și asigure soției sale un trai decent până la săvârșirea ei. Simion Gheuca testează jumătate din averea sa pentru mântuirea sufletului său – pentru înmormântarea sa, pentru plata datoriilor care se vor găsi și pentru danii către mănăstiri, pomeniri și sărăcuste²⁷: “Adecă eu, Simion Gheuca medelnicerul cel mare, scriu și mărturisesc cu acest zăpis al meu, cum am lăsat, de bunăvoia mea, giupănesei mele, Măricăi, cu partea mea din bucate și din tot ce vom avea, giumătate, ca să mă comânde cum se cade, ca pre un om. Și ce se vor prilejui datorii, iarăși să plătească, din ce va prisosi din pămenți, iar ce va mai prisosi și de datorii, după pămenți, ca să aibă da pre la mănăstiri, să-mi facă slujbe și sărăcuste cu bucatele mele”²⁸. După ce se asigură de mântuirea sufletului său, Simion Gheuca nu uită de soția sa, însărcinată să facă toate aceste pomeniri, căreia îi testează cealaltă jumătate din averea lor plus un sat cumpărat împreună: “Iară jumătate din bucatele noastre și din tot ce vom avea să fie partea jupănesei mele, Măricăi, ca să se hrănească până unde va vrea Dumnezeu de va fi vie. Iară după moartea ei, să-i fie și ei de comândare și de pămenți. Așijdere, de un sat, anume Băcanii, cu mori și cu tot vecinul, ce ne iaste cumpărătură împreună cu jupâneasa mea, iarăși l-am lăsat să fie a ei, cu tot venitul, să n-aibe nimeni nici o treabă cu acel sat”²⁹. În final, testatorul nu uită să interzică rudelor amestecul în

²⁶ Claude Aboucaya, *Le testament lyonnais. De la fin du XVe siècle au milieu du XVIIIe siècle*, Paris, 1961, p. 18-19.

²⁷ *Sărăcustele* se fac pentru pomenirea tuturor celor repauzați și de regulă numai în decursul sămbetelor din Postul Mare. În sămbăta întâia a Postului Mare se duce preotului acasă o oca de făină și sare, iar la Biserică un păhărel cu miere, deasupra căruia se află un toiag, în unele locuri însă o lumină mare albă, apoi un șipușor de vin sau mied și un blid cu pâine sau câțiva colăcei ori franzele. Păhărelul cu miere și toiagul de pe dânsul rămân în Biserică până în Joia Mare, iar blidul cu pâine și șipușorul cu vin, pe care le ia preotul dimpreună cu ceilalți servitori bisericești, se aduce în fiecare sămbătă. Toiagul se aprinde în fiecare sămbătă la sfârșitul liturghiei, când se face pomenirea celor morți, cf. S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic* (ediție critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilușiu, text stabilit de Teofil Teaha), București, 1995, p. 242.

²⁸ DRH, A. Moldova, XXIII, nr. 159, p. 194-195.

²⁹ *Ibidem*.

această succesiune, întrucât dorința lui este de a-și proteja soția, cea alături de care și-a petrecut cea mai mare parte din viață: “Direptu aceia, nimeni din frații mei, sau din nepoții mei ca să n-aibă a mai pâri pe jupâneasa mea, Mărica, pentru bucatele mele, ce au fost partea mea, giumătate, sau pentru acel sat, căci că m-am lăsat ei să mă grijească și să mă comânde”.

Aceleași simțăminte de grijă și prețuire pentru soțul supraviețuitor reies și din testamentul lui Andrei Săpoteanul vornicul. La capătul unei vieți fără de noroc, întrucât cuplul nu avusese parte de urmași, Andrei Săpoteanul își testează întreaga avere soției sale, întrucât toată averea lor este dobândită de ei în timpul vieții: “căci de când ne-am împreunat amândoi eu zestre de la nimeni n-am luat nici soțul meu ci ne-am ținut amândoi cum am putut și cum ne-a dat Dumnezeu”. Soția lui Andrei Săpoteanul, Doichița, este însă însărcinată să aibă grijă de trupul și sufletul soțului ei: “Iar soțul meu după moartea mea să mă grijească cum se va îndura Dumnezeu”. În mod normal, rudelor le este interzis accesul la moștenire: “Adecă eu Andrei Săpoteanul vornicul scriu și mărturisesc cu acest adevărat testament al meu în loc de zăpis la mâna femeii mele Dochiței de nimeni silit nici asuprit ci de a mea bună voie cum după moartea mea nimeni din seminția mea nimica să nu ceară de la Doichița, nici frați, nici surori, nici unchi nici nepot, nici alte seminții ci toți să-i dea pace”³⁰.

Grija pentru soția care îi supraviețuiește reiese și din testamentul fostului domn al Moldovei, Ștefan Petriceicu, testament redactat în pribegie, în Polonia. Pribeagul domn își testează întreaga avere soției sale, Maria Catargiu, fie că este vorba despre moșiile din Moldova, cele din Polonia sau de bunurile mobile. Moșiile din Moldova, Tatarșani și Dumești, revin, conform dorinței fostului domn, soției sale, în timp ce rudelor le este interzis să se amestece în succesiune: “Moșiile mele în țara Moldovei oricâte sunt, anume Tatarșani și Dumești, ca moșii proprii ale mele, le dau și le dăruiesc doamnei mele, la care să nu se amestece după moartea mea nici una din rude, *astfel vreau, mă rog și poruncesc, arătându-mi ultima dorință sub blestem*”³¹. În ceea ce privește moșiile din Polonia, acestea revin de drept soției, cu titlu viager, conform diplomei emise de Ian Sobieski, prin care îi învestea pe cei doi soți cu stărostia de Zwolen³². În ceea ce privește bunurile mobile, și acestea sunt

³⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, nr. LXXXIX, p. 98-99.

³¹ Petre P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, extras din “Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, 21 (1939), p. 373-432 (Anexa XVI, 428-429).

³² La 30 aprilie 1676, regele Poloniei, Ian Sobieski aprobă Anei Kozicka, văduva lui Ioan Ioan Rzepecki, să cedeze lui Ștefan Petriceicu și doamnei sale Maria, fiica lui Catargiu, stărostia de Zwolen din voievodatul Sandomir, cu satele Bartodzieje și Teczow, împreună cu toate atenansele. Tot diploma regală asigură celor doi soți, dar și urmașilor lor, stăpânirea viageră asupra acestor posesiuni, stabilind impozitul pe care va trebui să îl plătească și obligația de a apăra pădurile, hotarul și de a respecta drepturile regale, ale statului și ale bisericii catolice: “Dăm știre prin această scrisoare a noastră [...] nobilei Ana Kozicka, văduva lui Ioan Ioan Rzepecki, că poate ceda și transfera, potrivit cu dreptul ei integral, stărostia de Zwolen din voievodatul Sandomirului, mărișilor Ștefan Petru, voievodul țării Moldovei, și Mariei Catargioaica [...] Iar zisa stărostie de Zwolen [...] să o aibă, să o țină și să o posede cei doi soți, adică măritul voievod al Moldovei cu Maria Catargioaica, amândoi împreună, ori de va muri unul dintre ei, cel ce va rămâne în viață, atât împreună cât și îndeosebi, cât vor trăi ei”, Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României*

testate tot preaiubitei lui soții, în conformitate cu testamentul reciproc întocmit cu zece ani mai devreme: “Dintre bunurile mișcătoare însă oricare, acestea vor aparține doamnei mele, după zapisul judiciar făcut în chip reciproc”³³.

Sunt cazuri însă când soțiile s-au dovedit a fi un sprijin de nădejde pentru partenerii lor de viață, mai ales în momentele grele ale vieții. În aceste condiții, soțiile, dovedindu-și capacitățile și încrederea, sunt însărcinate să preia întreaga avere și să o administreze întocmai ca un *pater familias*. Este cazul lui Gheorghe sârbul din Ghergheța, personaj care a avut parte de multe momente grele în viață. Căsătorit pentru prima dată, testatorul rămâne văduv, reintrând în circuitul matrimonial prin căsătoria cu Zamfira, fata căpitanului Fota: “Ci fiind deosebit de soția ce am avut la cununia cea dintâi întâmplându-se moarte, cu al doilea cununie am luat pe Zamfira, fata căpitanului Fota”. Această a doua căsătorie nu se va dovedi de bun augur datorită relelor obiceiuri ale soției, care nu își va păzi cinstea: “și nepăzindu-și cinstea, pornită fiind cu totul asupra relelor urmări, curvășării și alte”. În cele din urmă, Gheorghe sârbul își va găsi liniștea, după divorțul de Zamfira, în cel de-al treilea mariaj, cu Conda, fata Mariei Sârbii. Deși testatorul va avea în continuare probleme cauzate de mariajul nefericit cu Zamfira: “Și după vreme în multe rânduri am căzut și în grele datorii mai mult din pricina numitei Zamfira, din rele urmările ei umblând prin judecăți și neputându-mi cuta chiverniseala negușitorii”, cea de-a treia soție se va dovedi a-i fi vrednică parteneră de viață, ajutându-l cu sume de bani obținute din vânzarea unor bunuri din zestrea ei: “Iar numita mea soție Conda, cunoscând halu mieu multe amaneturi din zestrile ei au stricat de ne-am chivernisit”. Problemele nu vor întârzia să apară din nou pentru Gheorghe sârbul, care se vede evacuat din prăvăliile pe care le închiriasă o anume mănăstire. Și de această dată, soția se va dovedi un sprijin de nădejde, gata să își mai vândă o parte din zestrea ei pentru binele comun: “După ce ne-au scos părintele arhimandritu Raduliotul din prăvăliile cele făcute de noi și cu sumă de ani ce am plătitu chirie sfintei mănăstiri și m-au scos la vreme de bătrânețe, iarăși soția mea, Conda, vânzând și alte amaneturi tot din zestrele eiși făcând multă silință împreună cu mine de am cumpărat acel loc și am făcut aceste două prăvălii cu hodăi, cu pivniță și cu alte cuprinsuri din București”.

În aceste condiții, cu toate că cei doi soți aveau nu mai puțin de cinci copii împreună, soția Conda va fi însărcinată, prin testament, cu administrarea întregii averi. Ea este desemnată herede universal, moștenitoare a întregii averi, clironoamă ce va fi însărcinată să îndeplinească toate sarcinile ce îi revin unui *pater familias*: “Cu sufletul meu lasu să și le stăpânească după dreptatea ce o are, făcută fiind cuvenit din zestrile ei mai vârtos, fiindu-mi mie soție dreaptă și făcând și cinci copii cu dânsa, deci nimeni să nu fie supărată după moartea mea, ci să clironomisească toate, atât ale ei, cât și ale mele și să împlinească toate cele de sufletelor tuturor răposașilor și unde sunt datorii să plătească și milosteniile să le împlinească și de

culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea și al XVII-lea (ediție îngrijită de Vasile Maftei), București, 2001, nr. 156, p. 303-306.

³³ Testamentul reciproc întocmit între cei doi soți, Ștefan Petriceicu și Maria Catargiu, este datat la 19 decembrie 1680, deci cu aproape zece ani mai devreme de data redactării testamentului *in articulo mortis* al fostului domn moldovean. Conform acestui testament reciproc, bunurile mobile erau moștenite de soțul supraviețuitor, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, Anexa IX, p. 416-417.

unde am să iau să scoată, după cum la vale le însemnez iară la sfârșitul dieții soției mele ca o clironomă ce o las de bunăvoința mea pe toate cum o va lumina Duhul Sfânt așa să facă”³⁴.

O situație asemănătoare o relevă și testamentul postelnicului Constantin Cantacuzino. Testamentul redactat în intervalul iulie 1659-decembrie 1663 (data morții neașteptate a postelnicului) este extrem de interesant din perspectiva faptului că postelnicul o însărcinează pe soția sa să devină “stăpâna casei” și nu pe unul dintre cei șase fii cu care fusese binecuvântat. Elina Cantacuzino, soția lui Constantin de 38 de ani este investită cu o adevărată *patria potestas*: “Lasu pre soțul mieu, pre Ilina desăvârșitu stăpână întru câte am câștigat clătite și neclătite, adecă moșii, țigani, vii și dobitoace și orice altu s-ar afla la mâna ei și în afară, toate să le strângă și să le stăpânească ca o desăvârșită stăpână, de vreme ce, iată, până astăzi sunt 38 de ani de când ne-am împreunat și am trăit această viață trecătoare”³⁵. Pentru a-și întări voința cea de pe urmă, postelnicul impune expres fiilor săi ca această dorință a lui să fie respectată: “Și oricare fecior nu o va asculta să-l bată mânia lui Dumnezeu și blestemul meu”.

Sunt cazuri când și soții devin beneficiari ai diatelor consoartelor lor. Este cazul Raiftei, fata lui Lupul Popescul, care lasă prin diată averea sa soțului ei, Miron Cocoranul și nepoatei acestora Anița. Această nepoată este fiica surorii testatoarei, care se pare că fusese înfiată încă de mică: “că numai căce au făcut soro me, iar eu o am crescut și am căsătorit-o”. În aceste condiții, averea este împărțită între soțul supraviețuitor, Miron Cocoranul, care păstrează uzfructul moșiilor cu tilu viager, și nepoata “înfiată”, care are drept sarcină să își îngrijească unchiul până la moartea acestuia: “și am socotit să tae soțul meu Miron în toată viața dumisale împreună cu nepoata mea mea, cu Anița, iar după sfârșitul soțului meu să fie a Aniței și fiilor ei și nepoților ei în veci”³⁶. O situație asemănătoare întâlnim și în cazul Asprei, jupâneasa lui Paladie marele spătar. Aceasta își testează întreaga avere împărțind-o între feciorul Constantin și soțul său, Paladie. După câte se pare, fiul jupănesei avea o sănătate șubredă, întrucât altfel nu am putea înțelege de ce Aspra include în diata sa o clauză conform căreia, în cazul morții feciorului ei, soțul Paladie ar fi devenit *heredele* întregii averi: “Iar de se va tâmpla moarte și cuconului meu, lui Constantin, nimeni din rudele mele să nu se amestece la nimic ce am ci să fie toate moșiile mele dumisale jupânului meu și coconilor dumisale care vor trăi”³⁷.

Există și cazuri prin care soții, testând în favoarea soțiilor lor, le impune și anumite reguli ce țin de conduita morală. Este cazul diatei lui Ilie Ianache vel spătar care își redactează un testament comun împreună cu soția sa, Tofana, fiica lui Ion Racoviță. Moșiile sunt testate pentru a intra în posesia fiului celor doi, Gavriil și a mănăstirii clădite de către tatăl testatorului, mănăstirea Răchitoasa. Soția lui Ilie este lăsată “ispravnic” peste “toate casele”, cerând moștenitorilor legali să asculte de ea

³⁴ Gh. Lazăr, *Testamente negustorești*, nr. 9, p. 433-435.

³⁵ Testamentul postelnicului Constantin Cantacuzino, Anexa I la C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 147-150.

³⁶ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, III: 1573-1720, Cernăuți, 1937, doc. nr. 65, p. 81-82.

³⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, nr. 42, p. 37.

atât timp cât ea va fi în viață: “Așijderea și pe toate casele mele pun epitrop pe soția mea Tofana, să aibă a o asculta până va fi și ea vie. Așijderea și din odoare și alte ale casei agoniseli iarăși toate să fie pe seama soției mele Tofana”³⁸. Testând însă în favoarea ei, Ilie Ianache impune și o condiție soției sale, aceea de a nu se recăsători: “Însă și soția mea Tofana să nu se mărite în urma mea, *ci cu cinste să petreacă ca și alte jupâne, deosebit pentru cinstea casei ce este* [s. n.]”. În caz contrar, soția nu ar mai fi beneficiat de niciun bun din cele testate de soț în favoarea ei.

În alte cazuri însă, soții se dovedesc a fi puțin mai îngăduitori și deloc posesivi. Leca spătariul își întocmește diata împărțind averea între fiul său, Fiera și soția Evda, aceasta din urmă beneficiind de uzufructul averii în condițiile în care ar accepta să locuiască în continuare în casa conjugală: “Și las pre fiu-meu Fiera, stăpân casei și tuturor bucatelor mele. Iar giupâneasa mea Evda, să aibă ședere decidele casele mele și să se hrănească cu moșiile mele carele sunt acolo cu bună pace”. Leca se dovedește a fi un soț îngăduitor și prevede și situația în care soția nu ar dori să continue să locuiască împreună cu fiul vitreg Fiera, sau situația în care soția ar fi vrut să se recăsătorească. În aceste condiții, el dispune ca, în aceste două cazuri, soției să îi revină o sumă de bani și două pahare de argint, fiind mai apoi liberă să facă ce vrea: “Iar de nu va suferi să șază cu fiu-meu Fiera, am lăsat să-i dea fiu-meu, Fiera taleri 100 și pahare de argint două și va face cum va putea”³⁹.

C. Feciori nevrednici și dezmoșteniri

Testamentul, prin înseși funcțiile sale, reprezintă o variantă viabilă pentru succesiunea legală. Rostul său, dincolo de a impune un anumit mod de distribuire a bunurilor în cadrul familiei, conform dorinței testatorului, reprezintă și un mijloc prin care testatorul poate exhereda anumite persoane ce pot emite pretenții la moștenire⁴⁰. Fie că este vorba despre un fiu, care prin comportamentul său s-a dovedit a nu fi pe plac capului familiei, fie că este vorba despre favorizarea unei anumite persoane în detrimentul unui număr mai mare de rude, toate aceste cazuri de dezmoștenire stârnesc atitudini de dezaprobare din partea celor deposedați de ceea ce le revenea în mod normal conform cutumei familiale⁴¹.

³⁸ Th. Codrescu, *Uricarul*, IX, Iași, 1887, p. 149-151.

³⁹ V. Barbu, *Câteva diate muntești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, “Revista de istorie socială”, I, 1996, p. 496-504 (500, doc. nr. 3).

⁴⁰ *Exheredarea* (dezmoștenirea) este o dispoziție prin care testatorul privează pe unul dintre moștenitorii săi de partea de moștenire ce i s-ar cuveni, conform succesiunii legale. Exheredarea este și o formalitate intrinsecă a actului testamentar. Dispozantul nu poate trece sub tăcere pe anumiți moștenitori legitimi, doar pentru că nu dorește ca aceștia să dispună de o parte a bunurilor sale. Dacă vrea ca aceștia să nu moștenească nimic, dispozantul trebuie să-i exheredeze printr-o clauză specială, cf. Claude Aboucaya, *op. cit.*, p. 18.

⁴¹ În Occident a existat *teoria rezervei*, care nu permitea capului familiei să dispună de întreaga avere sa avere. Un procent bine stabilit al bunurilor nu puteau fi testate de către șeful familiei conform propriei lui dorințe. Reminiscență a vechii idei a coproprietății familiale, foarte puternică în cadrul populațiilor germanice, această teorie avea la bază cutuma care acorda șefului familiei doar un drept de gestiune asupra *terra aviatica*, proprietate ce trebuia transmisă mai departe, în cadrul familiei. Această teorie făcea o distincție clară între bunurile dobândite în timpul vieții, ce puteau fi testate conform dorinței intime a dispozantului, și bunurile ce reprezentau patrimoniul

În spațiul românesc testatorul avea, în principiu, puteri depline asupra averii sale. El putea institui drept moștenitor universal pe unul dintre fii în detrimentul celorlalți, pe soție/soț în detrimentul rudelor proprii. Codificările legilor din secolul al XVII-lea acordau testatorului puteri depline asupra avutului deținut. El era îngrădit doar de restricții de natură convențională: o vârstă minimă pentru obținerea dreptului de a dispune de bunuri prin diată⁴² și cerința ca titularul diatei să fie în deplinătatea facultăților mintale în momentul redactării acesteia⁴³.

Aceleași pravile însă îndemnau părinții la o dreaptă devoluțiune a bunurilor familiale, în încercarea de a evita conflictele din cadrul familiei. Atât Pravila de la Govora, cât și *Îndreptarea legii* îndemnau la o uniformitate a sentimentelor față de copii, conform moralei creștine: “Părinții feciorilor lor într-un chip să le împartă dentru strânsoarea lor, nu unul să-l mai iubească iară prea altul să-l mai urască”⁴⁴; „Oricine-ș va iubi sau-ș va socoti pre feciorii lui ca niște hrăniți de altul, pre unul să-l blesteme și de altul să se roage, adecă să-l blagoslovească și pre unul să-l urască, iar pre altul să îndrăgească, și nu va împărși sau nu va da bucatele sau părțile lor tocma, acela, ca un urătoriu de feciori, să nu se priceștiuască dumnezeieștilor taine până ce se va îndrepta”⁴⁵.

Aceste prevederi nu reprezentau nici pe departe limitări în ceea ce privește capacitatea juridică de care dispunea testatorul și autoritatea de care acesta se bucura în calitate de *pater familias*. Aceste scurte pasaje din codurile de legi reprezentau doar îndemnuri adresate părinților ce aveau rostul de a menține armonia și buna înțelegere în cadrul familiei. În cazul în care autoritatea părintească este nesocotită, părintele testator ieșea de sub incidența acestor prevederi și putea dispune de dreptul său expres de a exhereda, adică de a dezmoșteni, pe unul dintre membrii familiei care s-a dovedit a fi nevrednic. Însuși pravilele impun o listă a cauzelor pentru care copiii pot fi dezmoșteniți de către părinți:

“Vinele care fac pre feciori fără de moștenire de în bucatele părinților lor; și pentru feciorul carele se va însura fără de voia tătâne-său.” (Glava 284)

“Poruncim tuturor părinților, părinți, mumăni, moși, moașe, ca feciorii și fetele lor, la tocmeala de vremea morții lor, să nu îi urgisească de în partea lor cea

familial, bunuri de care testatorul nu putea dispune liber, ele aparținând întregii familii. În calitatea lui de șef al acelei familii, el era gestionarul și administratorul acelor bunuri în timpul vieții, având însă obligația ca mare parte din această avere să o transmită mai departe familiei. El avea drept la o singură “parte” din aceste bunuri, parte egală cu cea a unui copil, pe care o putea dona unei Biserici sau unuia dintre fiii preferați, conform dorinței proprii, cf. Jean Engelmann, *Les testaments coutumiers au XVe siecle*, Geneva, 1975, p. 27-39.

⁴² Astfel, băiatul care împlinea 14 ani și fata care împlinea 12 dispuneau de acest drept fără nicio constrângere: „Voinicul, dacă va împlena 14 ani, să facă tocmeală sau carte, iar fata dacă va împlena 12”, *Îndreptarea legii*, 1652, glava 285, zac. 3.

⁴³ În capitolul referitor la diate, pravila codificată în timpul lui Matei Basarab în Țara Românească indică în mod precis faptul că cel care testează trebuie să fie în deplinătatea facultăților mintale, stăpân pe conștiința proprie: “Cela ce va face tocmeală sau carte, aceluia trebuie să-i fie mintea întreagă, iar nu trupul”, *Ibidem*, glava 285, zac. 2.

⁴⁴ *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întâi la 1640 în mănăstirea Govora*, București, 1884, p. 18.

⁴⁵ *Îndreptarea legii*, 1652, glava 283, zac. 3.

dreaptă, din care li se cuvine să le dea, nici să-i facă fără de moștenire de la bucatele lor, fără de vinele ce-s mai jos scrise. Căci că pentru aceste vini, ce se va zice, fac pe feciorii lor fără moștenire de în bucatele lor.

Cine va ridica mâna pre părinții lui și-i va bate, sau va zice lor mustrare cum nu se cade, sau întru greșeală-i va dosădi, adică va bănuși că greșesc, sau viața lor va vrăjmăși ca să-i omoare

De se va afla trupește întru păcat cu mașteha lui, sau cu posadnica tătâne-său.

De se va face pârâș asupra părinților lui și pentru acea pâră și clevetire vor cădea în grea pagubă.

De se vor afla părinți zăcând în boală în multă vreme, sau vor fi în sărăcie și în slăbiciune, și feciorii se vor lepăda de dâșșii și nu le vor ajuta, nici nu vor purta grijă de dâșșii, și să-i cheme părinții, iar ei să nu meargă la dâșșii.

De se va întâmpla să se părăscă părinții lor de cineva și vor chema pe feciorii lor, partea bărbătească, să intre chezași sau pentru obraz, sau pentru bani, adică pentru datoria lor, și ei nu vor vrea.

De va fi vrut tatăl să facă tocmeală sau carte ca să-i fie după moarte, iar de în feciorii lui-l vor fi oprit și înfruntat; iar după aceea de va putea să facă aceia tocmeală, atunci e volnic, pentru acea vină, să-l facă fără de moștenire.

Cine va vrea de în cei părinți, ce-s ziși, să-și înzestreze fata lui sau nepoata, după cum îi va fi puterea, iar ea nu va vrea, ce va merge în calea rea.

Cine se va afla lănced sau cu boală de în cei părinți, ce-s ziși, și feciorii lui, sau de nu va avea feciori sau altă rudenie a lui, care vor vrea să-i moștenească, de nu vor purta grijă cu totul de dâșșul să-l izbăvească și să-l tămăduiască, acela e volnic să nu le lase nemica la tocmeală cea de moarte a lui. Iar de se va tâmpla altuicui, sau al lui, sau străin să-l ia la casa lui și va purta grijă cu nevoiță de tămăduiala lui, și-l va socoti până la sfârșitul lui, atunci acela să-l moștenească, ori al lui de va fi, ori străin.”⁴⁶

După cum vedem, există o multitudine de cauze pentru care părintele este îndreptățit a-și dezmoșteni succesorii prin testament. Fie că este vorba despre lipsa de afecțiune și de grijă față de părintele bătrân și poate bolnav, fie că este vorba de neascultare și de nesupunere, fie că este vorba despre posibile agresii împotriva părinților, dreptul acorda capului familiei capacitatea de a dezmoșteni pe cel ce nu se va dovedi vrednic și supus autorității părintești.

Calea, “mama popei Ivului și a lui Dumitru și a Radului”, își dezmoștenește pe unul dintre fii, punctând cu claritate motivul pentru care acesta este exherdat: “Adecă eu, Calea, mama popei Ivului și a lui Dumitru și a Radului, scris-am zăpisul meu la moartea mea, cum să se știe că toate moșiile mele le las cestor doi feciori: popei Ivului și Radului, iară feciorului celui mai mare, lui Dumitru, nu-i las nimic, căci am zăcut trei ani și la mine n-au venit să mă vază, să-ș ceară iertăciune”⁴⁷. Ruptura totală pe care o reprezintă această dezmoștenire este potențată și de un alt aspect extrem de interesant: dacă la începutul diatei sale Calea se prezintă ca fiind

⁴⁶ *Ibidem*, glava 284, *passim*.

⁴⁷ DRH, B. Țara Românească, XXX, nr. 12, p. 18-19.

“mama popei Ivului și a lui Dumitru și a Radului”, ea își semnează la final testamentul cu formula “Eu Calea, mama popei Ivului i Radului”. Înscrisul se dovedește astfel a fi un act simbolic prin care testatorul, exprimându-și în scris dorința expresă, își redefineste poziția socială. Ea nu mai este acum mama fiului care s-a dovedit nevrednic și nesupus, fiu care, la rândul lui, este exclus din cadrul grupului familial.

Dintr-un act de întăritură emis de către Matei Basarab aflăm despre un caz asemănător, când alți doi fii nevrednici vor fi dezmoșteniți de mama îndurerată. Jupânița Mușa, proprietara unei moșii în satul Ungurel, fusese blagoslovită de Dumnezeu cu nu mai puțin de patru feciori. La moartea ei însă, ea va testa întreaga avere doar în favoarea unuia dintre ei, Hamza, acesta fiind cel care “o au căutat la vreme de boală și la nevoia ei, până la moarte”. Situația celorlalți trei fii este nefericită; unul dintre ei, Prodea, precededase mamei sale, iar alții doi, Persul și Vancea s-au dovedit a fi niște răufăcători: “Că au avut patru feciori, ci unul dentr-înșai, anume Prodea, au murit, iar doi feciori ai ei, anume Persul și Vancea, *ei au trecut muntele și au făcut multe răutăți*, încă din zilele răposatului Radului voievod [s. n.]”⁴⁸.

În fine, mai aflăm despre un caz de dezmoștenire și dintr-o scrisoare de mărturie a lui Vâlcă, feciorul Briei din Golani. În încercarea acestuia de a vinde o moșie lui jupan Gheorghe vistiari, Vâlcă întâmpină unele dificultăți deoarece moșia nu aparținuse în întregime vânzătorului. El fusese înfrățit pe moșie cu Vladul, nepotul mamei sale vitrege Vlada: “Și această moșie fost-au frate pe moșie și Vladul, nepotul mamei Vladei cea vitregă”. La grijile și greutatea bătrâneții, Vlada va fi neglijată de către ruda ei de sânge, nepotul Vladul, găsind însă sprijin în fiul ei vitreg, Vâlcă, drept pentru care acestuia îi este testată moșia în întregime, nepotul fiind dezmoștenit: “Iar cându au fost la moartea mamei Vladii, iar *ea mi-au făcut zapis de la mâna ei la mâna mea cumu să ȋiu eu toată ocina, iar Vladul, nepotu-său, să n-aibă treabă cu acea ocină*, căci că o-mu căutatu eu la nevoie ei și la moartea ei, iar nepotu-său Vladul n-au căutatu de dânsa [s. n.]”⁴⁹.

Au existat însă și cazuri când, deși se vor dovedi a fi nevrednici și nepăsători la greutatea părinților, copiii nu vor fi dezmoșteniți, ci doar vor primi o parte mai mică din ceea ce li se cuvenea de drept. Serafim Tomiță este un tată ce își iubește nespuse de mult cei patru fii ai săi: Toader, Vasile, Ion și Gligore. El își întocmește diata la 22 martie, împărțind în mod egal moșiile între cei patru fii. Serafim Tomiță, călugăr bătrân, ajuns până la vârsta de 80 de ani, avusese parte și de momente mai grele în viață. În acele momente, singurul care i-a fost alături a fost fiul său Gligore, care îl îngrijise cu toată afecțiunea pe bătrânul său tată: “pentru căci eu am avut multă socotință și milă de la dânsul și bani de cheltuzială ne-au dat în 11 ani și m-au socotit la greutatea mea precum am făcut izvod de bani ce ne-au dat tot anume”. Pentru toate acestea, Gligore va primi dreptul de a-și alege singur părțile lui de moșie câte îi vor reveni, plus “două vii paragină de la Fetești”. Totuși, la 15 aprilie, Serafim adaugă un codicil diatei sale, reparând greșala inițială, când împărțise averea aproape egal între

⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VI, p. 49-50.

⁴⁹ DRH, B. Țara Românească, XXX, nr. 345, p. 376-377.

cei patru fii. De această dată, el acordă o parte mult mai mare lui Gligore, fiu ce s-a dovedit a fi vrednic, ce a avut grijă de tatăl său, l-a îngrijit și a cheltuit cu el: “și iată feții mei că vă fac știre și scriu cu mâna mea și dau lu Gligorașco din moșiile mele să fie Gligorașco a ține unde-i va plăcea și la care siliște îi va fi voia acolo să ție și de veți sta la împărțea Gligorașco să aibă a lua o parte și jumătate de loc mai multu decât unu din voi cu jumătate de parte și unde-i va plăcea din moșiile mele, că la străinătatea mea Gligoraș mau căutat și mau îngrijit, mau îmbrăcat și mau încălțat și mau grijit de bucatele ce meu dat bani de cheltuială într-atâția ai precum am făcut și izvod câți meu dat; iar voi ca când nu mia-ți fi fost feciori încă vă era și rușine unde suntu călugăr de ași fi avut prileju și mai mare săi fi dăruit pentru căci mau socotit și nu este rușine pentru mine și venea să mă întrebe Dumnezeu să-l miluiască cu mila sfînției sale cea bună”⁵⁰.

Existau cazuri în care testatorii nu fuseseră binecuvântați cu urmași sau poate aceștia decedaseră înaintea părinților. În aceste situații, conform succesiunii legale, un număr mare de rude obțineau dreptul de a moșteni – rudele colaterale⁵¹. Aceste situații impuneau practic dezmoșteniri, întrucât numărul mare de persoane care dispuneau de vocația succesorală implica o fărâmițare excesivă a patrimoniului. De cele mai multe ori, una singură dintre rude era preferată tuturor celorlalte, conform voinței testatorului, în timp ce ceilalți moștenitori cu vocație succesorală erau exheredați printr-o clauză expresă cu blestem inclusă în cadrul testamentului.

Aflăm astfel dintr-o scrisoare de mărturie a Doamnei Safta, soția răposatului domn al Moldovei Gheorghe Ștefan, faptul că sora ei, Paraschiva Săcheloaie, a lăsat la moartea ei satul Nisporești nepoților ei, feciorii hătmănesei Anița: “Adecă eu Safta, ci am fostu Doamna răpăusatului a lui Gheorghe Ștefan vodă scriu și mărturisesc cu sufletul meu pentru satul, pentru Nisporești, ce au fostu al răposatei surorii mele Paraschivei Sacheloaie, cum la darea sufletului dumisale, toate trebile și-au tocmnit și și-au așezatu moșiile nepoților”. Satul Nisporești revine însă numai băieților, Vasile și Neculai, fetele hătmănesei cât și alți nepoți fiind excluși de la moștenire: “Deci satul Nisporești l-au datu dumneaei cuconilor dumisale hătmănesei, însă numai feciorilor, iar nu fetelor nici alți nepoți”. Pentru a-și întări dania și dorința, testatoarea adaugă diatei sale un interdict adresat rudelor, întărit de un blestem, reluat de către sora testatoarei, Safta, în scrisoarea sa: “Iar cari dinte nepoții ce vor vrea să strice dania, dumisale răpăusatei surorii mele ce au lăsat cu răpăusarea sufletului dumisale și cu voia noastră iar unii ca aceia să fie procleți și trecleți și neiertăți de Domnul Dumnezeu și de 318 oțeți și de noi să fie blestemați și neertați cari vor vrea să strice aceasta”⁵².

Aflăm despre un caz asemănător dintr-un alt zăpis de mărturie, al lui Toma postelnicul. Prin zăpisul său, acesta mărturisește ultimele dorințe ale răposatei jupâne Mărica cluceroaie, dorințe exprimate “la darea sufletului ei”. Testatoarea nu fusese binecuvântată de Dumnezeu cu vreun fecior, fapt pentru care unul dintre nepoții ei, preotul Vasile din Șerbești, este preferat altor rude cu vocație succesorală.

⁵⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, nr. VII, p. 8-9.

⁵¹ Mihai Ruja, Horea Oprean, *Istoria dreptului românesc*, Arad, 1996, p. 162.

⁵² Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, nr. VII, p. 8-9.

Acest nepot s-a dovedit a fi preocupat de soarta rudei sale, căci “fiindu-i preutul nepot și au slujit den pruncia lui la dumnealor”. Mai mult decât atât, în clipele grele ale agoniei, tot Vasile va fi cel care îi va fi aproape Măricăi, rugându-se pentru sufletul ei și pentru iertarea tuturor păcatelor acesteia. Nu în ultimul rând, același nepot s-a ocupat și cu înmormântarea și se va ocupa și de pomenirile ce trebuie făcute după obiceiul creștin: “Și s-au prilejuit nepotul său, popa Vasile den Șerbești, *de au pricestuit și au făcut masle și rugă, înaintea morții dumisale, și au scris toate trebele la moartea dumisale* [...] Și s-au rugat la moartea dumisale preutului, ca să aibă a ruga pe milostivul Dumnezeu la sfântul jărtvânic și la sfântul prestol, unde se slujește sfântul agneț, unde iaste nădejdea creștinătății”⁵³.

Nepoții erau preferați altor rude deoarece ei își dovedeau atașamentul și păreau a fi persoane de încredere, capabile să ducă la îndeplinire totalitatea dorințelor testatorului. Astfel, Maria lui Isac Stârcea lasă prin diată nepotului său Constantin Macri moșia sa din Popeni. Acest Constantin se pare că ar fi fost o persoană de o probitate morală incontestabilă atâta timp cât este preferat chiar unei fiice a testatoarei, încă aflată în viață. Maria lui Isac Stârcea rămăsese văduvă, iar feciorii ei trecuseră în împărăția dreptilor, singura urmașă directă fiind o fiică Tofana. Această situație este interesantă tocmai din această perspectivă: a dezmoștenirii unui urmaș direct în favoarea unei rude colaterale. Calculul testatoarei se va dovedi în cele din urmă cel corect, căci, chiar dacă ea își dezmoștenește fiica, ea reușește să nu o uite în cadrul diatei sale, asigurându-i acesteia tot ceea ce își mai dorea poate – o bătrânețe fără griji. Această fiică a Mariei, Tofana, este căsătorită, însă, fiind stearpă, nu poate să îi ofere soțului ei niciun urmaș. Maria lui Isac Stârcea alege astfel să îi testeze moșia sa nepotului ei, însă îi impune acestuia să aibă grijă de fiica ei în eventualitatea în care Tofana ar rămâne săracă după decesul soțului ei: “Iar dumnealui (Constantin Macri) să mă grijească în viața meaden ce mi va trebui și după viață să mă comânde *așijdere și o fată a me anume Tofana, care este stearpă de i se va prilejui să rămână de sofu său săracă să aibă a o socoti și a o primi la sinea să o grijească ca și pre mine*”⁵⁴.

⁵³ DRH, A. Moldova, XXIII, nr. 254, p. 297-298.

⁵⁴ Situația aceasta este extrem de interesantă din perspectiva implicațiilor de natură juridică și morală pe care le presupune. Maria lui Isac Stârcea, rămasă văduvă și fără alți fii, se îngrijește de destinația averii sale impunând familiei voința sa proprie. Lăsând averea nepotului ei Constantin Macri, testatoarea își exprimă astfel clar dorința ca moșia să rămână în cadrul familiei. Moștenitoarea de drept, fiica ei Tofana, era căsătorită, iar în cazul în care moșia ar fi intrat în posesia ei, ea ar fi putut testa moșia în favoarea soțului ei, sau poate chiar soțul ar fi emis pretenții asupra moșiei. Se ajunge astfel la o variantă convenabilă tuturor: moșia intră în posesia unei rude destoinice și de deplină încredere, rămânând astfel în cadrul familiei. Tofana, credem noi, și-ar fi dat și ea acceputul pentru realizarea acestui artificiu juridic. Sub spectrul unei bătrâneți grele și plină de lipsuri ea nu mai are decât grija tihnei ultimelor zile din viață, tihnă pe care Constantin, prin parafarea acestei înțelegeri, i-o garanta. Maria se împăca și cu sine însăși, cu familia și cu lumea în general. Ea clarifica astfel problema unei succesiuni ce putea deveni complexă prin moartea ei și a fiicei Tofana. Urmașii cu vocație succesorală ar fi fost foarte numeroși, ceea ce ar fi dus la o fărâmițare excesivă a moștenirii. Mai mult, după cum am mai spus, chiar familia soțului Tofanei ar fi putut emite unele pretenții la moștenire, cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXII, nr. 3, p. 2-3.

Am dori, în încheiere, să mai aducem în discuție un alt caz, poate cel mai interesant și edificator din perspectiva discuției noastre. Este situația diatei unei anume Țațo, sora răposatului Paladie fost vistiier care își testează bunurile în favoarea unuia dintre nepoții ei, Enache, fiul surorii sale Vrana. Acestuia îi sunt testate niște case în Iași, un loc de prisacă la Miroslava, lângă Iași, și o prisacă din hotarul Bălțaților, ținutul Cârligătura. Amănuntul care evidențiază acest act în raport cu altele este autoritatea de care se bucură testatoarea ei în cadrul familiei. Voința și dorința ei este ca numai unul dintre nepoții ei să stăpânească aceste moșii după moartea sa. Ceilalți nepoți, care sunt astfel dezmoșteniți, nu trebuie doar să se mulțumească cu acest statut, ci sunt chemați pentru a întări, prin semnăturile lor, dania: “Însu când am făcut această scrisoare de la mene, chematu-mi-ami și alți nepoți ai mei. Anume nepotu-mieu Gavril, fiul frățâne-mieu, răposatului Paladie biv vistiernicuși Toader, iarăși nepoto-mieu, tij feciorul frățâne-mieu Pălădie biv vistiernic, și au fostu Cârștian, generele nostru, ce-mi ține iarăși o nepoată, tij fata a frățâne-mieu, lui Pălădie biv vistiernic. De ce și acești nepoți ai mei, ce mai sus scriu, au iscălitu toți acestu zapis”⁵⁵. Prin acordul pe care și-l dau, ceilalți nepoți nu doar consimt la hotărârea pe care Țațo o ia în privința devoluțiunii averii sale, ci se și leagă a o respecta întocmai⁵⁶. Autoritatea morală de care se bucură Țațo în cadrul familiei pare să fie un aspect deloc de neglijat. Nepoții nu sunt nemulțumiți, nu protestează, ci acceptă dorințele de pe urmă ale mătusei lor. Deși rare, aceste cazuri ne edifică în ceea ce privește puterea reală pe care o are o persoană mai în vârstă asupra celorlalți membri ai familiei.

D. *Ad sanctos și apud ecclesiam*

Testamentul era și un mijloc prin care testatorul putea impune grupului familial un loc unde ar dori să fie înmormântat. Grijă pentru lumea de dincolo este

⁵⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași, I: Acte interne (1408-1660)* (editate de I. Caproșu și P. Zahariuc), nr. 425, p. 484-485.

⁵⁶ Un prim pas către acceptarea de către rudele dezmoștenite a dorințelor expuse în testament este *laudatio parentum*. *Laudatio parentum* este un procedeu ce apare în Occident către secolul al IX-lea, deși are antecedente chiar în secolul al VII-lea. El apare în contextul în care testamentele sunt mai mult niște acte de adâncă pioșenie creștină. Cum marea majoritate a averii mergea de regulă către Biserică, a trebuit să se găsească o soluție prin care să se evite situațiile litigioase când, după moartea dispozanțului, rudele atacau în justiție testamentul considerându-se nedreptățiți. Asemenea situații conflictuale între succesori și Biserică nu erau rare în cotidianul acelor vremuri, iar de multe ori Biserica era cea care pierdea. În aceste condiții, unii testatori au recurs la acest procedeu prin care obligau pe rude, îndeosebi pe copii și soție, să consimtă la daniile făcute, cosemnând testamentul șefului familiei. Această *laudatio* a acelor apropiați, a rudelor, era considerată ca fiind o renunțare anticipată la toate revendicările ulterioare. Deși pare un procedeu care obligă pe succesori, adevărul este că acesta creează obligații de ambele părți. Astfel, situațiile litigioase sunt eliminate, însă și succesori de drept încep să dispună, puțin câte puțin, de mici părți din avere, căci ei admiteau să semneze actul în schimbul unei părți din bunuri. Era practic o situație de compromis, pe de o parte Biserica evita să mai fie atacată în instanță, iar pe de altă parte moștenitorul nu era exheredat cu totul. Acea mică parte pe care moștenitorul o primea în schimbul acceptului său se va mări treptat până când proporția dintre cele donate Bisericii și cele lăsate familiei va ajunge la un nivel decent. Jean Engelmann considera chiar că apariția acestui procedeu marchează “*primul retur ofensiv al ideii de coproprietate germanică*”, cf. Jean Engelmann, *op. cit.*, p. 34-35.

majoră. Moartea nu este considerată a fi decât Marea Trecere către viața adevărată, căci viața lumească nu este altceva decât o pregătire pentru acest moment. În aceste condiții, dispozanțul este preocupat de destinația corpului său, așa cum este preocupat și de salvarea sufletului, condiționată de slujbe și rugăciuni.

Învățătura creștină consideră că trupul este păcătos, doar sufletul având virtuți ce îl pot înălța dincolo de condiția păcatului. Segregarea viață-moarte este clar evidențiată de către apostolul Matei: “Dumnezeu nu este un Dumnezeu al celor morți, ci al celor vii”⁵⁷. Numai după înviere relația filială este reluată: “Căci la înviere ei nu se vor însura și nici nu se vor mărita, ci vor fi ca îngerii lui Dumnezeu”⁵⁸. Astfel, după eliberarea sufletului, groapa în care este depus trupul neînsuflit nu poate avea altă destinație decât aceea de a-l păstra sigilat prin ritual până la Judecata de Apoi, chiar dacă trupul va fi dematerializat⁵⁹. De aici și importanța acordată trupului, corpului mort care este sanctificat odată cu îngroparea lui în cimitir, devenind astfel intangibil⁶⁰. Doriința de a avea un mormânt atât de aproape de Biserică, sau chiar în Biserică în unele cazuri speciale, este dată de proximitatea sfinților. Știm foarte bine că fiecare biserică, pentru a putea fi târmosită, avea nevoie de câteva relicve care sunt păstrate în altar. Ori tocmai proximitatea acestor relicve făcea pe oameni să își dorească o înmormântare *ad sanctos*⁶¹, lucru care, credeau ei, le înlesnea mântuirea. Mai mult decât atât, însăși Biserica reprezenta un loc ideal de îngropăciune, întrucât ea putea fi considerată unul dintre cele mai sfinte locuri – era locul unde se celebrău periodic slujbele religioase. Astfel, pe lângă proximitatea sfinților ce reprezenta o garanție pentru ziua Judecății de apoi, este preferată și înmormântarea *apud ecclesiam*, caz în care Biserica joacă rolul spațiului care prin sacralitatea sa poate înlesni mântuirea. Vedem astfel cum testatorii, indiferent de condiția lor socială, cer să fie înmormântați în biserici, mănăstiri, tocmai pentru că se credea că astfel mântuirea era mai aproape.

Aflăm astfel, dintr-un zapis al Anastasiei, fiica Doamnei Dafina, soția lui Istratie Vodă Dabija, că Nicolae vistiernicul și jupâneasa sa Alecsandra au făcut danie sfintei mănăstiri Cetățuia, unde este hramul Sf. Apostoli, o jumătate de sat, cerând ca la moartea lor, pe patul de moarte, să fie înmormântați în sfânta mănăstire: “să fie pentru pomenirea lui Nicolae și jupănesii sale Alecsandra, ca trupurile lor să fie duse și astrucate acolo, după cum au zis pe patul de moarte”⁶². Unii testatori pot fi mult mai preciși chiar în ceea ce privește cererile de acest fel: Mihai cupeț postăvarul

⁵⁷ Matei, 22, 32.

⁵⁸ Marcu, 22, 30.

⁵⁹ Petre Munteanu Beșliu, *Practici funerare în Evul Mediu – cercetări arheologice și evaluări culturale, în Istorie și tradiție în spațiul românesc, IV: Comunicările sesiunii “Zilele antropologiei românești”. Morminte, monumente funerare și ritualuri de înmormântare, Sibiu, 17-19 octombrie 1997, București, 1998, p. 77-103 (80-81).*

⁶⁰ Iolanda Țighiliu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV- XVII, București, 1997, p. 262.*

⁶¹ Teoria înmormântării *ad sanctos* este larg dezvoltată de Philippe Aries în cadrul uneia dintre lucrările sale, vezi Ph. Aries, *L'homme devant la mort*, Paris, 1977, în special capitolul al II-lea: *Ad sanctos; apud ecclesiam*, p. 37-97.

⁶² T. Bălan, *op. cit.*, III, nr. 67, p. 84-85.

din București cere “îpitropului” său să fie înmormântat în biserica Sfântul Gheorghe, însă precizează clar locul unde vrea ca trupul său să fie înmormântat: “A treia, zicu după ce îmi voi da sufletul în mâna lui Dumnezeu lasu ca al meu suflet ca să mă îngroape la Sveatii Ghiorghe *înlăuntru în la dreapta* și lasu să se dea mănăstirii taleri 100”⁶³. O cerere asemănătoare formulează și Chirica camerașul; în cadrul diatei sale el, cere să fie îngropat în tinda mitropoliei: “Și iarăși mai lasu, tot la sfânta mitropolie taleri 100 pentru îngroparea mea în tinda bisericii”⁶⁴.

Nu doar proximitatea sfinților sau sacralitatea unui spațiu precum biserica îi făceau pe testatori să impună familiei un loc de înmormântare precis. În unele cazuri se căuta proximitatea familiei, a pământului natal și a locurilor dragi. Astfel, unii dintre domnii moldoveni și munteni sau doamnele lor care și-au găsit sfârșitul în pribegie nu uitau să impună executorilor lor testamentari ca trupurile lor să fie înhumate în pământul țării. Astfel, Miron Barnovschi, prin intermediul testamentul său, cere că trupul să-i fie adus în țară, să nu rămână printre străini, și cere ca să fie înmormântat în biserica ctitoriei sale, mănăstirea Dragomirna, pe care acesta dorea probabil să o transforme în necropolă a familiei sale: “De ni se va prileji moartea aici la mâna acestor păgâni, să pue acești boieri nevoieță, să nu-mi zacă oasele în păgânătate ce să le aducă în țară, să le îngroape la sfânta mănăstire Dragomirna”⁶⁵.

La fel, Doamna Marghita⁶⁶, soția răposatului Simion Vodă Movilă, murind retrasă în pribegie în Ungaria, cere prin testament ca trupul ei să fie adus în Moldova, pentru a fi înmormântată alături de strămoșii ei. Aflăm acest lucru dintr-un ordin pe care îl adresează guvernatorul Transilvaniei, Ștefan Bethlen, autorităților din Ardeal, cerând ca alaiul ce transporta trupul răposatei Doamne, însoțit de fiul ei mai mic, Ion Movilă, să fie bine primit și găzduit pretutindeni: “Fiindcă în vremile de odinioară Măria Sa Doamna văduvă a lui Simion Vodă împreună cu fiul său în băjenia ei de acum s-a cerut sub aripile Maiestății Sale, milostivul nostru Domn, și a și petrecut până acum în Țara Ungurească a Maiestății Sale, unde chemând-o Dumnezeu din

⁶³ Gh. Lazăr, *op. cit.*, nr. 4, p. 421-425.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 6, p. 427-429.

⁶⁵ DRH, A. Moldova, XXI, nr. 333, p. 424-427.

⁶⁶ Doamna Marghita a lui Simion Movilă voievod a constituit pentru mult timp o problemă de genealogie în ceea ce privește arborele Moveștilor. S-a crezut, o vreme, că ar fi provenit dintr-o familie ungurească, dat fiind prenumele acestei doamne și statomicirea ei în Ardeal, după domnia fiului ei Gavril în Muntenia. În 1957, D. Ciurea emite ipoteza cum că părinții Marghitei ar fi “Gavrilaș mare logofăt și Sârca” (D. Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII*, “Studii și Cercetări Științifice. Istorie”, 2/VIII, 1957, p. 324-327), afirmație doar în parte adevărată căci, într-adevăr, Marghita era fiica unui Gavrilaș logofăt, dar nu a lui Gavrilaș Mateiaș, logofătul cel mare al lui Vasile Lupu. Sever Zotta a fost primul care a lansat ipoteza cum că Marghita ar putea fi fiica lui Gavrilaș Hăra logofăt (Sever Zotta, *Un indiciu genealogic privitor la Doamna Marghita (Melania) a lui Simeon Movilă V. V.*, “Revista Arhivelor”, I (1924), p. 137-145), ipoteză ce nu a fost luată în seamă, însă care s-a dovedit a fi cea corectă, conform demonstrației ample pe care o face Ștefan Gorovei, cf. Ștefan S. Gorovei, *Miscellanea*, AIIAI, 19 (1982), p. 657-672 (670-672).

această lume, înainte de moarte a lăsat prin testament fiilor săi, ca trupul ei mort, rece, să fie îngropat cu cinstă în Biserica zidită din strămoși în Moldova”⁶⁷.

O cerere asemănătoare formulează și Constantin Șerban voievod⁶⁸ în cadrul testamentului său: “În privința îngropării corpului meu, aceasta vreau, dacă se poate, prin grația iubitei mele soții și apoi cu voia prea seninului meu domn milostiv, *ca să fie îngropat lângă trupurile străbunilor mei în Țara Românească*”⁶⁹.

Mai există și unele cazuri când grijile în ceea ce privește soarta trupului erau dublată și de o dorință de “publicitate” *post mortem*. Unii testatori cer astfel ca pe lângă înmormântarea într-un loc anume să le fie cinstită memoria și de punerea unei pietre comemorative. Astfel, Ilinca, fata lui Mușat logofătul și soția lui Afendule căpitan cere “să mă îngroape la Colțea în biserică, puindu-mi piatră pre mormânt pentru pomenire”⁷⁰. La fel, jupâneasa Adriana, soția lui jupan Constandin, testează mare parte din avere mănăstirii Sărindariului, cerând să fie înmormântată la unul dintre schiturile acestei mănăstiri, iar la trei ani de la moarte să i se așeze pe mormânt o piatră gravată cu numele ei: “și pe mine să mă îngroape în schitul mănăstirii, la Boldești. Și pe mine la trei ani să mă caute și să pue pe mormânt piatră săpată pe numele meu”⁷¹.

Concluzii

Testamentul ne apare astfel ca unul din instrumentele prin care șeful familiei reușește să domine grupul familial impunându-și propriul mod de percepere a

⁶⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX: *Acte și scrisori (1614-1636)*, București, 1937, nr. 202, p. 251-253.

⁶⁸ Domn care îi succede în scaunul Țării Românești lui Matei Basarab, Constantin Șerban are parte de două domnii în Muntenia – prima mai lungă (1654-1658) și încă una foarte scurtă (1/11 mai-25 mai/4 iunie 1660) – și alte două domnii scurte și în scaunul de la Iași (octombrie-noiembrie 1659 și 17/27 ianuarie-17/27 februarie 1661). După 1661 se retrage în Polonia revenind pe pământul Țărilor Române în noiembrie 1673, când participă, cu un steag de moldoveni, sub comanda marelui hatman polonez Jan Sobieski, la bătălia de la Hotin, sperând că va fi reînscăunat în Țara Românească. A mai revenit o dată, în ianuarie 1675, când îl întâlnește la Soroca; în fruntea a 6.000 de oșteni va participa la luptele antiotomane din Ucraina. După aceea, bătrân, s-a retras la moșia Waniowice, dăruită în 1682 de către regele Jan Sobieski, primind și venitul moșiilor sale din Țara Românească de la nepotul său de soră, Șerban Cantacuzino, *Istoria românilor*, V: *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)* (coordonator Virgil Cândea), București, 2003, p. 171.

⁶⁹ Bătrân și uitat, Constantin Șerban își redactează testamentul în limba polonă la 28 februarie 1685. Peste patru luni, soția lui, Doamna Nedelea, înscrie ineditul testament al lui Constantin Șerban în registrele notariale din Przemysl, cu acest prilej declarându-l pe bătrânul voievod răposat. Așadar, fostul domn al Țării Românești moare la Waniowice lângă Sambor în Galiția, între 28 februarie și 7 iulie 1685. Mormântul lui Constantin Șerban se află foarte probabil la mănăstirea Lawrow, în imediata apropiere a moșiilor sale. În pomelnicul acestei mănăstiri, bătrânul domn este trecut între ctitori. Această teorie este o simplă ipoteză, consideră Petre P. Panaitescu, întrucât cronica manuscrisă a mănăstirii redactată în limba polonă în anul 1784 nu pomeneste pe domnul muntean între cei îngropați acolo. Un lucru este sigur însă, și anume faptul că rămășițele pământești ale domnului muntean nu au fost niciodată repatriate în Țara Românească, așa cum el ceruse în cadrul testamentului său, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, Anexa XII, p. 421-425.

⁷⁰ Gh. Lazăr, *op. cit.*, nr. 5, p. 425-426.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 8, p. 432-433.

viitorului ulterior morții lui. Modificând succesiunea legală, impunând un anumit model succesoral, protejându-și soția supraviețuitoare, dezmoștenind pe feciorii nevrednici, testatorul face apel la puterea și la ascendentul moral de care dispune, impunând familiei dorințele și propria voință.

Am demonstrat că testamentul reprezintă în primul rând un act prin care testatorul își manifestă grija pentru posteritate, pentru perioada ulterioară morții sale. Preocupat de destinul grupului familial și al fiecărui membru în parte, el este cel care distribuie rolurile și drepturile de care dispune fiecare dintre membrii clanului. Voința testatorului, exprimată în scris, poate produce efecte juridice pe parcursul a mai multor generații posterioare. Întoarcerea permanentă la textul testamentului reprezintă o dovadă a autorității de care se bucura testatorul în cadrul familiei.

Diatele sunt un mijloc prin care testatorul își poate proteja soțul supraviețuitor. În condițiile în care acesta era dezavantajat de către codurile civile în ceea ce privește devoluțiunea moștenirii, diata devine mijlocul prin care testatorul își impune voința, îmbunătățind situația soțului supraviețuitor, dezavantajat de principiile dreptului civil.

Nesocotirea autorității părintești de către copii sau alți membrii ai familiei poate deveni un motiv întemeiat pentru dezmoștenire. Am subliniat astfel că, în conformitate chiar cu prevederile legale, părinții se pot folosi de puterea acordată de regulile obișnuielnice și pot exclude de la moștenire pe feciorii nevrednici și nesupuși dar și pe alți membrii ai familiei care nesocotesc ierarhiile și nu se supun regulilor.

Grija pentru suflet și mântuire sunt alte aspecte ce răzbat din textele testamentelor. Dorința de a fi înmormântat aproape de locurile sfinte, condiție ce înlesnește mântuirea, face ca testatorii să ceară expres familiei un loc anume unde să fie înmormântat. Cererile de acest gen pot fi însoțite uneori de detalii precise, câteodată și din dorința de publicitate *post mortem*.

Testament – a Manner of Exercising the Power of the Parent upon his Family Abstract

The testament appears as one of the instruments of domination of the head of the family over his family, imposing his own way of perception of the future after his death. Modifying the legal succession, imposing a certain type of succession, protecting the surviving wife, disinheriting the unworthily sons, the head of the family appeals to his power and his moral advantage and imposes his own will and wishes upon his family.

I have proved that the testament represents mainly an act that allow the manifestation of the testator's concern for the posterity, for the period ulterior his death. Preoccupied by the destiny of each member of the family, he is the one who distributes the roles and rights of each member of the clan. The testator will, expressed in writing, may produce judicial effects over several posterior generations. The permanent return to the text of the testament represents a proof of the authority of the testator within the family.

The testament is a mean used by the testator to protect the surviving spouse. When the spouse was disadvantaged by the civil codes pertaining the devolution of the heritage the testament becomes the mean to impose the testator's will, improving the status of the surviving spouse, disadvantaged by the stipulations of the civil code.

The children or other family members' disregard of the parents' authority might become an well founded reason for disinheriting. I have emphasized thus that, according to the legal provisions, the parents may use the power given by the tradition and can exclude from heritage the unworthily and disobedient sons, but also the other members of the family that disregard the hierarchy and disobey the rules.

The concerns for soul and salvation are other aspects observable in the texts of the testaments. The wish to be buried near the holly places, condition contributing to salvation, leads to the express demand of the testators for a certain place where he should be buried. The demands of this nature might be occasionally accompanied by précised details, sometimes generated by the wish of *post mortem* publicity.

Colonia italiană din București (1850-1918) (I)

Alina Dorojan

Motto: *Cetățeni italieni [...], veniți în România,
care este o țară bogată și are un popor
foarte primitiv, de origine latină, ca și noi*¹.

Emigrația italiană în întreaga lume a fost un fenomen, care, deși a luat proporții inegalabile după 1861, odată cu proclamarea Regatului Italian, s-a desfășurat pe o perioadă mult mai generoasă, începută cu secole în urmă..

Italia fuori d'Italia a făcut ca diaspora italiană să își întindă brațele pe întreg mapamondul, nici spațiul românesc nefiind ocolit. Până la 1850, când la București prezența italienilor era deja constituită într-o comunitate relativ stabilă, emigrația italiană în spațiul românesc a fost marcată de prezențe sporadice de-a lungul secolelor, menționate de izvoare scrise și uneori numismatice.

Deși mai subtile, direcții ale emigrației italiene au vizat și Europa de Est, inclusiv Principatele Române. Cea mai mare parte a acestei emigrații italiene în spațiul românesc, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în 1918, a reprezentat-o emigrația temporară sau sezonieră. Termenul se referă, în general, la grupurile mai mici sau mai mari de muncitori, de diferite specializări, care părăseau Italia la începutul primăverii, în lunile martie-aprilie, și reveneau fie la sfârșitul toamnei, în noiembrie, fie la începutul iernii, în decembrie². Există și excepții, când emigrația temporară se întindea pe o perioadă mai lungă de timp, de câțiva ani, stipulată în contractul de muncă. În aceste condiții, emigrația sezonieră sau stațională s-a deosebit de cea temporară prin repetarea din timp în timp, în vreme ce emigrația temporară, deși întinsă pe o perioadă mai scurtă sau mai lungă de vreme, nu a presupus obligativitatea revenirii în România.

Fenomenul emigrației sezoniere și temporare a fost familiar italienilor de-a lungul secolelor, însă motivele nu au fost mereu aceleași. Căutarea unor locuri de muncă în afara granițelor după 1861 fusese determinată de situațiile economică și politică interne precare, care au condus la criza agrară din 1873-1879, aliniată celei mondiale, și de criza economică dintre 1881 și 1894. Venirea italienilor în România a făcut parte din marele fenomen de emigrație italiană și a fost atrasă în această zonă a

¹ Parohia "Prea Sfântul Mântuitor"(Biserica Italiană),
<http://www.arcb.ro/parohii/bucuresti/bis_ital.html> [accesat la 29 decembrie 2005].

² Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell'emigrazione italiana in Romania nel periodo 1879-1914: il Veneto come principale serbatoio di piccole comunità in movimento*, în *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciati di storie comuni* (ed. Grigore Arbore Popescu), Roma, 2003, p. 245-261 (245-246).

Europei de Est de apariția unei noi piețe de muncă, determinată, printre altele, și de procesul de modernizare a infrastructurii statului român, care le oferea muncitorilor italieni posibilitatea de a-și pune la dispoziție serviciile în domeniul generos al construcțiilor, considerat de istoricii italieni una dintre specializările naționale ale forței de lucru din Peninsulă.

Emigrației temporare i s-a alăturat și fenomenul stabilirii permanente a unor italieni, cel mai adesea împreună cu întreaga familie adusă din Italia, în zone urbane sau rurale ale României, unde au luat naștere mici colonii italiene. Această emigrație a italienilor în spațiul românesc având caracter definitiv, poartă numele de emigrație permanentă. Datele de care dispunem privind coloniile fixe ale italienilor din România sunt reduse ca număr și destul de confuze. Deși unele surse plasează începutul coloniilor permanente odată cu deceniul 1880-1890, cum este cazul studiului lui Valerio de Sanctis³, există atestări ale unor colonii italiene în spațiul românesc și mai devreme de această dată⁴. Faptul că, în 1881, Legația Italiană solicita Ministerului român de Interne un recensământ al italienilor stabiliți în România, pe lângă cei aflați temporar la lucru sau în simplă trecere, arată că existența unor colonii fixe este anterioară deceniului 1880-1890⁵.

Emigrația permanentă a fost precedată de cea temporară, cum a fost cazul grupului de muncitori trentini din Transilvania, care, emigrați în 1851 cu un contract de muncă, au revenit în zonă, de unde au trecut granița în Muntenia, unii stabilindu-se la Câmpulung-Muscel, unde a luat naștere treptat o colonie italiană. Edificator a fost cazul fraților Bosin, aflați printre muncitorii trentini, care, întorși în spațiul românesc, și-au dezvoltat o adevărată afacere în domeniul construcțiilor, devenind antreprenori foarte apreciați în zonă, dovadă stand numeroasele lucrări la care au participat, unele păstrând încă mărturie prezența lor la Albești sau în Sighișoara⁶. Nu întâmplător, la Albești erau atestați în 1872, șase pietrari italieni: Andrea Mezero [sic!], Raimondo Angenoloti [sic!], Leonardo Moro, Luigi Vidoni, Antonio Dusu, Maria Mezero [sic!]⁷.

După rezultatele cercetării întreprinse până în prezent, coloniile cele mai compacte și mai numeroase din România s-au situat în București și Dobrogea. Alte colonii italiene s-au aflat la Târgoviște, Râmnicu-Vâlcea, Sinaia, Câmpulung-Muscel, Craiova, Brăila, Galați, Iași.

Colonia fixă a italienilor din București

Nu se cunoaște cu precizie momentul apariției unei colonii fixe de italieni în București, dar prezența italienilor în oraș a fost atestată de nenumărate ori de-a lungul veacurilor, ceea ce indică faptul că emigrația temporară a precedat formarea unei colonii stabile.

³ Valerio de Sanctis, *L'emigrazione italiana in Romania*, "L'Europa Orientale", III (1923), nr. IX-XI/septembrie-noiembrie, p. 688-697.

⁴ R. Dinu, *op. cit.*, p. 256.

⁵ ANIC, fond Ministerul de Interne. Direcția Generală a Statisticii [în continuare, ANIC, DGS], ds. 1396/1881 și 1405/1882.

⁶ Viorica Burcă, *Contribuții la studiul emigrației trentine în România*, Brașov 2004, p. 38 ș. u.

⁷ ANIC, DGS, ds. 1172/1871.

O primă atestare a unei comunități italiene în București se face în 1848, în registrele parohiale ale capelei catolice “Sfânta Ana”, ținute între 1848 și 1889 de către clericul francez Bernard Fontanel⁸. Hirotonisit cu permisiunea Propaganda Fide, devine în Valahia “duhovnicul francezilor și italienilor”, iar “pentru serviciul divin întrebuița capela episcopală «Sfânta Ana» și ținea sub titlul de «Parohia Sfânta Ana» registre parohiale, despre care franciscanii de la Bărăția nu erau încântați”⁹. S-au păstrat mai ales documente privind starea civilă a credincioșilor catolici, printre numele cărora erau menționate și o serie de credincioși italieni.

Din spusele arhiepiscopului Raymund Netzhhammer, după ce reședința episcopală de la Bărăția a fost distrusă în incendiul din 8 aprilie 1847, o nouă reședință având capelă particulară a fost dată în funcțiune în toamna anului 1848, unde “vin numai francezi și italieni, de când la Bărăția sunt franciscanii cei noi”¹⁰. În curtea episcopiei, cu permisiunea eforiei Capitalei, era repusă în funcțiune școala de fete pentru instrucție în limba germană, maghiară, română și franceză, și, dacă se găseau eleve, și în italiană. Printre instructorii școlii se afla și profesoara italiancă Maria Massenza, care în urma unor neînțelegeri părăsește școala episcopală și se mută împreună cu soțul ei la Craiova, unde fondează un pension de fete propriu¹¹. După aducerea călugărițelor “Damele Engleze”, *English Fräulen*, în toamna anului 1852, de către episcopul Angelo Parsi de la mănăstirea principală Nymphenburg, de lângă München, școala devine faimoasă, fiind vizitată și de Elisa Știrbei, soția domnitorului român Barbu Știrbey. Printre călugării pedagogi din curtea episcopală se aflau și pasioniști italieni, printre care Giovanni Battista, revenit în 1863 la Roma, și Augustino Bernardoni, originar din Lepignano, numit paroh la Cioplea la 30 octombrie 1849. La 13 noiembrie 1863, noul episcop catolic, Joseph Pluym, aduce cu el doi italieni, fiind precedat în următoare perioadă și de alți conaționali¹².

Sunt puține datele pe care le cunoaștem despre începuturile coloniei italiene din București, cele mai multe fiind sporadice și referindu-se la presupuși membri ai acestei comunități. Un caz aparte l-au reprezentat călugării pasioniști de origine italiană din Valahia, reprezentanți ai Ordinului Sfântului Paul, principalul instrument misionar întrebuițat de Sfântul Scaun în Valahia și Bulgaria începând cu finele secolului al XVIII-lea. Pentru anul 1850, cunoaștem despre italieni că erau organizați în jurul Capelei catolice “Sfânta Ana”, pe care o frecventează alături de francezi, după venirea călugărilor franciscani la Bărăția, unde probabil credincioșii italieni din Capitală mergeau înainte de 1848. Existența unei comunități a italienilor în București este întărită de plângerea pe care consulul austriac la București o înainta la 1

⁸ Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice București [în continuare, AARCB], fond Auner, cutia XXVI, ds. 21/1850, 22, 23/1852, 25/1853, 27, 29/1854, 35/1855, 40/1856, 91, 99/1861, 1858-1872, 1863-1887; 1873-1889.

⁹ Raymund Netzhhammer, *Reședința Episcopală din București. O contribuție la istoria archidiocesei, București*, 1923, p. 41.

¹⁰ *Ibidem*, p. 29-36.

¹¹ *Ibidem*, p. 38-42.

¹² *Ibidem*, p. 51-74.

februarie 1861 lui Ludovico Chietti, în care protesta că preoții ortodocși eliberează certificate supușilor italieni fără a fi legalizate¹³.

Italianii ai micii comunități bucureștene au fost menționați în diverse surse la mijlocul secolului al XIX-lea, printre care arhitectul Bonomelli, care în vara anului 1854 se ocupa de extinderea pensionatului de fete al Călugărițelor Engleze, spălătoreasa Maria Cioppolani, care în 1847 era repartizată succesorului episcopului Malojani, episcopul Angelo Parsi¹⁴. În *Istoria Bucureștilor*, Constantin C. Giurescu menționa că primul posesor de masă de biliard pe care l-a cunoscut Bucureștiul, era un anume bărbier “Michel sau Michali”, născut la Veneția; de asemenea, aflăm că în 1841 exista o cafenea a italianului Zanelli și că pe la 1850 cea mai reputată dintre cofetăriile Capitalei era cea a lui “Giovanni”, specializată în înghețată, care se găsea pe Podul Mogoșoaiei, în fața clădirii, pe atunci în construcție, a Teatrului Național. Un alt italian, Comorelli, deschisese o cofetărie mai modestă în Pasajul Român. În 1858, se deschidea pe strada Șelari, odată cu hotelul italianului Giovanni Fieschi, și un restaurant unde se serveau și mâncăruri italienești, ambele purtându-i numele, pe un loc cumpărat cu trei ani mai devreme cu 5.500 de “galbeni chesăricești, negăuriți”¹⁵. Printre cei care se ocupau cu gimnastica în București, se afla și un italian, Spinzi, “care se rătăcise prin București cu ocazia trecerii unui circ”¹⁶. Rămas în Capitală, făcea diferite figuri de acrobație prin piețe și localuri publice, fiind, mai târziu, numit de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza profesor de scrimă la școala militară din Iași¹⁷.

La fel de sporadice sunt și datele despre italienii conținute de registrele parohiale ale capelei “Sfânta Ana” între 1848 și 1889. S-au păstrat mai ales documente care înregistrează eliberarea de certificate sau buletine de botez, mai târziu a certificatelor sau buletinelor de naștere, precum și a certificatelor de căsătorie, a dispersiilor de căsătorie, a cererilor pentru dispersii de căsătorii mixte și aprobările lor, certificate de stare liberă și certificate de deces sau autorizații de înmormântare, unde printre numele credincioșilor catolici erau menționate și o serie de nume ale credincioșilor italieni. Astfel, în anul 1850 au fost înregistrate patru acte de căsătorie, dintre care una era mixtă, religia soților fiind diferită, și numai două în 1852, unul dintre ele fiind redactat în limba română cu caractere slave¹⁸. Unul dintre ele era eliberat pentru F. Picoli și Maria Marussig¹⁹. În 1853, pretura urbană Veneția solicită eliberarea unui certificat de căsătorie pentru Angelo Poffano²⁰. Un an mai târziu, inițiatorul acestor registre, abatele Fontanel explică Ordinului câte greutăți a

¹³ AARCB, fond Auner, cutia XXVI, ds. 91/1861.

¹⁴ R. Netzhhammer, *op. cit.*, p. 33, 54.

¹⁵ Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1966, p. 314, 326, 328-329.

¹⁶ Ioan George Lahovari, C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1899-1900, p. 765.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ AARCB., fond Auner, cutia XXVI, ds. 22-23/1852.

¹⁹ *Ibidem*, ds. 21/1850, f. 1.

²⁰ AARCB, fond Auner, cutia XXVI, ds. 25/1853.

întâmpinat la înmormântarea unui copil²¹. Chiar dacă, în 1855, avem un document care demonstrează că El. Cucaciano și I. Caroli declaraseră în fața a doi martori că vor boteza un copil, primul certificat de botez înregistrat apare abia în 1856, când parohul Neagoi Popic îl eliberase pentru Paraschiva Cumco²². În 1854, atrage atenția o declarație a unor martori, al căror nume nu îl cunoaștem, că numiții Philibert Labouret și Josephine Condemine au fost cununați chiar de Msg. Parsi²³.

În 1861, doctorul Bacalogu elibera un certificat de deces pentru Ludmila Mellini, moartă de pojar²⁴. Acest certificat se numără printre celelate cinci păstrate pentru acest an, cum se poate observa din tabelul următor. Patru categorii de certificate au fost eliberate de Capela "Sfânta Ana" pe parcursul anilor 1858-1872: de botez, de căsătorie, de deces și de stare liberă.

Principalele acte eliberate de Capela „Sfânta Ana” în perioada 1858-1872

Anul	Certificate de botez	Certificate de căsătorie	Certificate de deces	Certificate de stare liberă
1858	2	1	—	—
1861	6*	4	5	3
1862	10	5	4	2
1863	8	2	3	1
1864	4	2	—	1
1865	3	3	—	—
1870	3	1	—	—
1871	5**	—	—	—

Sursă: AARCB, fond Auner, cutia XXVI, ds. 1858-1872.

* Dintre cele șase certificate de botez, două erau dovezi eliberate de Capelă.

** Dintre cele cinci certificate de botez din anul 1871, unul era un buletin de naștere eliberat de primărie.

Pentru anul 1863 era eliberat și un certificat pentru prima împărțășanie. Încep să fie solicitate dispersiile pentru căsătoriile mixte; astfel, pentru anul 1863 s-au păstrat două astfel de cereri, doar pentru una rămânând dovada că a fost acceptată. În anul următor s-a păstrat o singură cerere de dispersie, împreună cu dovada acordului pentru ea și trei cereri, toate acceptate pentru anul 1865, numărul cel mai ridicat observat și pentru perioada următoare, trei dispersii existând și pentru anul 1878. Încep să fie înregistrate și autorizațiile de înmormântare, dar totodată se va vedea că certificatele de deces nu vor mai fi eliberate de Capelă, ci probabil de către o instituție de stat civilă. Există o singură excepție înregistrată în anul 1878. De altfel, certificatele de botez vor fi înlocuite cu certificatele sau buletinele de naștere,

²¹ *Ibidem*, ds. 29/1854.

²² *Ibidem*, ds. 35/1855, 40/1856.

²³ *Ibidem*, ds. 27/1854.

²⁴ *Ibidem*, ds. 99/1861.

excepție făcând anii 1876, 1878, 1881, 1885, când se mai păstrează și câte un certificat sau buletin de botez, și anul 1887, cu două certificate de botez²⁵.

Principalele acte eliberate de Capela “Sfânta Ana” în perioada 1873-1889

Anul	Certificate de botez	Certificate de căsătorie	Cereri de dispersie căsătorii mixte	Acceptarea cererilor de dispersie	Autorizații de înmormântare	Certificate de deces	Certificate de stare liberă
1873	2	1	–	–	22	–	–
1874	3	1	–	–	20	–	–
1875	6	–	1	1	10	–	–
1876	6	2	1	1	20	–	–
1877	6	–	–	–	20	–	–
1878	8	–	2	3	25	–	1
1879	10	–	–	–	13	–	–
1880	6	–	–	–	26	–	–
1881	8	2	–	–	12	–	–
1882	8	–	–	–	9	–	–
1883	6	1	–	–	8	–	–
1884	8*	–	–	–	12	–	–
1885	30	–	–	–	5	–	–
1886	17	–	–	–	4	–	–
1887	6	2	–	–	7	1	–
1888	1	–	–	–	–	–	–
1889	–	–	1	1	2	–	–

Sursă: AARCB, fond Auner, cutia XXVI, ds. 1873-1889.

*Unul dintre cele opt buletine de naștere era numit extras de naștere.

Introducerea cererilor de dispersie în tabel s-a făcut pentru a arăta că, și în anii pentru care nu s-a păstrat niciun certificat de căsătorie, au fost celebrate astfel de ceremonii, cum s-a întâmplat în cazul anilor 1875, 1878, 1889. Între 1873 și 1876, terminologia folosită pentru actele de naștere a fost cu precădere “certificate”, iar începând cu 1877 “buletine de naștere”. Pentru anul 1878, s-au găsit doar două cereri de dispersie, dar trei care au fost acceptate, ceea ce înseamnă că o cerere a fost răstăcită. Nici eliberarea actelor de stare liberă se pare că nu mai făcea obiectul Capellei catolice. Numărul total de acte eliberate de Capela “Sfânta Ana” nu se adresa în exclusivitate persoanelor de etnie italiană, ci și francezilor, maghiarilor, românilor și uneori germanilor. De altfel, actele de căsătorie dovedesc faptul că în mare parte cununile au fost săvârșite între persoane de etnie diferită, fie că au fost sau nu exclusiv catolice.

²⁵ *Ibidem*, ds. 1863-1887.

Prezența unei comunități italiene la București conturată deja după mijlocul secolului al XIX-lea, era dovedită, o dată în plus, de solicitarea misionarilor pasioniști, din 1867, de a le fi trimis în oraș un predicator capabil să țină o slujbă în limba italiană²⁶.

Deși datele despre colonia italiană din București nu sunt foarte concludente, mai ales în ceea ce privește numărul membrilor ei, sursele, statisticile generale și recensământul din 1899 sunt unanime în privința faptului că această comunitate de italieni din Capitală era cea mai mare din România. După statistica din București din anul 1878, în oraș se găseau 201 familii de italieni, iar după statistica din 1889, în Capitală se aflau 593 de italieni²⁷. În urma recensământului din 1881 al supușilor italieni solicitat de Legația Italiană Ministerului român de Interne, ne-au parvenit doar dovada a zece formulare în care s-au trecut italienii stabiliți în Capitală, neexistând în arhivele naționale și numele și numărul concret al acestora²⁸.

Începând cu 1894 avem unele date statistice privind italienii din București, după cum urmează:

Italiani în București

Anii	Născuți vii	Căsătoriti		Decedați
		Bărbați	Femei	
1894	11	—	—	26
1895	27	—	—	32
1896	31	4	4	51
1897	29	6	3	39

Sursă: L. Colescu, *Mișcarea populației României în 1894*, p. 28, 42; Idem, *Mișcarea populației României în 1895*, p. 30, 43; Idem, *Mișcarea populației României în 1896 și 1897*, p. 18, 34, 47, 80, 96, 109.

Datele privind italienii din București în 1897 din lucrarea statistică a lui Leonida Colescu sunt similare celor indicate în *Anuarului statistic* al orașului București pe anul 1897, respectiv 29 de nou-născuți și 39 de morți²⁹. Din cei 29 de nou-născuți, 13 erau de sex masculin și 16 de sex feminin, *Anuarul* redând și lunile pentru fiecare nou-născut italian, respectiv câte un nou-născut de sex masculin în lunile ianuarie, februarie, martie, aprilie, mai, octombrie și decembrie, câte trei în lunile iulie și septembrie și niciunul în lunile iunie, august și noiembrie, respectiv câte o nou-născută de sex feminin în lunile februarie, martie, mai, iunie, iulie, octombrie, noiembrie și decembrie, două în luna septembrie, câte trei în lunile mai și august și niciuna în ianuarie. Dintre femeile internate în cursul anului 1897 la Maternitatea din Capitală, 15 erau italiene, una dintre ele aflându-se în spital la 31

²⁶ Fabriano Giorgini, *I passionisti nella Chiesa di Bulgaria e di Valachia (Romania)*, Roma, 1998, p. 58.

²⁷ *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 694.

²⁸ ANIC, DGS, ds. 1405/1882, f. 5.

²⁹ *Anuarului statistic al orașului București pe anul 1897*, an. III, București, 1899, p. 89, 127.

decembrie 1897. Dintre cele 39 de persoane decedate în 1897, 28 erau de sex masculin, respectiv câte doi bărbați în lunile ianuarie, februarie și aprilie, câte unul în martie, octombrie și decembrie, câte trei în lunile mai, iunie, august, septembrie și noiembrie și patru în iulie; și 11 de sex feminin, respective câte două femei în lunile ianuarie, iulie și octombrie, câte una în lunile martie-aprilie și trei în luna februarie³⁰. La morga orașului de pe cheiul Dâmboviței, unde se duceau cadavrele găsite pe stradă, în 1897 s-au depus 302 cadavre, dintre care patru se presupune că aparținuseră unor bărbați italieni³¹.

Unele date pentru anul 1897 privind italienii din Capitală ne-au fost oferite, alături de cele din *Anuarul statistic*, de *Marele dicționar geografic al României*. Confruntând cele două surse, aflăm că pe parcursul anului 1897, la Azilul de noapte de pe cheiul Dâmboviței, întreținut și finanțat de Primăria Capitalei, au fost adăpostiți între 56³² și 63 de italieni³³. Primăria înființase și o cantină pentru săraci, vizitată pe parcursul anului 1897 de 85.922 de persoane de diferite naționalități. La penitenciarul Văcărești, din totalul deținuților din 1897, 2,17% au fost italieni, aparținând populației bucureștene, mai precis au intrat 22 italieni și au ieșit 20, pe parcursul întregului an, cei mai mulți fiind reținuți pe o perioadă de câte o lună³⁴. Serviciul antropometric, înființat în 1892, a măsurat, din acel moment și până în anul 1897, 7.217 de persoane de diferite naționalități, dintre care 22 de italieni³⁵.

Legăția Italiană la București înainta, în 1897, un număr de aproximativ 800 de italieni aflați în oraș, compus în mare parte din lucrători, mici comercianți, câțiva industriași, profesori de muzică, arhitecți, ingineri și antreprenori³⁶.

Potrivit *Anuarului statistic*, între cei 1.775 de studenți de la Universitatea București, în anul universitar 1897-1898, se aflau și doi italieni, unul la Facultatea de Litere, celălalt la Facultatea de Științe, datele fiind similare cu cele indicate de *Marele dicționar geografic al României*, precum și un student în anul I sau II de studii la Școala de Farmacie³⁷.

Informațiile cele mai concrete privind numărul italienilor din București ne-au fost oferite de *Recensământul general al României din 1899*. Colonia, ai cărei membri se ridicau la 2.013 de persoane, reprezenta 7,3% din totalul populației bucureștene, fiind cea de-a patra comunitate de străini după austro-ungari, turci și germani³⁸. Numărul bărbaților italieni reprezenta 0,8% din populația masculină a orașului, în timp ce italienecele însumau 0,6% din cea feminină. Repartizarea pe segmente de vârstă scotea la iveală o populație italiană tânără, cu un număr de 215 băieți și 209 fete cu vârste între 0 și 10 ani, 134 de tineri și 139 tinere italiene cu

³⁰ *Ibidem*, p. 89, 127, 340.

³¹ *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 766.

³² *Anuarului statistic al orașului București pe anul 1897*, p. 324.

³³ *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 705.

³⁴ *Anuarului statistic al orașului București pe anul 1897*, p. 691-696.

³⁵ *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 766.

³⁶ R. Dinu, *op. cit.*, p. 256.

³⁷ *Anuarului statistic al orașului București pe anul 1897*, p. 735.

³⁸ L. Colescu, *Recensământul general al populației României*, București, 1905, p. LIII, LIV, 89, 241-243.

vârste cuprinse între 10 și 20 ani, 270 de bărbați și 180 de femei având între 20 și 30 de ani, 257 de bărbați și 187 de femei pe segmentul 30-40 ani, față de cei 183 de italieni și 80 de italice pe segmentul 40-50 de ani, 71 de bărbați și 34 de femei între 50 și 60 de ani, 25 de bărbați și 16 femei între 60 și 70 de ani, 5 italieni și 6 italice între 70 și 80 de ani, un bărbat între 80 și 90 de ani. În total, se găseau în București, în 1899, 1.162 de italieni și 851 de italice. O clasificare a membrilor comunității italiene după religie indică, pe lângă majoritatea catolică de 1.129 de bărbați și 793 de femei, și o minoritate ortodoxă de 27 de italieni și 47 de italice și una de protestanți, de 6 italieni și 11 italice³⁹. Instrucțiunea italienilor arăta că cei mai mulți erau cunoscători de carte, 98 de băieți și 94 de fete cu vârste cuprinse între 7 și 15 ani știind carte, față de 23 de băieți și 18 fete de aceleași vârste care nu știau, în vreme ce italienii de peste 15 ani, numărau 797 de italieni și 417 italice știutori de carte, comparativ cu 79 de italieni și 160 de italice neștiutori de carte⁴⁰.

O evoluție numerică a populației italiene din București la începutul secolului al XX-lea, poate fi urmărită cu ajutorul *Anualelor statistice* ale Capitalei din anii 1904, 1905, 1910 și 1911:

Italiani născuți în București, între 1901-1911

Anul	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
M	17	16	22	9	12	23	16	15	19	16	17
F	16	13	12	13	20	17	20	15	11	17	26

Sursă: *Anuarul statistic al orașului București pe 1910 și 1911*, p. 29.

Numărul italienilor din București a sporit odată cu dezvoltarea și cerințele tot mai mari ale orașului în domeniul construcțiilor, unde forța de muncă era foarte apreciată, dar și grație îndemnului făcut de Carol I meșterilor de tot felul din țările apusene.

Meseriile celor mai mulți dintre italienii din Capitală erau legate de domeniul construcțiilor, cum menționau cele mai multe dintre surse: Comado Zilli, zidar, a lucrat între aprilie 1911 și martie 1916 la diferite construcții din țară, primii doi ani petrecându-i în București la ridicarea Cazărmilor Regale⁴¹; în august 1909, Riva Mauricio, zidar din comuna Cassacco, Udine, lucra la construcția Camerei de Comerț; constructorul Silvio Asquini avea o lucrare pe strada Inginerilor nr. 14; Tomaso Monsellato, antreprenor de lucrări, avea o construcție în Calea Victoriei nr. 222 și în strada Olteni nr. 4⁴²; Agostini Nicola era maistru zidar, domiciliat în strada Nisipuri nr. 12⁴³; în 1914, în unele dintre rapoartele Poliției Generale erau menționați

³⁹ *Ibidem*, p. 242-243.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 243.

⁴¹ ANIC, DGS, ds. 22/1906-1916.

⁴² *Ibidem*, ds. 100/1909.

⁴³ *Ibidem*, ds. 39/1909.

constructorul Giuseppe Amici și inginerul și antreprenorul de lucrări publice Giovanni Amici, arhitectul Iordani Albinni și constructorul A. Giovanelli⁴⁴.

La 1898, pe Calea Griviței nr. 23 se afla un restaurant, “Bella Italia”, unde era angajat un anume Francesco⁴⁵, probabil același cu “birtul italian din strada Griviței”, numit într-un raport al subprefectului plasei Balta Ialomița, în februarie 1899. În același raport se vorbește și despre o cafenea italiană din strada Dorobanți⁴⁶. În 1909, pe Calea Griviței, strada Sculpturei, se găsea cârciuma italianului Cesaro, unde se adunau mulți dintre muncitorii italieni⁴⁷. În urma unei revizii făcute de Poliția și Siguranța Generală asupra hotelurilor din București, în iunie 1908, erau menționați, printre portarii de zi și de noapte, și italienii Adelio P. Astigi, angajat al Hotelului “Athénée Palace”, care mai fusese și în serviciul hotelurilor “Catargi” și “Bulevard” în cei zece ani petrecuți în România; Umbero Zentillini, angajat al Hotelului “Capșa”, care era născut în România, făcea parte, probabil, dintr-o a doua generație de italieni stabiliți în România⁴⁸.

Alte ocupații ale italienilor din Capitală erau: artiști – Grūla Ida di Carlo și Prospero Revelo⁴⁹; director de cinematograf – Serafino Heisenberg, director al cinematografelelor “Select” și “Regal”⁵⁰, prim cantor al bisericii spaniole Alberto della Pergolo⁵¹; vopsitor – Luigi Caterinetti⁵²; fabricantul de țesături metalice, Stefano Bianchi, din Calea Griviței nr. 267; iar pe un alt italian îl găsim la 1915 ca fiind maistru la fabrica de pânzeturi din Șos. Colentina⁵³.

Ca proveniență, mulți dintre italienii din București veneau din Udine, însă nu avem niște date exacte privind numărul lor, ci doar numiri întâmplătoare ale unora dintre ei, precum cele din dosarele Direcției Poliției și Siguranței Generale, controlați ca presupuși anarhiști: Cesar Agostnieli [sic!] din Udine, zidarul Angelo Romaneli [sic!] din Udine, comuna Basaldella, și Luigi Pietro Piretta, sculptor și pietrar din Udine, comuna Valgano, expulzat de Guvernul Italian, care se găsea în decembrie 1898-ianuarie 1899 la București, având pașaport eliberat de Legația italiană – toți cei trei italieni au fost expulzați din România prin punctul Verciorova, la 1 octombrie 1899; Ermidio Quanin, pietrar din Udine, provincia Udine, a fost expulzat la 17 octombrie 1899 prin punctual vamal Vârciorova; Giovanni Terzi, cărămidar din Bologna, care se afla de doi ani în România, găsit fără pașaport în iulie 1907⁵⁴. Antreprenorul de lucrări Tommaso Monsellato, originar din Giuliano della Capo, comuna Castrignano, provincia Lecce, se afla de 13 ani neîntrerupți în România,

⁴⁴ *Ibidem*, ds. 120/1911-1916, f. 72, 87, 121, 254.

⁴⁵ *Ibidem*, ds. 1/1898, f. 56.

⁴⁶ *Ibidem*, ds. 2/1898, f. 15.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 100/1909.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 107/1908.

⁴⁹ *Ibidem*, ds. 117/1911.

⁵⁰ *Ibidem*, ds. 287/1915.

⁵¹ *Ibidem*, ds. 589/1915.

⁵² *Ibidem*, ds. 97/1912.

⁵³ *Ibidem*, ds. 120/1911-1916, f. 175.

⁵⁴ *Ibidem*, ds. 1/1898, f. 117, 132; 3/1898, f. 16; 30/1907.

având domiciliul în strada Mecet nr. 19⁵⁵. Alături de italienii din Friuli-Venezia Giulia, indicați ca majoritari de cele mai multe surse, se întâlneau în Capitală și mulți lombardezi, potrivit unui număr al ziarului "Universul" din 20 mai 1913, care menționa că, la una din sărbătorile naționale ale Italiei, între cei 200 de participanți din toate colțurile peninsulei, cei mai mulți păreau milanezi⁵⁶.

Emigrația temporară italiană din România, inclusiv cea din Capitală, cunoaște modificări în evoluția sa odată cu izbucnirea primului război mondial. La 27 noiembrie 1914, un angajat al Poliției Generale afla din surse informale că Guvernul Italian opriese plecarea din țară a tuturor bărbaților cu vârste cuprinse între 18 și 45 de ani, iar la începutul lui decembrie italienii din afara granițelor, printre care și cei din România, au început să răspundă ordinelor de recrutare și s-au întors în Italia. Italienii rămași în București erau înștiințați de semenii din Italia că, începând cu ianuarie 1915, nu se mai puteau întoarce la lucru în România, pentru că erau opriți la granițele italiene toți cei având până la vârsta de 42 de ani, pentru ca în martie interdicțiile să urce până la etatea de 44 de ani. O parte dintre tinerii ce împliniseră 18 ani au părăsit Bucureștiul la sfârșitul lunii februarie 1915. Populația italiană, în special masculină, a Capitalei scădea cu fiecare ordin trimis de Ministerul de Război Italian. Revenirile unor italieni în București, deși tot mai sporadice, nu erau totuși excluse, după cum reiese dintr-un raport al Direcției Poliției și Siguranței Generale, care menționează un maestru italian, angajat al unei fabrici de pânzeturi din Șos. Colentina, care la sfârșitul lunii februarie 1915 tocmai revenise din Italia⁵⁷.

Peste 1.500 de italieni s-au prezentat, la 12 mai 1915, la Legația Italiană în urma ordinelor publicate în presă, afișate la sediul legației sau prin locurile frecventate de italieni. Primind ordine de mobilizare, două grupuri de italieni, compuse din câte 300 de persoane, părăseau Bucureștiul prin Giurgiu, la 15 și 16 mai 1915. Cei care nu se supuneau dispozițiilor primite urma să fie mobilizați în România, după cum îi înștiința Legația Italiană⁵⁸.

Odată cu intrarea României în război, la 17 august 1916, numărul italienilor din București sau din țară a început să se reducă și mai mult, ca urmare a lipsei locurilor de lucru și a evenimentelor desfășurate în țară. Muncitorii italieni încep să ceară vize pentru a reveni Italia, în lipsa ofertelor de lucru, cum erau și cazurile lui Tiziano Ponta, zidar din București, domiciliat în str. Laptelui nr. 17, al Agatei Ponta și al lui Domenico Caligaro, angajați ai fabricii de cărămidă Bischoff din Ploiești⁵⁹.

(*va urma*)

⁵⁵ *Ibidem*, ds. 100/1909.

⁵⁶ *Ibidem*, ds. 120/1911-1916, f. 48.

⁵⁷ ANIC, DGS, ds. 120/1911-1916, f. 93.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 105, 111, 157, 170, 175, 183, 210.

⁵⁹ *Idem*, 984/1916.

La comunità italiana di Bucarest (1850-1918) (I)

Riassunto

La comunità italiana di Bucarest fu il risultato di una emigrazione temporanea, seguita di una emigrazione permanente. Non si conosce precisamente il momento dell'apparizione della comunità italiana di Bucarest, ma certo è che nel corso di storia, la presenza degli italiani in Bucarest fu ricordata tante volte, ciò che indica il fatto che l'emigrazione temporanea precesse la formazione di una comunità stabile.

Una menzione dell'inizio della comunità italiana di Bucarest si fece nel 1848 nei registri parrocchiali della Capella cattolica "Santa Anna", che furono tenuti dal 1848 al 1889. Furono così stati conservati specialmente documenti di stato civile dei fedeli cattolici, tra quale furono ricordate anche nomi degli italiani.

Gli italiani della piccola comunità di Bucarest, dal mezzo dell' '800, furono ricordati in diverse fonte storiche, tra questi furono l'architetto Bonomelli (1854), il barbiere "Michel o Michali" di Venezia, la caffè italiana di Zanelli (1841), la gelateria di Giovanni ed altra di Comorelli (1850), l'albergo e il ristorante di Giovanni Fieschi, via Șelari (1858) ed altri.

La presenza di comunità italiana di Bucarest fu ricordata ancora nel 1867 dai missionari passionisti che sollecitarono al Santo Sede un predicatore di lingua italiana per i fedeli italiani dal città.

Nel 1878, la statistica di Bucarest fece la menzione di un numero di 201 famigli di italiani, e nel 1889, un'altra statistica ricorde 593 italiani nel città. Nel 1897, la Legazione Italiana di Bucarest fece la menzione di un numero di 800 italiani in Bucarest, che furono gli operai, piccoli commercianti, alcuni industriali, professori di musica, architetti, ingegneri, imprenditori.

Il censimento generale dalla Romania dal 1899 indice un numero di 2.013 italiani, cioè 7,3‰ dal totale della popolazione di Bucarest, essendo la quarta comunità di stranieri dopo gli austro-ungheresi, i turchi, ed i tedeschi. Il numero degli italiani in Bucarest, quanto in Romania crebbe grazia al sviluppo e le nuove richieste della città nel settore delle costruzioni, dove il mano di lavoro italiano era tra quali i più apprezzati grazie all' abilità, destrezza e rapidità nell'esecuzione delle diverse costruzioni edilizie.

La presenza degli italiani di Bucarest si diminuì all'inizio della prima Guerra mondiale, specialmente dopo l'entrata d'Italia nel combattimento. Nel 12 maggio 1915, tra di 1.500 d'italiani si presentarono avanti della Legazione Italiana di Bucarest per venire a conoscenza delle ordine di mobilitazzazione. Il numero degli italiani scadè nel tempo di Guerra mondiale a causa delle difficoltà trovate qui, ma dopo la Grande Unità di Romania dal 1918, molti italiani ritornerano.

Insomma, si può affermare che dal 1848 al 1918, gli italiani della comunità di Bucarest ci sono divisi tra i representanti della emigrazione temporanea e da quella permanente, che alcuni si sono fissati nella città e altri sono venuti per un tempo per lavorare, senza l'obbligo di ritornare qui. Così si può anche dire che alle famigli degli italiani stabiliti qui ci sono avvicinati, per un tempo, altri ed altri connazionali, in cerca di un posto per lavoro.

Considerații privind întemeierea familiilor în cadrul Parohiei Ortodoxe Române Oravița Montană în perioada 1865-1894

Laurențiu Ovidiu Roșu

Între fondurile și colecțiile deținute de Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale, Colecția Registrelor de Stare Civilă se individualizează atât datorită vechimii documentelor, cât și a valorii științifice a acestora.

Colecția a fost constituită începând cu anul 1974, ca urmare a preluării registrelor parohiale de botezați, căsătoriți și decedați de la oficiile parohiale și de la primăriile din județ. Dacă, pentru locuitorii de confesiune romano-catolică, registrele parohiale au fost introduse în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, exemplul lor fiind urmat de către alte confesiuni recunoscute de autoritățile din Imperiul Habsburgic, românii de religie ortodoxă, abia prin Legea din 1791, promulgată de către Iosif al II-lea, li s-a recunoscut dreptul de a ține asemenea evidențe. Cu toate acestea, în unele parohii ortodoxe, precum Vărădia, din anul 1773 și Grădinari, din 1776, aceste evidențe au început să fie completate. Dreptul exclusiv al confesiunilor de a completa registrele de stare civilă a încetat la 1 octombrie 1895, când, prin aplicarea art. 33 al Legii din 1894, atribuțiile de stare civilă au trecut în sarcina statului¹.

În ceea ce privește importanța actelor de stare civilă, precizăm că, de la apariție, acestea au avut o importantă valoare practică, servind pentru rezolvarea diferitelor proceduri juridice (stabilirea tutelei, schimbările de nume, legitimitatea căsătoriilor, săvârșirea adopțiilor sau autentificarea daniilor, moștenirilor, înzestrărilor și testamentelor), înscrierea copiilor în școli, angajarea în funcțiile publice, întocmirea listelor de recrutare, stabilirea impozitului sau întocmirea recesămintelor. Mai târziu, au început să fie utilizate pentru reconstituirea dreptului de proprietate, dar și în scop științific, fiind foarte importante pentru studiile de istorie socială, onomastică, sociologie, toponimie, genealogie, heraldică și sigilografie bisericească, istorie socială și economică sau pentru realizarea monografiilor biografice sau locale².

În lucrarea de față, ne vom ocupa exclusiv de situația căsătoriilor din localitatea Oravița Montană, în cei 30 de ani dinaintea introducerii stării civile de stat, 1865-1894.

M-am oprit asupra acestei localități, deși ar fi putut fi aleasă oricare alta, din arealul actualului județ Caraș-Severin, de unde se păstrează registre parohiale,

¹ Constantin Brătescu, *Istorie și cultură în arhivele Caraș Severinului*, București, 1997, p. 178.

² Arcadie M. Bodale, *Colecția de stare civilă – între realizări și deziderate. Actele comunale de stare civilă de la D.J.A.N. Iași*, "Revista Arhivelor", 75 (2008), 1, p. 51-78 (52-54).

deoarece am considerat că Oravița, fostă capitală a județului Caraș între anii 1926-1950, merită acest lucru.

Istoria orașului Oravița își are începuturile în anul 1717, când, după victoria prințului Eugen de Savoia, Banatul trece sub dominația austriacă. Colonizarea și administrarea Banatului începe la 17 decembrie 1717, iar în decretul prin care Carol al VI-lea lua ținutul în proprietatea sa imperială, zona montanistică figurează ca o excepție. O anexă a acestui act prevedea, pentru minierii de aici, privilegii, care au stat la baza dezvoltării economiei vreme de un secol. În secolul al XVIII-lea, aceste privilegii au fost cele care au atras specialiști minieri din toate provinciile Austriei către ținutul montanistic, al cărui centru era Oravița.

Deoarece Oravița, conform recesământului din 1717, nu avea decât 77 case, primii coloniști au fost nevoiți să locuiască în comuna vecină, Ciclova, care beneficia de 166 de case. În anul 1720 Curtea din Viena aprobase cheltuielile pentru ridicarea locuințelor la Oravița, tot atunci fiind ridicată și biserica romano-catolică. Important de menționat este faptul că primii specialiști și conducători ai mineritului din Oravița erau trimiși din rândul elitei Austriei, pentru exploatarea acestui ținut.

Privilegiile imperiale, bazate pe mentalitatea minieră, au transformat în scurt timp populația locală într-un însemnat factor social. Mijloacele educative nu s-au limitat doar la școală, prin intermediul "școlii montanistice", înființate în Oravița la 22 ianuarie 1729, pentru învățământul "ferăritului și al mineritului", ci au fost completate prin acordarea de premii, de locuri mai bune pentru zidirea casei sau mai mari și mai rodnice pentru grădini. Toate acestea au contribuit la întărirea sentimentului de proprietate, legând omul de casa și familia lui.

În anul 1742 exploatarea minelor a fost predată unor cooperații miniere, al căror ansamblu a format sindicatul minier. Rezultatul acestei economii raționale a fost că producția de fier, aramă, argint și aur s-a ridicat la mijlocul secolului al XVIII-lea la o cantitate atât de mare încât a apărut lipsa muncitorilor. Drept urmare, între anii 1750 și 1770 au fost colonizate din Oltenia și Muntenia între 3.000 și 5.000 de familii de cărbunari, lemnari sau cărăuși români, proces favorizat și de luptele cu turcii din zonă din anii 1739-1740. În acest context, localnicii români băștinași ai Oraviței au fost lăsați să se ocupe de agricultură.

Creșterea demografică și dezvoltarea economică au contribuit la formarea unei piețe de desfacere, ale cărei nevoi au fost satisfăcute de către românii macedoneni, care au imigrat la Oravița în 1760-1770 din ținuturile balcanice. Această creștere pe toate planurile a condus la înființarea Uzinelor Reșiței, la Oravița, în anul 1768, pentru completarea Uzinelor din Bocșa, iar în anul 1773 a fost înființată în mijlocul pădurii, pe lângă Ocolul silvic din Oravița, o nouă colonie, Steierdorf-Anina. Inițiatorul acestei comune a fost Baronul Carol Miller de Reichenstein, aici fiind colonizate 35 de familii aduse din Steiermark³.

³ Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechiu din România*, Oravița, 1938, p. 11-16; Protopop Ion Văran, *Monografia protopopiatului ortodox român Oravița*, Timișoara, 2003, p. 45.

În perioada 1781-1784 a fost ridicată biserica ortodoxă română din Oravița Montană⁴, sfințită de către episcopul Caransebeșului în anul 1784, turnul lăcașului fiind finalizat abia în anul 1805.

În acești ani comunitatea ortodoxă avea 540 de membri, care locuiau în 85 de case. În cea mai mare parte, aceștia proveneau din Muntenia și Oltenia și se ocupau de minerit. Alături de ei, se înregistrează și câțiva sârbi și macedoneni, în cea mai mare parte comercianți cu situații materiale bune. Dintre ei, Nicolae Dimitrie Hașdia, comerciant româno-macedonean, sosit în anul 1760 de la Kastoria, a donat terenul pentru biserică și obiectele de cult prețioase aduse de la Ierusalim. Minerii și personalul silvic au adunat 452 fl., iar comercianții au donat 2.052 fl. pentru construirea bisericii.

În anul 1783 apar trei târguri de țară (bâlcuiuri), iar în 1793 este înființat un gimnaziu cu 4 clase, profesorii acestuia fiind plătiți de către imperiu. În 1806 se înființează Uniunea diletanților de teatru, care construiește un teatru deschis în anul 1817, în prezența împăratului Francisc I și a soției sale Augusta Carolina⁵.

Recesământul din 1880 este cel care prezintă cu exactitate structura etnică și confesională a localității. Din acesta reiese că Oravița Montană avea un număr de 921 de case, o populație de 4.250 de locuitori, dintre care 1.636 ortodocși, 25 greco-catolici, 2.486 romano-catolici, 24 reformați, 25 evanghelici, un unitarian și 53 izraeliți. Din punct de vedere etnic aici trăiau: 1.513 români, 197 maghiari, 2.268 germani, 22 slovaci, 90 sârbo-croați și 70 alte naționalități. Același recesământ prezintă situația localității surori, Oravița Română, care avea 492 de case, 2.252 de locuitori, dintre care 1.282 ortodocși, 406 greco-catolici, 474 romano-catolici, 9 reformați, 27 evanghelici și 54 de izraeliți. Dintre aceștia, 1.639 erau români, 57 maghiari, 444 germani, 7 slovaci, un rutean și 15 sârbi și croați. Interesantă este comparația între numărul populației alfabetizate: 2.405 în Oravița Montană, respectiv 801 în Oravița Română⁶.

În Oravița Montană, conform recesământului din anul 1900, din totalul de 4.314 locuitori, 2.754 știau să scrie și să citească, iar dintre aceștia 1.149 cunoșteau limba maghiară. În ceea ce privește vârsta populației, 451 se încadrau între 0 și 5 ani, 427 între 6 și 11 ani, 278 între 12 și 14 ani, 485 între 15 și 19 ani, 1.285 între 20 și 39, 947 între 40 și 59 și 441 peste 60 de ani. Populația era formată din 2.028 bărbați și 2.286 femei, dintre care 2.171 necăsătoriți, 1.688 căsătoriți, 447 văduvi și 8 divorțați. Situația materială a populației reiese din prezentarea materialelor de construcție ale locuințelor: 449 din piatră și cărămidă, 278 din piatră și pământ, 203 din chirpici și pământ, iar nouă din lemn și alte materiale, acoperișurile fiind de țiglă pentru 155 și de șindrilă pentru 784⁷.

În anul 1910, suprafața localității era de 7.806 iugăre cadastrale, numărul caselor de 884, numărul total al populației de 4.079, dintre care 4.051 civili, 28

⁴ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 253.

⁵ S. S. Moldovan, *Județul Caraș și Orașul Oravița, Scurtă monografie istorică*, Oravița, 1933, p. 50-51.

⁶ Studia Censualia Transilvanica – Universitatea Babeș Bolyai, *Recesământul din 1880*, Cluj Napoca, 1997, p. 116-117.

⁷ Idem, *Recesământul din 1900*, Cluj Napoca, 1999, p. 220-221.

militari și 43 cetățeni străini⁸. Se poate observa o scădere a numărului de locuințe cu 55 față de anul 1900.

În societățile tradiționale, fluctuația sezonieră a căsătoriilor era mare, fiind influențată decisiv de cel puțin doi factori: respectarea normelor prescrise de biserică, care interziceau oficierea de căsătorii în timpul posturilor religioase (deși se mai acordau dispense, în situații excepționale) și ritmul muncilor agricole, știut fiind faptul că ocupația de bază a majorității populației era agricultura⁹.

Astfel, biserica refuza binecuvântarea uniunilor realizate în perioada posturilor și chiar refuza oficierea lor. Aceste perioade de post și abținere se suprapuneau peste principalele perioade de munci agricole intense. Astfel, postul Paștilor se suprapunea peste pregătirile și uneori efectuarea muncilor de primăvară (aratul, semănatul); postul Sfintei Maria se suprapunea peste perioada secerișului, iar postul Sfinților Apostoli coincidea cu perioada culesului. Existau, de asemenea, unele superstiții care grevau asupra datei căsătoriei. Astfel, vinerea era considerată o zi nefastă, fiind ziua răstignirii Mântuitorului, sâmbăta era exclusă pentru că era prea aproape de duminică, iar zilele de post erau de asemenea evitate.

Prin hotărârile ei congresuale, biserica a enunțat principiul conform căruia se considera validă numai căsătoria încheiată înaintea forurilor ei. Nu putea să declare nelegală căsătoria civilă, dar nu o considera o căsătorie creștină. Mai mult, perechile care încheiau doar căsătoria civilă erau încadrate de biserică în categoria categoriilor nelegitime, a concubinajelor.

Atât legislația civilă, cât și cea religioasă prevedeau “publicarea” căsătoriei, realizată prin intermediul vestirilor ce trebuiau făcute în trei duminici sau sărbători consecutive, în biserica din localitatea unde domiciliau tinerii. Strigările trebuia să conțină numele și prenumele, locul de naștere, domiciliul, starea civilă a celor doi miri, solicitându-se tuturor celor ce cunoșteau vreo piedică legală la respectiva căsătorie să o facă cunoscută autorităților de drept. Vestirile trebuiau repetate dacă căsătoria nu se realiza în decurs de șase luni de la efectuarea lor¹⁰.

În ceea ce privește repartitia numărului căsătoriilor pe luni, din datele analizate reiese că luna cu cea mai multe căsătorii a fost octombrie – 92, urmată de noiembrie – 70, septembrie cu 64 sau ianuarie și februarie, cu câte 58 fiecare. Un număr mediu de căsătorii a fost înregistrat în lunile mai, cu 38, august cu 30, sau iunie cu 25, iar la polul opus sunt situate lunile aprilie, cu 13 mariaje, decembrie, cu unul, sau martie, lună în care pe toată durata celor 30 de ani nu a fost încheiată nicio căsătorie.

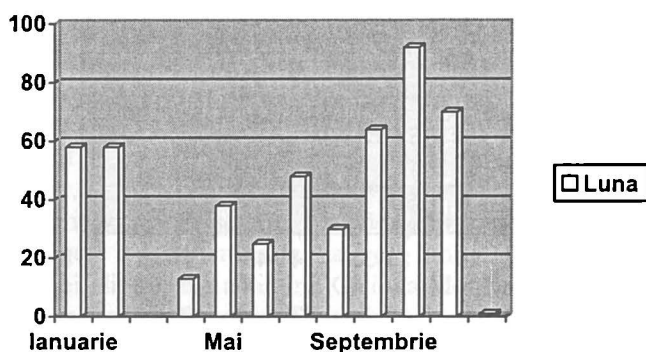
⁸ Idem, *Recesământul din 1910*, Cluj Napoca, 1999, p. 204-205.

⁹ Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan, *Familie și comportament matrimonial în Transilvania între 1850 și 1914 (între tradiție și modernizare)*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)* (coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean), Cluj-Napoca, 2007, p. 107-134 (110).

¹⁰ Loredana Stepan, *Biserica și familia arădeană la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX*, în *Biserică și societate, Studii istorice* (coord. Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan), Arad, 2005, p. 217-219.

Anexa I

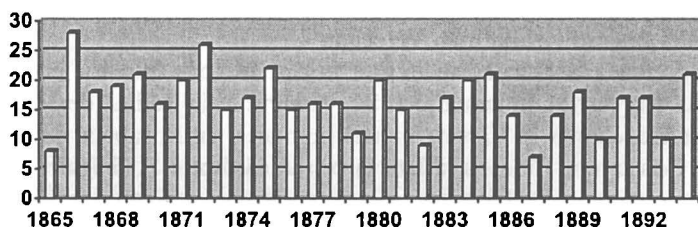
Situația repartiției căsătoriilor pe luni, în cadrul Parohiei Ortodoxe Oravița Montană între 1865 și 1894

Cele mai multe legături matrimoniale au fost realizate în anul 1866 (28), urmat de 1872 (26), 1875 (22), 1869, 1885 sau 1894 (cu câte 21), iar la limita opusă întâlnim anii 1882 (9), 1865 (8) sau 1887, cu 7 cununii pe an.

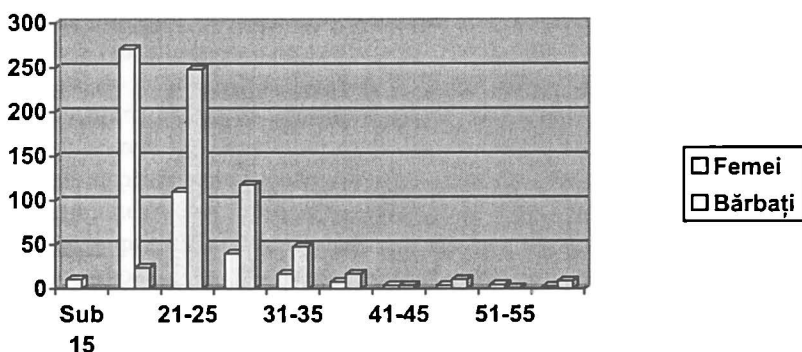
Anexa II

Situația numărului de căsătorii în cadrul Parohiei Ortodoxe Oravița Montană între 1865 și 1894

Anexa III

Diagrama reprezentând vârsta femeilor și a bărbaților la căsătorie în cadrul Parohiei Ortodoxe Oravița Montană între 1865 și 1894

Vârsta partenerilor la căsătorie diferă între femei și bărbați. Deși am fost tentați să apreciem că doar văduvii încheiau căsătorii la o vârstă mai înaintată, am identificat faptul că, în unele situații, locuitori necăsătoriți se căsătoreau pentru prima dată și la o astfel de vârstă. Astfel, minerul Nicolae Panescu se căsătorește pentru prima dată la 38 de ani cu văduva, Elena, de 26 de ani¹¹; cojocarul Ioan Stoianoviciu, de 40 de ani, din Agadici, domiciliat în Răcășdia în momentul nunții, se căsătorește cu Parascheva, de 35 ani, fiica răposatului Mihai Velceanu, ambii aflându-se la primul mariaj¹²; Georgie Cărdu, pandur de 56 ani, o ia de nevastă pe văduva Ecaterina, 56 de ani, fosta soție a răposatului Ioan Mănescu¹³.

Situația era sensibil diferită în cazul văduvului de 50 de ani, aflat la prima căsătorie oficială, Simion Vladu din Sredisce, locuitor în Vârșeț, cu Ana, de 22 ani, fiica străerului sau croitorului Ioan Velceanu¹⁴.

În perioada analizată, au existat cazuri în care mireasa era mai în vârstă decât viitorul soț. Astfel, în ianuarie 1884, văduvul Ioția Radici, de 30 de ani, aflat la a doua căsătorie, cizmar în Vârșeț, încheie un mariaj cu Elisabeta, de 51 de ani, fiica răposatului Constantin Pănescu, aflată la prima căsătorie¹⁵; Grigorie Ioanoviciu, de 44 de ani, comerciant din Ciacova, o ia în căsătorie pe Ecaterina Neda, de 52 ani, despărțită, în 1891, de soțul ei Mateiu Popoviciu, păpușar în Biserica Albă¹⁶; cizmarul Ioan Putnicu, de 25 de ani, din Biserica Albă, o ia de nevastă pe văduva

¹¹ DJAN Caraș-Severin, Colecția Registrelor Parohiale de Stare Civilă din județul Caraș-Severin, Parohia Ortodoxă Română Oravița Montană, reg. 6/1832-1872, f. 49.

¹² *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 11v.

¹³ *Ibidem*, f. 29v.

¹⁴ *Ibidem*, f. 1.

¹⁵ *Ibidem*, f. 20.

¹⁶ *Ibidem*, f. 32v.

Maria, în vârstă de 35 de ani, fosta soție a maistorului cizmar Georgie Cucu, din Oravița Montană¹⁷.

În toți cei 30 de ani analizați singurii văduvi care au încheiat a patra căsătorie oficială au fost măcelarul Ferdinandu Băiașu, cu văduva Iuliana, fostă soție de neguțător¹⁸, și văduvul Ioan Telescu, cojocar, de 48 de ani, cu văduva Iuliana Velceanu, născută Zarcu, de 28 de ani¹⁹.

Dintre văduvii aflați la a treia căsătorie îi amintim pe Ioan Telescu, de 35 de ani²⁰, pe măcelarul Ferdinand Băiașu, de 55 de ani,²¹ pe minerul Iovan Boboescu, de 44 de ani²² sau pe cojocarul Vasile Popovici, de 60 de ani²³, iar dintre cei aflați la a doua pe minerul Vasile Muntianu, de 45 de ani, pe învățătorul Petru Mioșca, din Satul Nou²⁴, pe Iosif Nicolici, notar în Straja, de 33 de ani²⁵, sau pe doctorul în medicină Ioan Verzar, în vârstă de 30 de ani, medic cercual în Maidan²⁶.

În ceea ce privește locul de proveniență al viitorilor soți, precizăm faptul că de regulă aria de alegere a partenerilor de viață era limitată la Oravița Montană și la localitățile din jurul ei, dintre care amintim: Ciclova Montană, Bozovici²⁷, Naidăș²⁸, Cărbunari²⁹, Moldova Nouă³⁰, Socolari, Ticvaniul Mic sau Anina³¹; totuși, au existat cazuri în care unul dintre parteneri provenea de la o depărtare medie precum Rusca Montană³², Straja³³, Buziaș³⁴, Lugoj³⁵, Igrăș³⁶ sau Timișoara-Fabric³⁷.

Dintre mirii proveniți din zone mai îndepărtate îi amintim pe neguțătorul Vladimiru Marinoviciu, de 22 de ani, din Grădiștea Mare, căsătorit cu Sofia, de 20 de ani, fiica neguțătorului, Constantin Cucu, din Oravița Montană³⁸, pe Jiva, în vârstă de 30 de ani, fiul răposatului cojocar Berzeceanu din Vârșeț, căsătorit cu mireasa Ana, de 24 de ani, pe Ștefan, de 22 de ani, honved, fiul răposatului preot din Mercovăț, căsătorit cu Elena, de 18 ani, fiica haiducului Constandin Stolojanu, din Oravița

¹⁷ *Ibidem*, f. 8v.

¹⁸ *Ibidem*, f. 4v.

¹⁹ *Ibidem*, f. 21v.

²⁰ *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 59.

²¹ *Ibidem*, f. 60.

²² *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 2.

²³ *Ibidem*, f. 18v.

²⁴ *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 51.

²⁵ *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 4.

²⁶ *Ibidem*, f. 29v.

²⁷ *Ibidem*, f. 7v.

²⁸ *Ibidem*, f. 9.

²⁹ *Ibidem*, f. 11.

³⁰ *Ibidem*, f. 24v.

³¹ *Ibidem*, f. 30v.

³² *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 48.

³³ *Ibidem*, f. 49.

³⁴ *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 4v.

³⁵ *Ibidem*, f. 8.

³⁶ *Ibidem*, f. 18v.

³⁷ *Ibidem*, f. 30.

³⁸ *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 50v.

Montană³⁹, pe Milan, opincar, în vârstă de 24 de ani, fiul lui Arsenie Evticiu, din Ramna, cu Ana, de 25 de ani, fiica maistorului trăistar Mihai Nafir din Oravița Montană⁴⁰ sau pe Ștefan, de 28 de ani, fiul lui Dimitrie Georgevici, din Palanca, cu Sofia, de 33 de ani, fiica lui Pavel Popoviciu, pandur din Oravița Română⁴¹, toți din actualul spațiu al Serbiei.

Acestora li se adaugă Leopold Ritter, de 31 de ani, din Plumenau, Moravia căsătorit cu Sofia, fiica maistorului cizmar Gavrilă Pocrianu⁴²; Vicențiu Volfu, de 29 de ani, din Boemia, grădinar, căsătorit cu văduva Sara, soția răposatului croitor, Vichentie Abutu⁴³; Antal Gálná, de 35 de ani, frânar, fiul mășariului Antal Gálná din Maros-Vásárhely, Transilvania, căsătorit cu Elena, de 23 de ani, al cărei tată a fost sculptor în piatră; Wenczel Pappert, din Moravia, de 30 de ani, locotenent în Batalionul 17, căsătorit cu Maria Carolina Stefania Radulovics, de 26 de ani, despărțită de bărbatul ei Vasa Radulovics, în 1883⁴⁴; sau Ioan Stoian, comerciant, de 28 de ani, din Calafat, căsătorit cu Ecaterina, de 19 ani, fiica lui George Popoviciu, din Mehadia. Despre ultima pereche, în registru se arată că locuiau în Oravița Montană, în momentul încheierii mariajului⁴⁵.

Dintre miresele provenite din localități îndepărtate, le menționăm pe Elisaveta, de 27 de ani, fiica lui Josef Lieg, din Bruck an der Leither, căsătorită cu Emilian, de 40 de ani, portar la Hotelul "Poliferoni" din Turnu Severin, fiul lui Vasile Popovici, cojocar din Oravița Montană⁴⁶ și pe Mileva, de 16 ani, fiica neguțătorului Mihai Borcasu, din Maidan Pecu, Serbia, căsătorită cu cojocarul Ioan, de 22 de ani, fiul cojocarului Dimitrie Lazaru⁴⁷.

Un alt aspect, care poate fi desprins din cercetarea registrelor de căsătorii este starea sau categoria socială a mirilor. Dacă lucrătorii de pământ, minerii sau meseriașii încheiau mariajele în cadrul sau într-o categorie socială apropiată, același lucru a fost constatat și pentru clasele superioare. Pentru ultimii și nașii erau persoane importante și influente în cadrul comunităților.

Costantin, de 24 de ani, speculant, fiul arendatorului Gavril Mileticiu, o ia în căsătorie pe Sofia, de 20 de ani, fiica controlorului Ioane Novacovici⁴⁸.

Mirele Eduart Abtu, comisar de finanțe, își unește destinul cu Olga, fiica lui Alesie Petroviciu, proprietar din Ciudanovița⁴⁹.

Nicolae Proșteanu, oficiant din Malengraf, Transilvania, de 27 de ani, se căsătorește cu Ana, de 22 de ani, fiica protopopului Iacob Popovici, din Oravița Montană și are ca nași pe medicul Alesandru Popovici și pe soția acestuia, Emilia⁵⁰.

³⁹ *Ibidem*, f. 58-58v.

⁴⁰ *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 13v.

⁴¹ *Ibidem*, f. 29.

⁴² *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 54.

⁴³ *Ibidem*, f. 60v.

⁴⁴ *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 26.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 16.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 35.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 2v.

⁴⁸ *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 55.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 56.

În aprilie 1872, Teodor Lupea, de 29 de ani, notar la Sedria Comitatensă Oravița Montană își leagă destinul de Maria, de 20 de ani, fiica agentului Fridricu Bergm⁵¹. De remarcat este faptul că acesta este unul dintre puținii miri pentru care alături de nume și de ocupație a fost utilizat termenul “domnul”.

Nicolae Tătucu, teolog, din Iablanița, de 26 de ani, încheie legământul matrimonial cu Elena, de 16 ani, fiica locuitorului Alesie Codia, din Oravița Montană, nași fiind Nicolae Nestoroviciu, neguțător din Mehadia, împreună cu Elisaveta, fiica învățătorului Avram Nediciu⁵².

Ioan, de 26 de ani, adjunct de avocat, fiul pensionarului Grigorie Sporia, se căsătorește cu Iustina, de 23 de ani, fiica polițaiului Dimitrie Șierbanu⁵³.

Alesandru Biju, în vârstă de 30 de ani, din Caransebeș, funcționar la căile ferate în România, o ia în căsătorie pe Elena, de 22 de ani, fiica arhitectului Carol Nitschinschi, din Maroš Vászrhely, domiciliată în Oravița Montană, în august 1877⁵⁴.

În februarie 1878 are loc căsătoria dintre căpitanul Alesandru Lupu, de 39 de ani, născut la Lugoj, cu “domnișoara”, Blanca, de 24 de ani, fiica răposatului avocat din Arad, Dimitrie Haida, domiciliată în Oravița Montană, nași fiind Elia Trăilă, avocat în Biserica Albă, și Lazăr Ionescu din Arad⁵⁵.

Ignatie, fiul lui Atanasie Pavloviciu, din Zagaest, de 31 de ani, practicant de avocatură, se căsătorește cu Dragina, de 18 ani, fiica răposatului Andri Nicasinovicu, din Vârșet, naș fiind avocatul Simion Mangiuca⁵⁶.

În mai 1881, George Vuia, doctor în medicină, din Arad, în vârstă de 30 de ani, încheie legământul matrimonial cu Livia Constantia, de 17 ani, fiica notarului public Dr. Aurel Maniu, din Oravița Montană, nașii fiind Dr. Vasile Maniu, avocat în București, membru al Academiei și al Camerei legiuitoare române, reprezentat de Iancu Dogariu, jude al Tribunalului regesc din Lugoj, și Alesandru Lupu, căpitan cesaro-regesc în Regimentul nr. 64, în acel moment staționat în Bjelnio, Bosnia, dovedind pe deplin importanța evenimentului⁵⁷.

Sofronic, de 27 de ani, cancelist la Judecătoria regală Oravița Montană, fiul judeului regesc Andrei Ivacicovicu, își începe viața de familie alături de Bibiana, de 22 de ani, fiica avocatului Iosif Locz, din Becicherechul Mare, nași fiind Ioan Roșu, avocat în Biserica Albă, și Șerban Ștefan oficiant la Oficiul de Dare din Timișoara⁵⁸.

Noiembrie 1886 a fost data cununiei dintre Ioan, de 22 de ani, candidat de preoție, fiul preotului Nicolae Brânzei, din Bozovici, cu Maria, de 19 ani, fiica răposatului administrator parohial din Seleuș, Ungaria⁵⁹.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 58.

⁵¹ *Ibidem*, f. 60v.

⁵² *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 1.

⁵³ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 10.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 11v.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 16v.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 21.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 26.

Medicul cercual în Mehadia, Dr. Ludovic Mehes, de 28 de ani, greco-catolic, fiul lui Samuil Mehes, din Ardușat, Comitatul Sătmarului, o ia de soție pe Elena, de 16 ani, fiica avocatului Simion Manguica din Oravița Montană⁶⁰.

Aprilie 1891 este momentul încheierii căsătoriei pentru Dr. Alecsie Manguica, de 30 de ani, avocat în Oravița Montană, cu Ana, de 22 de ani, fiica lui Petru Miatovici, avocat în Arad. Nași au fost Dr. Ludovic Mehes, medic în Oravița Montană, și Livia Vuia, soția Dr. G. Vuia din Arad⁶¹.

Și oficializarea legăturii dintre Wenczel Pappert și Maria Carolina Ștefania Radulovics a avut parte de nași de seamă: Franz Brandtner, comandant în Batalionul 17 de Honvezi din Oravița, și Nicolae Stolojescu, locotenent în același batalion, ca reprezentant al lui George Blavier, privatier în Paris⁶².

Așa cum s-a putut observa din recesământul din 1880, în Oravița Montană întâlnim o diversitate religioasă, în care romano-catolicii reprezentau 58,49%, ortodocșii 38,49%, greco-catolicii și evanghelicii, câte 0,58% fiecare, iar reformații 0,56%. În aceste condiții, căsătoriile între miri de diferite confesiuni erau inevitabile.

Din registrele parohiale aflate în discuție reiese faptul că mariajele interconfesionale erau oficializate în cadrul bisericii ortodoxe doar dacă unul dintre viitorii parteneri era de religie greco-ortodoxă.

Dintre cei căsătoriți în perioada analizată îi amintim pe: Iacob Leitner, rotar, de 24 de ani⁶³, pe Carol Cheferu, de 30 de ani, supraveghetor la Societatea STEG⁶⁴, Erzilia, fiica neguțătorului Vilhelm Henig⁶⁵, romano-catolici și pe Petru, greco-catolic, de 25 de ani, pantofar, provenit din Comitatul Aradului, căsătorit cu Ema, de 21 de ani, fiica Elisabetei Apostolescu⁶⁶.

Datele statistice arată că, în cadrul Comitatului Caraș, căsătoriile interconfesionale au reprezentat un procent de 3,4% în 1866, de 3,8% în 1867, de 3,3% în 1868, de 3,5% în 1869, de 4,2% în 1870, de 4,3% în 1871, de 3,7% în 1872, de 4% în 1873, de 5,1% în 1874 și de 4,8% în anul 1875⁶⁷.

Tensiunile din cadrul familiilor duceau uneori la destrămarea acestora. În registre, în cazul căsătoriilor încheiate la Parohia Ortodoxă Română Oravița Montană, preotul era cel care înscrisa desfacerea mariajelor precizând sentința protopresbiteriatului, precum și numărul și data aprobării ei de către Consiliul Diecezan. Din recesământul pentru anul 1900 se poate observa că, în cadrul localității Oravița Montană, numărul divorțaților era de 0,18%. Din această categorie îi amintim pe Vasile Petru, de 36 de ani, băeș, despărțit de prima soție în 1883, recăsătorit cu Elena Popescu, despărțită la rândul ei de fostul soț, Mihai Roșian, în

⁶⁰ *Ibidem*, f. 26v.

⁶¹ *Ibidem*, f. 31.

⁶² *Ibidem*, f. 26.

⁶³ *Ibidem*, reg. 6/1832-1872, f. 49v.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 59v.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 60v

⁶⁶ *Ibidem*, reg. 11/1872-1947, f. 19.

⁶⁷ S. P. Bolovan, I. Bolovan, *op. cit.* p. 120.

1885⁶⁸, și pe Sabina, de 19 ani, fiica răposatului Ioane Bistriean, din Oravița, căsătorită în 1890 și divorțată în iulie 1891, de George Stan, comerciant din Goruia, în vârstă de 22 de ani, care la momentul încheierii căsătoriei era soldat⁶⁹.

Am considerat importantă întocmirea unei analize asupra ocupațiilor viitorilor soți, care a putut fi realizată grație faptului că în registrul căsătoriilor, în cea mai mare parte a cazurilor, era menționat acest aspect. Se poate observa că cel mai mare număr, 148, l-au avut lucrătorii sau țăranii. Precizăm faptul că doar în primii ani analizați, termenul utilizat a fost de “lucrătoriu de pământ”, ulterior fiind înscris în registru doar cel de “lucrătoriu”, ceea ce demonstrează o pondere însemnată a țăranilor în cadrul localității Oravița Montană. O dovadă certă a specificului minier al zonei este dată de numărul “ocnarilor”, 69 de miri provenind din această categorie socială, în cei 30 de ani analizați. Între cei 33 de militari se regăsesc cinci honvezi, trei grăniceri, un stegar, un pandur, un căpitan cesaro-regesc, un locotenent în rezervă sau doi ostași din Regimentul Baron Aleman 43. Menționăm faptul că cea mai mare parte a acestora era formată din tineri, care se aflau în armată la momentul căsătoriei. Din rândul intelectualilor căsătoriți în această perioadă trebuie amintiți: trei notari, cinci avocați (dintre care doi stagiați), cinci medici, un veterinar, trei învățători și trei preoți. Acestora li se adaugă un număr de zece funcționari “amploriați”, comitatensi, ai Oficiului de Dare sau de la Judecătoria Oravița și doi scriitori, probabili cei care redactau actele pentru neștiutorii de carte. Imaginea epocii este completată cu doi sculptori în piatră, un fotograf și un pictor.

Specificul de centru meșteșugăresc al Oraviței Montane este confirmat atât de numărul meseriașilor, cât și de diversitatea acestor ocupații. Astfel, în intervalul pe care îl avem în atenție, s-au căsătorit 34 de cojocari, 46 cismari sau pantofari, șase opincari, patru croitori sau străieri, un pălărier, doi pielari, un argășitor, patru tâmplari (dintre care doi “tischleri” și doi “mesari”), doi rotari, zece fierari (termenul uzitat, în opt dintre cazuri, fiind cel de “fauru”), șapte morari, un olar, șase căldărași (probabil cei care se ocupau cu confecționarea căldărilor răspândite pe scară largă în gospodăria, atât pentru pregătirea hranei, cât și a dulcețurilor sau a rachiului), un “văsariu”, patru bărbieri, trei măcelari, cinci cărauși, un grădinar, cinci brutari (între care trei “pitari” și 2 “turtari”). De asemenea, au fost întâlniți un lemnar, patru servitori, un zilier, un ospătar, un băeș, un frânar, un mașinist, un magaziner, un hornar, cinci lucrători la căile ferate (dintre care doi din România) și un portar, la Hotelul “Poliferoni” din Turnu Severin.

În încheiere, arătăm că procesul de întemeiere a familiilor era unul complex la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din cele prezentate se poate observa vârsta la căsătorie, frecvența încheierii legăturilor matrimoniale în cadrul lunilor anului, locul de proveniență sau categoria socială a viitorilor parteneri, toate concurând în creionarea unei societăți dinamice în perioada ultimelor trei decenii premergătoare preluării atribuțiilor de stare civilă de către stat.

⁶⁸ DJAN Caraș-Severin, Colecția Registrelor Parohiale de Stare Civilă din județul Caraș Severin, Parohia Ortodoxă Română Oravița Montană, reg. 11/1872-1947, f. 22.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 30.

Considérations sur la formation des familles dans la Paroisse Orthodoxe roumaine Oravitza Montana au cours des années 1865-1894

Résumé

L'étude est une tentative de valorisation des informations contenues dans les registres paroissiaux, pendant les 30 années qui ont précédé l'introduction de l'état civil laïque.

L'importance pratique de ces actes d'état civil est considérée cruciale par l'auteur de cet article, étant donnée leur valeur de témoignage dans les différentes procédures juridiques, pour la scolarisation des enfants, pour les recrutements dans la fonction publique, le paiement des impôts, la rédaction des listes de recrutement dans l'Armée ou des listes de recensement.

Dans une période ultérieure, les mêmes documents ont été utilisés pour la reconstitution du droit de propriété mais aussi à des fins scientifiques: études d'histoire sociale, d'onomatologie, sociologie, toponymie et généalogie, héraldique et sigillographie ecclésiastique etc.

Oravitza Montana a été fondée après la conquête du Banat par l'Empire de Habsbourg, son développement étant lié notamment à l'exploitation du sous-sol. La localité est devenue, entre 1926-1950, résidence du département de Caraș.

En utilisant exclusivement ces registres paroissiaux, l'article questionne les stratégies de formation de nouvelles familles à partir des informations concernant l'âge des mariés, la fréquence des mariages dans les différentes périodes de l'année, les divorces, les remariages des veufs, les lieux d'origine et le statut social des partenaires.

Imaginea relațiilor româno-ruse din perioada 1878-1908 în documente diplomatice germane

Nicolae Ioniță

Aderarea României la alianța Puterilor Centrale în 1883 a fost văzută inițial de către ambele părți implicate, ca o simplă măsură conjuncturală, determinată de situația creată în Europa Centrală și de Est în urma Congresului de Pace de la Berlin, din 1878. Prin această mutare, România își asigura o protecție eficientă împotriva influenței crescânde în regiune a Rusiei, iar Tripla Alianță obținea un colaborator de încredere într-o regiune în care avea interese de expansiune teritorială și pe care nu dorea să o lase să cadă sub influența țaristă. Totul părea să se încadreze în strategia diplomatică a cancelarului Otto von Bismarck, care dorea să evite izolarea politică a Germaniei și să creeze o alianță prin care să asigure întinderea influenței noii puteri în Europa și menținerea unei relative stabilități politice pe continent.

Treptat însă, atitudinea din România în privința importanței acestei alianțe începe să se schimbe. Creșterea tensiunilor cu vecinul de la Răsărit, faptul că pe tronul României urcase un rege care făcea parte din dinastia conducătoare a Germaniei, apariția unei noi generații de politicieni, care își efectuaseră studiile la universități de prestigiu din spațiul de limbă germană, relativa izolare în care căzuse Franța, vechiul sprijinitor și model al României, precum și interese strategice și, nu în ultimul rând, economice, au determinat o reconsiderare a modului în care era privit noul aliat din Europa Centrală. Prestigiul de care se bucura Germania în spațiul european după 1871 și succesul pe care îl raportase în dezvoltarea sa economică au avut un profund impact în rândul elitelor politice și culturale din România, care încep să ia în considerare urmărirea unui model german în construcția politică și economică a statului român. Aceasta era o schimbare remarcabilă de viziune a oamenilor politici români, care, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-au aflat sub influența covârșitoare a Franței. În noile circumstanțe, noua putere europeană părea să fie o alternativă foarte atrăgătoare față de vechiul model francez, mai ales dacă se avea în vedere faptul că România și Germania nu aveau interese divergente de nicio natură (alta era situația în cazul relațiilor cu cealaltă mare putere din cadrul alianței – Austro-Ungaria), iar forța economică, influența politică și prestigiul cultural ale Germaniei exercitau o atracție considerabilă asupra elitei politice românești. Astfel se explică influența tot mai mare pe care a exercitat-o modelul german asupra spațiului public românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar și faptul că, dintr-o alianță secretă, cunoscută numai de Regele Carol și de câteva personalități politice ale vremii, aceasta ajunge un fapt notoriu, acceptat, în mare parte, de opinia publică din țară. Din toate aceste motive, se poate aprecia că evoluția politico-economică și culturală a României de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea a stat, într-o măsură semnificativă, sub semnul influenței germane.

Pe de altă parte, se înregistra concomitent o creștere considerabilă a interesului Germaniei față de spațiul românesc. Dacă, inițial, politicienii germani au

căutat să ignore dorința României de a adera la alianța Puterilor Centrale, acestora pârându-li-se “o mutare de mare inteligență politică”¹ evitarea satisfacerii acestei dorințe, în cele din urmă au acceptat primirea noului stat român în cadrul alianței, dar avându-se în vedere mai ales interesele Austro-Ungariei de a avea la granițele sale un stat aliat, care să nu cadă sub influența Imperiului țarist și mai puțin dorința Germaniei de a-și extinde influența în această parte a Europei. Treptat însă, datorită unei tot mai accentuate izolări a statului german pe arena internațională, în perioada ulterioară îndepărtării lui Bismarck de la conducerea Cancelariei, sporirii tensiunilor cu Rusia și, nu în ultimul rând, descoperirii unor importante zăcăminte petrolifere în România, resurse de care economia Germaniei avea tot mai multă nevoie, la care se adăugau impresionantele cantități de cereale, pe care România era capabilă să le exporte, cu precădere în spațiul german, interesul conducătorilor de la Berlin față de această zonă începe să crească tot mai mult, ajungând până la a considera România ca pe un teritoriu în care era esențială preponderența influenței politice și economice germană. Astfel se explică de ce, la începutul secolului al XX-lea, Germania era cel mai important partener comercial al României, cel mai mare investitor în economia autohtonă și, datorită influenței Regelui Carol și a politicianilor germanofili, precum și a unei părți din elita culturală românească, cel mai apropiat aliat din cadrul Puterilor Centrale și un factor major de influență culturală.

Toate acestea se datorau și importanței tot mai mari acordată de Germania relațiilor cu statul român. O dovadă în acest sens o reprezintă și calitatea reprezentanților diplomați germani trimiși la București. În perioada 1878-1908, dintre cei opt reprezentanți ai Germaniei în România (în ordinea cronologică a misiunilor acestora): Friedrich Johann von Alvensleben, Ludwig von Wesdehlen, dr. Klemens August Busch, Anton von Säurma-Jeltsch, Bernhard von Bülow, Kasimir von Leyden, Hippolyt Ludwig Otto von Bray – Steinburg și Alfred von Kiderlen Wächter², unul – contele von Bülow – vine la București după ce ocupase poziția de secretar de stat în Ministerul de Externe german, iar ulterior, după încheierea misiunii sale în România, va ocupa poziția de Cancelar al Reich-ului (1904-1909), iar altul, von Kiderlen-Wächter, va fi numit, după plecarea din România, secretar de stat la Ministerul de Externe de la Berlin. Toți acești diplomați, indiferent de cariera pe care au urmat-o după încheierea misiunilor din România, au avut o contribuție majoră la strângerea relațiilor dintre cele două state și au exercitat o importantă influență asupra scenei politice românești, datorată și faptului că au beneficiat de acces la toți factorii de decizie din țară, începând cu Regele Carol și încheind cu autoritățile de pe plan local.

¹ ANIC, fond Casa Regală, ds. 91/1913, f. 1, extras din lucrarea fostului legat german în România din perioada 1910-1912, dr. Friedrich Rosen, *Diplomatische Wanderungen*, apărută în 1913. Dr. Rosen a ocupat, pentru scurtă vreme, funcția de ministru de Externe al Germaniei după război, în perioada mai – octombrie 1921

² Trebuie menționat faptul că, dintre diplomații enumerați mai sus, doar șapte au avut rangul de legați diplomați, primul dintre aceștia, contele Friedrich von Alvensleben fiind doar consul general al Germaniei la București. Reprezentanța diplomatică germană în România a fost ridicată la rangul de legatie doar începând cu anul 1880, primul legat fiind contele Ludwig von Wesdehlen.

În același timp însă, se poate aprecia faptul că niciodată Germania nu a considerat influența sa din România ca pe un câștig definitiv. Realitățile din această parte a Europei, dar și specificul relațiilor internaționale, au determinat autoritățile germane și pe reprezentanții acestora în România să păstreze întotdeauna o atitudine de un optimism prudent față de evoluția viitoare a relațiilor cu aliatul român. Această atitudine se datora faptului că Germania a fost conștientă că, prin includerea țării noastre în Tripla Alianță în 1883, se implica în problemele unei regiuni cu care era prea puțin familiarizată – agitata lume balcanică de la sfârșitul secolului al XIX-lea – și care intra, prin tradiție, în sfera de influență a unei alte Mari Puteri – Rusia. Tocmai această realitate, a influenței rusești în regiune, a preocupat în cel mai înalt grad autoritățile germane, mai ales după ce Imperiul rus începe să se arate din ce în ce mai ostil intereselor germane și se îndreaptă treptat, în anii 1891-1893, spre o alianță cu adversarul ireconciliabil al Germaniei din acea vreme – Franța. Noua formată alianță dintre cele două Mari Puteri amintite mai sus nu numai că anunța eșecul vechii politici externe a lui Bismarck, de izolare a Franței în Europa – eșec datorat, în mare parte, inabilității succesorilor fostului Cancelar – ci reprezenta și un semnal de alarmă pentru Cancelaria de la Berlin, care-și vedea periclitate alianțele sale cu țările din Răsăritul Europei (în special, cu România), ce puteau reveni sub influența unei Rusii devenite, de acum, în mod fățiș ostilă.

Acest pericol, de îndepărtare a României de aliatele sale din 1883, a fost o sursă constantă de îngrijorare atât a autorităților de la Berlin, cât și a diplomaților germani de la București, a căror principală preocupare pe durata misiunii lor în țara noastră a fost aceea de a întrevădea semnele unei sporiri a influenței ruse sau franceze în zonă, de natură să periclitaze alianța statului român cu Puterile Centrale. De aceea, în rapoartele întocmite de reprezentanții Germaniei în România, de-a lungul întregii perioade cuprinse între Congresul de la Berlin (1878) și așa-numita “Criză balcanică” (1908), problema relațiilor româno-ruse sau româno-franceze și cea a influenței exercitate de cele două state asupra societății românești și a clasei sale politice este urmărită cu cea mai mare atenție.

În cele ce urmează, am căutat să prezentăm modul în care au fost reflectate în documentele întocmite de diplomații germani veniți în misiune în România relațiile diplomatice româno-ruse din perioada 1878-1908, aspecte legate de atitudinea clasei politice și a societății românești față de Rusia și interesele acesteia în regiune, diversele acțiuni politice, diplomatice și de altă natură desfășurate de Rusia și reprezentanții acesteia în țara noastră în scopul influențării relațiilor bilaterale, aprecierile diverșilor legați ai Germaniei de la București cu privire la influența rusă în țara noastră, precum și explicațiile găsite de aceștia pentru persistența acestei influențe în regiune. În fine, am vrea să precizăm faptul că, prin materialul de față nu am dorit să înfățișăm o imagine obiectivă a relațiilor româno-ruse din perioada mai sus menționată, ci numai modul în care au fost reflectate acestea în rapoartele întocmite de o categorie specială de diplomați străini, reprezentanți ai unei țări aliate a României de atunci. Punctul central de interes al unui asemenea demers constă, credem, nu atât în prezentarea adevărului obiectiv din punct de vedere istoric, ci, mai ales, în ilustrarea modului în care sunt văzute realitățile din România și din Europa de Est din acea vreme de către persoane cu un

grad înalt de educație și de pregătire în domeniul diplomatic, așa cum erau reprezentanții Germaniei de la București, care rămân, în final, în ciuda petrecerii unei perioade relativ îndelungate în țara noastră, străini de această zonă și de mentalitățile ei. Lipsa de obiectivitate a aprecierilor acestora este evidentă, date fiind interesele pe care le reprezentau, dar trebuie să avem în vedere și faptul că păstrarea unei obiectivități absolute în scrierea istoriei rămâne un deziderat greu de atins și poate cea mai bună cale spre conturarea unei imagini obiective a realității de atunci este comparația dintre astfel de fragmente de imagini subiective.

România și Rusia între Congresul de la Berlin și “Criza balcanică” – imaginea unei relații ambivalente

Comportamentul statului țarist în timpul războiului ruso-turc din 1877-1878 și al Congresului de la Berlin au constituit, potrivit diplomaților germani acreditați la București, un adevărat șoc pentru conducătorii români de atunci. Au existat și încercări de reabilitare a Rusiei, din partea unor oameni politici români, dar acestea au avut prea puțin succes. Astfel, în 1889, Lascăr Catargiu susținea că nimeni nu trebuia să uite în România cărei Mari Puteri își datora existența Statul român, adăugând că “pierderea Basarabiei nu trebuie atribuită relei-voințe sau dorinței de expansiune a Rusiei, ci nepriceperii fostului cabinet Brătianu”³. Asemenea argumente nu convingeau pe nimeni, nici chiar pe autorul lor, iar ruptura apărută în relațiile diplomatice dintre cele două state vecine părea să fie de lungă durată. Disensiunile româno-ruse asigurau, pentru moment, o îndepărtare durabilă a statului român din sfera de influență rusă, spre mulțumirea Austro-Ungariei și Germaniei, care vedeau în această situație ocazia ideală pentru a-și extinde propria influență politică și economică în regiune. Cu toate acestea, diplomații germani acreditați în România nu și-au putut permite, în ciuda atuurilor considerabile de care păreau să dispună, să desconsidere pericolul revenirii României în sfera de influență a Marii Puteri răsăritene. În fapt, acest pericol și sesizarea oricăror semne ale revenirii influenței rusești în țara noastră au fost un leitmotiv al tuturor rapoartelor primite de Cancelaria de la Berlin de la reprezentanții acesteia la București. Aceasta, probabil, și datorită faptului că ieșirea României din cadrul Triplei Alianțe și alăturarea sa Rusiei ar fi reprezentat un adevărat faliment al politicii germane în Est, o pierdere pe care Germania nu putea să și-o permită și de care diplomații acreditați ai acesteia în țara noastră ar fi fost făcuți direct responsabili.

Pentru o lungă perioadă de timp însă, după încheierea Congresului de la Berlin, diplomații germani de la București păreau că își pot ignora temerile avute față de posibilele influențe ruse în România. Aceasta se datora faptului că relațiile româno-ruse din această perioadă erau considerate, pe drept cuvânt, ca fiind dezastruoase. Referitor la această problemă și la efectele prevederilor Congresului de la Berlin, un fost legat german în România relatează, în 1913:

³ ANIC, Colecția Microfilme Germania (RFG), rola 119, C. 512: raportul lui von Bülow către cancelarul Bismarck, 13 aprilie 1889.

“Din partea Germaniei, poate părea o dovadă de inteligență și perspicacitate politică, mai ales a lui Bismarck, faptul că a permis, la Congresul de la Berlin, jefuirea României, act pentru care Dobrogea era o compensație prea puțin prețuită, pentru că, astfel, între România și puternicul său vecin de la Răsărit, care împărtășea și aceeași credință ortodoxă cu ea, s-a căscat o prăpastie care, cum se credea atunci, nu va mai putea fi astupată niciodată. România a fost privită ca un puternic bastion contra panslavismului, legăturile sale cu Tripla Alianță au devenit tot mai strânse, iar Germania, lăsând la o parte activitatea din celelalte domenii economice, a ocupat o poziție de monopol în finanțele românești”⁴.

Calcululele cancelarului Bismarck aveau să se dovedească exacte și de această dată, după cum reiese și din raportul consulului general al Germaniei de la București, contele Friedrich Johann von Alvensleben, din februarie 1879⁵. Potrivit informațiilor obținute de acesta, în urma discuțiilor purtate cu Principele Carol, relațiile româno-ruse suferiseră o bruscă deteriorare la începutul anului 1879, datorată mai ales acțiunilor întreprinse de marea putere răsăriteană după încheierea războiului cu Imperiul Otoman. Anexarea de către Rusia a celor trei județe din sudul Basarabiei, consfințită de Congresul de la Berlin, a fost doar una dintre cauzele ce au dus la încordarea relațiilor dintre cele două țări. La aceasta se adăuga refuzul armatei ruse, pentru o lungă perioadă de timp, de a se retrage din Dobrogea, în ciuda cererilor repetate, în acest sens, formulate de partea română⁶. Soldații ruși au părăsit, în cele din urmă, noua provincie românească, dar au lăsat în urmă administrația rusă, care nu se va îndupleca să cedeze locul autorităților române decât după îndelungi stăruințe, astfel încât Principele Carol își exprima, în 1879, temerea că această provincie va trimite în Parlamentul României un candidat rus. Mai mult decât atât, odată cu retragerea lor din Dobrogea, autoritățile ruse vor reaminti, pline de compasiune, Bulgariei, faptul că această regiune îi aparținea, de drept, iar cedarea ei către România reprezenta o umilință pentru statul bulgar⁷.

În plus față de toate acestea, a mai apărut și problema postului de la Arab Tabia, de lângă Silistra. Acesta fusese odinioară un depozit de material de război pentru armata turcă, dar după 1878 era considerat un foarte important punct strategic în zonă atât de către armata română, cât și de cea rusă. Principele Carol îi declara consulului german de la București, în februarie 1879, că el vedea în Arab Tabia o bază de operațiuni pentru toate acțiunile militare care s-ar fi putut desfășura în zona Dobrogei, iar baronul de Ruait, reprezentantul Rusiei în România de atunci, se opunea cu înverșunare preluării acestui fort de către România, deoarece, potrivit acestuia, fără Arab Tabia, Silistra și-ar fi pierdut orice importanță strategică pentru

⁴ *Ibidem*, Fond Casa Regală, ds. 91/1913, f. 2 – dr. Rosen, *op cit*.

⁵ *Ibidem*, Colecția microfilme SUA, rola 21, K. 172624-172631 – raport al lui von Alvensleben, către secretarul de Stat din cadrul *Auswärtigesamt* (Ministerul de Externe german), von Bülow, 17, februarie 1879.

⁶ *Ibidem*, K. 172626.

⁷ *Ibidem*, K. 172627.

partea rusă⁸. Se profila chiar și posibilitatea apariției unor ciocniri militare româno-ruse în zonă. Referitor la această situație, conducătorul român îi declara contelui von Alvensleben, că România se va supune numai deciziilor adoptate de Europa în privința problemei respective, dar, dacă aceasta ar decide ca România să cedeze Arab Tabia, atunci poate mai bine ar fi fost ca Statul român să renunțe și la Dobrogea, pentru că această provincie nu ar fi adus decât probleme României, iar pierderea ei n-ar fi trezit niciun ecou în țară⁹.

Este ușor de imaginat efectul pe care l-a avut asupra relațiilor bilaterale româno-ruse comportamentul abuziv al Marii Puteri răsăritene față de fosta sa aliată din timpul războiului încheiat cu nici un an în urmă. La cele de mai sus s-au mai adăugat, de-a lungul anilor, diverse declarații ofensatoare ale conducătorilor ruși la adresa autorităților de la București¹⁰, atacurile ce apăreau în presa rusă la adresa României și a Principelui (ulterior, Regelui) Carol – atacuri care aveau o semnificație cu atât mai mare cu cât, după cum remarcă diplomații germani, presa rusă era cenzurată de autoritățile statului, deci aceste atacuri erau aprobate de cele din urmă¹¹ –, precum și activitatea desfășurată în România de legatul Rusiei la București, Mihail Alexandrovici Hitrovo (sau Hitrowo, în documentele germane). Se mai poate menționa și efectul pe care îl aveau la București mișcările amenințătoare de trupe ruse la granița României; amintim, în acest sens, evenimentele din 1887, când a fost deplasată de urgență în Basarabia o divizie de infanterie a armatei țariste, sub pretextul că aceasta ar fi fost necesară pentru distrugerea ouălor de lăcustă, sarcină pentru care, după cum precizau, amuzați, diplomații germani, “nimeni nu mai folosisse vreodată armata până atunci”¹².

Cu toate acestea, însă, în opinia diplomaților germani acreditați în România, astfel de gesturi “neprietenoase” nu constituiau, nici pe departe, o dovadă a faptului că guvernării ruși ar fi urmărit, în mod special, să provoace deteriorarea relațiilor cu România sau să intimideze diverși oameni politici de la București, deși, fără îndoială, au reușit în ambele privințe. Atitudinea conducătorilor și diplomaților ruși față de România avea o explicație mult mai simplă: ei considerau această țară ca fiind a lor, o simplă provincie rusească, temporar aflată în afara granițelor Imperiului, după cum sublinia și legatul Imperiului la București, într-o declarație imprudentă din 1882:

⁸ *Ibidem*, K. 172628-172630.

⁹ *Ibidem*, K. 172631,

¹⁰ Țarul Alexandru al III-lea a declarat, la un moment dat, reprezentantului României la St. Petersburg, că “el, pentru suveranii străini din Peninsula Balcanică, ce nu au cum să înțeleagă caracterul poporului Lor, nu are nici-un fel de simpatie”, făcând o aluzie directă la persoana regelui Carol I – vezi *ibidem*, Colecția microfilme Germania (RFG), rola 120, C. 232 – raportul legatului von Leyden către cancelarul Hohenlohe, 18 decembrie 1894. O asemenea declarație, făcută în fața ministrului român, care avea obligația de a o transmite la București, nu putea fi considerată decât drept o provocare la adresa autorităților române și o nouă dovadă a desconsiderării cu care partea rusă înțelegea să trateze pe atunci România.

¹¹ *Ibidem*, rola 119, C. 359 – raport al lui von Bülow către cancelarul Bismarck, 30 mai 1888.

¹² *Ibidem*, C. 252-253 – raport al legatului von Busch către cancelarul Bismarck, 9 martie 1887.

“Îi vom lăsa pe soldații noștri din Odessa să înainteze prin Basarabia și, cu un singur pas, am ajuns în România, **care ne aparține** [s. n.]”¹³.

Declarația de mai sus a fost ulterior dezmințită de diplomatul rus, dar ea rămâne semnificativă pentru explicarea atitudinii autorităților țariste față de România. Ea dezvăluie astfel și motivațiile care stăteau în spatele amestecului fătis al legatului rus de la București, dar și al altor oficiali ai Imperiului, în problemele politicii interne românești: în fond, era vorba nu de politica internă a altui stat, ci de o provincie exterioară a Rusiei, care trebuia să fie pregătită pentru venirea în rândul popoarelor pravoslavnice supuse Țarului. De aceea, legatul rus, Hitrowo, în timpul campaniei de răsturnare a Guvernului Brătianu, în 1888, acordă un sprijin foarte activ Opoziției antiliberale¹⁴, îi susține pe diferiți pretendenți la Tronul României, așa cum era cazul prințului Bibescu, primit întotdeauna în casa legatului rus cu onorurile cuvenite unei Altețe Regale¹⁵, acordă importante subsidii bănești ofițerilor români de rang înalt și boierilor înfundați în datorii etc. Sprijinul pe care îl primește acest diplomat din partea St. Petersburgului pentru astfel de acțiuni este deplin, fapt dovedit și prin trimiterea a nu mai puțin de 800.000 de franci către reprezentantul Rusiei la București, pentru susținerea campaniei de răsturnare a Guvernului Brătianu – potrivit informațiilor deținute de diplomații germani în România¹⁶. Niciun efort nu era precupețit pentru nobila cauză a lărgirii mării familii ortodoxe, aflate sub supravegherea și îndrumarea țarului Alexandru.

Dar tentativele de readucere a României în sfera de influență a Rusiei nu se limitau numai la activitatea reprezentantului Imperiului la București. Astfel, în 1888, contele von Bülow, legatul german în România de atunci, atesta apariția a ceea ce considera a fi un nou pericol pentru menținerea noului stat balcanic în sfera de influență a Germaniei: răspândirea în țară a unui număr mare de negustori de icoane ruși (numiți, în documentele germane, “iconari”). Pericolul care rezida în acest fenomen consta, în opinia sa, în faptul că scopul real al vânzării acestor icoane rusești nu era acela de a se obține un profit, cu toate că se câștiga foarte bine din comercializarea lor, ci în aceea că astfel se răspândeau ideile panslavismului pe teritoriul României:

“Faptul că panslavismul face propagandă politică tocmai prin aceste icoane, nu este o metodă nouă în această zonă, locuită de popoarele oriental ortodoxe. Această practică de influențare a concepțiilor religioase și de altă natură ale oamenilor este utilizată aici din timpuri străvechi, încă din vremea Imperiului Bizantin. În Est, icoana este un mijloc extrem de eficient pentru inducerea de idei politice în rândul maselor”¹⁷.

¹³ Idem, Colecția Microfilme SUA, rola 31, K. 173018 – raport al legatului german în România, Wesdehlen, către cancelarul Bismarck, 28 februarie 1882.

¹⁴ Idem, Colecția Microfilme Germania (RFG), rola 119, C. 285 – raport al legatului german în România, von Busch, către cancelarul Bismarck, 12 ianuarie 1888.

¹⁵ *Ibidem*, C. 377 – raport al lui von Bülow către cancelarul Bismarck, 27 iunie 1888.

¹⁶ *Ibidem*. Această sumă ar fi fost depusă la *Banque de Roumanie* de către Hitrowo.

¹⁷ *Ibidem*, C. 451-452, raport al lui von Bülow către Bismarck, 22 decembrie 1888.

Primejdia ce deriva din acest tip de propagandă își avea originea, în opinia diplomaților germani de la București, în faptul că ideile sale principale se bucurau de un real succes în rândul majorității populației românești, apărând chiar informații potrivit cărora negustorii ruși ar fi convins mulți țărani, arendași și moșieri din România să semneze un angajament prin care jurau credință Țarului:

“Se promite țăranilor că vor primi atâta pământ cât vor pofti de la Țar, că nu vor mai plăti nici un fel de impozite, că vor putea să are ce teren vor pofti, după cum o fac și țăranii ruși, pentru că în Rusia nu există ogoare care să fi fost luate în stăpânire individuală, ci pământul aparține tuturor țăranilor”¹⁸.

Succesul propagandei ruse în România era însă recunoscut și de oficialitățile române, și în primul rând de regele Carol, care, în 1889, povestea legatului Germaniei – contele von Bülow – că, în același an, principele Ferdinand, în timp ce se întorcea dintr-o plimbare, ar fi fost întâmpinat de țăranii beți dintr-un sat de lângă București, cu urarea “Trăiască împăratul nostru Alexandru al III-lea!”¹⁹. Eficacitatea dovedită de asemenea acțiuni de propagandă și influențare va determina multiplicarea lor, astfel încât, în scurt timp, pe tot cuprinsul țării este semnalată apariția unor “emisari” ruși – diverși căldărari ambulanți, vânzători de coase, iconari, veterinari etc. – care, cu toții, ar fi insuflat țăranilor “convingeri comuniste și panslaviste”²⁰. Totul părea a fi, în opinia diplomaților germani și a autorităților române, o vastă conspirație a Rusiei, care, prin agenții săi, încerca să cucerească societatea românească pornind de la straturile sale cele mai de jos, pentru ca astfel să poată ajunge la influențarea deciziilor politice ale conducătorilor români.

Direcția în care se dorea influențarea politicii românești era indicată de propunerile înaintate prin diverși emisari oamenilor politici români, care conțineau, toate, aceeași idee, reluată obsesiv: unirea României cu Rusia. În cazul în care se accepta această propunere, dădea asigurări însărcinatul cu afaceri al Rusiei la București, România s-ar fi bucurat de privilegiile Marelui Ducat al Finlandei, adică și-ar fi păstrat nestingherită toate instituțiile sale²¹. Problema pe care și-o puneau diplomații germani acreditați la București era: cât de credibile puteau să pară asemenea promisiuni ale Rusiei conducătorilor români, care cunoșteau prea bine comportamentul brutal al Guvernului rus atât față de aliații săi ocazionali – cum a fost și România în războiul ruso-turc din 1877-1878 –, cât și față de proprii supuși? La această întrebare, răspunsurile oferite de politicienii români, dar și de diplomații germani, sunt contradictorii. Putem cita, în acest sens, opinia lui Al. Lahovary, din 1889:

“Este posibil ca Rusia să fi fost extrem de apreciată în această zonă a Balcanilor în timpul Țarului Alexandru I. Însă, acum, Rusia și-a păstrat același sistem

¹⁸ *Ibidem*, C. 454-455, raport al lui von Bülow către Bismarck, 25 decembrie 1888.

¹⁹ *Ibidem*, C. 609 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 17 noiembrie 1889.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, C. 552 – raport al lui von Bülow către cancelarul Bismarck, 15 mai 1889.

autocratic, a cărui aplicare, în această parte a Balcanilor nu mai este posibilă, după ce statele de aici au suferit, timp de 41 de ani, influența atâtor idei occidentale. Rușii au rămas la fel ca înainte de Războiul Crimeii, fanatici și brutali, urmarea neputând fi alta, decât că, acum, la fel ca și atunci [în 1853-1856, în timpul Războiului Crimeii – n. m.], «inteligenția» românească se va situa întotdeauna de o parte potrivnică Rusiei»²².

Opinii asemănătoare au fost exprimate și de diplomații germani acreditați în România, așa cum este cazul contelui von Bülow, care, în 1892, referindu-se la noi incidente care înrăutățiseră brusc relațiile ruso-române²³, arăta:

«Așa cum o arată și alte evenimente din ultimul timp, conducerea politicii externe rusești se află acum în mâinile funcționarilor care au activat inițial la consulatele Imperiului din Orient, și care au repus în funcțiune metodele drastice utilizate de Rusia de când lumea. Înainte, când popoarele din Balcani nu aveau o conștiință națională prea dezvoltată și prestigiul înțeleptului Țar era incomensurabil, asemenea metode aduceau întotdeauna rezultatele dorite. Sub motivația că «Atotputernicului Țar, singur stăpânitor, nu i te poți împotrivi», Divanul Moldovei se supunea tuturor ucazurilor protectorului rus, chiar dacă acestea nu-i conveneau, până acum 40 de ani.

Astăzi însă, când popoarele din Balcani au dobândit, o dată cu independența, și o Constituție democratică și o spoială de cultură occidentală, precum și, mai ales, un tip de naționalism extrem de viu și de ușor excitabil, imaginea Marii Puteri nordice nu mai este aceeași din vechime și recurgerea la procedee a la Mentschikowo nu va face decât să ducă la obținerea unor rezultate contrare celor scontate. De aceea, după părerea mea, vom putea privi liniștiți cum foștii aliați vor fi întăriți chiar de Rusia în convingerea lor că trebuie să caute sprijin și ajutor contra intervențiilor abuzive ale rușilor la alte Mari Puteri europene»²⁴.

O mărturie a modului în care Rusia înțelegea să trateze micile state vecine o constituia și tot mai frecventa referire a diplomaților ruși la «iritarea» provocată țarului de anumite măsuri ale guvernelor acestor țări. Semnificația acestui gest nu scăpa politicianilor români și nici diplomaților străini acreditați în România, fiind

²² *Ibidem*, C. 553.

²³ În acest caz, era vorba de încercarea făcută de nava rusă «Olga» de a încălca regimul de carantină al portului Sulina, tentativă dejucată însă de autoritățile portuare, ceea ce a dus la agravarea temporară a tensiunilor româno-ruse, vezi *ibidem*, rola 120, C. 63-64, raportul lui von Bülow către cancelarul Caprivi, 31 octombrie 1892.

²⁴ *Ibidem*, C. 64-65; Mentschikowo – Este vorba de Alexandr Danilovici Menșikov (1673-1729), fost general și favorit al lui Petru cel Mare. De origine umilă, a avansat, grație prieteniei cu țarul Petru și propriului talent, până la cele mai înalte grade militare. A condus armata rusă în timpul războiului cu Suedia (1702-1713) și, după moartea lui Petru (1725) s-a căsătorit cu soția acestuia, Ecaterina I – pe care o și încoronează ca țarină, devenind astfel adevăratul suveran al Rusiei. Tutore al tânărului țar Petru al II-lea, și-a exercitat puterea cu o asemenea severitate, încât a provocat revolta aristocrației ruse, care l-a exilat în Siberia, cf. *Enciclopedia de istorie universală* (coord. Marco Drago, Andrea Boroli), București, 2003, p. 883.

vizibil faptul că marele Imperiu vecin considera țările vecine drept simple provincii ale sale (dacă nu erau, atunci urmau să devină) ce trebuia să se supună dorințelor țarului. Numai că Rusia nu mai avea, momentan, mijloacele necesare pentru a susține o asemenea poziție, o consecință a acestei situații fiind și reacția avută de ministrul de Externe român, Al. Lahovary, care, în 1889, după invocarea de către legatul Rusiei la București a unei asemenea "iritări" a țarului, declara:

*"Nous ne pouvons pas céder chaque fois qu'ils nous disent que leur Empereur est irrité; ils abusent trop de cette irritation, nous avons une opinion publique et un Parlement à ménager"*²⁵.

Se părea, așadar, că ruptura apărută în relațiile dintre România și Rusia era ireversibilă, iar distanța existentă în acel moment între aspirațiile celor două state era imposibil de acoperit. Aceasta era și opinia diplomaților germani de atunci, în momentele lor de optimism. Putem aminti, în acest sens, declarația legatului german Klemens Busch, din 1888:

*"În România găsești cu greu persoane care să se declare, în mod public, «prieteni ai Rusiei»"*²⁶.

Asemenea momente de optimism erau însă rare, datorită faptului că realitatea venea, de multe ori, să contrazică brutal speranțele diplomaților germani. Din acest motiv, aceștia manifestă o îngrijorare crescândă față de posibila răsturnare a situației existente după 1878 în relațiile româno-ruse, preocupare care era justificată, dacă se au în vedere atât realitățile vieții politice românești din această perioadă, cât și experiența nefericită avută de diplomația germană cu celelalte țări balcanice. Este vorba aici în special de Serbia și Bulgaria, a căror atitudine față de Rusia s-a schimbat de atât de multe ori de-a lungul perioadei 1878-1908 încât Guvernul Reich-ului a ajuns să manifeste o neîncredere profundă față de conducătorii politici ai țărilor din regiune. Totuși, și în acest caz, situația României părea mult diferită față de cea a vecinilor sale, atât de ușor schimbătoare, datorită experiențelor neplăcute suferite de-a lungul timpului în relațiile cu Rusia, a căror amintire nu ar fi trebuit să se șteargă atât de ușor, după cum arăta și legatul german, Alfred von Kiderlen Wächter, într-un raport din 1900:

"Oamenii de stat români, de toate orientările politice, au declarat că România caută să-și asigure protecția cu ajutorul Triplei Alianțe. Aceste convingeri sunt înrădăcinate în mintea conducătorilor români, pentru că amintirile din timpul Războiului din 1877 sunt încă prea vii, pentru a pleca urechea la glasul de sirenă

²⁵ ANIC, Colecția microfilme Germania (RFG), rola 119, C. 544, raportul lui von Bülow către Bismarck, 30 aprilie 1889;

²⁶ *Ibidem*, C. 328, raportul lui von Busch către Bismarck, 10 aprilie 1888.

al Rusiei și a se ajunge, astfel, la bruște schimbări de poziție față de Rusia, cum s-a întâmplat la Sofia sau la Belgrad”²⁷.

Ruptura existentă între interesele temporare ale României și Rusiei nu însemna însă, nici pe departe, că influența rusă asupra societății românești și posibil asupra viitoarei politici externe a țării putea fi neglijată. Dincolo de interesele divergente ale celor două țări, existau mult prea multe asemănări între români și ruși, pentru ca aceasta să nu aibă în final și consecințe în plan politic, fapt recunoscut și de diplomații germani de la București:

“Firea rușilor, așa cum este ea, este mult mai pe gustul românilor decât cea prea scortșoasă și oarecum trufașă a austrieilor. Asta se întâmplă pentru că, deși românilor nu le plac multe din însușirile de care depinde puterea Rusiei, pe de altă parte ei posedă aproape toate slăbiciunile și viciile rusești. Când românii și rușii se găsesc într-o încurcătură, și asta se întâmplă nu rareori, ei se înțeleg reciproc numaidecât”²⁸.

La acest dat natural, se adăuga politica extrem de abilă a diplomaților ruși acreditați în România, care au avut întotdeauna grijă să promoveze imaginea Rusiei și interesele sale nu numai prin metodele mai sus amintite, ci și folosindu-se de libertățile constituționale românești, precum libertatea (relativă, este adevărat) cuvântului scris. În consecință, Imperiul rus dispunea propriile sale publicații în România de atunci, menite să îi apere, mai mult sau mai puțin fățiș, propriile interese, precum *L'Indépendance Roumaine* și *Express Orient*²⁹. Pe aceeași linie se înscria și politica diplomaților ruși de influențare a vieții politice interne din România, care se concretiza adesea prin acordarea unor stipendii substanțiale anumitor personalități publice sau categorii sociale influente (diverși politicieni, membri de vază ai vechii boierimi ruinate etc.), care sprijineau ulterior interesele ruse în România. Sprijinirea fățișă a prietenilor Rusiei a atras ostilitatea conducătorilor politici români, în special a celor liberali, dar nu toată lumea gândea pe atunci în România precum unii liberali sauerjuniști, după cum observa și un diplomat german în 1888:

“Faptul că această subvenționare a Opoziției [n. n., împotriva Guvernului liberal] de către Hitrowo s-a făcut în mod public și aproape ostentativ, nu a condus decât la creșterea prestigiului Rusiei de aici”³⁰.

Principalul rezultat al politicii abile a diplomaților ruși a fost o îmbunătățire considerabilă a imaginii Rusiei în România, devenind evident, la un moment dat, chiar și pentru observatori independenți – precum legatul Italiei în România – că

²⁷ *Ibidem*, rola 120, C. 467 – raportul lui Kiderlen Wächter către cancelarul Hohenlohe, 29 octombrie 1900.

²⁸ *Ibidem*, rola 119, C. 376, raport al lui von Bülow către Bismarck, 27 iunie 1888.

²⁹ *Ibidem*, C. 377. Acestea erau identificate ca atare de diplomații germani din România, ceea ce nu înseamnă în mod necesar că asta ar fi fost și realitatea.

³⁰ *Ibidem*, C. 378.

prestigiul Imperiului Rus în rândul populației și clasei politice românești era mult superior celui de care se bucura Austro-Ungaria, de exemplu, deși aceasta din urmă era un stat aliat celui român. Energia și perspicacitatea reprezentanților intereselor ruse în România de atunci, afinitățile culturale și cele de pe plan psihologic dintre cele două popoare, toate acestea făceau ca Rusia să se bucure de o imagine mult mai bună în rândul societății românești decât Austro-Ungaria, o aliată ipotetică, neștiută decât de Rege și de alți câțiva conducători și de care românii se simțeau despărțiți de bariere de ordin cultural, dar și politic, pe care diplomații acestei din urmă Mari Puteri nu știau să le înlăture:

“Una din cauzele acestei situații este faptul că, de exemplu, Austria are aici doar un ziar mic, abia citit de altcineva decât comunitatea germano-austriacă din România – *Rumänischer Lloyd*. În plus, reprezentanții Austriei ar trebui să dea dovadă, în lupta lor pentru a câștiga influență în România, de acel *nervus rerum* pe care Rusia l-a arătat cu atât de mult succes aici. Până atunci, aici nu se aude mai nimic de galbenii austrieci, deși românii ar primi, chiar cu mai multă bucurie, guldenii decât rublele rusești”³¹.

Probabil însă, diplomația austriacă a considerat că încheierea unei alianțe secrete cu România însemna tranșarea definitivă în favoarea sa a competiției cu Imperiul Rus pentru influența în această țară. Cât de mult s-au înșelat astfel conducătorii de la Viena, constata în 1900 și legatul german în România, Kiderlen Wächter:

“Sarcina principală a diplomației rusești, aceea de a face ca Rusia să apară în fața statelor balcanice ca un fel de «Frățior» [*Brüderchen*], chiar și atunci când «Frățiorul» se arată neprietenos și brutal, a fost îndeplinită aproape întotdeauna cu oarece succes; aceasta și pentru că sarcina propusă i-a fost ușurată de atitudinea distantă pe care oamenii de stat și diplomații austrieci au adoptat-o față de statele de la sud de Dunăre”³².

Deosebirea frapantă dintre comportamentul celor două Mari Puteri față de România și celelalte state balcanice se va vedea și cu prilejul crizei apărute în 1900 între România și Bulgaria, criză rezolvată în urma intervenției Rusiei la Sofia. Ulterior încheierii acestei „crize”, reprezentantul german în România descria, cu amărăciune, impresia dezolantă lăsată de atitudinea Austro-Ungariei, cu acest prilej, în rândul conducătorilor politici de la București:

“Din păcate, chiar cu prilejul ultimei crize, atât din partea presei austriece, cât și din cea a oficialilor de la Viena, s-au făcut multe greșeli. Aceștia n-au știut decât să dea sfaturi «înțelepte» României și chiar să-i aducă critici destul de aspre, pe când reprezentantul Rusiei, înainte ca Guvernul rus să rezolve problema

³¹ *Ibidem*, C. 378-379.

³² *Ibidem*, rola 120, C. 466 – raport al lui Kiderlen Wächter către cancelarul Hohenlohe, 29 octombrie 1900.

definitiv prin intervenția făcută la Sofia, a arătat mult interes și o deosebită simpatie pentru cauza României, ceea ce a creat o puternică impresie asupra firii vanitoase și ușor iritabile a românilor”³³.

Era o diferență semnificativă în ceea ce privea atât atitudinea, cât și înțelegerea situației reale din zona balcanică între diplomații celor două Mari Puteri din zonă, ceea ce nu putea rămâne fără urmări. Numai viitorul urma să arate dacă amestecul de frică și admirație, reprezentând sentimentele nutrite în România față de Rusia, se va dovedi un stimulent mai puternic pentru îmbunătățirea relațiilor dintre cele două țări vecine, decât alianța secretă încheiată cu Austro-Ungaria și Germania, ce adusese atât de multe beneficii României, dar care era minată de grave contradicții chiar de la încheierea sa.

Un diplomat rus în România – Mihail Alexandrovici Hitrovo

Cel mai interesant personaj dintre toți reprezentanții diplomatici străini din România, menționați de-a lungul perioadei 1878-1908, în rapoartele diplomaților germani de la București, rămâne “*Herr Hitrowo*” (după cum era menționat în documentele germane ale vremii), legatul Rusiei în România până în 1891. Activitatea acestuia este urmărită cu mult interes, ba chiar cu admirație de omologii săi germani, mai ales de către contele von Bülow, el fiind, în opinia lor, un model pentru toți reprezentanții diplomatici ruși ce activau în țările din zona balcanică. Portretul conturat de diplomații germani legatului rus ne înfățișează, în final, un adevărat personaj de roman, ajuns printr-un concurs de împrejurări să reprezinte interesele unei mari puteri în țara noastră.

Astfel, cariera în diplomatie a lui “*Herr Hitrowo*” pare să fi avut un curs destul de sinuos, dacă avem în vedere faptul că a debutat prin cercetarea sa de către poliția rusă, pe când era doar un tânăr funcționar, pentru deturnare de fonduri. Este însă salvat prin intervenția contelui Nicolai Pavlovici Ignatiev, ministrul de Externe al Rusiei de atunci, care i-a oferit totodată șansa de a se afirma în calitatea de reprezentant al intereselor ruse în spațiul balcanic³⁴. Dobândirea postului de legat al Rusiei în România nu a fost însă lipsită de peripeții, Mihail Al. Hitrovo ajungând în final în această poziție, pentru care era atât de potrivit, mai ales pentru a scăpa de diversele probleme pe care singur și le crease:

³³ *Ibidem*, C. 468. Conflictul româno-bulgar, rămas atunci doar la nivel diplomatic, a fost provocat de pretențiile ambelor țări asupra unei mici insule – numite Bujorcanu – situate pe Dunăre, între localitățile Zimnicea și Șiștovo. Disputa respectivă era pe punctul de a degenera într-un conflict armat între cele două state, mai ales că Bulgaria declara, în mod public, că s-ar bucura de sprijinul ferm al Rusiei. Realitatea s-a dovedit însă mai complexă decât calculele politicianilor bulgari, dat fiind faptul că Rusia a profitat de această situație în interes propriu și, cum intenționa în acel moment să își îmbunătățească relațiile cu România, a intervenit la Sofia, forțând guvernul Bulgariei să renunțe la pretențiile sale. În acest fel, după aprecierea unanimă a diplomaților germani din România, Rusia dădea o dublă lovitură, îmbunătățindu-și simțitor relațiile sale cu România, fapt pe care îl urmărea de mai mulți ani, și sporindu-și prestigiul de care se bucura pe plan european, dat fiind faptul că a devenit evidentă autoritatea de care se bucura în fața conducătorilor bulgari, cf. *ibidem*, C. 466.

³⁴ *Ibidem*, rola 119, C. 375 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 27 iunie 1888.

“Fost trișor la cărți, descoperit de colegi, fost revoluționar, mereu băgat până la gât în datorii, desfrânat și ros de sifilis, dar, în postul pe care-l ocupă, mereu întreprinzător și un profund cunoscător al caracterului popoarelor din Balcani și maestru în arta de a-i stăpâni pe acești oameni, îmbinând cu abilitate biciul și zăhărelul, în întregime lipsit de scrupule în alegerea mijloacelor pe care le folosește, animat de un patriotism fanatic, *Herr Hitrowo* este un prototip pentru toți diplomații ruși, care, după reușita pe care au avut-o odată în Polonia, ar vrea să aducă acum cât mai multe din țările balcanice pe același drum³⁵”.

Tocmai aparentele defecte ale lui “*Herr Hitrowo*” și experiențele sale mai puțin ortodoxe din perioada în care fusese un simplu funcționar în St. Petersburg îl recomandau cu prisosință pentru politica pe care Imperiul Rus avea de gând să o ducă față de România în această perioadă. Conform unor informații obținute întâmplător de diplomații germani în România, Mihail Hitrowo deținea o îndelungată experiență personală, ce-l putea ajuta să organizeze acțiuni provocatoare de genul celei a “iconarilor”, amintită mai sus. Astfel, contele von Bülow, în timpul șederii sale la St. Petersburg din 1881, aflase despre reprezentatul intereselor ruse la București că ar fi fost foarte legat odinioară de persoana generalului Mihail Dmitrevici Skobelev, supranumit, în Rusia, “Generalul Alb”. Apropiindu-se sfârșitul acestuia din urmă, viitorul legat rus l-a convins să-și înstrăineze o parte din avere și, cu banii obținuți, să confecționeze 400.000 tablouri cu imaginea “Generalului Alb”, pe care să le răspândească în rândul mujicilor, ce ar fi aflat astfel de “mărețele fapte de arme ale eroului poporului”. Mihail Hitrowo a fost însărcinat cu vânzarea acestor “icoane”, dar, din păcate pentru imaginea generalului în cauză, acțiunea a eșuat, dat fiind că, după moartea “eroului poporului”, cel însărcinat cu răspândirea portretelor celui decedat s-a grăbit cu banii câștigați spre bordelurile moscovite³⁶. În concluzie, cine altcineva putea fi mai bine pregătit pentru postul de reprezentant al Rusiei în România decât „*Herr Hitrowo*”? În același timp, ne putem lesne imagina care era soarta unei părți a fondurilor trimise de autoritățile ruse legatului lor de la București.

Pe de altă parte, diplomatul rus a fost foarte bine văzut de societatea bucureșteană a timpului său, nefiind deloc antipatizat de români, așa cum sperau, pe atunci, Regele Carol și miniștrii săi. De exemplu, după cum remarca legatul german, atunci când intra la Café Capșa sau la Jockey Club, “toți autohtonii din bar sar să-i întindă mâna”³⁷. Făcând parte din protipendada bucureșteană, „*Herr Hitrowo*” avea și datorii pe măsura celor pe care îi frecventa – membrii aristocrației românești. Astfel, după cum îi relatea P. P. Carp, în 1888, legatului Germaniei, la Café Capșa avea o datorie de 35.000 franci, iar la Sinaia nu mai putea veni, pentru că refuzase să își plătească datoriile pentru cazarea la hotel³⁸.

Succesul reprezentantului Rusiei în înalta societate românească era însă o certitudine, el atrăgându-și, de altfel, tocmai din acest mediu, cei mai mulți acoliți,

³⁵ *Ibidem*, C. 375-376.

³⁶ *Ibidem*, C. 452 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 22 decembrie 1888.

³⁷ *Ibidem*, C. 377.

³⁸ *Ibidem*, C. 360 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 30 mai 1888.

potrivit contelui von Bülow. „Herr Hitrowo” nu lipsea de la nicio petrecere românească, unde reușea să rămână „o prezență remarcabilă”. Invitat mereu la salonul lui Madame Oteteleşanu (cea care se recomanda, pe atunci, drept „*princesse Lori Schwarzenberg de Bucarest*”), diplomatul rus se impunea în „cele mai înalte cercuri ale protipendadei bucureștene” și domina fără probleme orice petrecere, deși, adăuga legatul german, era mic, cocoșat și bolnav de sifilis³⁹. În plus, pentru a câștiga cât mai mulți susținători ai intereselor ruse în România, domnul Hitrowo lasă larg deschise ușile reședinței legației ruse de la București, ce devine astfel un nou punct de atracție pentru societatea bucureșteană:

„Herr Hitrowo este extrem de primitiv, fiind o companie foarte plăcută în reședința sa din strada Mosconi. Această reședință nu este la fel de distinsă precum cea a contelui Goluchowski, dar în casa legației ruse este lăsat să intre oricine, mai ales dacă este român, și este lăsat să facă ce vrea, să bea, să fumeze sau să joace cărți până în zori de zi”⁴⁰.

În ceea ce privește mijloacele utilizate de diplomatul rus în România pentru promovarea intereselor țării sale, acestea constau, potrivit afirmațiilor contelui von Bülow, mai ales în apelarea la influența cunoștințelor sale române, câștigate prin mijloacele mai sus prezentate și în utilizarea abilită a unor instrumente de mare efect în această zonă: presa aservită intereselor sale și mita.

Astfel, se susținea faptul că legatul rus ar fi controlat ziarele *L'Independence Roumaine* și *Express Orient*, care „stau oricând la dispoziția sa”. Pe lângă acestea, Hitrowo se mai ocupa și cu plasarea a diverse articole în ziarele românești care nu îi erau aservite în mod oficial, reușind astfel să influențeze într-un mod subtil opinia publică din țară în direcția dorită de autoritățile ruse. Pentru mituirea diverselor oficialități române și pentru susținerea financiară a boierilor rusofili, legatul rus dispunea de fonduri secrete, estimate de Regele Carol la cca. 70.000 ruble pe an, sumă care putea ajunge până la 800.000 ruble în împrejurări deosebite⁴¹. Acești bani, conform informațiilor germane, ajungeau nu numai la diferiți boieri înglobați în datorii, ci au fost la fel de bine primiți și de diferiți lideri ai „disidenței radicale” liberale din 1888.

Pe de altă parte, diplomatul rus era, la rândul lui, subiectul multor atacuri apărute în presa română din acea vreme, mai ales din partea celei de factură liberală,

³⁹ *Ibidem*, C. 377 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 27 iunie 1888.

⁴⁰ *Ibidem*. Conte Agenor Maria Goluchowski – legatul Austro-Ungariei în România de atunci, viitor ministru de Externe al Imperiului. De altfel, contrastul dintre cele două reședințe – cea austriacă – „distinsă”, dar și distantă în același timp – și cea rusă – cu ușile mereu deschise – ni se pare semnificativ, el simbolizând și diferența existentă între atitudinea pe care diplomații fiecăreia dintre cele două țări înțelegeau să o adopte față de România. Pe de altă parte, se poate menționa aici că legatul rus afișa un dispreț profund pentru statul austro-ungar în sine, declarând, fără a se sfii, în 1882: „Statul austro-ungar este aproape un cadavru, care trebuie șters cât mai curând de pe hartă”, cf. Idem, Colecția microfilme SUA, rola 31, K. 173017, raportul lui Weddehlen către Bismarck, 28 februarie 1882.

⁴¹ Idem, Colecția Microfilme Germania (RFG), rola 119, C. 378 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 27 iunie 1888.

fapt pentru care el își exprima deseori îngrijorarea, în prezența legatului Germaniei, pentru că aceste atacuri ar fi putut fi reproduse de ziarele germane, engleze sau franceze, și astfel ar fi ajuns să-i facă “o reputație proastă”. Răspunsul ziarelor aflate pe statul de plata al legatului rus era însă pe măsura atacurilor la care acesta era supus; de exemplu, după un astfel de atac la adresa sa, într-un număr al ziarului *Express Orient*, Ion. C. Brătianu era numit “inept, cinic, revoluționar, maniac, grosier și bătrân mazzinian”, insulte potrivite stilului epocii⁴².

Mihail Al. Hitrovo a fost rechemat, în cele din urmă, în Rusia, în 1891, fiind înlocuit de cavalerul Nicolae de Fonton. Dacă pentru mulți dintre omologii săi rechemarea a însemnat începutul unei cariere îndelungate și pline de succes – contele von Bülow va ajunge ministru de externe și apoi cancelar al Germaniei (1900-1909), contele Goluchowski va fi numit ministru de Externe al Austro-Ungariei, Kiderlen Wächter – secretar de Stat în Ministerul de Externe al Reich-ului german etc. – pentru atât de eficientul Hitrovo rechemarea nu a însemnat, la fel ca pentru atâția alți funcționari ruși din acea perioadă, decât apropierea de sfârșitul carierei⁴³. De multe ori dezavuat de superiorii săi pentru metodele utilizate – așa cum era cazul ministrului rus de Externe din 1889, Nicolai von Giers⁴⁴ –, “*Herr Hitrovo*” părea să dețină o protecție specială, ce îi permitea să manevreze printre adversarii săi. În realitate, el era cel manevrat și, atunci când politica Rusiei față de România a început să dea semne că va urma un alt curs, a fost înlăturat fără multe menajamente, ceea ce l-a readus în anonimatul din care ieșise. În mod clar, administrația țaristă nu era dispusă să favorizeze ascensiunea profesională a funcționarilor săi de rang inferior.

Pe de altă parte, dincolo de soarta particulară a lui Mihail Hitrovo, figura sa rămâne emblematică pentru legăturile care se mențineau, la un nivel mai profund, între România și Rusia țaristă acelor vremuri. Deși, la nivel declarativ, relațiile româno-ruse erau foarte reci, reprezentantul Marii Puteri răsăritene la București reușește să exercite o influență semnificativă asupra vieții politice și societății românești. Practic, “*Herr Hitrovo*” se simte ca “peștele în apă” în mediul românesc: are acces la personajele cele mai prestigioase de pe scena politică și din societatea bucureșteană (inclusiv la Regina Elisabeta a României, care îl apreciază în mod deosebit⁴⁵); reușește, prin mijloace specifice, să influențeze deciziile politice din țară; are drept clienți permanenți diverși reprezentanți ai vechilor familii boierești, pe care îi salvează de la ruină, prin acordarea unor stipendii generoase, în schimbul loialității acestora față de interesele Rusiei; dispune de organe de presă de mare tiraj și influență, care atacă în mod constant acele personalități politice considerate a fi ostile intereselor imperiului de la Răsărit; are acces la cele mai sensibile informații, prin intermediul diferiților interpuși ai săi, care ocupau posturi importante în cadrul statului. În final, se poate aprecia că, prin intermediul legatului său de la București,

⁴² *Ibidem*, C. 361 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 30 mai 1888.

⁴³ Se pare că, ulterior rechemării sale de la București, Mihail Al. Hitrovo a mai ocupat, pentru o perioadă, un post de diplomat în cadrul ambasadei ruse din Japonia – vezi <http://www.koreanhistoryproject.org/Ket/C27/E2702.htm>, consultat la data de 13 noiembrie 2010.

⁴⁴ ANIC, Colecția Microfilme Germania (RFG), C. 615 – raport al lui von Bülow către Bismarck, 25 noiembrie 1889.

⁴⁵ *Ibidem*, C. 521 – raportul lui von Bülow către Bismarck, 14 aprilie 1889.

dar și datorită afinităților culturale de necontestat, Rusia exercita o influență mai mare asupra societății românești decât aliatele oficiale ale acesteia, Germania și Austro-Ungaria. Aceasta cu toate că regele României de atunci făcea parte din familia conducătoare a Germaniei, că exista un tratat de alianță – secret, este adevărat – între statul român și cele două state germanice, că reprezentanții diplomatici ai acestora aveau drept de acces, în mod mai mult sau mai puțin oficial, la cele mai înalte oficialități ale statului și la informațiile furnizate de acestea, că economia și finanțele României se aflau, aproape în totalitate, sub control german și austro-ungar, iar Austro-Ungaria stăpânea o provincie locuită în majoritate de români, care conviețuiau, de secole, cu o importantă minoritate germană. Cu toate acestea, germanii și reprezentanții lor diplomatici în România rămăneau, în esență, străini de realitatea românească, așa cum recunoșteau și singuri. Într-un final, diferențele culturale vor fi mai importante decât tratatele secrete de alianță, tentația politicianilor români de a adopta modelul de dezvoltare german se va dovedi a nu fi fost mai mult decât o iluzie, iar Rusia va câștiga lupta pentru influență în acest spațiu și fostul dușman de la 1878 va deveni aliatul României din 1916. În aceste condiții, Germania își va pierde singurul aliat din această zonă considerat multă vreme ca fiind sigur, evoluție pe care numai cei neavizați au considerat-o o surpriză la acea vreme, iar Rusia va rămâne, într-o formă sau alta, singurul stăpân trainic al acestui spațiu, pe care îl înțelegea atât de bine și de care era legată prin atâtea afinități

The Image of the Romanian-Russian Relations during 1878-1908 Reflected in German Diplomatic Documents

Abstract

The period between the Congress of Berlin (1878) and the beginning of “the Balkan Crisis” (1908) represents a privileged one for the Romanian-German relationship. This situation could be explained by the following facts: the same political and economical interests of the above-mentioned countries; the importance of the Romanian natural resources for the entire German economy; the Romanian kingdom’s need and desire to take advantages against the Russian empire’s permanent claims, being protected, in the same time, by a great European power.

Therefore, despite the seeming coincidence of the both countries’ interests, their alliance was permanently challenged by the Great Power of contemporary Russia. Since the 18th century, this country has been searching for a large expansion in the South-Eastern Europe. As a result, the German diplomats in Bucharest attempted hardly to keep Romania far from the Russian lasting influence and near to the Central Powers’ new allies.

In this paper I intend to present the following main ideas: How the German messengers understood, explained and judged, in all their written documents, from Berlin or elsewhere, the Romanian-Russian diplomatic relationships during 1878-1908, the attitude of the political classes and of that of the entire Romanian society toward the interests of the Russian Empire in this region well-known as “the Powder Barrel of Europe”. I also tried to present different political or diplomatic actions undertaken by

Russia and its ambassadors in Romania in order to warm up the relations between these two countries.

The documents I used are mainly new and unpublished. They can be found in the Microfilms Collections about Germany and USA, preserved in the Department of the Central Historical National Archives from Bucharest. Other documents have been published at the end of the First World War in the following toms: *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette* (1871-1914) and *Sammlung der Diplomatischen Akten de Auswärtigen Amtes*, Berlin (1926-1927).

Sextil Pușcariu – președintele Institutului român din Berlin: un subiect tabu?¹

Daniela Olărescu

Despre Sextil Pușcariu se știe că a fost unul dintre marii lingviști ai României, istoric literar, scriitor, director de publicații, organizator și rector al Universității din Cluj. Numeroase articole și cărți îl prezintă în ipostazele mai sus-menționate. Între 1940 și 1943, Pușcariu a condus Institutul român din Berlin, înființat chiar la propunerea sa, în august 1940. Despre activitatea sa în acești ani nu se găsește nimic în tot ceea ce s-a scris despre el până acum, nici măcar în dicționarele literaturii române din anul 2000 încoace² și de la care am fi sperat o prezentare obiectivă, lipsită de clișee și tabuizări. Fac excepție două articole. Primul a fost publicat de Magdalena Vulpe, nepoata lingvistului, sub titlul “Institutul român din Germania”, iar al doilea a apărut în urmă cu mai bine de 30 de ani în volumul colectiv *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches*, sub semnatura romanistului german Klaus Heitmann. Cele două articole se deosebesc radical unul de celălalt, prezentând activitatea lui Pușcariu la Berlin în mod diametral opus. În timp ce M. Vulpe încearcă să sublinieze rolul deosebit jucat de lingvist în promovarea culturii române în Germania mergând până la falsificarea adevărului istoric: “[...] data de 16.08.1940³ [n. n., data înființării Institutului] trebuie reținută, căci ea spulberă legenda că Institutul a fost o creație a guvernului legionar”⁴, Kl. Heitmann neagă meritele lui Pușcariu de promotor al culturii române, deoarece “*Das Institut, dem er vorstand, diente, ebenso wie sein Pendant, das von [...] Ernst Gamillscheg geleitete Deutsche Wissenschaftliche Institut in Bukarest [...], dem NS-Kulturimperialismus*”⁵, iar primul dintre scopurile declarate ale Institutului era “să pună la dispoziția colaboratorilor Institutului mijloacele necesare pentru studiul instituțiilor celui de al treilea Reich, susținându-le cheltuielile de deplasare și de

¹ Articolul de față valorifică material documentar din proiectul de cercetare *Deutsch-rumänische Wissenschafts- und Kulturbeziehungen in der Zeit des Nationalsozialismus. Kulturtransfer und Bildervermittlung* [Relații științifice și culturale germano-române în perioada național-socialismului. Transfer cultural și imagologic], finanțat de fundația germană Fritz Thyssen.

² Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, III, București, 2001; Academia Română (ed.), *Dicționarul general al literaturii române*, V, București, 2006; Aurel Sasu, *Dicționarul biografic al literaturii române*, II, Pitești, 2006.

³ La acea dată, România era condusă de un guvern profascist, avându-l ca șef de cabinet pe industriașul Ion Gîgurtu, din componența căruia făcea parte și Horia Sima.

⁴ Magdalena Vulpe, *Institutul român din Germania*, publicat prima dată în 1999 și reluat în *Opera lingvistică*, II, Cluj-Napoca, 2006, p. 266.

⁵ Klaus Heitmann, *Sextil Pușcariu, Deutschland und die deutsche Wissenschaft*, în *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches* (ed. Paul Philipp), Köln, 1975, p. 140 (“Institutul pe care îl conduce servea, la fel ca omologul său, Institutul German de Știință din București, al cărui președinte era Gamillscheg, imperialismului cultural nazist”).

studiu la fața locului, și să le înlesnească altor persoane acest studiu.”⁶ Și într-un caz și în celălalt, ni se pare că analiza obiectivă a activității lui Pușcariu la Berlin eșuează fie din motive vădit emoționale⁷, fie din lipsa informațiilor de ordin arhivistice⁸.

Calificativul de legionar a fost zeci de ani la rând și continuă să fie până astăzi un stigmat. După cum arată toate documentele oficiale referitoare la Sextil Pușcariu și la Institutul din Berlin, dar și însemnările private ale lui D. C. Amzăr⁹, pe vremea aceea consilier de presă la Legația română din capitala Germaniei, și ale lui Maximilian Hacman, fost membru al Institutului, lingvistul era un legionar convins, ba chiar membru în Senatul legionar, după afirmațiile lui Alexandru Teodoreanu¹⁰, de asemenea membru al Institutului între 1940 și 1941. Încă din 1937, Consulatul german de la Cluj îl etichetează pe lingvist ca fiind “*stark rechtsstehend [...] Wegen dieser seiner prononcierten pol. Einstellung gelang es ihm vorbei bei den letzten Wahlen Univ. Rektor und als Vertreter der Universität Mitglied des Senats zu werden...*”¹¹ S. Pușcariu își declară el însuși atașamentul față de Legiune într-un memoriu adresat generalului Ion Antonescu în toamna lui 1940, atașament care merge până la susținerea financiară a acesteia: “[...] eu personal nu înțeleg să fiu plătit de cât în lunile petrecute în Germania, în care luni voi vărsa la ajutorul legionar leafa mea de profesor universitar. În lunile petrecute în țară am încasat și voi încasa numai 20.000 lei din leafa mea de profesor restul vărsându-l la ajutorul legionar.”¹² La Institut, unul dintre criteriile după care își alegea Pușcariu colaboratorii era apartenența la Mișcarea legionară. M. Hacman, profesor de drept la Universitatea din Cernăuți și secretar general al Institutului, povestește că pe data de 26 decembrie 1940 o întâlnește la Legația română din Berlin pe domnișoara Predescu care îi lasă o impresie foarte bună și care ar dori să țină cursurile de limba română organizate la Institut: “Îi promit acest ajutor, mă tem însă că nu voi avea noroc la Pușcariu, pentru că d-șoara Predescu, oricare ar fi calitățile ei, nu este legionară.”¹³

⁶ Vezi *Contractul pentru conducerea, organizarea și administrarea “Institutului Român din Germania”*, în ANIC, Ministerul Propagandei Naționale [în continuare, MPN], Contencios 224, p. 63.

⁷ Magdalena Vulpă a fost nu doar nepoata lui Sextil Pușcariu, ci și fiica lui Grigore Manoilescu, cunoscut publicist legionar, directorul organului de presă “Buna Vestire”, director al Institutului român din Germania în perioada în care Pușcariu era președintele acestuia și ministrul Propagandei în guvernul de la Viena al lui Horia Sima, format după 23 august 1944.

⁸ Este cazul lui Klaus Heitmann, care citează în articolul său, la capitolul rezultate pozitive ale perioadei berlineze a lui Pușcariu, doar două dintre operele publicate/editate de acesta: *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre völkische Prägung* (1943) și antologia *Der Erholungszug. Heitere rumänische Erzählungen* (1944). În realitate au fost mult mai multe, după cum se va arăta în cele ce urmează.

⁹ Publicate sub titlul *Jurnal berlinez*, București, 2005.

¹⁰ Discuție avută cu Alexandru Teodoreanu în iunie 2009 la București. Alexandru Teodoreanu este singurul supraviețuitor dintre membrii Institutului din Berlin condus de Pușcariu.

¹¹ Scrisoarea din 5 mai 1937 a Consulatului german Cluj către Legația germană de la București, Bukarest 144, vol. VI, Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin (“pronunțat de orientare dreaptă [...]. Din cauza acestei orientări politice pronunțate n-a reușit la ultimele alegeri să devină rectorul Universității și nici membru al Senatului universitar...”

¹² ANIC, MPN, Contencios 224, p. 1.

¹³ Hacman, *Jurnal*, în DJAN Iași, Colecția Manuscrise 1815, p. 9 [în continuare, Hacman, *Jurnal*].

Dintre colaboratorii lingvistului mai făceau parte: Grigore Manolescu, propriul ginere, având funcția de director al Institutului; Constantin Noica, referent pe probleme de literatură; inginerul E. Bodea, care asigura legătura cu industria germană și cu școala politehnică; Gheorghe Vinulescu, istoric, care se ocupa de corespondență și relaționa cu partidul Național-Socialist, cu societățile sportive; deja menționatul Alexandru Teodoreanu, care răspundea de partea de drept și economie politică. Exista și o bibliotecară germană, domnișoara Falk, care avea grijă de cele circa 5.000 de volume – câte erau în 1940 –, reprezentând cărți aparținând bibliotecii personale a lui Pușcariu, ca și cărți cumpărate din țară. De lecțiile de limba română pentru germani răspundea Suzana Dimitriu, studentă legionară, iar ca traducătoare și dactilografă fusese angajată o nemțoaică originară din Basarabia.

După 1941, componența personalului suferă unele modificări. Locul lui M. Hacman, care fusese responsabil de îndrumarea și controlul studenților români și de relația cu universitățile și academiile germane, este luat de George V. Cârsteanu, iar cel al lui Alexandru Teodoreanu, plecat pe front, de Octavian Ștefăneanu-Ioniță, asistentul lui Hacman la Universitatea din Cernăuți. Constantin Noica revine la București și va mai fi de găsit la Institut doar ocazional în perioada următoare. Pușcariu se arată nu doar inflexibil în alegerea personalului după criteriul politic, ci devine chiar părtinitor atunci când la adresa Legiunii se fac remarci jignitoare. Un exemplu de acest fel îl furnizează tot M. Hacman în jurnalul său: Pușcariu, supărat pe Emanuel Demetru Paulian, care după evenimentele din 21-23 ianuarie i-a considerat pe legionari ca fiind hoți și bandiți care ar trebui împușcați, notează în raportul scris pentru Ministerul Propagandei din aprilie 1941 că prelegerea ținută de medicul de la Universitatea din București a fost mediocră și că acesta a dorit, prin venirea sa în Germania, să își facă numai reclamă personală și nu să servească propagandei românești, amintind și de scrisoarea trimisă de acesta lui personal, în care era rugat să îi procure o distincție onorifică de tipul *doctor honoris causa* la Viena sau la Berlin. Nu la fel procedează cu istoricul Ioan Lupaș, care pe 3 aprilie 1941 ținuse la Institut o conferință tot mediocră, ba mai mult, exact tema conferinței sale formase subiectul unui articol deja publicat cu ceva timp în urmă de către profesorul german Hans Uebersberger¹⁴. La conturarea unei imagini și mai complexe a activității lui Pușcariu la Berlin și a orientării sale politice ar fi servit jurnalul său, pe care Magdalena Vulpe îl citează în articolul referitor la Institut, autoarea nefolosind însă în creionarea activității bunicului său decât pasaje din jurnal și niciun fel de altă sursă documentară. Acest jurnal a dispărut fără urmă după moartea sa. Tocmai pentru că Magdalenei Vulpe i se datorează publicarea celorlalte memorii ale lui S. Pușcariu, *Brașovul de altădată* și *Călare pe două veacuri*, ne întrebăm de ce nu a fost interesată să dea tiparului și ultimul jurnal al lui Pușcariu, ba mai mult: de ce acesta nu se află nici la Institutul de lingvistică din Cluj, fost Muzeul Limbii Române, fondat chiar de lingvist, nici la domiciliul domniei sale? Surprinzătoare este, de asemenea, atitudinea celor de la Cluj, care, ca păstrători ai corespondenței lui S. Pușcariu, se mulțumesc să spună că cele mai importante scrisori legate de Institutul din Berlin au fost luate de Magdalena Vulpe, dornică ea însăși să prelucreze această

¹⁴ *Ibidem*, p. 73-79.

temă, și nu au mai fost returnate. După informațiile parvenite însă de la Alexandru Vulpe, în casa acestuia nu se mai află niciun fel de scrisori primite sau redactate de Pușcariu. Un mare mister, așadar, care ne face să credem că s-a urmărit cu bună știință tănuirea acestui capitol din viața lingvistului, dat fiind că, după cum rezultă din câteva scrisori păstrate încă la Institutul de lingvistică din Cluj, dar mai ales din articole publicate de Pușcariu în reviste germane și chiar în “Viața”, acesta se arată “apropiat”¹⁵ de personalități naziste și are cuvinte măgulitoare la adresa regimului hitlerist, calificându-l drept “*einen neuen Abschnitt der Weltgeschichte*”¹⁶ sau drept “o lume nouă, o nouă eră în viața de stat a Germaniei”¹⁷. Nu este un secret că la Institutul din Berlin erau invitate la recepții și personalități naziste. Hacman notează în jurnalul său că pe data de 13 ianuarie 1941, ziua morții lui Ion Moța și Vasile Marin, două dintre căpeteniile legionare, Grigore Manolescu a organizat la Institut o serbare legionară comemorativă la care au luat parte și delegați național-socialiști germani și la care Pușcariu a ținut un mic discurs de deschidere¹⁸.

Și totuși, dincolo de crezul lui politic, lingvistul s-a mobilizat pentru cunoașterea României și a culturii sale în Germania, căutând în acest fel să contrabalanseze propaganda maghiară defavorabilă țării sale¹⁹. Institutul din Berlin, spre deosebire de Școlile române de la Paris și Roma, se dorea un institut de propagandă, motiv pentru care fusese pus în subordinea Ministerului Propagandei Naționale. Problema propagandei românești în străinătate îl preocupase pe Sextil Pușcariu ani la rând. În articolul din 1931, *Propaganda noastră în străinătate*²⁰, el le reproșează românilor că – spre deosebire de popoarele vecine – nu depun destule eforturi pentru a se face cunoscuți în străinătate. Articolul se încheie cu: “Avem nevoie să susținem o propagandă și mai activă [...] pentru a câștiga încrederea și interesul opiniei publice și a contrabalansa astfel propaganda tendențioasă a dușmanilor noștri...” Pe data de 31 august 1940, după ce află de deciziile Dictatului de la Viena, Pușcariu notează în jurnalul său – conform Magdalenei Vulpe: “Tocmai de aceea e atât de necesară, cu atât mai necesară întemeierea Institutului românesc,

¹⁵ Vezi scrisoarea din 24 august 1940 primită de S. Pușcariu de la un om de afaceri german, membru al partidului național-socialist, aflată la Institutul de lingvistică Cluj. În scrisoarea din 7 martie 1942, Franz-Otto Wrede, șeful presei externe din cadrul Serviciului de presă al Partidului Național-Socialist, îl felicită pe Pușcariu pentru acordarea distincției “Acvila germană” și își exprimă speranța ca acesta va contribui și pe viitor la apropierea dintre Germania și România. Mai mult, în articolul *Figuri de trădători! Sextil Pușcariu, “România liberă”*, 4 octombrie 1944, p. 3 se spune că “Un timp el a fost salariat oficial al guvernului nazist, care îl întrebuința ca un mijloc de presiune asupra lui Antonescu”.

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Das Rumänische Institut in Deutschland*, “Deutsche Kultur im Leben der Völker”, 16 (1941), 1, p. 95-98 (95) (“un nou capitol în istoria mondială”).

¹⁷ *Cu domnul profesor Sextil Pușcariu despre Institutul român din Berlin* (interviu realizat de Doina Petean), “Viața”, 29 noiembrie 1942, p. 2.

¹⁸ Hacman, *Jurnal*, p. 28.

¹⁹ Nu trebuie uitat faptul că acest Institut s-a înființat în august 1940, după anexarea Basarabiei și a Bucovinei de către sovietici și cu puțin înaintea Dictatului de la Viena. S. Pușcariu venea din Ardeal, fusese profesor la Universitatea din Cernăuți și militase pentru constituirea României Mari.

²⁰ “Drumul nou”, 1931, cf. Gabriel Vasiliu, *Sextil Pușcariu: director de publicații*, Cluj-Napoca, 2004, p. 297.

căruia va trebui să ne dăruim cu totul.”²¹

Cu această intenție el a închiriat în Cartierul de Vest al Berlinului o clădire cu 26 de camere care a devenit sediul Institutului. Nu numai aspectul exterior al clădirii trebuia să impresioneze, ci și interiorul, pentru care Pușcariu a comandat mobilă de cea mai bună calitate²², după cum se poate constata din fotografiile reprezentând Institutul. Aici se organizau mari recepții la care luau parte politicieni și personalități culturale. Așa de exemplu, ministrul german al Educației, Bernhard Rust, care pe data de 15 iulie 1942²³ s-a aflat într-o vizită la Institut care a durat mai bine de șase ore. Cu această ocazie, Pușcariu a ținut o conferință despre continuitatea românilor în spațiul danubian și în special în Transilvania. După conferință a avut loc o șezătoare românească. Vizita s-a dovedit a fi un mare succes terminându-se cu “declarațiuni excepțional de cordiale la adresa României”²⁴. Printre invitații lui Pușcariu s-a numărat și Erich Kloss, scriitor și autor de manuale școlare, după cum reiese din scrisoarea acestuia datată la 31 mai 1942²⁵. Dintr-o scrisoare ulterioară²⁶ rezultă că acesta părea câștigat pentru propaganda românească, întrucât relatează despre cărți și prospecte, pe care le-ar fi citit și analizat și în urma cărora s-ar fi convins că pentru România Carpații nu reprezintă un zid despărțitor și că această țară joacă un rol important în Balcani. În plus, el intenționa să scrie două cărți pentru tineret: una despre urșii din Carpați, iar cealaltă despre viața păsărilor din Delta. Și într-adevăr, prima dintre cărțile plănuite a văzut lumina tiparului, chiar dacă având o întârziere de câțiva ani decât s-ar fi putut anticipa²⁷. În centrul recepțiilor date la Institut se afla de fiecare dată elementul românesc, după cum reiese și din scrisoarea lui Dr. O. Neese²⁸, șeful filialei din Berlin a firmei *Carl Zeiss Jena*, care îi mulțumește lui Pușcariu pentru invitația la Institut și pentru informațiile despre minunatele covoare românești.

Tot pentru cunoașterea țării sale în Germania, S. Pușcariu a purtat o corespondență regulată cu importanți oameni de cultură germani. Numeroasele scrisori de la John Meier, fondatorul arhivei germane și elvețiene de cântece populare, căruia îi trimitea des culegeri de cântece populare românești și de la care a primit *Bibliografia etnografică* pe 1935/1936 în care este citată multă literatură română²⁹, corespondența cu dirijorul Clemens Kraus³⁰ pentru punerea în scenă a

²¹ S. Pușcariu, *Institutul român din Germania*, în idem, *Opera lingvistică*, II, Cluj-Napoca, 2006, p. 267.

²² Vezi scrisoarea din 24 august 1940 primită de Pușcariu de la un om de afaceri german, la Institutul de lingvistică Cluj.

²³ ANIC, MPN. Presă externă, ds. 1149, scrisoare a Ministerului Afacerilor Străine către Ministerul Propagandei Naționale din 20 iulie 1942.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare adresată lui Vinulescu.

²⁶ *Ibidem*, scrisoare din 6 iulie 1942 adresată lui Vinulescu.

²⁷ Este vorba despre *Karpatenbären. Tierschicksale aus den rumänischen Südkarpaten*, Reinbeck bei Hamburg, 1947.

²⁸ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare din 26 februarie 1942.

²⁹ *Ibidem*, scrisoare din 30 iulie 1942 adresată de Pușcariu lui John Meier.

Năpastei de Sabin Drăgoi, cu directorul Teatrului orășenesc Elbing, unde, cu ocazia zilelor culturale ale acestui oraș s-au prezentat piesa lui George Ciprian *Omul cu mărtoaga* și opera *Năpasta* și unde Vinulescu a ținut o conferință despre România³¹ demonstrează eforturile depuse de Pușcariu în domeniul propagandei culturale. Omului de teatru din Elbing lingvistul îi cere părerea în privința dramei lui Lucian Blaga, *Meșterul Manole*³², ca și a traducerii piesei lui Tudor Mușatescu *Visul unei nopți de iarnă*³³. Pușcariu a încercat să intermedieze în Germania și alte piese de teatru, așa cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Walter Falk adresată lui Manoiilescu, directorului Institutului, în care se vorbește despre un interes serios pentru *Ion* de Liviu Rebreanu, *Titanic-Vals* de Mușatescu și o povestire de Vasile Voiculescu³⁴.

Datorită relațiilor pe care le avea lingvistul în Germania, au putut apărea numeroase articole pe teme românești în presa de specialitate³⁵. Se știe probabil că nici pe vremea aceea România nu avea un renume prea bun în Germania. După cum scrie consulul român de la Köln în 1940 ministrului de externe Mihail Sturdza, "România reprezintă pentru marea majoritate a populației germane o țară mică undeva în Balcani care trebuie să livreze Germaniei petrol și pâine. Astăzi a dat înapoi vecinilor ce a furat în 1918 ... Locuitorii sunt țigani sau în cel mai bun caz balcanezi, iar obiceiurile lor sunt foarte primitive."³⁶ În articolele sale publicate în Germania, Pușcariu s-a străduit să opună acestei imagini o alta, în stare să trezească interesul germanilor. Așa de exemplu, în articolul *Das Rumänische Institut in Deutschland*, el descrie poporul român după cum urmează: "*Eine schwungvolle Phantasie gepaart mit einer ausgeprägten Vorliebe für Harmonie, das Gefallen an Farbenpracht und Anmut der Bewegungen, die Freude am Leben und ein weises Versöhnen mit dem Todesgedanken [...] In den Adern der Rumänen fließt das Blut einer der ältesten indogermanischen Stämme unseres Erdteiles, das mit römischem Blut gemischt die rassische Grundlage eines neuen Volkes gab.*"³⁷ Aici se poate cu

³⁰ *Ibidem*, scrisoarea lui Pușcariu din 14 decembrie 1941 către Clemens Kraus.

³¹ ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2529, raportul lui Vinulescu din 10 decembrie 1942.

³² Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoarea lui Walter Falk din 2 martie 1942 către Manoiilescu.

³³ *Ibidem*, R 27921, scrisoarea lui Walter Falk din 27 aprilie 1942 către Pușcariu.

³⁴ *Ibidem*, R 27923, scrisoare din 24 ianuarie 1942.

³⁵ În iunie 1941, a apărut articolul *Die Rumänen auf dem Balkan* de Sextil Pușcariu în "Berliner Monatshefte". Pe 1 iulie 1941, "Sozialpolitische Weltrundschau" a publicat raportul lui Maximilian Hacman despre noua lege a muncii din România. La 2 august 1941 a apărut articolul *Wiedergewonnenes Land* de Petre Ercuța în "Südost-Echo" și în aceeași lună, în "Europäische Revue", articolul *Das rumänische Volk und der Bolschewismus* de Manoiilescu. O lună mai târziu, au fost publicate și următoarele articole: Mihai Antonescu, *Marschall Antonescu*, "Berliner Monatshefte", Sextil Pușcariu, *Die Romanen im Donaauraum*, "Forschungen und Fortschritte" și *Das Rumänische Institut in Deutschland*, "Diplomatisches Bulletin" (cf. ANIC, MPN. Studii și documentare, ds. 114).

³⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, Fond Germania, 1933-1942, vol. 131, Relații culturale, Raport din 5 decembrie 1940.

³⁷ *Das Rumänische Institut in Deutschland*, p. 97 ("O fantezie plină de elan îmbinată cu un simț extraordinar pentru armonie, plăcerea culorilor și eleganța mișcărilor, bucuria de viață și o împăcare înțeleaptă cu gândul morții [...] În venele românilor curge sângele unuia dintre cele mai vechi triburi indogermanice ale continentului nostru, care, amestecat cu sângele roman a oferit

ușurință remarca faptul că ultima propoziție corespunde doctrinei naziste despre rasa ariană. În articolul *Bessarabien*, Pușcariu vorbește, referindu-se la poporul său. despre „*Schönheit und Intelligenz [...], natürlichen Takt, tiefe Menschlichkeit, stete Hilfsbereitschaft und Verständnis für die Ansichten anderer...*”³⁸ În cartea sa, *Limba română* enumeră ca atribute tipic românești: „bunătatea și omenia, [...] frumusețea fizică și morală, [...] aplecările noastre artistice, [...] limba armonioasă, [...] inteligența noastră scilicitoare...”³⁹ Articolele și cărțile din această perioadă erau destinate propagandei. Chiar și versiunea germană a cărții *Limba română* (*Die rumänische Sprache*⁴⁰) era gândită ca material de propagandă, așa cum reiese din scrisoarea ministrului de atunci al Propagandei, Constantin C. Giurescu⁴¹. Se dorea un studiu despre limba română în traducere germană care să fie accesibil atât lingviștilor, cât și marelui public. Ele intenționau să arate germanilor că românii sunt un popor arian și că România, prin jertfele pe care le aduce ca aliată a Germaniei în război, este îndreptățită să dobândească înapoi teritoriile pierdute. În *Bessarabien*, românii și rușii sunt prezentați antitetici. În timp ce pentru primii teritoriul dintre Prut și Nistru înseamnă o linie de apărare, pentru ceilalți nu reprezintă decât un punct de pornire pentru un atac în inima Europei⁴². Rușii sunt comuniști, în timp ce românii încă din 1918 au luptat contra comunismului cu succes, reușind să alunge armata lui Béla Kun și în acest fel să stopeze pericolul comunist.

Pentru Pușcariu, țărănul era un simbol al românității: „*Das wahre Rumänien [...] ist auf dem Lande zu finden.*”⁴³ De aceea, popularizarea literaturii române despre țărani, în special a scriitorilor sămănătorști, a fost o constantă a preocupărilor sale, el însuși fiind un teoretician al sămănătorismului. Lui i se datorează apariția în Germania a antologiilor: *Ewiger Acker*⁴⁴, *Die Weintraube. Rumänische Erzählungen*⁴⁵, *Der Erholungszug*⁴⁶, *Rumänische Märchen*⁴⁷, *Herzschlag der Erde: rumänische Lyrik der Gegenwart*⁴⁸ și a romanului lui Victor Ion Popa *Veler, Velerim...*⁴⁹. S. Pușcariu a reușit să introducă la editura Harrassowitz din Leipzig colecția „*Rumänische Bibliothek*”, în care au apărut mai multe dintre cărțile editate de el. În domeniul istoriei literaturii a luat inițiativa de a publica *Istoria literaturii române* a lui Basil Munteanu⁵⁰.

fundamentul rasial al unui popor nou”.

³⁸ În „*Berliner Monatshefte*”, august 1941, p. 528 („Frumusețe și inteligență [...], tact natural, omenie profundă, solitudine continuă și înțelegere pentru opiniile celorlalți”).

³⁹ S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1976 [1940], p. 419.

⁴⁰ Cartea a fost publicată în 1943, la Leipzig.

⁴¹ ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2837, scrisoare din 29 mai 1941 adresată lui Pușcariu.

⁴² S. Pușcariu, *Bessarabien*, „*Berliner Monatshefte*”, august 1941, p. 530.

⁴³ Sextil Pușcariu, *Adevărata Românie este la țară*, în idem, *Das Rumänische Institut in Deutschland*, „*Deutsche Kultur im Leben der Völker*”, 16 (1941), 1, p. 98.

⁴⁴ Leipzig, 1942.

⁴⁵ Viena, 1943.

⁴⁶ Viena, 1944.

⁴⁷ Alexandru Dima, *Rumänische Märchen*, Leipzig, 1944.

⁴⁸ Leipzig, 1942.

⁴⁹ Bayreuth, 1943.

⁵⁰ Viena, 1943.

Din dorința de a-i face cunoscuți pe oamenii simpli ai țării sale, a cerut de la Cernăuți imagini cu peisaje și țărani din Bucovina, pe de o parte ca material de propagandă în Germania și pe de altă parte ca material de studiu pentru profesorul Herbert Mayer de la Universitatea din Poznan care voia să scrie o lucrare despre Bucovina⁵¹.

Pușcariu a dorit să facă cunoscută în Germania și arta românească. În raportul din 4 februarie 1943⁵² relatează despre editura Kupferberg care își manifestase intenția de a publica arta românească. El indică doi posibili autori pentru acest proiect: George Oprescu, cunoscut prin a sa *Arta în România*, și C. Petranu, autorul *Artei în Transilvania*. În V. Vătășanu din Roma vede persoana potrivită pentru realizarea unui proiect despre arta veche românească până în secolul al XVI-lea. Se pare însă ca acest proiect nu s-a putut materializa.

La scurt timp după înființarea Institutului de la Berlin, Sextil Pușcariu se interesează la Ministerul Educației Naționale din Germania⁵³ asupra posibilității ca din semestrul de vară 1941 să se înființeze sau să se reocupe lectoratele de limba română de la Berlin, Leipzig, Viena, München, Frankfurt, Marburg, Köln, Praga și Breslau⁵⁴.

Toate aceste demersuri culturale ale lui Pușcariu în calitatea sa de președinte al Institutului român din Berlin denotă un mare angajament în promovarea culturii române în Germania și prin aceasta și a României. Pentru aceasta i s-a acordat de către statul german prin Adolf Hitler ordinul "Acvilei germane"⁵⁵.

La București, Pușcariu nu este însă la fel de bine văzut. Conflictele cu oficialitățile române apar la scurt timp după înființarea institutului. Pe data de 11 octombrie 1940, ministrul Educației Naționale cere revizuirea urgentă a unora dintre clauzele contractului încheiat cu S. Pușcariu. Se dorea în mod special ca acesta să nu mai aibă mână liberă în alegerea personalului⁵⁶. Funcționarii din ministerele de la București nu agreau ideea ca membrii Institutului să nu fie numiți de forurile românești (era de altfel o premieră ca cineva să aibă dreptul să își aleagă singur colaboratorii). Și M. Hacman relatează în jurnalul său că Vladimir Dumitriu, secretar general în Ministerul Cultelor, își arătase surprinderea față de această situație de la Institut, calificând puterile lui Pușcariu drept "dictatoriale"⁵⁷. Mareșalul Antonescu decide însă pe 23 decembrie 1940 ca Pușcariu să își păstreze acest drept.

În februarie 1941 încep însă problemele financiare. O lună mai târziu, Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, solicită o anchetă la Institut,

⁵¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, Fond Germania 1942-1944, vol. 132, Relații culturale, scrisoare din 17 aprilie 1942 către Ilie Vișan.

⁵² ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2835, raport adresat lui Păclișanu.

⁵³ Arhiva politică a Ministerului de Externe german, Berlin, R 27923, scrisoare din 31 decembrie 1940 către Prof. Dr. Harmjanz.

⁵⁴ Aceasta se va întâmpla abia în urma acordului cultural dintre Germania și România din 1942.

⁵⁵ Această distincție poate și trebuie văzută ca replică la distincțiile primite din partea guvernului român de Ernst Gamillscheg, președintele Institutului german de știință din București.

⁵⁶ Vezi ANIC, MPN. Studii și documentare, ds. 114, adresa confidențială semnată de Traian Brăileanu.

⁵⁷ Hacman, *Jurnal*, p. 178.

informat fiind că sume mari de bani sunt cheltuite iresponsabil. Rezoluția din 29 septembrie 1942 vorbește despre “lucruri neclare” făcute pentru căpătuirea unor persoane (se are în vedere familia Pușcariu). Nemulțumirea cea mai mare a celor de la București este legată de Grigore Manoilescu, numit director al Institutului, dar nici Pușcariu nu este cruțat de critici, considerându-se că folosește fondurile Institutului în scop personal. În urma acestei rezoluții, el va pierde postul de rector al Universității Cluj-Sibiu. I se mai reproșează că, după îndepărtarea legionarilor de la putere, ar fi făcut luni de zile campanie împotriva generalului Antonescu⁵⁸. Documentele oficiale pot fi comparate în acest punct cu jurnalul lui M. Hacman. Acesta notează, pe data de 6 iunie 1941, că Pușcariu s-a întors de la București neliniștit de discuțiile avute cu generalul Antonescu și cu alte oficialități, că a așteptat zile întregi să fie primit în audiență de Mihai Antonescu și că impresia lui era că fusese “lucrat în privința Institutului de Crainic, iar la rectorat de Hațieganu”⁵⁹, care fusese numit în locul lui. De la profesorul G. N. Leon, invitat la Universitatea din Berlin să țină o conferință, Hacman află că Pușcariu este într-adevăr discreditat la generalul Antonescu. Chiar și documentele oficiale confirmă acest fapt. Pe marginea răportului lui Pușcariu despre activitatea Institutului până la 31 martie 1941, avem următoarele observații, nu știm din păcate cui aparțin: “În urma cercetărilor făcute și după examinarea gestiunii financiare, s-a constatat că toate informațiile defavorabile conducerii institutului primite pe cale particulară, sunt pure neadevăruri. Dl. Sextil Pușcariu va continua să conducă institutul în felul cum l-a condus până acum, având deplină libertate în alegerea colaboratorilor și întrebuințarea sumelor [...] Numele bun pe care și l-a câștigat Institutul trebuie să și-l mențină...”⁶⁰ Se dorea în mod cert rezilierea contractului cu Pușcariu, deși activitatea Institutului nu oferea niciun indiciu în acest sens. Iată ce citim în raportul lui Radu Teodorescu adresat lui Mihai Antonescu și având numărul de înregistrare 6291/941: “[...] contractul nu poate să fie reziliat pentru că el este încheiat în baza tuturor formelor legale [...] Faptul că Pușcariu a angajat printre colaboratorii săi și pe Grigore Manoilescu nu poate duce prin el însuși la nici o consecință, atâta timp cât nu se poate dovedi că Grigore Manoilescu e un sinecurist sau că activitatea Institutului e în deficit tocmai din cauza prezenței sale acolo. O indelicatețe, dacă există, [...] nu poate să fie confundată cu o abatere gravă de la obligațiunile contractuale. Prin simpla impresie, Serviciul Contencios găsește, atât cât s-a putut documenta din toate actele dosarului, că activitatea Institutului Român din Berlin nu lasă nimic de dorit.”⁶¹ Manoilescu scrisese în toamna lui 1940, în calitatea lui de director al oficiosului legionar “Buna Vestire”, un articol intitulat *Cu mânuși*, în care cerea pedepsirea tuturor vinovaților din vechiul regim, indiferent de poziția pe care au avut-o sau o au în stat, făcând aluzie la regimul prea tolerant al generalului Antonescu. Articolul provocase nemulțumirea generalului care ordonase suspendarea pentru câteva zile a ziarului și

⁵⁸ ANIC, Președinția Consiliului de Miniștri, 128/1942, raportul din 20 ianuarie 1942.

⁵⁹ Hacman, *Jurnal*, p. 111.

⁶⁰ ANIC, MPN. Contabilitate, ds. 207.

⁶¹ *Ibidem*, MPN. Contencios, ds. 63, p. 44.

trimiterea autorului în justiție⁶². Manoilescu, aflat la Berlin, își dă demisia printr-o telegramă adresată lui Horia Sima. În fața instanței nu a mai fost însă chemat, cel puțin aceasta este versiunea pe care o putem citi în jurnalul lui Hacman. Pe de altă parte, Antonescu îi confirmase lui Pușcariu în decembrie 1940 – așadar la circa două luni după incidentul cu Manoilescu – posibilitatea de a-și alege singur colaboratorii. Pare puțin plauzibil ca Manoilescu să fie adevăratul motiv pentru care se urmărea rezilierea contractului lui Pușcariu, ba mai mult chiar desființarea Institutului⁶³. Din câte scrie Hacman, lingvistul își exprima adeseori nemulțumirea față de guvernul Antonescu și încrederea că legionarii se vor întoarce la putere și vor guverna fără Antonescu⁶⁴. Cert este că pe anul financiar 1941-1942, deși se aprobase pentru Institut suma de 15.000 000 lei, Ministerul Propagandei a plătit numai 5.254 000 lei, iar în anul financiar 1942-1943 din totalul de 15.000 000 lei Institutul a primit doar 7.502 000 lei. În 1943 nu s-a mai plătit Institutului niciun ban, deși acesta figura în bugetul Ministerului Propagandei la articolul 49 de subvenții cu suma de 10.000 000 lei⁶⁵. Ne întrebăm dacă doar motivul că Pușcariu era legionar putea determina din partea celor de la București asemenea obstrucționări. Mult mai plauzibil pare că lingvistul se implicase în anumite jocuri politice periculoase, dacă se pusese problema desființării Institutului și nu doar înlocuirea lui din funcție. Suspendarea fondurilor se conturează mai degrabă ca un șantaj menit să îl determine pe Pușcariu să plece de “bunăvoie” de la Berlin. Și totuși, Institutul continuă să funcționeze organizând mai departe conferințe despre România. Magdalena Vulpe spune în articolul ei că, după 1941, Pușcariu a finanțat activitatea Institutului plătindu-și și colaboratorii din leaful de profesor la Universitatea din Berlin. Ni se pare extrem de improbabil ca doar acești bani să fi putut acoperi cheltuieli atât de mari. Lingvistul trebuie să fi avut și o altă sursă. În 1944, când va da în judecată Ministerul Propagandei, el va cere ca despăgubire 5.000 000 lei⁶⁶, considerând că prin suma respectivă, “liberă de orice taxe și impozite [...] se acoperă toate cheltuielile ce cădeau în sarcina sumelor datorate subsemnatului”⁶⁷ până la data de 1 iunie 1943.

Revenind la titlul acestui articol, considerăm că activitatea de trei ani a lui Sextil Pușcariu la Institutul din Berlin trebuie menționată în toate lucrările care se ocupă de biografia lingvistului ca un capitol din viața sa așa cum se menționează de pildă că Pușcariu a fost directorul Muzeului limbii române cu tot ce rezultă din aceasta: *Atlasul lingvistic român*, editarea revistei “Dacoromania” etc. La fel ca în cazul Muzeului limbii române, Pușcariu, în calitate de președinte al Institutului din

⁶² Vezi Hacman, *Jurnal*, p. 179, unde se relatează despre eveniment.

⁶³ Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe București, Fond Germania, 1933-1942, vol. 131, Relații culturale, telegrama lui Bossy din 16 aprilie 1941 către ministrul de externe Cretzianu, și ANIC, MPN. Propagandă, ds. 2806, raportul lui Alexandru Hodoș din 31 martie 1942.

⁶⁴ Hacman, *Jurnal*. De exemplu, la p. 108 sau la p. 130, unde Pușcariu îi spune lui Hacman “strict confidențial după informațiile precise pe care le are, chiar în scurtă vreme Ribbentrop va face loc lui Himmler [...] Și cum Himmler este un mare protector al Legionarilor, el imediat i-i va pune pe aceștia la guvern, după ce bineînțeles îl va fi înălțurat pe Generalul Antonescu”.

⁶⁵ ANIC, MPN. Contabilitate, ds. 240, p. 63, referatul direcției Contabilității.

⁶⁶ Suma maximă care se plătea în cazul în care Ministerul Propagandei Naționale pierdea procesele.

⁶⁷ Vezi ANIC, MPN. Contencios, ds. 224, p. 26.

Berlin, a desfășurat o activitate culturală deloc de neglijat. Să amintim doar antologiile de literatură română editate de el în cei trei ani și ar fi, credem, suficient pentru ca funcția ocupată de el la Berlin să își aibă locul convenit alături de celelalte despre care pomenesc toate biografiile de până acum. Faptul că această activitate culturală a fost însoțită și de una politică nu trebuie, de asemenea, omis din lucrările de specialitate. Știm cu toții astăzi, de pildă, că Mircea Eliade sau Emil Cioran au fost legionari. De ce am așteptat să se ocupe întâi străinii de apartenența lor la Mișcarea legionară pentru a începe și noi să discutăm cu cărțile pe față despre această temă? Iresponsabilă este atitudinea celor care, deși cercetători, distrug sau tăinuiesc materiale biografice cu speranța falsă că adevărul nu va ieși niciodată la lumină și că în felul acesta imaginea lui Pușcariu – în acest caz – va rămâne nepătată. Ne-am specializat în România să manipulăm adevărul, să prezentăm documentele trunchiat, numai din perspectiva care ne convine. Sunt țări europene – și Germania ni se pare exemplul cel mai potrivit – care, în ciuda unui trecut deloc comod, discută deschis despre oamenii de cultură care într-un fel sau altul au servit anumite scopuri politice. Credem că dezbaterea pe marginea subiectului “Pușcariu” se poate încheia cel mai bine cu cuvintele acestuia referitoare la raportul dintre omul de știință și politică: “Cercetătorul de știință trebuie să se izoleze de zgomotul lumii și să caute adevărul în afară de orice notă sentimentală sau de oportunitate, studiile sale se vor hrăni din obiectivitate [...] Omul politic stă în vârtejul patimilor omenești, la răspântia intereselor economice și financiare... De aceea sunt rare exemplele de savanți care au dat politicieni buni și și mai rare cazurile când omul de știință, înțrât în arena luptelor politice, să poată rămâne mai departe scrutător senin al adevărului.”⁶⁸

Sextil Pușcariu-der Präsident des Rumänischen Instituts in Berlin: ein tabuisiertes Thema?

Zusammenfassung

Sextil Pușcariu, bekannt als Linguist und Literaturhistoriker, Schriftsteller und Publizist, Rektor der Universität Cluj, hatte zwischen 1940 und 1943 auch die Leitung des Rumänischen Instituts in Berlin inne. In dieser Eigenschaft hat er sich für die Verbreitung der rumänischen Kultur in Deutschland durch Vorträge, Veröffentlichung von Artikeln über Rumänien in der deutschen Fachpresse, Herausgabe literarischer Werke und Inszenierungen rumänischer Theaterstücke auf den deutschen Bühnen eingesetzt. Anders als die rumänischen Schulen in Paris und Rom war das Institut in Berlin bemüht, der ungarischen Propaganda entgegenzuwirken und den Deutschen zu zeigen, dass Rumänien durch die Opfer, die es als Kriegsverbündeter bringt, berechtigt sei, die verlorenen Territorien zurück zu gewinnen. In den Berliner Jahren erwies sich Pușcariu auch als aktives Mitglied der Eisernen Garde. Ein Kriterium, nach dem er sich seine Mitarbeiter aussuchte, war ihre Zugehörigkeit zu der Legionär-Bewegung. Vielmehr scheint er in gefährliche politische Spiele verwickelt zu sein mit der Folge, dass man in Bukarest versucht, ihn zu bewegen, Berlin zu verlassen oder das Institut sogar

⁶⁸ Sextil Pușcariu, *Profesorul și politica*, “Adevărul literar și artistic”, 17 octombrie 2000, reproduș din “Lumea universitară”, 1922.

abzuschaffen, denn ihn aus dem Vertrag zu entlassen, erweist sich als unmöglich. Dieser Lebensabschnitt Pușcariu wird in Rumänien bis heute verschwiegen. Noch vielmehr wurden das Tagebuch und der größte Teil seiner Korrespondenz dieser Zeit verheimlicht oder vernichtet. Der vorliegende Aufsatz macht zu seiner Aufgabe – auf der Basis der untersuchten Akten im Staatsarchiv Bukarest und Jassy, im Archiv des Aussenministeriums Bukarest, im Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin sowie im Institut de lingvistică Cluj-, die Tätigkeit des Sprachwissenschaftlers in Berlin mit Güte wie mit Strenge darzustellen, ausgehend davon, dass Pușcariu Berliner Zeit keine unbedeutende Rolle in seinem Leben sowie in der deutsch-rumänischen Kulturbeziehungen spielte.

Teatrul și muzica din România în primii ani de comunism (I)

Gabriel Catalan

Primele observații pe care le putem face despre starea acestor domenii culturale imediat după 23 august 1944, valabile și pentru celelalte arii culturale, sunt omniprezența cenzurii și declanșarea (apoi, intensificarea progresivă a) campaniei de epurare a profesioniștilor considerați colaboratori ai fostului regim dictatorial antonescian.

De exemplu, la 26 martie 1945 “Scânteia” îi acuza pe dirijorii George Cocea și George Georgescu de la Filarmonica bucureșteană de “propagandă nazistă” și se întreba cum de se mai află “în posturile de conducere a primei noastre instituții muzicale”, iar în cazul teatrelor, la 31 martie 1945, Nicolae Carandino era înlocuit de N. D. Cocea în funcția de director general al teatrelor și de Tudor Vianu la conducerea Teatrului Național din București¹.

Nu doar comuniștii utilizau asemenea campanii, ci și unii intelectuali din “partidele istorice”, precum Oscar Lemnaru, în rubrica sa *Perna cu ace* din “Dreptatea” (inaugurată în nr. 7, din septembrie 1944), unde erau criticați și George Georgescu – directorul general al Filarmonicii; Dem. Theodorescu – traducător și dramaturg, pentru piesele *Castiliana* și *Fedra*, reprezentate la Teatrul Național; Ion Cantacuzino – fost publicist la “Criterion” și apoi funcționar propagandistic la Oficiul Cinematografic².

Un alt aspect fundamental al evoluției culturale imediat postbelice a fost sovietizarea, proces care a afectat inclusiv aceste ramuri culturale. Astfel, în cadrul Asociației Române pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), încă din decembrie 1944 existau secțiile Propagandă și Artă, în care funcționau următoarele subsecții: Cinema (președinte: Tudor Dan, vicepreședinți: N. D. Cocea și Elena Pătrășcanu, scenografă, soția lui Lucrețiu Pătrășcanu); Radiofonie [președinte: prof. Mihail Andricu; vicepreședinți: Emanoil Ciomac (directorul Filarmonicii București între 1945 și 1947) și Tudor Vianu; bibliotecar: Radu Cioculescu; membru: George Macovescu; secretar: Matei Socor, fratele lui Emil Socor, unul dintre directorii interbelici ai ziarelor de stânga “Adevărul” și “Dimineața”, directorul Radiodifuziunii din decembrie 1945]; Foto (Mircea Alifanti, Aurel Baruch și Eugen

¹ Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995, p. 74, 75.

² Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1948)*, I: *Trădarea intelectualilor*, Sibiu, 1992, p. 21-24.

Iarovici); Muzică [președinte: G. Enescu; vicepreședinți: prof. Bârsan și E. Massini; secretari: Dora Massini și Alfred Mendelsohn (compozitor de la începutul anului 1945); bibliotecar: Radu Cioculescu; membri: Radu Vrăbiescu, Emanoil Ciomac (critic muzical) și Matei Socor (compozitor și dirijor)]; Teatru [condusă de regizorul Raoul Bulfinski (președinte), ajutat de Vladimir Maximilian și de Dida Solomon-Callimachi (vicepreședinți), secretară fiind Beate Fredanov, bibliotecar Sandu Eliad, iar membri Dina Cocea, Radu Beligan și Ion Șahighian]³.

În acea perioadă, pentru liderii comuniști, literatura și artele plastice erau în prim plan, dar și muzica și teatrul au cunoscut aceleași opinii și conduite, aceleași procedee și coordonate: conferințe, întâlniri, publicistică, cercuri, cluburi muncitorești, șezători, atenee populare, simeze, filarmonici noi, biblioteci muncitorești, critică și autocritică etc., pentru că aceleași instituții – sindicatele din cultură – impuneau restructurarea și epurarea instituțiilor din domeniu, invocând “noua ordine culturală”.

I. Teatrul (1945-1956)

În domeniul teatrului, mai întâi, s-a impus modificarea repertoriului cu ajutorul cenzurii și pe baza noilor conduceri (a lui N. D. Cocea și a lui Z. Stancu, îndeosebi). Unii actori au fost criticați, cerându-li-se o mai mare apropiere de public, iar regizorilor li s-a impus traducerea pe scenă a realităților sociale cotidiene. Epurările au fost efectuate prin Direcția Generală a Teatrelor (1945) de la Ministerul Artelor, condus întâi de Mihail Ralea (director la “Viața Românească”, 1944), apoi de Octav Livezeanu și de Ion Pas (Ioan Pascu). S-au luat măsuri pentru ridicarea unor teatre noi în provincie sau în cartierele muncitorești, care să demonstreze setea de frumos a proletariatului, dar și capacitatea sa de creație teatrală (s-au încurajat turneele unor formații de amatori, de regulă sindicale). La 4 iunie 1947 se acorda lui Mihail Davidoglu premiul Teatrului Național pentru stagiunea 1946-1947, în valoare de 10 milioane lei, pentru piesa *Omul din Ceatală*⁴.

În ideea de a realiza “artă pentru mase”, la 1 ianuarie 1946 Direcția Generală CFR a înființat în cartierul CFR din București (astăzi, Giulești), atât de apropiat de sufletul lui Gh. Gheorghiu-Dej, Teatrul Muncitoresc CFR Giulești, care “și-a deschis porțile în prezența guvernului și a oficialităților” (Gh. Gheorghiu-Dej, Petru Groza, Chivu Stoica, ing. Zoltan Ghialy, președintele comitetului de conducere a teatrului etc.) pe 27 septembrie 1946, în spectacolul de gală, cu piesa *Clocot* de Vintilă Russu-Șirianu (8 tablouri, regia artistică și direcția Aurel Ion Maican, regia de culise Stelian Cărbunaru și Ion Neleanu, scenografia Filip Dumitriu și Nicolae Teodoru)⁵, “o evocare realizată cu mare meșteșug teatral de d. Vintilă Russu-Șirianu, și care redă în opt tablouri sugestive,

³ Adrian Cioroianu, *ARLUS. O poveste cu intelectuali*, “22”, 48/1996, p. 11; Idem, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, 2005, p. 125, 137-138.

⁴ Ș. Rădulescu-Zoner et alii, *op. cit.*, p. 213.

⁵ A se vedea broșurile *Teatrul Giulești - 25 de ani (1945-1971)*, f. l., f. a., f. e. și *Teatrul Odeon. 50 de ani (1946-1996)*, material realizat de Alice Săceanu și Eduard Bănărescu, București, 1997, p. 1.

zilele eroice și sângeroase din februarie 1933, când s-a desfășurat marea grevă ceferistă, de la atelierele Grivița”⁶. În distribuție “actorii de prim rang își dau concursul și jucând lângă ei, ceilalți interpreți, absolvenți ai Conservatorului Muncitoresc își desăvârșesc pregătirea profesională”, scria și Tristan Tzara, în “Les Lettres Françaises”, 1946⁷.

Și următoarea premieră a acestui teatru, *Revizorul* de N. Gogol, comedie în trei acte (regia artistică Ivan N. Dubrovin, scenografia și decorurile Traian Cornescu și Natalia Bragalia), care s-a jucat la 31 octombrie 1946, s-a bucurat de interesul și de aprecierea presei⁸. “Rampa” din 5 noiembrie 1946 scria că *Revizorul* a fost “un mare succes, nu numai al Teatrului Muncitoresc CFR Giulești, dar al teatrului românesc întreg. A fost o manifestație de artă adevărată, artă pentru mase, concepută și realizată în condiții perfecte”⁹.

În anii următori, printre autorii străini preferați în repertoriul Teatrului CFR, un loc de seamă l-a avut scriitorul sovietic A. N. Ostrovski, căruia i s-au jucat cel mai mult piesele *Sărăcia nu e viciu* – 10 mai 1947 (regia Ivan Dubrovin, decoruri Filip Dumitriu și Nicolae Teodoru, direcția muzicală Victor Iusceanu), *Lupul și oile* – 24 decembrie 1949 (regia Ivan Dubrovin, decoruri Nicolae Teodoru și Filip Dumitriu), *Vinovații fără vină* – 27 octombrie 1951 (regia Marin Iorda, decoruri Filip Dumitriu și Nicolae Teodoru)¹⁰.

Printre dramaturgii români ale căror piese erau frecvent puse în scenă de același teatru în anii 1947-1953, îi menționăm pe: Victor Eftimiu (*Omul care a văzut moartea*, premiera la 13 aprilie 1947, în regia lui Dinu Macedonski), Suto Andras și Haidu Zoltan (*Mireasa desculță*, premiera la 14 februarie 1952, regia: George Dem. Loghin), Ion Luca Caragiale (*Schițe. Art. 214; Amicii; 1 Aprilie; Conu Leonida față cu reacțiunea*, premiera la 6 aprilie 1952, regia: Geta Gorjan, Lucian Giurchescu și Horea Popescu), Vasile Alecsandri (*Chirița în provincie*, premiera la 17 martie 1953, regia: Horea Popescu și Lucian Giurchescu; *Piatra din casă*, premiera la 17 martie 1953, regia: Geta Gorjan), Tudor Mușatescu (*Titanic Vals*, premiera la 26 decembrie 1953, regia: Horea Popescu)¹¹.

De remarcat este extraordinara instabilitate a conducerii acestui teatru, care în 9 ani (1946-1954) a cunoscut zece directori anodini, dintre care unii erau chipurile artiști, scenariști sau actori (George Postelnicu – 1946, Sergiu Dumitrescu – 1946-1948, Marin Cheța – 1948, Gheorghe Leahu – 1949), iar alții doar muncitori ori activiști de partid (tâmplarii Ion Cilibiu și Iancu Petre – 1949, instructorul politic Ion Cimbrescu – 1949, muncitorul de la “Grivița” Ion Carata – 1951, activistul Vasile Cristea – 1953-1954)¹².

⁶ A se vedea broșura *Teatrul Giulești*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A se vedea broșurile *Teatrul Giulești și Teatrul Odeon*, p.2.

⁹ A se vedea broșura *Teatrul Giulești*.

¹⁰ *Teatrul Odeon*, p.3-4.

¹¹ *Ibidem*, p. 3-6.

¹² *Ibidem*, p. 53.

Apoi, de la 1 martie 1954 până în 1990 (când “a fost «Eliberată» din teatru în mod urât și de către cei pe care-i ocrotise”), postul de director al Teatrului Muncitoresc CFR (devenit din 1968 Teatrul Giulești) a fost ocupat de Elena Deleanu¹³.

Atacat din 1945 pentru că ar fi colaborat cu Nae Ionescu, legionarii și antisemiții (în “România Liberă”) și cu generalul Nicolae Rădescu (de către M. R. Paraschivescu), apoi în 1946, de același ziarist menționat mai sus, dar în “Contemporanul”, pentru că în tabletele sale din “Adevărul” nu se supunea dogmelor culturale marxiste, deși poetul nu se situa față de nici împotriva lor, sărbătorit cu onoruri, numit “poet național” și chiar propus pentru Academie, Tudor Arghezi era criticat, în anul 1946, pentru prima sa piesă de teatru, *Seringa*, un succes al scenei Teatrului Național din Capitală, unde cu greu ajunsese reprezentată, de către S. Alterescu (“Rampa”), Fl. Șelmaru (“România Liberă”), O. Lemnar (“Dreptatea Nouă” și “Revista Literară”), M. Damian (“Fapta”), Dan Petrașincu (“Națiunea”), D. G. Nenișor (“Liberalul”), D. Judex (“Dreptatea”), I. Răcăciuni (“Libertatea”), R. Costăchescu (“Semnalul”). Piesa era înfierată pentru antisemitism și provocase, chipurile, scandal public, manifestații de stradă, intervenția poliției în sala de spectacole etc. (unul dintre personajele negative era un medic evreu)¹⁴.

Aflat la conducerea Direcției Generale a Teatrelor, N. D. Cocca a patronat *Legea Nr. 265 pentru organizarea Teatrelor, Operelor și Filarmonicilor de Stat*, precum și pentru regimul spectacolelor publice (inițiată de guvernul P. Groza și adoptată de Adunarea Deputaților la finele lunii iulie 1947)¹⁵ și a elaborat *Directivele pentru alcătuirea repertoriilor teatrale*, împreună cu Ion Pas, ministrul Artelor. Directivele impuneau respectarea obligatorie a 45 de condiții, ceea ce însemna o gravă limitare a libertății de creație și exprimare dramaturgică, o ignorare a criteriilor tradiționale (profesionalism, talent), o promovare a pseudovalorilor, a rigidității și anostului și, nu în ultimul rând, o aspră cenzură și autocenzură a scenariștilor, regizorilor și actorilor. Pe bună dreptate, G. Millian deplângea în “Semnalul” noua lege și directivele adiționale care făceau imposibile reprezentațiile pieselor lui Caragiale pe motiv că ar încălca minimum două condiții/directive: ar jigni bunele moravuri și ar tulbura armonia socială¹⁶.

Pe 3 decembrie 1947, N. D. Cocca era înlocuit în funcția de director general al teatrelor cu regizorul Aurel Ion Maican care, în prima sa conferință de presă, a declarat că nu se va limita la aprobarea sau respingerea unor piese, ci va urmări “felul în care spectacolul este pus în scenă și felul în care este interpretat de actori”. Cu

¹³ *Ibidem*, p. 22, 45, 53.

¹⁴ A. Selejan, *op. cit.*, II: *Reeducare și prigoană*, Sibiu, 1993, p. 96-99.

¹⁵ A se vedea Cristian Vasile, *Istoria teatrului românesc în primii ani de comunism*, “Revista Istorică”, 2005, 5-6, p. 99-110 (101).

¹⁶ A. Selejan, *op. cit.*, II, p. 42.

același prilej, activistul Ion Negreanu vorbea despre reorganizarea Direcției “potrivit principiului centralismului democratic și muncii de colectiv”¹⁷.

Modelul era, bineînțeles, teatrul sovietic, “trecutul de factură realistă”, “combativ”, “esențialmente creator”, “esențialmente dinamic”, “teatrul nou”, cu totul diferit de vechiul teatrul burghez, cu scop afacerist, “teatrul metafizic”, “retrograd”, “lipsit de talente” (exemplul negativ dat era situația teatrului din SUA, unde “artiștii sunt concediați, iar teatrele se închid”). Etalonul în regizarea pieselor de teatru era considerat rusul Konstantin Sergheevici Stanislavski (pseudonimul lui K. S. Alekseev, 1863-1938), regizor, actor, pedagog și teoretician de teatru sovietic, iar dintre lucrările lui teoretice erau preferate *Viața mea în artă* și *Munca actorului cu sine însuși*¹⁸.

Experiența sovietică era permanent elogiată, unii profesioniști ai scenei (și privilegiați ai regimului, totodată), precum regizorul Dinu Negreanu (care a fost la Moscova, Leningrad și Tbilisi între 9 aprilie și 6 iunie 1949), fiind trimiși în vizită în URSS “pentru a urmări activitatea instituțiilor de învățământ artistic, a teatrelor, mișcării muzicale și plastice”, cu această ocazie vizionând zeci de spectacole, participând la audiții, expoziții, lecții, ateliere, conferințe și repetiții¹⁹.

Metoda autocriticii, în mare vogă pe atunci, s-a manifestat și în ședința de la 6 mai 1948, de la Teatrul Mic²⁰, unde organul “reformator” al culturii era Secția de Producție Artistică (SPA) din cadrul Uniunii Sindicatelor de Artiști, Scriitori și Ziariști (USASZ).

În componența ei erau: tov. Niki Atanasiu, tov. Tudose, muncitor tehnic la teatru, tov. Grunea de la Teatrul Armatei, tov. Beate Fredanov, tov. Petrovici ș. a. Toți s-au pronunțat în favoarea “înarmării ideologice”, în frunte cu tov. M. Novicov, secretarul SPA, iar tov. M. H. Maxy și-a mai făcut o dată autocritica. La 12 mai, în ședința lărgită a SPA se prezintă rapoartele redactorilor responsabili: tov. Vl. Colin – “Flacăra”, tov. S. Alterescu – “Rampa”, tov. E. Jebeleanu (literatură), tov. Barbu Câmpina (studii literare), tov. Oleg Danovsky (coregrafie), tov. Vasile Popovici (compoziție), tov. Alexandru Assian (resortul organizatoric al provinciei), tov. M. Vescan (muzică)²¹.

Presa a început să publice conținutul ședințelor comisiilor din secțiile de producție artistică, de literatură și artă pentru copii, muzicală, documentare muzicală, regie și teatru (Moni Ghelelter, Marieta Sadova, Al. Șahighian, Dinu Negreanu, M. Raicu, Fl. Tornea, Valentin Silvestru, Irina Răchițeanu, Alexandru Bârlădeanu au

¹⁷ Ș. Rădulescu-Zoner *et alii*, *op. cit.*, p. 239-240.

¹⁸ A se vedea *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, 1986, p. 1651-1652.

¹⁹ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 16/1949, f. 1-14.

²⁰ A. Selejan, *op. cit.*, II, p. 218-219.

²¹ *Ibidem*.

fost sufletul acestor ședințe de la regie și teatru, analizând *Michel Angelo*, *Micul infern*, *Mascarada*, organizând conferințe pentru actori ș. a. m. d.)²².

Astfel, acțiunea de clarificare ideologică începută în aprilie-mai 1948 la “Rampa” și “Flacăra” a afectat întreaga USASZ, fiind combătute aspectele incriminate la cele două reviste și în alte instituții culturale, practic în toate syndicatele și comisiile, deci în toate domeniile artei și culturii (în iunie-august 1948 acțiunea continua)²³.

Nicolae Moraru, culturnicul demnitar comunist, unul dintre cei care au condus demolarea valorilor burgheze în cultura noastră, a fost și protagonistul unui mare scandal. La începutul lui iulie 1948 acesta susținuse o amplă expunere în cadrul lucrărilor Consiliului Superior al Literaturii Dramatice și Creațiunii Muzicale, organism de cenzură înființat în 1947 pentru îndrumarea și selectarea repertoriilor²⁴.

Cuvântarea a fost reprodușă *in extenso* în “Rampa” (însoțită de un portret al lui N. Moraru, cu desene și corp mare de literă) și în “Flacăra” (două pagini și jumătate), dovedindu-se o excesivă slugărmicie și chiar un început de cult al personalității, aspecte rapid sesizate de “Scânteia” la 15 iulie 1948 și admonestate foarte serios într-un editorial intitulat *Mai multă principialitate în tratarea problemelor artei și literaturii*, reluat de “România Liberă”, “Contemporanul”, “Flacăra” și “Rampa”²⁵.

Erau aduse critici dure pentru că: fuseseră omise din relatările acestei expuneri toate paginile referitoare la *Rezoluția Plenarei a II-a a CC al PMR* din iunie 1948 (care nu ar fi fost în centrul expunerii lui N. Moraru, așa cum ar fi trebuit), se puna în mod greșit, necombativ, chestiunea “spiritului de partid în literatură și artă”, se definea greșit realismul socialist ca fiind contopirea realității înconjurătoare cu romantismul revoluționar și vizionarismul, lipsea critica reală, se manifesta servilism față de cei cu munci de răspundere, lipsea simțul autocritic și chiar acesta era înlocuit cu o critică excesivă.

Principalul aspect al indignării “Scânteii” (deci a CC al PMR, al cărui organ era) consta în faptul că intelectualilor, revistelor de cultură și chiar îndrumătorilor ideologici “nu le era clar încă un asemenea drum” (titlul expunerii lui N. Moraru era *Drumul în viitor al artei românești*), care “nu poate fi trasat artei românești decât de forța conducătoare în democrația noastră populară – PMR și CC-ul său”²⁶.

²² *Ibidem*, p. 224.

²³ *Ibidem*; a se vedea “Flacăra” și “Rampa” din 4 și 11 iulie 1948.

²⁴ A se vedea *Dezbaterile Consiliului Superior al Literaturii Dramatice și Creațiunii Muzicale*, 4 iulie 1948, în “Flacăra” și “Rampa” din 11 iulie 1948; *Raport final* (editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile), București, 2007, p. 310.

²⁵ *Mai multă principialitate în tratarea problemelor artei și literaturii*, “Scânteia”, 15 iulie 1948; a se vedea și “Flacăra” și “Rampa” din 11 și 18 iulie 1948.

²⁶ A. Selejan, *op. cit.*, II, p. 225-227.

În a doua parte a editorialului incriminator al “Scânteii” era vizată doar “Flacăra”, acuzată de “apolitism” (?! – n. n.) pe baza publicării piesetei din suplimentul pentru brigadieri, unde există burghezi buni și burghezi răi, a unei poezii “scrisă în stil legionar”, a unor articole în care este bagatelizată lupta de clasă, a unor declarații ale unor scriitori ce tratează problemele legate de clasă în stil de cafenea literară.

Concluzia era că vigilența de clasă în redacția “Flacăra” era foarte scăzută și pentru ca să fie întărită s-a decis concentrarea forțelor prin încetarea apariției revistei “Rampa” (la 18 iulie 1948 a apărut ultimul număr) și distribuirea membrilor redacției sale la revistele “Flacăra” și “Contemporanul” (avertizată era și redacția acestei din urmă publicații pentru că “se află deseori în gravă întârziere față de actualitate, tratează problemele mari în articole «de serviciu» și în multe cazuri a manifestat lipsă de vigilență ideologică”)²⁷.

“Rampa” și-a însușit pe deplin criticile partidului încă din 18 iulie, publicând, ca și “Flacăra”, articolul “Scânteii”, hotărând, printr-o comunicare a CC al USASZ, retragerea piesetei *Drumul spre lumină* de G. Martiniuc și a nr. 3 al suplimentului pentru brigadieri, echipelor artistice de amatori cerându-li-se oprirea spectacolelor; apoi, câteva numere la rând s-au publicat editoriale autoflagelante (de exemplu, *A studia și a prelucra critica făcută de Partid, Cauzele greșelilor Flăcării*)²⁸, crescând totodată vigilența și productivitatea redactorilor sau colaboratorilor de bază: J. Popper, M. Novicov, Petre Iosif, Petru Dumitriu, Geo Dumitrescu ș. a. (mulți dintre ei erau colaboratori sau chiar redactori și la alte publicații: “Studentul Român”, “Tineretul Muncitor”, “Tânărul Leninist” etc.)²⁹.

Mai târziu, la 20 august 1948, a avut loc desăvârșirea autocriticii redactorilor de la “Rampa” și “Flacăra”, prin organizarea unei ședințe largite a redacțiilor celor două reviste, ședință pe care a prezidat-o din partea “forurilor superioare” Mihai Novicov, director în Ministerul Artelor³⁰.

Pentru Simion Alterescu³¹, chiar cu mult timp mai înainte de acest “incident”, teatrul politic devenise o necesitate, al cărei principiu fundamental era “o largă înțelegere a realității în raporturile sale sociale reprezentate în trecut, prezent și viitor”, adică principiul dialectic. După cum își intitula actorul și regizorul sovietic Aleksandr Tairov articolul publicat/tradus în “Flacăra”, nr. 8/1948, *Teatrul burghez într-un impas fără ieșire*, sau E. Marian pe cel din nr. 6/1948, *Criza teatrului american*, rezultă clar rolul predominant propagandistic, calomnios și mistificator rezervat de comuniști acestei arte.

²⁷ *Ibidem*, p. 227-229.

²⁸ *Ibidem*, p. 227-228.

²⁹ *Ibidem*, p. 228.

³⁰ A se vedea textul procesului verbal al ședinței în Cornel Constantin Ilie, *O ședință autocritică la revista “Flacăra”*, “Muzeul Național”, 17 (2005), p. 431-438 (431-436).

³¹ Simion Alterescu, *Teatrul, factor de dinamizare a maselor*, “Flacăra”, 1948, 3, p. 10.

Regizorii erau criticați pentru că “n-au știut niciodată să fie formatori de spectacole”, axându-și piesele în jurul actorilor principali și părăsind conținutul textului. Se cerea regizorilor să fie onești față de popor fiindcă regizorul este un cetățean și în primul rând un ideolog. Era aspru criticată lipsa totală a luptei de clasă. Teatrul Național din București, deși condus atunci de Zaharia Stancu (numit director la 8 decembrie 1946)³², era considerat a fi fost “bântuit de o mică minoritate de burghezi”, iar “publicul mai era sensibil doar la comedii muzicale cu replici având sens dublu sau pornografic”³³.

Totuși, N. Moraru, în analiza globală asupra culturii de până în 1948, deslușea în privința teatrelor multe aspecte pozitive³⁴. Astfel, Z. Stancu a făcut ca “problema repertoriului Teatrului Național să-și găsească și adâncimea necesară și rezolvarea constructivă”. Aceeași instituție ajunsese de la două la patru scene în aproximativ un an; se foloseau sălile principale “Comedia” (“Majestic”) și “Studio” (Piața Amzei), dar și sălile de festivități ale liceelor “Sf. Sava” și “Matei Basarab”, precum și, ocazional, un spațiu din clădirea Cercului Militar. Dintre piese sunt remarcate, pe lângă *Tartuffe*, *Ruy Blass*, *Femeia îndărătnică*, cele noi: *Omul din Ceatal*, *Michel Angelo*, *Inspectorul de poliție*, *Insula Păcii*, *Viraj periculos*, *Rădăcini adânci*, *Nu se știe niciodată*, care erau considerate ca fiind străbătute de realism, de problemele actuale și adresate maselor însetate de “adevărată” cultură.

Rolul secretarului literar era esențial în structura fiecărui teatru, printre atribuțiile acestuia numărându-se principalele sarcini administrative și organizatorice ale stabilirii repertoriului (și deseori a distribuției), pregătirii, promovării, montării și desfășurării spectacolelor, inclusiv îndrumarea, coordonarea și controlul autorilor, traducătorilor, regizorilor, scenariștilor, actorilor și chiar a spectatorilor, motiv pentru care “era considerat garantul respectării cerințelor politico-ideologice” și al unei stricte autocenzuri în arta dramatică³⁵.

Principalele teatre din acea epocă erau cele bucureștene: Teatrul Național, Teatrul Municipal, Teatrul Armatei, Teatrul C.G.M., Teatrul Poporului, Teatrul Muncitoresc CFR Giulești. Toate făceau mari eforturi pentru a alege și a prezenta un repertoriu de înalt nivel ideologic. Erau lăudate metodele noi folosite la Teatrul Național din București: citirea și difuzarea publică a pieselor propuse, realizările revistei “Rampa”, spectacole săptămânale pentru actori, urmate de discuții cu privire la fon și interpretare. Este elogiât Teatrul Atlantic, teatru de revistă de tip nou (de exemplu, *Coadă la Stroe*, spectacol popular). Se întvedea ridicarea și dezvoltarea tineretului, promovarea unor actori uitați, mai în vârstă, introducerea unui nou stil,

³² *Dicționar cronologic. Literatura română* (coord. I. C. Chițimia, Al. Dima), București, 1979, p. 445.

³³ Mihail Raicu, *Despre onestitatea regizorilor față de text*, “Flacăra”, 1948, 7.

³⁴ Nicolae Moraru, *În prag de an nou*, “Flacăra”, 1, ianuarie 1948.

³⁵ Cristina Diac, *Cenzura în teatru. Secretariatul literar*, “Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, 6 (2007), p. 56-66 (57, 58, 59).

bazat pe spiritul de echipă, înlocuind vechea școală și vedetismul. Existau satisfacții și pentru cronica dramatică (“Rampa”, îndeosebi), care ar fi reușit să se ridice la nivel principal, avându-se ca model cronica dramatică “adâncită” a “Scânteii”. Printre aspectele criticate se aflau și piesele *Nașe, nașe, nărăvașe*, *Veste bună*, *Îmi amintesc de mama*, *George și Margareta*, care erau “spectacole de nivel artistic scăzut și cu un conținut vizibil greșit, promovând o sumă de teze dușmane”. Se mai amintea înființarea Consiliului Superior al Artei (Creației Muzicale) și Literaturii Dramatice și reorganizarea Direcției Generale a Teatrelor, măsuri care “au avut urmări pozitive, deși mai există unele slăbiciuni”. O atenție deosebită era acordată teatrelor de provincie și de cartier, considerate ca fiind rămase mult în urmă. În același sens, era susținută activitatea ansamblurilor și echipelor teatrale sindicale, între care “Flacăra” din Timișoara era văzută ca cea mai importantă, efectuând turnee prin toată țara.

Desigur, cel mai mare și mai prestigios era Teatrul Național din București, care avea 500 de salariați (din care 181 actori, 191 corp tehnic, 33 corp administrativ, 15 orchestranți, 80 oameni de serviciu) și 160 de figuranți la sfârșitul anului 1949³⁶.

Alături de cunoscutele Teatre Naționale din București, Iași, Cluj, Craiova, regimul comunist a acordat o mare atenție teatrelor pentru minoritățile naționale (“naționalitățile conlocuitoare”), cele mai privilegiate fiind cele maghiare (Cluj, Târgu Mureș, Oradea etc.) și evreiești (București și Iași), care aveau tradiții interbelice.

În ceea ce privește teatrul în limba idiș, la propunerea Comitetului Democratic Evreiesc (1947) și a Asociației Culturale Evreiești IKUF (“*Idișer Kultur Ferband*”), apărută imediat după 23 august 1944, a luat ființă la 1 august 1948 Teatrul Evreiesc de Stat din București condus de directorul Bernard Lebli și secretarul literar Ury Benador (care fuseseră șefi din 1947 la Teatrul IKUF, fondat în 1945 sub conducerea actorului și regizorului Iacob Mansdorf, cu sediu permanent sala Barașeum), iar în 1949 s-a înființat Teatrul Evreiesc de Stat din Iași (director Iso Schapira³⁷, ilegalist, luptător în Brigăzile Roșii din Spania, partizan în URSS, membru al Comitetului Regional PMR Iași; secretar Ițic Șvarț-Kara), din repertoriul cărora cităm piesele *Lozul cel mare* – 1948, *Comoara* – 1949 și 1950 și *Tevie lăptarul* – 1945 și 1950 de Șalom Alehem, *Omul de prisos* – 1947 de Zalman Libin, *Cântecul răzbunării* – 1948 de Haim Sloves, *Cei doi Kune-leml* – 1948 de Avram Goldfaden, *Revizorul* – 1948 de N. Gogol, *Intrigă și iubire* – 1949 de Fr. Schiller, *Umbră străină* – 1949 de Konstantin Simonov, *Iarbă rea* – 1950 de Aurel Baranga³⁸.

Specialiștii în dramaturgie și principalii critici de teatru de la revista “Flacăra” erau Irina Nădejde-Cazaban, Al. Assan, Valentin Silvestru, Irina Deșliu,

³⁶ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 17 (99)/1949, f. 40.

³⁷ Sau Izu Șapira – a se vedea ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 29; *Raport final*, p. 412.

³⁸ Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România. 1876-1976*, București, 1982, p. 206, 208, 210-211, 285-287.

dar și Petru Dumitriu, care afirma despre dramaturgii interbelici că aveau o concepție dominată de criza sentimentului realității și pesimism (Luigi Pirandello și Eugene O'Neill erau analizați ca etaloane negative în sprijinul afirmației menționate)³⁹. Dar nu doar acești dramaturgi străini erau denigrați, ci și Paul Claudel, George Bernard Shaw, Frank Wedekind. Toți aceștia sunt pomeniți în legătură cu adeziunea la "spiritualism" a reputei critice Alice Voinescu, autoarea volumului *Aspecte din teatrul contemporan* (1941), în care își expune opiniile estetice asemănătoare dramaturgilor amintiți. Ca o urmare a faptului că "nici măcar embrionar nu au apărut semnele unei autorevizuiri de concepție în gândirea sa", Fl. Tornea⁴⁰ cerea verificarea poziției ei ideologice.

De altfel, Alice Voinescu, care, ca și compozitorul Mihail Jora, "își manifestase public sentimentele monarhice, criticând instaurarea Republicii", a fost epurată de la Conservator, împreună cu alți șapte profesori, fiind înlocuită la catedra de Istorie a literaturii dramatice de activistul Marcel Breslașu⁴¹. Arestată pentru uneltire contra regimului "democrat-popular" și condamnată ca "dușman al poporului" în 1951, fosta profesoară de estetică și istoria teatrului, doctor în filosofie în Franța, a cunoscut ororile pușcării politice vreme de 19 luni la Jilava și Ghencea, apoi a fost trimisă cu domiciliu obligatoriu la Costești, jud. Iași până în 1954, fiind eliberată după insistențele lui M. Jora pe lângă înalți nomenclaturiști și trăind după aceea mai mult de un an din ajutoarele prietenilor și binefăcătorilor, o pensie mică fiindu-i plătită abia din 1955⁴².

La fel, Marioara Voiculescu, care a refuzat să colaboreze cu comuniștii și să se autodenigreze, a fost concediată de la Teatrul Național de Zaharia Stancu (director: 1946-1952 și 1958-1968) și a fost nevoită să trăiască în mizerie materială (casa fiindu-i confiscată, iar cererile de angajare adesea refuzate), împreună cu Paul, fiul său (care a fost arestat în 1950 și 1952 și condamnat la 2 ani de închisoare pentru sabotaj agricol în 1952), fiind amenințată și terorizată de Securitate, dar și persecutată și umilită de mulți foști colegi aproape tot restul vieții⁴³. Au existat și actori semnați și reținuți de Securitate pentru "atitudini ostile față de regimul comunist" (în 1949: Ion Ulmeni, Titus Lapteș, Ion Ilie de la Teatrul Național din București), situații pentru prevenirea cărora PMR "preconiza și organizarea unui cerc

³⁹ A. Selejan, *op. cit.*, II, p. 141.

⁴⁰ Florin Tornea, *Necesitatea unei verificări sau poziția ideologică a d-nei Alice Voinescu*, "Flacăra", 1948, 5, p. 9.

⁴¹ Alice Voinescu, *Jurnal*, București, 1997, p. 510-511; Cr. Vasile, *Istoria teatrului românesc*, p. 102.

⁴² http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Alice_Voinescu, accesat 18 aprilie 2009; http://www.romlit.ro/alice_voinescu_in_exil_la_costesti, accesat 18 aprilie 2009; http://ro.wikipedia.org/wiki/Alice_Voinescu, accesat 18 aprilie 2009; Pavel Țugui, *Scriitori și compozitori în luptă cu cenzura comunistă*, București, 2006, p. 385-386.

⁴³ Marioara Voiculescu, *Jurnal. Memorii* (ediție îngrijită de Florica Ichim și Oana Borș), București, 2003, p. 146-147, 154-157, 165-166, 172.

de studii cu probleme de estetică marxistă și de marxism-leninism, la care să fie antrenați toți actorii de la Teatrul Național”⁴⁴.

La celălalt pol, al agreeților de către noul regim, se aflau actrițele și actorii: Lucia Sturdza Bulandra⁴⁵ (fostă directoare a Teatrului “burghez” Regina Maria, cea care a colaborat intens cu comuniștii, însoțindu-i în campania electorală din 1946 și fiind bine răsplătită cu funcția de director a Teatrului Municipal din București), Beate Fredanov (adjuncta Luciei Sturdza Bulandra), George Vraca (o vreme a jucat la Teatrul Armatei), Irina Răchițeanu, Sandu Eliad (numit director la Teatrul CGM), Floria Capsali, Jules Cazaban (adjunctul Luciei Sturdza Bulandra), Elvira Godeanu, Grigore Vasiliu-Birlic, Nicolae Bălțățeanu, Gh. Storin, Dina Cocea, George Calboreanu, Al. Finți, Costache Antoniu (directorul Institutului de Teatru “I.L. Caragiale” din București, înființat în 1950, care se va unifica în 1954 cu Institutul de Artă Cinematografică)⁴⁶, Oleg Danovschi, Sonia Cluceru, Moni Ghelerter, Mircea Șeptilici, Ion Manolescu, Vladimir Maximilian, Aura Buzescu, Marcel Anghelescu, Alexandru Giugaru, Radu Beligan, Liviu Ciulei, Marieta Sadova, Niki Atanasiu, chiar dacă unii dintre ei fuseseră acuzați în 1944 de “colaborare cu regimul de teroare fascisto-legionar”⁴⁷, ultimii doi enumerați fiind condamnați sub regimul antonescian pentru participare la rebeliunea legionară din ianuarie 1941.

Funcția de director de teatru se găsea în nomenclaturile CC al PMR, comitetelor regionale, raionale, municipale și orașenești de partid⁴⁸.

Printre regizorii de teatru ai primilor ani de comunism se afla și Constantin Sincu, director al Teatrului Poporului din Sibiu (1948-1952), iar apoi al Teatrului Național din Iași (din 1953), realizator al unor spectacole precum: *Scufița roșie* de Frații Grimm; *Argilă și porțelan* de Arkadi Grigulis; *Iarbă rea* de Aurel Baranga; *Vocea Americii*, scrisă de Boris Lavreniev (coregizor, alături de Lucia Demetrius); *De partea cealaltă*, de Anatolii Barianov – 1950; *Năzdrăvăniile lui Păcală* de Ion Atanasiu-Atlas; *Intrigă și iubire* de Friedrich Schiller – 1951; *John soldatul păcii* de Juri Krotkov; *Student în anul trei* de A. Davidson și A. Borozina – 1952⁴⁹. Regizorul Constantin Sincu era, se pare, în anii '50 singurul om de teatru, ba chiar unicul “din

⁴⁴ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 17 (99)/1949, f. 47; Cr. Vasile, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁵ Critică foarte dur, pe bună dreptate, de Alice Voinescu și Marioara Voiculescu, alături de alți mulți oameni de teatru ce s-au dovedit lipsiți de caracter și au colaborat fățiș cu regimul comunist; chiar și unele persoane apropiate ca orientare politică i-au reclamat comportamentul abuziv, invidios și orgolios – a se vedea Lucia Demetrius, *Memorii*, București, 2005, p. 353 și 372.

⁴⁶ http://ro.wikipedia.org/wiki/Universitatea_Națională_de_Artă_Teatrală_și_Cinematografică_Ion_Luca_Caragiale_din_București, accesat 17 mai 2009; <http://www.unatc.ro>, accesat 18 mai 2009.

⁴⁷ Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, VIII: *Teatrul românesc în perioada 1940-1950*, București, 1981, p. 229-230; ANIC, Fond Teatrul Național București, ds. 1/1949, f. 3, 4, 7, 18, 20; ds. 1/1950, f. 1-17 (*passim*); ds. 11/1950, f. 2-13, 66-68, 71-73, 76-78, 81-85, 88-91.

⁴⁸ *Ibidem*, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 29 și 39.

⁴⁹ http://archweb.cimec.ro/SCRIPTS/Teatre_Nou/..., accesat 6 iunie 2009.

sistemul instituțiilor de artă” care figura în nomenclatura CC al PMR⁵⁰. El îl înlocuise la conducerea Teatrului Național din Iași pe Marcel Diacu, care a fost mutat ca director de scenă la Teatrul de Stat din Constanța, fiind considerat un element incapabil și imoral (deși era membru de partid, avea origine socială mic-burgheză, fusese atașat cultural în Spania, lăudase cultura apuseană și ponegrise scriitorii sovietici, ba chiar colaborase la “Gândirea” în perioada interbelică și își arătase dezacordul față de linia partidului, demonstrând șovăială)⁵¹. Director al Teatrului de Stat din Constanța era în 1953 Hans (Hanz) Koch, de origine etnică germană, care în 1945 fusese la muncă obligatorie în URSS, căruia Comisia Controlului de Partid îi ridicase calitatea de membru de partid, și despre care Secția de Literatură și Artă a CC al PMR concluziona: “nu inspiră nici un fel de încredere” (pentru că manifestase deseori atitudini dușmănoase față de Regiunea de Partid, adesea angajase elemente dușmănoase în teatru, persoane care ulterior au fost condamnate, dovedise incapacitate managerială, metode de comandă față de salariați, nivel profesional scăzut și oportunism)⁵².

Cei mai elogiați dramaturgi ai perioadei au fost: Miron Radu Paraschivescu (la 16 martie 1945 are loc premiera piesei sale de debut în dramaturgie, *Asta-i ciudat*, pe scena Naționalului bucureștean), Vintilă Rusu-Șirianu (*Clocot*, premiera la Teatrul CFR Giulești, 18 septembrie 1946; *Mânzul nebun*, scris în colaborare cu Cezar Petrescu, prezentat pe scena Naționalului din Capitală la 14 martie 1947), Al. Kirițescu (piesele *Nunta din Perugia*, 1947; *Michelangelo*, 1948 și *Marseilleza*, 1948), Mihail Sebastian (*Steaua fără nume*, 1944; *Ultima oră*, 1946; *Insula*, premiera la Teatrul Municipal din București la 21 septembrie 1947), Alexandru Șahighian (*Pensiunea doamnei Stamate*, premiera la Teatrul Național București în mai 1948), Camil Petrescu (piesa *Bălcescu*, premiera la 15 aprilie 1949 pe scena Teatrului Național din Capitală), Lucia Demetrius (piesele *Turneu în provincie*, la 3 aprilie 1946, premiera pe scena Naționalului din Capitală; *Cumpăna*, premiera la 18 martie 1949 pe scena Teatrului Municipal din București; *Vadul nou și Oameni de azi*, în 1949-1950 la Teatrul Municipal din București), Aurel Baranga (piesele *Pentru fericirea poporului*, 1948 și *Iarbă rea*, cu premiera la 12 octombrie 1949 pe scena Teatrului Național din București), Mihail Davidoglu (piesa *Omul din Ceatal*, premiera la 23 mai 1947 la Teatrul Național București; scenetele *Flăcăul de pe Ceanul Mare*, *Steagul celor de pe Munte*, *Zăporul* – publicate într-un volum în 1948; drama *Minerii*, pusă în scenă la Teatrul Național din Cluj la 1 mai 1949; drama *Cetatea de foc*, premieră la Teatrul Național din București la 2 mai 1950), Maria Banuș (*Ziua cea mare*), Laurențiu Fulga (piesa *Ultimul mesaj*, premiera la Teatrul

⁵⁰ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 29; *Raport final*, p. 412.

⁵¹ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 40.

⁵² *Ibidem*, f. 39-40.

Armatei din București la 8 martie 1950), Francisc Munteanu (piesa *Sabotaj*, premiera la Naționalul bucureștean)⁵³.

Regimul comunist îi atrăgea pe oamenii de teatru cu tot felul de avantaje materiale și simbolice, de statut social: distincții (ordine, medalii, titluri, ca: Ordinul Muncii, Medalia Muncii, “artist al poporului”, “artist emerit al RPR” etc.), diplome de absolvire a cursurilor Universității Serale de Partid (la Iași, de pildă, 35 de actori, membri sau nemembri ai PMR, urmau aceste cursuri în 1953), calitatea de membri ai Consiliului Artistic al Teatrului sau cea de participant la “Cercul Stanislavski” din teatrul respectiv, cerc controlat ideologic de Partid prin Biroul Organizației de Bază, o funcție de conducere în acesta reprezentând adesea garanția succesului în cariera artistică și politică⁵⁴.

În cazul artiștilor absolut fideli și foarte importanți, favorurile se înmulțeau. Astfel, la împlinirea vârstei de 80 de ani și a 55 de ani de activitate artistică, “artista poporului” Lucia Sturdza Bulandra primea, cu ajutorul lui Iosif Chișinevski – șeful Secției de Propagandă și Agitație, mai multe cadouri din partea CC al PMR, fără să se mai emită o hotărâre în acest sens, deși proiectul ei era pregătit: organizarea unui spectacol de gală cu piesa “Vassa Jelesnova” de Maxim Gorki la Teatrul Municipal București în ziua de 14 octombrie 1953, cu participarea membrilor CC al PMR și ai Guvernului, a Corpului Diplomatic și a unor delegați ai “oamenilor muncii” (frunțași în producție și stahanoviști) și a unor “oameni ai științei și artei”, la final fiind planificate mai multe cuvântări de laudă și mulțumire din partea organizatorilor și a unor participanți, publicarea în presa centrală a unor articole elogioase despre viața și activitatea actriței, difuzarea unor emisiuni similare la radio, realizarea unui film documentar de scurt metraj dedicat artistei și, nu în ultimul rând, înlocuirea mașinii uzate pe care o avea în folosință personală cu un automobil nou “Pobeda”⁵⁵.

Cei mai importanți dramaturgi deveniți academicieni la începuturile regimului comunist erau Camil Petrescu (ales membru titular activ la 1 noiembrie 1948) și Cezar Petrescu (laureat al Premiului de Stat pentru dramaturgie în 1952 pentru piesa *Nepoții gornistului*, scrisă în colaborare cu Mihai Novicov; ales membru titular la 2 iulie 1955)⁵⁶. În schimb, Lucian Blaga, care era membru titular al

⁵³ *Dicționar cronologic*, p. 425, 433, 442, 444, 449, 450, 453, 454, 460, 461, 463.

⁵⁴ De exemplu, dramaturgul Aurel Baranga a primit în 1954 Ordinul Muncii clasa a II-a, iar actorului Radu Beligan i-au fost conferite: Medalia Muncii în 1949, Medalia “A cincea aniversare a RPR” în 1952 și titlul de “Artist emerit al RPR” tot în 1952 – a se vedea *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicționar*, București, 2004, p. 83, 95; actorul Costache Antoniu era în 1953 laureat al Premiului de Stat și “Artist al poporului din RPR” – ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 78/1953, f. 6; ds. 42/1953, f. 29-35; *Raport final*, p. 413, 415.

⁵⁵ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 78/1953, f. 9-11.

⁵⁶ Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, <ediția a II-a>, București, 1997, p. 328, 341; http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_Petrescu, accesat 30 martie 2009.

Academiei Române din 1936, a fost exclus dintre “nemuritori” în august 1948 și multă vreme marginalizat⁵⁷.

Totodată, din motive propagandistice, cu ocazia sărbătoririi centenarului nașterii celui mai mare clasic român al genului dramatic, la propunerea lui Mihail Sadoveanu, la 28 octombrie 1952 Ion Luca Caragiale a fost ales membru de onoare *post-mortem* al Academiei RPR.⁵⁸ În același an, sărbătorindu-se și centenarul Teatrului Național din București, instituția a primit numele “Ion Luca Caragiale”⁵⁹.

De multe ori instructorii Secției de Propagandă și Agitație avertizau că la nivel local este neglijată “munca pentru pregătirea politică și ideologică a cadrelor din domeniul literaturii și artei”, sfaturile populare regionale și comitetele regionale de partid muncind “sporadic și pe campanii” și cu “o serie de lipsuri serioase”, cum ar fi: ignorarea dialogului cu actorii privind problemele specifice teatrului, lipsa de locuințe cu chirie rezonabile pentru actori, dar și tolerarea unor grave abateri de la morala proletară din partea artiștilor (petreceri cu beții, scandaluri amoroase etc.), în condițiile în care aceste manifestări repetate erau bine cunoscute concitadinilor⁶⁰.

Nereguli mai grave au fost sesizate la Teatrul Național din București printr-un referat din 25 noiembrie 1949 al activiștilor Secției de Propagandă și Agitație, în care erau dezvăluite divergențele existente între Direcțiunea teatrului și Biroul organizației sale de partid, greșelile făcute de ambele părți considerându-se că au avut drept consecințe indisciplina, haosul, ineficiența, dificultățile întâmpinate în planificarea și organizarea muncii artistice, sindicale și politice, slăbirea controlului asupra personalului și apariția unor nemulțumiri și chiar a unor “manifestări ostile”, iar soluțiile propuse pentru remedierea acestor deficiențe fiind înlocuirea membrilor conducerii organizației PMR cu persoane agreeate de salariați, secretarul acesteia urmând să fie “un tovarăș adus din afara Teatrului”, verificarea profesională a tuturor actorilor și figuranților, sancționarea indisciplinaților de către director, distribuirea premiilor și ajutoarelor prin sindicat, după aprobarea propunerilor în ședință, verificarea politică a tuturor membrilor de partid, planificarea ședințelor de partid și sindicale fără afectarea repetițiilor și a programului de producție⁶¹.

După cum arată documente deja publicate despre cenzura în teatru sub comunism, “în primii ani, partidul începea supravegherea artistului din faza incipientă, organizând discuții între scriitori și activiști pentru angajarea temei viitoarei opere. Odată creată, aceasta era supusă examenului ideologic sever al diverselor comisii (cum au fost Comitetul de Lectură din Ministerul Artelor și Informațiilor, în 1948-1949, apoi Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri, organism înființat pe lângă Consiliul de Miniștri și care a funcționat din 1949 până în

⁵⁷ D. N. Rusu, *op. cit.*, p. 265, 476.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁵⁹ <http://www.tnb.ro/index.php?page=istoric-tnb>, accesat 6 iunie 2009.

⁶⁰ ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 37, 38.

⁶¹ *Ibidem*, ds. 17 (99)/1949, f. 40-48.

1977, când atribuțiile sale au fost transferate spre redacții, edituri și conducerea teatrelor). Repertoriul era impus prin Direcția/Consiliul Teatrelor din Ministerul Culturii (mai târziu, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă; Consiliul Culturii și Educației Socialiste, sub ultima titulatură). Inițiativa teatrului în fixarea propriului repertoriu a evoluat între limite strict controlate. La începutul anilor '50, fiecare teatru primea, pentru o stagiune (uneori doar pentru o jumătate de stagiune), lista pieselor pe care era obligat să le joace. Nu era permisă nici măcar schimbarea ordinii acestora.⁶²

În epocă predominau reprezentațiile pieselor scrise de autori sovietici și de cei români aserviți regimului comunist, astfel încât se poate afirma că: "Profilul repertorial reflectă adecvat caracteristicile ideologice și politice ale vremii, teatrul devenind un vehicul pentru contaminarea publicului cu ideologia comunistă sovietică"⁶³. O analiză cantitativă a repertoriului Teatrului din Bacău în anii '50 ne arată că, din totalul de 62 de spectacole, majoritatea erau ale autorilor sovietici (24) și ale scriitorilor români contemporani (22), cele ale autorilor români clasici (12) și ale scriitorilor străini (4) fiind mult mai rare⁶⁴.

Și în această privință fusese copiat exemplul sovietic, A. A. Jdanov, responsabilul ideologic principal al PCUS, declanșând încă din vara anului 1946 o vastă campanie ideologică împotriva oricărei creații cultural-spirituale în care se resimțeau "influențele străine" (ofensiva, denumită peiorativ "jdanovșcina", s-a prelungit și după moartea lui Jdanov, cel puțin până în 1953), iar nou înființata revistă lunară "Cultura și viața" solicitând imperativ la sfârșitul anului 1946 suprimarea totală a repertoriului străin al teatrelor din URSS și lansând periodic puternice atacuri contra "tendențelor decadente" din teatrul sovietic⁶⁵.

O oarecare "relaxare" a cenzurii s-a înregistrat la mijlocul deceniului 6 al secolului al XX-lea, sub impulsurile date de "spiritul Genevei" și de "raportul secret" citit de N. S. Hrușciiov la Congresul al XX-lea al PCUS (prin care erau dezvăluite și criticate unele crime și excese staliniste și cultul personalității lui Stalin), astfel că, din aprilie 1956, sub egida Ministerului Culturii și a Uniunii Scriitorilor, a fost publicată revista de specialitate "Teatru", condusă de Camil Petrescu (președinte) și Horia Deleanu (redactor șef).

⁶² *Cenzura în teatru. Documente. 1948-1989* (editor Liviu Malița), Cluj, 2006, p. 4 (cuvînt înainte), 19-29 (doc. 1-12), 33-38 (doc. 17-19), 55-61 (doc. 32-34), 109-112 (doc. 57), 121-122 (doc. 67), 147-148 (doc. 82), 161-164 (doc. 90-92), 211-216 (doc. 121), 231-246 (doc. 128-129), 257-258 (doc. 140-141).

⁶³ Ozana Budău, *Analiză statistică a profilului repertorial al Teatrului din Bacău în perioada 1950-1989*, în *Viața teatrală în și după comunism* (coord. Liviu Malița), Cluj, 2006, p. 295-298 (296).

⁶⁴ *Ibidem*, p. 295-296, 297-298.

⁶⁵ Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la Communauté des États indépendants. 1900-1991*, ediția a șasea, Paris, 2008, p. 380-382.

De asemenea, contactele teatrale cu Occidentul (mereu considerat imperialist, decadent și cosmopolit) au fost reluate abia în iunie-iulie 1956, atunci când Teatrul Național din București a participat la Festivalul Internațional de Artă Dramatică de la Paris, prilej cu care Partidul și Securitatea au încercat influențarea pozitivă, manipularea, dezinformarea și chiar readucerea în țară (măcar în vizită) a unor mari intelectuali români exilați (printre care actrițele Elvira Popescu și Alice Cocea, dramaturgul Eugen Ionescu, actorul Jean Yonnel, compozitorul și dirijorul Ion Perlea, sculptorul Constantin Brâncuși, scriitorii Mircea Eliade și Emil Cioran, ziariștii V. Alexandrescu, I. Velicu, R. Boilă) prin folosirea unor actori, regizori și scenariști ca agenți de influență (Marietta Sadova, Ion Manolescu, Maria Filotti, Sică Alexandrescu, Radu Beligan, Ion Henter ș. a.)⁶⁶.

Ca o concluzie, putem afirma că, în perioada 1945-1956, teatrul, cu toate caracteristicile sale specifice, a fost infestat de doctrina materialismului dialectic și istoric, era monopolizat de metodele, operele și canoanele realist-socialiste, i s-au impregnat dogmele luptei de clasă și ale decadentei artistice generalizate din lumea capitalistă, i-au fost impuse modelul sovietic, antiformalismul și anticosmopolitismul, fiind astfel transformat încât să contribuie eficient la făurirea "omului nou".

(*va urma*)

Theatre and Music of Romania in the First Years of Communism (I)

Abstract

The Stalinist transformation of the Romanian culture and society was the consequence of the military Russian occupation of the country and of the political actions of the new government leaded by Romanian Communist Party, who imposed the Soviet model by force, terror and propaganda. The purges of the 1945-1948 and the role of the trade unions are the best examples.

Since 1947/1948 the theatre and the music are under the control of the propaganda section of the Central Committee of the Romanian Communist Party. Also, since 1945 the communist government had a department of culture with directions for each of two fields.

The socialist realism, the Soviet model (for example, the style of Stanislavski or Tairov), the dramatic art for the masses, the censorship, the anti-cosmopolite campaign, the reading committees and other constraints of the repertories, the long time cultural isolation towards the Western free world and the anti-capitalist system propaganda, all

⁶⁶ Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Turneul Teatrului Național la Paris din 1956: Secția de Relații Externe, exilul și raporturile culturale româno-franceze*, "Studii și materiale de istorie contemporană", 8 (2009), p. 193-206; ANIC, Fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, ds. 64/1956, f. 1-8.

that are ideological achievements of the new communist era, according to the Soviet model.

Very few actors, stage managers, critics and playwrights are persecuted and suffered in the communist jails (Alice Voinescu, Marioara Voiculescu, Ion Ulmeni, Titus Lapteș, Ion Ilie), some make beforehand the choice to go or to stay in the exile (Eugen Ionescu, Alice Cocea, Elvira Popescu, Jean Yonnel), but the absolute majority is formed by collaborators, Party activists and even members of the Nomenklatura, many of them well-known (Lucia Sturdza Bulandra, N. D. Cocea, Ion Aurel Maican, Beate Fredanov, M.H. Maxy, Constantin Sincu, Zaharia Stancu, Nicolae Moraru, Camil Petrescu, Miron Radu Paraschivescu, Irina Răchițeanu, Mihail Davidoglu, Maria Banuș, Laurențiu Fulga, Alexandru Șahighian, Vintilă Rusu-Șirianu, Cezar Petrescu, George Vraca, Radu Beligan, Irina Nădejde-Cazaban, Al. Assan, Valentin Silvestru, Irina Deșliu, Petru Dumitriu, J. Popper, Petre Iosif, Iso Schapira, Geo Dumitrescu, Marcel Breslașu, Mihai Novicov, Bernard Lebli, Florin Tornea, Ury Benador, Oleg Danovschi, Simion Alterescu, Moni Ghelerter, Marieta Sadova, Hans Koch, Lucia Demetrius, Francisc Munteanu, Floria Capsali, Jules Cazaban, Elvira Godeanu, Grigore Vasiliu-Birlic, Nicolae Bălțățeanu, Gh. Storin, Dina Cocea, George Calboreanu, Al. Fiñți, Costache Antoniu, Sonia Cluceru, Mircea Șeptilici, Ion Manolescu, Vladimir Maximilian, Aura Buzescu, Marcel Anghelescu, Alexandru Giugaru, Liviu Ciulei, Marieta Sadova, Niki Atanasiu, Horia Deleanu, Maria Filotti, Sică Alexandrescu, Ion Henter, Dinu Negreanu, M. Raicu, Alexandru Bârlădeanu, E. Marian, Mihail Sebastian, Alexandru Kirițescu).

Like all the arts, under communism, the drama knows the same totalitarian practices and values that destroy the open society, the free exchange of (cultural) ideas, the freedom of expression, including writing and acting, and lay the foundations for the birth of the “new man”.

Rezistența armată anticomunistă și rezistența greco-catolică în centrul Transilvaniei. Organizația “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă” (1948-1950)

Dorin Dobrinco

Instalarea regimului comunist în România după al doilea război mondial a fost însoțită de măsuri represive de amploare împotriva a tot ceea ce era perceput ca piedică în calea noii orânduiri, fie că era vorba de formațiuni politice, clase sociale, grupuri profesionale sau religioase. Confrunțați cu distrugerea socială și chiar fizică, unii cetățeni români au reacționat în diferite forme, cea mai spectaculoasă fiind, fără doar și poate, rezistența armată. Fenomenul a fost cunoscut în diferite zone din România, în mod deosebit în cele montane și împădurite.

Centrul Transilvaniei era (și este) una dintre zonele colinare ale României, cu așezări dese și populație numeroasă, compusă din români, majoritari, și din maghiari, în număr considerabil. Pe lângă Cluj, centrul cultural și economic al regiunii, mai existau alte câteva localități urbane, dintre care amintim Turda, Dej și Gherla. Din punct de vedere religios, în primii ani postbelici românii erau mai ales greco-catolici, dar și ortodocși, iar maghiarii erau reformați și romano-catolici.

În paginile următoare ne vom opri asupra unui aspect important al rezistenței armate anticomuniste, dar în același timp și al rezistenței greco-catolice din centrul Transilvaniei. Este vorba de formațiunea cunoscută sub mai multe denumiri: “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”/“Partizanii Majestății Sale Regele Mihai I” sau “Garda Albă”/“Armata Albă”. În faza inițială, 1948-1949, aceasta a fost o organizație subversivă, extinsă în regiunea Cluj-Gherla-Turda, pentru ca în 1949-1950 unii dintre membrii săi, de confesiune greco-catolică, să constituie grupuri de rezistență armată, operând în zona Gherla-Dej. Utilizăm, pentru reconstituirea acestui episod din rezistența armată anticomunistă, documente inedite (de la Arhivele Serviciului Român de Informații, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale) și editate, dar și mărturii/memorii ale unor participanți sau doar contemporani.

1. Organizația subversivă “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”

Alexandru (sau Vasile) Suciu s-a născut la 14 martie 1908, în comuna Chichiș, județul Someș¹. În mărturii el este considerat căpitan de marină, originar din

¹ “*Bande, bandiți și eroi*”. *Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968). Documente* (coord. Florica Dobre, ed. Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan), București, 2003, p. 369 (document de la Arhivele Ministerului de Interne, fond Direcția Management Resurse Umane, ds. 34, f. 137-138, în continuare, AMI. DMRU).

Banat², iar în documente este trecut drept comerciant. Suciul a devenit în 1946 membru al Partidului Național Țărănesc, unde a activat până la interzicerea acestei formațiuni politice. La sfârșitul anilor '40 (cel mai probabil în 1948), inginerul Popescu, din comuna Cărpiniș, i-a fi mărturisit lui Alexandru Suciul că făcea parte din conducerea grupurilor înarmate din zona Teregova, județul Severin. Ingerul Popescu i-a făcut lui Suciul legătura în Timișoara cu Gheorghe Popovici zis Blănarul (din organizația lui Ioan Târziu și Aurel Vernichescu) și cu Ioan Sârbu. Alexandru Suciul ar fi fost "instruit" atunci să organizeze grupuri anticomuniste în județele Cluj, Someș și Turda³.

Organizația "Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă" a fost înființată în anul 1948 la Cluj. Liderii ei erau căpitanul Alexandru Suciul, preotul Gheorghe Mureșan și șoferul Lazăr Bondor. Numele formațiunii nu a fost întâmplător ales, având în vedere sentimentele promonarhice ale țăranilor. Scopul declarat era lupta împotriva comunismului și restaurarea monarhiei. Ea a activat mai ales în județele Cluj, Someș și Turda, dar se pare că rețeaua s-a extins și în Maramureș, Bistrița, Năsăud și Mureș. Formațiunea avea ramificații în numeroase sate, membrii coopțați aici erau preponderent țărani, legătura între diferitele nuclee fiind întreținută prin fugarii urmăriti deja de autorități și refugiați în păduri. Aceștia erau singurii înarmați. Membrii din sate ai organizației – care depuneau un jurământ când erau recrutați – așteptau semnalul declanșării unei insurecții, moment când și ei ar fi urmat să fie înarmați, pentru a lupta împotriva forțelor guvernamentale. Pentru atragerea de partea organizației au fost contactați inclusiv ofițeri superiori ai armatei, dintre care este cunoscut colonelul Ștefănescu, din Gherla. Semnalul de declanșare a insurecției ar fi urmat să fie dat de la Cluj⁴. Organizația a ajuns să numere, cu toate cercurile sale, aproape 150 de membri⁵.

În aprilie 1949, Alexandru Suciul s-a deplasat în comuna Fizeșu Gherlii, unde a stabilit legătura personal cu Alexandru Săcui, Ioan Bănuț și Alexandru Bănuț, țărani simpatizanți ai regelui Mihai și ai lui Iuliu Maniu. Suciul le-a spus celor trei localnici că era conducătorul organizației "Partizanii Regelui Mihai", cerându-le să formeze și ei în comuna lor o grupare asemănătoare. Scopul mărturisit era ca organizația să acționeze împotriva guvernului comunist de la București în momentul în care s-ar fi declanșat un război între americani și sovietici. Alexandru Suciul a ținut în aceeași seară o ședință în casa unui locuitor din Fizeșu Gherlii, la care au participat: Gheorghe Moldovan, Ioan Bănuț, Alexandru Săcui, Alexandru Bănuț,

² Ion Cârja, *Canalul morții*, [București], 1993, p. 96, 121, 135; Liviu Malița, Ovidiu Pecican, *Urmăriți, prinși, arestați pe individul Eusebiu Cutcan, fost preot...*, interviu cu Eusebiu Cutcan, "Apostrof", 5-6-7/1990, p. 40; Dan Cărean, *Partizanii Majestății Sale Mihai I*, "Nu", 56, 11-18 noiembrie 1991, p. 9; Idem, *La 43 de ani de la asasinat. Osemintele partizanilor Gheorghe Moldovan, tată și fiu, au fost descoperite*, "Nu", 91, 15-22 octombrie 1992, p. 14.

³ "Bande, bandiți și eroi", p. 369 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 137-138).

⁴ D. Cărean, *Partizanii Majestății Sale*, p. 9; Idem, *La 43 de ani de la asasinat*, p. 14; Marcel Luduș, *Împușcați fără a fi judecați*, "Nu", 56, 11-18 noiembrie 1991, p. 9; L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40; Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, intermițați, uciși. Dicționar A-B* (lucrare revizuită de Florin Ștefănescu), București, 2000, p. 230.

⁵ I. Cârja, *op. cit.*, p. 138.

Dumitru Bilt, Grigore Bănuț, Vasile Mureșan, Alexandru Buzdugan, Ana Szilagyi, Laurenția Szilagyi și Livia Săcui. După nume, probabil unii dintre participanți erau de etnie maghiară. Suciu a trasat celor prezenți sarcina procurării de armament, urmând ca la momentul potrivit să fie anunțați, prin curier, să treacă la ocuparea primăriei și a postului de miliție din comună⁶.

Organizația s-a extins și în alte sate din zona Gherla, de unde sunt cunoscuți mai mulți membri: Dumitru Tegureanu, fost membru al organizației țărăniste de tineret, șeful local al "PRMAS", preotul călugăr Miclea, Gheorghe Chertes, aceștia din Bont; Olteanu și Potcoavă, din Silivaș; Vasile Pop, din satul Vale, comuna Aluniș ș. a. La intrarea în organizație se depunea un jurământ în fața preotului. Spre exemplu, preotul Eusebiu Cutcan (vezi *infra*) a luat asemenea jurămintă mai multor recruți în organizație: Peșteanu, din comuna Livada; Gheorghe Farcaș, din comuna Luna de Jos; Simion Rusu, din comuna Barlea, dar și unor persoane din comuna Coasta. În același timp, Dumitru Tegureanu îi informa pe noii membri despre scopurile organizației. Unii dintre aceștia au constituit nuclee în comunele lor sau în cele vecine. Bunăoară, Gheorghe Farcaș a organizat comunele Luna de Jos și Dăbâca, mai apoi încredințându-i lui Ioan Mesteacăn lărgirea nucleului din comuna Dăbâca. Membrii organizației strângeau alimente pentru a le duce la Cluj, iar de acolo în munți, în același timp așteptând arme. Ei încercau să înfiripe un arsenal, strângând arme din diferite surse, îndeosebi de la oamenii care le aveau din timpul războiului⁷.

Mărturiile relevă că anihilarea organizației s-a produs datorită unui șir de trădări, liderii ei – căpitanul Suciu, preotul Gheorghe Mureșan, Lazăr Bondor – fiind prinși. Se pare că unii dintre ofițerii contactați ar fi fost executați, cum a fost cazul colonelului Ștefănescu, de la Gherla⁸. Documentele oficiale conțin informația că Alexandru Suciu a fost capturat abia în iulie-august 1951⁹.

Organizației "Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă" i se subordona în zona orașului Turda un grup de circa 30 de oameni, aflați sub conducerea lui Ionel Manu. Acesta era fiul unui prosper negustor din Turda, absolvise secția comercială a liceului din localitate, iar după decesul tatălui său preluase afacerea. Grupul din Turda a fost arestat la câteva luni după reținerea liderilor de la Cluj. Scriitorul Ion Cârja i-a cunoscut, în timpul anchetei desfășurate la Securitatea din Turda, pe membrii acestui grup și observa că erau foarte mulți meseriași români, mecanici, șoferi, țărani, învățători, foști ofițeri și liber profesioniști, oameni sub 50 de ani, "foarte activi și întreprinzători". Unul dintre liber profesioniști era avocatul Ștefan Barta, fiul unor țărani din comuna Luna, de lângă Câmpia Turzii. Considerat unul dintre tinerii de viitor ai Partidului Național Țărănesc, el participase la alegerile parlamentare din 1946, situându-se pe locul 2 pe lista de candidați din județul Turda.

⁶ "Bande, bandiți și eroi", p. 369 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 137-138). Vezi și M. Luduș, *op. cit.*, p. 9 (mărturiile lui Ioan Siladi și Ioan Istrate – ginerele lui Gheorghe Moldovan –, foști membri ai organizației "Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă"); D. Curean, *op. cit.*, p. 14.

⁷ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281-282.

⁸ D. Curean, *Partizanii Majestății Sale*, p. 9. Vezi și M. Luduș, *op. cit.*, p. 9.

⁹ "Bande, bandiți și eroi", p. 346, 494 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 77-79, 448-472).

Nu exista între acești arestați decât un “chiabur”, oierul Simion Leășu, care se alăturase grupării ca urmare a prieteniei și sfaturilor date de Vasile Baci, comerciant din Turda¹⁰.

Disponem de o listă cu nouă loturi formate din persoane în legătură cu organizația “PRMAS” și aflate în cea mai mare parte, la sfârșitul lunii septembrie-începutul lunii octombrie 1949, în cercetare la Serviciul de Securitate Dej, în vederea întocmirii actelor pentru trimitere în justiție. *Lotul 1* era compus din patru persoane: Maței Moldovan, Grigore Boca, Ioan Boca și Simion Rus. *Lotul 2*, cu șase membri din Dej: Petru Mureșan, Mihai Fodor, Vasile Idiceanu, Gheorghe Petrașcu, Iosif Pop și Gheorghe Pop. *Lotul 3*, cu 11 reținuți din comunele Jimbor și Buza: Teodor Anton, Petru Istrate, Ioan Mureșanu, Ilie Tomița, Emil Domide, Nicolae Florea, Ioan Silvașanu, Ioan Olteanu, Horațiu Hodiș, Ioan Suciș și Liviu Rus. *Lotul 4*, cu opt arestați din Gherla: Ioan Fodor, Ioan Potcoavă, Gavril Farcaș, Grigore Topan, Gavril Ghirolteanu, Valer Zegreanu, Nicolae Iliescu și Ioan Olaru. *Lotul 5*, cu nouă membri din comunele Ghiolt și Taga: Vasile Roman, Ioan Suciș, Ioan Pădure, Constantin Suciș, Simion Suciș, Ioan Budu, Constantin Ștef, Iosif Mârza și Ioan Marz. *Lotul 6*, cu zece membri din comunele Sântejude, Bozieș, Nicula și Livada: Eusebiu Cutcan (cu precizarea “urmărit”), Ioan Mahaleanu (urmărit), Leontin Ciciovan, Ioan Chezan, Laurențiu Moldovan, Petru Chezan, Ioan Pop, Alexandru Chifor, Mircea Ivănescu și Iulian Pesteșan. *Lotul 7*, cu 13 arestați din comunele Manic, Săcălaia, Sucutard și Chiochiș: Mircea Irimieș, Adrian Butuza, Lazăr Olteanu, Vasile Batiș, Onisie Pop, Gavril Mureșanu, Vian Mărgineanu, Mihăilă Măneșcan, Vasile Pop, Vasile Chezan, Traian Deac și două persoane cu același nume, Mihai Druta. *Lotul 8*, cu 15 reținuți din comunele Fizeșu Gherlii, Sâmboleni, Diviciorii Mari și Mintiu Gherlii: Alexandru Bănuț, Vasile Bănuț, Ioan Siladi (urmărit), Laurența Siladi (urmărită), Alexandru Săcui (1) (urmărit), Livia Săcui (urmărită), Grigor Bănuț (urmărit), Ioan Bănuț (urmărit), Ioan Bilt (urmărit), Gheorghe Moldovan (urmărit), Octavian Breharu, Gheorghe Neamțu, Vasile Iosif, Alexandru Săcui (2), Ioan Blidaru. *Lotul 9*, cu doi membri din comuna Recea Cristur: Alexandru Cupa și Alexandru Căpraru. Plutonierul major Sarto de la Serviciul de Securitate Dej își luase angajamentul ca între 4 și 7 octombrie 1949 să încheie actele de trimitere în justiție a tuturor reținuților și urmăriților în “problema PRMAS”¹¹.

Unii membri ai organizației au reușit să scape de arestare. Spre exemplu, din comuna Sâmboleni, județul Cluj, au dispărut de la domiciliu: Dumitru Țăgușean; Dumitru Făgureanu, țaran mijlocăș, intrat în clandestinitate la 15 martie 1949, ulterior condamnat în contumacie la 7 ani închisoare; Ioan Graur, țaran mijlocăș, plecat de acasă la 8 ianuarie 1950; Pavel Sălăjan (sau Sălăgean), dispărut la 1 aprilie 1950, țaran sărac, condamnat în lipsă la 7 ani închisoare pentru “răspândire de știri alarmiste”. Mai izbutiseră să scape Traian Istrate, țaran mijlocăș, dispărut la 1 iunie 1949, și Ioan Istrate, țaran mijlocăș, ambii din comuna Feldioara; Vasile Iancu, țaran

¹⁰ I. Cârja, *op. cit.*, p. 96, 121, 135.

¹¹ Arhivele Serviciului Român de Informații, fond D, ds. 9051, vol. 2, f. 30, 53-54 [în continuare, ASRI].

mijlocăș din comuna Zimbor, județul Someș. În septembrie 1950, cei de mai sus încă nu fuseseră prinși, ei fiind urmăriți de poliția politică, dar și de Miliție¹².

Pe 11 octombrie 1949, Miliția județeană Cluj a fost informată de Circa de Miliție Sărmaș că la începutul lunii octombrie 1949 apăruse în zona sa o nouă organizație subversivă, "Garda Albă", sub conducerea fostului învățător Iosif Barbecaru, din satul Fântânița, județul Cluj. De fapt, era vorba de un nucleu al "Partizanilor Regelui Mihai – Armata Secretă". Prima măsură luată de Miliția județeană a fost să informeze Securitatea județului Cluj despre apariția acestei formațiuni anticomuniste. Cele două servicii represive au convenit ca organizația să fie urmărită doar informativ, cu ajutorul agentului care deja fusese "plantat" în interiorul ei. Legătura cu acesta trebuia să se facă în mod discret, pentru a nu fi demascat¹³.

La sfârșitul toamnei anului 1949 se aflau în arestul Tribunalului Cluj, în așteptarea procesului, două grupuri din această organizație: cel din Turda, al lui Ionel Manu, și cel din Bistrița-Năsăud, al locotenentului Ioan Hodiș¹⁴.

Pedepsele pronunțate de Tribunalul Militar Cluj împotriva membrilor acestei organizații au fost cele prevăzute ca minim de articolele penale. Alexandru Suciu, liderul suprem al organizației, a primit 15 ani închisoare corecțională, în vreme ce șefii de grupuri s-au ales cu câte 7 ani închisoare corecțională. Condamnările au coborât până la un an închisoare, înregistrându-se chiar și câteva achitări. În cazul tuturor condamnaților s-a dispus confiscarea averii și interdicția civilă pe anumite perioade¹⁵.

Faptul că liderul acestei organizații fusese un căpitan din marina civilă română, Alexandru Suciu, despre care cei pe care îi recrutase nu știau prea multe, a părut ciudat unor observatori. Cu atât mai mult cu cât Alexandru Suciu nu a fost întâlnit la Canalul Dunăre-Marea Neagră, unde ajunseseră aproape toți membrii organizației sale¹⁶. Condamnat la 7 ani de închisoare, Lazăr Bondor a fost trimis în lagărele de la Peninsula și Cernavodă, iar după încetarea lucrărilor la Canalul Dunăre-Marea Neagră a fost trimis la penitenciarul Gherla¹⁷. În lumea deținuților din Gulagul românesc, membrii condamnați ai "Partizanilor Regelui Mihai – Armata Secretă" au fost apreciați ca "oameni excepționali, oameni care au rezistat cu multă demnitate suferințelor și celor mai cumplite privațiuni"¹⁸.

2. Grupul înarmat din Fizeșu Gherlii – ramură a „PRMAS”

La sfârșitul lunii mai 1949, după ce conducerea fusese arestată la Cluj, Securitatea a început reținerile și între membrii "PRMAS" din comuna Fizeșu Gherlii. Atunci au fost arestați Alexandru Bănuț și Vasile Bănuț. Ceilalți membri au aflat despre începerea arestărilor și au fugit în pădurile din zonă, constituindu-se într-

¹² DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 24/1950, f. 43, 69.

¹³ *Ibidem*, ds. 26/1950, f. 26.

¹⁴ I. Cârja, *op. cit.*, p. 131.

¹⁵ *Ibidem*, p. 138.

¹⁶ *Ibidem*, p. 135-136.

¹⁷ C. Ionițoiu, *op. cit.*, p. 230-231.

¹⁸ I. Cârja, *op. cit.*, p. 135-136.

un grup înarmat¹⁹. Vasile Mureșan și Alexandru Buzdugan au fost și ei reținuți la două săptămâni după Alexandru Bănuț și Vasile Bănuț. Însă cei doi l-au atacat pe milițianul care îi escorta, Vasile Mureșan reușind să fugă în pădure, iar Alexandru Buzdugan fiind din nou prins. Grupul din pădure trimitea scrisori activiștilor comuniști din sate, amenințându-i cu împușcarea. După un timp, unii membri au părăsit grupul. În pădurea din apropierea comunei Fizeșu Gherlii, la locul numit Fundoia, au rămas Ioan Bănuț, Alexandru Săcui, Dumitru Bilt, Ioan Bilt, Vasile Mureșan și Livia Săcui²⁰.

Securitatea nu deținea informații exacte despre locul în care se ascundeau membrii organizației “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”. De aceea, plutonierul Lazăr Diugan s-a travestit în haine de pădurar și a plecat să facă cercetări în pădure. Securistul a descoperit bordeiul partizanilor pe 7 octombrie 1949, dar a fost ucis în urma unui schimb de focuri. Partizanul Vasile Mureșan a fost rănit în confruntare. Luptătorii anticomuniști au părăsit locul, dându-și seama că securiștii aveau să înceapă căutarea tovarășului mort²¹. Acesta a fost găsit după opt zile. Cât despre partizanii amintiți, ei aveau să fie prinși abia în 1950²².

Securitatea din Dej, sub comanda maiorului Nicolae Briceag, a demarat ample operațiuni de găsiră și prindere a fugarilor. Capturarea lor s-a produs atât ca urmare a datelor oferite de diverși informatori, cât și datorită amenințării că le vor fi împușcate familiile. Dar s-au petrecut și cazuri de executare pe loc, fără judecată, a membrilor acestei grupări anticomuniste. Gheorghe Moldovan tatăl și Gheorghe Moldovan fiul, din Fizeșu Gherlii, s-au refugiat o vreme în pădurile din zonă, iar în cele din urmă s-au ascuns la domiciliul lor, în fânul pentru animale. Un vecin, Hideg, fost milițian și informator al Securității, a dezvăluit unde se ascundeau cei doi. La 8 octombrie 1949, la fața locului a sosit maiorul Briceag împreună cu subordonații săi. Un servitor al familiei Moldovan a fost bătut pentru a spune unde se ascundeau stăpânii casei. Slujitorul a fost însă loial și a refuzat să mărturisească, motiv pentru care a fost adus fratele lui Gheorghe Moldovan, căruia i s-a pus pistolul la tâmplă, fugarii fiind somați să iasă din ascunzătoare. În cele din urmă, cei doi Gheorghe Moldovan, tată și fiu, s-au predat. Preluați de securiști, au fost duși la 4-5 km în afara satului, lângă pădure. Băiatul a fost dezlegat și i s-a spus să plece, dar și-a îmbrățișat tatăl și a refuzat să îndeplinească ordinul. Amândoi au fost loviți cu picioarele și paturile puștilor, fiind lăsați în nesimțire. După ce și-au revenit, tatăl a fost ciuruit în spate cu rafale de armă automată. Rănit, fiul a încercat să scape fugind prin pădure. După circa 400 de metri a fost ajuns de securiștii Briceag, Iulius (locotenent), Marcovici, Breharu (plutonier) și Bâtcău, precum și de șeful de post din sat. Tânărul Moldovan a fost împușcat în ceafă de la jumătate de metru. Cele două victime au fost

¹⁹ “*Bande, bandiți și eroi*”, p. 369 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 137-138). Vezi și M. Luduș, *op. cit.*, p. 9 (mărturiile lui Ioan Siladi și Ioan Istrate, foști membri ai organizației “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”); D. Curean, *La 43 de ani de la asasinat*, p. 14.

²⁰ “*Bande, bandiți și eroi*”, p. 369 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 137-138).

²¹ *Ibidem*, p. 320, 370, 488, 523, 543 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 1-3, 13-16, 137-138, 448-472, 488-489). Vezi și Olimpiu Ungherea, *Poveste despre un erou*, “Pentru Patrie”, 6/1974, p. 15.

²² “*Bande, bandiți și eroi*”, p. 370 (document de la AMI. DMRU, ds. 34, f. 137-138).

îngropate chiar în locul unde fuseseră ucise. Dublul asasinat a fost văzut de patru țărani aflați întâmplător în pădure. Alți țărani aflați la lucru pe câmp au auzit împușcăturile și i-au văzut pe securiști aducând unelte de săpat din sat, însă nimeni nu a avut curajul să spună ceva familiei²³.

Soția/mama celor doi Moldovan s-a dus în zilele următoare la Securitatea din Dej pentru a se interesa de soarta lor. Ulterior, cineva cu relații în poliția secretă avea să-i șoptească sinistru realitate. Abia în 1968, datorită unui proces de succesiune, Sfatul Popular al comunei Fizeșu Gherlii a eliberat certificatele de deces cu numerele 567839 și 567840, ambele purtând ca dată a morții ziua de 31 decembrie 1950. La procesul amintit, cei doi au fost considerați dispăruți, moartea lor fiind “prezumtivă”²⁴. Trupurile celor doi țărani uciși în toamna anului 1949 au fost descoperite în august-octombrie 1992 datorită cercetărilor efectuate pe teren de Eusebiu Cutcan și Arpad Bereczky, de la Asociația Foștilor Deținuți Politici, filiala Cluj, cu ajutorul martorilor Leontina Istrate (fiica/sora victimelor) și Izidor Săcui (unul din cei patru țărani care asistaseră la execuție) și a inginerului agronom Oprea. Osemintele lor au fost înhumate la 4 octombrie 1992 în cimitirul din Gherla, în apropierea Monumentului Memorial al celor căzuți în lupta anticomunistă. În acel moment, ucigașii lor se mai aflau încă în viață, dar nu au fost deranjați de nimeni²⁵. Trecutul lor criminal nu făcea obiectul niciunei legi în tulburile vremuri de după căderea regimului comunist.

3. Un preot greco-catolic nesupus: Eusebiu Cutcan

Toamna anului 1948 a însemnat pornirea pe drumul Calvarului a Bisericii Greco-Catolice din România, care a fost desființată de statul comunist cu complicitatea ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române. Eusebiu Cutcan zis Sebi a fost unul dintre numeroșii preoți greco-catolici care au refuzat să treacă la ortodoxie, rămânând fideli vechii credințe²⁶. Eusebiu Cutcan s-a născut la 26 iunie 1921, în comuna Bonț, județul Someș. S-a căsătorit cu Otilia Revnic, fiica unor oameni înstăriți din comuna Aluniș, județul Someș²⁷. El a devenit preot greco-catolic imediat după război. În noiembrie 1946, când se desfășurau alegerile electorale, a fost arestat și închis la Cluj²⁸.

Cum aminteam, Eusebiu Cutcan a refuzat în toamna anului 1948 să treacă la ortodoxie. Tânărul preot nu numai că nu a ascultat cântecul de sirenă al potențailor politici și religioși din România anului 1948, dar s-a implicat chiar în acțiuni

²³ M. Luduș, *op. cit.*, p. 9 (mărturiile lui Ioan Siladi și Ioan Istrate – ginerele lui Gheorghe Moldovan –, foști membri ai organizației “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”); D. Curean, *op. cit.*, p. 14.

²⁴ M. Luduș, *op. cit.*, p. 9 (mărturiile lui Ioan Siladi și Ioan Istrate – ginerele lui Gheorghe Moldovan –, foști membri ai organizației “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”).

²⁵ D. Curean, *op. cit.*, p. 14.

²⁶ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281-282; Valentin Naumescu și Gabriel Năsui, *Și crucea și spada simbolizează biruința*, interviu cu Eusebiu Cutcan, “Echinox”, 10-11/1991, p. 4.

²⁷ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 26/1950, f. 29; *Ibidem*, ds. 28/1950, f. 281.

²⁸ V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

preventiv-punitive împotriva unora dintre extrem de puținii preoți greco-catolici convingși de autorități în diferite moduri să participe la mascarada adunării de la București, care trebuia să confirme “reîntoarcerea la credința străbună”²⁹. S-au organizat parohii greco-catolice clandestine în sate, Cutcan fiind unul dintre cei care oficiau actele de cult noaptea, în locuri ferite, inclusiv în păduri³⁰.

Pentru a scăpa de o nouă arestare, preotul Cutcan a beneficiat de complicitatea unor funcționari din administrația locală. Spre exemplu, de la un oarecare Cherecheș a primit un buletin ștampilat³¹. Preotul avea să relateze după mai multe decenii că un prieten notar i-a făcut rost de acte pe numele Stoica Stoian (un personaj legendar, fost tovarăș de arme al domnitorului Mihai Viteazul), identitate cu care a fost cunoscut de oamenii din satele de munte³².

Dacă este să dăm crezare unei declarații pe care preotul Cutcan avea să o dea în 1950, după capturarea sa, el ar fi aflat de existența organizației “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă” în aprilie 1949, de la Simion Chezan, din comuna Săcălaia. Datorită zvonului că Securitatea urma să intervină împotriva membrilor organizației sale, Eusebiu Cutcan a plecat, în mai 1949, la domiciliul său din Aluniș. Aici a luat jurământul de intrare în organizație mai multor persoane: Vasile Ciont zis Opincă și Luca Bob, din satul Vale, comuna Aluniș; Iosif Costea, Iosif Curtean, Iov Curtean, Ionel Cristea, Ioan Oros, Alexandru Horvat, din comuna Aluniș; altor șapte persoane din comunele Corneni și din satul Sigău³³. Pe raza Serviciului de Securitate Dej erau semnalați la începutul lunii septembrie 1949 fugarii Ioan Bănuț, preotul Eusebiu Cutcan și Simion Chezan³⁴.

4. Grupul înarmat Cutcan, continuator al “PRMAS”

În interviurile acordate după 1989, preotul Cutcan menționa că, după plecarea de acasă, intrase în legătură cu un grup de rezistență din zona Nicula, parte a organizației lui Alexandru Suciu. Unul dintre cei care recrutase oameni în organizație, devenind un fel de lider pe teren, era un tânăr (circa 27-28 de ani) pe nume Săgean. Acesta a fost împușcat la scurt timp de Securitate. În aceste condiții, și ca urmare a insistențelor celorlalți, fiind singurul om cu carte, Cutcan a devenit liderul acestei formațiuni de partizani (între ei se numărau Gheorghe Fântânanu, Matei Mătu, cel mai bun trăgător al grupului). Cutcan a dezvoltat o rețea de rezistență în satele de lângă Gherla, spre Fizeșu Gherlii, Sântejude etc., localități situate între păduri și dealuri, unde existau oameni de încredere, țărani. Între agenții principali de legătură se numărau Vasile Pop și fiii săi, Niculae și Gheorghe Pop. Pentru recunoaștere se folosea o parolă: “Mihai”, la care se răspundea “Rege”, schimbată ulterior în “Stăpânul”, cu răspunsul “Va veni”. Gruparea dispunea și de informatori în sate, inclusiv femei și copii, care ofereau date prețioase pentru

²⁹ L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40.

³⁰ V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

³¹ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281-282.

³² V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4; D. Curean, *După 40 de ani Stoica Stoian rupe tăcerea*, “Nu”, 56, 11-18 noiembrie 1991, p. 9.

³³ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 282.

³⁴ ASRI, fond D, ds. 2168, f. 419.

supraviețuirea celor aflați în clandestinitate. Treptat, organizația s-a extins până pe Someș, spre Jibou, în Vest, și până la Răteag, Giurgești, Negrilești, Braza, Suciu, spre Munții Țibleșului, în Est³⁵.

Acțiunile partizanilor au trecut dincolo de faza de organizare. Ei s-au implicat în acte justițiare, de pedepsire a activiștilor comuniști prea zeloși. Spre exemplu, la miezul nopții, partizanii intrau în casele celor vizați și aveau discuții cu aceștia. Uneori, pe lângă îndemnul la încetarea persecutării țăranilor aveau loc și corecții fizice, de regulă nu sub ochii familiilor celor vizați³⁶. Unul dintre cazurile cu final tragic s-a petrecut în comuna Breaza. Un plutonier de Miliție a prins-o pe soția (sau logodnica) unuia dintre cei fugiți în pădure, pe care a bătut-o până ce a ucis-o. Pentru a se justifica la o eventuală anchetă, a dus cadavrul în grădină și l-a spânzurat, pentru a crea impresia unei sinucideri. De acest lucru au aflat partizanii, care au inițiat acțiunea de pedepsire. Din comando au făcut parte patru partizani, amintiți doar cu prenumele: Ilarie, Grigore, Matei și Dumitru, cel din urmă fiind soțul victimei. După ce l-au prins pe plutonier, Dumitru l-a legat de un stâlp de telegraf, l-a stropit cu petrol și i-a dat foc. Ulterior avea să fie și el împușcat de serviciile represive³⁷.

Structura grupului și nivelul de adaptare la viața subversivă, de partizani, le aflăm dintr-o mărturie a liderului: "Eram și tineri și bătrâni. Unii dintre noi nu am pus arma în mână niciodată până atunci, cum eram eu, care tocmai absolvisem seminarul teologic. Am ajuns, însă, fără să ne antrenăm, să împușcăm cerbul în frunte de la distanțe foarte mari. Chiar dacă unii, la început, eram mai plâpânzi, cu timpul ne-am călit și simțurile ni s-au ascuțit. Vedeam noaptea ca și ziua, pășeam și respiram fără să fim auziți, iar foșnetul de animal îl distingeam de cel de om. Și mirosul de soldat îl simțeam imediat când eram în pădure"³⁸. S-au purtat discuții chiar și cu ofițeri de la o unitate militară care își avea garnizoana în orașul Gherla: "În entuziasmul nostru, credeam că dacă vom aprinde o scânteie (pe care s-o poarte apoi Armata) am putea să-i răsturnăm [pe comuniști, D. D.] de la putere"³⁹.

Pentru prinderea lui Cutcan și a grupului său au fost angrenate forțe importante de Miliție⁴⁰, probabil și de Securitate. La Gherla s-a pus pe capul său chiar un premiu de 250.000 de lei: "Urmăriți, prindeți, arestați pe individul Eusebiu Cutcan, fost preot...". Cu toate acestea, Cutcan a reușit în mai multe rânduri să scape de arestare⁴¹. Cum împăca preotul greco-catolic vocația sa pastorală cu implicarea în rezistență? La această întrebare a răspuns chiar el la începutul anilor '90: "[Ș]i crucea și spada simbolizează biruința... «Crucea» ți-o dă Dumnezeu, în timp ce «sabia» (fie

³⁵ L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40.

³⁶ *Ibidem*; V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

³⁷ L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40, V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4. Precizăm că documentele Securității, în care violența luptătorilor anticomuniști este deseori exagerată, nu conțin nicio referire la vreun securist ucis în acest fel în zona Gherlei.

³⁸ Mărturia lui Eusebiu Cutcan, în D. Curean, *Credința în Dumnezeu dădea altă valență condiției de deținut...*, "Nu", 85, 13-19 august 1992, p. 14.

³⁹ V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁰ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 26/1950, f. 27.

⁴¹ L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40.

ea și un pistol automat) ți-o dă neamul în mijlocul căruia te-ai născut./ Iar împotriva comuniștilor nu se putea lupta atunci decât cu șiretenie sau cu arma. Noi le-am folosit pe amândouă”⁴².

Prima dintre ciocnirile pe care membrii acestui grup le-au avut cu Miliția s-a petrecut în toamna anului 1949. Patru dintre partizani, între ei și Eusebiu Cutcan, au fost surprinși în zona localităților Cormeniș, Răstoci și Negreni, pe malul Someșului (unde erau păduri care permiteau o deplasare ferită de ochi indiscreți) de un detașament de Miliție, dispunând și de câini de urmărire. Luptătorii anticomuniști au fost nevoiți să accepte lupta, dar în cele din urmă i-au pus pe fugă pe milițieni, care credeau că au în față efective mari de partizani. S-a fabulat mult în zonă pe marginea acestei confruntări. Drept consecință, alarmate, autoritățile au împânzit zona cu trupe⁴³.

Deși Eusebiu Cutcan nu era încă prins⁴⁴, un lot cu zece membri ai grupului, avându-l pe el în frunte, era în ancheta Regionalei de Securitate Cluj la sfârșitul lunii septembrie 1949⁴⁵. Prin sentința nr. 75/20 februarie 1950 a Tribunalului Militar Cluj, Eusebiu Cutcan a fost condamnat în contumacie la 12 ani temniță grea “pentru crima de uelțire împotriva ordinii sociale”, în fapt pentru activitate în organizația “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”⁴⁶.

Soția lui Eusebiu Cutcan, Otilia Cutcan, era urmărită cu atenție de serviciile represive în toamna anului 1950, plecându-se de la premisa că în acest fel era posibil să se ajungă la preotul rebel. Cei doi aveau un copil de 3 ani, care în toamna anului 1950 era internat în Clinica Infantilă, secția TBC, din Cluj⁴⁷. La începutul lunii decembrie 1950, Eusebiu Cutcan a aflat de moartea copilului său⁴⁸, ceea ce fără îndoială a reprezentat o grea lovitură pentru el.

În luna octombrie 1950, grupul se compunea din patru persoane: Eusebiu Cutcan, Vasile Pop, Nicolae Pop și Liviu Pop, toți din satul Vale, comuna Aluniș. Excepțându-l pe Vasile Pop, toți ceilalți erau înarmați (Cutcan deținea un pistol automat). În acel moment autoritățile credeau că fugarii se ascundeau în pădurile din preajma localităților Șigau-Vale-Pintic-Bobâlna-Cubleș-Teocul de Jos și Corneni. Luptătorii anticomuniști erau foarte prudenți, evitând întâlnirea cu persoanele din satul lor. Întrucât aveau rude în satul Vale, Miliția bănuia că acestea îi aprovizionau destul de discret, astfel încât până la jumătatea lunii octombrie 1950 nu s-a putut descoperi nimic din care să rezulte care erau legăturile lor. Pentru depistarea acestor partizani, dar și a altor fugari izolați din zonă, Miliția raionului Gherla a recrutat noi informatori, cărora li s-au dat “misiuni concrete de felul cum trebuie să acționeze”⁴⁹.

⁴² V. Naumescu și G. Năsu, *op. cit.*, p. 4.

⁴³ L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40-41.

⁴⁴ ASRI, fond D, ds. 9051, vol. 2, f. 53-54.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 30.

⁴⁶ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, ds. 94/1951, f. 9, 13; DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 26/1950, f. 27.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 28/1950, f. 283.

⁴⁹ *Ibidem*, ds. 25/1950, f. 230, 274.

Spre sfârșitul lunii octombrie 1950, Eusebiu Cutcan fusese văzut în zona comunelor Lona-Dăbâca și Lujerdiu, raionul Gherla. Se aprecia că preotul fugar și tovarășii săi puteau trăi în condiții favorabile prin pădurile Bonț, Săcălaia și Valea Sântejudelui, unde erau locuri pe care le cunoșteau și aveau și legături utile. În aceste condiții, doi subofițeri de Miliție, care se ocupau expres de problema “bandelor”, au recrutat la sfârșitul lunii octombrie 1950 mai mulți informatori de adâncime: Iuliu Rognean, din comuna Aluniș, satul Pruneni, Pop Ioan, Grigore Ciont și Traian Batinaș, din satul Vale, Vasile Tecar, din satul Corneni, de la care s-au luat “acte de angajament”⁵⁰.

5. Eusebiu Cutcan și rezistența greco-catolică

De la 27 iunie 1949, când fugise de acasă, și până în decembrie 1950, Eusebiu Cutcan nu a stat doar în pădure, ci s-a ascuns și la diferite persoane din comunele Barlea, Lujerdiu, Pâglișa, Dăbâca, Borșa, Bădești, Satu Lung, Luna de Jos. S-au remarcat în această acțiune: Petru Rus, din comuna Barlea; Vasile Biriș și Ioan Julian zis Nucu, din Lujerdiu; Nastasia Chetan zisă Tataia, din comuna Pâglișa, rudă cu călugărul Andrei Biriș, care l-a și dus acolo pe Cutcan; Maria Mesetean și Simion Cristoltean, din comuna Dăbâca; Simion Stuparu, din comuna Borșa; preotul “demisionat” Vasile Gherman, din comuna Bădești; Ioan Pop al lui Iorban, din Satu Lung; Gheorghe Farcaș, din comuna Luna de Jos. În tot acest timp, Cutcan a oficiat slujbe greco-catolice clandestine⁵¹.

Eusebiu Cutcan a făcut parte din categoria destul de largă a clericilor și laicilor greco-catolici care, după reținerea ierarhiei Bisericii Greco-Catolice, în toamna anului 1948, au încercat să asigure supraviețuirea în catacombe a bisericii lor. După cum am menționat deja, în perioada în care s-a aflat în clandestinitate preotul Cutcan a oficiat slujbe pentru credincioșii uniți. De altfel, Cutcan era într-o rețea clandestină greco-catolică. El s-a întâlnit cu preotul profesor Simion Kisu, din orașul Cluj, care i-a povestit încercările prin care a trecut cu ocazia arestării de la Oradea, dar și cu preotul Nicolae Pura – în acel moment ascuns la mănăstirea de călugărițe din Jucu –, care îl substituia în mod clandestin pe episcopul locului (Iuliu Hossu), internat de autorități. Pura i-a dat lui Cutcan misiunea de a face retractările preoților greco-catolici trecuți la ortodoxie. Eusebiu Cutcan a reușit, împreună cu călugărul Andrei Biriș, revenirea la greco-catolicism a preotului Sabău, din comuna Luna de Jos, și a preotului Mihai Blaga, din comuna Lujerdiu. Prin intermediul lui Andrei Biriș, în august 1949, Cutcan a luat cunoștință de mai multe circulare ale Bisericii Catolice privind rezistența greco-catolică. În anul 1950, cu ajutorul fostei călugărițe Eronima (sau Erenima) Moldovean, din Cluj, Eusebiu Cutcan a întreținut corespondența cu preotul Emil Riti, din același oraș. Din august până în noiembrie 1950, Cutcan a primit de la Riti haine și bani (totalizând 15.000 de lei, care veneau de la Vatican, prin legația Elveției), o parte din aceștia fiind dați unora dintre gazdele sale. Preotul Aurel Viman i-a adus în această perioadă diferite cărți. Tiberiu Marian,

⁵⁰ *Ibidem*, ds. 26/1950, f. 29.

⁵¹ *Ibidem*, ds. 28/1950, f. 282-283. Vezi și L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40; V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

din comuna Dăbâca, absolvent de Teologie, îi oferea informații de la posturile de radio BBC și Vocea Americii⁵².

Legătura lui Eusebiu Cutcan cu preotul greco-catolic Emil Riti s-a dovedit foarte importantă. Acesta din urmă fusese hirotonit în clandestinitate, în mai 1949, de către arhiepiscopul romano-catolic de București, Alexandru Teodor Cisar. Neîfiind cunoscut de autoritățile comuniste, Riti a fost implicat în rețeaua prin care Nunțiatu Vaticanului menținea legăturile cu preoții și credincioșii greco-catolici netrecuți la ortodoxie. Riti transmitea preoților greco-catolici din Dieceza Cluj-Gherla banii trimiși de Nunțiatu; făcea oficiul de curier între Nunțiatu și Vicariatul clandestin de Cluj; strângea și aduna informații din zona Clujului. Printre altele, el a transmis că în munți existau grupuri de partizani, printre ei aflându-se și preoți greco-catolici, dând ca exemplu pe Eusebiu Cutcan; el a menționat că trupele din Dej au acționat în pădurile din zona Gherla împotriva luptătorilor anticomuniști. Alte sarcini ale lui Riti includeau susținerea moralului preoților și credincioșilor greco-catolici; căutarea de venituri interne care să asigure continuarea activității clandestine, dat fiind că la începutul anului 1950 se anticipa că Nunțiatu avea să fie forțată de guvernul de la București să părăsească România⁵³.

Eusebiu Cutcan a fost prins de Miliția raionului Gherla în noaptea de 22-23 decembrie 1950, la domiciliul lui Simion Cristoltean, din comuna Dăbâca, asupra lui găsimu-se armament: un pistol de buzunar marca Sauier, calibrul 7,65 mm, și o armă militară retezată, pe care a declarat că le primise de la diferiți localnici. De asemenea, Miliția a mai găsit la percheziție un număr de scrisori, despre care nu avem cunoștință ce conțineau⁵⁴. Cutcan a fost anchetat imediat după capturare, iar după câteva ore a fost predat Biroului de Securitate Gherla. Printre altele, el a declarat că nu se mai întâlnise cu Simion Chezan zis Moșuțu, Ioan Budu din Taga și Vasile Pop din iunie 1949, neștiind nimic despre ei. De asemenea, nu mai știa nimic despre Liviu Pop și Nicolae Pop⁵⁵.

În timpul interogatoriilor, preotul Eusebiu Cutcan a fost maltratat⁵⁶. Un episod petrecut la sediul Securității din Dej, din ordinul maiorului Briceag, în primele zile după arestare, nu l-a putut uita: "Am fost dezbrăcat și pus pe o masă. Apoi au adus un colac de sârmă ghimpată cu care m-au legat de masă. Ghimpii mi-au intrat în carne în întregime. Nu s-au mulțumit cu atât. Din când în când mă zmuceau de mâini și de picioare sau mă răsuceau pentru ca sârma să intre în mine și în locurile în care până atunci nu intrase". Urmele cicatricelor se mai vedeau pe trupul său după 40 de

⁵² ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, ds. 94/1951, f. 9, 13-14, 19; DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281-283. Vezi și L. Malița, O. Pecican, *op. cit.*, p. 40, V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

⁵³ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, ds. 94/1951, f. 7-9, 18.

⁵⁴ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281, 283-284; ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, ds. 94/1951, f. 9, 13.

⁵⁵ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 28/1950, f. 281-284.

⁵⁶ V. Naumescu și G. Năsui, *op. cit.*, p. 4.

ani de la cumplita experiență⁵⁷. De alte băți dure a avut parte la Cluj, “eroul” lor fiind locotenentul major Biener (apare și ca Beiner)⁵⁸.

După încheierea anchetei liderului de partizani, a urmat procesul la Tribunalul din Cluj. Eusebiu Cutcan a fost condamnat la 15 ani închisoare, din care a făcut 14, între 1950 și 1964, la Aiud, Sighet, Baia Sprie etc. Perioada a fost cumplită, însemnând umilințe nesfârșite și înfometare (ajunsesse la un moment dat la 36 de kg)⁵⁹.

6. Concluzii

În centrul Transilvaniei, rezistența armată anticomunistă s-a manifestat îndeosebi la sfârșitul anilor '40-începutul anilor '50 ai secolului trecut. Cauzele au fost parțial asemănătoare cu cele din alte zone ale României, adică represiunea pe criterii politice și sociale. Aceștia li s-a adăugat persecutarea greco-catolicilor, a căror biserică a fost desființată de regimul comunist, în colaborare cu ierarhia ortodoxă, la sfârșitul anului 1948.

Între organizațiile de rezistență care au ființat în centrul Transilvaniei s-a numărat și cea cunoscută sub numele “Partizanii Regelui Mihai – Armata Secretă”/“Partizanii Majestății Sale Regele Mihai I” sau “Garda Albă”/“Armata Albă”. Constituită în anul 1948, la Cluj, din inițiativa lui Alexandru (sau Vasile) Suciu, Gheorghe Mureșan și Lazăr Bondor, organizația s-a extins în localitățile din jur, de la Turda până la Gherla, inclusiv în sate. Inițiatorii își propuneau să lupte împotriva regimului comunist și pentru readucerea regelui în fruntea țării. Cei mai mulți dintre membrii formațiunii – aceasta a ajuns să numere 150 de oameni – erau țărani, dar nu au lipsit nici muncitorii, meseriașii, mica burghezie, militarii activi sau deblocați, toți depunând un jurământ în momentul recrutării. Anihilarea grupării s-a produs în primăvara anului 1949 ca urmare a trădării. Mai multe loturi cu arestați au fost judecate de Tribunalul Militar Cluj, condamnații ajungând în Gulagul românesc.

Dar nu toți membrii “PRMAS” au fost reținuți în primăvara anului 1949. Unii dintre ei, în special din sate, s-au refugiat în păduri și au constituit grupuri de rezistență armată. Așa s-a întâmplat în Fizeșu Gherlii, componenții acestui grup ripostând cu armele când erau în pericol. Însă poliția politică a intervenit cu sălbăticie, pentru intimidarea fugarilor și a populației recurgând inclusiv la execuții fără judecată. Tot din foști membri ai “PRMAS”, din localitățile Aluniș, Vale, Silivaș și Săcălaia, s-a constituit un grup în jurul preotului greco-catolic Eusebiu Cutcan. Acest grup s-a declarat chiar continuator al “PRMAS” și s-a implicat în acțiuni justițiare împotriva activiștilor de partid prea zeloși în satele din zonă. Nu au lipsit nici ciocnirile cu Securitatea. În paralel cu acțiunile de rezistență armată, preotul

⁵⁷ Mărturia lui Eusebiu Cutcan, în D. Cureau, *Credința în Dumnezeu*, p. 14; Idem, *După 40 de ani*, p. 9.

⁵⁸ *Ibidem*. Biener a emigrat ulterior în Israel, într-o zonă unde erau foarte mulți refugiați din România. Se spune că într-o zi a fost găsit înjunghiat pe stradă. Probabil fusese recunoscut de unii din conaționali săi pe care îi maltratase pe când lucra în Securitatea română (*Ibidem*).

⁵⁹ V. Naumescu și G. Năsu, *op. cit.*, p. 4; D. Cureau, *La morgă te așteptau șobolanii...*, “Nu”, 67, 3-10 martie 1992, p. 12.

Eusebiu Cutcan a fost implicat și în rețeaua inițiată de greco-catolici pentru asigurarea supraviețuirii în catacombe a bisericii lor: ținerea de slujbe clandestine, misiunea de a obține retractările unor preoți trecuți la ortodoxie, legăturile cu ierarhia clandestină etc. E. Cutcan a fost însă prins la sfârșitul anului 1950, trecut prin teribilele anchete al Securității, judecat, condamnat și aruncat în temnițele comuniste până la decretele de grațiere de la începutul anilor '60 ai secolului trecut.

The Anti-Communist Armed Resistance and the Greek-Catholic Resistance in the Middle of Transylvania. The Organization “Partisans of King Michael – The Secret Army” (1948-1950)

Abstract

In the middle of Transylvania the anti-communist armed resistance was active mainly at the end of the forties and the beginning of the fifties of the past century. The causes were partially similar to those from different areas of Romania, namely the repression based on political and social criteria. The persecution of the Greek-Catholics added to these causes. The Greek-Catholic church had been suppressed at the end of 1948 by the communist regime in cooperation with the Orthodox hierarchy.

Among the resistance organizations functioning in the middle of Transylvania it was also the one known as “The Partisans of King Michael – The Secret Army”/ “The Partisans of His Majesty King Michael I” or “The White Guard”/“The White Army”. It was established in 1948, in Cluj, at the initiative of Alexandru (or Vasile) Suciu, Gheoghe Mureșan and Lazăr Bondor and it spread itself in the surrounding localities, from Turda to Gherla, including in the villages. The initiators intended to fight against the communist regime and for the restauration of the King. Most of the members of this organization, which numbered 150 people, were peasants, but we may also find workers, artisans, members of the middle class, militaries in service. All of them pledged an oath when they were recruited. The annihilation of the organization happened in the spring of 1949 as a result of treason. Several groups of arrested people were judged by the Military Court of Cluj and sentenced to the Romanian gulag.

But not all members of the “PKMSA” were arrested in the spring of 1949. Some of them, mainly from the villages, take refuge in the woods and established groups of armed resistance. This was the case of in Fizeșu Gherlii where the members of the group used weapons to protect themselves. But the political police intervened brutally and proceeded to executions with out a prior trial in order to intimidate the fugitives and the people. All the former members of “PKMSA” from Aluniș, Vale, Silivaș and Săcălaia gathered themselves in a group leaded by the Greek-Catholic priest Eusebiu Cutcan. This group proclaimed itself the successor of “PKMSA” and participated in redeeming actions against the over eager party activists in the surrounding villages. Even few altercations with the Security took place. In the same time the priest Eusebiu Cutcan was involve in the actions initiated by the Greek-Catholics in order to ensure the surviving of their church in the catacombs: clandestine divine service, the mission to make the priest changed to Orthodoxy to retract, the connections to clandestine hierarchy etc.

E. Cutcan was caught at 1950 and submitted to the terrible investigations by the Security, juggled, convicted and thrown in the communist prisons until the pardoning decrees from the sixties of the last century.

Formele de represiune a rezistenței anticomuniste în memoria colectivă (I)

Paula Ivan

Instaurarea brutală a comunismului în România după 1944 a deschis scena confruntării violente și disproporționate între două lumi cu sisteme politice diferite, între două modele culturale și etice profund antagonice: o lume românească ce nu uitase practica democrației interbelice și cea sovietică, totalitară.

Procesul de sovietizare a României a impus adaptarea și prefacerea instituțiilor statului, crearea altora, care să răspundă noilor necesități, urmărindu-se destructurarea societății tradiționale¹. Ca urmare, chiar din prima fază a acestui proces, interacțiunea dintre noua putere și societatea românească a fost marcată de un clivaj ideologic, care într-un timp foarte scurt a dus la o confruntare directă.

Intrarea armatelor sovietice în România în 1944, instalarea sub presiunea “maselor populare” a guvernului prosovietic condus de dr. Petru Groza, în martie 1945, falsificarea alegerilor din noiembrie 1946 în favoarea PCR – pentru a legitima și “din interior” supremația unei forțe politice impuse cu tancurile “din exterior”, scoaterca în afara legii a PNT, autosuspendarea PNL și dizolvarea PSD în Partidul Comunist, marile procese politice înscenate unor personalități, abdicarea regelui în 1947, reformele de tip sovietic demarate în 1948 în domeniul proprietății, justiției, culturii, economiei, au provocat forme de rezistență la comunism². Acestea au îmbrăcat în general aceeași formă în toată Europa de Est (greve, răscoale țărănești, proteste ale intelectualilor), având ca rezultat final, în majoritatea cazurilor, reprimarea brutală din partea autorităților. O excepție notabilă putem semna în cazul României, unde în primul deceniu de regim comunist, s-a dezvoltat o mișcare de rezistență aparte, pliată perfect pe tradiția istorică a poporului român: rezistența armată în munți³ și care a rămas manifestarea cea mai radicală și cea mai extinsă în timp a confruntării cu noua putere de la București (1944-1962).

Amploarea fenomenului de rezistență armată din România a fost pusă în evidență de cifrele furnizate de Securitate, potrivit cărora, pentru perioada 1945-

¹ Ioan Ciupea, Stăncuța Todea, *Represiune, sistem și regim penitenciar în România 1945-1964, în Comunism și represiune în România comunistă. Istoria tematică a unui fratricid național* (coord. Ruxandra Cesereanu), Iași, 2006, p. 38-81 (39).

² Doru Radosav, *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie, în Comunism și represiune*, p. 82-107 (82).

³ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*, București, 2005, p. 308.

1959, au existat 1.196 de grupuri și bande teroriste, iar după dispunerea geografică a acestora au fost identificate 19 centre principale de rezistență⁴.

În încercarea de a pune în evidență formele de represiune ale mișcării de rezistență armată anticomunistă în memoria colectivă, ne-am oprit asupra grupurilor de rezistență din zona Huedin: grupul “Șuşman Teodor”, “Capotă-Dejeu” și “Cruce și spadă”.

Baza materialului documentar o constituie interviurile păstrate în Arhiva Institutului de Istorie Orală-Cluj realizate cu membrii supraviețuitori, familiile partizanilor, martorii la evenimente. Materialul nu a fost împărțit în așa fel încât să individualizăm fiecare grup în parte pentru că, în general, percepția colectivă asupra represiunii este comună, chiar dacă în unele cazuri mărturiile despre un anumit grup sunt mai bogate cantitativ și din punct de vedere al calității informației.

Ne-am propus să insistăm pe aspectele legate de represiunea autorităților după ce grupurile au fost constituite, deși persecuția autorităților, reprimarea violență a opoziției politice, transformările brutale în plan economic și cultural, răsturnarea valorilor tradiționale au constituit tot atâtea motive pentru retragerea în munți. Aceste forme de represiune au legătură directă cu motivația rezistenței anticomuniste și merită o abordare separată.

Într-o primă etapă, sarcina distrugerii grupărilor din munți a revenit Jandarmeriei⁵. După ce instituția a fost epurată de elementele vechiului regim “burghezo-moșieresc” și încadrată cu oameni noi, provenind în special din diviziile formate și îndoctrinate pe teritoriul Uniunii Sovietice (Divizia “Tudor Vladimirescu”), a fost transformată într-o structură represivă în slujba Partidului Comunist. Trupele MAI “[...] au un rol covârșitor în opera de guvernare democratică a Republicii Populare Române”⁶. Aceste trupe se găseau “de veghe” și luptau contra “dușmanilor poporului” (se reglementa prin Ordinul general nr. 1 din 18 februarie 1948). Asaltul în forță asupra societății românești declanșat de conducerea comunistă odată cu înlăturarea monarhiei trebuia susținut de instrumente represive redutabile. Ca urmare, s-a trecut la schimbarea din temelii a sistemului de servicii speciale ale statului. Siguranța, SSI, Direcția Generală a Poliției, Inspectoratul General al Jandarmeriei și Secția de Informații a Marelui Stat Major au fost înlocuite cu servicii create după model sovietic: Securitatea, Miliția și Direcția de Informații Militare⁷.

⁴ *Bande, bandiți și eroi. Grupurile de rezistență și Securitatea 1948-1968*, București, 2003, p. 9.

⁵ Florian Banu, *Metode utilizate de securitate pentru lichidarea grupurilor de rezistență din munți (1948-1958)*, în *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944-1962*, București, 2003, p. 301-316 (302).

⁶ *Bande, bandiți și eroi*, apud *Ministerul de Interne în slujba patriei socialiste. File din istoria trupelor de Securitate*, București, 1980, p. 31.

⁷ A. Cioroianu, *op. cit.*, p. 292.

Pe data de 28 august 1948 apărea, prin Decret al prezidiului Marii Adunări Naționale, Direcția Generală a Securității Poporului⁸. Atribuțiile instituției vizau “apărarea cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române contra dușmanilor din interior și exterior în scopul lichidării dușmanului de clasă” în numele consolidării “democrației populare”⁹. Noua structură era încadrată în Ministerul de Interne, conducerea era asigurată de ofițeri sub acoperire ai spionajului sovietic, iar metodele folosite erau puternic inspirate din tacticile NKVD-ului, folosite cu succes de sovietici în reprimarea unor mișcări de rezistență armată din blocul comunist¹⁰.

Organele de Securitate au început, încă de la sfârșitul anului 1948, să se ocupe de problema “bande și fugari”, înlocuind Jandarmeria, iar sarcina reprimării mișcărilor de rezistență armată revenea Direcției I Informații Interne și serviciilor de specialitate din cele 12 direcții regionale, structuri în cadrul DGSP¹¹. Pe baza Decretului nr. 50 din 30 martie 1951, misiunea de lichidare a grupurilor din munți a trecut în sarcina Direcției C contrasabotaj, iar prin reorganizările din 1952-1953, acest obiectiv a revenit Direcției a III-a sub denumirea “Lupta contra activității politice subversive”¹².

În ianuarie 1949, a luat ființă Miliția, care înlocuia Poliția “burghezo-moșierească”, divizată în opt comandamente regionale, având circa 40.000 de angajați¹³, cu rol de a asigura ordinea publică.

Prin Decretul nr. 163 din 7 februarie 1949, s-au înființat Trupele de Securitate, subordonate Secretariatului General pentru Trupe, transformat prin Decizia Ministerială nr. 84 din 24 martie 1949 în comandamentul Trupelor MAI. În cadrul acestuia, atribuțiile fostei Jandarmerii (care își încetează existența) erau preluate de Comandamentul Trupelor de Securitate¹⁴. Principala misiune a acestor trupe a fost aceea de desfășurare a acțiunilor destinate capturării sau lichidării “bandelor contrarevoluționare înarmate”, care operau în regiunile muntoase ale țării.

Trupele de Securitate și Miliție aveau atribuții în reprimarea operativă, în forță, a rezistenței anticomuniste din munți, iar misiunile lor erau stabilite de conducerea din DGSP prin direcțiile centrale și regionale, care au susținut informativ și tactic acțiunea de “lichidare a bandelor”.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Marius Oprea, *Securitatea și moștenirea sa, în Comunism și represiune*, p. 23-37 (24).

¹⁰ Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu, *Rezistența armată din Bucovina 1944-1950*, I, București, 1998, p. 53.

¹¹ *Bande, bandiți și eroi*, p. 15.

¹² *Ibidem*.

¹³ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, 1994, p. 217.

¹⁴ Liviu Țăranu, *Evoluția Trupelor de Securitate în cadrul Structurilor MAI (1949-1989)*, în *Arhivele Securității*, București, 2004, p. 296-310 (297).

Partidul Comunist Român a instituit teroarea ridicată la nivel de politică de stat, prin instrumentele de represiune pe care le-a creat, îndreptate împotriva oricărei forme de opoziție: Miliția, Procuratura și Securitatea.

Aceste instituții au avut un rol zdrobitor în depistarea, urmărirea și lichidarea grupărilor de rezistență armată anticomunistă din munți, în general și din zona Huedin în cazul nostru. Imaginea lor, a angajaților acestora, dar mai ales a metodelor folosite pentru reprimarea oricăror forme de opoziție la adresa puterii comuniste, au lăsat amprente puternice la nivelul mentalului colectiv pus în evidență de mărturiile participanților la evenimente.

Instituțiile răspunzătoare de reprimarea rezistenței din Munții Apuseni, în perioada 1948-1952, nu au fost individualizate foarte clar la nivelul memoriei colective. Comuniștii, milițienii, Securitatea s-au amestecat într-un amalgam al răului, pus în permanență în antiteză cu imaginea partizanului, a luptătorului pentru libertate. De foarte multe ori, forțele represive poartă un nume generic – Securitate, aspect lesne de înțeles în condițiile în care aceasta a practicat cele mai brutale și mai violente forme de reprimare a celor considerați “dușmani ai poporului” sau “bandiți”.

Alăturarea partizan – comunist, securist, colaborator dezvăluie un raport de calitate¹⁵, partizanul este eroul, expresia caracteristicilor pozitive, binele, în timp ce comunistul, exponentul forțelor represive, este răul, exponentul caracteristicilor prin excelență negative, unealta terorii. “Mă duc în șură și mama mea era răzămată de peretele poieiții... în o chimeșuță de pânză. Tremura săraca ia așe...dezvelită, batjocorită... Când m-o văzut... «Doamne, dă-le doamne la comuniști, ce-o făcut cu amărății de oameni! Să le deie bunul D-zeu la tăți comuniștii care-o persecutat pe oameni care n-o făcut [...] Mănânce-i boala pe toți comuniștii care o făcut rău, da să-i mănânce [...] și i-o chinuit și i-o batjocorit”¹⁶.

În general, comuniștii au avut un statut ambiguu în raport cu comunitatea, nu aveau nimic din capitalul de prestigiu și credibilitate de care se bucurau cei hăituiți, obligați să fugă în munți, ei sunt *ceilalți*, cocoțați prin forță la toate nivelele de decizie: nu se bucurau de legitimitatea dată de aderarea la o scară de valori tradiționale, făcând parte, în majoritatea cazurilor, din categorii marginale, indivizi cu un statut social precar, proveniți din păturile sărace, atrași de accesul la structurile de putere, la care în mod normal nu ar fi putut aspira niciodată, frustrați și doritori de “justiție” socială: “După ce o venit comuniștii la putere, aicea la noi în sat nu prea erau, numai care erau venetici, oameni răzleți, veniți de prin alte părți, instalați aicea, aștia s-au făcut comuniști. Sau care o fost compromiși pentru anumite fapte, ca să nu-

¹⁵ Almira Țentea, *Aspecte de viață cotidiană în grupurile de rezistență din zona Huedin*, “AIO – Anuarul Institutului de Istorie Orală”, 4 (2003), p. 115-155 (139).

¹⁶ Interviu cu Catrina Giurgiu și Nicolae Giurgiu, în *Grupul Teodor Șușman (1948-1958). Mărturii*, Cluj-Napoca, 2004, p. 73.

i pedepsească legile, imediat o trecut în partidul comunist și acolo erau adăpostiți ca puii sub cloșcă. Și ăștia-s care o-nceput să-și facă de cap”¹⁷.

Deși în percepția colectivă represiunea este legată indisolubil de Miliție și Securitate, realitate argumentată de majoritatea mărturiilor, putem intui totuși, în spatele terorii, prezența tutelară a Partidului Comunist, izvorul răului și artizanul real al acesteia. Deși, aparent, nu s-a implicat direct în lichidarea grupurilor de rezistență armată, structurile de Partid au gestionat în permanență aceste acțiuni. Comitetul regional PMR Cluj a fost informat despre activitatea “elementelor dușmănoase” din zona Huedin prin sinteze, note informative și procese-verbale de constatare, redactate de reprezentanții Miliției, Securității și de structurile proprii de conducere de la nivel local¹⁸.

Rolul de eminență cenușie a PCR în lichidarea oricărei forme de opoziție și în construirea mitului conspirației, în numele căruia au fost aruncați în închisori, lagăre, colonii de muncă și azile psihiatrice toți cei considerați anticomuniști, este pus în evidență de mărturiile celor persecutați, chiar dacă acest aspect nu ocupă un loc major în economia povestirii. Membrii de partid se manifestau în mod discreționar în comunitate sugerând că dispuneau de dreptul de viață și de moarte asupra semenilor: “pe tine dacă vreu te-omor, te bag-n pușcărie, prind mâinile, te duce Securitatea... că imediat vine o mașină neagră după tine și te ridică”¹⁹. În unele cazuri, îi găsim pe comuniști implicați direct în momentele cheie ale represiunii. În cazul grupului “Cruce și Spadă”, secretarul de partid a contribuit la predarea lui Mereu Constantin, aflat într-o ascunzătoare: “Mereu Constantin. Și acolo o stat, în lada aia, tăta iarna. Și-o venit și... și-acolo l-o căutat. C-o fost un secretar de partid [...] Și-o urmărit pă părau c-o văzut semințe [...] el o știut c-acolo sunt... acolo ascunși oameni... [...] Și-apăi acela i-o... urmărit și apoi i-o... l-o scos pe unchiu acela. S-o scos și l-o adus. L-o scos din gunoi”²⁰. Activiștii de partid au fost implicați și în procesele care au urmat capturării “bandiților” și a susținătorilor acestora. “mama o fost acolo și ... o pledat... un secretar de partid, de aici o fost... că «Ar trebui să le dați foc...» și nu știu ce. Și i-o condamnat pe cinșpe ani”²¹, sau în cazul grupului Capotă-Dejeu. “Procesu o fost închis. [...] La toți aparținătorii celor arestați li s-au rezervat niște bănci în sala de judecată, în spate. Sala era plină cu vârfurile conducerii comuniste a județului între care era și Mihai Beniuc... [...] În sală era o atmosferă cât se poate de apăsătoare și grea”²².

¹⁷ Institutul de Istorie Orală Cluj (IIO), Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Traian Pașca, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 93 din 28 februarie 1998.

¹⁸ Vezi DJAN Cluj, Fond comitetul regional PMR Cluj, ds. 2/1958, 56/1957.

¹⁹ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Traian Pașca, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 93 din 28 februarie 1998.

²⁰ *Idem*, interviu cu Mereu Anica, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 759 din 22 august 2004.

²¹ *Ibidem*.

²² *Idem*, interviu cu Florica Moldovan, Grupul “Capotă-Dejeu”, caseta 79 din 3 aprilie 1998.

Imaginea Miliției și a Securității ca instrumente de represiune a statului totalitar și metodele lor, în acțiunea de lichidare a oricărei forme de opoziție la regim, au fost mult mai bine conturate la nivelul mentalului colectiv. Deși uneori percepțiile asupra celor două instituții se suprapun, mergând până la confuzie, preponderența lor în rememorarea suferinței este firească datorită modului brutal, direct, în care au venit în contact cu societatea civilă.

Strategiile de luptă dezvoltate de aceste instituții, îndreptate împotriva “elementelor dușmănoase”, de la depozitarea de bunurile prin care își câștigau existența și până la lichidarea fizică, acțiuni de intimidare, abuz și violență le consacră la nivelul comunităților tradiționale românești ca stâlpi ai terorii²³. Reprezentanții lor sunt exponenți ai răului, străini sau țarați social. “În Securitate, eu vă spun că numai evrei erau, absolut. Șeful anchetelor, Brainer, era evreu, era un locotenent major Barany, era un maior Groenberg. Absolut toți, erau evrei, conduceau Securitatea din Cluj. [...] maioru’ Brainer, acela care-i acum în Israel, că toți evreii o emigrat în Israel acum și îi terorizează pe palestinienii acum, să știți. C-așa o făcut. Toată Securitatea din țară de la noi o fost condusă numai de evrei”²⁴.

Imaginea Securității la nivelul mentalului colectiv a fost influențată în mare măsură de modul în care liderii comuniști ai acelei perioade și înșiși angajații săi au proiectat instituția: ca o societate și organizație ocultă, aptă să controleze totul prin intermediul dosarelor, al informatorilor și al presiunilor fizice și psihice asupra victimelor²⁵. Securiștii sunt înveșmântați în haine de piele negre, sunt primitivi și brutali, fără instrucție, acționând mai cu seamă în peisajul nocturn, făpturi ale răului și întunericului. În acest registru, termenul generic de Securitate implica și Miliția. “Pe părinți i-o torturat, i-o bătut, Miliția și Securitatea, care cum... [...] E drept că atunci nici nu-i chema la Miliție pă toți... Și după ce-o apucat Securitatea a descoperi gazdele și i-o bătut”²⁶, “se ducea Miliția și Securitatea la ei, și-i arestau pe cei rămași acasă, pă copii mai mici, îi țineau pe la post”²⁷.

Mărturia Elvirei Buș, a cărei familie a fost victima represiunii în cauza “grupului Capotă-Dejeu”, sintetizează imaginea forțelor represive prin ochii copilului (care era în anii ’50): “Și ei o venit într-o căruță... așa veneau, în trăsură, îmbrăcați în... ceva de culoare închisă erau... nu știu... ceva foarte întunecat, așa... și au intrat în casă [...] și au stat toată ziua aceia acolo și seara l-au luat și l-au dus”.

Reconstituirea rezistenței armate anticomuniste implică și metodele de represiune ale acesteia, din analiza cărora se pot decela explicații și argumente asupra

²³ Smaranda Vultur, *Un trist bilanț: deportările din perioada stalinistă a comunismului românesc, în Comunism și represiune*, p. 135-152 (135).

²⁴ Interviu cu Vasile Moldovan, apud A. Țentea, *op. cit.* p. 140.

²⁵ Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, București, 2003, p. 184.

²⁶ Interviu cu Teodor Suciu, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 192.

²⁷ Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, *Suferința nu se dă la frați... Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948-1958)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 106.

motivației rezistenței, modului de acțiune al grupurilor de partizani, confruntarea cu autoritățile comuniste, perpetuarea acestui fenomen pe parcursul a mai bine de un deceniu, lichidarea grupurilor și în ultimă instanță o explicație pentru ceea ce a urmat, când, din cauza violenței, frica a ieșit din sediul Securității și din spațiul concentraționar a ajuns în stradă, în viața personală a oamenilor pentru ca la finele celor două decenii de consolidare a regimului să nu se mai reclame o represiune radicală²⁸.

În ceea ce privește percepția represiunii comuniste la nivelul mentalului colectiv, pusă în evidență prin recuperarea memoriei, se deschide perspectiva spre o miză importantă a povestirii vieții, aceea de a reabilita victimele și de a atribui unei instanțe imanente puterea de a le face dreptate²⁹. Depunerea mărturiei s-a făcut după cinci decenii, de către oameni care au trăit o experiență comună, tragică, a terorii. Cererea de justiție a fost în primul rând simbolică și argumentează ideea că, dacă justiția nu poate fi o formă de memorie, memoria însăși poate fi o formă de justiție. Regimurile totalitare ale secolului al XX-lea au pus în scenă un pericol nebănuit: cel al ștergerii memoriei, însă, atunci când evenimentele trăite de un individ sau un grup sunt de natură excepțională, recuperarea acesteia devine o datorie. Utilizarea exemplară a memoriei rezistenței anticomuniste permite folosirea trecutului în folosul prezentului, a lecțiilor de nedreptate suferite în trecut pentru combaterea celor de azi și incumbă o formă de recunoaștere și de dreptate³⁰.

Rețeaua informativă

Încă de la înființarea sa, în august 1948, Direcția Generală a Securității Poporului și-a îndreptat eforturile în direcția lichidării nucleelor de rezistență, fiind dublată în permanență, în realizarea acestui obiectiv, de trupele de Securitate și de Miliție.

Principala armă a Securității a fost reprezentată de *rețeaua informativă*, date fiind condițiile specifice în care acționau grupurile de rezistență armată: mobilitatea de mișcare datorată numărului redus de membri, terenul neprielnic unor descinderi mari de trupe din partea autorităților, în zone montane, împădurite, largul sprijin de care partizanii s-au bucurat în rândul populației rămase acasă. Fără o acțiune informativă bine coordonată, trupele de securitate trimise în teren să scotocească munții se întorceau de cele mai multe ori fără succes.

Într-o *Sinteză referitoare la problema bandelor teroriste din cuprinsul țării*, întocmită în 21 octombrie 1948 de către Direcția Generală a Securității Poporului se menționa că "Față de apariția și activitatea, în diferite regiuni ale țării, a bandelor

²⁸ M. Oprea, *op. cit.*, p. 30.

²⁹ S. Vultur, *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Timișoara, 1997, p. 25.

³⁰ Zvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, Timișoara, 1999, p. 15.

teroriste-diversioniste și tâlhărești, pentru lichidarea lor este absolut necesară organizarea de acțiuni sistematice, perseverente și coordonate, a tuturor organelor jandarmerești și de securitate”³¹. Pentru ca această acțiune să poată fi realizată în direcția dorită. “este necesară organizarea unei acțiuni informative”³². În același material se trasează și liniile de colaborare, între toate structurile Ministerului de Interne, pe această linie. Aproape invariabil, în planurile de acțiune împotriva “bandelor”, elaborate de organele de Securitate și de Miliție, apare dezideratul consolidării și extinderii rețelei informative³³.

Într-o *Dare de seamă asupra rezultatelor cercetărilor în problema bandelor din munți* din 9 mai 1949, au fost semnalate în Munții Apuseni mai multe grupuri armate anticomuniste aflate în atenția autorităților: “Capotă”, “Șuşman Teodor”, “Cruce și spadă” și “Dabija-Macavei”, dar și sarcinile ce reveneau autorităților în drept pentru neutralizarea acestora: “1) Trebuie adâncite cercetările pentru a depista toate elementele rămase încă nedescoperite, membri ai «bandelor» și organizațiilor necunoscute; 2) Intensificarea cercetărilor pentru descifrarea eventualului comandament central al acestor organizații, adâncirea cercetărilor pentru descifrarea unor eventuale legături cu «agenți imperialiști» sau cu trădători de peste hotare, și în final, arestarea elementelor urmărite de securitate, reducând astfel numărul celor care se înregistrează în bandele teroriste”³⁴.

Conducerea centrală a Securității reamintea în permanență organelor din teritoriu să treacă sistematic la identificarea elementelor care compun bandele, avându-se în vedere legăturile de rudenie, prietenii și cunoștințele dintre care urmau să se creeze rețele informative, pentru ca, în 28 noiembrie 1950, să conchidă într-o *Dare de seamă asupra rezultatelor obținute de organele de Securitate și Miliție în acțiunile privind depistarea și lichidarea grupurilor semnalate în munți și păduri* că “se poate spune, pe baza experienței câștigate, că numai împletirea acțiunii informative cu acțiunea de investigații în munți și cu acțiunea represivă poate da rezultate”³⁵.

Realizarea unei rețele informative presupunea identificarea în zonele de interes a unor persoane dispuse să colaboreze cu Securitatea și care să aibă și posibilități de obținere a informațiilor.

Aceeași preocupare pentru obținerea de informații se poate constata și la nivelul celeilalte instituții represive, Miliția. Majoritatea materialelor emise de aceasta în perioada 1948-1958: sinteze, note informative, planuri de acțiune pentru lichidarea bandelor, procese-verbale etc., demonstrează această realitate. Într-un

³¹ ACNSAS, fond documentar, ds. 36, f. 544, în *Bande, bandiți și eroi*, p. 49.

³² *Ibidem*.

³³ Luminița Hrițcu, *Utilizarea rețelei informative în reprimarea rezistenței armate anticomuniste, în Mișcarea armată de rezistență anticomunistă*, p. 317-333 (321).

³⁴ ACNSAS, fond documentar, ds. 36, f. 440, în *Bande, bandiți și eroi*, p. 58.

³⁵ ACNSAS, fond documentar, ds. 36, f. 380, în *op. cit.*, p. 99.

proces-verbal din 5 mai 1953 al Biroului de Miliție Blaj, încheiat într-o ședință de lucru ce viza descoperirea și distrugerea unui grup armat anticomunist, punându-se un accent deosebit pe activitatea informativă, dar subliniind, în același timp, ineficiența acesteia până în acel moment, se enunțau măsurile ce urmau a fi luate: identificarea tuturor rudelor, prietenilor și a tuturor elementelor de sprijin care ar putea ajuta “bandiții”, identificarea tuturor elementelor dușmănoase regimului, verificarea informativă a tuturor cetățenilor ce locuiau în case izolate, organizarea unei rețele informative în jurul elementelor de sprijin cunoscute, materialul informativ obținut de la informatori urmând să fie transmis și la Securitate etc.³⁶ Conținutul acestui material este aproape identic cu celelalte materiale emise de organele de Miliție din teritoriu și pune în evidență sfera preocupărilor legate de mijloacele și acțiunile concrete ce au vizat neutralizarea grupurilor de rezistență armată.

Greutățile întâmpinate în constituirea unor astfel de rețele (informative) demonstrează că majoritatea populației simpatiza și sprijinea partizanii, dar și că ofițerii de securitate și de miliție erau slab pregătiți în culegerea de informații, nu dețineau arta comunicării și se bazau de cele mai multe ori pe violență. Cu toate greutățile pe care a fost nevoie să le depășească, Miliția și Securitatea au reușit să racoleze informatori pentru activitatea tuturor grupurilor de rezistență, la care facem referire. Profilul acestora era comun, în linii generale acțiunile lor sunt comune, variate sunt doar metodele prin care au fost “convinși” să colaboreze, dar fără excepție au fost etichetați de membrii comunităților din care proveneau drept *trădători*, iar “colaborarea” lor drept *trădare*. La nivelul mentalului colectiv, imaginea acestora stă pe același palier cu forțele răului: comuniștii și securiștii. Analizând mărturiile supraviețuitorilor legate de activitatea delatorilor, accentele sunt, în majoritatea lor, mult mai critice decât față de reprezentanții puterii oficiale, pentru că proveneau din sânul comunității, au beneficiat de un capital de încredere, pe care l-au utilizat pentru interese considerate străine.

În cele mai multe cazuri, martorii nu dădeau relații concrete despre informatori și se fereau cu delicatețe, dacă se poate spune așa, să stigmatizeze o persoană pe baza unor bănueli vagi; nume concrete de persoane sunt enunțate cu zgârcenie și în aceste cazuri, de obicei, sunt însoțite și de o explicație menită să acorde circumstanțe atenuante. În ecuația trădării, persoana nu era atât de importantă, relevantă era fapta, conotațiile și urmările sale: “cineva a vândut. Securitatea imediat ce a luat informațiile și-o îmbrăcat oamenii și i-o trimis pe munte...”³⁷ sau „Asta o fost sâmbătă seara și marți deja o fost trădare”³⁸. În cazul grupului “Capotă-Dejeu”,

³⁶ DJAN Cluj, Fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 40/1950.

³⁷ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Andrei Vușcan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 879 din 1 octombrie 2005.

³⁸ *Idem*, interviu cu Ioan Gordan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 95 din 5 noiembrie 1997.

chiar dacă Teofil Crețu (membru al grupului) ne oferă în mărturia sa informații concrete despre un posibil “turnător” și motivele care l-ar fi îndemnat pe acesta să contribuie la arestarea lui Iosif Capotă, inițial preferă să generalizeze dând informației o conotație generalizatoare: “Păi acum îl încolțiseră și erau pe fir și turnătorii care reclamaseră la Securitate [...]. Și-așa o programat și turnătorii care veneau la el zi de zi”³⁹. “Că l-o prins pă Capotă aici la Brăișor... O fost pârât, asta o fost pârătură adevărată”⁴⁰.

În majoritatea cazurilor, informatorii au fost persoane apropiate de cei fuguiți, au venit în contact cu aceștia, s-au bucurat de încredere și, ca urmare, actul trădării este cu atât mai abominabil. Ce nu a reușit dușmanul exterior revine în sarcina celor apropiați. “Că Capotă acolo unde-o stat o avut un semn și cine merea la el știe semnu’... Și când l-o prins, de l-o arestat, exact așe o știut semnele ca și cum ar fi fostă cineva să meargă la el [...] Și, și patu o știut unde e, și camera, tăt-tăt-tăt o știut unde-i [...] asta o fost pârătură, că n-o dat ei păstă el așe... dacă nu era pârătură, nu știe să meargă precis la el al pat”⁴¹.

În episodul prinderii fraților Șuşman, martorii invocă trădarea, dar sugerează și circumstanțele atenuante pentru acest act, punând totul pe seama debilității mintale a posibilului informator: “Așa o fost, că o fost vânduți. Aicea o fost unu de la Brăișor pe care l-o chemat Floca Iosif și pe el l-o îmbrăcat cu haine de căpitan de Securitate... O fost un prost, un debil mintal... [...] O spus: «Vei fi angajatu nost, numai ne spune unde-s și cum... Și așa până când i-o aflat... Da și ei o fost condamnat pe viață... Ca să vedeți... Nu trebuie să... sapi groapă la nime... că pe urmă cazi în ea. El exact asta o făcut”⁴². Această mărturie dezvăluie rolul trădării în desfășurarea epică a evenimentelor, dar incumbă și un mesaj moralizator, desprins din înțelepciunea tradițională românească “cine sapă groapa altuia, cade în ea”, și orice faptă rea este “răsplătită” de o justiție implacabilă, de sorginte divină, cu aceeași monedă.

Mărturia Anicăi Mereu, implicată în activitatea grupului “Cruce și Spadă”, transmite același mesaj. Trădarea atrage după sine, și în acest caz, pedeapsa. “Și ea o mârș și l-o turnat [Potra Aurel] și când o auzit că l-o-mpușcat [...], ea s-o otrăvit”⁴³.

Absența unei condamnări virulente, la nivelul mentalului colectiv, a actelor de colaborare cu organele represive a unor informatori locali din zona probabilă de activitate a celor urmăriți, deschide posibilitatea unei dezbateri despre iertare și, în același timp, despre uitare. Ar putea ierta victimele represiunii trădarea? Care ar fi

³⁹ Interviu cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu (1947-1957). Mărturii*, Cluj-Napoca, 2006, p. 105.

⁴⁰ Interviu cu Maria Fărcaș, în *idem*, p. 53.

⁴¹ *Ibidem*, p. 51.

⁴² Interviu cu George Pașcalău, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 160.

⁴³ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Mereu Anica, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 759 din 22 august 2004.

conotația acestei amnistii? Probabil că funcționează la acest nivel instinctul de apărare al unei comunități în fața unui rău născut în interiorul său și pe care se vede nevoită să și-l asume. Uitarea este în acest caz sinonimă cu vindecarea, cu împăcarea cu sine. Poate acest proces pornește din repulsia colectivității de a-și cerceta complicitatea activă sau pasivă cu cei pe care îi iartă, conștient sau inconștient, într-un efort, justificat, de salvare a onorabilității⁴⁴.

Pe același palier, nu trebuie eludată nici varianta că iertarea sau înțelegerea din partea victimelor se bazează și pe conștientizarea motivațiilor care i-au determinat pe unii să își accepte statului de “informatori de suprafață” sau de “adâncime” în cadrul rețelelor informative⁴⁵.

Au existat persoane care au furnizat informații fără să fie constrânși, din convingere și loialitate față de noul regim. Aceștia proveneau, în general, din noile structuri de putere, cu funcții în aparatul de partid și de stat, convinși că luptă împotriva “agenturilor străine” și a imperialismului capitalist. Alții au fost mânați în acțiunile lor de vendete personale și dușmăanii vechi cu unii dintre fugari. În acest sens, este semnificativ cazul lui Petru Purcel și Suciș Pașcu, acuzați de trădarea grupului Șușman Teodor. Motivația lor este pusă în legătură cu o stare conflictuală veche existentă între familii: “Păi sânt din Răchițele care-or umblat după noi să ne descopere... Țin minte c-o fost unu' care o dispărut, nu știu cum o dispărut, Indrei, sau cum îl chema... și unu Pașcu... [...] că erau și oameni care erau de partea Securității și-i urmărea. Să nu credeți că-ntr-o comună întreagă o fost toată de partea lu' Șușman, c-o fost și oameni răi... Erau și care din invidie vroiau să-l distrugă... cum era acesta, Indrei [...]... acesta era un om sărac de n-avea nici după ce bea apă...”⁴⁶

În majoritatea cazurilor, recrutările s-au bazat pe teroare și constrângere fizică. Utilizarea bătailor crunte era un procedeu frecvent și a fost nevoie chiar de intervenția structurilor centrale ale PMR pentru temperarea zelului unor ofițeri⁴⁷.

Memoria colectivă păstrează amintirea acestor procedee: “Și, pe urmă, spaima ce nu face din om? Că Securitatea făcea omu' să spună tot felu'... Și soacră-mea povestea cum o băteau când o dus-o de aicea... Și odată era într-un grajd și nu-i dădeau apă și-o scos o sticlă pântru bărnele alea de la poiată și cum plouase o picurat de-acolo și-așa o reușit să-și ieie o gură de apă. Deci chinuri groaznice o fost și-atunci, sigur că-n oameni o intrat frică”⁴⁸.

⁴⁴ Alain Becançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism*, București, 1999.

⁴⁵ A se vedea Rapoartele și Sintezelor informative din perioada 1949-1958 păstrate la DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj.

⁴⁶ Interviu cu Lucreția Jurj, în *Grupul Teodor Șușman*, p. 96.

⁴⁷ L. Hrițcu, *op. cit.*, p. 234.

⁴⁸ Interviu cu Ioan Mihut, în *Grupul Teodor Șușman*, p. 108.

În alte cazuri, pentru a furniza informații, oamenii au fost șantajați, metodă surprinsă și în documentele oficiale⁴⁹. Cel vizat era ridicat de la domiciliu, dus la sediul Securității și supus anchetei unde era amenințat cu situația familiei și condamnarea la ani de închisoare. Alternativa oferită la această perspectivă era punerea în libertate în schimbul furnizării de informații: Am acceptat să vinim acasă să colaborăm ca să... îi prindă pe fugari⁵⁰.

Un scenariu similar este semnalat și în episodul arestării lui Iosif Capotă în urma unor informații obținute de la Teofil Crețu după ce a fost prins de Securitate: "Ș-apăi l-o prins Securitatea pe Crețu Teofil și el l-o turnat... I-o dus pe ei până unde stătea Capotă ascuns la niște bătrâni, că el știa semnele lui"⁵¹ sau "[...] în general vă spun că mai mult colaborau sub șantaj, nu din proprie inițiativă"⁵².

Au fost folosite și avantajele materiale și sociale în racolarea de informatori, speculându-se sărăcia extremă și sistemul clientelar de promovare profesională. "Io știu de Mina Moșului, de acesta, de Suciș Pașcu, de Moldovan Ioan și de unu' Corchiș... de alții nu știu. Numa' atâta că o fost mulți membri de partid... și probabil că o fost și plătiți de Securitate de urmăreau"⁵³. În susținerea acestei teze vin și avantajele materiale pe care Iosif Bortig le-a obținut în perioada imediat următoare arestării doctorului Capotă: "Împrejurările astea au fost: a fost un vecin, Bortig Iosif, care se spune că ar fi luat ceva bani, vreo 30 de mii de lei care era puși pe capu' lui Capotă, și ar fi luat ceva și un cumnat a lui, un drept de buletin de Cluj..."⁵⁴

Datorită metodelor folosite, a măsurilor pripite luate în procesul strângerii de informații și a gradului de colaborare scăzut al populației, s-au produs numeroase defecțiuni și sincope. Loialitatea și sinceritatea informatorilor nu era prea mare, aceștia practicând de multe ori un joc dublu: "No, și-apăi și dacă venea Securitatea pe-aici nu i-o prins, că io cred c-aveau și prietini între ei..."⁵⁵, sau pur și simplu inventând informații.

Aceste deficiențe au fost semnalate și în sintezele și notele Securității. Referitor la situația din Regiunea Cluj, într-o notă a Serviciului Bande, din 5 martie 1953, se semnalează că munca informativ-operativă desfășurată în scopul lichidării "bandelor" a fost dusă în mod sporadic, neorganizat și fără continuitate, informatorii nu au fost suficient instruiți, iar grupurile operative nu acționau conform instrucțiunilor trasate⁵⁶.

⁴⁹ DJAN Cluj, fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 40/1950, f. 55.

⁵⁰ Interviu cu Vasile Moldovan, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 126.

⁵¹ Interviu cu Ioan Negru, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 224.

⁵² Interviu cu Mihai Ilieș, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 85.

⁵³ Interviu cu Nicolae Giurgiu, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 77.

⁵⁴ Interviu cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 105.

⁵⁵ Interviu cu Nicolae Neag, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 146.

⁵⁶ ACNSAS, fond documentar, ds. 36, f. 70-72, în *Bande, bandiți și eroi*, p. 188.

Aceleași deficiențe sunt semnalate și într-un referat întocmit de colectivul “Inspecții din Ministerul Afacerilor Interne privind constatările și concluziile rezultate din studiul efectuat asupra unor acțiuni lichidate în cursul anilor 1956-1957 pe linie de bande și fugari”, în care se concluzionează că organele de Securitate s-au sprijinit în munca informativă pe agenturi neverificate și, ca urmare, unii agenți au trădat. De asemenea, s-a constatat că multe recrutări au fost făcute la întâmplare și că “în rândul agenturii au pătruns elemente care în loc să informeze, ne-au dezinformat”⁵⁷.

Nu se poate contesta că, pe termen lung, combinațiile informative ale Securității nu au avut câștig de cauză. Majoritatea “bandelor” au fost lichidate, pornind de la informațiile obținute prin agentură⁵⁸.

O altă metodă folosită de Securitate în acțiunea de lichidare a “grupurilor subversive” a reprezentat-o infiltrarea de informatori sau de ofițeri acoperiți în cadrul acestora. Prezența acestora sau suspiciuni legate de folosirea acestei metode apar sporadic în mărturiile în cazul tuturor grupurilor.

Privitor la grupul “Capotă-Dejeu”, această misiune a fost îndeplinită de către un ofițer de securitate care în preajma arestării doctorului a activat în Brăișor ca și colector de cereale sub numele Hossu: “Apăi el continuu umbla tăt laolaltă cu unu’ Hossu care venea p-aicea după arestarea primilor... Pă acesta noi îl știam p-aicea ca și colector la regiune... da’ el era securist, locotenent-major de Securitate. Da’ cine știa ce urmărea și ce făce?”⁵⁹. Există în acest caz și informații privitoare la infiltrarea în teren a mai multor persoane, chiar dacă acestea sunt extrem de greu de confirmat pe căi oficiale: “Este de presupus că Securitatea avea informații despre existența și locația lu’ Capotă cam cu un an de zile înainte de a fi arestat. L-au trimis în zonă pe unu’ pe nume Abrudan, care era agent fiscal pe acolo, s-au dat bine pe lângă primarul Fărcane [...] A mai fost acolo și un activist de partid care a cerut să fie cazat într-o casă de unde avea vedere directă la casa lu’ Crețu Irina, unde era doctorul Capotă”⁶⁰.

Același personaj misterios Hossu este implicat și în lichidarea grupului “Șuşman”: “și-o a treia tură i-o arestat pe Șuşmănești... Și dacă nu mă-nșel tot Hossu o fost... Pă acesta noi îl știam p-aicea ca și colector la regiune... da’ el era securist, locotenent-major de Securitate”⁶¹.

În structurarea povestirii penetrării grupului “Cruce și Spadă”, își face loc cu insistență un episod îmbrăcat în aura unei povești romantice, în care a fost implicată profesoara Răpeanu⁶².

⁵⁷ ACNSAS, fond documentar, ds. 82, vol. 2, f. 3-23, în *op.cit.*, p. 259.

⁵⁸ *Bande, bandiți și eroi*, p. 19.

⁵⁹ Interviu cu Petre Costișor, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 66.

⁶⁰ Interviu cu Gavril Dejeu, în *op.cit.*, p. 125.

⁶¹ Interviu cu Petru Costișor, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 54.

⁶² Valentin Orga, *Organizația “Cruce și Spadă”*, în Doru Radosav, Almira Țentea, Cornel Jurju, Valentin Orga, Florin Cioșan, Cosmin Budeancă, *Rezistența anticomunistă din Apuseni. Grupurile:*

La școala din Săcuieu venise să predea limba franceză soția procurorului militar Râpeanu, șeful procuraturii militare din Cluj, care s-a cazat în chirie la domiciliul lui Potra Aurel. Dincolo de amintirea unei povești de dragoste dintre cei doi, este foarte probabil că această profesoară a fost infiltrată în grup pentru furnizarea de informații. Deși mărturiile în ceea ce o privește sunt contradictorii și influențate de gradul de simpatie de care s-a bucurat în comunitate, rămân argumente de necontestat în favoarea ideii că prezența și ulterior plecarea sa din localitate au fost legate de lichidarea organizației: “Ea a venit... la cerere în Săcuieu... Și locuia la... Că unchiu-meu acesta Potra Aurel, avea casă mare în Săcuieu și ea locuia acolo. I-o dat în chirie o cameră. [...] și... s-o înfiripat o relație sentimentală... [...] doamna Râpeanu... după ce i-o arestat pe ăștia, ea a plecat la Cluj... Unii tot vorbeau că ea a fost cu o chestie de spionaj acolo, trimisă special să urmărească organizația asta «Cruce și Spadă»”⁶³.

După arestarea grupului, deși a fost pomenită în interogatorii de cei implicați, ea nu a fost chemată niciodată să dea vreo declarație și nu a fost citată în proces.

Suspectă este și trimiterea unor profesori de elită din Cluj la o școală din mediul rural: “Și aduseseră la școala asta din Săcuieu o elită de profesori între care pot să vă spun că erau trei profesori universitari: unu’ Bălan, unu’ Bocșa... [...]. Erau trei profesori universitari... patru cu doamna Prodan...”⁶⁴, într-un context destul de complicat în care zona era considerată nesigură și făcea obiectul supravegherii permanente din partea autorităților.

În zonele în care grupurile de rezistență își aveau bazele de aprovizionare au fost trimise grupuri de lucrători de Securitate acoperiți, așa explicându-se faptul că apar din senin turiști, pescari sportivi, meteorologi, magazioneri, geologi etc.⁶⁵

“Ș-apoi o venit după un timp tot de-aceia din securitate, p-aici, civili”⁶⁶.

O metodă aplicată cu succes a fost filajul. Aripa bucureșteană a grupului “Cruce și Spadă” a fost filată în permanență, iar dovezile obținute în acest mod au fost folosite și la capturarea relativ rapidă a membrilor săi, organizați în zona Huedin.

“De câte ori făcea câte-o ședință acolo în București, ba-n parcu acesta, ba în cutare loc, ba la restaurantu cutare, totdeauna, acela turnătorii le spunea. Atunce avem adunarea în locul cutare. Totdeauna era fotografiați pă toți care-i acolo... trecea câte-o babă cu semințe, sau câte-un șchiop cu o cârjă sau cine știe... și pă-n’aparat o

“Teodor Șuşman”, “Capotă-Dejeu”, “Cruce și Spadă”. *Studii de istorie orală*, Cluj-Napoca, 2003, p. 93-118 (110).

⁶³ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Mereu Dorian, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 761, nedatat.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Florian Banu, *Metodele Securității*, “Dosarele istoriei”, 7 (2002), 12, p. 29.

⁶⁶ Intervi cu Catrina Giurgiu, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 74.

dată-i fotografia. Ce se discuta acolo-n ședință aceea raporta acela [...], ce se discuta, tot, tot, tot știa Securitatea⁶⁷.

Au existat cazuri în care tehnica operativă instalată în casele rudelor sau susținătorilor celor fugiți în munți a contribuit la obținerea unor informații prețioase. Prin instalarea de tehnică operativă, la sfârșitul anului 1957, în casa Anei Lungu din satul Hodiș, s-au strâns informații despre frații Șușman, care au constituit suportul unei descinderi în forță a trupelor de Securitate, confruntare în care cei doi și-au pierdut viața.

“Au suferit și înainte până să-i prindă pe Șușmani, că în tăta noaptea-i duce la Huedin la Securitate și-i bate... Și-n timpu acela puna aicea ceva aparate să prindă ce-ar vorbi... Și-o zâs că ei tăt-tăt-tăt înregistra... [...] E, cu un casetofon, ca să-i prindă că ce povestesc”⁶⁸.

Aceeași metodă a fost folosită și în capturarea doctorului Capotă: “Vreo câteva zile înainte se instalase aici într-o casă vecină cu casa doctorului Capotă unii care avea un aparat din acesta de la care vorbea, știți? Și l-o ținut sub observație vreo trei zile înainte...”⁶⁹. Și mărturia lui Teodor Morar face referire la aceeași activitate de ascultare, concluzionând că: “statu’ comunist a investit o grămadă de bani în urmărirea lui!”⁷⁰.

După etapa strângerii informațiilor au urmat acțiunile operative, de lupte efective pentru lichidarea grupurilor.

În cursul anului 1951, trupele de Securitate au executat 16 misiuni de capturare a “elementelor dușmănoase” aflate în munți și au participat împreună cu organele de miliție la dislocarea persoanelor considerate necorespunzătoare din zona frontierei cu Iugoslavia⁷¹.

Pentru că activitatea din teren nu a dus la rezultatele scontate și datorită faptului că, în urma “perierii” minuțioase a munților și pădurilor din zonele vizate, „bandele” se încăpățâneau să își continue activitatea, și mai mult, să atragă noi aderenți, s-a trecut la reorganizarea acestei structuri.

Prin Decretul nr. 365 din 7 septembrie 1953, Ministerul Securității Statului a fuzionat cu Ministerul Afacerilor Interne, în scopul realizării unei comenzi unice⁷².

Pentru Regiunea Cluj funcționa Regimentul 7 Securitate Cluj, cu Batalionul 1 Florești și Batalionul 3 Dej, subordonat Direcției Trupelor Operative și de Pază din cadrul MAI. Această direcție totaliza la nivelul întregii țări un număr de 3.241 ofițeri,

⁶⁷ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Traian Pașca, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 93 din 28 februarie 1998.

⁶⁸ Intervi cu Victoria Țoc, în *Grupul Teodor Șușman*, p. 226.

⁶⁹ Intervi cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 105.

⁷⁰ Intervi cu Teodor Morar, în *op.cit.*, p. 218.

⁷¹ *Bande, bandiți și eroi*, p. 13.

⁷² *Ibidem*.

3.176 subofițeri, 36.941 persoane încadrate în trupe și 1.485 angajați civili⁷³. Cu aceste efective impresionante, regimul comunist a continuat să urmărească cele câteva sute de persoane care se decisersă să fugă din “raiul socialist” și să ia calea codrului.

Folosirea masivă a trupelor de securitate pentru blocarea și capturarea grupurilor de rezistență a dat măsura discrepanței de forțe, care uneori friza ridicolul, între cele două tabere. Nu de puține ori erau trimise sute de oameni, înarmați și dotați corespunzător, împotriva unor grupuri de cinci-șase oameni, care nu de puține ori reușeau să scape. Serialul urmăririlor și hăituirii celor puțini, fără mijloace de apărare și subzistență, de către cei mulți și puternici, se va derula pe parcursul unui deceniu.

Memoria colectivă păstrează amintirea acestor acțiuni în forță, care au intimidat puternic populația satelor și au demonstrat că noul regim nu dădea înapoi de la niciun efort pentru a reinstaura ordinea în zonele răzvrătite. Mărturiile evocă operațiunile repetate ale organelor de Miliție și Securitate de scotocire și blocare a unor zone întregi, de organizare de capcane și de pânde prelungite, de scotocire minuțioasă a terenului, ajutați de câini de urmărire, de arestări colective în rândul celor suspecți de colaborare cu fugarii, dar și asalturi directe asupra unor adăposturi identificate prin rețeaua informativă.

În urma unei descinderi în forță a fost arestată, în jurul datei de 11 aprilie 1949, cea mai mare parte a grupului “Cruce și Spadă”: “Seara... Securitate’ o luat din Săcuiu 4-5... și... o venit în munte la bordeiu’ unde era Gheorghiu... și cu Pițuru [...] Și pă fiecare securist avea o călăuză în față și pistolu’ printre picioare... și înainta în felu acesta spre bordei. Când o ajuns la 100-200 de metri – în fine, când s-o putut comunica – Hossu, unu’ din grup, o zâs: «Băi Gheorghiu! Băi, atenție, noi suntem arestați. Predă-te și tu! [...] Åsta, domne, zăpăcit, în bordei... și n-o mai fost... o rămas trăzniți, și o mârș și l-o arestat viu... [...] Și de-acolo pe-ormă l-o adus la Securitate și ne-o arestat, în jur de 40 am fost toți arestați”⁷⁴. Cei care au reușit să scape valului de arestări au fost urmăriți în permanență, până în 1951, când tot grupul a fost capturat. “Păi veneau, veneau. Controla și pă la stâni, și pă la ciobani, percheziționau pă... prin sat pe-acea și... întreba copiii, întreba păstori dacă nu i-o văzut, întreba. Da, tot mereu veneau pe aicea și fugeau după ei”⁷⁵.

Pornind de la rezultatele obținute în urma unei abile munci informative, în decembrie 1957 s-a pus la punct acțiunea de arestare a doctorului Iosif Capotă. În noaptea 6/7 decembrie a fost transferat în Brăișor un batalion de Securitate de la Unitatea Militară din Florești, Cluj, care a înconjurat satul⁷⁶. O echipă de intervenție

⁷³ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁴ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Ioan Gordan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 95 din 5 noiembrie 1997.

⁷⁵ Idem, interviu cu Pașca Gheorghe, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 760 din 22 august 2004.

⁷⁶ Interviul cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 106.

s-a deplasat la domiciliul familiei Borțig Ioan, unde era găzduit Capotă⁷⁷. Din cauza unor coincidențe și a unui concurs de împrejurări nefavorabil, acesta a fost luat prin surprindere de forțele de ordine, fără să poată opune rezistență. A doua zi, în 7 decembrie, a fost arestat și Alexandru Dejeu de la domiciliul său din Cluj-Napoca, împreună cu soția, Ana Ranca. Tot în decembrie, au fost arestați principalii colaboratori: Teofil Crețu, Ioan Borțig și Iosif Iancu⁷⁸.

Previzibil, după o lună de acalmie, în februarie 1958, a urmat un al doilea val de arestări, în urma informațiilor și a dovezilor obținute de Securitate în cursul anchetelor efectuate asupra primului lot, când au fost ridicați de la domiciliu Vasile Pârțilă, Constantin Puchiu, Valer Fărcane, Alexandru Cezar etc.

Ciocnirile dintre efectivele de Miliție și Securitate și grupul "Șuşman Teodor" au fost mult mai violente decât în alte cazuri. Pe o perioadă de un deceniu, cu scurte perioade de liniște, în zona Răchițele, Dealu Botii, Beliş, Mărgău, Călata, Călățele, Morlaca etc., s-a purtat o adevărată luptă de gherilă, cu atacuri în forță a organelor represive, cu riposte curajoase din partea celor urmăriți, cu urmăriiri dramatice și mici victorii, de-o parte sau de alta a baricadei.

Aceste confruntări, folosirea masivă a trupelor pentru lichidarea acestui grup, transformarea localităților vizate în zonă de ocupație militară, au marcat profund memoria colectivă. Amintirea acelor momente a marcat comunitatea și a creat premisele transformării mărturii-povestire în legendă.

Conotațiile acestor episoade se pot traduce la nivelul mentalului colectiv în semnificația luptei dintre bine și rău, în care disproporția de forțe nu este un impediment pentru victoria forțelor binelui, protejate și sprijinite de divinitate.

Un astfel de episod este plasat în 11 iulie 1952, când a fost organizată o amplă acțiune de scotocire a zonei, pentru depistarea unei aripi a grupului Șuşman. Efectivele care au participat au fost impresionante: 18 ofițeri de la Direcția Regională de Securitate Cluj, doi ofițeri de la Direcția Oradea, 2.427 de soldați, aparținând Batalioanelor de Securitate Florești, Oradea, Orăștie, o companie de miliție și șase câini de urmărire⁷⁹.

Ca și în alte situații, această acțiune s-a dovedit un eșec. Au fost eliminați Ioan Popa și Gheorghe Mihuş, însă ceilalți cinci membri ai grupului au scăpat. "Atunci noi am fugit, da' n-am mai ținut cont care unde fuge... da' când ne-am adunat împreună am văzut că lipsea... Mihuş Gheorghe și Ciota Ioan. Ş-atunci am știut că suntem încercuiți și ne-am tras pe margini. [...] ş-atunci cum stăteam noi acolo s-o nimerit ca o peșteră. [...] Și cum stăteam noi acolo... o venit armata și-o coborât unu' acolo la gaură, așa aproape de noi că l-am văzut... [...] Da' io cred că ne-o văzut că dacă el întindea mâna și io o-ntindeam... ne atingeam... Era cu ochi

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Interviu cu Teofil Crețu și Valer Borțig, în *Grupul Capotă-Dejeu*.

⁷⁹ În *Grupul Teodor Șuşman*, p. 45.

albaștri. Și de sus i-o zâs să asculte dacă se aude ceva... și el o zâs că nu... No. Spuneți... n-o fost puterea lui Dumnezeu?”⁸⁰

Această mărturie deschide posibilitatea unei nuanțări a ideii că longevitatea grupurilor ar fi fost determinată de neprofesionalismul sau pregătirea precară a celor implicați în acțiunile de “lichidare a bandelor”. Această teză a fost formulată în primul rând în sintezele și rapoartele oficiale ale Miliției și Securității, fiind mai ușor de asimilat decât ideea că acești oameni au evitat, cât mai mult posibil, lichidarea semenilor lor. Deși pare puțin forțată, ideea pactizării tacite a oamenilor simpli, încadrați în trupele de intervenție, cu fugarii, este semnalată în mai multe mărturii.

Cu toate defecțiunile menționate în rapoartele oficiale sau păstrate la nivelul memoriei individuale și colective, acțiunile în forță ale trupelor de Securitate au erodat grupurile, au întrerupt posibilitățile de aprovizionare și informare și au dus, în final, la lichidarea lor.

În urma represaliilor autorităților și a generalizării terorii, în care au fost implicate zeci de familii din zonă, pe fondul unei puternice depresii, Teodor Șuşman s-a sinucis în 15 decembrie 1951. Moartea sa a fost considerată o “victorie” importantă a autorităților în lupta cu partizanii. A fost în cele din urmă o victorie fără glorie, pentru că, prin gestul său, Șuşman senior a devenit un simbol, punând în funcțiune mecanismele imaginarului colectiv.

Pe baza unor activități informative susținute, urmată de descinderi în forță, în februarie 1958, au fost eliminați frații Șuşman, Teodor și Avisalon, ultimii membrii ai grupului. Și în acest caz, moartea lor a fost violentă, iar episodul îmbină, în viziunea locuitorilor din zonă, adevărul cu elementele fantastice. Cert este că cei doi au ars într-o șură din Traniș în urma unui schimb de focuri cu efectivele Ministerului de Interne și trupele de Securitate dislocate în teren.

Ansamblul metodelor utilizate de Securitate și Miliție a dus, în cele din urmă, la lichidarea oricărei forme de rezistență armată anticomunistă, dar și la răspândirea spaimei de represiune la nivelul întregii țări. Frica a devenit sentimentul comun pentru marea majoritate a românilor și s-a transformat într-un instrument redutabil de dominație.

În concluzie, căile prin care aparatul represiv a înțeles să ducă la îndeplinire misiunea trasată de Partidul Comunist, de anihilare a oricărei forme de rezistență față de regim, pot fi sintetizate în formula “împletirea acțiunii informative cu cea operativă”. Era vorba, în fapt, despre o împletire a activităților specifice poliției politice cu cele caracteristice unor trupe de ocupație angrenate într-un război total⁸¹. Acest “război” a oferit imaginea unui popor dezbinat, aruncat într-o luptă fratricidă, împărțit de o ideologie criminală în “bandiți” și “eroi”.

⁸⁰ Interviu cu Lucreția Jurj, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 90.

⁸¹ Fl. Banu, *op.cit.*, p. 30.

Arestarea, ancheta și procesul

Arestarea, ridicarea de la domiciliu provoacă deschiderea unei rupturi tragice în viața liniară a țăranului obișnuit, a omului de rând, este o separare de tot ceea ce înseamnă familiar. Amănuntele, care urmăresc o evocare cât mai fidelă a atmosferei de înstrăinare la ruperea de cei dragi și de cămin, creează un film al despărțirii extrem de bine conturat, articulat de trăiri contradictorii: durere, derivă, incertitudine, spaimă⁸².

În legătură cu momentul arestării, fie că sunt arestări individuale sau colective, este de remarcat că acesta s-a desfășurat, pentru toate grupurile la care facem referire și, aproximativ, în toate cazurile, după același tipar, indiferent de poziția victimei: de participant direct ca membru în "organizațiile subversive", de colaborator și susținător al celor fugiți sau pur și simplu doar de martor-spectator la evenimente. Pe neașteptate, în majoritatea cazurilor noaptea, de cele mai multe ori prin violență, echipe masive de Miliție și Securitate, desemnate pentru îndeplinirea acestei misiuni, pătrundeau în casa celui ce urma să fie arestat. Familia era imobilizată pentru a nu părăsi domiciliul și era identificată persoana căutată. Nu de puține ori, alături de cel bănuțat erau ridicați și alți membri din familie, datorită zelului excesiv al forțelor de ordine. Se trecea la realizarea unei ample percheziții în scopul depistării unor probe zdrobitoare pentru fundamentarea și susținerea viitoarelor capete de acuzare, prilej pentru devastarea locuinței. Cei vizați erau urcați în "dube negre" și duși la sediile organelor de Securitate pentru anchetă. Cadrul legal al acestor acțiuni era precar, iar din interviurile realizate rezultă că autoritățile nu au prezentat niciodată mandate de percheziție și arestare. Actul descinderilor la domiciliul suspectilor fără mandat și reținerea unor persoane, fără să li se aducă la cunoștință motivul, este așadar unul arbitrar, abuziv.

"No, și pe mine m-o arestat în 16 februarie 1958, spre ziuă... O venit noaptea și o bătut la ușă... Noi n-am știut cine-i. «Deschide!, Deschide!». Nevastă-mea s-o sculat și o zis: «Deschid!» [...] Și când o deschis ușa, după ce-o aprins nevasta lampa am văzut trei pistoale câtă mine. Era doi căpitani și un locotenent major și soldații era p-afară... după mine o fost câtă 20 de toți... Mi-o spus: «Să te pregătești să vii că coți pistolu'! Nu am pistol! [...] M-o urcat în podu casei, m-o dus pă după casă, tăt o cotate militarii [...]. Ș-apoi m-o coborât pă mine prima dată și m-o băgat într-o mașină, apoi o coborât pă nănașu, pă Toane [Pașcalău Gheorghe – n. a.]. [...] No, și pă maica o pune lângă mine și pă tata dinapoi... [...] Și în ziua aceea o arestat 40 de persoane..."⁸³.

"Și noaptea numa' ne trezim cu Securitatea în casă [...]. Pă mine m-o dus în camera dincoace și m-au întrebat «Ce știu, unde-s Șuşmanii?» Io n-am recunoscut nimic... Și până dimineață, când dădea unu' cu sucitoarea în mine, când dădea

⁸² A. Țentea, *op. cit.*, p. 179.

⁸³ Interviu cu Ioan T. Florea, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 63-64.

celălalt cu coada măturii [...]. Și dimineața m-o dus [...] și am ajuns la șosea și acolo erau trei mașini de Securitate”⁸⁴.

În general, acțiunile de descinderi domiciliare și arestări se extindeau pe raza întregii localități vizate pentru a spori șansele de lichidare a “bandelor teroriste”. Se urmărea în acest fel îngrădirea posibilităților de alimentare și găzduire a celor fugiți, dar și strângerea de informații privind locația exactă a grupurilor.

“I-o arestat în două serii pă ăștia. O fost una în decembrie de Crăciun, și în 7 ianuarie o fost iar o tură de arestați. I-o arestat pe câțiva atunci în Bratca [...], din pat i-or luat... Și I-o luat pe Cuț Teofil din Brașov”⁸⁵.

Scenariul arestării creionat în mărturiile supraviețuitorilor este întărit și de datele oficiale. În *Instrucțiunile cu privire la modul cum se face ancheta de Siguranță*, emise în aprilie 1948, procedura arestării era detaliată: se întocmea planul operațiunii, se trecea la formarea echipelor, asigurarea mijloacelor de locomotie, blocarea imobilului, pătrunderea, adunarea tuturor locatarilor într-o cameră, identificarea urmăritului, percheziționarea locuinței și cea corporală⁸⁶.

După arestare urma ancheta, premergătoare procesului, anticamera pentru intrarea în universul carceral. Primul contact era foarte dur, marcând ruperea de realitatea satului și intrarea într-o zonă a violenței, a obscurului, stăpânită de forțe malefice și guvernată de legi care nu aveau nicio legătură cu sistemul de valori etice și morale la care, cei închiși din motive politice, aderaseră anterior.

“După arestare am fost duși la Biroul de arestare din Cluj, de pe Calea Traian, percheziționați la piele, vârați în niște celule, în care aproape în fiecare era câte un turnător, câte unul care te trage de limbă și care se dăde mare victimă; da în realitate, era omu’ Securității. Și acolo a început ancheta. Celulele erau mici, erau de două persoane, trei maximum, beton pe jos, masa de beton, paturi de fier, [...] masa era aproape de zero, adică de limita de existență a omului”⁸⁷.

Importanța anchetei era recunoscută atât de Securitate, cât și de victimele ei. De felul cum se desfășura ancheta și de cum era întocmit dosarul depindea numărul anilor de detenție și chiar viața celor arestați.

Impactul anchetelor asupra societății a fost foarte puternic, datorită numărului mare de procese politice (peste 130.000) în care au fost implicate aproximativ o jumătate de milion de persoane⁸⁸. La aceștia se adaugă cei anchetați și eliberați ulterior din lipsă de probe. Locurile de detenție și de anchetă de la Securitate au rămas adânc întipărite în memoria celor care au trecut prin această experiență, fiind asociate în mărturii cu infernul.

⁸⁴ Interviu cu Leontina Moldovan, în *op. cit.*, p. 115.

⁸⁵ Interviu cu Petre Costișor, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 65-66.

⁸⁶ Fl. Banu, *Anchetele Securității – strategie și tactică în “demascarea dușmanilor poporului”*, în *Arhivele Securității*, p. 56-93 (65).

⁸⁷ Interviu cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 106.

⁸⁸ Fl. Banu, *op. cit.*, p. 56.

Ancheta, ca metodă de represiune, era susținută de un întreg mecanism al terorii fizice și psihice pus la punct și programat în cele mai mici amănunte, pentru atingerea obiectivelor aparatului represiv: obținerea de informații, dar și înfrângerea victimei și a vechii societăți în ansamblul său. În acest mecanism, nimic nu este întâmplător.

Transportul de la domiciliu la Securitate și de la celulă la locul de anchetă făcea parte din strategia de subminare psihologică a anchetatului. "În șapte luni de anchetă, am fost dus de zeci de mii de ori cu niște ochelari negri pe care ți-i aplica pe față și trebuia să pui mâinile la spate, că te ducea de braț până la anchetă, și în camera de anchetă îți lua ochelarii jos și stătea la o masă mică și anchetatorii îți puneau tot felul de întrebări piezișe"⁸⁹. Sau "[...] și m-o legat di ochi [...] M-o coborât jos și d-acolo m-o dus până-ntr-o celulă micuță, ca un fel di carceră și m-o băgat acolo... [...] Mai târziu o vinit după mine, iar m-o legat la ochi și o zâs: «No, hai cu mine!» Ș-atunci m-o băgat într-o cameră unde o fost doi ofițeri... [...] No, și-apoi ne scotea și ziua și noaptea, și ne ducea tăt legați la ochi, și, ce-i drept, ne spunea: «Numărați scările!» Câteodată le mai și uitam io câte o fost, până ieșeau la etaj... Și după aceea în jos [...] Da' după mine era cred că 12, până-nțorceam roată. M-aducea și mă băga înapoi..."⁹⁰.

În toate mărturiile este prezent episodul scărilor, pe care cei ce urmau să fie anchetați le urcă și le coboară până la biroul de interogatoriu. Cu ochelari negri pe ochi, cei reținuți sunt introduși într-un spațiu incert, într-o zonă de insecuritate unde orice moment de neatenție putea duce la o cădere în gol. Preambulul interogatoriului reușea să inducă celor închiși un acut sentiment de nesiguranță și de spaimă, prin obturarea simțului vederii, într-un spațiu neprietenos, ostil.

Spațiul unde se desfășurau anchetele era rece și străin, pentru ca cel interogat să nu aibă posibilitatea de a se lega de ceva familiar. Cel mai frecvent, aceste birouri erau amenajate în încăperi subterane, unde exista o sumă de avantaje – strigătele de durere nu puteau fi auzite de către cei liberi, iar locul era greu de identificat de către cel arestat și contribuia la creșterea stării de anxietate.

Spațiul carceral contribuia și el la erodarea psihică a suspectilor. "Acolo m-o băgat singur într-o celulă mică, aveam numa' patru și cât puteai să te plimbi. [...] Și acolo n-aveam voie să stau în pat, numa' să mă culc cumva. Numa' să stai pe pat dacă n-aveai bancă. Și mă plimbam, 2500 de pași număram ca să-mi ieu gândul de la ce-o fi [...] Și apoi urmă iar mă hodineam, iar începeam [...]. Și cum nu era voie să vorbesc, domnule, n-am fost obișnuită... nu puteam să vorbesc numai-n șoaptă"⁹¹.

Amintirile martorilor legate de anchetă sunt întotdeauna asociate cu bătăile și tortura. Mărturiile supraviețuitorilor abundă în descrieri ale atrocităților comise.

⁸⁹ Interviu cu Teofil Crețu, în *loc. cit.*, p. 106.

⁹⁰ Interviu cu Ioan T. Florea, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 64.

⁹¹ Interviu cu Constantin Puchiu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 237.

Interogatoriile se desfășurau în funcție de profesionalismul și educația fiecărui anchetator. Unii sunt catalogați ca “foarte buni”⁹², alții ca niște forțe ale răului cu înfățișare omenească: “Au fost afurisiți”⁹³. Deși indicațiile teoretice de desfășurare a interogatoriului nu lipseau, abuzurile sunt generalizate⁹⁴, obținerea unor condamnări cât mai mari pentru “bandiți” fiind considerate victorii personale ale anchetatorului. Problema care trebuia rezolvată consta în obținerea confirmării unor vinovății prestabilite și, în acest scop, s-a recurs masiv la tortură fizică și psihică ca metodă combinată. Distrugerea fizică a deținutului prin înfometare, bătaie, mizerie era dublată de destabilizarea psihică, în scopul unor mărturii complete, dar și a implementării friicii de masă.

Cele mai răspândite forme de tortură fizică au fost: bătaia în diferite variante, fierul roșu, lipsirea de hrană și apă, obligația de a sta ore întregi în picioare, ținerea victimei sub fascicul de lumină etc.

“Ancheta se desfășura într-un ritm sălbatic, așa ca să spun. Tot timpul erai amenințat, tot timpul erai bătut. Tot timpul, tot timpul. Bătăi și mai crâncene, ca să recunoști c-ai făcut cine știe ce, c-ai făcut sabotaje, c-ai uneltit, c-ai avut legături cu străinii [...]. Ori motivu’ era ca să te poată condamna sau acuza mai tare, să rezulte din anchetele pe care le luat că-i un om vinovat, un om periculos, unu’ ... așa...”⁹⁵

“Numa’ așe te poate... să declari. Dacă te bate de trei, patru ori și-apă’ când îți vine rândul nu mai ai ce face, știi ce te așteaptă [...]. Ori știi ce făcea? Ia te lega de mâini... îți băga mâinile aici între picioare, așa, îți băga o... o țeavă și trăje două birouri, două mese și te-ntorcea cu picioarele așa în sus și-ți punea [...]. Și-apă’ cu drugii de fier dă-i la tălpi... dă-i la tălpi [...] jemeai, era acolo... că te ducea mai mult, te ducea... te târa până la celulă”⁹⁶.

În cursul povestirii, martorii re trăiesc momentele de coșmar ale suplicului și poate aceasta este explicația pentru faptul că, de multe ori, preferă să spună doar că au fost bătuți și nu descrie în amănunt cum se derula bătaia.

Tortura psihică nu poate fi cuantificată cu ușurință, pentru că ea nu a fost conștientizată ca atare, dar poate fi sesizată printr-o analiză de ansamblu a tratamentului la care erau supuși cei arestați.

Ancheta dura săptămâni, interogatoriile erau interminabile, cu întrebări “în foc încrucișat”. Privăți de somn și hrană, cu simțurile slăbite și rațiunea tulburată de o realitate înconjurătoare de coșmar, cei închiși ajungeau la limita suportabilității. În permanență, cei supuși anchetei erau amenințați cu măsuri radicale împotriva familiilor rămase acasă, care în multe cazuri s-au și concretizat: “«Da... face pe

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Interviu cu Gheorghe Florea, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 57.

⁹⁴ Fl. Banu, *op. cit.*, p. 75.

⁹⁵ Interviu cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 106.

⁹⁶ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Ioan Gordan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 95 din 5 noiembrie 1996.

eroul? Banditul faci pe eroul? Arestați-i soția!» Pă mine m-o dus jos și după două zile mă duce iar la anchetă și-mi aduce soția cu ochelari pă ochi și-o bagă și-o scoate afară... «Ți-am promis că-ți arestăm soția? Vezi că ți-am arestat-o, mă banditul, mă prostule, mă!»⁹⁷

În aceste condiții, nu este de mirare că majoritatea celor supuși acestor tratamente mărturiseau greșeli pe care de multe ori nu le-au comis, în speranța că suferința va înceta și nu vor mai fi supuși torturii: “Ne băte de era musai să spui ce o mințit alții... Să recunoști nu că ce-ai făcut... Nici poveste nu mai era că ce-ai făcut... recunoșteam lucruri de care nici nu am auzat... Am spus pă unde-am umblat, pă unde le-am dus mâncare la Șușmani... Le-am spus că era musai...”⁹⁸

Tortura în orice ipostază trebuie deosebită de pedeapsă. În timp ce pedeapsa era răspunsul la o infracțiune reală, dovedită prin probe concludente, tortura era o pedeapsă prelungită, minuțioasă și aplicată cu sau fără scop⁹⁹.

Cauza recrudescenței torturii trebuie căutată în desacralizarea societății contemporane, mai ales a societății totalitare¹⁰⁰. În totalitarism, persoana umană își pierde caracterul divin și încetează să mai fie considerată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, devenind un mijloc. Statul devine deținătorul unic al binelui și răului, singurul decident și își dotează instrumentele cu o nouă morală, care a permis săvârșirea acestor orori.

Confruntarea, ca metodă în anchetă, deși apare în mărturii, a fost foarte rar folosită, pentru că implica inteligența anchetatorului în abordarea problematicii, iar profilul acestuia nu avea nimic comun cu finețea comunicării, capacitatea de disimulare sau analiza detaliilor.

Gheorghe Cobârzan, colaborator al grupului Capotă-Dejeu, povestește episodul confruntării sale (în cadrul anchetei) cu Iosif Capotă. Scopul urmărit de anchetatori prin întâlnirea celor doi a fost acela de a smulge o recunoaștere a apartenenței la grup din partea lui Cobârzan. Datorită condițiilor în care a avut loc, fără contact vizual, este foarte posibil să fi fost vorba de o înscenare. “Nu că l-am văzut... departe gându’ de mine că l-am văzut în anchetă... c-acolo te purta cu ochelari de cauciuc la ochi să nu vezi nici de unde vii, nici unde te duci, nici unde-ajungi, ca să nu știi, să hii derutat complet. [...] Și doctoru Capotă atâta o făcut: «Domnule Cobârzan, vă rog foarte frumos să vă conformați anchetatorului, că Securitatea-i la curent cu tot ce-am făcut noi. Vă rog să recunoașteți...»”¹⁰¹

Analiza frazelor pe care le-ar fi rostit Capotă ne duce cu gândul la faptul că este puțin probabil ca acesta să fi folosit un limbaj specific mai mult “organelor de anchetă”.

⁹⁷ Interviu cu Vasile Moldovan, în *Grupul Teodor Șușman*, p. 126.

⁹⁸ Interviu cu Nicolae Neag, în *loc. cit.*, p. 150.

⁹⁹ R. Cesăreanu, *Panopticum. Tortura politică în secolul XX*, Iași, 2001, p. 22.

¹⁰⁰ Zv. Todorov, *Confruntarea cu extrema*, [București], 1996, p. 121.

¹⁰¹ Interviu cu Gheorghe Cobârzan, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 60.

O altă metodă abordată a fost interogarea martorilor. Frecvent aceștia au fost tratați identic cu cei anchetați propriu-zis, iar declarațiile lor luate în majoritate sub presiune au fost folosite ca probe irefutabile la proces.

Pentru realizarea unui “probatoriu” cât mai amplu a fost utilizată și “agentura de cameră”¹⁰², metodă prin care erau întrebuințați informatori introduși în celule pentru a strânge informații¹⁰³. Rezultatele obținute au fost, în general, slabe pentru că delatorii erau lesne descoperiți de ceilalți și izolați. Au existat și cazuri în care, după detenție, unii au fost agresați grav sau chiar uciși¹⁰⁴ de către colegi.

Ancheta reprezenta interfața cea mai dură prin care Securitatea a interacționat cu cetățenii României. Traumele au concurat cu cele suferite în universul concentraționar. “Vinovați” sau inocenți, martori sau inculpați, au trăit același coșmar, care le-a marcat profund existența, pierzându-și încrederea în viață, în oameni și în valori.

Anchetele și procesele politice au semănat teroare, groază și frică și între oamenii liberi, lezând societatea în ansamblul ei.

Pentru cetățeanul de rând, membrii Partidului Comunist care credeau cu sinceritate naivă în măreția idealurilor clamate oficial, dar și pentru cei care dintr-un motiv sau altul s-au considerat victime ale acțiunilor grupurilor de rezistență anticomunistă, anchetele și procesele orchestrate de Securitate aveau rolul unor ritualuri de purificare, unde “dușmanii poporului” își mărturiseau deschis crimele. Pentru aceștia, tortura și lungul șir de persecuții, ca și anii grei de pușcărie, împărțiți cu “generozitate” în urma proceselor, au fost percepute ca pedepse meritate în raport cu gravitatea faptelor.

Un exemplu în acest sens este situația particulară creată în cazul grupului “Teodor Șușman”, unde comunitatea s-a împărțit în două tabere, în urma unor întâmplări dramatice în care se presupune că trei săteni au fost uciși de partizani pe motiv de trădare. Familiile celor dispăruți nu au asimilat niciodată pierderea și au transferat motivația rezistenței acestui grup în planul unor interese mărunte, de natură personală. În amintirea acestor oameni, Șușman nu era nici erou, nici anticomunist, iar suferința colectivă a comunității nu era pusă pe seama sistemului: “Ce-o făcut el o fost o prostie, n-o folosit nici lui nici țării. Cel puțin jumătate satu o suferit din cauza lui. L-o blăstămat mult răchișenii atunci, chiar și neamurile lui. Unii îl blastămă și astăzi, mai ales cei care-o rămas orfani de pe urma lui”¹⁰⁵.

Aceste sentimente, exprimate acut la aproape o jumătate de secol de la evenimente, trebuie puse tot pe seama unei suferințe teribile, care a generat o traumă

¹⁰² Fl. Banu, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰³ Vezi interviurile cu Teofil Crețu, în *loc. cit.* și interviul cu Elvira Buș, în Arhiva de Istorie Orală a IIO, caseta 843.

¹⁰⁴ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

¹⁰⁵ Interviul cu Boc Petru, în *Cazul Șușman în judecata Răchișenilor*, Cluj-Napoca, 2005.

colectivă de nesurmontat. Acestei “tabere”, poziționate într-o confruntare absurdă și dureroasă, i-a venit mai ușor să își canalizeze protestul și revolta spre un dușman concretizat în persoana lui Teodor Șuşman decât să privească spre un rău mai vag, diluat în mecanismele unui sistem prin excelență represiv.

Anchetele Securității, cu arsenalul lor de orori, au jucat un rol esențial în patologia societății românești, în deceniul 1948-1958. Reflexele terorii, adânc întipărite în mentalul colectiv, au rămas vii de-a lungul anilor, contribuind în mod esențial la perpetuarea regimului comunist în România și, de ce nu, la multiplicarea acestuia în diferite forme după 1989.

În urma anchetelor, care nu au avut ca scop obținerea de informații veridice de la cei anchetați, ci acela de a alcătui un dosar solid care să conducă la condamnarea “bandiților”, au urmat procesele.

Mărturiile celor implicați direct sau indirect în acțiunile instanțelor de judecată converg spre creionarea unui tablou de ansamblu, care poate fi caracterizat ca fiind un simulacru de justiție, o piesă de teatru cu un scenariu prestabilit, cu vinovății “dovedite” înainte de administrarea probelor și condamnări care așteptau doar un cadru oficial în care să fie administrate.

Grupul “Teodor Șuşman” a fost anihilat la sfârșitul anului 1957, dar în instanță au ajuns doar “elementele de sprijin”. Teodor Șuşman senior s-a sinucis, în 15 decembrie 1951¹⁰⁶, Mihai Jurj, grav rănit într-o confruntare cu trupele de Securitate, în vara anului 1954, a decedat în condiții rămase neelucidate¹⁰⁷, Lucreția Jurj a fost condamnată la muncă silnică pe viață, Roman Oneț, la moarte și executat la penitenciarul Oradea, în urma unui proces desfășurat în iarna anului 1954¹⁰⁸, iar frații Teodor și Visalon Șuşman au murit într-un incendiu în 2 februarie 1958, în urma unui atac al Trupelor Ministerului de Interne și de Securitate¹⁰⁹.

Procesul “elementelor de sprijin” s-a desfășurat la Cluj, iar la 26 iulie 1958 s-au pronunțat pentru 12 persoane pedepse cu muncă silnică pe viață și confiscarea totală a averii, pentru favorizare la constituirea în bandă cu scop terorist, iar cinci persoane au primit 10 ani de muncă silnică și 5 ani de închisoare corecțională, pentru omisiunea denunțării la crima de constituire în bandă în scop terorist. În toate cazurile au fost înaintate recursuri, dar cu o singură excepție (care nu a condus la comutarea pedepsei) toate au fost respinse¹¹⁰. În urma reprimării acestui grup, cei implicați au executat 140 de ani de închisoare¹¹¹.

¹⁰⁶ DJAN Cluj, Fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 68/1951, f. 94.

¹⁰⁷ Vezi *Ibidem*.

¹⁰⁸ Interviu cu Lucreția Jurj, în *Grupul Teodor Șuşman*, p. 91.

¹⁰⁹ *Bande, bandiți și eroi*, p. 278.

¹¹⁰ DJAN Cluj, Fond Inspectoratul de Poliție Cluj, ds. 16/1958, f. 260-267.

¹¹¹ Teofil Răchițeanu, Teodor Boc, *Cazul Șuşman în judecata Răchițenilor*, Cluj-Napoca, 2005, p. 10.

Procesul Grupului “Capotă-Dejeu” s-a desfășurat, în lunile mai-iunie 1958 la Tribunalul Militar Cluj și a implicat un lot de 50 de persoane și a fost o demonstrație de forță, din partea regimului, o mostră a modului în care trebuiau să fie pedepsiți “dușmanii poporului”¹¹².

În baza lozincii staliniste “Câinilor o moarte de câine”, la 8 iulie 1958, Iosif Capotă și Alexandru Dejeu au fost condamnați la moarte, li s-a respins recursul și au fost executați la penitenciarul din Gherla, la 2 septembrie 1958¹¹³. Celelalte persoane implicate în proces, acuzate de complicitate și nedenunț, au primit pedepse foarte mari, variind între muncă silnică pe viață și 8 ani de închisoare, reducerea unor drepturi civile și confiscarea parțială sau totală a averii.

Aceeași turnură a avut-o și procesul lotului implicat în acțiunile grupului “Cruce și Spadă”, desfășurat în toamna anului 1949. La finalul acestuia, 40 de persoane au primit condamnări cuprinse între 5 și 25 de ani de închisoare¹¹⁴, iar recursurile formulate au fost respinse¹¹⁵.

Majoritatea proceselor politice s-au desfășurat în ședințe publice, cu participarea presei, pentru a mări cât mai mult impactul în societate. Rechizitoriile prezentate de procurori erau vaste și aveau menirea de a argumenta gravitatea faptelor și, în consecință, condamnările pe măsură: “dosaru îi din 6 volumuri, îi mare, că rechizitoriul grupului s-o citit în 24 de ore”¹¹⁶.

Famiiliile celor judecați au asistat neputincioase la un simulacru de justiție, cu o administrare deficitară a probelor și absența apărării. “Martori n-o fost nici de-o parte nici dintr-alta... N-o fost martori care să spună că așa am văzut sau că nu...”¹¹⁷

Avocații numiți din oficiu, printr-o procedură standard¹¹⁸, s-au transformat din apărători în acuzatori, concurând procurorii. “[...] Că tot ce afirmam era răstălmăcit... deci totul a fost construit pentru distrugere. N-a fost nici o circumstanță atenuantă, nimic”¹¹⁹, sau “N-au avut apărare... O fost avocatul statului, dragă, și acesta n-avea cum să-i apere... din moment ce era avocatul statului, trebuie doar

¹¹² Cornel Jurj, Denisa Bodeanu, *Grupul “Capotă-Dejeu”*, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 30.

¹¹³ Oana Ionel, Dragoș Marcu, *Rezistența împotriva comunismului prin difuzarea de manifeste. Cazul Iosif Capotă, în Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962*, p. 113-132 (128).

¹¹⁴ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Ioan Gordan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 96 din 5 noiembrie 1997.

¹¹⁵ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Andrei Vușcan, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 879 din 1 octombrie 2005.

¹¹⁶ Intervi cu Gheorghe Cobârzan, în *Grupul Capotă-Dejeu*, p. 61.

¹¹⁷ Intervi cu Petre Costișor, în *loc. cit.*, p. 68.

¹¹⁸ Vezi interviu cu Andrei Vușcan, Ioan Gordan, Mereu Dorian, în IIO, Arhiva de Istorie Orală, Grupul “Cruce și Spadă”.

¹¹⁹ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

înțeles că de-aia o fost pus acolo să-i apese nu să-i scoată. Nu? Nici pe departe să-i apere... numa' și numa' pedeapsă și pedepsii, și parapedepsiți că așa merită, no!"¹²⁰

Acuzarea a beneficiat și de aportul activiștilor de partid, care au înfierat, cu "mânie proletară", acțiunile de "subminare a ordinii de stat" și au cerut "pedepsirea exemplară" a celor implicați: "Mama a fost acolo și... o pledat un secretar de partid, de-aici o fost... că ar trebui să le dați foc... și nu știu ce"¹²¹. În acest context, pedepsele foarte aspre prevăzute în sentințele de condamnare și respingerea recursurilor formulate sunt urmări firești ale acțiunilor de compromitere a oricăror forme de opoziție la regim.

Procese politice, desfășurate cu respectarea formală a unor proceduri, erau menite să acorde o legitimitate legală unor abuzuri fără precedent. Prin modul în care au fost orchestrate și implicațiile pe care le-au avut asupra societății românești în ansamblul său, ele pot fi considerate o veritabilă metodă represivă.

(*va urma*)

Les formes de répression de la résistance armée anticomuniste dans la mémoire collective (I)

Résumé

L'article met en exergue les formes de répression de la résistance armée anticomuniste telles qu'elles ont été conservées dans la mémoire collective. On exemplifie par la situation des groupes de résistance de la région Huedin dans le département de Cluj: les groupes Teodor Șuşman, Capotă-Dejeu et "La croix et le sabre". La base du matériel documentaire est représentée par les entretiens conservés dans les Archives de l'Institut d' Histoire Orale de l'Université Babeş-Bolyai à Cluj Napoca. Ces entretiens ont pour protagonistes des membres, des survivants, les familles des partisans, des témoins aux événements. Une prémisse de l'intensification de l'activité répressive l'a représentée la restructuration totale de l'appareil policier de l'Etat. La Sûreté, la Police Secrète, la Direction Générale de la Police, l'Inspectorat Général de la Gendarmerie et la Section d'Informations de l'Etat Majeur Général ont été remplacés par des structures reproduisant le modèle soviétique. Ces nouvelles institutions étaient contrôlées par le Parti Communiste Roumain. La perception de la répression communiste au niveau du mental collectif s'est surtout arrêtée à: le réseau informatif de la *Securitate*, les arrestations, l'enquête et les procès politiquement contrôlés. Les témoignages des participants directs aux événements indiquent, un demi-siècle plus tard, des traumatismes qui n'ont pas pu être surmontés après décembre 1989.

¹²⁰ Interviu cu Petre Costișor, în *loc. cit.*, p. 68.

¹²¹ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Mereu Anica, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 759 din 22 august 2004.

Tudor Voinea – o încercare de biografie *

Mihai Sorin Rădulescu

De regretatul Tudor Voinea mă leagă împrejurări biografice personale. A fost bun prieten cu bunicii mei materni fiind originar din același oraș de la Dunăre, Corabia, rămasă în istorie prin faptul că pe acolo trupele române trecuseră fluviul pentru a participa la războiul ruso-turc din 1877-1878. În bună măsură datorită sfatului acestui intelectual jovial și generos, care nutrea pentru Institutul “Iorga” un adevărat cult¹, am ales, în anul 1991, acest loc de muncă. Desigur că au fost și alte motivații, dar ceea ce m-a determinat să fac această opțiune au fost numeroasele cuvinte elogioase pe care Tudor Voinea le avea, în conversații particulare, pentru instituția unde lucrase între 1966 și 1974.

Se va obiecta poate că Tudor Voinea nu a fost o figură istoriografică de primă mână, că alți membri ai colectivului consacrat vechiului drept românesc, cum au fost Ovid Sachelarie, George Fotino, Valentin Al. Georgescu sau Petre Strihan, ar fi mai îndreptățiți la evocări. Poate că da. Este însă întotdeauna păgubitor pentru cunoașterea istorică de a te rezuma la personalitățile de prim plan. În spatele lor și alături de ele sunt mereu mai mulți oameni dedicați aceleiași cauze sau unora asemănătoare. Mi se va reproșa că Tudor Voinea nu a fost un cercetător de anvergură altora din Institut din acea vreme, că a lăsat relativ puțin. Așa este dacă îl trecem prin sita comparațiilor. Pot însă depune mărturie directă că a fost foarte pasionat de domeniul istoriei dreptului românesc pe care l-a îmbrățișat la o vârstă la care alții renunță la munca științifică. A găsit în aceste preocupări și o bună evadare – precum s-a întâmplat și cu mulți alți intelectuali – din sordidul existenței din vremea regimului comunist. Institutul “Iorga” și nu numai a oferit, din fericire, asemenea oaze: pe una dintre ele am cunoscut-o foarte bine – Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, afiliată după Decembrie 1989 direct Academiei Române. După pensionare, în 1974, Tudor Voinea și-a investit entuziasmul în “Asociația pentru Istoria Comparativă a Instituțiilor și Dreptului”, al cărei secretar executiv perpetuu a fost vreme de 20 de ani, până la încetarea din viață, în 1994. Din 1977 această asociație a editat și o revistă, redactată integral în limba franceză, intitulată “*Recherches sur l’histoire du droit et des institutions*”, în care semnătura sa apare deseori.

Atât activitatea de cercetare de la Institutul “Iorga”, cât și publicațiile din revistă au fost supuse influenței ideologiei oficiale, dar au reușit să dea la iveală

* Comunicare susținută în ziua de 4 decembrie 2008, în cadrul sesiunii anuale de comunicări a Institutului de Istorie “N. Iorga”.

¹ Acest fapt se vede și în articolul său, *Une institution roumaine de haut prestige scientifique et culturel: l’Institut d’Histoire “Nicolae Iorga”*, “*Recherches sur l’histoire du droit et des institutions*” [în continuare, “*Recherches*”], 14 (1989), p. 203-209.

roade ce ies cu mult din cadrul acesteia. Astăzi, când regimul de atunci a dispărut aproape de două decenii, articolele lui Tudor Voinea, publicațiile Asociației în general, pot fi consultate cu profit intelectual real. Cercetarea de istoria dreptului și a instituțiilor desfășurată în acest cadru **nu** a fost simplă propagandă pentru străinătate a regimului totalitar.

În recent apăruta monografie a orașului Corabia există o fișă biografică consacrată lui Tudor Voinea: “Născut la 18 noiembrie 1904 în Corabia, unde urmează clasele primare și cele gimnaziale la Șt. Popescu (clasele I-V), iar cele liceale la Ioniță Asan (clasele VI-VIII), pe care le absolvă în 1926 ca șef de promoție. Urmează apoi Facultatea de Litere și Filosofie, unde studiază limba latină obținând licența în 1930. Nemulțumit de faptul că nu poate să obțină o catedră de limba latină în învățământ, se înscrie la Facultatea de Drept, devenind licențiat în drept în vara lui 1934. După o scurtă stagiatură la Baroul de Ilfov, trece la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, unde va ocupa o bună perioadă funcția de director. / După o perioadă în care a trecut pe la mai multe instituții (director în Ministerul Educației Naționale, economist la Comitetul Geologic, Institutul de Mine București și Direcția Generală de Desfacere a Petrolului), interval în care va trece și examenele de doctorat la Facultatea de Drept din București, din 1966 funcționează ca cercetător principal la Institutul de Istorie Nicolae Iorga, la secția Istorie Medievală, unde lucrează până în 1974, într-un colectiv de juriști de marcă (Valentin Georgescu, Dan Lăzărescu, Petre Strihan, Gheorghe Cronț, Alexandru Herlea etc.). În acest timp a participat la întocmirea amplei lucrări *Instituțiile feudale din Țările Române*, apărută în 1988 și a publicat numeroase articole și recenzii în publicații de specialitate ca *Revue Roumaine d'Histoire*, *Revista de Istorie*, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, *Recherches sur l'Histoire des Institutions et du Droit*. A fost vicepreședinte și secretar executiv al Asociației de Istorie Comparativă a Instituțiilor și Dreptului / Ne-a părăsit, trecând în lumea celor dreپți la 26 aprilie 1994 în București”². În alcătuirea acestei fișe biografice, autorii au mers pe urmele alteia, puțin mai dezvoltate, cu care începea grupajul dedicat omagierii sale la împlinirea vârstei de 80 de ani, apărut în revista “*Recherches sur l'Histoire des Institutions et du Droit*”, 10 (1985).

Scurtul *curriculum vitae* din “*Recherches*” este util pentru reconstituirea biografiei sale: “A urmat cursurile școlii primare din orașul său natal între 1912 și 1916 și a urmat acolo și cele patru clase de gimnaziu, pe care l-a terminat în 1922. Și-a continuat apoi studiile la Liceul «Ioniță Assan» din Caracal, între 1922 și 1926 și certificatul său de studii l-a calificat ca șef de promoție. Și-a trecut examenul de bacalaureat la Craiova”³. Acești ani au fost desigur de mare însemnătate pentru formarea tânărului provenit dintr-o familie săracă. Obârșia oltenească i-a fost motiv de mândrie de-a lungul întregii vieți și se simțea foarte solidar – ca și bunicii mei

² Florea Băciu, Ion Vârtejaru, *Monografia orașului Corabia*, Corabia, 2001, p. 344-345. Îi exprim și pe această cale mulțumirile mele domnului Nicolae Rădulescu, profesor de istorie la Corabia, pentru faptul că mi-a semnalat și mi-a trimis această substanțială monografie, ce conține însă și unele omisiuni asupra cărora nu voi stărui în acest cadru.

³ “*Recherches*”, 10 (1985), p. 153 (trad. n.). De amintit și faptul că pe *site-ul* Internet al Colegiului Național Ioniță Assan din Caracal, printre elevii de marcă ai liceului figurează și “Tudor Voinea, istoric”.

materni – cu toți oltenii. Acest atașament regional nu era însă în detrimentul celui pe care membrii acestei generații o aveau pentru conaționali din toate ținuturile românești și, nu în ultimul rând, pentru cei din provinciile unite cu statul român după primul război mondial. Sentimentul unității românești a funcționat cu adevărat și cu sinceritate și este regretabil că astăzi este subminat în fel și chip, atât din interior cât și din exterior.

“Găsindu-se obligat să-și câștige existența prin propriile sale mijloace – se continuă în fișa biografică aniversară –, după cum a fost cazul, în această epocă, pentru un mare număr de tineri, a obținut, cu diploma sa de bacalaureat, un post de funcționar la Ministerul Agriculturii și Domeniilor Statului. Nu avea, de altfel, intenția de a renunța să-și continue studiile superioare. Cu adevărat, în același an, 1926, s-a înscris la Facultatea de Litere din București și și-a obținut licența pentru limbile latină și română în 1930. Un an mai târziu, s-a înscris și la Facultatea de Drept din București și și-a obținut licența în drept în 1934”⁴. La filologia clasică l-a avut ca profesor, între alții, pe Scarlat Lambrino, personalitate a arheologiei și istoriografiei antichității care merită a fi restituită în mult mai mare măsură decât s-a făcut până acum. Anii de studenție în București au fost și ei determinanți pentru formarea tânărului venit în Capitală de la vărsarea Oltului în Dunăre. Au fost ani în care Tudor Voinea a fost foarte activ în mișcarea studențească, fără a adera însă la extrema dreaptă. Ca președinte al studenților din județul Romanați, a participat în februarie 1930 la Congresul Micii Antante studențești de la Praga. În anul următor, mai precis în august 1931, de această dată în calitate de președinte al Uniunii Naționale a Studenților din România, a fost organizatorul, în București, al congresului Confederației Internaționale a Studenților⁵.

Tudor Voinea a avut ceea ce astăzi s-ar numi, cu un barbarism, talent managerial, precum și vocația de a sluji, prin funcțiile pe care le-a îndeplinit. Acestea s-au fructificat în posturile de director de minister pe care le-a ocupat în deceniul al cincilea. “A parcurs toate eşaloanele ierarhiei administrative – se continuă în *curriculum vitae* al său – și în 1941 a fost promovat subdirector al contabilității în Ministerul pe care nu îl mai părăsise din 1926. În 1945 a fost chiar promovat director al aceluiași serviciu, post pe care l-a deținut până la sfârșitul anului 1947, când a obținut aceeași funcție la Ministerul Educației Naționale. Între timp, între 1947-1948, și-a trecut examenele de doctorat pentru științele politice și economice la Facultatea de Drept din București, alegând ca subiect al tezei sale *Controlul finanțelor publice sub domnia principelui Al. I. Cuza*. Ca urmare a anumitor împrejurări neprevăzute, nu a reușit să-și susțină această teză. / Între 1954 și 1958, a deținut funcția de economist la Institutul de Mine”⁶. Activitatea la Ministerul Educației Naționale este legată de opțiunea sa politică social-democrată, precum și de faptul că în fruntea ministerului se afla Ștefan Voitec, originar și el din Corabia⁷.

⁴ *Ibidem*

⁵ “Recherches”, 10 (1985), p. 161.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Ștefan N. Ricman *et alii*, *Monografia județului Romanați*, Craiova, 1928, p. 331. I[osif] A. Voitec, tatăl lui Ștefan Voitec, era secretarul Primăriei, începând din anul 1918. Adresez și pe această cale mulțumiri respectuoase domnului Ioan Chipere, secretar științific al Institutului “Iorga” după 1970,

De la bunica mea, Dacia Sarmiza Marineanu, știu că Tudor Voinea era căsătorit cu Tudorița Brastaviceanu, profesoară de științe naturale, fiica administratorului financiar Brastaviceanu din Corabia. Acesta din urmă era frate vitreg cu Marin N. Voiculescu, prefect liberal de Romanați, a cărui prefață deschide *Monografia județului Romanați* din anul 1928.

Tudor Voinea a intrat la Institutul de Istorie “N. Iorga”, condus de Andrei Oțetea, în anul 1966, așadar la începuturile perioadei de liberalizare a regimului totalitar, ceea ce desigur nu este întâmplător. Un fost demnitar al României de dinainte – chiar și dacă doar la nivel de director de minister și nu de ministru sau subsecretar de stat –, ar fi putut fi mult mai greu acceptat în perioada Gheorghiu-Dej. Colectivul consacrat studiului istoriei vechiului drept românesc, în care a fost inclus, reprezenta o expresie științifică a repelierii politice asupra trecutului național, atât de oprimat în perioada anterioară, fiind un veritabil moment de marcă în istoria istoriografiei românești. A spune doar că el corespundea fazei “comunismului național” înseamnă a simplifica excesiv și de fapt a denigra, din diferite motive, strădania unor cercetători de valoare care chiar au crezut în necesitatea de a studia vechile instituții românești, domeniu în care, în multe cazuri, aveau o experiență științifică bogată de dinaintea comunismului. Acest colectiv data de dinaintea intrării lui Tudor Voinea în Institut, mai exact chiar din 1949, fiind inițiat de către academicianul Andrei Rădulescu⁸, dar anii de relaxare politică și de distanțare față de puterea sovietică ce au coincis cu prezența lui Tudor Voinea la Institutul “Iorga”, i-au priit acestuia din plin. În organigrama Institutului “Iorga” din 1966, colectivul se numea “sectorul de vechi instituții românești”⁹, avându-l ca șef pe Gheorghe Cronț¹⁰, istoric al dreptului, cu preocupări de istoria culturii vechi românești, bizantinologie și istorie a relațiilor româno-polone.

Sectorul făcea parte din “Secția de Istorie Medie”, condusă de Damaschin Mioc, medievist specializat în editarea de documente și de cronici medievale, succesorul la conducerea secției al aproape legendarului Barbu Cămpina († 1959).

care, cunoscându-l bine pe Tudor Voinea, la discuțiile ce au urmat susținerii comunicării de față a făcut observații interesante atrăgând atenția asupra faptului că prezența lui Tudor Voinea la Ministerul Educației Naționale este legată de faptul că ministerul era condus pe atunci de către Ștefan Voitec.

De observat ar fi și omonimia dintre doi social-democrați: mai cunoscutul Șerban Voinea – trăitor multă vreme la Paris, frate vitreg al sociologului Henri H. Stahl – și Tudor Voinea, a cărui activitate politică propriu-zisă a fost mult mai redusă.

⁸ Asupra acestui fapt mi-a atras atenția acad. Ștefan Ștefănescu, care în anii petrecuți de Tudor Voinea la Institutul “Iorga”, fusese director-adjunct și apoi director. Vezi, de asemenea, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 279.

⁹ Arhiva Institutului de Istorie “N. Iorga” [în continuare, AIINI], dosarul 163/1967, “Raport de activitate pe anul 1967”, f. 51. Exprim și pe această cale mulțumirile mele respectuoase doamnei profesoare Ileana Căzan, secretară științifică a Institutului și veche colegă în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, pentru invitația de a susține această comunicare în cadrul sesiunii științifice anuale a Institutului, precum și pentru faptul că mi-a facilitat accesul la arhiva Institutului.

¹⁰ Gheorghe Cronț era născut în 1904, așadar în același an cu Tudor Voinea.

Sectorul de vechi instituții românești mai cuprindea pe George Fotino, cercetător principal, pe Ovid Sachelarie, documentarist, Alexandru Herlea, documentarist, Petre Strihan, documentarist, Mircea Sadoveanu, cercetător stagiar, Constantin Bucșan, documentarist, Ana Popescu, cercetător stagiar, Tudor Voinea, documentarist, Theodora Rădulescu, cercetător, Alexandra Popescu-Dolj și Alexandru Constantinescu, documentarist¹¹. Ca și în cazul închisorilor comuniste, la Institutul “Iorga” se formase o colectivitate de intelectuali de elită, proveniți din vechiul regim: George Fotino, fost profesor universitar la Facultatea de Drept din București, autor al cunoscutelor volume despre *Boierii Golești*, fusese custodele Așezământului Ion C. Brătianu; Ovid Sachelarie era nepot de soră al generalului Nicolae Rădescu, ceea ce în condițiile regimului comunist constituia o vină considerabilă; Alexandru Herlea¹² fusese și el profesor universitar de drept; Petre Strihan ocupase sub regimul Antonescu funcția de subsecretar de stat la Interne; Constantin Bucșan era nepot de soră al lui Octavian Goga, poet interzis mulți ani în perioada stalinistă și poststalinistă; Alexandru Constantinescu (Constant) fusese și el subsecretar de stat în vremea guvernării legionare. Membrii sectorului erau așadar încadrați pe posturi diferite, în funcție de vechime, de relațiile personale dintre ei și conducerea Institutului, precum și probabil de alte considerente care țineau de “serviciul de cadre”.

Institutul avea în fruntea lui pe Andrei Oțetea care, deși reputat încă din perioada interbelică pentru convingerile sale marxiste, era un istoric “de modă veche”, doctor la Sorbona, iar dezvoltarea pe care a cunoscut-o sectorul de vechi instituții românești în acei ani nu este cu siguranță străină de personalitatea benefică a directorului.

În același an cu Tudor Voinea a intrat în Institut și Alexandru Herlea (1907-1979), fost profesor de drept agrar la Academia de Studii Agronomice din Cluj și apoi profesor de drept civil la Academia Comercială din Cluj-Brașov¹³. S-a pensionat în 1975, așadar cu un an mai târziu față de Tudor Voinea¹⁴.

Acceptat în Institut având 62 de ani, vârstă la care mulți tind mai degrabă spre pensionare, Tudor Voinea a început o perioadă nouă a vieții care avea să dureze aproape treizeci de ani. Deși era o persoană mai puțin proeminentă decât unii dintre membrii sectorului său – ca și ai secției de istorie medie și ai Institutului în ansamblul său – acest fapt nu a fost de natură să îl descurajeze. S-a simțit excelent – o știu din repetate mărturisiri directe – în această savantă companie, a fost o continuă emulație științifică, care l-a încântat și l-a făcut să iasă din cenușiul multor aspecte ale existenței din timpul regimului comunist. Și-a găsit locul în acel colectiv cu jovialitatea și sprinteneala sa caracteristică, revenind poate la o vocație a sa neîmplinită în tinerețe, cea legată de umanioare.

¹¹ *Ibidem*, f. 51-54. Acest Raport de activitate datează din 16 decembrie 1967.

¹² Despre înruderile lui Alexandru Herlea, vezi Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii de miniștri*, “Privirea”, 106, 3 februarie 1998, p. 36-37.

¹³ Alexandru Herlea, *Studii de istorie a dreptului*, I: *Organizarea de stat* (prefață de Vasile Netea, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Șotropa), Cluj-Napoca, 1983, introducerea *Alexandru Herlea în cadrul istoriografiei juridice românești* de Valeriu Șotropa, p. 11.

¹⁴ *Ibidem*.

În comparație cu producția altor membri din sectorul de vechi instituții românești, producția sa era relativ redusă: de exemplu, în *Raportul de activitate pe anul 1967* se precizează în rubrica “activitate de plan”, că “pentru tema «Justiția penală în Țara Românească» a redactat 85 pag. ms. pe baza a 1491 fișe extrase”, iar ca “activitate în afara planului”, “a făcut prezentarea unei lucrări în cadrul sectorului” și “a colaționat 25 documente”¹⁵. O *Dare de seamă asupra activității Secției de Istorie Medie pe anul 1967* consemnează ca temă de plan în cadrul problemei “Formele și organizarea statelor feudale române”, *Instituțiile penale ale Țării Românești în sec. XIV-XVII*, “temă pe doi ani, 1966-1967, încredințată la trei membri ai sectorului (Gh. Cronț, A. Popescu și T. Voinea)”: “a fost parțial încheiată, redactându-se 170 de pagini. (A. Popescu = 120 pagini, T. Voinea = 50 pagini [s. n.]”¹⁶. În afara acesteia, celelalte teme subordonate aceleiași probleme erau următoarele: *Instituțiile penale ale Transilvaniei în secolele XIV-XVII*, “temă de trei ani, de ea răspunzând O. Sachelarie și Al. Herlea”; *Instituțiile penale ale Moldovei în sec. XIV-XVII*, la care au lucrat Petre Strihan, Mircea Sadoveanu și Constantin Bucșan; *Dreptul succesoral consuetudinar al Moldovei și Țării Românești în sec. XIV-XVII* – George Fotino; *Istoria statului și dreptului în România (tematică)* – Gheorghe Cronț¹⁷. Se poate presupune că alegerea temelor privitoare la instituțiile penale din Țările Române era o aluzie la faptul că cercetătorii acestui sector fuseseră în majoritatea lor foști deținuți politici, iar problema încarcerărilor și a pedepselor dominase în ultimele două decenii. Chiar așa stând lucrurile, mi se pare că faptul **nu** anulează sau **nu** diminuează valoarea activității de cercetare consacrate acestor subiecte. Dreptul penal constituie, firește, o ramură a dreptului în general, indiferent de regimul politic.

În anul 1968, Tudor Voinea a continuat să facă cercetări pentru aceeași temă, după cum amintea un raport al secției de istorie medievală¹⁸: “Pentru tema *Instituțiile statului și dreptului din Țara Românească și Moldova în sec. X-XVI* au lucrat tov. Tudor Voinea (numai în primul trimestru), Const. Bucșan și Gh. Cronț; au fost extrase 1.706 fișe și au fost redactate în prima formă 107 pag. Tema figurează în plan și pentru anul 1969”¹⁹. Asupra numărului de fișe executate există o

¹⁵ AIINI, ds. 163/1967, f. 53.

¹⁶ *Ibidem*, f. 58. O altă *Dare de seamă asupra activității Sectorului de vechi instituții românești în anul 1967* precizează că “pentru tema *Instituțiile penale ale Țării Românești în secolele XIV-XVII* au fost întocmite 2.730 fișe cuprinzând extrase din pravile, din documente, din călătorii și istoriografie; au fost redactate 170 pagini. Lucrând cu ½ normă, tov. Gh. Cronț mai are nevoie de încă o lună pentru încheierea redactării; tov. Anicuța Popescu a parcurs 12.000 de pagini întocmind 1.240 fișe și a redactat 120 pagini; tov. Tudor Voinea a parcurs 18.000 pagini, întocmind 1.490 fișe și a redactat 50 pagini, începând astfel munca de interpretare istorico-juridică a materialului documentar [s. n.]” (f. 68).

¹⁷ *Ibidem*, f. 58-59.

¹⁸ *Ibidem*, ds. 171/1968, *Dare de seamă asupra activității Secției de Istorie Medie pe anul 1968*, f. 52.

¹⁹ *Ibidem*, f. 55-56. În aceeași dare de seamă se precizează că “pentru tema *Instituțiile statului și dreptului din Țara Românească și Moldova în sec. XVII-XVIII* au lucrat tov. George Fotino, Anicuța Popescu și Petre Strihan (acesta numai în primul trimestru); au fost extrase 2.155 fișe și au fost redactate 147 pag. în prima formă. Tema figurează în plan și pentru anul 1969”. “Pentru tema

neconcordanță pe care o semnalez nu fără un zâmbet pe buze subînțeles. Într-o anexă a aceleiași dări de seamă, intitulată *Activitatea individuală a membrilor Secției de istorie medie pe anul 1968*, în capitolul consacrat sectorului de vechi instituții românești, Tudor Voinea – în continuare “documentarist” – figurează astfel: “pentru lucrările de plan a citit 11.719 pag. și a extras 3.307 fișe”, precum și “a întocmit o recenzie”²⁰.

Anul 1969 a produs un reviriment în viața Institutului și nu numai, prin reluarea unor legături cu Occidentul. Neintervenția României la Praga în 1968 și-a avut consecințele benefice. În iunie 1969, s-a ținut la Institut un prim colocviu cehoromân, după care, în octombrie 1969 și ca urmare a vizitei generalului Charles de Gaulle, a avut loc un colocviu franco-român deschizător de largi perspective. Delegația franceză a fost condusă de istoricul Alphonse Dupront, rectorul Sorbonei, fost director al Institutului Francez în anii '30, din ea făcând parte nume de marcă ale istoriografiei franceze precum Georges Duby, Pierre Chaunu, François Furet ș. a. Amintesc acest eveniment de mare însemnătate pentru relațiile istoriografice franco-române ulterioare, de a cărui importanță mi-a vorbit de multe ori cu entuziasm acad. Ștefan Ștefănescu, pe atunci adjunctul lui Andrei Oțetea la conducerea Institutului, pentru că această deschidere spre Occident avea să influențeze pozitiv și de manieră indirectă *à la longue durée* – pentru a folosi o expresie franceză consacrată – și scrierile istoricilor români ai dreptului și instituțiilor. Se vede aceasta mai ales atât în activitatea febrilă a Asociației cât mai ales în anuarul ei, publicat în întregime în limba franceză²¹.

În anul 1969 a intrat în colectivul de vechi instituții românești un intelectual cu preocupări plurivalente ce avea să fie foarte activ, atât la Institut cât și în Asociație în următoarele aproape trei decenii și jumătate: Dan Amedeu Lăzărescu, tânăr liberal în anii instaurării regimului comunist. A lucrat împreună cu Tudor Voinea și cu alți cercetători la o nouă temă de plan, fructificată mai târziu într-o carte de referință: *Dicționarul istoric al României; dicționarul instituțiilor feudale*²², echipa temei fiind formată din acad. Andrei Oțetea, Ovid Sachelarie, Petre Strihan, Tudor Voinea, Alexandru Constantinescu și Dan Amedeu Lăzărescu. “Tema – se scrie în raportul de activitate al anului 1969 – figurează în plan din anul 1968; în cursul acestui an din materialul citit s-au extras 14.839 fișe documentare dezvoltate și 1.740 fișe bibliografice. Dicționarul va evidenția aspecte ale reglementărilor consuetudinare ale

Instituțiile penale ale Transilvaniei în sec. XIV-XVII [...] au lucrat tov. Al. Herlea în tot cursul anului și tov. O. Sachelarie și Al. Constantinescu, aceștia cu ½ normă numai în trimestrul I; au fost extrase 1.268 fișe și s-au redactat în primă formă 165 pag.” (f. 56)

²⁰ *Ibidem*, f. 70. În 1968, din acest sector făceau parte în continuare Gh. Cronț, șef de sector, G. Fotino, cercetător principal, P. Strihan, cercetător principal, O. Sachelarie, cercetător principal, Al. Herlea, documentarist, Tudor Voinea, documentarist, C. Bucșan, documentarist, Al. Constantinescu, documentarist, A. Popescu, cercetător stagiar, Th. Rădulescu, cercetător și Al. Popescu-Dolj, documentarist (f. 69-70)

²¹ Consultantul anuarului în domeniul limbii franceze era reputatul fost profesor de Enciclopedia Dreptului, Alexandru Văllimărescu (1899-1984). Despre el, vezi necrologul semnat de Vasile Gionea, “Recherches”, 10 (1985), p. 177-178.

²² AIINI, ds. 179/1969, *Dare de seamă asupra activității pe anul 1969* (datat 29 ianuarie 1970), f. 145. Șeful secției de istorie medievală era în continuare Damaschin Mioc.

vechilor relații sociale și juridice. Fișele pun în lumină trăsături adesea necunoscute cu privire la conținutul și evoluția unor instituții românești vechi²³. În capitolul dedicat manifestărilor științifice ale Institutului este menționat faptul că “la sesiunea jubiliară a Institutului, ținută în iunie a. c., au prezentat comunicări Ioana Constantinescu, Sergiu Columbeanu, C. Bălan, C. Rezachevici, **T. Voinea** [s. n.] și C. Bucșan²⁴. Mai exact, sesiunea a avut loc în 16-18 iunie 1969, epitetul “jubiliar” referindu-se la comemorarea a 150 de ani de la nașterea lui Nicolae Bălcescu²⁵. Cu acel prilej, Tudor Voinea a susținut miercuri, 18 iunie 1969 o comunicare intitulată *Conținutul social al justiției penale din Țara Românească în secolele XIV-XVIII*²⁶.

În descrierea “activității individuale a membrilor Secției de Istorie Medic pe anul 1969”, semnată de Gheorghe Cronț și datată 20 ianuarie 1970, se precizează faptul că “Tudor Voinea a lucrat la pregătirea *Dicționarului de instituții feudale românești*, pentru care a cercetat 19.044 pagini de documente, din care a extras 3.890 fișe analitice și 391 fișe bibliografice, depășind sensibil normativul de lucru prevăzut pentru munca de documentare; a recenzat lucrarea lui J. Imbert, *La peine de mort* (Paris, 1967) pentru Cercul de informare științifică al Secției de istorie medie, recenzie depusă pentru publicarea revistei «Studii»; a redactat comunicarea *Conținutul social al justiției penale din Țara Românească în secolele XIV-XVIII*, pe care a prezentat-o în Sesiunea științifică a Institutului din iunie 1969²⁷.”

La 17 aprilie 1969, a avut loc în Institut un eveniment bizar: în urma unui concurs, Tudor Voinea – împreună cu Elena Meves, de la altă secție – **nu** a fost acceptat în postul de cercetător, rămânând până la pensionare pe postul de documentarist. Comisia care l-a refuzat era compusă din acad. prof. Andrei Oțetea, directorul Institutului, ca președinte, iar ca membrii, din dr. Eliza Campus, șef de sector, Gheorghe Cronț, șef de sector, dr. Șerban Papacostea, șef de sector și dr. Ștefan Olteanu, cercetător principal²⁸. De ce oare a fost organizat acest concurs dacă cei doi candidați au fost respinși, comisia fiind formată chiar din cercetători din sânul Institutului sau poate că a fost organizat tocmai ca să fie respinși? Pe de altă parte, dările de seamă și rapoartele de activitate sunt toate pozitive la adresa lui Tudor Voinea. Este adevărat că, în spiritul mentalităților comuniste, reproșurile sau criticile probabil că nu erau consemnate. Poate că Tudor Voinea nu avea la acea dată suficiente publicații pentru a ocupa postul cerut sau poate că erau și motive de natură ocultă, dar atunci de ce a mai fost scos postul la concurs?

Spre deosebire de Tudor Voinea, atât Ovid Sachelarie cât și Petre Strihan trecuseră de la postul de “documentarist” la cel de “cercetător” și aceasta încă din

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 148.

²⁵ *Ibidem*, ds. 164/1967, subdosarul *Convocări la diferite ședințe/invitații la sesiuni științifice/Programele unor sesiuni științifice/liste de prezență și de invitați. Programul sesiunii științifice jubiliare 16-18 iunie 1969*.

²⁶ *Ibidem*, f. 5.

²⁷ *Ibidem*, ds. 179/1969, f. 155.

²⁸ *Ibidem*, ds. 176/1968-1971, proces-verbal din 17 aprilie 1969.

1966²⁹. Desigur că amândoi erau mai vechi în Institut și aveau mai multe articole publicate, dar menționez acest fapt pentru a se vedea că trecerea de la un statut științific la un altul superior era totuși posibilă, chiar și pentru persoane cu dosar “nesănătos”.

În anii următori, Tudor Voinea a continuat lucrul la tema intitulată *Dicționarul de instituții și de termeni medievali*, având drept autori pe Ovid Sachelarie (coordonator al lucrării), Alexandru Constantinescu, Tudor Voinea și Dan A. Lăzărescu³⁰. Nu fără justificare, dicționarul era considerat ca un “instrument de lucru de mare utilitate, a cărui nevoie se simte de multă vreme în istoriografia noastră”³¹. Această lucrare de referință avea să vadă lumina tiparului abia în anul 1988, având pe Tudor Voinea printre autori³², alături de colegii săi din sectorul de Vechi instituții românești, precum și de istoricii Nicolae Stoicescu și Florin Constantiniu care nu făcuseră parte din acel sector, dar pe care preocupările de medievistică îi apropiaseră de subiect.

S-a dorit continuarea dicționarului pentru epoca modernă, aceasta fiind **ultima** lucrare la care a participat, înscrisă în planul Institutului din 1973³³. Tema se numea *Dicționarul instituțiilor [din] epoca modernă*“, din colectiv făcând parte Ovid Sachelarie, Alexandru Constantinescu, Tudor Voinea și Alexandru Herlea³⁴. Lucrul la aceeași temă a fost continuat și în anul următor³⁵, fiind ultima temă la care a lucrat Tudor Voinea înaintea pensionării. Din păcate nu a fost finalizată, deși ar fi fost un instrument de lucru la fel de necesar precum cel privitor la evul mediu.

Activitatea științifică a personajului nostru nu a încetat însă odată cu ieșirea la pensie. Ea avea să continue, cu însuflețire, încă exact 20 de ani, în cadrul Asociației de Istorie Comparativă a Instituțiilor și Dreptului, până la decesul său, întâmplat în aprilie 1994. A fost secretarul executiv al Asociației, înființată la inițiativa istoricului dreptului Alexandru Herlea (1907-1979)³⁶, tatăl profesorului cu același nume de la Paris, istoric al tehnicii și reprezentant al reînființatului Partid Național-Țărănesc în Franța. Alexandru Herlea a fost președintele Asociației de la

²⁹ *Ibidem*, ds. 155/1966: Ovid Sachelarie a fost avansat cercetător principal la 25 martie 1966. De asemenea, conform unui proces-verbal din 25 aprilie 1966, Petre Strihan a fost avansat la acea dată în același post.

³⁰ *Ibidem*, ds. 200/1971, raportul privitor la *Activitatea Institutului de Istorie «Nicolae Iorga» în anul 1971*“, f. 7.

³¹ *Ibidem*.

³² *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* (coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, cuvânt înainte: O. Sachelarie; introducere: Valentin Al. Georgescu, autori: Alexandru Constantinescu, Florin Constantiniu, Valentin Al. Georgescu, Dan Amedeu Lăzărescu, Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, Petre Strihan, Valeriu Șotropa, Tudor Voinea), București, 1988. Articolele sunt semnate cu inițialele autorilor.

³³ AIINI, ds. 227-234/1973, *Plan de cercetare științifică pe anul 1973*, f. 9.

³⁴ *Ibidem*. Inițial a fost trecut și Constantin Bucșan, ulterior șters cu o linie roșie orizontală.

³⁵ *Ibidem*, ds. 274-277/1974. În planul de cercetare al Institutului pe anul 1974, este trecut la “Instrumente de lucru”, “Dicționarul instituțiilor românești. Dicționarul instituțiilor din epoca modernă”. Colectivul de lucru era format din aceiași cercetători ca și în anul precedent.

³⁶ Al. Herlea, *op. cit.*, p. 30-31. În acest context este amintit și Tudor Voinea (p. 30).

întemeiere – în anul 1976 – și până la încetarea sa din viață, trei ani mai târziu³⁷. La conducerea Asociației i-a urmat Vasile Gionea, originar din Oltenia, ca și Tudor Voinea, dar cu câțiva ani mai tânăr.

Referindu-se la împrejurările înființării Asociației de Istorie Comparativă a Instituțiilor și Dreptului, Valeriu Șotropa, istoric al dreptului și el, scria că “înscrierea sa [a lui Alexandru Herlea] și a altor istorici ai dreptului (E. Cernea, V. Gionea, V. Șotropa, T. Voinea ș. a.), începând din 1972, ca membri în Asociația oamenilor de știință din România (sub patronajul căreia s-a organizat și congresul de la Constanța-Mamaia din 1974) și participarea la activitatea acestora în cadrul unei secții, dedicată istoriei dreptului, le-a dat, lui Herlea și colegilor săi, ideea desprinderii acelei secții și a constituirii într-o organizație separată, consacrată exclusiv progresului acestei științe și a disciplinelor ei auxiliare”³⁸.

Sediul Asociației s-a aflat mai întâi, după cum este trecut pe contrapagina copertei din față a revistei, pe strada Dumbrava Roșie nr.18, nu prea departe de Ambasada Austriei, mutându-se ulterior pe strada Brezoianu nr. 29 A, et. 3, ap. 21³⁹, iar apoi în sediul Asociației Juriștilor de pe Bulevardul Magheru, colț cu strada Jules Michelet, în blocul interbelic în stil “internațional”, proiectat de arhitectul Duiliu Marcu.

Încă de la înființarea ei, Asociația română a fost membră a *Association Internationale d'Histoire du Droit et des Institutions* de la Bruxelles, avându-l ca președinte pe Jean Gaudemet, conducător și al Societății Jean Bodin din capitala Belgiei⁴⁰. Acest fapt este de altfel menționat pe contrapagina copertei revistei Asociației române, încă de la primele numere apărute. Relația cu aceste instituții de la Bruxelles – și pe atunci, firește, capitala Uniunii Europene – plecând dintr-o țară-satelită a Uniunii Sovietice și având un regim ce urma să se închidă din ce în ce mai mult, ar merita să fie aprofundată, pentru a o înțelege la justele ei dimensiuni și semnificații. Nu dispun însă deocamdată de suficient material documentar în această direcție. Pentru membrii Asociației române a fost cu siguranță, în bună măsură, o inhalare de oxigen, venit dintr-o lume în admirația căreia intelectualii români fuseseră crescuți în mod tradițional.

Ședințele de comunicări ale Asociației au fost numeroase și sunt din fericire consemnate în anuarul ei. În cadrul lor, Tudor Voinea a prezentat multe comunicări și a prezidat multe ședințe în care au conferențiat colegi de Asociație. Cât a fost de

³⁷ Opera lui Alexandru Herlea este înmănunchiată în cele trei volume de *Studii de istorie a dreptului*, dintre care primul este citat în nota anterioară. Celelalte două sunt: II: *Dreptul de proprietate* (ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Șotropa), Cluj-Napoca, 1985; III: *Drept civil. Învățămint juridic. Figuri de juriști. Traduceri* (ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Șotropa și Liviu Marcu, postfața de Liviu Marcu), Cluj-Napoca, 1997. Vezi, de asemenea, recenzia lui Tudor Voinea la Alex. Herlea, Val. Șotropa, Ioan Floca, *Approbatæ Constitutiones, Studiu și traducere*, Sibiu, 1978, “Recherches”, 3 (1979), p. 199-200. Tudor Voinea, *Un historien de droit pénale en Transylvanie*, “Recherches”, 5 (1980), p. 200-204.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Noua adresă este menționată pe contrapagina copertei revistei “Recherches”, 11-12 (1986-1987).

⁴⁰ Despre această asociație, fondată în anul 1935, vezi Tudor Voinea, *La Société Jean Bodin (Bruxelles)*, “Recherches”, 1 (1977), p. 94-95.

influențată această instituție de regimul politic și de propaganda acestuia? Privind subiectele abordate, se poate aprecia că influența ideologiei oficiale a existat de-a lungul întregii ei perioade de existență, ceea ce era absolut explicabil în condițiile unui regim totalitar ce controla toate aspectele vieții societății, cu atât mai mult pe cele instituționalizate. Și totuși, după cum o spuneam și mai sus, Asociația a fost o oază de vechi București și de lume românească de dinaintea comunismului, necontaminată sau puțin contaminată de spiritul dictaturii în care românii fuseseră obligați să trăiască. Oamenii erau acolo alții decât cei din tribunele oficiale, decât cei din majoritatea instituțiilor statului care dețineau puterea, sub diferitele ei înfățișări. Acolo, fără îndoială, sub atenta supraveghere a poliției secrete și poate chiar sub influența ei – omniprezentă, de altfel, în lumea românească –, erau tolerați însă mulți membri ai vechii societăți românești, juriști și istorici ce supraviețuiseră închisorilor comuniste. Îmi amintesc, de pildă, a-l fi auzit acolo vorbind pe profesorul universitar Victor Jinga – fost subsecretar de stat al Economiei Naționale în guvernul condus de Miron Cristea (1 februarie 1939-6 martie 1939)⁴¹, în cel al lui Armand Călinescu (7 martie 1939-20 septembrie 1939)⁴², apoi în cel condus de generalul Gheorghe Argeșanu (21-27 septembrie 1939)⁴³ și în cel al lui Constantin Argetoianu (28 septembrie 1939-23 noiembrie 1939)⁴⁴ – personalitate distinsă, după cum erau mulți dintre cei care frecventau ședințele Asociației și care cu trecerea anilor s-au împuținat.

Acest mediu intelectual a fost ideal pentru Tudor Voinea, care, ieșit la pensie, și-a investit buna dispoziție și energia, cu adevărat inepuizabile, în Asociație și în revista ei. Ca reprezentant al Asociației, a participat la trei congrese ale Asociației Internaționale de Istoria Dreptului și a Instituțiilor care s-au ținut la Pécs, la Cracovia și în Berlinul de Est⁴⁵.

La 26 ianuarie 1982, el prezenta o comunicare în cadrul Asociației din București, împreună cu Barbu Berceanu și Irina Rădulescu-Valasoglu – fiica juristului Andrei Rădulescu –, intitulată *Preliminariile unirii Principatelor Române și realizarea ei*⁴⁶. La 30 martie 1982, Tudor Voinea prezida ședința Asociației în cadrul căreia Victoria Popovici a susținut comunicarea *George Fotino, opera sa juridică și istorică*⁴⁷. În cadrul sesiunii științifice cu tema *Dezvoltarea dreptului românesc în timpul primei jumătăți a secolului XIX*, a prezidat ședința finală, din 16 decembrie 1983⁴⁸.

Prezidarea ședințelor nu constituia firește doar o prezență onorifică, ci presupunea dirijarea discuțiilor și participarea la ele, ceea ce pentru personajul nostru era cu siguranță o îndatorire foarte plăcută. La 24 ianuarie 1984, Tudor Voinea

⁴¹ Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*, "Revista Arhivelor", 47 (1970), p. 429-476 (458).

⁴² *Ibidem*, p. 31/459.

⁴³ *Ibidem*, p. 32/460.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ "Recherches", 10 (1985), p. 159.

⁴⁶ Vezi "Recherches", 7-8 (1982-1983), p. 116.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Vezi "Recherches", 9 (martie 1984), p. 154.

prezida o ședință a Asociației în care a fost susținută comunicarea lui Vasile Netea, Irina Rădulescu-Valasoglu și Petre Strihan, *Unirea Principatelor Române și Alexandru Ioan Cuza*⁴⁹. Văzute din perspectiva zilei de astăzi, aceste comunicări dedicate Unirii din 1859 ar putea părea festive și doar circumstanțiale. Plasate în contextul respectiv, ele erau percepute ca o afirmare a românității, ceea ce firește că întrunea adeziunea și interesul participanților.

Tudor Voinea prezida ședința Asociației din 11 aprilie 1984, în care Mircea Rebreanu, membru al Asociației, a ținut o comunicare intitulată *Obiective și metode în cercetarea istoriografică*⁵⁰. Au urmat: în 31 octombrie 1984, Vasile Netea și Const. C. Theodorescu – *Bicentenarul revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan din 1784-1785*; 28 noiembrie 1984, Tudor Voinea – *Primul mare document de drept penal românesc: Codul din 1865*⁵¹ (ședință prezidată de Vasile Gionea); 5 decembrie 1984, Mircea Rebreanu, Aurelian Condurache, Corneliu Albu – *Marea Unire de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*; 26 iunie 1985, Aurelian Condurache – *Doctorul Carol Davila în istoria medicinei românești*⁵²; 17 septembrie 1985, Tudor Voinea – *Modificările aduse Codului Penal din 1864*, comunicare susținută în cadrul sesiunii științifice a Asociației având tema *Evoluția dreptului și a instituțiilor românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, într-o ședință condusă de Ovid Sachelarie⁵³.

În tomul XI-XII, din 1986-1987, al anuarului Asociației, pe contrapagina celei de titlu este trecut numele personajului nostru, cu două funcții: secretar executiv al Asociației și membru al comisiei de instituții și drept contemporan, alături de Vasile Gionea și Oct. Popescu.

La 28 martie 1986 a avut loc o ședință a Asociației, prezidată de Tudor Voinea, în care Corneliu Albu a vorbit despre *Cultura în lupta poporului român*. Peste puțin timp, în 14 mai 1986, Irina Rădulescu-Valasoglu comunica, într-o ședință a Asociației, prezidată tot de Tudor Voinea, despre *Instituția presei între 1857- 1859*. Alte două ședințe de comunicări prezidate de personajul nostru au avut loc la 13 iunie 1986 – Al. Ioachimescu, *Const. Stere ca jurist* – și în 25 iunie același an – Mircea Goruneanu și Barbu Berceanu, *Mircea Djuvara ca filozof al dreptului și jurist*⁵⁴. Evident că nu toate ședințele de comunicări ale Asociației au fost prezidate de către Tudor Voinea, multe dintre ele avându-l la conducere pe Vasile Gionea, conducătorul Asociației, precum și pe alți membri ai acesteia.

În octombrie 1986, Asociația a organizat o sesiune științifică cu tema *Portrete de juriști români din secolul al XIX-lea*, în cadrul căreia alocuțiunea de deschidere a fost prezentată de Tudor Voinea, care a rostit în aceeași zi și o comunicare despre Vasile Boerescu⁵⁵. Deși despre acest personaj se mai scrisese înainte, comunicarea – devenită un adevărat studiu – este foarte consistentă,

⁴⁹ Vezi "Recherches", 9 (martie 1984).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 153.

⁵¹ Această comunicare a apărut cu titlul *Le grand code pénal roumain de 1865*, "Recherches", 10 (1985), p. 105-118.

⁵² *Ibidem*, p. 184-185.

⁵³ *Ibidem*, p. 186.

⁵⁴ Toate aceste ședințe de comunicări sunt menționate în *ibidem*, p.108.

⁵⁵ Comunicarea avea să fie publicată în "Recherches", 13 (1988), p. 131-144.

analizând multe laturi ale activității acestei personalități care a jucat un rol deosebit în cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Tudor Voinea a prezidat, de asemenea, două alte ședințe: de miercuri, 29 și de joi, 30 octombrie, zi în care a pronunțat și alocuțiunea de închidere a sesiunii⁵⁶.

Alte ședințe de comunicări prezidate de Tudor Voinea au fost următoarele: în 24 iulie 1986, Dan A. Lăzărescu și Corneliu Albu au vorbit despre *Erasm din Rotterdam și Nicolaus Olahus*; 15 octombrie 1986, Mircea Goruneanu – *Mesajul lui Erasm din Rotterdam*; 13 noiembrie 1986, Ilie Marinescu – *Economistul Victor Slăvescu*; 28 aprilie 1987, George-Felix Tașcă – *Un proces în Moldova care a durat 150 ani*; 2 iulie 1987, Dan A. Lăzărescu – *Reîntoarcerea la domnitorii de origine română, în 1822*⁵⁷; 15 septembrie 1987, Vasile Gionea – *Relațiile dintre forma de guvernământ și ordinea juridică în România (1859-1944)*; 29 martie 1988, Liviu P. Marcu – *Legiuirea lui Ștefan Dușan în Țările Române*⁵⁸; 11 octombrie 1988, Vasile Gionea – *Cauzele disoluției colectivităților satești*; 1 noiembrie 1988, Alexandru Curiaș – *Concepții filozofice și sinteză juridică în opera lui Hugo Grotius*; 12 aprilie 1989, Liviu P. Marcu – *Sancțiunile penale în sistemul juridic al slavilor de sud*; 16 mai 1989, Petre David – *Regimul legal al cultelor din ultimele decenii, în țara noastră*; 25 octombrie 1989 (ședință cu trei comunicări), Barbu B. Berceanu – *Revoluția Franceză și repercusiunile sale asupra instituțiilor și a dreptului în Țările Române*, Dan A. Lăzărescu – *Transformările politico-juridice europene și influențele lor asupra sud-estului Europei*, Vasile Gionea – *Influențele Revoluției Franceze asupra ideologiei politice, organizării statului și legislației Țărilor Române*⁵⁹. Nu mult timp după aceste comunicări ce comemorau Revoluția Franceză cu prilejul bicentenarului ei, au urmat chiar evenimentele din Decembrie 1989.

După frământările din iarna 1989-1990, Asociația și-a reluat lucrările: Tudor Voinea a prezidat următoarele ședințe de comunicări: 29 martie 1990, Barbu B. Berceanu – *Regimul constituțional în România de la 30 XII 1947 până la 23 XII 1989*, comunicare ce corespundea perioadei de elaborare a unei noi Constituții; 7 mai 1990, Victor Ioachimescu – *Zamfir Arbore, scriitor, publicist și luptător pentru Marea Unire a românilor*⁶⁰; 18 iunie 1990, la doar câteva zile, așadar, după “mineriada” din iunie 1990, Tudor Voinea – *Testamentul în secolul al XIX-lea, în Țările Române până în 1865 și în România până în 1941*⁶¹, comunicare într-o ședință prezidată de Const. C. Theodorescu; 2 iulie 1990, Ilie Marinescu – *Concilierea în conflictele de muncă*⁶². Subiectele comunicărilor se dovedesc așadar adesea strâns legate de evenimentele contemporane, inclusiv de unele circumstanțe

⁵⁶ Vezi “Recherches”, 11-12 (1986-1987), p. 109.

⁵⁷ Vezi *ibidem*, p. 108-109.

⁵⁸ Vezi “Recherches”, 13 (1988), p. 164.

⁵⁹ Vezi “Recherches”, 15 (1990), p. 176.

⁶⁰ Această comunicare dedicată unui cunoscut basarabean unionist este și ea cu tâlc, ca și multe altele susținute în cadrul ședințelor Asociației.

⁶¹ Această comunicare a văzut lumina tiparului cu titlul *Le testament dans les Principautés Roumaines pendant le XIX-e siècle et dans la Roumanie dans la période 1865-1944*, “Recherches”, 15 (1990), p. 151-166.

⁶² Vezi “Recherches”, 15 (1990), p. 177. Era desigur o aluzie la “mineriada”.

de ordin personal. Comunicarea lui Tudor Voinea despre testament, care pare a fi fost ultimul său articol publicat, poate fi interpretată drept o aluzie chiar la **propriul** său testament, având în vedere vârsta pe care o avea în acel moment. Tudor Voinea avea să mai trăiască încă aproape patru ani, participând și organizând în continuare ședințele Asociației.

La începutul anilor '90, regretatul Tudor Voinea continua să îmi trimită invitații pentru a lua parte – ca spectator – la ședințele de comunicări ce aveau loc în sediul Asociației Juriștilor de pe Bulevardul Magheru. Când deseori mă scuзам că nu voi putea participa la ele, îmi răspundea binevoitor că nu-i nimic, voia doar să știu care le este activitatea.

Este de scos în evidență faptul că subiectele abordate în perioada în care regimul politic devenise foarte dur și izolarea față de exterior din ce în ce mai pronunțată, erau de multe ori foarte îndepărtate de linia oficială. Subiecte precum Erasm, Hugo Grotius, Mircea Djuvara, Victor Slăvescu și multe altele ieșeau din cadrul stabilit de propaganda și cenzura oficială care proslăveau din ce în ce mai mult pe un singur om și pe consoarta lui. A fost o libertate “cu voie de la poliție”? Cu certitudine că da. Asupra scopului pentru care a fost donată această “porție” de libertate, poate fi discutat și lucrurile nu mi se par foarte lămurite. Să se dea satisfacție unor intelectuali în vârstă, proveniți din regimul de dinaintea războiului care rămăseseră în țară, unii dintre ei colaborând mai mult sau mai puțin cu regimul, în diferite feluri? Să se arate străinătății că mai există totuși o oarecare libertate de gândire și de exprimare și să se dea satisfacție unor sugestii și influențe externe, venite de la Bruxelles și mai departe, din alte direcții? Să nu se rupă totuși firul continuității cu trecutul cercetărilor de istoria vechilor instituții și a dreptului românesc, în condițiile în care colectivul de la Institutul “Iorga” își încetase de fapt activitatea, prin ieșirea la pensie treptată a membrilor săi și lipsa întineririi colectivului? Foarte probabil că toate aceste cauze au concurat la perpetuarea, de-a lungul atâtor ani și în împrejurări politice mai degrabă ostile, atât a Asociației cât și a revistei ei.

Cu prilejul aniversării unei vârste frumoase, colegii din Asociație i-au consacrat lui Tudor Voinea un grupaj de texte, pe un ton foarte elogios: *Tudor Voinea à l'occasion de l'accomplissement de sa quatre-vingtième année*⁶³. Din cuvintele elogioase la adresa sa, aleg pe cele rostite de către Irina Rădulescu-Valasoglu, al cărei tată fusese ultimul președinte al Academiei Române de dinaintea instaurării regimului comunist: “Tudor Voinea, om de acțiune mai presus de toate, entuziast și idealist totodată, a înțeles să-și consacre întreaga activitate semenilor săi. Luându-și licența la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, în domeniul limbilor latină și română, părea să se orienteze către studiile didactice și către cercetarea lingvistică. Apoi licența obținută la Facultatea de Drept din București, precum și pregătirea doctoratului în științe politice și economice, păreau

⁶³ Publicat în “Recherches”, 10 (1985): cuvinte de omagiu ale lui Vasile Gionea (p. 153-159), Iorgu Ivan (p. 160-162), Dan A. Lăzărescu (p. 162-163), Irina Rădulescu-Valasoglu (p. 164-165) și Constantin C. Theodorescu (p. 165-167).

să-l destineze orizontului atât de vast al științelor sociale”⁶⁴. Caracterizarea umană pe care i-o face Irina Rădulescu-Valasoglu merită a fi citată: “Întotdeauna prietenos, întotdeauna amabil, știind să găsească cuvântul potrivit și călduros, risipindu-și sprijinul și sfaturile, colegul nostru Tudor Voinea cunoaște arta subtilă de a se apropia, cu modestie și cu franchețe, de toți semenii săi. Exigent și plin de blândețe, corect dar știind întotdeauna să ierte, neadmițând niciodată compromisuri cu adevărul și cu morala, a înțeles să-și urmeze linia existenței precum și-a formulat-o din copilărie”⁶⁵.

Trebuie făcută distincția dintre această societate și Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale, mai cunoscută sub numele format din inițialele sale: ADIRI. Datorită denumirii apropiate, confuzia este firește posibilă, mai ales că existau și asemănări de substanță între ele. ADIRI a avut și are relații privilegiate cu Ministerul de Externe, fiind mai oficială decât cealaltă asociație, în care ancorarea în ceea ce este de obicei numită “societatea civilă”, precum și referința la trecutul precomunist erau mai pronunțate. ADIRI și-a jucat rolul în menținerea unor preocupări istoriografice mai depărtate de linia oficială, dar descrierea activității sale nu face obiectul rândurilor de față.

Opera lui Tudor Voinea este redusă ca dimensiuni, dar valoroasă, rezistând timpului. Publicațiile sale – referitoare mai ales la istoria dreptului penal românesc – sunt dense ca idei și informație, dar autorul nu face paradă de erudiție, ceea ce mi se pare o calitate relativ rar întâlnită. Discursul științific este structurat logic și riguros, referindu-se în permanență la izvoare, extrăgând din diferitele legiuri medievale și moderne material pentru ilustrarea problemelor urmărite. Subiectele abordate sunt variate și se schițează elemente ale unei istorii a dreptului românesc, de la *Approbatæ Constitutiones*⁶⁶ și până la sistemul succesoral din România modernă⁶⁷. Preocupările sale sunt, firește, înrudite cu cele ale celorlalți membri din colectivul de istoria dreptului românesc, mai ales cu cele ale lui Ovid Sachelarie și Petre Strihan. Poate că asemănător volumelor de studii ale lui Alexandru Herlea⁶⁸ ar putea fi alcătuit și un volum restitativ pentru Tudor Voinea.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 164 (traducerea mea).

⁶⁵ *Ibidem* (traducerea mea). De asemenea, o altă frumoasă caracterizare a omului, *ibidem*, p. 157-158.

⁶⁶ Tudor Voinea, recenzie la Alex. Herlea, Val. Șotropa, Ioan Floca, *Approbatæ Constitutiones. Etude et traduction*, Sibiu, 1978, în “Recherches”, 3 (1979), p. 199-200.

⁶⁷ Idem, *Le testament dans les Principautés Roumaines pendant le XIX-e siècle et dans la Roumanie dans la période 1865-1944*, “Recherches”, 15 (1990), p. 151-166. Am fost de față la înmormântarea lui Tudor Voinea, în aprilie 1994, la cimitirul Bălăneanu (Iancu Nou), de pe Șoseaua Mihai Bravu, aflat nu departe de locuința sa, aflată în cartierul Vatra Luminoasă, pe strada Lt. Radu Robescu nr. 6.

⁶⁸ Istoric al dreptului pe care l-a omagiat în articolul *Un historien de droit pénale en Transylvanie*, “Recherches”, 5 (1980), p. 200-204.

Listă de publicații ale lui Tudor Voinea

- Le contenu social de la justice pénale en Valachie aux XIVe-XVIIIe*, “Revue Roumaine d’Histoire”, 9 (1970), 6, p. 953-962
recenzie la Jean Imbert: *La peine de mort*, Paris, Armand Colin, 1967, în “Revista de Istorie”, 1970, 2, p. 419-421
- Surghiulul*, “Studii și Materiale de Istorie Medie”, 7 (1974), p. 251-258
- La peine de la mutilation dans les Principautés danubiennes*, într-un volum colectiv apărut la Varșovia, în 1976, care reunește comunicările prezentate la Congresul Asociației Internaționale de Istoria Dreptului și a Instituțiilor de la Cracovia din 1972⁶⁹
- La Société Jean Bodin (Bruxelles)*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 1 (1977), p. 94-95
- Sur le droit et les institutions de la Chine moderne* (recenzie), “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 1 (1977), p. 171-176
- Emil Cernea: *Istoria statului și dreptului român*, I, [București], Tipografia Universității București, 1976, în “Revista de Istorie”, 1977, 6, p. 1196-1197
recenzie la D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1976, în “Revista de Istorie”, 1978, 7, p. 1304-1305;
recenzie la Alex. Herlea, Val. Șotropa, Ioan Floca, *Approbatæ Constitutiones, Etude et traduction*, Sibiu, Ed. Mitropolia Ardealului, 1978, în “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 3 (1979), p. 199-200
- Contributions au problème de la continuité et l’unité juridique du peuple roumain dans l’ancien droit roumain*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 4 (1980), p. 89-98
- Un historien de droit pénale en Transylvanie*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 5 (1980), p. 200-204
- Le grand code pénal roumain de 1865*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 10 (1985), p. 105-118
recenzie la Alex. Herlea, *Studii de istoria dreptului. Organizarea de stat*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, în “Revista de Istorie”, 1985, 12, p. 1240-1242
- Les modifications apportées au Code pénal roumain de 1864 jusqu’à la fin du XIXe siècle*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 11-12 (1986-1987), p. 77-82
- Vasile Boerescu (1830-1883), “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 13 (1988), p. 131-144
- (împreună cu Alexandru Constantinescu, Florin Constantiniu, Valentin Al. Georgescu, Dan Amedeu Lăzărescu, Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, Petre Strihan, Valeriu Șotropa), *Instituții feudale din Țările Române. Mic dicționar* (coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, cuvânt înainte: O. Sachelarie; Introducere: Valentin Al. Georgescu), București, Editura Academiei, 1988: lui Tudor Voinea i se datorează următoarele articole: “amenințare” (p. 14), “arestare” (p. 20), “arhidiacon” (p. 20), “arhieru” (p. 20), “arhimandrit” (p. 21),

⁶⁹ Nu am putut identifica acest volum, ceea ce explică această formulare mai puțin riguroasă din punct de vedere bibliografic.

“avort” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 32), “azil” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 32-33), “bănișor” (p. 39), “bătaie” (coautori: Petre Strihan, Valeriu Șotropa, Nicolae Stoicescu) (p. 39-40), “boieresc” (p. 54), “butuc” (coautor: Petre Strihan) (p. 62), “canon” (p. 66-67), “casa cișmelelor” (p. 75), “catargă” (p. 78), “caterisire” (p. 78), “călugăr” (p. 81-82), “cercetare penală” (p. 91), “cinovnic” (p. 100), “ciocănaș” (p. 100), “cler” (p. 106-107), “comisar” (p. 112), “comisia episcopicească” (p. 112), “complicitate” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 116-117), “contumacie” (p. 124-125), “dicasterie” (p. 156), “dieceză” (p. 157), “eclesiarh” (p. 182), “eforie” (p. 182-183), “eparhie” (p. 185), “episcop, episcopie” (coautori: Dan A. Lăzărescu, Nicolae Stoicescu) (p. 185-186), “epitropie” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 186-187), “eretic” (p. 187-188), “fățarie” (p. 193), “grosărit” (p. 211), “haiduc” (p. 213), “hirotonire” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 219-220), “iconom” (p. 228), “ierodiacon” (p. 229), “infracțiune” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 232-233), “ispravnic” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 237-239), “isprăvnicel” (p. 239), “împăcare” (p. 241), “închisoare” (coautori: Petre Strihan, Valeriu Șotropa) (p. 243-245), “înfierare” (coautor: Petre Strihan) (p. 245), “înfrățire” (p. 246-247), “îșelăciune” (p. 249-250), “jitărit” (p. 255-256), “jupan” (p. 260), “legitimă apărare” (p. 274), “lotru” (p. 279), “mănăstire” (p. 287-289), “medelnicer” (p. 291-291), “mită” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 296), “moarte (pedeapsa cu ~a)” (coautori: Petre Strihan, Nicolae Stoicescu) (p. 299-300), “mofluz” (p. 301), “mornire” (p. 301), “mumbașir” (p. 313), “ocol” (coautori: Dan A. Lăzărescu, Nicolae Stoicescu) (p. 337-338), “onoare (infracțiuni în contra ~i)” (p. 342-343), “oraș” (p. 343-345), “orfanotrofie” (p. 346), “otrăvire” (p. 347-348), “pagubă” (p. 349), “pandur” (p. 350-351), “pedeapsă” (coautori: Petre Strihan, Valeriu Șotropa, Nicolae Stoicescu) (p. 355-358), “pârgar” (p. 363), “plai” (p. 363), “plasă” (p. 363), “pojarnic” (p. 367), “popă” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 368-369), “portar” (p. 369-370), “poteră” (coautor: Dan A. Lăzărescu) (p. 374), “prinsoare” (p. 383), “proegumen” (p. 387), “proestos” (coautor: Alexandru Constantinescu) (p. 387), “protopop” (p. 392-393), “protopresbiter” (p. 393), “proxenetism” (p. 394), “pruncucidere” (p. 394), “punere de foc” (p. 394-395), “rănire” (p. 400), “răspopire” (p. 401-402), “recidivă” (p. 404), “samă” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 418-419), “sat” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 419-420), “scaun” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 422), “sfățuire” (p. 440-441), “silă” (p. 441-442), “silnicie” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 442), “slugă” (p. 445), “sluger” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 445-446), “slujbă” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 446), “slujitor” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 446-447), “sobor” (p. 447-448), “sodomie” (p. 448), “stolnic” (p. 456), “strajă” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 456-457), “străin” (coautori: Dan A. Lăzărescu, Nicolae Stoicescu) (p. 457-458), “sudeț” (p. 460), “sugrumare” (p. 460), “surghiun” (p. 461-462), “șătrar” (p. 463), “șoltuz” (p. 464-465), “tăinuire” (coautor: Valeriu Șotropa) (p. 467-468), “tentativă” (p. 468), “tortură” (Petre Strihan, Valeriu Șotropa) (p. 470-471), “ucigaș de sineși (sinucigaș)” (p. 483), “vartă” (p. 492), “vătăf” (coautor: Nicolae Stoicescu), “vătășel” (p. 496-497), “violare de domiciliu” (p. 502), “voinic” (coautor: Nicolae Stoicescu) (p. 510), “voit” (p. 510), “zapciu” (p. 518).

- Aspects sociaux des lois pénales dans les pays roumains pendant la première moitié du XIX-e siècle*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 14 (1989), p. 153-166
- Une institution roumaine de haut prestige scientifique et culturel: l’Institut d’Histoire «Nicolae Iorga»*, “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 14 (1989), p. 203-209
- Le testament dans les Principautés Roumaines pendant le XIX-e siècles et dans la Roumanie dans la période 1865-1944*, în “Recherches sur l’histoire des institutions et du droit”, 15 (1990), p. 151-166
- Pedeapsa capitală în Țara Românească (sec. XIV-XVIII)*, manuscris la Institutul de Istorie “N. Iorga”
- Organele administrative ale orașului București între 1831 și 1972*, comunicare susținută la Congresul Asociației Internaționale de Istoria Dreptului și a Instituțiilor de la Pécs⁷⁰

Tudor Voinea – une exquise de biographie

Résumé

L’article retrace la biographie de Tudor Voinea (1904-1994), historien du droit roumain et chercheur, entre 1966-1974, à l’Institut d’Histoire “N. Iorga”. Dans l’entre-deux-guerres et après la Seconde Guerre Mondiale Voinea a été directeur dans le Ministère de l’Agriculture et des Domaines, ainsi que dans le Ministère de l’Education Nationale. C’est seulement après l’âge de 62 ans qu’il s’est dédié à la rédaction de ses études, concernant notamment l’histoire du droit pénal roumain. Bien que peu nombreuses, mais logiquement structurées et rigoureusement documentées, elles témoignent de la passion de leur auteur pour son domaine scientifique.

En tant que retraité il a continué ses préoccupations scientifiques dans les cadres de l’Association d’Histoire Comparée des Institutions et du Droit, au sein de laquelle il a soutenu des communications, publiées ensuite dans l’annuaire de cette organisation.

⁷⁰ Din păcate, nu pot preciza dacă acest text a văzut lumina tiparului. De asemenea, este posibil ca lista prezentă să nu conțină chiar toate publicațiile lui Tudor Voinea.

John Petty – un călător englez prin Transilvania și Țara Românească (1784)

Costin Feneșan

Dacă până în secolul al XVIII-lea călătoriile întreprinse de străini prin Țările Române au avut cu precădere rosturi de ordin practic (politico-diplomatic, militar, diplomatic, religios), odată cu Veacul Luminilor devin tot mai numeroase călătoriile prin excelență de agrement. Și tot acum poate fi sesizată – fără îndoială, ca urmare a evoluției gustului pentru lectură – o diversificare a scrierilor datorate călătorilor străini. Asistăm, pe de o parte, la o proliferare, în sensul cel mai bun al cuvântului, a scrierilor cu caracter științific rezultate în urma vizitării Țărilor Române, prin care autorii, de multe ori enciclopediști de faimă europeană, se adresează lumii savante și deopotrivă celei politice. Pe de altă parte, câștigă tot mai mult teren relatările/memoriile de călătorie ale unor autori care încearcă să satisfacă – pe măsura pregătirii și a aptitudinilor lor intelectuale – cerințele unei pătri tot mai numeroase pentru o lectură instructivă, dar în același timp facilă, cu privire la o lume socotită pe atunci neobișnuită, dacă nu chiar exotică. Firește, relatările nu sunt egale nici în ceea ce privește informațiile referitoare la lumea Țărilor Române, nici prin atitudinea autorilor, prin capacitatea lor de a recepta și analiza realități, pentru cei mai mulți dintre ei surprinzătoare. Judecate însă cu discernământ, în conexiunea lor și deopotrivă comparate cu alte izvoare de epocă, aceste relatări/memorii ale călătorilor străini din secolul al XVIII-lea ne oferă o imagine cu lumini și umbre a modului în care “ceilalți” au înregistrat lumea Țărilor Române.

Dintre călătorii străini care au vizitat Țările Române în secolul al XVIII-lea, englezul John Petty nu este o prezență necunoscută¹, numai că descoperirea unor noi izvoare de arhivă ne îndeamnă să îl aducem iarăși la lumină. Spre deosebire de alți conaționali ai săi care au vizitat Țările Române în cursul secolului al XVIII-lea², bunăoară binecunoscuta Lady Elizabeth Craven, cavalerul Petty este socotit pe bună dreptate – cel puțin, deocamdată – drept un personaj care, “după scrierile sale, pare să fi fost de o mediocritate evidentă”³, chiar dacă făcea parte dintr-o familie care dăduse

¹ Corespondența lui John Petty cu baronul Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei, referitoare la călătoria în Transilvania și Țara Românească a fost publicată de H. Herbert, *Briefe an den Freiherrn Samuel von Brukenthal*, “Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde”, serie nouă, 31 (1903), 3. Excerpte din aceste scrisori au fost publicate în traducere românească, împreună cu o scurtă notiță bio-bibliografică asupra lui Petty, în colecția *Călători străini despre Țările Române* (ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu), X/1, București, 2000, p. 666-672.

² Cu privire la călătorii englezi prin Țările Române în secolul al XVIII-lea, vezi N. Iorga, *A History of Anglo-Romanian Relations*, București, 1931, p. 31-40 și *Călători străini*, X/1, p. 15-17.

³ *Călători străini*, X/1, p. 16.

Angliei personalități de prim ordin⁴. Originea sa socială privilegiată i-a deschis cavalerului John Petty ușa tuturor caselor domnitoare și autorităților din statele europene pe care – urmând “moda” vremii, promovată și de alți aristocrați și burghezi cu dare de mână – își pusese în gând să le viziteze. Interesul acestui aristocrat englez ajuns la vârsta maturității⁵ s-a îndreptat mai cu seamă spre regiunile miniere din monarhia habsburgică (Transilvania, Slovacia, Boemia) și din Saxonia. Nu știm dacă stabilirea acestor obiective ale vizitelor lui Petty va fi fost cumva legată de dorința vărului său primar, Sir William, și a Cabinetului britanic de a afla direct informații cu privire la mineritul și metalurgia din Imperiul habsburgic sau dacă simpla curiozitate a fost cea care l-a îndemnat pe cavalerul englez să cerceteze cu precădere regiunile montanistice. În orice caz, în acele zone John Petty a zăbovit cel mai mult timp, acolo a realizat relevee și a făcut desene ale unor exploatare miniere și tot acolo s-a străduit să își procure eșantioane de diferite minereuri. Să fi fost doar simpla dorință a unui călător de a-și satisface curiozitatea, de a imita, după puțință, felul de a proceda al unor specialiști reputați, veniți să se documenteze într-una din zonele montanistice de cea mai mare însemnătate din Europa centrală? Să fi fost oare vorba despre o acțiune de “spionaj industrial” *avant la lettre*? Pentru moment, este cu neputință de a da un răspuns, mai ales până când nu vor fi cercetate arhivele engleze și găsite, eventual, jurnalul de călătorie ținut cu mare probabilitate de cavalerul Petty. Faptul că, în corespondența sa cu guvernatorul ardelean Samuel von Brukenthal și în relațiile cu alți funcționari transilvăneni de rang înalt, John Petty se comportă ca un adevărat gentleman, lăsându-se angrenat în jocul frivolităților mondene agrementat de o curtoazie desăvârșită, sugerând astfel mai mult un simplu om de lume, poate să fi fost la fel de bine o acoperire gândită cu premeditare pentru a camufla alte preocupări. Dar, așa cum am afirmat-o, răspunsul ne poate veni doar din arhivele engleze.

Din informațiile care ne stau la dispoziție, am reușit să reconstituim itinerariul urmat de cavalerul Petty în călătoria pe care a efectuat-o în a doua jumătate a anului 1784 prin Transilvania și Țara Românească. Aflat la Viena la începutul lunii mai 1784, călătorul englez a obținut – la intervenția lui Sir Robert Murray-Keith, ministrul plenipotențiar britanic de acolo⁶ și din ordinal cancelarului imperial prințul Wenzel Anton von Kaunitz-Rittberg – aprobarea Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit de a vizita minele și topitoriile din Transilvania și

⁴ Un strămoș al său, Sir William Petty (1623-1687), a fost un reputat statistician și economist, un eminent teoretician al mercantilismului. Vărul său primar, Sir William Petty (1737-1805), conte Shelbourne, a fost un proeminent om politic liberal și, în același timp, protector al savaților și artiștilor. Aflat în fruntea opoziției politice între 1778 și 1782, Sir William a deținut apoi, până în decembrie 1783, funcția de prim-ministru al Marii Britanii, la care a renunțat, devenind în 1784 marchiz de Landsdowne și conte de Wycomb. Aflat în opoziție (1784), el a fost oprit de William Pitt jr. să accepte propunerea de a face parte dintr-un nou Cabinet britanic, vezi H. Herbert, *op. cit.*, p. 1021 și *Călători străini*, XI/1, p. 666.

⁵ În momentul vizitării Transilvaniei și a Țării Românești, cavalerul John Petty – despre a cărui biografie nu știm mai nimic – pare să fi avut în jur de 40 de ani, ținând seama că vărul său primar Sir William era născut în 1737, iar în călătorie era însoțit de fiica sa adolescentă.

⁶ Sir Robert Murray-Keith a fost reprezentantul diplomatic al Marii Britanii la Viena de la 1772 la 1792.

Ungaria. Cu acest prilej, Tezaurariatul Minier al Transilvaniei i s-a atras atenția ca, asigurându-i oaspetelui englez accesul la minele și topitoriile ardelene, să vegheze asupra acestuia “cu măsurile necesare de precauție, așa cum sunt în vigoare”⁷. În fapt, aceasta însemna aplicarea unor măsuri luate încă mai demult de Camera Aulică pentru Monetării și Minerit pentru a proteja din punct de vedere informațional minele și topitoriile din monarhia habsburgică⁸. Cât privește mineritul și topitoriile din Transilvania, se cuvine relevat faptul că, din punct de vedere valoric, aportul acestora la totalul veniturilor realizate de Imperiul habsburgic în acest domeniu economic de cea mai mare însemnătate a reprezentat cam 10-15%⁹.

Dând curs procedurilor aflate în vigoare, Tezaurariatul Minier al Transilvaniei a dispus cele necesare Oficiului Minier Superior Zlatna, Oficiului Monetar Alba Iulia și Administrației domeniului Hunedoara pentru a pregăti vizita cavalerului englez. Acesta ajunsese la Sibiu, capitala Marelui Principat al Transilvaniei, în ultimele zile ale lunii iunie 1784¹⁰. Oficiului Minier Superior i s-a recomandat să îi arate lui John Petty la Zlatna topitoria de aur și argint, laboratorul de probe metalurgice și procesul de preluare a aurului de la concesionarii minieri și

⁷ Vezi *infra*, doc. 1.

⁸ La 20 martie 1772, printr-un decret al Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit, funcționarilor imperiali li s-a interzis să tipărească fără o aprobare prealabilă informații referitoare la procedee tehnice, la instalații, la producția minieră și metalurgică, cf. F. A. Schmidt, *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstentums Siebenbürgen* (secțiunea a II-a a colecției *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie*), XIII, Viena, 1836, doc. 861, p. 348. Decretul din 4 aprilie 1772 al Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit a interzis funcționarilor minieri să construiască pe seama persoanelor particulare și a străinilor orice model de mașinărie sau instalație folosite în minerit, cf. *Ibidem*, XIII, doc. 864, p. 352. În mod deosebit se remarcă însă decretul din 28 ianuarie 1780 al Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit cu privire la regimul de vizitare a minelor și topitoriilor de către străini. Potrivit acestui act normativ, eliberarea unui permis de vizitare se făcea abia după ce solicitantul obținuse aprobarea Cămarilor Aulice Secrete și de Stat. Chiar și în aceste condiții, regimul de vizitare era foarte strict: într-un centru minier, străinii nu aveau dreptul să rămână mai mult de 3-4 zile, fiind însoțiți în permanență de un funcționar imperial de încredere. Pe timpul șederii în centrele miniere, vizitatorii străini urma să fie supravegheați pe ascuns, ca “să nu poată întreține relații deosebite, să ducă discuții lungi sau să aibă întâlniri secrete cu funcționarii cezaro-regești, cu cei ai asociațiilor de concesionari minieri sau cu practicanții minieri”. De asemenea, funcționarilor minieri le era interzis cu desăvârșire să pună la dispoziția vizitatorilor străini calcule, descrieri de procedee tehnice, planuri și modele ori să poarte corespondență în legătură cu acestea, contravenienții urmând să fie concediați și pedepsiți. După plecarea vizitatorului străin, la Viena urma să fie trimis pe cale ierarhică un raport detaliat cu privire la vizită și la destinația spre care se îndrepta oaspetele, cf. *Ibidem*, XIV, Viena, 1836, doc. 999, p. 323-324; vezi și *Ibidem*, XV, Viena, 1836, doc. 1018, p. 16-17. Așa cum se va vedea, și în cazul cavalerului Petty dispozițiile acestor decrete ale Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit au fost duse la îndeplinire cu multă scrupulozitate.

⁹ Într-un răstimp de 10 ani (1772-1781), ponderea valorică a producției miniere și metalurgice a Transilvaniei pe ansamblul monarhiei habsburgice a fluctuat între 9,3% (în 1780) și 16,6% (în 1773), media pe întreaga perioadă fiind de 12,8%. Aceste valori au fost calculate după datele brute preluate din F. Eckhart, *A bécsi udhar gazdagsáspolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapesta, 1922, p. 345-346.

¹⁰ Vezi *infra*, doc. 2.

spălătorii de aur, totul urmând a fi făcut “cu precauția necesară, așa cum este prevăzut”. Pentru exploatarea miniere de la Rodna nu s-a dispus luarea niciunor măsuri, anticipându-se – de altfel, corect – că Petty nu va ajunge până acolo¹¹.

Determinante pentru călătoria cavalerului englez prin Transilvania, pentru tratamentul mai mult decât preventor de care s-a bucurat, au fost raporturile sale foarte apropiate cu guvernatorul ardelean Samuel von Brukenthal. Petty îi fusese recomandat acestuia în cuvinte mai mult decât măgulitoare de contele Iosif Teleki de Sic, președintele Tezaurariatului Minier al Transilvaniei: “[...] pe de o parte, sunt cu atât mai convinși din propria-mi experiență că, datorită frumosașelor însușiri și a purtării sale fără de reproș, acest mic grup [n. n. cavalerul Petty, cu soția și fiica sa] aflat în călătorie este vrednic de o bună primire și de considerație, iar pe de altă parte, cu cât sunt mai sigur că Excelenței Voastre îi face plăcere să dobândească recunoștința fiecăruia, dar mai cu seamă pe cea a călătorilor merituosi, făcându-le plăcută șederea acolo [n. n., în Transilvania] prin bunătatea și prevenirea Domniei Voastre.”¹² De altfel, baronul Brukenthal s-a dovedit un amfitrion mai mult decât desăvârșit pentru oaspeții săi englezi, pe care i-a găzduit mai bine de două săptămâni la castelul său din Avrig. Brukenthal a știut să le asigure nu numai cea mai deplină imunitate în Transilvania, dar și să le netezească drumul spre Țara Românească și șederea la București, așa cum doreau oaspeții săi englezi. De aceea, guvernatorul ardelean i-a scris, la 15 iulie 1784, lui Ștefan Raicevich, agentul consular austriac de la București¹³, pentru a i-l recomanda pe cavalerul Petty, care “și-a câștigat aici, împreună cu familia sa, considerația tuturor”¹⁴. Este aproape sigur că tot datorită intervenției lui Brukenthal comandantul militar al Transilvaniei, generalul Preiss, i-a cerut domnului Țării Românești, Mihai Șuțu, la 14 iulie 1784, o escortă de arnăuți care să îl însoțească pe cavalerul Petty pe drumul de la Timișul de Sus, la hotarul Ardealului, până la București¹⁵.

¹¹ Vezi *infra*, doc. 3.

¹² Vezi *infra*, doc. 4. Și Lady Elizabeth Craven a fost primită, în 1786, cu toată prevenirea de către guvernatorul Brukenthal, a cărui colecție de artă, anticități și minerale a admirat-o, cf. *Călători străini*, X/1, p. 727.

¹³ Ștefan Raicevich (născut în 1739 lângă Popovo, în Hertegovina-mort după 1792), urmează studii de medicină în Italia. Din 1775 până în 1782 este secretar pentru limbile italiană și franceză a domnitorului muntean Alexandru Ipsilanti și preceptor al beizadelelor Constantin și Dimitrie Ipsilanti. Din aprilie 1782 și până în februarie 1786, ca secretar aulic, a fost primul agent consular austriac de la București. În 1789, în calitate de consilier aulic, revine în Țara Românească și participă la administrația habsburgică de ocupație până în 1791. Pe temeiul observațiilor sale proprii, a publicat la Napoli, în 1788, lucrarea *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e la Moldavia* (ediție în limba germană la Viena, în 1789, urmată apoi de altele, precum și de traduceri în limba franceză). Despre Raicevich, vezi S. Mărieș, *Activitatea lui Șt. Raicevich, primul consul al Austriei în Țările Române*, “Cercetări Istorice”, 6 (1975), p. 123-139.

¹⁴ Vezi *infra*, doc. 5.

¹⁵ Vezi *infra*, doc. 7. Anunțându-l pe generalul Preiss, la 19 iulie 1784, că îi înmânase domnitorului Mihai Șuțu scrisoarea sa, Raicevich nu își refuză plăcerea de a-l “întepa” pe generalul-comandant, cu care se afla mai mereu în relații încordate: “[...] sper ca, la sosirea sa aici [n. n. la București], domnul Petty să afle cât de mult cântăresc recomandările Excelenței Voastre”.

Pornit la drum de la Avrig la 15 iulie 1784, cavalerul Petty l-a informat periodic pe Brukenenthal despre călătoria sa. Din păcate, din scrisorile călătorului englez trimise de la Brașov, la 18 și 24 iulie¹⁶, nu putem reține decât două aspecte relevante: pe de o parte, insecuritatea extraordinar de mare a ținutului și a căilor de comunicație datorită acțiunilor numeroase și de cea mai mare îndrăzneală ale tâlharilor, pe de altă parte, splendoarea mediului natural înconjurător.

Plecat de la Brașov în jurul datei de 25 iulie, Petty și ai săi au călătorit vreme de aproape o săptămână, “pe o căldură excesivă” și pe “un drum cumplit”, fiind escortați de amăuții trimiși de Mihai Șuțu. La fiecare oprire în orașele însemnate – desigur, Câmpina și Ploiești – oaspeții englezi au fost primiți cu multă ospitalitate de ispravnicii locali și de soțiile acestora, probabil și datorită intervențiilor făcute între timp de agentul consular Raicevich. Și tot acestuia îi va datora familia Petty cazarea la București – cavalerul avea să afirme, cu totul fără de temeii, în scrisoarea adresată lui Brukenenthal, că acolo “nu există deloc [sic!] hanuri” –, unde a ajuns la 31 iulie 1784. Și din nou Raicevich, urmând desigur recomandările guvernatorului Brukenenthal, avea să îi prezinte pe oaspeții englezi la Curtea domnească: pe cavaler, domnitorului Mihai Șuțu; pe doamna și domnișoara Petty, soției domnitorului, Sevastia Callimachi, fiica lui Ioan Callimachi. Nu este exclus ca tot întreprinzătorul agent consular să fi mijlocit și întâlnirea cavalerului Petty cu marele boier și literatul Enăchiță Văcărescu¹⁷, cunoscut de altfel personal al guvernatorului Brukenenthal, căruia îi transmite salutări prin oaspetele englez.

În timpul șederii de două săptămâni la București (până la 14 sau 15 august), cavalerul Petty a fost impresionat mai cu seamă de balul dat cu ocazia nunții unui boier, de ambianța umană cunoscută cu această ocazie: o împletire pentru el puțin înțeleasă a Orientului cu elemente din lumea central-europeană care își croiau tot mai mult loc în societatea românească mai înaltă, un amestec – pentru englezul nostru, pe alocuri hilar – între obiceiuri venite de pe țărmurile Bosforului și cele care pătrundeau dinspre Dunărea vieneză și de mai departe. Să îi dăm însă cuvântul lui Petty: “Aici [n. n., la balul de la 1 august] erau multe doamne îmbrăcate în manieră grecească și românească. Podoabele lor erau foarte bogate și ornate din belșug cu diamante și alte pietre prețioase. *Totul mi se părea a fi efectul unei vrăji. Totul era pentru mine o altă lume* [s. n.]. Fiecare lucru era nou; fiecare lucru mi-a plăcut.”¹⁸ Lipsa de timp l-a împiedicat pe oaspetele englez nu numai să adaste încă la București, dar și să renunțe la o proiectată călătorie la Constantinopol, despre farmecul căruia va fi aflat, poate, de la amfitrionii săi bucureșteni. În aceste condiții, Petty a pornit la mijlocul lunii august spre Turnu Roșu, la hotarul de sud al Transilvaniei, ajungând apoi la Sibiu în jurul datei de 18-19 august, aici bucurându-se din nou de ospitalitatea guvernatorului Brukenenthal. Spre Munții Metaliferi ai Transilvaniei a pornit la 19 sau 20 august, fiind însoțit – așa cum stipula decretul din 28 ianuarie 1780 al Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit – de baronul Philipp

¹⁶ Vezi *infra*, doc. 6 și doc. 8.

¹⁷ Mare spătar (noiembrie-decembrie 1782) în timpul lui Nicolae Caragea (1782-1783), predecesorul lui Mihai Șuțu.

¹⁸ Vezi *infra*, doc. 9.

Sigmund von Seeberg, auditor la Tribunalul Minier de pe lângă Oficiul Minier Superior Zlatna.

Ajunși în regiunea minieră din Munții Apuseni, cavalerul Petty și ai săi au vizitat pe rând topitoria și huta de argint de la Zlatna (23 august), o parte a exploatărilor miniere de suprafață și minele antice de la Roșia Montană (26 august), minele și exploatările de suprafață de la Baia de Arieș (28 august), Oficiul de schimb al aurului de la Abrud (30 august), minele de la Băița (4 septembrie), minele de la Ghelar (6 septembrie), furnalul cu curgere continuă de la Toplița și forjele de la Hunedoara (8 septembrie), exploatările de suprafață de la Certeje (8 septembrie) și minele din antichitate și cele aflate în exploatare la Săcărâmb (9-11 septembrie). Apoi, ca urmare a îmbolnăvirii domnișoarei Petty, oaspeții englezi au revenit la Zlatna (19 septembrie), unde au rămas mai bine de trei săptămâni¹⁹.

Conștiincios față de îndatorirea sa de supraveghetor discret al oaspeților englezi pe timpul vizitei în regiunea minieră, auditorul von Seeberg avea să raporteze următoarele constatări – socotim noi, liniștitoare pentru autorități – Oficiului Minier Superior și Tezaurariatului Minier al Transilvaniei: “Sir Petty [sic!], cu totul neinteresat să reflecteze asupra unor considerente politice sau economice în legătură cu mineritul, abia dacă a avut curiozitatea să se intereseze despre una sau alta dintre exploatările miniere. Excepție a făcut exploatarea de la Săcărâmb, pe care a remarcat-o în mod cu totul deosebit atât datorită așezării cât și a organizării ei. A fost impresionat în schimb mult de metodele de lucru și s-a interesat de mai multe ori despre aspectele teoretice și practice ale tuturor operațiunilor efectuate de topograful minier. A urmărit cu atenție explicațiile în legătură cu acestea. A ridicat și desenat – din trei poziții diferite – planul Săcărâmbului, ba ar fi făcut desene în și mai multe locuri ale căror înfățișare și așezare îi plăcuseră, dacă nu aș fi prevenit, prin stăruința mea, o ședere mai îndelungată, după ce fuseseră vizitate, cu destulă osteneală, toate locurile vrednice de a fi văzute.”²⁰ În fine, datorită anotimpului avansat, precum și în urma restabilirii sănătății fiicei sale, cavalerul Petty nu a dorit să revină la Sibiu, ci, în săptămâna 17-23 octombrie 1784, a pornit spre Baia Mare, cu destinația finală Viena. Acolo aștepta scrisori care îi erau trimise din Anglia de către vărul său primar, Sir William, fostul premier, prin care era chemat, poate, în patrie. Cum avea să își dea seama peste puțin timp cavalerul Petty, destinul îl ferise, poate, de mari necazuri atunci când părăsise Zlatna cu doar vreo două săptămâni înainte de izbucnirea războaielor românești.

Plecat din Zlatna, cavalerul Petty avea totuși o nemulțumire. La 16 octombrie 1784, el i se plângea guvernatorului Brukenthal că nu avusese acolo ocazia să își procure decât foarte puține eșantioane de minereu²¹. Despre același lucru i se va lamenta Petty lui Brukenthal și în scrisoarea trimisă din Viena la 30 ~~noiembrie 1784~~ ^{într-un timp}, englezul se afla la Baia Mare și Cavnic, apoi prin Satu Mare și Tokaj ajunsese în capitala Imperiului. Petty își dorea cu disperare mai multe eșantioane de minereu din Transilvania, mai ales aur nativ de la Săcărâmb,

¹⁹ Vezi *infra*, doc. 10.

²⁰ Vezi *infra*, doc. 11.

²¹ Vezi *infra*, doc. 12.

costul celor care îi fuseseră oferite spre cumpărare fiind mult prea mare. Tot Brukenenthal i-a procurat până la urmă, cu ajutorul consilierului minier Carl von Eder, eșantioanele dorite²².

Dar ceea ce avem convingerea că l-a răscolit profund pe cavalerul Petty au fost veștile de groază ajunse la Viena despre răscoala țărănească din Transilvania, de care scăpase cu multă șansă: “Aici se vorbește de insurecția sau rebeliunea care a avut loc în Transilvania și de faptul că mai multe persoane au fost omorâte. Sper că Dumnezeu cel bun a făcut ca aceste tulburări să nu fi ajuns în apropiere de Domnia Voastră, iar Excelența Voastră să nu se fi aflat deloc în pericol.”²³ Ajuns, în ultima decadă a lunii ianuarie 1785, la Schemnitz (Banská Štiavnica) pentru a vizita minele și topitoriile din Slovacia, cavalerul Petty a continuat să fie sub impresia puternică a celor auzite despre răscoala românească din Transilvania. El îi scria bunăoară lui Brukenenthal: “Istorisirile pe care le-am auzit pretutindeni despre aceste nenorociri m-au impresionat neplăcut și m-au făcut să tremur pentru siguranța prietenilor mei și în mod deosebit a Excelenței Voastre. [...] Mi s-a spus că au fost prinși capii răscoalei. Dacă e adevărat, este cu atât mai bine. Mă tem însă mult că dacă lucrurile nu au fost potolite ca lumea, totul va reizbucni în primăvară, poate cu și mai mare violență.” Petty conștientiza acum și mai bine faptul că părăsise Zlatna la timp, de unde, “ca prin minune (pentru a spune astfel), am scăpat de carnagiul care a început la 1 noiembrie.”²⁴

Petty își va aminti de Transilvania după mai bine de un an și jumătate (22 octombrie 1786), când se va interesa la guvernatorul Brukenenthal de situația din regiune. Nu va uita însă nici de mineritul de acolo, care – după câte se vede – îi făcuse o impresie foarte bună. Vizitând minele din Boemia, el constatase – așa cum îi scrie lui Brukenenthal – că acestea “nu sunt nici atât de bogate, nici atât de bine lucrate ca cele din Ungaria [n. n. adică din Slovacia] și din Transilvania.”²⁵

Așa cum am mai amintit, trebuie să admitem faptul că Petty a ținut un jurnal, care s-ar cuveni găsit, al călătoriilor sale în Europa centrală și central-estică. Acolo am putea desluși cine a fost cu adevărat *globe-trotter*-ul englez, cum a privit cu adevărat mediile umane – unele atât de diferite de cel din care provenea – prin care a trecut, cât de nimerită sau nu este caracterizarea sa făcută doar pe temeiul celor câteva scrisori trimise lui Samuel von Brukenenthal.

²² Vezi *infra*, doc. 14.

²³ Vezi *infra*, doc. 13.

²⁴ Vezi *infra*, doc. 14.

²⁵ Vezi *infra*, doc. 15.

Documente

1. 1784 mai 4, Viena. Contele Stampfer, președintele Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit, către contele Iosif Teleki de Sic, președintele Tezaurariatului Minier al Transilvaniei: îl informează că, la recomandarea Cancelariei Aulice Secrete și de Stat, s-a aprobat vizitarea minelor și topitoriilor din Transilvania și Ungaria de către cavalerul J. Petty; recomandă ca vizitatorului englez să i se înlesnească accesul la mine și topitorii, dar să fie în același timp respectate dispozițiile de confidențialitate.

Hoch- und wohlgebohrner Graf!

Auf Ansuchen des am hiesigen Hofe stehenden englischen bevollmächtigten Herrn Gesandten Chevalier Keith und Anempfehlung der Hof- und Staats-Kanzley ist dem englischen Ritter Mr. Petty die Erlaubnis ertheilet worden, mit seiner Frauen die hungarisch und siebenbürgische Bergwerke beaugenscheinigen zu dürfen.

Ich gebe mir also die Ehre, Euer Excellenz von dieser Bewiligung die nöthige Nachricht zu ertheilen und dieselben zu ersuchen, womit gefällig seyn wolle die Einleitung zu treffen, damit diesem mit seiner Frauen dort eintreffenden Ritter die Einsicht des dortigen Bergbaues der Werker und der Manipulation, jedoch mit der bestehenden nöthigen Vorsicht gestattet werde.

Ich habe dagegen die Ehre mit der ausnehmendsten Hochachtung zu beharren, Euer Excellenz

**ganz gehorsamster Diener,
J. G. Gr. v. Stampfer m. pra.**

Wien, den 4ten May 1784

An den k. k. siebenbürgischen Herrn Thesaurarium Grafen Telecky de Szék Excellenz.

(DJAN Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei, nr. 685/1784, fol. 3; original)

2. 1784 iunie 28, Sibiu. Contele Iosif Teleki de Sic, președintele Tezaurariatului Minier al Transilvaniei, către contele Johann Georg Stampfer, președintele Camerei Aulice pentru Monetării și Minerit: îi anunță sosirea la Sibiu a cavalerului J. Petty și îl informează că a dat instrucțiunile necesare Oficiului Minier Superior Zlatna și Administrației domeniiale Hunedoara în legătură cu primirea oaspetelui englez la mine și topitorii, fiind respectate în același timp obligațiile de confidențialitate.

Ihre Excellenz!

Hochgebohrer Graf und Hof-Cammer-Praesident!

Durch den dieser Tagen allhier eingetroffenen englischen Ritter Mr. Petty habe ich Euer Excellenz schätzbarste Zuschrift vom 4ten vorigen Monaths richtig zu erhalten die Ehre gehabt und gleichwie ich dieser zufolge wegen der dem bemelten englischen Ritter unter den nöthigen Vorsichten zu verstattenden Einsicht der hierländigen Werkern und Manipulationen sowohl an das Ober-Berg- und Münz-Ambt als auch an die Vajda Hunyader Herrschafts-Administration gleich das nöthige erlassen habe, also ohnermangle solches Euer Excellenz zur nachrichtlichen Wissenschaft gehorsamst anzuzeigen, mit ganz besonderer Verehrung beharrend, Euer Excellenz,

Hermannstadt, den 28ten Juni 1784.

(DJAN Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei, nr. 685/1784, fol. 2; concept)

3. 1784 iunie 28, Sibiu. Tezaurariatul Minier al Transilvaniei către Oficiul Minier Superior Zlatna și Administrația domenală Hunedoara: le anunță vizita cavalerului J. Petty și le atrage atenția asupra respectării regulilor de confidențialitate la vizitarea minelor și topitoriilor.

An das k. k. Ober-Berg-Ambt, ingeleichen die Vajda-Hunyader Herrschafts-Administration und das Münz-Ambt.

Vermög eines an mich, Thesaurarius, jüngstens eingetroffenes Praesidial-Schreibens ist auf Ansuchen des bey dem Herrn Gesandten Chevalier Keith und Anempfehlung der geheimen Hof- und Staats-Canzley dem englischen Ritter Mr. Petty die Erlaubnus ertheilet worden, mit seiner Frauen die hungarisch und siebenbürgische Bergwerck beaugenscheinigen zu dörfen.

Es wird daher dem k. k. Ober-Berg-Ambt hiemit verordnet, den gedachten Ritter, wenn er mit seiner Frauen dahin kommt, nicht nur allda in Zalatna, bey der Hütte, den Probier-Gaaden und der Gold-Einlösung die Einsicht zu gestatten, sondern auch an die unterhabende Werks-Beambte und vorzüglich auch an die Abrudbanyaer Bergwerks-Gemeynde und die dortige Gold-Einlösung die Verfügung zu erlassen, dass denselben gleichfalls die Einsicht des dortigen Bergbaues, der Werker und der Manipulation, jedoch mit der bestehenden nöthigen Vorsicht, gestattet werde.

Hermannstadt, den 28ten Juni 1784

An die Administration und das Münz-Ambt der erste Absatz gleich, sodann aber an beyde: So wie man nun infolge dessen an das Ober-Berg-Ambt in Zalatna bereits das nötige erlassen hat, also wird auch der k. k. Administration oder dem k. k. Münz-Ambt hiemit verordnet, dass, wenn der gedachte Ritter mit seiner Frauen auch dahin kommen möchte, ihme gleichfalls die Einsicht des dortigen Baues, der Werker und Manipulation, jedoch mit der bestehenden nöthigen Vorsicht, gestattet und dieserwegen auch an die treffende Beambte das nöthige erlassen werden solle.

Rev. Exner ppr.

Winckhler m. ppr.

NB. Auf Rodnau wird Herr Passagier wohl schwerlich kommen und folgsam auch nichts dahin zu erlassen sey.

B. Ist von dem Herrn Secretario annoch ein Antworthsschreiben an S^e Excellenz, den das Praesidium führenden Herrn Grafen von Stampfer zu entwerfen. [n. n. Exner]

(DJAN Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei, nr. 685/1784, fol. 1; concept)

4. 1784 iunie 30, Pesta. Conte Iosif Teleki de Sic, președintele Tezaurariatului Minier al Transilvaniei, către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îl recomandă pe cavalerul J. Petty care, împreună cu soția și fiica sa, întreprinde o călătorie prin Transilvania.

Hochwohlgebohrer Herr Baron und königlicher Gubernator!
Insonders hochzueherender Herr!

Der Herr von Petty, ein englischer Kavalier, wurde hieher an den Chevalier Keith, englischen Minister an unserem Hofe, adressiert und hat den vorigen Fasching mit seiner Mylady und jungen Fräulein Tochter hier in Pest zugebracht. Von hier gingen sie nach Wien zurück.

Jetzo aber sollen sie entweder schon in Siebenbürgen sein oder werden sie nächstens ankommen. Bei ihrem hiesigen Aufenthalt hat mich dieser würdige Kavalier in voraus, in diesem Falle Empfehlungsbriefe wegen seiner nach Siebenbürgen, besonders aber an Euer Exzellenz, zu erlassen. Ich versprach es ihm auch und erfülle jetzo mein Versprechen mit desto grösserer Freude, je ich einestheils durch eigene Erfahrung mehr überzeugt bin, wie sehr sich diese kleine reisende Gesellschaft der guten Aufnahme und Hochachtung durch ihre schöne Eigenschaften und untadelhafte Aufführung würdig macht und je ich von der anderen Seite sicherer bin, dass Euer Exzellenz sich eine Freude daraus zu machen pflegen, einen jeden, insbesondere aber verdienstvolle Reisende, durch Ihre Güte und Gefälligkeit zu verbinden und ihnen den dortigen Aufenthalt angenehm zu machen.

Ich habe die Ehre mit der tiefsten Ehrfucht zu verharren, Euer Exzellenz
unterthänigster Diener,
Joseph Gr. Teleki m. p.

Pest, den 30ten Junii 1784.

(Ed. H. Herbert, *Briefe an den Freiherrn Samuel von Brukenenthal*, "Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", serie nouă, XXXI (1903), 3, doc. 628, p. 672-673.

5. 1784 iulie 15, Avrig. Baronul Samuel von Brukenenthal, guvernatorul Transilvaniei, către Ștefan Raicevich, secretar aulic și agent consular austriac la București: îl recomandă pe cavalerul J. Petty, care va întreprinde o călătorie până la București și roagă să i se acorde tot sprijinul de care va avea nevoie.

Wohlgebohrner, insonders hochgeehrtester Herr Hoff-Secretaire!

Der englische Cavalier Herr J. Petty, der Euer Wohlgebohrnen gegenwärtiges Schreiben überreichen wird, ist mir theils von dem königlich hungarisch-siebenbürgischen Canzler Graf v. Bánffy, theils von andern ansehnlichen Orten anempfohlen worden. Dieses sowohl, als die allgemeine Hochachtung die gedachter Cavalier nebst seiner Familie sich hier erworben hat, veranlasst mich Euer Wohlgebohrnen zu ersuchen, dass Sie während seinem dortländigen Auffenthalt in allen vorkommenden Fällen worin er Ihrer Verwendung benöthigt seyn wird, Ihm solche freundschaftlich angedeyhen lassen zu wollen die Gütte haben möchten. Ich aber habe die Ehre unausgesetzt zu verbleiben, Euer Wohlgebohrnen

gehorsahmster Diener,
Br. Brukenenthal pr.

Frek, den 15ten Julii 1784

An den Herrn Hoff-Secretaire v. Raicevich

(ANIC, Documente Istorice, pachetul MDCCCXC, nr. 46; original)

6. 1784 iulie 18, [Brașov]. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi descrie călătoria de la Avrig la Brașov și intenția de a face o călătorie până la București.

Comme je sais, combien de paines Votre Excellence a prises pour rendre notre voyage commode et agréable, je pense, que c'est mon devoir de vous en faire un petit raconte.

Environs une heure nous sommes arrivé à Sombote¹. Je suis allé visiter la maison que vous bâtissez, de laquelle j'étois fort content. C'est vrai, qu'il n'y est rien que les escaliers et les parois de chaque chambre, mais elle me paroissent d'une juste proportion et très bien placées. La situation est très jolie, particulièrement le bois par le côté duquel passe la rivière. Enfin, il n'y manque que Votre présence pour le faire un séjour mille fois plus joli que celui de Freck². Étant retourné à la maison, j'ai trouvé un très bon diner déjà préparé et nous avons mangé comme des loups.

Nous partîmes à quatre heures et le chemin jusqu'à Fogaros³ étoit meilleur que celui que j'avois fait. En entrant dans la ville, un home m'a rencontré (ayant reçu Vos ordres) et il m'a conduit à une maison d'un particulier, où j'étois pour passer la nuit. Je fis une visite en personne chez le comte de Béli⁴ et il m'a promis une escorte et tout ce qu'il m'en falloit. Nous allâmes pour voir le pont construit sur la rivière. C'est vraiment une chose unique et mérite d'être vu.

Le lendemain nous partîmes avec une escorte de 7 hommes, qui avoient beaucoup de soin de nous protéger non seulement contre les voleurs, mais, où le chemin étoit mauvais, il soutenoient la carosse à force des bras. Plus que j'ai approché à Cronstadt, plus il y avoit du bruit des voleurs et j'ai trouvé des soldat du regiment d'Oras⁵ dans les villages, qui y étoient placés pour aller contre ces gens-là. Grâce à Dieu, nous sommes arrivés bien à Cronstadt, où à la porte étoit un homme qui nous a conduit à la maison de monsieur Wentzel⁶ notaire, où nous sommes bien logés.

Aujourd'hui il y avoit du monde, qui sont venus nous faire leurs compliments et nous vous sommes bien obligés pour toute les civilités que nous avons eues ici.

Il y a encore une partie de gentilshommes, qui proposent de nous accompagner jusqu'à Bucarest. Le brigadier-major ira aussi jusqu'à Tierzburg⁷ avec des soldats. Ainsi Votre Excellence voit, que nous serons bien gardés. Nous restorons ici peut-être 8 jours. Cet endroit est vraiment entouré de voleurs et personne n'ose pas aller dans la campagne sans des gardes. Il y a peu de jours passes, qu'ils sont entrés dans le faubourg seize, mais ils sont échappés. Les paysans craignent que leurs maisons ne soient pas brûlées. C'est pourquoi ils n'osent pas leur s'opposer et rien ne me paroît capable de mettre les villes et les alentours en sûreté qu'un nombre de soldats exprès employés pour attraper ces brigands. Quelque chose doit-être faite, parceque ces gens, au lieu de diminuer, deviennent plus nombreux.

¹ Sâmbăta.

² Avrig.

³ Făgăraș.

⁴ Din 1775, contele Iosif Béldi de Uzon era căpitan suprem al Făgărașului.

⁵ Regimentul de infanterie Orosz.

⁶ Johann Wenzel, notarul orașului Brașov.

⁷ Bran.

La poste va partir, ainsi je n'ai pas du temps d'écrire davantage. Madame et ma fille Vous présentent leurs compliments, et toujours très sensible des toutes Vos attentions, je reste Votre très humble et très oblige serviteur à commander,

J. Petty

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 637, p. 679-680)

7. 1784 iulie 19, [București]. Ștefan Raicevich, secretar aulic și agent consular austriac la București, către generalul conte Preiss, comandantul militar al Transilvaniei: îl informează că a intervenit pe lângă Mihai Șuțu, domnul Țării Românești, pentru a-i asigura o escortă de amăuți cavalerului J. Petty pe timpul călătoriei de la Carantina Timișul de Sus la București.

Sua Eccellenza il signor generale Preiss

19 Luglio 1784

Non ho mancato fare subito parvenire a questo Serenissimo Principe la lettera che Vostra Eccellenza mi ha trasmessa col suo venerabile foglio delli 14 Luglio e mi sono impiegato ad ottenere una scorta di amaut per il signor Petty, che oggi parte per Temös con mia lettera per il signor comandante di Cronstadt. Spero, che il signor Petty, al suo arrivo qui, conoscerà di qual peso sono le raccomandazioni di Vostra Eccellenza. E trattanto etc.

(ANIC, Documente Istorice, pachetul MCMXV, nr. 46; copie)

8. 1784 iulie 24, Brașov. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îl informează că va pleca peste puțină vreme la București și roagă ca, la întoarcere, de la Turnu Roșu la Sibiu, să-i fie pusă la dispoziție o escortă formată din 3-4 oameni.

J'ai le plaisir de faire savoir à Votre Excellence, que nous avons reçu les nouvelles, que l'escorte que le prince de Walachie¹ nous a envoyé est arrive hier. En consequence de cela, nous avons fait toutes les preparations de partir d'ici demain matin, pour voir tout à fait un autre pays. Nous serons 5 ou 6 jours en chemin. Je resterai 4 jours à Bucarest et je crois, qu'il me faut encore 6 jours pour aller à la Tour Rouge. Je vous serais très obligé d'avoir la bonté de donner l'ordre, qu'une escorte de trois ou 4 hommes puisse venire aux frontières, pour me conduire à Hermanstadt, où j'espère de Vous trouver avec toute la bonne santé de laquelle je Vous ai laissé.

Nous sommes encore logés dans la maison de Monsieur Wentzel, qui a fait son possible de nous amuser. Nous vivons ici tout en famille, très agréablement, et je serai fâché que mon temps ne me permet pas de rester plus avec eux.

Le pays, les montagnes et enfin les vues de tout côté sont charmans et s'il n'eût pas été par la crainte des voleurs, j'aurais parcouru partout. Avanthier les husards ont donné la chasse à 2 voleurs, qui échappèrent par la vitesse de leurs chevaux. Le matin il y avoit deux de ces voleurs (complices de ceux qui ont blessé l'aubergiste et tué sa femme

¹ Mihai Șuțu, domnul Țării Românești (1783-1786).

à Pershan²) décapités et on va faire le process aux autres. Monsieur le juge³, chez lequel nous avons dîné aujourd'hui, Vous présente ses compliments.

Il ne me reste plus rien, que de Vous présenter les respects de Madame et [de] ma fille et d'assurer Votre Excellence combien je suis Votre très obligé et très humble serviteur à commander,

J. Petty

Cronstadt, le 24 juillet 1784.

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 640, p. 682)

9. 1784 [august] 2, București. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi descrie drumul până la București, primirea de care s-a bucurat acolo și își exprimă regretul că, din lipsă de timp, nu poate face o călătorie până la Constantinopol.

Excellence!

Je ne puis pas me laisser perdre la première opportunité de Vous écrire, sachant combien Vous êtes intéressé que mon voyage réussisse bien et avec le moins de fatigue possible.

À present j'ai le plaisir de dater cette lettre de Buccarest, où nous sommes arrivés, il y a deux jours passes, sans le moindre accident. C'est vrai, que le chemin (quoique le meilleur) est affreux et j'attendois qu'à chaque pas la voiture auroit été brisée en morceaux à cause des grands rochers et pierres qu'il falloir passer. Une mauvaise pluie nous accompagnoit pendant le trajet des montagnes avec un froid excessif, en sorte que moi et ma fille avions attrapé la rheume, mais à present nous sommes très bien. Notre escorte étoit fort attentive. Dans chaque ville où nous dormîmes, nous étions présentés avec une abondance de provisions de toute sorte, avec du pain, du vin et du fruit. Les spraveniks¹ avec leurs femmes sont venus nous visiter et nous ont comblé de politesses. Enfin arrivés à Buccarest, Monsieur Reicovitz², en consequence de la recommandation que Votre Excellence m'avoit donné, nous procura un bon quartier, comme il n'y a point d'auberges. Nous avons été introduits à la Cour, moi au Prince et Madame et ma fille à la Princesse. Hier soir nous fumes à un bal, donné à cause des noces d'un de la noblesse. La salle étoit remplie de monde. Il y avoit bien des dames habillées à la grèque et à la valaque. Leur parure étoit fort riche et bien ornée de diamants et d'autres pierres précieuses. Tout me parôit l'effet de la magie. Tout étoit pour moi un autre monde. Chaque chose étoit nouvelle, chaque chose m'a plu. Ma femme et ma fille dansèrent des menuets et après cela elle dansèrent des quadrilles assez vite. Je puis assurer Votre Excellence, que je ne pouvois pas me retenir de rire, en voyant ces Messieurs avec leurs barbes, étant obligés de suivre la danse selon la mesure que ma femme a donnée. À la fin, les femmes grèques s'animèrent autant qu'elles pouvaient et s'efforcèrent de danser

² Perșani.

³ Michael Fronius (1727-1799), jude al Brașovului între 1783 și 1786, când devine consilier gubernial.

¹ Ispravnicii.

² Ștefan Raicevich, agentul consular austriac de la București (1782-1786).

avec les Angloises. Tout étoit gai, tout en accord. Il y avoit un souper et après on a recommencé le bal, qui dura jusqu'à minuit.

Je suis fâché que mon temps ne me permet pas de rester 2 ou trois semaines ici (ou pour mieux dire) d'aller à Constantinople. Mais il faut que je pense de m'en aller. Je partirai d'ici samedi ou dimanche prochain et je prendrai la route de la Tour Rouge. C'est pourquoi, je Vous serai bien obligé de m'envoyer quelque escorte jusqu'aux confins, pour me défendre contre les voleurs qui sont dans le voisinage.

Je n'ai rien de Vous communiquer, que de Vous assurer combien nous sommes sensibles de Votre amitié, que nous espérons de conserver pour toujours et de Vous dire que nous sommes en bonne santé, quoique la chaleur soit excessive. Madame et ma fille Vous présentent leurs respects et je reste [de] Votre Excellence [le] très humble et très obligé serviteur,

J. Petty

Bucarest, le 2³ 1784.

Monsieur Wackcaressku⁴ m'a chargé de Vous présenter ses compliments.

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 645, p. 685-686)

10. 1784 octombrie [4], Zlatna. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi prezintă circumstanțele neplăcute cu ocazia prezenței la Săcărâmb și Zlatna, ajutorul primit cu acest prilej din partea baronului Philipp von Seeberg, auditor la Oficiul Minier Superior Zlanza, și roagă să fie ajutat cu o sumă de bani în vederea călătoriei la Viena.

Zalatna, le [...] ¹ d'Octobre 1784

J'avois l'honneur d'écrire à Votre Excellence de Nagyag², où j'étois obligé de rester à cause de la maladie de ma fille, mais comme le fièvre continua et de rester là étant fort incommode, nous partîmes pour retourner à Zalatna en compagnie du baron Seeberg, qui fit tout son possible de nous assister. En arrivant à Zalatna, nous étions refusés d'être logés dans la même maison où nous étions logés la première fois, quoique la maison n'eût personne dedans. Enfin, s'il n'eût été pour le baron, qui (quoique un jeune homme) nous a cédé sa propre chambre, nous n'aurions pas trouvé une maison pour nous loger. Il y a 16 jours que nous sommes ici et ma fille (quoiqu'elle se porte un peu mieux) a rien moins la fièvre tous les jours. Mais j'espère qu'elle sera en état de voyager en peu de temps, avant que la mauvaise saison commence et alors il faut que j'aille à Vienne en droiture et quitte toute idée de visiter Smölnitz³.

Je suis très très fâché d'écrire à Votre Excellence des nouvelles si fâcheuses pour ma famille, mais je sais que l'amitié que Vous nous avez montrée avec tant de bonté m'excusera la liberté que j'ai prise de Vous communiquer. Ayant perdu tant de temps ici, je trouve que je n'aurai pas assez d'argent pour le voyage à Vienne, et comme je n'en

³ Luna nu a mai fost scrisă, dar este cu certitudine vorba de luna august.

⁴ Iancu Văcărescu, mare spătar.

¹ Data a fost stabilită cu ajutorul doc. 11.

² Săcărâmb.

³ În germ. Schmölnitz, în magh. Szomolnok, în prezent Smolnik (Slovacia).

puis pas avoir ici, il faut que je m'en procure de monsieur Pürcher⁴ à Hermanstadt, à qui j'étois recommandé par Messieurs Fries⁵, mais comme je ne sais pas le nom de la rue où Monsieur Pürcher demeure, et craignant que ma lettre ne lui doit être perdue, c'est pourquoi j'ai pris la liberté de Vous enfermer un ordre ou acquittance sur Messieurs Fries pour la somme de 400 florins, en Vous priant de la lui présenter en lui demandant de m'envoyer un ordre ou acquittance pour la dite somme sur la Caisse de la Chambre à Zalatna ou sur la Chambre du Sel à Carlsburg⁶. Si Monsieur Pürcher écrit tout de suite, je puis avoir sa reponse le dimanche prochain. Je n'aurais pas eu l'hardiesse de donner tant de peines à Votre Excellence, si j'avois eu d'autre connoissance dans laquelle je puisse prendre cette liberté.

Ma femme ne se porte trop bien à cause de l'anxiété qu'elle a pour raison de Mademoiselle. Toutes les deux vous présentant leurs respects, auxquels j'ajoute mes meilleurs compliments et je reste toujours sensible de Votre amitié, Votre très humble et très obligé serviteur,

J. Petty

En réfléchissant, je crois qu'il sera mieux, si Votre Excellence, en montrant mon ordre sur Messieurs Fries à Monsieur Pürcher, lui dira de mettre la somme dans la Caisse à Hermanstadt et de lui recevoir son ordre, que Votre Excellence aura la bonté de m'envoyer par la poste à Zalatna.

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 668, p. 707-709)

11. 1784 octombrie 4, Zlatna. Baronul Philipp von Seeberg, auditor la Oficiul Minier Superior Zlatna, către Oficiul Minier Superior Zlatna: descrie călătoria efectuată la topitoriile și exploatarea miniere din Munții Apuseni și de la Hunedoara ca însoțitor al cavalerului J. Petty.

Löbliches kayserlich-königliches Oberbergamt!

Von Einem Hochlöblichen Münz- und Bergwesens-Thesaurariate den englischen Passagier Sir Petty auf den Bergerwerkstouren zu begleiten auserlesen, haben wir zu dieser Reise 4 volle Wochen verwendet, und doch habe ich denselben an mehr als einem Orte nur mit Mühe längeren Aufenthalt zu machen abgehalten.

Sonnabends, als den 21. August, kamen dieselbe Abends späte in **Zalathna** an und besahen den 23ten die allhiesige Schmöltz- und Silberhütte. Den 23ten August ritten wir nach **Faczebaya** und **Dumbrava** mit dem englischen Cavalier alleine.

Den 24ten aber reisete derselbe mit seiner Frauen Gemahlin und Fräulein Tochter über **Dupapiatra** und **Butsesd** nach **Abrudbanyen**, wo wir den 25ten zu Mittage anlangten und noch eben denselben Tag nach **Vöröspatak** abgiengen. Den 26ten fuhren wir daselbst in die Gruben und besahen einen Theil der Tagrevier.

Den 27ten, über **Toppanfalfa**, auf der Aranyos, mit einem Flosse nach **Offenbayen**. Den 28ten die dasige Grube und Tagrevier besehen.

⁴ Johann Ignaz Pürcher (Pürcker), mare comerciant din Sibiu.

⁵ Baronul Fries, bancher din Viena.

⁶ Alba Iulia.

Den 29ten nach **Vöröspatak** zurücke, daselbst nochmals die alten Verhaue beritten. Den 30ten nach **Abrudbanyen**, daselbst der Goldeinlösung begewohnt. Den 31ten von **Abrudbanya** über **Butsed** bis **Kristyor** abgereiset.

Den 1ten September nach **Brad**, von da nach **Körösbanyen** zur **Goldwäscherey**, nach dem **Vatzer Baade** und wieder nach **Brad** zurücke.

Den 2ten September nach dem **Kristyor** Teiche, dann die Rudaer 12 Apostel Grube befahren und wieder nach **Brad** zurücke. Den 3ten September von **Brad** nach **Boycza**, daselbst den 4ten die Gruben befahren. Den 5ten September nach **Vetzell**, von da gegen **Kis-Muntsell** auf die Muschelgebürge, und Abends nach **Deva**.

Den 6ten September über **Vajda Hunyad** nach **Gyalar** und daselbst die Grube befahren. Den 7ten September nach **Toplitz** zum Flossofen, dann über die Hammerwerke nach **Vajda Hunyad** und bis **Deva** zurücke.

Den 8ten September nach **Csertes**, daselbst die Tagverhaue beritten. Den 9ten September nach **Nagyag**, daselbst die Manipulationen über Tags besehen. Den 10ten September den alten Erbstollen befahren. Den 11ten September bey **Maria unbefleckten Empfängnis** ein und bey **Bartholomaei** jenseits ausgefahren. Den 12ten September war Sonntags.

Den 13ten September den **Josephi Erbstollen** befahren, diesen Tag ward des Fräulein krank und wegen dem täglichen Fieber derselben waren wir genöthiget den 14ten, 15ten, 16ten, 17ten September daselbst zuzubringen. Den 18ten September machten wir von **Nagyag** den Aufbruch, und als Sir Petty in **Kisalmás**, wohin ich indessen vorausgeritten war, aus dem Wagen steigen wollte, fiel er mir halbohnmächtig in die Arme, so dass wir ihn nur mit Mühe zu Bette brachten. Auch ward das Fräulein hier mit einem starken Fieber-Paroxysmus recidif, so dass sich erst den 19ten September gegen Mittag beyde Patienten soweit besser fanden, dass sie im Stande waren auf einige Stunden das Bett mit dem Wagen zu verwechseln, und so langten sie späten Abends in **Zalathna** an.

Weit entfernt auf politische oder oeconomische Speculationen in Ansehung des Bergwesens zu sinnen, hatte Sir Petty kaum die Neugier nach der Ertragnis dieses oder jenes Werkes zu fragen, das einzige **Nagyag** ausgenommen, welches demselben sowohl seiner Lage als Einrichtung wegen vorzüglich auffiel. Dagegen fand er am Geniewesen viel Geschmack und erkundigte sich öfters um die Theorie und practische Ausführung aller Markscheidoperationen, deren Erklärung er mit vieler Wissbegierde auffasste. **Nagyag** hat derselbe von drey verschiedenen Gesichtspunkten aufgenommen und gezeichnet, und würde noch an weit mehreren Orten, deren Aussichten und Lage ihm gefiel, Zeichnungen genommen haben, wenn nicht meine Zudringlichkeit, nach mit hinlänglicher Musse vollbrachter Besichtigung aller merkwürdiger Gegenstände, einem längeren Aufenthalte vorgebogen hätte, eine Zudringlichkeit welche der gänzliche Mangel an Wirthhäusern und Absteigquartieren in dem ganzen Bergwerksbezirke und die daher entspringende Nothwendigkeit denen Herrn Beamten zur Last zu fallen rechtfertiget.

Eben dieser gänzliche Mangel eines Absteig-Wirthshauses oder einigen andern möglichen Unterkommens für Fremde ist es, welcher mich in die Nothwendigkeit gesetzt hat, dieser würdigen Familie in so elenden Umständen mit 2 Patienten ein Zimmer in meinem Quartiere und die wenige Bequemlichkeit die ich ihnen zu schaffen vermochte anzutragen, da die Frau von Exner, welche denselben bey ihrer ersten Ankunft in **Zalathna** zwey Zimmer in ihrem untern Hause einzuräumen die Güte gehabt, gleiche

Gefälligkeit bey ihrer zweyten Anherkunft nicht erweisen können und daher das Quartier verbat.

Da der englische Cavalier in den ersten Tagen seines Aufenthaltes allhier wieder genesen, verzögerte ich noch einige Tage in Erwartung der Genesung des Fräuleins diesen pflichtschuldigen Bericht zu fernerer Einbegleitung an eine hohe Landesstelle zu unterlegen, um darinnen auch zugleich den Tag ihrer gänzlichen Abreise von Zalathna anzeigen zu können.

Da nun das tägliche Fieber des Fräuleins, obgleich ungleich schwächer, noch immer fortwähret, dieselbe dabey aber so sehr abgemattet hat, dass sie die Beschwerlichkeit der fortzusetzenden Reise zu ertragen nicht im Stande ist und ich mich sowohl aus Patriotisme als aus Menschenliebe verpflichtet gehalten, diesen in Wien selbst so vorzüglich distinguirten Ausländern, welche in einem fernen Lande nur wenig Ansprache oder Hülfe haben, diese ganze Zeit über an die Hand zu gehen und folglich an den Prothocolls-Extracten keine Hand anlegen können. Da nun die vorangeführte Nothwendigkeit, denselben bey mir ein Absteigquartier anzutragen und die kleine damit verbundene Unruhe die oberwähnte Hindernis noch in etwas vernehret, so bitte Ein Löbliches k. k. Oberbergamt bey hoher Landesstelle auszuwirken, womit Hochselbe mich auch die wenige noch übrige Zeit des Aufenthaltes dieser Fremden von Verfassung der Extracte zu dispensiren oder widrigenfalls die nöthigen Verhaltungsbefehle vorzuschreiben geruhen wolle.

Auch nehme ich mir letztlich die Freyheit, Ein Löbliches k. k. Oberbergamt um vorwortliche gütige Unterstützung bey hoher Landesstelle mit Erwirkung eines zweyten Pferd-Interteniments à 34 xr. täglich auf die in Begleitung der von hoher Hofstelle accreditirten und von einem Hochlöblichen Thesaurariate hieher anempfohlenen Herrn Passagers, Mr. Hasenfratz¹ und Sir Petty, zugebrachten 30 Tage zu bitten, da die gewöhnliche passirte 34 xr. täglich bey dieser sehr beschwerlichen und kostsplitterigen auf oberämtlichen Auftrag vorgenommenen Reise nur auf Bezahlung der zwey mitgehabten Pferde hingereicht und mir die Pflege und Unterhaltung derselben zur Last gefallen, eine Gnade deren Gewährung auch die Allerhöchste Erklärung in dergleichen Versendungsfällen niemandes Schaden zu verlangen hoffen lässt.

Zalathna, den 4ten 8ber 1784.

**Philipp Freyherr von Seeberg m. ppr.
k. k. Oberamtsauscultant**

(DJAN Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei, nr. 1134/1784, f. 4-5; o copie la DJAN Cluj, fond Oficiul Minier Superior Zlatna, nr. 1311/1784, f. 1-3)

12. 1784 octombrie 16, Zlatna. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi mulțumește pentru banii trimiși și îi aduce la cunoștință intenția de a petrece iarna la Viena, neputând astfel onora invitația de a rămâne la Sibiu timp mai îndelungat.

¹ Mineralog și practicant minier francez care primise aprobarea de a vizita exploatările miniere din Munții Apuseni și Academia Montanistică de la Schemnitz, vezi DJAN Cluj, fond Tezaurariatul Minier al Transilvaniei, nr. 849/1784, f. 2-3.

J'avois l'honneur de recevoir la lettre que Votre Excellence a écrite avec l'ordre de recevoir 400 florins, lesquels j'ai déjà reçus. C'est avec mille remerciements que je Vous rends grace pour Votre amitié et particulièrement pour la sensibilité que Vous sentez à cause de la maladie de ma fille, ainsi que je suis bien sûr que Vous serez un peu consolé, quand j'assure Votre Excellence que la fièvre l'a quittée il y a cinq jours et qu'il lui reste seulement un peu de faiblesse, qui peu à peu passera.

Comme la mauvaise saison commence et ayant [été] empêché de poursuivre mon voyage à cause de ma fille, ainsi je serai forcé d'abandonner toute idée d'aller à Dresde et de me contenter de passer mon hiver à Vienne. J'accepterois avec plaisir Votre conseil de rester en Transilvanie et de jouir l'honneur de Votre société, mais la grande distance de Hermanstadt à Vienne m'empêchera infiment de recevoir mes lettres d'Angleterre et de les répondre aussi vite qu'il est nécessaire à faire. Ainsi, de plus, si mon parent, Mylord Shelburne¹, vient d'être dans le Ministère peut-être, je serai obligé de m'en aller en Angleterre tout de suite. Mes lettres, que j'ai prié au chevalier Keith² de m'envoyer à Shemnitz, m'attendent et donc je saurai davantage.

Si la santé de ma fille me permet, je partirai d'ici la semaine prochaine pour Nagybanya³ et de là en droiture pour Shemnitz par la ville de Pesth et je quitterai tout à fait mon projet de visiter Smölnitz, comme ni le temps, ni la saison me permettent un voyage si pénible. Je n'ai pas encore reçu la lettre que Vous m'avez écrite à Nagybanya, mais j'espère de le recevoir à mon arrive. Je profiterai de l'honneur que Vous me faites en me permettant de Vous écrire, car j'estimerai pour toujours bien cher Votre amitié.

Acceptez de la part de moi, ma femme et ma fille nos meilleurs respects et l'assurance que je resterai toujours sensible de Votre bonté. Je suis avec bien d'obligation Votre très humble et obligé serviteur,

J. Petty

Zalatna, le 16 d'Octobre 1784

Ayez la bonté de présenter mes compliments au comte Teleki⁴ et à Messieurs Eder⁵ et Müller⁶, au dernier desquels j'ai écrit de Nagyag. Quoique je sois sur l'endroit, il y a une disette des minéraux, c'est pourquoi j'ai ramassé fort peu d'échantillons.

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 678, p. 718-719)

¹ Sir William Petty (1737-1805), văr primar al cavalerului Petty; conte de Shelburne, din 1784 marchiz de Landsdowne și conte de Wycomb; om politic proeminent, protector al savanților și artiștilor; prim-ministru al Marii Britanii în 1782-1783; aflat în opoziție (în 1784), a fost oprit de William Pitt jr. să intre în noul cabinet britanic.

² Ambasadorul britanic la Viena.

³ Baia Mare.

⁴ Conte Iosif Teleki de Sic, președintele Tezaurariatului Minier al Transilvaniei.

⁵ Carl Eder, consilier la Tezaurariatul Minier al Transilvaniei.

⁶ Franz Josef Müller von Reichenstein (1740-1825), reputat expert minier și chimist (descoperă în 1778 turmalina, iar în 1783 tellurul); consilier la Tezaurariatul Minier al Transilvaniei (1778); consilier al Guberniului Transilvaniei (1798); consilier la Camera Aulică pentru Monetării și Minerit (1802).

13. 1784 noiembrie 30, Viena. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi descrie drumul de la Baia Mare, trecând prin regiunea minieră din Slovacia, până la Viena și roagă să îi fie trimise eşantioanele mineralogice din Transilvania; își arată îngrijorarea în legătură cu știrile aflate despre răscoala românilor din Transilvania.

Excellence!

J'avois l'honneur de recevoir Votre lettre de 5-me de Novembre en reponse à celle que j'écrivis de Nagybanya, que étoit presque perdue par la negligence du maître de la poste à Schmenitz. Grâce à Dieu, la saison quoique fort avancée m'a bien favorisé, c'est à dire le temps se faisoit un peu humide mais point du tout froid.

Je suis resté environ une semaine à Nagybanya, où j'ai visité les mines de Felsöbanya¹ et de Kapnik². après ça, par un voyage de trois semaines passant par Zatmar³, Tokay, Potnok et d'autres petits villages, en traversant le pays, nous sommes arrivés (en dépit des mauvais chemins) à Schemnitz. Là j'avois attendu un paquet de plusieurs letters, mais le maître de la poste les avoit envoyés à Bude. En consequence de cela, je n'avois pas du temps pour visiter les mines, mais il falloit partir tout de suite pour Vienne, ce que je fis deux jours après, laissant ma femme et ma fille au soin de la comtesse Colloredo, croyant de les rejoindre en moins de deux semaines. L'hiver commença subitement et une grande neige m'accompagnait jusqu'à Vienne avec un vent perçant.

La guerre qu'on va commencer aux Hollandais, occupa la générale conversation. Deux regiments sont déjà marchés contre eux. On ne sait encore le parti que la France prendra, mais peu de temps le décidera.

Le prince Kaunitz⁴ se trouve bien malade et sa maison n'est plus ouverte, ce qui est une grande perte pour nous Anglois.

Je suis étonné, que la malle ne soit pas encore arrivée de la Vallachie, mais quand elle vient, ayez la bonté seulement de me l'envoyer chez Messieurs Fries à Vienne.

Pour les espèces des minéraux de Transilvanie, je manque beaucoup, particulièrement les échantillons de l'or natif de Veröspatak⁵. Pour le peu que j'y ai vu, on m'a trop demandé et particulièrement quand on est obligé à payer aussi le dûne. Si Votre Excellence me ferez l'honneur de m'envoyer des échantillons de quelle sorte qu'elles soient, je l'estimerai une faveur entre les plusieurs que j'ai reçues et Vous n'avez que les adresser pour moi chez Messieurs Fries à Vienne.

Comme la maladie de ma fille m'a fait perdre tant de temps et comme je serois fâché de quitter la Hongrie sans voir les mines de Schemnitz, c'est pourquoi il faut que je laisse toute idée de m'en aller à Dresde pour cet hiver. Au printemps je me propose de faire le tour des montagnes des Carpathes et peut-être j'irai jusqu'à Cracou, mais cela depend en tout de l'endroit où je me trouverai. Je me souviendrai de Vos amitiés et de tems en tems je Vous écrirai.

¹ Baia Sprie.

² Cavnic.

³ Satu Mare.

⁴ Cancelar imperial și ministru de externe.

⁵ Roșia Montană.

On parle ici des insurrections ou rebellions qui sont arrivées en Transilvanie et que plusieurs personnes ont été sacrifiées. J'espère par Dieu, que ces troubles ne sont pas arrivés dans Votre voisinage et que Votre Excellence n'a pas couru le moindre danger.

De grâce, dites-moi tout, je suis intéressé de le savoir et comme je retournerai à Schemnitz en peu de jours, Vous pouvez bien adresser Vos lettres au soin du comte Colloredo, et s'il y a des lettres pour moi à la poste-restante à Hermanstadt, Vous me ferez grâce de me les envoyer.

Je n'ai rien plus à dire, que de Vous souhaiter bien du repos et de la tranquillité et de la santé, et je reste, Votre Excellence, Votre très humble et obligé serviteur à commander,

J. Petty

Vienne, 30 Novembre 1784

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 714, p. 757-758)

14. 1785 ianuarie 23, [Banská Štiavnica]. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenenthal, guvernatorul Transilvaniei: își exprimă sentimentele de oroare la primirea informațiilor despre atrocitățile comise în timpul răscoalei românești din Transilvania și speră că aceasta nu va reizbucni în primăvară.

J'eus l'honneur d'écrire à Votre Excellence la 30-me du mois de Novembre, mais n'ayant pas reçu aucune reponse, il me fait craindre ou que Vous n'avez pas reçu ma lettre ou, plutôt, que Vous ayez été tout occupé des affaires de la Transilvanie à cause de la révolte, que Vous n'avez pas eu le tems d'écrire.

Les histoires que j'ai reçues de tout côté de ces malheurs m'ont choqué et me font trembler pour la sûreté de mes amis et particulièrement de Votre Excellence, pour qui nous sommes bien intéressés, mais j'espère qu'il ne Vous est arrivé aucun accident fâcheux. On me dit, que les chefs de la révolte sont pris. Tant mieux, s'il soit vrai, mais je crains fort, que si tout n'est pas tout à fait tranquillisé, peut-être dans le printemps il recommencera avec plus de violence.

Nous sommes actuellement à Schemnitz où nous passerons l'hiver. La société est petite, mais assez agréable et le comte Colloredo fait tout son possible pour rendre notre séjour agréable. Il y a des concerts, des bals et des redoutes, qui est beaucoup pour la petite ville de Schemnitz. Ainsi ma femme et ma fille s'amuse très bien.

Comme l'intention de cette lettre est seulement de demander des nouvelles de Votre santé, de Vous faire savoir où nous sommes, je ne veux pas Vous ennuyer avec un détail de tout ce qui nous est arrivé depuis que nous avons quitté Zalatna, où, par miracle (pour ainsi dire), nous avons échappé le carnage qui commença la 1 Novembre.

Conservez pour moi Votre chère amitié comme je préserverai la mienne pour Vous et soyez sûr que nous ne Vous oublierons ni Vous, ni Vos attentions pendant notre séjour à Hermanstadt.

Présentez nos compliments au comte Teleki, Messieurs Eder et Müller, et dites à ce dernier, que je lui ai écrit pour le remercier pour les minéraux qu'il m'a envoyés, mais que je n'ai eu aucune réponse.

Madame et ma fille me prient de Vous présenter leurs respects et je reste tout plein d'estime et d'amitié de Votre Excellence Votre très humble serviteur,

Janvier, le 23-e 1785.

Ayez la bonté de m'adresser chez le comte Colloredo à Schemnitz.

(H. Herbert, *op. cit.*, doc. 742, p. 783)

15. 1786 octombrie 22, Leipzig. Cavalerul J. Petty către baronul Samuel von Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei: îi cere informații despre situația din Transilvania și despre schimbările produse acolo; remarcă din nou bogăția minelor din Transilvania în comparație cu cele din Boemia, vizitate cu puțin timp în urmă.

Leipzig, le 22 de mois d'Octobre
1786

Excellence!

Il y a très long tems que je n'ai pas reçu des Vos nouvelles, ni une reponse à ma dernière lettre. Comme le souvenir de mon séjour dans la Transilvanie et de ces heures que j'ai passées dans Votre société me restera pour toujours grave dans mon esprit, je me trouve intéressé pour ce pays-là et pour tout ce qui regarde son bonheur. Les changements qu'on y a faits depuis mon depart, pour la plupart me sont inconnus, mais j'espère qu'ils soient pour le mieux. Il y a des amis pour lesquels je suis fort intéressé et je cherche avec empressement leurs nouvelles, et il ne sera pas nécessaire de Vous dire combien je serais rejoui de recevoir une lettre de Votre main.

Il y a 9 mois que nous avons resté en Bohême, c'est-à-dire nous étions à Prague tout l'hiver passé et j'emploierai tout l'été à parcourir le pays et à visiter toutes les mines, qui sont en grand nombre, mais ni si riches, ni bien si travaillées comme celles de la Hongrie et de la Transilvanie. Dans le mois d'août j'ai quitté la Bohême pour aller à Dresde, où j'avois pensé de passer l'hiver. Mais je m'y suis arrêté seulement pour voir les curiosités (très dignes d'être remarquées) et la galerie des tableaux.

Étant dégoûté par les cérémonies et par les étiquettes de cette ville, je me suis allé à Leipzig, où je pris des quartiers pour l'hiver qui, en effet, est déjà arrivé. La grande foire qu'on y trouve 3 fois l'année este justement finie. Mais il y a bien des marchands, qui ont souffert beaucoup de n'avoir pu vendre leurs marchandises à cause que Sa Majesté l'Empereur les a défendus d'entrer dans les royaumes sans payer un droit de 60 cent. Le roi de Prusse a aussi défendu toutes les marchandises étrangères, de sorte que le commerce commence à souffrir beaucoup, particulièrement en Angleterre et en France.

Ma femme et ma fille se portent très bien. Nous parlons très souvent de Vous, de Hermanstadt et de Freck, que nous avons quittés avec regret et auxquels nous pensons avec du plaisir. Elles Vous présentent leurs meilleurs respects, dans l'espérance que Vous ne les avez pas oubliées. Je serai très charmé d'avoir une reponse. En attendant, permettez-moi de Vous assurer combien je reste avec une vraie estime et amitié de Votre Excellence Votre très sincère ami,

J. Petty

Ayez la bonté de m'adresser chez Messieurs Frege et Compagnie, Saxe, Leipzig. Présentez mes respects au comte de Teleki, le conseiller Müller etcetera.

(ed. H. Herbert, *op. cit.*, doc. 922, p. 972-973)

Leon Popescu, producător și proprietar al filmului *Războiul Independenței României 1877/78*

Narcis Ispas

Despre filmul *Restul e tăcere* al regizorului și scenaristului Nae Caranfil s-a spus că nu îi lipsește decât o cinematografie românească din care să facă parte. Însă debutul spectaculos al acestei cinematografii autentice este evocat chiar de subiectul peliculei, de fapt un film dedicat pionierilor cinematografiei naționale. Scenariul, premiat de mai multe ori, se bazează pe materialul documentar adunat cu pasiune de Tudor Caranfil, tatăl regizorului, în vederea stabilirii persoanelor și împrejurărilor responsabile de realizarea filmului *Războiul Independenței României*, primul lung-metraj artistic românesc proiectat în premieră la Peleş, în prezența familiei regale, la 17 iulie 1912. "Microromanul" lui Tudor Caranfil intitulat *În căutarea filmului pierdut*¹ s-a născut dintr-un fapt dramatic: descoperirea, în anul 1985, a unui fragment, cu o durată de 20 de minute, din pelicula originală, pe baza documentelor găsite în arhiva personală a marelui actor Aristide Demetriade, regizorul acestei adevărate superproducții. Investigația privind realizarea filmului a început încă din 1933 și continuă și astăzi, deoarece au mai rămas de lămurit aspectele privind inițiatorii proiectului, colaborarea echipei artistice cu armata, costul producției și activitatea controversată a producătorului.

Cu ocazia unor evaluări făcute de Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale în vederea informatizării evidenței actelor provenind din fondurile Tribunalului Ilfov, din perioada anterioară primului război mondial, s-au găsit două acte autentice care lămuresc o parte din aspectele amintite.

Primul, prin care o echipă de artiști ai Teatrului Național formată din "Grigore Brezeanu, Constantin Nottara, I. Brezeanu, Petre Liciu, V. Toneanu, N. Soreanu și Ar. Demetriade" formează împreună cu Leon Popescu și Pascal Vidrașcu societatea "Film de artă română Leon Popescu", cu scopul de a "confectiona și exploata filme cinematografice". Leon Popescu se obligă să aducă suma necesară pentru acoperirea tuturor cheltuielilor necesitate de confectionarea filmului *Războiul Independenței 1877/78*. Pentru început "capitalul depus pentru această întreprindere e de 15.000 lei".

De maximă importanță este precizarea că "Pascal Vidrașcu și Grigore Brezeanu se obligă să aducă în asociație concesiunea ce au de la Onor. Minister de războiu pentru confectionarea filmului *Războiul independenței 1877/78*". Așadar, inițiatorii proiectului sunt numiți pentru prima oară într-un act oficial. Rolul special al acestora se confirmă și din modul de împărțire a beneficiilor rezultate din exploatarea filmului: 55% Pascal Vidrașcu și Grigore Brezeanu, 45% Leon Popescu, C. Nottara, P. Liciu, N. Soreanu, V. Toneanu, I. Brezeanu și Ar. Demetriade.

¹ Tudor Caranfil, *În căutarea filmului pierdut sau Trei "romane" cinematografice: "Independența României, Trăiasca Mexicul, Speranța"*, București, 1988, p. 7-125.

Din cercetările efectuate până în prezent rezultă că societatea “Film de artă română Leon Popescu” nu a fost înregistrată la secția comercială a Tribunalului Ilfov, actul autentic notarial fiind singura mărturie a înțelegerii încheiate între părți la 26 noiembrie 1911.

Al doilea act autentic, datat 5 iulie 1912, se referă la cumpărarea de către Leon Popescu, odată cu negativul filmului *Răsboiul Independenței României 1877-78*, și a dreptului exclusiv de “vânzare sau reprezentare în întreaga lume”. Membrii Societății înființate în noiembrie 1911 sunt despăgubiți cu suma de 200.000 lei. Dintre ei lipsesc Pascal Vidrașcu, unul dintre inițiatorii afacerii, și Petre Liciu, mort între timp. Conflictul cu Vidrașcu va dura câțiva ani la Tribunal. O cercetare în acest sens este necesară, fiind o cale de a lămuri ce peliculă se ascunde sub denumirea “*Roaissate*”, prelucrată la Paris, odată cu cele 11 copii pozitive ale filmului *Răsboiul Independenței României 1877-78*, operație ce a costat 100.000 lei.

Documente

1. Actul autentic al Tribunalului Ilfov Secția Notariat nr. 16216 din 30 noiembrie 1911

Contract de asociațiune

Între subsemnații Leon Popescu, reprezentat prin d. Dr. Silva, Pascal Vidrașcu, Grigore Brezeanu, Constantin Nottara, I. Brezeanu, Petre Liciu, V. Toneanu, N. Soreanu și Ar. Demetriade, artiști societari ai Teatrului Național, domiciliați cu toții în București s-a convenit și stabilit cele ce urmează:

a) Cu începere de la 26 Noembrie 1911 și pentru un termen nelimitat s-a contractat între subsemnații o asociațiune, în scopul de a confecționa și exploata filme cinematografice,

b) Sediul prezentei societăți va fi în București la Teatrul Leon Popescu.

c) În ceia ce privește miza socială, Dl Pascal Vidrașcu și Grigore Brezeanu se obligă să aducă în asociație concesiunea ce au de la Onor. Minister de rasboiu pentru confecționarea filmului “Răsboiul independenței 1877/78”- Dl Leon Popescu se obligă să aducă, fiind reprezentat prin d. Dr. Silva, suma necesară pentru acoperirea tuturor chetuelilor ce va necesita confecționarea filmului “Rasboiul Independenței 1877/78”

d) Noi asociații ne obligăm reciproc de a da toată stăruința, activitatea și cunoștințele profesionale pentru prosperarea întreprinderii asociației noastre,

e) Conducerea operațiunilor societăței se va face de către societari, în conformitate cu cele stipulate în acest Contract; ei vor fi reprezentați printr-un comitet de 5 membrii și anume: 3 membrii vor fi aleși dintre artiști, Dl Vidrașcu și Dl Leon Popescu, reprezentat prin d. Dr. Silva. Comitetul administrează și are cele mai întinse puteri în privința intereselor societăței și poate delega pentru afaceri speciale drepturile sale oricui va găsi de cuviință pentru a-l reprezenta înaintea celor d-al treilea, precum și înaintea autorităților publice.

f) Atribuțiunile fiecăruia dintre noi societarii ni se vor determina de Comitet pentru trebuințele societății și după destoinicia fiecăruia. Deciziunea Comitetului va fi

obligatoare în această privință și noi toți suntem datori a ne supune la însărcinările ce ni se vor da în interesul societății.

g) Cassa se va încredința unuia din asociați ales cu majoritate de voturi cu titlu de Cassier. Acum la constituirea societății am ales pe Dl Leon Popescu, reprezentat prin Dl. Dr. Silva. Casierul are îndatorirea să primească încasările, de plăți, să păstreze documentele și registrele Societății.

h) Comitetul numește pe funcționarii necesari fixând apentamentele lor și chetuelile generale, controlează operațiile Cassei și dă seama adunării generale de starea tuturor afacerilor societății.

i) Pentru a putea delibera vor trebui să fie prezenți la adunarea generală cel puțin majoritatea absolută a membrilor ; în caz contrariu se va amâna pentru o dată ulterioară, când se va delibera cu oricâți membrii vor fi prezenți. Hotărârile ce se vor lua se vor consemna în condica Proceselor-Verbale și se vor semna de toți cei prezenți, iar cei absenți se vor supune deciziunilor luate de adunare.

j) În fiecare an se va face bilanțul general al afacerilor societății, pe baza unui inventar exact. Beneficiul net se va obține scăzând din beneficiul brut toate cheltuelile generale, lefurile personalului precum și toate obligațiunile și sarcinile societății; ceia ce va rămânea va fi beneficiul net care se va distribui după cum urmează:

Din exploatarea filmului “Răsboiul Independenței 1877/78” Dl Leon Popescu, reprezentat prin Dl Dr Silva va scoate treptat din primele încasări capitalul ce-l va depune pentru fabricarea filmului, iar restul se va împărți astfel:

55% (cincizeci și cinci %) Dl Pascal Vidrașcu și Grigore Brezeanu, 45% (patruzeci și cinci %) Dl Leon Popescu, reprezentat prin D. Dr Siva, Dl C. Nottara, P. Liciu, N. Soreanu, V. Toneanu, I. Brezeanu și Ar. Demetreade.

Iar în ce privește beneficiile realizate de celelalte filme ce se vor fabrica se va împărți beneficiul net în părți egale între toți membrii mai sus menționați.

l) În caz de încetare din viață a vreunui asociat sau punere sub interdicție asociația va rămânea în vigoare, continuându-se de către moștenitorii săi, cari vor fi reprezentați în societate de un singur delegat. Când vreunul din asociați voește a demisiona, el nu se va putea retrage de cât vânzându-și dreptul unei terțe persoane și acela cu învoirea adunării generale.

m) Dl Leon Popescu îndată ce-și va retrage capitalul pus pentru filmul „Răsboiul Independenței” rămâne degajat de orice participare în această asociație, rămânând numai D. Dr Silva ca asociat cu parte egală cu ceilalți societari.

n) Încetând asociația în total pentru o cauză legală sau contractuală se va purcede la liquidarea în modul următor: se va convoca adunarea generală, alegându-se din sânul ei un liquidator, care împreună cu Comitetul va face inventarul și contul de liquidare, supunându-se adunării generale spre aprobare. În tot cazul asociațiunea nu se poate dizolva decât prin votul a 2/3 din totalul asociaților.

o) Nici un artist asociat nu va putea să joace în alte filme streine societății.

p) 10% din beneficiul fiecărui asociat se va depune ca fond de rezervă până la concurența sumei de 10.000(zece mii lei) de cap, și nu se poate înstreina decât numai în interesul societății.

r) Fondul depus de fiecare asociat nu se poate ridica prin retragere decât numai cu aprobarea adunării generale.

s) Societatea va avea ca marcă de film “Film de artă română Leon Popescu” această marcă se va înregistra la tribunal, conform codului comercial. Capitalul depus

N. Ispas, *Leon Popescu – producător al filmului Războiul Independenței României*
pentru această întreprindere e de 15.000 (cincisprezece mii lei). Actul se va elibera Dlui
Vasile Toneanu.

Dr. Silva Nottara

I. Brezeanu

Grigore I. Brezeanu

Leon M. Popescu

Ar. Demetriade

V. Toneanu

P. Liciu

Nic. Soreanu

Pascal Vidrașcu

p. Identitatea părților
L. Minculescu
avocat 18 Puțu cu Plopi

Tribunalul Ilfov Secția de Notariat
1911 Noembrie 30 No.16216

Proces-Verbal

Înaintea noastră I. Ionescu Dolj Președinte la Trib. Ilfov secția de notariat, asistat de dl grefier ajutor M Nicolaide s-au prezentat astăzi 30 Nbrie 1911 în pretoriul Trib. Dlor Leon Popescu proprietar dom. str. Berzei 16, Dr Sylva dom. Bdul Neatâmărei 44, Pascal Vidrașcu propr. dom. Calea Plevnei 5, V. Toneanu artist dom. str. General Lahovary 62, Grigore Brezeanu, I. Brezeanu artiști dom. str. Atelier 21, P. Liciu artist dom. str. Esculap 4, A. Demetriade artist dom. str. Câmpineanu 56, N. Sorescu [sic!] artist dom. str. Romană 130, C. Nottara artist dom. str. Regală 9 personal cunoscuți nouă, cerând prin petiția înreg. la No. 16328/911 autentificarea prezentului act în dublu exemplar.

După ce am visat ambele exemplare, am citit acest act din cuvânt în cuvânt în ausul părților, declarându-ne că acest act este făcut cu consimțământul Dlor și că unu din cele două exemplare este semnat de Dlor.

În urmă părțile au subscris în prezența noastră exemplaru ce se va păstra la dosar.

Noi

Luând act de declarațiunea părților autentificăm prezentul act fiind scris pe una coală de lei zece pe care s-a aplicat un timbru mobil de lei cinci, iar duplicatu pe una coală de bani 50 și taxa în sumă de lei 15 plătită la adm. financ. a Capitalei cu recipisa No 26446/911 conform legi timbrului.

Acest proces-verbal s-a semnat de noi și de dl grefier ajutor

Președinte
Ionescu

Grefier
M. Nicolaide

(ANIC, fond Tribunalul Ilfov, Secția Notariat-acte autentice, mapa nr. 3124, nepaginată)

2. Actul autentic al Tribunalului Ilfov Secția Notariat nr.12757 din 6 iulie 1912

Contract de Vânzare

Între subsemnați Ion Brezeanu, Vasile Toneanu, N. Soreanu, Doctor P. Silva și Grigore Brezeanu cu consimțământul tatălui meu Ion Brezeanu, toți membri ai societății Film de artă Română “Leon M Popescu”, având și adesiunea telegrafică a Dlor C. Nottara și Ar. M. Demetriade de asemenea membri ai societății numite, de o parte și Leon M. Popescu de altă parte s-a[sic!] convenit următoarele:

Societatea Film de artă Română “Leon M. Popescu” vinde Dlui Leon M. Popescu proprietatea [sic!] negatvului [sic!] filmului Războiul Independenței României 1877-78 cu dreptul exclusiv de vânzare sau reprezentare în întreaga lume.

Prețul acestei vânzări este de lei 300.000 (trei sute mii) din care sumă se va scădea suma de lei 100.000 (una sută mii) cheltuielile făcute cu ocaziunea efectuării filmului “Roissate” de Dl Leon M. Popescu, iar suma de lei 200.000 (două sute mii) se va plăti societăților în numerariu urmând a fi împărțită de către casierul societății, potrivit articolului “J” din contractul de asociație autentic tribunal Ilfov notariat la No 16216 din 1911.

În suma de lei 100.000 una sută mii chetuelile ce se ramburzează [sic!] Dlui Leon M. Popescu se cuprinde și suma de lei 5000 (cinci mii) ce mai este de plată casei Alter Ego din Paris pentru cele unspre zece exemplare film pozitiv deja comandate, rămânând bine stabilit că orice alte sume s-ar mai constata de plată dupe semnarea acestui contract, vor privi personal pe membrul societății care a contractat obligațiile [sic!].

Plata prețului se va face în modul următor o treime acum la făcerea contractului iar două treimi la 1 octombrie 1912.

Sub semnatul Leon M. Popescu accept cumpărarea în condițiunile mai sus stipulate.

București 5 iulie 1912

Dr Silva

Buc. Bdul Neatârării 44

I. Brezeanu

Nic Soreanu

Grigore Brezeanu

Buc. Atelierului 21

Buc. Romană 130

cu consimțământul meu de

părinte

V. Toneanu

I. Brezeanu

Buc. Gl. Lahovary 62

Buc. Atelierului 21

Leon M Popescu

Buc. Berzei 14

Tribunalul Ilfov Secția Notariat
1912 iulie 6 No 12757

Proces-Verbal

Înaintea noastră C. I. Prodan magistrat stagiar la Trib. Ilfov secția vacantă delegat prin procesul verbal din 4 iulie 1912 asistat de Dl grefier ajutor M. Nicolaide s-au prezentat azi 6 iulie în Pretorul Trib. Dlor Ioan Brezeanu, personal și ca părinte pentru consimțământ, Grigore Brezeanu, ambi dom. strda Atelierului No 21, V. Toneanu, dom. strda General Lahovary No 62, Nic. Soreanu, dom. strda Romană No 130 toți artiști societari, Dr P. Silva, dom. Bulev. Neatârării No 44 și Leon M. Popescu prop. dom. strda Berzei No 14, având și adesiunea telegrafică a Dlor C. Nottara și Ar. N. Demetriade prin 2 telegrame oprite la dosar, toți membri ai soc. Film de Artă română "Leon M. Popescu" din București, personal cunoscuți nouă, cerând prin petiția reg. la No 12865/1912 autentificarea prezentului act în 2 exemplare,

După ce am vizat ambele exemplare am cetit acest act din cuvânt în cuvânt în auzul părților declarându-ne că acest act este făcut cu consimțământul Dlor și că l din cele 2 exemplare este semnat de Dlor.

În urmă părțile au subscrib în prezența noastră exemplarul ce se va păstra la dosar.

Noi

Luând act de declarația părților autentificăm prezentul act fiind scris pe coala de lei 10 aplicat timbru mobil de lei 5, duplicatul pe bani 50, și taxa de lei 9000 plătită la atia. finan. Capit. cu recp. No 12869 conform legi timbrului.

Acest proces-verbal s-a semnat de noi și Dl Gref. Ajutor

Magistrat stagiar
Prodan

Grefier
M. Nicolaide

(ANIC, fond Tribunalul Ilfov, Secția Notariat-acte autentice, mapa nr. 3268, nepaginată)

Elena-Maria Schatz & Robertina Stoica, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, [București], CIMEC-Institutul de Memorie Culturală, 2007, 590 p.

Semnalăm apariția, sub egida CIMEC-Institutul de Memorie Culturală, a acestei lucrări, care își propune, potrivit celor două autoare, “pe de o parte împlinirea menirii oricărui catalog colectiv [...], iar pe de altă parte, introducerea acestor inestimabile valori bibliofile, existente în colecțiile din România, în circuitul științific mondial, includerea lor în patrimoniul cultural al umanității” (p. 12). Dacă prima parte a acestui deziderat constituie, credem noi, un succes, pentru cea de a doua nu ne rămâne decât să nutrim speranțe în sensul unei recunoașteri din partea forurilor mondiale competente a importanței acestui catalog și, totodată, luarea în considerare a numeroaselor incunabile aflate pe cuprinsul României.

Nu putem să nu remarcăm postura de tehnoredactor a însuși directorului CIMEC, Dan Matei, fapt care vine să sporească certitudinea că lucrarea de față dovedește seriozitate; totodată, amănuntul demonstrează că activitatea tehnoredacțională, adeseori desconsiderată pe nedrept, își are importanța sa.

Cataloge locale ale incunabilelor de pe teritoriul românesc au mai fost elaborate în decursul timpului¹, însă, față de acestea, catalogul elaborat în 2007 reprezintă o versiune nu numai îmbunătățită, ci și având un caracter general, ca o dovadă a strădaniei impresionante a autoarelor și a amplitudinii acestui proiect.

¹ Pentru a oferi doar câteva exemple: Constantin Karadja, *Lista incunabilelor de pe teritoriiul României* [nepublicat]; *Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia*, București, 1957; Viorica Secărescu, *Din colecția de manuscrise și incunabile a bibliotecii Batthyaneum*, “Revista Muzeelor”, 2 (1965), 3, p. 250-254; Veturia Jugăreanu, *Catalogul colecției de incunabile*, Sibiu, 1969 (pentru Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu); Livia Bacăru, *Catalogul incunabilelor*, București, 1970 (pentru Biblioteca Academiei Române); *Catalogul incunabilelor din biblioteca Teleki-Bolyai. Catalogus incunabulorum bibliothecae Teleki-Bolyai*, Târgu-Mureș, 1971; Pavel Binder, *Incunabilele păstrate în bibliotecile documentare din sud-estul Transilvaniei (exclusiv biblioteca Bruckenthal din Sibiu)*, “Studii și cercetări de bibliologie”, 12 (1972), p. 169-187; Ioan Kara, *Manuscrise și cărți rare. Catalog*, vol. I-II, Iași, 1972-1982 (pentru Biblioteca Municipală “Gheorghe Asachi” din Iași); Martin Bodinger, *Catalogul cărții rare și prețioase străine*, vol. I: *Incunabile și secolul XVI*, Iași, 1974 (pentru Biblioteca Centrală Universitară “M. Eminescu” din Iași); Ion Mărunțelu, Sorina Codreanu, Florica Carapcea, *Cartea străină veche (1472-1700) în Biblioteca “V. A. Urechia”*, Catalog, Galați, 1975; Cătălin Ionuțș, *Colecția de incunabile a Bibliotecii Județene Arad*, “Ziridava”, 6 (1976), p. 473-482; Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul incunabilelor*, Cluj, 1979 (pentru Biblioteca Centrală Universitară din Cluj); Elena-Maria Schatz, *Colecția de incunabile a Bibliotecii Centrale de Stat*, “Biblioteca și Cercetarea”, 3 (1979), p. 75-105; Hortensia Baica, *Cartea străină veche*, partea I: *Secolul XVI. Catalog*, Timișoara, 1994 (pentru Biblioteca Județeană Timiș); Elena-Maria Schatz, *Catalogul colecției de incunabile*, București, 1995 (pentru Biblioteca Națională a României); Paula Vasil-Marinescu, Marta Cordea, *Cartea veche străină în Biblioteca județeană Satu Mare sec. XV-XVI. Catalog*, Satu Mare, 1998; Elena-Maria Schatz și Gheorghe Buluță, *Carte străine secolele XV-XVIII: Catalog*, București, 2001 etc.

De altfel, bibliografia (p. 107-121) demonstrează că s-au avut în vedere o seamă de lucrări de referință, inclusiv din străinătate (Germania, Ungaria, Franța, Marea Britanie, Italia, Olanda, Polonia, Cehia, Slovacia, Elveția, Austria, Croația, Slovenia, Rusia, Lituania, Ucraina, Suedia, Portugalia, Statele Unite, Mexic), autoarele epuizând practic ceea ce literatura de specialitate pune la dispoziție.

Catalogul debutează cu un "Cuvânt înainte" (p. 1-48, la care se adaugă versiunea în limba engleză, p. 49-105), care prilejuiește Elenei-Maria Schatz oportunitatea de a aprofunda atât istoricul cercetării incunabilelor în Europa occidentală (p. 1-5), cât și în Europa (p. 6-12). Acestora li se adaugă un "Scurt [n. n. scurt, însă extrem de bogat în informații] istoric al colecțiilor de incunabile din România" (p. 13-48), care se constituie practic într-o trecere în revistă a colecțiilor utilizate cu prilejul catalogului de față, grupate pe orașe și pe instituții (biblioteci, cu precădere, dar și arhive, muzee, instituții ecleziastice, școli sau colecții particulare).

Catalogul propriu-zis (p. 126-384) grupează cele 1.706 de exemplare de incunabile după criteriul alfabetic al autorilor și titlurilor, acestea fiind apoi cotate în funcție de literă. Această cotare își dovedește utilitatea cu ocazia analizării indicilor elaborați de cele două autoare, indici care vizează: autori și titluri (p. 386-437), editori, comentatori, traducători, corectori (p. 438-455), locuri de tipărire (p. 456-471), tipografi și editori comerciali (p. 472-497?), colecțiile de proveniență (p. 530-535), la care se adaugă un index cronologic (p. 498-529). Din consultarea acestuia din urmă, rezultă că cel mai vechi incunabil din România, datat ante-1467, este un exemplar din *De sermonum proprietate* al lui Rabanus Maurus, aflat în prezent în administrarea Muzeului Brukenthal. De asemenea, analizând colecțiile din care provin, se constată o grupare mai consistentă pe raza următoarelor orașe: Alba Iulia, București, Sibiu, Cluj, Miercurea-Ciuc, Târgu-Mureș etc. Numeroase concordanțe bibliografice (p. 538-590) vin să întregască această panoplie de date. În ansamblu, structura catalogului dovedește faptul că acesta este alcătuit cu profesionalism, însă ceea ce este mai important este faptul că permite utilizatorului să "navigheze" prin noianul de incunabile aduse în discuție.

În ansamblu, autoarele au avut în vedere, pentru categoria "incunabile", acele lucrări elaborate ante-1500, așadar au reținut termenul de incunabil *stricto sensu*. Așteptăm un catalog care să includă și alte cărți rare, chiar dacă redactate după 1500, însă a căror valoare este, la rândul său, incontestabilă.

În ceea ce privește prezența în cadrul catalogului elaborat de Elena-Maria Schatz și Robertina Stoica a Arhivelor Naționale (mai concret, a bibliotecilor aflate în administrarea Arhivelor Naționale), aceasta se remarcă prin doar patru titluri: localizate la bibliotecile DJAN Alba (Quintus Horatius Flaccus, *Opera*, Veneția, 1492/1493, cota H-48 în catalogul de față și Johannes Tortellius, *De orthographia dictionum e Graecis tractatum* și Georgius Valla, *Tractatus de orthographia*, Veneția, 1495, cota T-72), DJAN Brașov (Johannes Gallensis, *Summa de regimine vitae humanae*, Veneția, 1496, cota J-72) și ANIC (Hartmann Schedel, *Liber chronicarum*, Augsburg, 1497, cota S-35).

Ceea ce constatăm este că volumul de față omite trei titluri de incunabile aflate în biblioteca Arhivelor Naționale de la București, pe care le-am depistat personal. Este vorba despre: *Eusebii Caesariensis Chronicon*, Veneția, Ratdolt, 1483, [Gerardus de Vliederveen], *Quattuor nouissima cum multis exemplis pulcherrimis ...*, Köln, Henricus

Quentell, 1492 și Pomponio Leto, *Romanae historiae compendium ab interitu Gordianu iunioris usque ad Iustinum III* și *Pomponii Vita. M. Antonius Sabellicus M. Antonio Mauroceno equiti salutem*, Veneția, per Bernardinum Venetum, 1499.

Firește că, dacă este să stabilim vreo culpă pentru aceste absențe din *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, aceasta nu trebuie nicidecum atribuită autoarelor, ci caracterului mai degrabă închis al bibliotecii Arhivelor Naționale, manifestat până de curând. Teoretic, avem de a face cu o bibliotecă deschisă publicului, astfel încât orice cercetător care frecventează sala de studiu a Arhivelor Naționale să poată consulta catalogul publicațiilor. Însă lipsa unei popularizări a acestor cărți rare a făcut ca ele să rămână în depozitul bibliotecii, ascunse privirilor. Astfel se explică nu numai de ce Elena-Maria Schatz și Robertina Mareș nu au avut cunoștință de cele trei titluri de la Arhivele Naționale, ci și de ce respectivele incunabile nu au nici măcar cotă! Abia începând cu 2007, aceste trei incunabile, alături de alte cărți de valoare din secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, au început să fie aduse la cunoștința publicului, în special cu ocazia expoziției *Carte străină veche în patrimoniul Arhivelor Naționale*, vernisată în octombrie 2008. Această explicație, a straniei rețineri față de popularizare a unor incunabile dintre cele mai valoroase, ne poate foarte bine pune în situația de a presupune și totodată de a spera că asemenea lucrări de mare preț se mai pot identifica în depozitele a diferite biblioteci ale direcțiilor județene.

Revenind la lucrarea în discuție, nu putem decât să opinăm că volumul constituie, fără doar și poate, rezultatul unei documentări asidue, presupunând consultarea, pe lângă literatura secundară, a numeroase cataloage de biblioteci. El reprezintă un instrument extrem de util, a cărui apariție o salutăm.

Șerban V. Marin

Dan Horia Mazilu, *Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, Polirom, 2008, 545 p.

În unul din ultimele sale interviuri, regretatul Dan Horia Mazilu mărturisea că interesul său pentru istoria mentalităților – domeniu căruia i-a dedicat patru lucrări la editura Polirom¹ - a fost determinat de “instrumentalistica disciplinei”, de legăturile sale cu lumea românească veche și modelul istoriografic francez². Având în minte acest model și recurgând la o “recitare” a vechilor surse pe care le cunoștea îndeaproape, datorită profesiei sale de filolog (cronici, cărți de învățătură, legiuri etc.), a dorit să reclădească acele conuri de umbră ale istoriei, rămase prea puțin vizitate. După ce a discutat viața de curte, imaginea domnitorului în spațiul public și privat, iar mai apoi

¹ Dan Horia Mazilu, *Noi despre ceilalți. Fals tratat de imagologie*, Iași, 1999; *O istorie a blestemului*, Iași, 2001; *Voievodul dincolo de sala tronului*, Iași, 2003; *Lege și fărădelege în lumea veche românească*, Iași, 2006.

² Idem, *Suntem un neam tânăr în relația noastră cu cartea*, “Observatorul militar”, XVII, 35 (1967), 3-9 septembrie 2008, p. 10-11.

delincvența și violența cu toate fațetele lor, iată că a venit și rândul abordării istoriei femeii. Și nu a făcut-o recurgând la subiecte simple, banale, asupra cărora se mai aplecaseră și alții. A ales o categorie, un “grup în negru”, după cum singur l-a denumit, despre care sunt mult prea multe de spus pentru a include totul într-o singură lucrare: văduvele. De aceea, autorul a făcut anumite concesii, renunțând la a mai vorbi despre cele care constituiau marea majoritate (tărănci, negustorese, orășence) și a ales categoria celor cu evghenie (boieroaiice, doamne). De asemenea, s-a limitat la izvoarele narrative (cu precădere cronici) și juridice edite, în dauna documentelor de arhivă, spre exemplu. Referindu-se cu precădere la secolele al XV-lea-al XVIII-lea, dar și cu unele trimiteri fugare spre secolul al XIV-lea și începutul celui de al XIX-lea, lucrarea se dorește a fi un parcurs temeinic și degajat printr-o istorie privită de autor, după cum ne spune și titlul, la feminin.

Primul din cele șase capitole ale lucrării, *O “istorie a femeilor” fără văduve*, constituie, în fapt, introducerea și încorporează discuții asupra istoriografiei și termenilor. Dan Horia Mazilu punctează reperele importante ale istoriografiei europene și americane referitoare la istoria femeii, semnalând și contribuțiile românești din ultimii 20 de ani din principalele centre de cercetare (București, Cluj, Iași). Istoria femeii permite adunarea ca sub o “umbrelă”, dacă ne este permisă folosirea termenului, a unor nenumărate teme. De la studiile de gen, cele feministe până la cele dedicate aspectelor de evoluție și statutului social. Lucru observat într-un mod subtil și de autor. Ajungând în zona de definire a termenilor de lucru, Dan Horia Mazilu propune unul nou: solitudine postconjugală (p. 10-11), pornind de la cele trei ipostaze în care erau văzute și acceptate femeile în societatea medievală (fecioară, soție, văduvă). Riscurile și asocierile care planau asupra văduvelor (delincvență, vrăjitorie și prostituție) nu sunt luate în seamă și discutate de autor, deși sunt reale și pentru lumea românească. Preferă să renunțe la conotațiile negative și să facă trimiteri doar la acele femei care căutau să respecte litera legii. Atitudine cronată deoarece văduvele se angajau și în astfel de activități.

Al doilea capitol face trimitere la rolul și implicarea văduvelor în istorie. Ele apar drept mame, surori, soții și fiice de boieri și domni care au o contribuție semnificativă în domeniul social, cultural și chiar politic, prin intermediul alianțelor matrimoniale întreprinse. Hipergamia, definită de autor drept căsătoria cu o femeie superioară ca rang și avere (p. 48), este procesul pe care îl tratează din punct de vedere al accesului noilor și mai micilor boieri spre elita cu un caracter decizional din Țara Românească și Moldova. Un studiu de caz menit a arăta impulsivitatea alegerilor făcute de domni în ce privește viața conjugală este cel al lui Gheorghe Ștefan. Domn al Moldovei în secolul al XVII-lea, el o răpește pe “giupâneasa” Safta, viitoarea sa soție, greșit socotită de Dan Horia Mazilu a fi fecioară³. O altă afirmație pe care o lansează în

³ Termenul de jupâneasă, precum și cel de jupâniță, face întotdeauna referire la un statut clar al femeii: acela de (fostă) soție de boier. Tocmai de aceea el apare frecvent ca parte a expresiei “jupâneasa lui ...”. Pentru mai multe lămuriri, vezi H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Lieferung 14, Bukarest, 1906, p. 880. *Documenta Historica Romaniae. A. Moldova*, XIX (1626-1628), București, 1969, p. 399, doc. 294; *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a,

acest context este aceea conform căreia răpirea reprezenta drumul spre căsătorie, o formă de forțare a familiei fetei de a accepta condițiile impuse de bărbat datorită onoarei compromise. Idee perfect plauzibilă în alte situații, aceasta nu își găsește rostul la nivelul elitei, unde intră în categoria excepțiilor. Răpirile devin însă mult mai frecvente și documentate ca și proces juridic, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Până la acel moment, rămân izolate și consemnate de cronicari și secretari oficiali doar ca fapte ce intră în sfera senzaționalului, a comportamentului ieșit din comun. Pentru a pune capăt analizei acestui cuplu, care apare ca exemplu de multe ori, trebuie specificat că, deși în acel secol tulbure două femei semnau în calitate de văduve ale fostului domnitor, titlul pe care și-l arogau, și care apărea în mod complementar statului lor civil, era diferit. Dacă Safta se semna, în documentele românești în jurul anului 1699, “doamnă a Țării Moldovei”, Ștefana Mihailowa, ȣitoarea oficială a fostului domn după ce a fost părăsit de soție, folosea titlul de “văduvă și principesă a prea înălțatului Domn al Moldovei”. Între cele două titulaturi există o distincție importantă dată de spațiul în care cele două femei au trăit. Îndreptățită, ca și soție legitimă, să se autodenumească văduvă, Safta alege titulatura de mai sus tocmai pentru că era împământenită, oficială și capabilă de a atrage după sine respectul și considerația datorate fostului soț. Pe de altă parte, Ștefana alege un termen recognoscibil în Apus, dar relativ nou pentru Moldova. Ea este o văduvă “autodeclarată” (termen bine ales de autor) pe o filieră occidentală, mai puțin avută în vedere de către autorități și nu numai. Nuanță ce ar fi putut fi sesizată de către Dan Horia Mazilu. O direcție bună de lucru în acest capitol, inedită, se regăsește în prezentarea bipolară a văduvelor: “nenumite” și “autodeclarate” (p. 95-98).

“*Anul jalii*” reprezintă capitolul al treilea al lucrării, care se centreează pe obligațiile văduvei față de soțul defunct, pe semnificația celui *preparatio mortis* atât pentru familie cât și pentru ceilalți, dar și pe rolul de ctitor al văduvei. După o incursiune în istoria bizantină, menită a arăta importanța văduvei în viața politică (unde unele ajung chiar pe tron), religioasă și filantropică, Dan Horia Mazilu pune în balanță două opinii asupra recăsătoririi acesteia: cea a Sf. Augustin și cea a Sf. Ioan Gură de Aur. Reprezentând Apusul și Răsăritul, cei doi vădesc două atitudini diferite față de aceeași problemă. Dacă primul militează cu destul de multă fermitate împotriva recăsătoririi, pledând pentru alegerea singurătății întru Hristos, al doilea are o poziție mult mai nuanțată. Deși consideră că a doua căsătorie este mai prejos decât văduvia, Sf. Ioan Gură de Aur dovedește înțelepciune în a considera că este de preferat unei vieți expuse libertinajului și nu o condamnă prea mult. Rămânând în același registru, al recăsătoririi văduvelor, autorul grupează în subcapitolul *Nunțile tăcute* patru studii de caz, fiecare având un anumit specific. Primul, care stă sub semnul incestului, are ca protagoniști masculini doi domni munteni și frați vitregi în același timp: Radu de la Afumați și Radu Paisie (sau de la Argeș). Autorul consideră că Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, a fost soția ambilor, în perioade de timp diferite, încălcând unul din canoanele impuse de

București, 1998, p. 551 (pentru a desemna o față de boier, necăsătorită, același dicționar folosește termenul de jupâniță).

Biserică⁴. Căsătoria dintre doi veri primari, așa cum erau Ruxandra și Alexandru Lăpușeanu, nu constituia un fapt neobișnuit pentru evul mediu, fiind practică și la curțile apusene. Dispensele erau ușor de obținut. Ipoteza lansată de Dan Horia Mazilu conform căreia a fost iertată această legătură datorită faptului că atât Bogdan III, cât și Petru Rareș erau fiii nelegitimi ai lui Ștefan cel Mare este parțial eronată. Primul era fiul din ultima căsătorie a marelui domnitor moldovean, cea cu Maria Voichița⁵, în timp ce al doilea a căpătat recunoașterea contemporanilor fără a întâmpina mari probleme. Pe de altă parte, Petru Rareș a realizat două căsătorii care urmăreau tocmai întărirea ascendenței domnești. Alexandru Lăpușeanu avea, este drept, nevoie de acest aport de noblețe și legitimare și a ales să urmeze modelul epocii. Și-a ales o soție care să îl ridice nu atât social, cât din punct de vedere al pretențiilor la domnie, întrucât, să nu uităm, Ruxandra avea o dublă filiație domnească. Era o Mușatină, dar și o nepoată de despot sârb, prin mama sa, Elena Brancovici. Ultimele două exemple alese de autor demonstrează atingerea, prin căsătorie, a decăderii (Teodosia Barnovschi) și a ascensiunii sociale (Dafina/Ecaterina Jora).

Capitolul șase, *Văduvele între ceilalți*, plasează personajul feminin în fața legii, a responsabilităților și îl transformă în subiect principal al orațiilor funebre, lansate ca gen literar de Neagoe Basarab. Subtil, se face trecerea spre o altă ipostază a văduvei, aceea de călugăriță, ce este discutată convingător în penultimul capitol, *În "rai"*. Călugărirea nu însemna pentru femeile de rang, după cum bine remarcă autorul, o viață trăită în completă izolare. Din mănăstire se putea ieși ușor și călugărițele puteau trăi și "în afara incintei", urmând un regim auster și regula castității, dar administrându-și averea și participând la diverse activități. Impulsul către danii generoase în favoarea unor instituții sau persoane era declanșat de nevoia femeii de a-și răscumpăra păcatele lumești, mărturisite sau nu, de lipsa moștenitorilor sau de păstrarea unei tradiții dătătoare de pomenire după cum și cititoria simboliza o "[...] continuitate dinastică și coparticipare la eternizare" (p. 161).

Puterea domnească în gingașele mâini de femei este subiectul tratat în ultimul capitol al lucrării. De la semne ale puterii (podoabe, veșminte, peceți) până la forme de acces și menținere a acesteia, totul este atins, punându-se accent pe studii de caz, dintre care cel mai bine alese și structurate sunt cele referitoare la Elisabeta Movilă și Elena Brancovici, ultima fiind văduvă a lui Petru Rareș.

Concluziile lui Dan Horia Mazilu nu sunt, cum ne-am fi așteptat, multe și nici nu acoperă întregul material pus la dispoziție cititorilor, ocupând doar o jumătate de pagină (p. 532). Fapt scuizabil, poate, și pentru că la unele dintre capitole există un paragraf concluziv. Stilul este unul, pe alocuri, obositor și greoi printr-un șir nesfârșit de exemple și o frază mult prea lungă (pentru a menționa doar p. 31-34, 246-247, 276-278, 405-411, 412-413), din dorința de a introduce în circuit o informație, dar și de a

⁴ Cu toate acestea, Octav George Lecca în *Familii Boierești Române. Seria I. Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, planșa 1 dedicată familiei Basarab, deși arată că într-adevăr cei doi s-au căsătorit a doua oară cu o femeie cu acest nume, doar în cazul lui Radu de la Afumați semnaleză descendența acesteia: "Ruxandra lui Neagoe Voevod". Ceea ce întărește posibilitatea ca să nu fie vorba despre una și aceeași persoană.

⁵ O. G. Lecca, *op. cit.*, planșa 3.

argumenta fără drept de apel o aserțiune. Lăsând la o parte toate acestea, lucrarea este importantă pentru noutatea demersului, bogata bibliografie folosită și modul în care sunt folosite sursele vremii, părți ale unui discurs, prin excelență, masculin. Mai rămâne doar să fie completată de imaginea, rămasă încă nevăzută și ignorată, a acelor care reprezentau marea majoritate și asupra cărora se aplicau rigorile legii, înfruntând viața într-un alt chip decât eroinele cărții de față.

Nicoleta Roman

Alberto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940* (prefață de Keith Hitchins), Roma, Aracne, 2007, 476 p.

Lucrarea *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania 1918-1940* a lui Alberto Basciani a apărut în anul 2007 la editura Aracne din Roma, fiind la a doua ediție (prima în 2005, cu un număr de 413 pagini).

Alberto Basciani este cercetător în Istoria Europei Orientale pe lângă Facultatea de Științe Politice a Universității Roma Tre. A publicat lucrarea *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia de Sud. 1919-1940*, pentru care a primit premiul de onoare la concursul internațional "Waclaw Felczac – Henryk Wereszycki" din partea Societății istoricilor polonezi de la Facultatea de Istorie a Universității Jagellone din Cracovia. Este autorul unor studii de istorie contemporană a țărilor balcanice și de politică culturală italiană în Europa sud-orientală. A îngrijit volumele: *L'Europa d'oltremare. Contributi italiani al IX Congresso dell'Association Internationale d' Etudes du Sud-Est Europeen* (Roma, 2004) și *Intelletuali, storici, economisti di fronte ai totalitarismi in Europa centro-orientale* (Roma, 2005).

Lucrarea de față este structurată pe patru capitole: *La Bessarabia da gubernija dell'impero russo a repubblica autonoma. 1878-1918*; *La Bessarabia nella Grande Romania 1918-1923. Gli anni dell'emergenza continua*; *Il tentativo di normalizzazione di una regiona tormentata. Le persistenti difficoltà della Romania in Bessarabia. 1924-1934*; *Bessarabia 1933-1940. Il tramonto della presenza romena nelle terre tra Prut e Dniestr*, prefațate de hărțile României Mari și a Basarabiei și de Cuvântul cunoscutului istoric american Keith Hitchins.

Pentru elaborarea lucrării, autorul a studiat în Arhivele din București, Chișinău, Roma și în bibliotecile precum Biblioteca Universității din Illinois, cea a Ministerului Afacerilor Externe și cea de Istorie Modernă și Contemporană din Roma, în Biblioteca Academiei Române și cea a Institutului de Istorie "Nicolae Iorga" din București.

Așa cum precizează Keith Hitchins în Prefață, "Alberto Basciani face o bună prezentare a Basarabiei între anii 1878-1940 ca un studiu de caz clasic al unei provincii mici și subdezvoltate, care caută să își păstreze câte ceva din propria individualitate, strânsă ca o țintă între agresivitatea forței de expansiune a Rusiei țariste și a succesoarei sale, Uniunea Sovietică, pe de o parte și Regatul României pe de altă parte" (p. 2).

Trei chestiuni principale formează structura lucrării: Basarabia, provincie a Rusiei țariste; integrarea provinciei în România Mare și, în fine, Basarabia ca obiect permanent de tensiune între Rusia întâi și apoi Uniunea Sovietică în confruntările cu România. De fapt, autorul demonstrează că relațiile dintre Rusia și România, dar și oscilațiile stânga-dreapta din politica românească a anilor '30 au agravat situația din Basarabia. Conjuncturile momentului și deciziile politice interne și internaționale, analizate foarte bine de autor, au dus la ultimatumul sovietic din iunie 1940, atunci când destinul Basarabiei s-a schimbat, poate pentru totdeauna.

Mirela Tîrnă

Radu Ciuceanu, Ion Constantin, *Masacrele de la Katyn*, [București], Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2008, 262 p.

Lucrarea de față este o monografie a unui subiect mai puțin abordat și uneori chiar ocolit: masacrarea polonezilor, prizonieri de război, de către serviciile secrete sovietice în primăvara anului 1940.

Așa cum ne spun autorii, ideea a apărut în urma organizării de către Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului a conferinței internaționale cu tema *Masacrele de la Katyn și rolul lor în construirea memoriei democratice* (București, 6-7 octombrie 2006), cu invitați din Polonia, Germania, Belarus, Ucraina, Republica Moldova, România.

Lucrarea este structurată pe opt capitole: *Preliminariile Katyn-ului; Internarea prizonierilor polonezi în lagăre speciale; Săvârșirea masacrelor; Soarta supravieșuitoarelor; Descoperirea masacrelor; Mistificarea adevărului despre masacre; Lungul drum al adevărului despre Katyn; Problema Katyn-ului după 1989*, la care se adaugă *Cronologia masacrelor de la Katyn, Schițe biografice, Bibliografie, Lista figurilor, Autori, Indice de persoane, Figuri*.

Autorii își propun să prezinte acest episod din istoria poporului polonez, mai puțin cunoscut, dar care prin dramatism poate fi similar atrocităților de la Auschwitz, Maidanek, Dachau, numai că de data aceasta, masacrele sunt opera autorităților sovietice și NKVD-ului și, cu atât mai mult, minciuna și misterul au persistat asupra lor decenii de-a rândul.

După încheierea Pactului Molotov-Ribbentrop, la 23 august 1939, Polonia a fost atacată de Germania lui Hitler la 1 septembrie, pentru ca la 19 septembrie, Armata Roșie să ocupe partea de răsărit a țării, unde s-au înființat lagăre speciale pentru prizonierii polonezi.

În martie 1940, sovieticii au decis aplicarea "pedepsei capitale prin împușcare" a celor 14.700 de prizonieri de la Starobelsk, Koziolsk și Ostașkov și a unui număr de 11.000 polonezi aflați în închisorile din partea occidentală a Ucrainei și din Bielorusia, fapt pus în aplicare în lunile aprilie-mai, după ce prizonierii au fost transportați la Katyn, împușcați în pădure și aruncați în gropi comune. În total, au fost lichidate 14.587 de

persoane. Potrivit unor informații, numărul ar fi, totuși, de 15.131 persoane. Peste 7.300 persoane au fost omorâte în alte închisori și lagăre de pe teritoriul statului sovietic (p. 144).

Bibliografia se bazează pe fonduri din arhiva Ministerului Afacerilor Externe și Biblioteca Academiei Române, pe documente publicate în Polonia, Marea Britanie, S.U.A., pe o serie de memorii și periodice, pe studii și articole, acestea din urmă apărute mai cu seamă după 1990.

Potrivit surselor avute la îndemână, autorii au încercat să prezinte evenimentele așa cum s-au petrecut și să evidențieze, credem noi, mai multe aspecte: pe de o parte, "complicitatea" în aflarea adevărului a autorităților sovietice, autoare ale acestor masacre, dar și a Aliatilor Occidentali, care au abandonat Polonia în mâinile lui Stalin. Pe de altă parte este evidențiat rolul exilului polonez, mai ales cel din S.U.A., care a reacționat imediat după primele dezvăluiri (1943) privind asasinarea militarilor și civililor polonezi în U.R.S.S., precum și toate eforturile depuse până astăzi pentru aflarea adevărului, mai ales că documentele privind masacrele de la Katyn nu au fost pe deplin epuizate, iar Federația Rusă nu le recunoaște drept crime de genocid. Ca atare, Institutul Memoriei Naționale de la Varșovia a anunțat la sfârșitul anului 2006 reluarea anchetei poloneze în problema masacrelor de la Katyn.

Mirela Tîrnă

Daniel Ghe. Talambă, *Maghiarii din România – Perioada 1944-1948*, Craiova, Editura Contrafort, 2006, 138 p.

Lucrarea lui Daniel Ghe. Talambă se remarcă prin numeroasele informații din toate domeniile de manifestare ale unei populații minoritare, într-o perioadă de schimbări generate de finalizarea celui de-al doilea război mondial și de expansiunea dominației sovietice, printr-o tematică abordată, de regulă, cu un subiectivism naționalist, pe care autorul încearcă să o obiectiveze prin sursele-document utilizate. Astfel, autorul explică chiar din introducere exagerările privind politica autorităților române de deznaționalizare în perioada postbelică și importanța documentelor de arhivă având în vedere perioada dificilă, precum și minusurile istoriografiei românești și maghiare.

Obiectivele lucrării stabilite de autor, și anume prezentarea evenimentelor care au marcat minoritatea maghiară din România și acțiunile liderilor politici maghiari cu impact asupra maselor, sunt depășite prin integrarea a numeroase observații și informații privind evoluția acestei populații din perspectivă demografică, economică, socială, culturală și politică.

În primul capitol – amănunțit comparativ cu celelalte – autorul a elaborat o amplă prezentare a activității politice a minorității maghiare, mai ales a partidului acesteia, a Uniunii Populare Maghiare (UPM), deoarece o consideră reprezentativă și ca influențând evoluția generală a maghiarilor din România. Este analizată situația particulară a minorității maghiare din Transilvania de Nord, teritoriu ocupat de Ungaria

în 1940 și reintegrat României după cel de-al doilea război mondial, precum și rolul deosebit jucat de UPM în viața politică, culturală, sportivă și în toate domeniile socio-economice. Uniunea Populară Maghiară era organizația politică a maghiarilor din România din 16 octombrie 1944, fiind constituită prin reorganizarea pe criteriul zonal și redenumirea MADOSZ-ului, condusă de Gyárfás Kúrko, iar din 1946 de Sándor Káczó. Obiectivul afirmat al UPM era să "lupte pentru distrugerea fascismului, pentru libertate și democrație".

UPM a funcționat prin două regionale: Ardealul de Nord cu centrul la Cluj și Ardealul de Sud cu centrul la Brașov. Cele două regionale alegeau un Comitet de 100 de membri care, la rândul său, alegea Comitetul Executiv. Acesta funcționa prin cele zece secții ale sale: politică, administrativă, financiară, de presă și propagandă, economică, culturală, sportivă, feminină, de tineret, sanitară. Existau patru centre principale de control, acestea fiind Brașov, Arad, Timișoara și Deva, iar controlul activității organizațiilor locale se făcea prin rapoarte lunare înaintate Comitetului Central. UPM a exercitat o importantă influență politică în județele Bihor, Odorhei, Sălaj, Trei Scaune, Mureș, Ciuc.

Un aspect interesant îl constituie analiza componenței sociale a Uniunii; astfel, se observă că în anul 1946 numărul membrilor UPM a crescut, dar tot nu se cunoștea structura socială, se estima doar că erau 30% țărani, 30% muncitori și 40% intelectuali, comercianți și meseriași. Structura socială a U.P.M. nu este similară cu cea a maghiarilor din România care nu era marcată numeric de țărani, ci dominată de intelectuali mai dinamici din punct de vedere politic și de muncitori din marile orașe ardelen, care erau numeroși și activau mai ales prin sindicate și partide muncitorești. Au existat și cazuri de conducători locali care au promovat o atitudine antiromânească, tendință șovinistă condamnate de conducerea UPM, dar susținute de guvernul maghiar.

Maghiarii erau reprezentați politic și în PCR și PSD. În anul 1945 a crescut influența comuniștilor și s-au întărit relațiile UPM cu PCR, comparativ cu stagnarea relațiilor cu partidele istorice, cu PNT și chiar a relațiilor cu alte organizații maghiare din România, inclusiv cu secția maghiară a PSD. Este menționată și orientarea unor maghiari către comunism, de exemplu Vasile Luca (László Luká), un lider comunist maghiar cu un rol aparte în relațiile cu Uniunea. La 12 martie 1945, UPM a trimis un memoriu către PCR cu propuneri referitoare la administrația din Ardealul de Nord, act ce demonstrează independența din acel moment a UPM. În acești ani, cei din PCR chiar acceptau situații în care unii membri erau înscrși în mai multe organizații politice, astfel la congresul UPM din noiembrie 1948 doar doi dintre cei aleși în Comitetul Central al Uniunii nu erau și în PMR (noua denumire a PCR din anul 1948).

În relația cu exteriorul a UPM, adică cu alte organizații politice din țările vecine României, se poate constata, de exemplu, cea cu organizațiile similare din Iugoslavia sau informarea reciprocă cu lideri politici din Ungaria.

Creșterea influenței PCR a favorizat probabil și treptata limitare a activității organizațiilor UPM la: reclamarea comportamentului considerat abuziv al autorităților române față de maghiari, formularea de cereri privind acordarea unor drepturi (de pildă, ocuparea unor posturi în administrația locală și centrală de către etnicii maghiari în localități cu procent semnificativ de minoritari). Prima acțiune politică importantă încă a

MADOSZ a fost aderarea la *Proiectul de platformă al Frontului Național Democrat din România* la 8 octombrie 1944, documentul fiind semnat de Alexandru Dávid și Gyárfás Kurkó, lideri ai minorității maghiare. La primul congres al UPM, desfășurat în perioada 6-12 mai 1945, la care au fost reprezentați maghiari din 23 de județe, s-au adoptat rezoluții unde, spre deosebire de cele ulterioare, sunt oferite amănunte despre participanți, se cerea asigurarea instrucțiunii și educației în limba maghiară, în esență cerințe care demonstrează o atitudine temperată a UPM. Al doilea congres, care a avut loc la Odorhei în zilele de 28-29 iunie 1946, arată creșterea dependenței față de PCR, cele 57 de doleanțe ale UPM față de guvernul Petru Groza fiind axate pe: rezolvarea unor probleme privind cetățenia celor din Transilvania de Nord, măsuri privind îmbunătățirea situației materiale a maghiarilor, remedierea problemelor privind învățământul în limba maghiară, finanțarea teatrului maghiar de la bugetul statului. La înființarea Blocului Partidelor Democratice în 16 mai 1946, UPM nu a fost inclusă cu scopul creării unei imagini de independență față de PCR.

Participarea la alegerile din 1946, unde UPM a obținut rezultate modeste (totuși, 29 deputați), a reprezentat ultima manifestare independentă a Uniunii, a fost continuată de două luni de tatonări cu PCR, iar în februarie 1947 Uniunea a aderat la Blocul Partidelor Democratice, iar în 21 și 22 noiembrie 1947, la Congresul de la Timișoara, UPM și-a arătat dependența față de PCR. În anul 1948 a avut loc cel de-al IV-lea Congres al UPM și este momentul în care Uniunea a încercat să sprijine pe șvabii și germanii pasibili a fi deportați în Siberia, prin declararea lor ca fiind maghiari.

O activitate importantă pentru UPM a fost colonizarea localităților depopulate din cauza războiului (de exemplu, orașul Reghin), acțiuni caritabile pentru maghiari, de exemplu organizarea unor magazine și depozite de alimente.

Cititorul poate obține informații statistice, chiar dacă autorul insistă pe lipsa materialelor contemporane de specialitate; de exemplu, conform recensământului din 1948 minoritatea maghiară era cea mai numeroasă dintre minorități, totalizând 1.499.851 de persoane, concentrați în estul Transilvaniei, în mediul rural (75% din populația maghiară o reprezentau țăranii) și urban, în 799 de localități. Sunt prezentate două studii de caz cu privire la evoluția maghiarilor din județul Cluj (unde datele demonstrează că maghiarii erau mai numeroși în satele cu populație mixtă și nu în cele cu naționalitate exclusiv maghiară) și orașul București (schimbări determinate de război). Lucrarea continuă cu prezentarea evoluției sociale a populației maghiare din România, adică a funcționarilor, țăranilor, muncitorilor maghiari aflați sub influența transformărilor comuniste.

Problemele economice ale populației au fost generale, iar maghiarii nu au fost nici defavorizați, nici avantajați de noile realități. Astfel, ei au fost obligați la rechiziții, la implementarea reformei agrare din 1945 cu un amplu ecou în cadrul minorității maghiare, nemulțumită uneori de exproprieri, respectiv împrăștiere. Maghiarii au acceptat și legea privind naționalizările, mai dificil însă naționalizarea instituțiilor ecleziastice, de exemplu a școlilor maghiare confesionale.

Lucrarea este densă, transmite și numeroase informații din toate domeniile vieții culturale, o adevărată industrie de date din toate sferile, de exemplu toate nivelele de învățământ, localurile, finanțarea, cadrele didactice și elevii, schimbările sistemului

educațional din anii 1944-1948 reflectate prin numeroase documente. Și UPM, și PCR au sprijinit evoluția învățământului în limba maghiară, inclusiv învățământul superior, având în vedere că era un domeniu electoral important și cu influență spirituală. La 1 iunie 1945 s-a înființat Universitatea Bolyai din Cluj, universitate de stat. Învățământul în limba maghiară a fost subordonat principiilor organizatorice, funcționale și ideologice ale PCR. În perioada 1944-1948 și a cunoscut doar evoluția generală a sistemului, nu una etnică.

O problemă a fost eliberarea fostelor clădiri de școală în vederea dezvoltării învățământului, a finanțării unităților de învățământ maghiar din Transilvania, care pare că a fost corectă în comparație cu restul țării. De asemenea, au fost sprijiniți elevii prin burse de merit, iar profesorii care erau cetățeni maghiari și nu aveau cetățenia română li s-a aprobat să lucreze în continuare în învățământ pe bază de contracte. Situația cadrelor didactice s-a înrăutățit după 1945, având în vedere inflația galopantă și întârzierea plății salariilor.

Un alt aspect delicat l-a reprezentat divizarea confesională, minoritatea maghiară din România fiind și una confesională și etnică, maghiarii fiind în majoritate catolici, iar românii ortodocși. Biserica Romano-Catolică era foarte implicată în promovarea influenței sale prin învățământul confesional. Legea învățământului din 1948 a creat o stare de spirit negativă datorită măsurilor privind desființarea sau transformarea școlilor confesionale, în esență măsuri luate pentru laicizarea învățământului. În perioada anilor 1944-1948 au fost adoptate mai multe măsuri care întăreau controlul statului și la nivelul cultelor. Astfel, în 1948 au fost suprimate episcopiile de Oradea și Satu Mare, de Timișoara și Iași, fiind recunoscute numai cele de Alba-Iulia și București. Totodată, erau controlate relațiile cu străinătatea, de exemplu prin anularea Concordatului cu Vaticanul.

În schimb, viața culturală a maghiarilor din România a cunoscut o evoluție deosebită, în aparență liberă. În cadrul UPM a fost constituită o Secție Culturală, care urma să coordoneze activitatea bibliotecilor și teatrelor. În 1947 existau șase teatre cu piese jucate în limba maghiară în importante orașe din Transilvania, precum Teatrul Maghiar de Stat și Teatrul Poporului din Cluj, apoi Teatrul Secuiesc din Târgu-Mureș, Teatrul Maghiar de Stat din Oradea, Teatrul Muncitoresc Maghiar din Arad, Teatrul Popular Maghiar din Satu Mare. Au fost și cazuri de piese în limba maghiară jucate în premieră în România, sau săli de spectacole arhipline, cea mai bună reprezentație din stagiunea 1948-1949 fiind piesa *Richard III*.

Nu este uitată nici presa din această prezentare a vieții minorității maghiare din România; astfel, în 1944 maghiarii nu aveau niciun ziar față de perioada interbelică, când existau 273 de publicații în limba maghiară, iar după război erau editate 12 cotidiane și 10 publicații săptămânale, cele mai multe în Cluj. Presa maghiară din România a cunoscut o diversificare politică, editarea unor ziare în limba maghiară separate ale UPM (*Villagosság*), PCR (*Igazság*), și o creștere numerică, fără să mai revină însă la amploarea anilor interbelici. PCR a jucat un rol tutelar, dar inferior față de UPM, iar presa maghiară a manifestat adesea o atitudine negativă față de autoritățile administrative locale românești din Transilvania.

Interesante pentru cercetător sunt, așa cum am demonstrat mai sus, sursele documentare contemporane, unele chiar inedite, în mod deosebit date statistice sau diferite informații din dosarele arhivelor (mai ales de la DANIC - Fondul CC al PCR),

documentele publicate (mai ales *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)* de Lucian Nastasă și colab.) și citate sau opinii din presă. Aceste izvoare sunt indicate însă cu o anumită superficialitate în bibliografie (nu sunt menționate concret cotele, filele, datele dosarelor, respectiv ale ziarelor), dar apar foarte corect și exact la note.

Lucrarea lui Daniel Talambă oferă o imagine amplă și detaliată a unei teme sensibile, într-o perioadă dificilă, marcată de preluarea puterii politice de către comuniști și dominația URSS, contribuind la scopul afirmat al operei: realizarea unei comuniuni interetnice reciproc avantajoasă.

Monica Negru

Nicoleta Ionescu-Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, București, Humanitas, 2006, 455 p.*

Lucrarea introduce o tematică încă nouă în istoriografia românească de după 1989, anume istoria nomenclaturii comuniste, și transmite o serie de informații privind organizarea și funcționarea CC al PMR după modelul sovietic, funcțiile (uneori și numele funcționarilor), statistica și privilegiile membrilor de partid, caracteristicile învățământului de partid și 75 de documente elaborate de partid, care demonstrează și ilustrează toate aceste aspecte. Această problemă este prezentată pe perioada anilor 1950-1965, având ca fundament cele 75 de documente, adică hotărâri, regulamente, referate, rapoarte, instrucțiuni, circulare de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (Arhiva CC al PCR) și de la Arhivele Militare Române (fondul Microfilme).

În primul capitol sunt prezentate schimbările suferite la nivelul aparatului CC al PMR în anii 1950-1965, fiind analizat atât aparatul central de partid, cât și aparatul local. Aparatul de partid era format din secții pe ramuri de activitate, coordonate de membrii Secretariatului CC al PMR. De exemplu, în anul 1952, coordonatorii erau reprezentanți remarcabili ai comunismului românesc: Iosif Chișinevschi pentru Secția Propagandă, Secția Externă, Direcția Superioară Politică a Armatei, Direcția Superioară Politică a MAI, Secția Administrativ-Politică, Secția Cadrelor de Partid din Exterior; Alexandru Moghioroș – Secția Organelor Conducătoare de Partid, Sectorul de Verificare a Cadrelor, Secția Gospodăriei de Partid, CC al UTM; Miron Constantinescu – Cancelaria CC, Secția Plan-Finanțe; Gheorghe Apostol – Secția Agrară, Direcția Politică a Ministerului Agriculturii, Sindicatele; Chivu Stoica pentru Secția Industria Grea, Secția Industria Ușoară și Direcția Politică a Transportului. Secțiile CC aveau sectoare alcătuite din activiști politici și cadre tehnice de specialitate. Aparatul CC al PMR a fost desreorganizat; astfel, în anul 1950 el cuprindea 13 secții, iar în anul 1965 ajungea la 21. Fiecare secție avea sarcina de a recomanda oameni pentru funcțiile din domeniul ei de activitate până în anul 1957, când sarcina a fost preluată de Prezidiul Consiliului de Miniștri, deci fiecare ministru își stabilea nomenclatura de funcții. Prin aceste secții, prin legile și hotărârile elaborate de ele, prin puterea exercitată asupra ministerelor din

domeniul lor de activitate, partidul a condus, de fapt, țara. Considerăm că ar fi fost deosebit de utilă la acest subiect o analiză mai temeinică a cauzelor și consecințelor acestor schimbări, să înțelegem punctual ce anume le-a generat și ce urmări au provocat.

Interesante pentru cititori sunt informațiile privind evoluția numerică și compoziția nomenclurii comuniste după profesii, naționalitate, vechimea în partid, școlile de partid și de stat, chiar și sexul membrilor (majoritatea erau bărbați, femeile reprezentând doar 12,28% în aparatul CC și 9,8% în cel local). În acest context, sunt prezentate și sediile de muncă, criteriile pentru recrutarea activiștilor, orarul de muncă și durata concediului, salariile și pensiile lucrătorilor de partid. Bugetul PMR a fost alimentat în proporție de peste două treimi de la bugetul statului, în toată perioada analizată, contrar prevederilor statutului partidului (majoritatea veniturilor partidului trebuia să provină din cotizațiile membrilor și candidaților de partid). Este adevărat că, în timp, contribuția bugetului statului a scăzut de la 95,5% în 1951, la 68,63% în 1965. De întocmirea și executarea bugetului partidului era însărcinată Secția Gospodăria de Partid, care administra și unitățile economice ale partidului (cantine, bufete, autovehicule, fabrica de mobilă "Heliade" ș. a.). Este interesant că bugetul PMR integra și sume pentru comuniști externi, de exemplu pentru israelieni sau emigranții politici greci.

În capitolul al II-lea, autoarea ne explică termenul de nomenclatură a CC al PMR, adică funcțiile de răspundere, de partid și de stat, aprobate și numite de Comitetul Central, cu rolul protejării noului regim politic. În 1952 s-a constituit și nomenclatura regională, raională și orășenească, votată de secretariatele și birourile comitetelor de partid. În nomenclatura CC al PMR intrau șefii de secție ai CC, adjuncții, șefii de sector, instructorii și inspectorii secțiilor, adică cadrele cu funcții de răspundere care lucrau în aparatul CC al PMR, în Consiliul de Miniștri, ministere, syndicate și UTM, școli de partid, conducătorii organelor locale, organizațiilor de masă, a organizațiilor politice ale naționalităților conlocuitoare, directorii instituțiilor bancare, de presă, de cultură, de învățământ, de întreprinderi, iar din anul 1955 și deputații din Marea Adunare Națională. Numirile, mutările și schimbările din funcție ale persoanelor din nomenclatură se făceau numai prin hotărârea Secretariatului și a Biroului Politic.

În anii '50, numărul funcțiilor din nomenclatura CC al PMR a cunoscut o scădere determinată și de hotărârea PCUS, după moartea lui Stalin în anul 1953, de a reduce funcțiile. Astfel, au fost reduse 2.048 de funcții dintre cele 7.291 aflate în nomenclatura CC al PMR. Ca urmare, dacă în luna iulie 1954, nomenclatura cuprindea 5.243 de funcții, în luna martie 1957 mai erau doar 1.494. Cu privire la compoziția națională, în anul 1955 cadrele din nomenclatura CC erau 78,53% români, 10,44% evrei, 8,44% unguri, 1,49% ruși, 0,50% sârbi și alte naționalități, iar femeile constituiau doar 5,62%.

În capitolul al III-lea, sunt descrise privilegiile nomenclurii, imitate după cele ale nomenclurii sovietice, adică: vile (se organizează case speciale la București, Snagov, pe Valea Prahovei și alte zone sau orașe, unde se desfășurau revelioane, concedii), centre de odihnă, primele fiind deschise la Stâna de Vale, Lacul Roșu, Slănic Moldova, Sinaia, Tușnad și Timișul de Sus, ulterior fiind amenajate 37 de vile. Totodată, membrilor nomenclurii le erau destinate policlinici și spitale cu regim special și erau

trimiși la odihnă sau tratament balnear în țările socialiste. În anul 1951 a fost înființat și Sectorul de ferme și grădini, care aproviziona conducerea partidului cu alimente.

Lucrarea prezintă și informații cu privire la organizarea și funcționarea învățământul de partid, deoarece era un mijloc de îndoctrinare politică și sursă generatoare de nomenclatură. Cursanților școlilor de partid li se asigurau condiții bune de studiu, cazare, alimentare și asistență medicală, iar cadrele didactice primeau sporuri la salariu. Cursanții erau recrutați de comitetele regionale de partid, iar absolvenții repartizați în aparatul central și local al partidului.

Învățământul elementar de partid cuprindea cercurile de politică curentă unde se dezbăteau, sub conducerea unui propagandist, problemele curente de politică internă și externă. Totodată, învățământul elementar de partid mai cuprindea cursuri de partid serale (în întreprinderi și instituții pentru membrii de partid cu funcții), cursuri serale la sate și cercuri pentru studierea istoriei PCUS.

Învățământul mediu de partid era constituit de cercurile de studiere a istoriei Partidului Comunist bolșevic al URSS, cursurile de partid de trei luni pe lângă comitetele județene, din anul 1950 comitetele raionale, școlile medii de partid de șase luni, școlile de partid de un an înființate în 1953 pe lângă comitetele regionale de partid pentru șefi de 40 de ani. În anul 1956 s-au înființat și școli de partid de doi ani, pe lângă comitetele regionale de partid din București, Cluj și Iași, care pregăteau cadrele de conducere pentru comitetele raionale și satești de partid.

Învățământul superior de partid cuprindea universitățile și școlile serale de marxism-leninism înființate pe lângă CC al PMR, iar din anul 1957 și în garnizoane militare, Universitatea de Partid "Ștefan Gheorghiu", Școala Superioară de Științe Sociale "Andrei Aleksandrovici Jdanov" cu pregătirea ideologică a cadrelor de conducere timp de doi ani, respectiv de trei începând cu 1951. Activiștii de partid și de stat cu funcții de conducere erau obligați să participe la cursuri de perfecționare, care s-au organizat în anul 1953 pe lângă Școala Superioară de Partid "Ștefan Gheorghiu".

În concluzie, nomenclatura CC al PMR nu reprezenta elita politică, ci era doar o listă cu funcții de conducere și de control în societatea română în perioada regimului comunist. Persoanele care ocupau aceste funcții erau numite sau alese pe criterii politice și sociale (de clasă). Puterea era exercitată de secretarul general al PMR, prin intermediul aparatului de partid, al nomenclaturii și organelor represive ale statului (securitatea, miliția și justiția). Marea Adunare Națională și guvernul nu reprezentau de fapt puterea, ci doar mijloace de acțiune ale partidului. Chiar și partidul nu funcționa conform statutului său, atât organele de conducere centrale, cât și cele locale, fiind decorative; hotărârile politice erau decise nu în mod colectiv, ci în organele executive ale partidului, în Secretariat la nivel central și în birourile comitetelor de partid, la nivel local.

Nu există un capitol al lucrării dedicat bibliografiei, sunt doar câteva sugestii în *Prefață* și câteva în cadrul notelor de subsol. Cunoaștem că după 1989 încă nu au fost elaborate studii, istorii privind nomenclatura comunistă, însă există istorii naționale ale regimului comunist românesc, la fel și istoriografie occidentală, care nu au fost însă suficient utilizate de autor.

Baza și valoarea lucrării o constituie transmiterea celor 75 de documente din arhive, adică actele elaborate de aparatul de partid și de stat. Aceste documente au

generat toate informațiile prezentate mai sus și alte aspecte interesante, precum referate despre starea sănătății membrilor din conducerea partidului, precum Manea Mănescu, Ion Vințe, Dumitru Coliu, referatul de cadre al lui Silviu Brucan, sau referatele personale ale lui Grigore Geamănu, Dan Marțian, Gheorghe Pană ori Cornel Burtică. Așadar, lucrarea constituie un studiu corect și bine organizat, care transmite importante și inedite documente istorice, însă cu puține comentarii sau analize ale informațiilor prezentate sau comparații cu situații din alte țări comuniste.

Monica Negru

Peter Siani-Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, București, Humanitas, 2006, 446 p.

Când putem scrie istoria evenimentelor din decembrie 1989? Un răspuns simplu și exact este cu neputință de oferit datorită unor particularități, după cum urmează:

“Una dintre principalele idei ale acestui volum este că revoluția română poate fi înțeleasă numai în termenii relatărilor populare” (p. 391). Aș adăuga la cele spuse de autor că o **analiză istorică clasică**, din perspectivă pur evenimentială a evenimentelor din decembrie 1989, este deocamdată imposibilă datorită lipsei surselor documentare adecvate, dar că aceasta nu exclude beneficiile pe care le poate aduce un demers speculativ în sensul cel mai academic cu putință al cuvântului, așa cum P. Siani-Davies reușește să o facă. Aplicarea unor scheme teoretice studiate, relative la problematica revoluției este posibilă și, mai mult, extrem de utilă în peisajul istoriografic românesc. Se impune o abordare pluridisciplinară: sociologică, psihologică și istorică a momentului. Lipsa abundenței surselor în cazul acestui tip de evenimente istorice, posibila dispariție a lor și problema și mai gravă a fabricării unora potențează necesitatea unei astfel de abordări. Menționăm că tocmai acea latură a cărții în discuție o avem cu predilecție în vedere.

Analizând pentru început problema cauzelor, autorul realizează o înlănțuire explicativă a unor aspecte multiple: cultul personalității, problema elitelor și a relației puterii cu intelectualii, relația lui Ceaușescu cu Securitatea, realitățile economice, contextul internațional, o analiză socio-politică de o complexitate cât mai crescută fiind primul pas în demersul cognitiv. Autorul se întreabă: cât a fost revoluția română o izbucnire spontană bazată strict pe ororile impuse de regim și cât a fost ea dorința abstractă a unui model politic nou? Dar cât de mult au comunicat aceste două planuri în cazul român? Aproape deloc, fapt observat după revoluție, la momentul 13 iunie 1990.

Autorul se dovedește a fi conectat la dezbaterea științifică în jurul problematicii revoluției. Studiul fenomenelor revoluționare, trebuie spus, este de câteva decenii în primul rând apanajul sociologilor și nu al istoricilor, iar o abordare interdisciplinară vine din păcate doar din partea reprezentanților celor dintâi. Se distinge în acest sens școala sociologică americană, care a cunoscut o dezvoltare accentuată pe acest teritoriu în anii ‘70-‘80 ai secolului trecut: Theda Skocpol, Ted Gurr, Charles Tilly. Trebuie menționate

de asemenea eforturile istoriografiei franceze în acest sens, și ne referim aici, evident, la François Furet.

Deși menționează mai mulți teoreticieni ai revoluțiilor, P. Siani-Davies îl expune cu predilecție pe Jeff Goodwin, însă, neexistând un consens între specialiștii în analiza proceselor revoluționare și nici o bună cunoaștere a evenimentelor, tocmai din confruntarea mai multor paradigme și prin analiza istorică comparativă autorul trage unele concluzii. Astfel, dacă se acceptă atributul de stat neo-patrimonial și chiar sultanistic, pe care Goodwin îl atribuie României ceașiste de la finele anilor '80 coroborat cu accentele neo-staliniste, revoluția din decembrie era oarecum predictibilă.

Trecând la evenimentele din decembrie, Siani-Davies atrage atenția asupra surselor constituite de martorii direcți care au tendința de a subiectiviza una dintre dificultățile istoriei orale: "...se pare că descrierile principalilor actori au tendința, poate naturală, de a fi autolaudative și par uneori că sunt rodul unor reflectări ulterioare. Aceste cazuri au fost tratate cu maximă prudență" (p. 92).

Ulterior, autorul expune cronologic înlănțuirea evenimentelor, făcând demarcația între ceea ce s-a întâmplat înainte și după fuga lui Ceaușescu, când forțele și raporturile dintre acestea s-au schimbat.

Faptul că s-au transmis în direct, la televizor, imagini nu face din această sursă una exhaustivă din punct de vedere istoriografic, referitor la substraturile reale ale problemei, despre motivațiile reale ale vorbitorilor; însă ei, fiind adesea impulsivi, incoerenți, contrazicându-se pe sine, mijlocul de comunicație devine un obiect în sine, demn de studiat. Pe de altă parte însă, impactul psihologic major al acelor imagini este just surprins de autor în mai multe rânduri. De exemplu: "Într-o anumită măsură, se poate spune că, probabil fără intenție, Dinescu și Caramitru au servit drept paravan pentru legitimarea grupului Iliescu. De asemenea, se poate spune, fără îndoială, că apariția lor melodramatică a sporit speranța într-o schimbare reală" (p. 153).

Despre inconsecvența discursului liderilor revoluționari în acele momente este relevantă comparația dintre discursul lui Ion Iliescu din 22 decembrie ("cei care s-au autonumit conducători, care s-au declarat aleși de popor, care s-au autointitulat comuniști... Nu au făcut decât să întineze numele Partidului Comunist Român, să întineze memoria celor care și-au dat viața pentru victoria socialismului în această țară") (p. 158) și cele din zilele următoare, când se constituie CFSN și termenul de socialism este abandonat total.

Acte de vandalism ce au afectat clădirile instituțiilor statului dar nu numai, sunt apreciate ca efecte ale entuziasmului, dar și ale hoției. Restabilirea ordinii devine astfel un obiectiv prioritar, mai ales în condițiile în care luptele armate se intensifică. Autorul ridică în acest punct întrebările centrale ale Revoluției: cine în cine a tras și de ce? Supozițiile sunt multiple și ele trec în revistă toate tipologiile marcante ale imaginarului popular. La fel de important, este demn de remarcat rolul extrem de important al zvonurilor ce circulau și intensitatea lor¹, al intențiilor bune care ajung

¹ Pentru semnificația zvonurilor, a se vedea și Jean-Noel Kapferer, *Zvonurile*, București, 2006, p. 276-291.

deseori la un efect opus celui scontat, cum ar fi cazul gărzilor populare lipsite de o organizare primară.

Cine au fost teoriiștii? Securiști (drogați), orfani educați de partid (robotizați, dezumanizați), arabi. Legat de aceste supoziții, autorul face câteva aprecieri de a le explica foarte interesante, tot prin mecanismele imaginarului cum ar fi “mitul țapului ispășitor”, alteritatea: arabii sunt comparați cu țișanii, orfanii seamănă cu copiii creștini recrutați de turci (*devşirme*).

De aceea, autorul avansează mai degrabă teoria “tirurilor prietene”, conform căreia majoritatea morților sunt victime ale degradingoladei cauzate de imposibilitatea unei identificări exacte a celor aflați de partea revoluției și circumspecția cu care este tratat oricine, explicabilă prin entuziasm, haosul existent și ușurința cu care oricine putea să își procure o armă. În acest sens, cazul Televiziunii Române este exponențial: “Punctul de vârf al acestor istorii s-a atins la ora 16:10, când Brateș a anunțat în mod dramatic faptul că o coloană de teroriști – care de fapt erau trupe antiteroriste, adică USLA – se deplasa spre sediul Televiziunii... «Ajutați-ne, ajutați-ne, să ne apere armata, să ne apere cineva»... Pericolul era imaginar, nu au venit niciun fel de trupe USLA, dar este posibil ca nervozitatea să fi făcut ca unele detașamente ale armatei care veneau să păzească Televiziunea să fie luate drept forțe ostile. Indiferent cum ar fi stat lucrurile, nervii au fost înșiși la maximum și în continuare, când, imediat după anunțul respectiv, ecranul televizoarelor a rămas gol aproape o oră. Se pare că de vină a fost supraîncălzirea unor aparate din televiziune, dar cert este că tensiunea a atins un nivel insuportabil. Televiziunea și Radioul s-au hrănit și, la rândul lor au hrănit prejudecățile populare... Radioul a primit toată ziua apeluri telefonice și a difuzat tot felul de zvonuri și povești, așa cum soseau, fără cea mai mică verificare prealabilă” (p. 175-176). Deși autorul nu cunoaște exact detaliile evenimentelor de la Televiziune, considerațiile sale referitoare la incertitudinile momentului sunt fondate și dublate tocmai de ambiguitățile relatărilor ulterioare.

Impactul regimului omniprezent asupra mentalului colectiv este prezent și în alte ipostaze: un fantasmagoric “Plan Z” al regimului pentru situații de urgență, o rețea coplesitoare de tuneluri subterane etc.

Studiul unui proces revoluționar nu se oprește însă la evenimentele în sine, ci are în vedere și perioada în care principiile acestuia pun bazele unor noi instituții ale statului. Astfel, urmează cronologic analizei autorului Consiliul Frontului Salvării Naționale, și în primul rând problema originilor sale, care, dacă în decembrie 1989 erau puse pe seama spontaneității, ulterior ajung la celălalt pol, până la a fi rezultatul unei conspirații interne menite a prelua puterea prin intermediul unei lovituri de stat. Se trec în revistă dovezi despre existența structurii înainte de 1989, dezvoltări ulterioare ale unor membri precum Silviu Brucan sau Nicolae Militaru, precum și aspecte precum vehemența negării acestei ipoteze în momente în care imperativul lipsei de legătură cu trecutul corespundea unor necesități politice de moment. Autorul merge până la o analiză minuțioasă a așa-zisei disidențe, a rolului și posibilităților militarilor, relațiilor cu URSS, al formării și decăderii elitei tehnice sau al marginalizării intelectualilor în perioada comunistă.

Revenind la zilele din decembrie 1989-ianuarie 1990, momentul crucial al evenimentelor ulterioare l-a constituit decizia CFSN de a participa la alegeri. Se deschide

acum o problemă teoretică nouă, specifică fenomenului; revoluțiile se zbat în propria contradicție: a fi politica și fundamentul politicii în același timp². Dacă până acum Frontul putea să se prezinte ca o umbrelă a unor facțiuni, acum existau sentimente noi, de trădare a revoluției, iar utilizarea de metode brutale și neortodoxe de intimidare a opoziției, rolul informal al consiliilor CFSN pe întreprinderi în alegerea administrației locale fac să se deschidă un conflict nou, între opoziția care solicita alegeri libere și un Front puternic susținut, care dă semne din ce în ce mai puternice de autoritarism, deși susținuse că este un organism temporar (p. 350). Este formula ideală a derivei istorice: nicio legătură între ideea de putere și luptele pentru putere³.

Evenimențial, autorul se oprește cu relatarea la nivelul formării (în februarie 1990) și activității CPUN, înaintea primelor alegeri.

Un ultim capitol dezbate "Miturile și realitățile revoluției", fiind, poate, partea cea mai densă a cărții. O primă problemă adusă în discuție este legată de definirea evenimentelor din decembrie 1989. Autorul face distincția dintre revoluție, lovitură de stat/palat și revoltă. Varianta revoltei este exclusă, deoarece ea reprezintă concesii punctuale ale regimului, și nu schimbări ale acestuia. Apoi, ținând cont de amploarea și natura violentă a conflictului dintre regim și oponenți, se poate spune că în decembrie 1989 a avut loc o revoluție. Cei care se opun acestei opinii, adepții "loviturii de palat", sunt însă de părere că mai importantă decât aceste caracteristici este natura conducerii politice înlocuitoare (p. 382), care provine din rândul fostei elite și, așa cum se vede în primele zile, dorește mai degrabă o reformare a sistemului decât o înlocuire a acestuia.

Două mituri alternative contestă veridicitatea evenimentelor revoluționare. "Mitul revoluției furate", care susține că mișcarea liberală originală, spontană a fost deturnată de către un grup de complotiști, membri ai fostului regim, și "mitul revoluției false", care pornește de la ipoteza că servicii secrete străine dirijaseră actorii politici interni urmați orbește de mase.

Mitul Securității și al violențelor generate de aceasta este un element cheie al înțelegerii revoluției. Autorul susține că el este principalul vinovat al confuziilor și temerilor care au dus la pierderile de vieți omenești. Cât despre rolul FSN, Siani-Davies nu se teme să afirme că dacă "poate fi acuzat că a distorsionat imaginea luptelor adaptând-o propriilor sale scopuri și, în particular că a folosit amenințarea teroristă pentru a se menține la putere, mai rămâne încă un drum lung până la a spune că a organizat violențele într-o diversiune pusă la cale, așa cum au sugerat unii" (p. 405).

Când se termină o revoluție? Aparent odată cu depunerea armelor. În realitate abia în urma triumfului principiilor sale. Când o revoluție eșuează, dar are bază socială, ea se perpetuează până la rezolvarea contradicțiilor care o țin în viață. În același sens, neînfrăcarea principiilor revoluției în noile instituții o fac să se perpetueze; componența aparatului de stat rămânând nemodificată, putem afirma că revoluția română a parcurs etapa unei schimbări spectaculoase de formă a regimului, precum și crearea unui cadru (legislativ, politic) democratic, însă schimbarea mentalităților a necesitat, și în parte încă mai necesită, un proces de o durată mult mai mare. La un alt nivel, anumite

² François Furet, *Reflecții asupra revoluției franceze*, București, 1993, p. 68.

³ *Ibidem*.

categorii ale populației, mai ales din aparatul de stat, renunță cu greu la privilegiile avute în timpul regimului comunist și caută metode de a eluda mecanismele democratice. Este o consecință logică faptul că este o reminiscență comunistă modul, neschimbat după revoluție, al statului român de a remunera cu mult mai bine angajații organelor coercitive decât, spre exemplu, pe cei din sectorul sanitar sau din cel educațional.

Autorul trebuie să beneficieze de aprecierea cuvenită unui demers cognitiv onest din punct de vedere al intenționalității și conștient de propriile limitări: “[...] legătura dintre trecut și istorie nu este și nu poate fi perfectă... Recunoașterea faptului că într-o singură metarelatare nu poate fi reprodusă întreaga revoluție și că, în realitate, va exista întotdeauna o pluralitate de adevăruri este eliberatoare dar și tulburătoare” (p. 17).

Cartea spune ceea ce se poate deocamdată din punct de vedere al deslușirii desfășurării evenimentiale și are meritul major al aducerii în discuție și a altor aspecte, ce țin de psihologie și sociologie. Se deosebește net de alte lucrări, spre exemplu de volumul IV din *Istoria loviturilor de stat în România* a lui Alex Mihai Stoenescu⁴, dominată de diletantism și teorii ale conspirației și, ca formula să fie completă, de un naționalism inflammat, însă cu scopuri practice nedisimulate de dezvinovățire a Armatei.

Radu Stancu

⁴ Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, părțile 1-2: *Revoluția din decembrie 1989: o tragedie românească*, București, 2004-2005.

Despre arhivistica românească, privind spre viitor

Acest material nu are scop demonstrativ-științific, nu încearcă să introducă noi concepte teoretice și nici să reveleze adevăruri arhivistice ascunse. O altă "lipsă" a materialului este caracterul intenționat eterogen; singurele elemente de legătură între cele câteva probleme abordate sunt originea dezvoltării acestor idei¹, intenția comună² și unele reacții de contestare, ce nu mă îndoiesc că vor apărea.

Problema 1: Arhivele și egalitatea în sărăcie

În urma cu un an, fiind chestionat într-o anumită împrejurare în legătură cu descentralizarea completă a rețelei Arhivelor Naționale, m-am declarat împotriva. Nu împotriva ideii în sine, ci am considerat că 1). administrația locală românească nu are maturitatea de a gestiona problema arhivelor, ca bunuri patrimoniale unice și 2). în funcție de veniturile locale, urma să se producă o inegalizare netă a DJAN-urilor, așa cum există și între administrațiile județene.

Nu am considerat însă niciun moment că descentralizarea nu ar fi un fenomen predictibil și de așteptat. Eram și sunt în continuare convins că fenomenul descentralizării se va produce, singura dilemă fiind viteza de implementare și reducerea efectelor colaterale. Experiența franceză și cea românească văzută de departe m-a convins însă că descentralizarea pare a fi singura soluție pentru problema de bază a DJAN-urilor: subfinanțarea și subdotarea. Motivele pentru care am această convingere sunt mai multe.

În primul rând, există motive tehnice. Într-un DJAN nu se păstrează atât documente cu vocație "națională", cât documente care sunt de interes pe un spațiu geografic determinat. Practic, în depozitele unui DJAN există documente aparținând comunelor, orașelor și județelor, ceea ce în țări neafectate de etatism corespund unor structuri specifice (arhive comunale, orășenești și județene). Statul poate avea propria arhivă pentru instituțiile proprii (prefectura, de pildă), dar actuala structură a Arhivelor Naționale ale României, la nivel județean, păstrează un model etatist, care nu știm cât timp va mai dura. Desigur, există documente de valoare deosebită pentru Statul român în sine (vezi la Brașov "Scrisoarea lui Neacșu"), dar acest lucru nu este nemaivăzut (există și biblioteci sau muzee locale care dețin materiale unice, de relevanță națională), dar nici nu reprezintă regula, ci mai degrabă excepția. În acest caz, caracterul de filială (mai ales sub raport financiar) a unei structuri "naționale" poate fi pus în discuție. În plus, serviciile oferite de un DJAN nu sunt servicii "naționale", ci ele se adresează prioritar comunității de pe raza de competență (județ). Ca urmare, este poate firesc să fie sub controlul administrativ local, acolo unde cunoașterea nevoilor specifice este mai precisă, decât sub cel central, unde repartitia de fonduri se face după criterii "specifice" și interese cu "prioritate națională". Un exemplu îl poate reprezenta și alocarea de fonduri pentru ridicarea de sedii de arhivă. Unele județe au primit, desigur, pe baza unei analize "la centru", fonduri pentru edificarea de sedii, prioritar față de alte județe, care poate ar fi

¹ Fermentul îl constituie stagiul francez de arhivistică.

² Încercarea de actualizare a practicii și strategiei arhivistice pentru momentul 2008.

avut mai multă îndreptățire în acest sens, prin valoarea arhivei și cantitatea de material deținut. O descentralizare ar permite poate o concentrare pe valorile specifice, care pot fi mai bine valorizate la nivel local/regional decât la nivel central.

În al doilea rând, devoluția administrației publice către nivele locale a condus deja la încredințarea către administrația locală a unor componente de autoritate deosebit de importante (administrarea de fonduri importante, relații internaționale, administrație școlară, patrimonială, evidența populației, poliție comunitară etc.). Și din acest punct de vedere, cu sincopile de neocolit, administrația locală românească se înscrie în trendul general european, și nu va fi departe momentul în care inclusiv Arhivele vor intra în acest curent.

Care vor fi însă implicațiile descentralizării? Vor fi doar de natură bugetară sau și de natură profesională? Nu aș vrea să intru în detalii bugetare, fiind un domeniu în afara specializării mele. Pot doar să constat că în cazul exemplului francez comunitățile au avut mai mare aplecare spre nevoile unui serviciu care livrează servicii comunității și arhivele locale sunt mai bugetate, și în multe aspecte mai dezvoltate, decât cele centrale.

Trebuie însă anticipate unele paradoxuri. Astfel, tocmai arhivele locale din comunitățile mari și bogate pot ajunge mai slab dezvoltate, deoarece felia bugetară locală se împarte între muzeu, bibliotecă, filarmonică, teatru etc., față de comunitățile mici, unde Arhivele există obligatoriu, ceea ce nu este cazul cu alte instituții de cultură. Dar egalitatea ține de comunism, cum mi s-a replicat de către colegii francezi și nu este poate normal să preferăm *egalitatea în sărăcie față de o inegalitate în dezvoltare*. Un alt exemplu de paradox al dezvoltării ține de dinamica socială. Arhivele, în logica timpului, culeg efectele activității organizaționale într-o comunitate. Altfel spus, atunci când comunitatea se dezvoltă accelerat, este în plină înflorire, Arhivele pot fi mai puțin implicate, deoarece transferul documentelor permanente se face după o anumită perioadă de timp de la crearea lor. Dacă acea comunitate decade după o perioadă de dezvoltare economică, unitățile economice intră în faliment, exact atunci Arhivele vor avea nevoie mai mare de resurse, pentru că vor trebui să preia documente rezultate din activitatea susținută desfășurată în perioada de avânt economic. Or, dacă acea comunitate este pe o pantă descendentă a dezvoltării, este evident că bugetarea Arhivelor nu va fi una din prioritățile pe agenda comunității...

Problema 2: Arhivele și inerția

Perioada românească post-revoluționară a adus cu sine în foarte multe cazuri o îndepărtare a arhivistului de obiectul său de bază: prelucrarea arhivelor. Acordarea de către Stat a drepturilor compensatorii, schimbările de regim și măsurile reparatorii au condus la o reorientare masivă – dar permanent sperată ca temporară – spre identificarea documentelor probatorii solicitate de cetățeni, în vederea obținerii respectivelor drepturi³. Desigur, fiecare schimbare masivă de regim politic marchează acut destinul serviciului național de Arhivă. După 1830/1831, după 1948, au fost perioade când arhiviștii au fost solicitați masiv, în nevoia acută a instituțiilor “noi” de a se debarasa de “vechi” și

³ Susțin și în acest context că cercetarea documentelor la solicitarea petenților este un serviciu cu valoare adăugată, care ar trebui plătit corespunzător, și în niciun caz prestat gratuit.

“inutil”. Totuși, credem că nu este eronat să afirmăm că Arhivele românești nu s-au mai confruntat în istoria lor cu o situație de o amploare atât de mare, precum cea de după 1990.

Efectul a fost că iată, de 18 ani, o situație sperată ca temporară a devenit cvasipermanentă și efectul a fost că imaginea clasică despre profesie a devenit o țintă mult visată: să poți prelucra arhivă, să publici ediții de documente etc. După noi, ținta revenirii la activitatea de bază a arhivistului s-ar putea să rămână o speranță neîmplinită; logica societății s-ar putea să ne impună un cu totul alt sens al dezvoltării profesionale, și anume o orientare principală spre un statut administrativ și în secundar cultural.

Obsesia eficienței se simte tot mai pregnant și în instituțiile de stat și de aceea se tinde tot mai mult (cel puțin la nivel vocal) să se importe modelul managementului corporatist. Asta înseamnă, printre altele, și apariția unor întrebări strategice (care este identitatea instituțională a serviciului X; care este publicul-țintă pentru serviciile pe care instituția Y le oferă) sau tactice (cu ce costuri se obțin rezultatele; există alte soluții de organizare mai ieftine care să ne conducă la aceleași rezultate sau la rezultate mai bune?). Din această perspectivă, Arhivele Naționale sunt obligate (în măsura în care își propune să nu fie o victimă a “eficientismului” contemporan ce bântuie administrațiile) să găsească răspunsuri și la întrebările de mai sus.

Identitatea instituțională a Arhivelor Naționale nu este, după părerea noastră, clar definită în acest moment. Vocația culturală (clamată pe principiul arhivisticii ca știință auxiliară a istoriei, a patrimoniului cu vocație culturală adăpostit în depozite) se lovește de multe ori atât de subordonarea ministerială către Interne/ordine publică, de mentalitatea multor *funcționari*, cât și de activitatea curentă, care, în majoritatea cazurilor, nu este deloc “culturală”; la aceasta să adăugăm și drapelele NATO care flutură pe clădirile Arhivelor (reamintim, NATO este o alianță *militară*) și politica obsesivă și excesivă de “protecție” a informațiilor. Producția culturală presupune, mai întâi de toate, libertate interioară, care nu se potrivește deloc unui anumit spirit cazon ce încă mai bântuie regulamentele și procedurile interne. Vocația administrativă are și ea limitele ei, pentru că latura culturală, înțeleasă ca activitate intelectuală și de producere de bunuri culturale, nu se împacă întotdeauna cu planificarea strictă, gen fabrică de șuruburi, practică la noi și cu exigențele funcționărești tot mai pregnante.

În lipsa unui răspuns coerent, dat sub forma unei politici pe termen lung, a unei strategii de dezvoltare a Arhivelor Naționale, mă tem că instituția nu va putea arăta altfel decât ca o corabie în derivă, care înaintează fără să știe exact care este ținta finală. Desigur, așa cum mulți colegi o demonstrează, viața profesională de azi pe mâine, între orele 8 și 16, este comodă și fără complicații. Mă tem însă la modul cel mai serios că dacă nu ne vom defini noi identitatea instituțională, s-ar putea să o facă alții din afara instituției și a fenomenului arhivistic, cu mult mai puțin interes și cunoaștere față de profesie și interesele noastre profesionale.

Identificarea publicului țintă la Arhivelor Naționale reflectă dilema de mai sus. Pe de o parte, Arhivele Naționale desfășoară clar o activitate administrativă. Activitatea de asistență metodologică și de control (chiar dacă pe undeva contradictorie în termeni) trebuie, teoretic, să asigure conformitatea practicilor arhivistice de la creatori cu legislația în vigoare. Desigur, dincolo de aspectul strict legalist, există o filosofie în spatele

lucrurilor: un management eficient al circulației documentelor și respectiv o arhivă bine pusă la punct permite creșterea eficienței unei organizații – informația este, în fond, un activ important în societatea de azi. Mă tem însă că această abordare livrescă nu este adevăratul scop al Legii arhivelor din România și niciun reflex al arhivistului implicat în această activitate. Păreră mea este că legea și activitatea curentă aplică în multe cazuri perspectiva pregătirii fondurilor pentru preluare la Arhivele Naționale și nu cea a unei asistențe pentru eficientizarea activității creatorului. În definitiv, nu este vorba decât de o perspectivă diferită, care se poate servi de aceleași reglementări, însă este o perspectivă extrem de importantă, după opinia noastră, în stabilirea celor pentru care lucrăm: pentru noi, arhiviștii sau pentru alții, pentru societate? Iar stabilirea acestui public-țintă ar putea avea (sau chiar are) serioase repercusiuni asupra bugetării instituției.

Pe de altă parte, în imaginea clasică despre sine însuși, arhivistul român este un om de cultură, care prelucrează documente pe care apoi să le pună la dispoziție “adevăraților cercetători”, în primul rând. Nu este aici locul să discutăm despre aroganța segregării utilizatorilor în “adevărați” și “amatori”. Remarcăm doar faptul că, în perioada post-decembristă, numărul petenților, ca utilizatori ai arhivelor, l-a depășit cu mult pe cel al “adevăraților”, și în general că utilizatorii non-academici ai Arhivelor copleșesc numărul aceluiași “adevărați”. Există două aspecte importante în această evoluție. În primul rând, creșterea numărului cercetătorilor neavizați (ca parte a utilizatorilor non-academici) ridică problema modului în care realizăm “instrumentele de evidență și informare științifică”. În ce măsură acestea sunt suficient de explicite, de adaptate profilului unui cercetător care nu are cunoștințe de istorie, care nu are instrucție superioară în domeniul istoric, astfel încât să știe cum să abordeze o cercetare, cum să își definească nevoia și să apuce pe un drum în descifrarea arhivelor? Avem oare ghiduri despre cum trebuie abordată o cercetare la Arhive? Sunt cercetătorii mulțumiți de modul și timpul în care ajung la informație? – iată o întrebare care nu știu nici dacă a fost vreodată formulată în cadrul Arhivelor Naționale până în prezent. Apoi, creșterea numărului utilizatorilor non-academici, în general, ridică problema priorităților și vitezei de prelucrare a fondurilor. Dat fiind numărul în scădere al cercetătorilor interesați de evul mediu, de documentele nu știu cărui timp trecut, prioritatea nu ar trebui să fie oare mutată (dacă nu cumva s-a și produs deja, forțată de împrejurări) spre fondurile recente, menite să ajute la controlul guvernanților de către guvernați, la implicarea arhivelor în mecanismul democratic al societății⁴? Nu ar trebui oare analizat în ce măsură se pot modifica practicile arhivistice curente, astfel încât să se poată pune la dispoziția utilizatorilor un număr mai mare de fonduri, recente, într-un timp mai scurt?

Având în vedere cele două aspecte de mai sus, se poate pune și o întrebare mai amplă: câți bani sunt cheltuiți pentru întreținerea arhivelor și care este amploarea publicului deservit de Arhive? Întrebarea poate ultragia pe mulți, dar să încercăm o abordare pragmatică. Statul (finanțatorul) are la dispoziție o felie largă bugetară, pentru administrarea căreia răspunde în fața cetățenilor/electoratului. Din această felie bugetară, finanțatorul trebuie să achite contravaloarea unor servicii publice, pentru a satisface niște

⁴ Desigur, avem în vedere o abordare legală și strategică și nu practica “scurgerilor” preferențiale, practică uneori.

nevoi ale cetățenilor/electoratului. În măsura în care nevoile sunt mici, respectiv dacă numărul utilizatorilor unui anumit serviciu este redus, acel serviciu va fi neglijat, atât sub raport financiar cât și, la un moment dat, poate chiar al existenței sale. În schimb, perspectivele (de fapt, realitatea...) subfinanțării sau ale unei reorganizări dramatice (comasări teritoriale, comasări instituționale cu muzee sau biblioteci, reduceri drastice de personal) nu sunt deloc nerealiste.

O soluție: “Democratizarea” arhivelor

Ideea pe care am dorit să o exprimăm mai sus este aceea că bugetarea Arhivelor Naționale, deci viitorul instituțional și profesional al lucrătorilor în rețeaua arhivistică de stat, depinde de cel puțin doi factori. În primul rând, este necesară definirea unui profil instituțional care să fie modelat în sensul sprijinirii unui răspuns la anumite nevoi ale societății. Acest lucru ține de “politicienii” Arhivelor, de cei chemați să întocmească politicile pe termen mediu și lung ale instituției. În al doilea rând, trebuie identificat acel segment din societate care are nevoie de Arhive și de arhiviști, operațiune care trebuie realizată de către cei cu studii de specialitate, în sociologie și management. Aceste identificări odată realizate, ele trebuie să atragă după sine reacții profesionale, prin politici și strategii, care să asigure adaptarea metodelor de lucru la nevoile instituției (adaptate profilului instituțional) și ale publicului țintă.

Nevoile sociale la care Arhivele Naționale pot răspunde vizează, după opinia noastră, două direcții principale: relația cu unitățile creatoare și valorificarea.

Relația cu unitățile creatoare de documente trebuie, în opinia mea, ușor ajustată. Desigur, așa cum de altfel statuează și noul proiect de lege, Arhivele Naționale trebuie să se concentreze pe organizațiile publice și să iasă cât mai grabnic din utopia controlului tuturor creatorilor și deținătorilor de documente. Pe segmentul specific, Arhivele Naționale trebuie să își asume și să își întărească forța acțiunilor de control. Respectarea prevederilor legale ar trebui să aibă o serie de efecte directe pentru caracterul democratic și responsabil al administrației românești:

- existența documentelor autentice care înregistrează tranzacțiile sau acțiunile administrative oferă posibilitatea societății civile și organelor de drept să monitorizeze legitimitatea procedurilor și legalitatea acestora;

- nu poate exista “acces la informații de interes public” în măsura în care nu se știe nimic despre locul unde se pot regăsi acestea, în măsura în care nu există evidențe pentru documentele create;

- funcționarii care părăsesc funcția pot “rătăci”/însuși documente doar dacă politicile de înregistrare și evidență a documentelor într-o administrație sunt defectuoase.

În egală măsură însă, aplicarea legii nu se poate face eficient decât în măsura în care politica preconizată de lege este sprijinită de cei chemați să o aplice. Altfel spus, sunt în egală măsură importante măsurile de aplicare a legii, cât și cele pentru popularizarea, sensibilizarea și persuadarea funcționarilor și a conducătorilor de instituții. Aceștia trebuie să conștientizeze faptul că informația, analogică sau digitală, pe suport hârtie sau suport modern, reprezintă un activ de valoare al oricărei organizații, care poate face la un moment dat diferența între o administrație eficientă, rațională și una haotică, primitivă. Arhivele Naționale trebuie să demonstreze că sunt un partener în acest proces,

că pot oferi servicii profesionale, specializate, și nu sunt doar vectori de forță în aplicarea legislației.

Un al doilea segment în care Arhivele sunt condamnate să își facă simțită prezența cu acuitate este cel al *valorizării*. Această sarcină este extrem de dificilă, deoarece pe de o parte sunt concurate de instituții puternic ancorate în mentalul (și finanțările) colectiv(e) – bibliotecile și muzeele – și în al doilea rând pentru că spectaculozitatea materialului arhivistic nu este întotdeauna ușor de surprins.

Valorizarea arhivelor se face în principal prin sala de studiu și prin biroul de relații cu publicul. În funcție de evenimente, urmează articole de popularizare în presă, studii științifice, expoziții, ediții de documente și, mai rar, vizite. Așadar, cel puțin aparent, atât publicul academic, cât și utilizatorii non-academici sunt acoperiți. Întrebare-cheie: care este impactul acestor acțiuni în cadrul comunității? Evident, la această întrebare nu se poate răspunde doar cu un teanc de articole din ziare, care arată cum a fost oglindită o cutare expoziție sau cu numărarea articolelor scrise de cutare arhivist în presa locală sau, cel mai frecvent, cu raportări triumfaliste. Un răspuns profesional trebuie să se bazeze pe mărimi cuantificabile și pe un studiu de impact. Pentru că, în opinia noastră, o astfel de analiză nu poate fi decât tulburătoare, pentru majoritatea structurilor Arhivelor Naționale.

Să analizăm exemplul DJAN Brașov bazat pe niște cifre rotunde: au existat, într-un an, un număr de aproximativ 5.000 cereri, deci s-a răspuns, *grosso modo*, nevoilor a 5.000 de persoane. La sala de studiu au fost 1.200 de vizite. Așadar, activitatea DJAN Brașov a răspuns în total pe anul respectiv unui număr de 6.200 persoane, care reprezintă $6.200/284.596$ locuitori = 2,17% din populația orașului reședință de județ, respectiv $6.200/589.028$ locuitori = 1,05% din populația județului! Desigur, Arhivele fac parte din acel segment de servicii al căror beneficiu trebuie privit pe termen lung, însă în egală măsură, bugetul este format din banii contemporanilor și nu din cei ai viitorilor cetățeni. Iar un procent de 1,05% de cetățeni interesați de servicii în zona geografică de competență face în mod clar ca Arhivele să fie bugetate la capitolul “Și altele”...

Această situație a fost resimțită și de arhivele departamentale franceze, care au fost puse în situația de a justifica, prin studii de impact, ponderea serviciilor oferite în cadrul comunității. Răspunsul administrației locale a fost limpede: un acces la arhive pentru un număr atât de mic de oameni duce la concluzia fie că nu există acces la arhive, fie că arhivele au o politică elitistă, discriminatorie față de marea masă a cetățenilor. “Democratizați arhivele!” a fost îndemnul președintelui Consiliului General (echivalentul unui Consiliu Județean) din Yvelines. În altă parte, am fost surprins să constat că sâmbăta Arhivele departamentale din Val de Marne aveau program cu publicul o sâmbătă pe lună. “Nu îmi pot permite să țin toate sâmbetele închis, trebuie să am activități și în zile nelucrătoare, să demonstrez că am activitate cu cetățenii și cu comunitatea, altfel nu primesc buget suficient și nu pot plăti oamenii, nu pot contura niciun proiect”, mi-a spus directoarea Arhivei departamentale (= DJAN). Acest tip de abordări ale autorităților finanțatoare, ușor de anticipat și la noi, atât în cazul sistemului arhivistic centralizat, dar mai ales în cel descentralizat, obligă Arhivele și arhiviștii la niște răspunsuri ce nu țin de abordarea noastră clasică, ci de practica directă și imediată. Arhivistul nu va mai putea folosi acel element din cultura noastră organizațională care spune: “de ce să te grăbești cu

inventarierea, trebuie să aibă și cei de mâine ce face!”). Sau (cum spuneam adesea chiar eu) “de ce să facem expoziții? E treaba celor de la muzeu, noi prelucrăm documente!”. Desigur, cei de mâine vor termina inventarierea, cei de la muzeu vor face expoziții, și tot ei vor primi banii publici!

Cum spuneam înainte, valorizarea arhivelor este o activitate extrem de dificilă, Și din această perspectivă instrumentele de informare/cercetare vor trebui gândite cât mai explicit, cât mai ușor de folosit și proiectate astfel încât să fie un compromis între pretenții profesionale foarte înalte și nevoile utilizatorilor. Timpul costă bani și arhivistul nu poate impune, în măsura în care dorește să răspundă nevoilor utilizatorului, ca acesta din urmă să petreacă ore întregi pentru a citi 3 tomuri de inventare, pentru că arhiviștii nu au fost în stare să întocmească și un indice la sfârșit! Realizarea de instrumente de cercetare în format digital și posibilitatea consultării lor la distanță încetează de a mai fi un moft, ci devine o necesitate. Viteza de răspuns la o solicitare și eficiența în deservirea “clientului” vor face diferența și în serviciile arhivistice prin sala de studiu. Iar mulțumirea/nemulțumirea fiecărui client poate afecta bugetarea instituției.

Pe de altă parte, trebuie să fim cu toții conștienți de faptul că cercetătorii academici sunt puțini la număr. Ei sunt un vector important și nu trebuie neglijați, însă Arhivele trebuie să se adreseze și altor categorii. Și acest lucru este extrem de dificil, deoarece, exceptând componenta muzeală, de artefact a unor documente (colorate, cu sigilii, cu desene, fotografii de epocă etc.), caracterul de interes al materialului de arhivă nu stă în imagine, ci mai degrabă în conținut. De aici, o reală provocare pentru colegii arhiviști cu vocații de sociologi și marketeri, care vor trebui să fie vectori în imaginarea unor noi și noi soluții de atragere a publicului și de captare a interesului acestuia către Arhive. Opinia mea este că primirea de vizitatori în depozitele de Arhivă nu doar că nu va mai fi cu strictețe interzisă, ci că, dimpotrivă, acțiuni gen “Porți deschise” sau “Noaptea muzeelor” vor trebui să existe în mod obligatoriu, pentru a arăta cetățenilor, contribuabililor, că documentele despre care vorbesc atât de mult arhiviștii sunt într-adevăr pe raft și nu sunt în situația de a fi distruse din ignoranță, dezinteres sau lipsă de fonduri, că nu sunt ascunse, că întreținerea și păstrarea arhivei costă, iar banii publici sunt investiți rațional. Nicio Arhivă din România, după cunoștința mea, nu are spații destinate primirii, găzduirii corespunzătoare și a desfășurării unor activități specifice cu elevi, de pildă. Or (nu neapărat după model francez, deși acesta este un foarte bun exemplu) școala și elevii trebuie să devină una din țintele valorizării arhivelor. De la istoria scrisului și a hârtiei, până la a-i deprinde pe elevi ca, atunci când depun o hârtie la o instituție, să solicite număr de înregistrare, totul poate fi folosit ca pretext pentru inserarea Arhivei în conștiința contribuabilului și a demonstra utilitatea profesiei și a instituției. Desigur, metodele de lucru, analizele, personalul care va face acest lucru trebuie să fie analizate, proiectate și dezvoltate de cei care au studii de specialitate sau cei care se pregătesc spre acest domeniu. Căci, fără îndoială, este nevoie de expertiză specifică și nu este o problemă pe care tot aceeași oameni care rezolvă cereri, prelucrează arhivă etc. să o realizeze.

Concluzia este că Arhivele Naționale trebuie să intre și ele, în mod real, în angrenajul marketingului societății de astăzi. Consider că vom fi puși în foarte scurt timp în situația de a nu mai aștepta cercetătorii să vină la noi, ci să atragem pur și simplu

utilizatorii la noi. Trebuie atras publicul, iar reacții de genul “azi e 31 decembrie, ce mai caută ăștia la sală, nu au treabă acasă?” vor ajunge, după opinia noastră, să nu mai existe nu doar din motive de politețe, ci în primul rând din înțelegerea faptului că un cercetător în plus poate fi o garanție pentru viitorul serviciului. Iar publicul nu poate fi atras cu retorică prăfuită de anii '70, cu mentalități și abordări de început de secol XX sau cu mobilier din anii '50.

Problema 3: Inventarul – instrument de evidență și/sau informare științifică?

3.1. Nivelul de descriere al conținutului

Una dintre problemele profesionale acute ale Arhivelor românești, în opinia noastră, o reprezintă “datoriile istorice” în prelucrarea fondurilor. Este ilar să spui unui cercetător care știe, conform *Inventarului general* din anul 1940, că fondul “X” exista în depozite și putea fi consultat, că acum, după aproape 70 de ani de la acel moment, același fond nu este prelucrat și deci nu este accesibil! Desigur, este o realitate că aceste fonduri nu au evidențe conform *Normei tehnice*, așa cum este și faptul că arhiviștii români nu pot fi acuzați că au stat degeaba în acești ani. Dar problema care se ridică este în ce măsură contribuabilul trebuie să dea bani pentru întreținerea unor documente, al căror acces este amânat *sine die*?

În opinia noastră, arhivistica românească are o practică ce ar putea fi foarte frumoasă, în măsura în care ar fi eficientă. Desigur, este minunat ca fiecare dosar în parte și fiecare registru să aibă o descriere. Dar justifică oare toate fondurile o astfel de muncă? Se justifică pentru toate fondurile transilvănene până la 1920 să iei document de document, din mii de documente, pentru a face fișe, când nimeni nu știe care va fi cu adevărat rata de interes a cercetătorilor pentru acele documente?

În opinia noastră, răspunsul la această întrebare este cel dat în practica internațională: **categoric NU!** Nu este nevoie ca fiecare fond să beneficieze de o analiză detaliată, la nivel de u. a. Nu este nevoie să blocăm accesul la sute de mii de documente scrise în paleografii, în măsura în care se poate stabili pentru documente măcar data emiterii. Desigur, acolo unde fondul este cercetat intens, acolo unde nevoile de regăsire impun, se pot face dezvoltări, deci instrumente de cercetare la nivel de u. a. sau chiar mai jos, la nivel de piesă. Dar ca regulă generală opinia noastră este că *Norma tehnică* greșește impunând evidență detaliată pentru a declara un fond prelucrat.

Argumentele în favoarea unei analize la nivel de “unitate arhivistică” vizează o cercetare mai facilă și în egală măsură o protejare a documentelor. Argumentarea teoretică vede astfel problema: un cercetător venit la sala de studiu va identifica în inventare care u. a. sunt de interes pe baza rezumatelor întocmite de arhiviști, va solicita respectivele documente/dosare, care îi vor fi aduse spre cercetare de la depozit; implicit, doar anumite dosare se vor deteriora, și nu serii întregi, cum ar fi cazul dacă s-ar face descrieri generale.

Contraargumentele față de o astfel de abordare se bazează pe mai multe aspecte. Astfel, indiferent cât de priceput este arhivistul care întocmește rezumatul unui dosar, tot nu va reuși să **reda cu fidelitate** conținutul integral al dosarului, în măsura de a satisface multiplele și nebănuitele scopuri de cercetare ce vor veni. Din acest punct de vedere, ca

cercetător, este nevoie de multă experiență pentru a “simți” ce se ascunde în spatele unui rezumat, devenit, uneori, mai degrabă o formă de “dezinformare” pentru cercetător. Oricum, și în această situație, este nevoie de parcurgerea de pagini întregi, unele cu rezumate interesante, altele mai puțin, pentru căpăta o imagine de ansamblu asupra fondului⁵. Acest lucru este în special valabil în cazurile în care fondul nu este ordonat structural, ci cronologic, u. a. fiind așezate unele după celelalte în cadrul unui an, fără nicio legătură cu funcțiile sau organizarea creatorului. Un alt aspect problematic al acestei metode de inventariere ține de **timpul mare de prelucrare arhivistică** [practic, la 1.000 de u. a. (deci, la o medie de 2 cm/dosar, un fond de doar 5 m.l.), cu 25 de u. a./zi, un arhivist va termina de prelucrat fondul în 40 zile = 2 luni, în măsura în care se va ocupa exclusiv de această operațiune, iar fondul este în limba română și nu pune și alte probleme de prelucrare]. Or întârzierea în prelucrarea unui fond poate fi o problemă cât se poate de serioasă pentru utilizator, deoarece, se știe, informația este o materie perisabilă: ea are valoare în măsura în care este folosită atunci când este nevoie de ea. Arhivele nu au dreptul să dicteze abordările istoriografice: “e nevoie de distanță în timp pentru a scrie istorie contemporană, așa că nu vă dăm acum documente recente la sală”⁶. Cu toate acestea, realitatea ne arată că Arhivele pot influența, prin acordarea sau nu a accesului la anumite documente, opera istoriografică.

Acest tip de abordări se întorc însă ca un bumerang împotriva Arhivelor. Dacă un utilizator este cu adevărat interesat să reconstituie un fapt din trecutul recent, el va realiza oricum acest lucru, folosind însă alte tipuri de surse: istorie orală, memorii, presă. Treptat, se va forma opinia că Arhivele sunt inutile, faptele putând fi reconstituite oricum. Și atunci, pentru ce să fie cheltuiți banii cu Arhivele? Nu mai vorbim de faptul că trendul modern al societății este acela ca documentele să fie privite ca o formă de responsabilizare a politicienilor, a administrației în general. Politicul se bazează pe banii contribuabililor și trebuie să își justifice față de aceștia acțiunile și deciziile; documentele, Arhivele publice, au în acest proces un rol esențial. Or, în măsura în care accesul se realizează după 30 de ani, pe cine să mai responsabilizezi? În plus, nu trebuie uitat că legile actuale (în special cea referitoare la informațiile de interes public) presează administrațiile să ofere acces la documente chiar din momentul creării lor; principiul perioadei generale de protecție, de 30 de ani, se clatină tot mai mult. Ca urmare, există pericolul ca multă lume să considere că, din moment ce documentele sunt oricum

⁵ Unul dintre trucurile arhivistului român (acoperit de *Norma tehnică*) este acela de a constata “imposibilitatea reconstituirii structurii inițiale a fondului”. Efectul: inventarul de “informare științifică” este o listă cronologică de dosare, poate cu zeci și sute de poziții, pe care cercetătorul trebuie să le parcurgă până să găsească ce are nevoie. Acest sistem duce în bună măsură la pierderea contextului administrativ de creare a respectivului dosar, care devine o piesă între altele, unite doar de apartenența la același fond. Desigur, gruparea dosarelor măcar pe funcții mari ale creatorului, generând astfel serii în cadrul fondului, pare să fi fost străină practicii arhivistice românești... Este suficient să parcurgi, de pildă, inventarul fondului DGAS și se poate constata cum pagini întregi de rezumate ar fi putut fi regrupate: *Activități de prelucrare arhivă*; *Activități financiar-contabile* etc. Viteza de acces la funcția căutată de un cercetător ar crește semnificativ.

⁶ Renunțarea la această perspectivă se poate regăsi și în tot mai frecventele puneri în discuție ale principiului perioadei generale de protecție de 30 de ani (vezi noua lege franceză asupra arhivelor sau http://en.wikipedia.org/wiki/Thirty_year_rule).

accesibile la creatori, de ce să mai întrețină financiar o instituție a Arhivelor publice, care oferă, cel puțin aparent, aceleași servicii ca și creatorii?⁷

Aceasta fiind problema, se poate însă face o altă prelucrare arhivistică decât cea la nivel de u. a.? Există o soluție de prelucrare rapidă a fondurilor? Ce implică o prelucrare care să nu fie atât de amănunțită? Soluția la această problemă pare a fi oferită (și) de standardele internaționale arhivistice, în special ISAD(G).

Un fond de arhivă, prin logica internă a creatorului, este o structură modulară. Privind anexa 1 a ISAD-ului, remarcăm piramida, structurarea ierarhică a elementelor componente ale unui fond arhivistic. De aici și logica descrierii pe mai multe niveluri. Altfel spus, un fond arhivistic poate fi descris la nivel de fond (cu regulile și elementele specifice) și să poată fi dat în cercetare. Pe măsura necesității și a interesului de cercetare, se pot adăuga ulterior descrieri pentru nivelurile inferioare, ajungând, la nevoie, până la nivel de dosar. Diferența față de sistemul de inventariere directă la nivel de dosar rezidă în **viteza de dare în cercetare**, precum și în logica diferită de descriere. În ISAD(G) fiecare nivel beneficiază de o descriere în baza unor elemente specifice, care furnizează cercetătorului o imagine generală asupra respectivei structuri, a documentelor create și a problematicei acoperite. În sistemul actual, la nivel de compartiment, de pildă, nu există descrierea de ansamblu a respectivului sub-fond. În sistemul actual, pentru a cunoaște conținutul efectiv al dosarelor dintr-un compartiment este nevoie de a parcurge rezumatele u. a. O descriere pe baza elementelor ISAD la nivel de sub-fond ar suplini această acțiune, prezentând atribuțiile compartimentului creator, genurile de documente produse etc. Produsul final ar fi deci mai puțin un *instrument de evidență*, cât un *instrument de informare/cercetare*.

Se pot ridica însă cel puțin 2 obiecții. Astfel, se poate afirma cu îndreptățire că pentru realizarea unei descrieri generale **oricum trebuie parcurse dosarele**. Opinia noastră este că o parcurgere a dosarelor pentru informare nu echivalează, ca timp, cu o parcurgere de dosare pentru întocmirea rezumatelor. O altă problemă care se poate ridica este aceea a **modului de evidență** realizat astfel. În prezent, inventarul, după cum îi arată și numele, asigură o evidență la nivel de componentă de bază, fundamentală, atât fizic, cât și intelectual. Dar dacă am convenit că există posibilitatea unor erori în descrierea conținutului, care însă nu anulează nici existența, nici statutul de parte componentă a unui fond, de ce nu ar fi atunci suficientă **evidența fizică** a documentelor? Altfel spus, așa-numitele liste de existent să fie cele care să își asume rolul de control fizic al u. a., în timp

⁷ Având în vedere aceste evoluții, Arhivele trebuie să demonstreze că au un rol profesional în democratizarea societății. În practică, accesul la informațiile de interes public dă acces la produsul final al acțiunilor, și nu la dosarul problemei, care fundamentează acel produs final. Dosarul, documentația de *back-office* este accesibilă prin Arhive. Dar pentru a participa cu adevărat la democratizarea societății, Arhivele trebuie să facă accesibile cât mai rapid prin propriile săli de studiu arhivaliile deținute. Acest lucru poate impune, la un moment dat, reducerea termenului de transfer la arhive a documentelor permanente, dar sigur impune o prelucrare cât mai rapidă a fondurilor rezultate din producția administrațiilor recente. În pofida intereselor profesionale și profesionale, realitatea este că istoria contemporană domină piața istoriografică, și ca urmare accentul Arhivelor trebuie pus în direcția solicitărilor "pieței". În acest sens ar trebui privită problema accelerării prelucrării fondurilor.

ce partea de descriere intelectuală să fie adaptată în funcție de elementele discutate mai sus.

Rezultatul unei astfel de proceduri ar conduce la o mai rapidă accesibilizare a fondurilor de arhivă. Desigur, precizia descrierii nu ar mai fi la fel de mare, de acord. Cu toate acestea, nu credem că fiecare fond/sub-fond/serie din arhivă are nevoie de precizie în descrierea conținutului. Până acum câțiva ani, "acte justificative" păreau a fi o descriere suficientă pentru un dosar; astăzi, în asaltul solicitărilor de recalculare a pensiilor, am învățat cu toții că un dosar de acte justificative poate conține de la state de plată la fișe de retribuție sau liste de plată a asigurărilor de sănătate; în funcție de nevoi așadar, folosind structura modulară a fondului arhivistic, se poate dezvolta o descriere a unei părți structurale sau să fie lăsată la un nivel general. **Esențial este de a nu lega descrierea la nivel de piesă de caracterul "prelucrat" al unui fond arhivistic.** De acord că nicăieri în lume fonduri neprelucrate nu pot fi date în cercetare. Ceea ce punem în discuție este însă conținutul conceptului de "prelucrat". Evidența numerică asigură evidența fizică și dovada (gestionară) a existenței unui document, iar aceasta și o descriere de fond ar trebui să fie suficiente pentru a considera un fond accesibil pentru cercetare.

3.2. Separarea între instrument de evidență (fizică) și instrument de informare/cercetare (intelectuală)

Una dintre practicile frecvente, dar mai puțin analizate teoretic și metodologic, o reprezintă așa-numita "sistemizare a depozitelor/fondurilor". Deși poate părea paradoxal, nu se precizează în normele interne de lucru dacă documentele unui fond trebuie așezate laolaltă sau nu, dacă trebuie să reflecte structura din inventare etc.

Logica lucrurilor este însă evidentă. Documentele se ordonează după anumite criterii (între fonduri, în cadrul fondului, în cadrul u. a.⁸), iar inventarul, ca expresie intelectuală, este o reflectare directă a acestei ordini fizice. Așadar, în virtutea unui model ideal, *ordinea păstrării fizice trebuie să corespundă cu ordinea prezentării intelectuale.*

Problema practică este însă cunoscută de toți cei care lucrează în Arhive: cazul ideal este bazat pe o idee de fond static. În măsura în care fondul este deschis și este alimentat periodic, există două soluții. Prima, cea care ar respecta logica prezentată mai sus, presupune că noua preluare trebuie să continue preluările anterioare, adică documentele de la un compartiment să fie puse în continuarea documentelor preluate anterior de la același compartiment, astfel încât sub-fondul, seria etc. să aibă continuitate. O a doua soluție este cea conținută în *Norma Tehnică*: "Preluările ulterioare care întregesc fondurile și colecțiile din depozite vor fi așezate în continuarea fondurilor sau colecțiilor respective"⁹.

Cele două răspunsuri la această problemă practică au serioase inconveniente. Astfel, în cazul primei soluții, la fiecare fond și sub-fond din depozit ar trebui lăsate spații

⁸ Din cauza folosirii termenului de fondare, s-a creat uneori iluzia că ordonarea se referă doar la aranjarea în cadrul fondului și, eventual, în cadrul u. a. În fapt, ordonarea este, așa cum arată și definiția, gruparea documentelor și u. a. după un anumit criteriu, or acest criteriu poate fi și apartenența la un fond.

⁹ Art. 81.

libere, pentru preluări ulterioare. Asta înseamnă că un depozit poate figura ca ocupat, dar el să fie în fapt umplut 50%, restul fiind spațiu de rezervă pentru preluări ulterioare – ceea ce duce la irosire de resurse. Apoi, inventarul fondului existent în depozit va trebui completat la fiecare compartiment în parte, cu noile preluări, ceea ce implică, în numeroase cazuri, refacerea inventarului. În practică însă, mai ales dacă între preluări este o durată mare de timp, pot apărea probleme (dacă arhiva creatorului a fost reorganizată, noua ordonare practică de creator poate fi alcătuită pe alte criterii decât pe cele existente în depozitele Arhivelor Naționale, pe alte sisteme de cotare; unele compartimente pot păstra documente, astfel încât preluările să fie inegale, cronologic vorbind etc.), ceea ce impune adesea reordonarea, recotarea și refacerea inventarelor. În cazul celei de-a doua soluții, inconvenientele derivă din lipsa de realism a modelului teoretic. De pildă, într-un inventar pot fi trei compartimente, cu documente din 1960-1970; o nouă preluare vine cu documente din 1971-1980 etc. însă, aproape întotdeauna “tăierile” din fondul creatorului sunt imprecise, și în preluarea 2 se vor regăsi și documentele “rătăcite” la preluarea 1, deci în preluarea – teoretic din 1971 spre 1980 – vor apărea de fapt și documente care ar fi aparținut preluării anterioare. În această situație, există mai multe inventare care se suprapun cronologic, creându-se astfel confuzii. Pentru a evita acest lucru, se impune și aici o reordonare a documentelor, cu refacerea inventarelor...

Soluții perfect convenabile la această situație nu știm dacă există. Putem doar adopta o soluție cu mai puține efecte negative. Aceste efecte negative, prin prisma celor prezentate mai sus, se referă în principal la reluarea unor operațiuni, în principal reordonarea și reîntocmirea inventarului. O cale de a rezolva această problemă este **renunțarea la modelul ideal, acela al identității între instrumentul de cercetare și ordonarea fizică**. Care ar fi însă implicațiile unei astfel de abordări?

Această soluție ar viza realizarea unui model intelectual, cu scop de cercetare, care să nu fie neapărat oglinda fidelă a organizării fizice, de depozit. Astfel, o descriere tip ISAD(G) își propune reprezentarea contextului de creare a documentelor, și nu neapărat a ordinii fizice a documentelor la depozite, cum este cazul cu inventarele actuale. Desigur, în cazul fondurilor închise, acestea pot primi o ordonare definitivă, care să fie reflectată și de descrierea fondului. Dar în cazul fondurilor deschise, o preluare poate fi așezată într-un spațiu disponibil în depozite, urmând ca o altă preluare, la momentul respectiv, să fie ordonată în alt loc. Inventarele de preluare servesc administrării fizice a documentelor. Fiecărui document din preluare i se poate atribui o cotă topografică, ce va fi echivalată cu cota intelectuală, prezentă în instrumentul de descriere. Exemplu:

Descriere topografică, de gestiune (internă)	<u>Preluarea 1</u> 1. an 1950 2. an 1952 3. an 1955	<u>Preluarea 2</u> 1. an 1951 2. an 1953 3. an 1954
Descriere de conținut (publică)	<u>Descriere fond</u> 1. an 1950 – echivalent preluare 1, dosar 1	

	2. an 1951 – echivalent preluare 2, dosar 1
	3. an 1952 – echivalent preluare 1, dosar 2
	4. an 1953 – echivalent preluare 2, dosar 2
	5. an 1954 – echivalent preluare 2, dosar 3
	6. an 1955 – echivalent preluare 1, dosar 3

În felul acesta, ordinea intelectuală este refăcută, iar cercetătorul poate avea imaginea exactă a contextului administrativ în care a fost creat documentul, iar arhivistul, prin sistemul de cote echivalente, tot mai simplu de realizat în mediul digital, regăsește documentele.

Problema 4: Informatizarea

Pentru oricine cunoaște cât de cât activitatea pe domeniul informatizării din Arhivele Naționale (Statului), este astăzi surprinzător stadiul de înapoiere al unei instituții care, în urmă cu 40 de ani, era în avangarda utilizării automatizării în activitatea proprie, la nivelul României. Mai mult, cine s-a preocupat cât de puțin de strategia informatizării astăzi, constată cât de valabile sunt încă multe din strategiile și abordările de început ale sistemului informatic al Arhivelor Naționale, ceea ce arată că cineva, cândva, a meditat serios asupra chestiunii și doar o nefericită istorie (făcută tot de oameni) a împiedicat dezvoltarea și continuitatea unei frumoase tradiții. Însă nu este intenția noastră să facem un pomelnic al unor oportunități ratate, ci doar să punem în discuție câteva direcții și, mai ales, câteva prejudecăți.

Pentru a delimita cadrul discuției, să precizăm că, din perspectiva noastră, informatizarea presupune introducerea tehnicii de calcul în activitatea curentă a unei organizații. Tehnica de calcul, prin urmare, va asista sau înlocui factorul uman în crearea și administrarea documentelor, în conversia între diferite medii a informației (digitalizare), în transmiterea și diseminarea documentelor. Pentru a da mai multă greutate frazei de mai sus, să înlocuim “document” cu “informație” și ne aflăm într-un discurs extrem de “trendy”...

A. Eficiența informatizării. Oriunde s-ar decide informatizarea, aceasta este o decizie care trebuie să țină seama de oportunitatea investiției, de adecvarea la procesele de activitate ale unei organizații și de... viitor.

Astfel, informatizarea, deși este o modă tot mai dominatoare, nu trebuie să fie un scop în sine. Desigur că orice firmă serioasă are un website, însă dacă faci un site și să nu îl actualizezi sau să faci un site pentru firma de reparat televizoare cu lămpi, când publicul tău țintă are mult prea puțin de-a face cu Internetul, atunci te afli în fața unor cazuri tipice de forme fără fond. **Informatizarea, pentru a justifica sumele de bani (deloc mici!) investite, trebuie să își demonstreze utilitatea prin reducerea costurilor finale.** Astfel, dacă într-un serviciu de 15 oameni, în urma automatizării mai e nevoie de încă 5 oameni care să opereze, să întrețină, să îndrume activitatea pe sistemul informatic, atunci procesul a fost unul prost gândit și este o investiție inoportună. O informatizare/ automatizare a activității trebuie să ducă la o relocare a personalului din zona operațiunilor repetitive, automatizabile în zona de servicii, acolo unde prezența factorului uman este esențială. Sau, dacă este cazul, la o reducere a personalului. Un contraexemplu

în sensul celor de mai sus îl reprezintă un proiect mai vechi de informatizare al ANR, unde la fiecare DJAN se presupunea înființarea a 20–25 de posturi pentru personalul care urma să susțină activitatea informatică... Însă nu este vorba despre o țară a instituției noastre. Există alte instituții respectabile, care au investit bani grei pentru retro-digitalizarea arhivei proprii. Desigur, cei care au gândit acel proiect nu au luat în considerare raportul cost-beneficiu al digitalizării întregii cantități de hârtie produsă de instituție; frecvența de folosire și reala nevoie de acces la respectivele informații, astfel încât să justifice investiția și serviciile conexe. Și, mai presus de toate, au considerat – complet eronat – că prin digitalizare documentele vor fi mai ușor de regăsit și manipulat, eliminând eroarea umană, care apare adeseori în manipularea documentului fizic. Nimic mai greșit însă, pentru că eficiența unei administrări electronice a documentelor este direct legată de disciplina cu care utilizatorii operează cu documentele digitale, iar un fișier greșit clasat printre alte sute de mii nu se compară cu o foaie greșit clasată, dar direct citibilă și inteligibilă, între 1000 de alte foi...

Concluzia celor spuse mai sus este că **informatizarea, pentru a fi cu adevărat eficientă, trebuie să sprijine procesele de producție ale organizației**. Unul dintre cele mai stupefiantе exemple de orbire strategică în acest sens este, în Arhivele Naționale, prioritizarea informatizării evidenței și lipsa inițiativelor pentru informatizarea sistemului de planificare-raportare a activității. Evidența arhivistică este, în ciuda tradiției de standardizare a practicii de la noi, dificilă prin diversitatea de abordări (vezi instrumentele contemporane de evidență) și specificul activității (softuri dedicate activității de arhivă nu sunt chiar obișnuite), prin plasarea greșită a IT în procesul activității (pentru a fi eficientă, evidența trebuie întocmită de la început în format digital, pentru a strânge date elementare și a genera date de sinteză) și chiar a insuficienței dotări cu tehnică de calcul. Activitatea de planificare-raportare însă este o constantă în orice organizație, deci aplicații specifice pot fi achiziționate și personalizate după nevoile Arhivelor Naționale. În plus, această activitate, odată monitorizată informatic, duce la o precizie mai mare, la reducerea timpului de lucru necesar generării de documente de sinteză, și, în final, la reducerea numărului de persoane angrenat în proces. Și la o evidență operativă a funcționării instituției.

Un alt exemplu la care putem reveni este cel al digitalizării. Atunci când se analizează digitalizarea unor documente de arhivă, trebuie avute în vedere nevoile efective la care documentul în format digital va răspunde (acces, preservare), care trebuie puse în balanță cu investiția în oameni (pregătire), în aparatură și soft (în prezent și în viitor) și în procese (noi fluxuri de producție, noi activități, noi activități ale personalului)¹⁰. Dacă documentul digital va scuti arhivistul de manipularea unor planșe de format A0, atunci digitalizarea poate fi o opțiune; dacă documentele medievale extrem

¹⁰ Într-o interesantă comunicare susținută la al V-lea Congres DLM de la Toulouse (10-12 decembrie 2008), Adam B. Cowling a subliniat o serie de riscuri pentru activitatea de digitalizare a documentelor făcută fără a ține cont de principiile profesionale, sub impulsul modei și al imperativului "spectaculosului". A se vedea Adam B. Cowling, *Shooting Ourselves in the Foot: Is Digitization Decaying the Archival Aura?* În *Actes de la Ve conférence du DLM-Forum: La gestion de l'information et des archives électroniques en Europe: realisations et nouvelles directions – Toulouse, 10, 11 et 12 decembre 2008*, Paris, 2008, p. 70-76

de valoroase vor avea o copie digitală de bună calitate, securitatea și preservarea originalului sunt iarăși argumente solide în favoarea digitalizării. Dacă însă costul de soft și hardware acoperă salariul pe 5 ani al unui angajat, probabil că digitalizarea nu se justifică... În acest sens, se cuvine menționată o tendință, după opina mea complet utopică: dublarea prin copiere a arhivei fizice printr-o arhivă digitală. Este o iluzie să creadă cineva că se va putea justifica față de orice finanțator existența și costurile de întreținere a unei arhive în... dublu exemplar; pentru că, în ciuda aparențelor, o arhivă digitală presupune costuri de întreținere – mai mici poate decât o arhivă fizică –, care o fac, în final, la fel de “resursofagă” ca și orice alt tip de arhivă. Cu diferența paradoxală, deja remarcată de mai mulți autori, că fragilitatea/instabilitatea suportului de informație crește direct proporțional cu complexitatea tehnică necesară scrierii, și de aici costuri cu atât mai mari pentru conservare/restaurare.

B. Transformarea metodologică. În cele expuse mai sus am menționat și un alt aspect care este adesea trecut cu vederea: schimbarea. “Schimbarea” presupune nu doar însușirea de cunoștințe de operare pe calculator – a căror lipsa astăzi este tot mai mult echivalată cu analfabetismul –, ci, mult mai profund, **schimbarea stilului de lucru**. Dacă registratura o voi realiza pe calculator, dar generez în continuare pe hârtie registrul de intrare-ieșire înseamnă că folosesc un computer la o fracțiune din capacitatea sa (pe post de mașină de scris), că voi continua să iroiesc resurse (hârtie, toner, spațiu de depozitare hârtie etc.) sau, cum se întâmplă în unele instituții publice, că voi dubla munca, realizând operațiunea atât manual, cât și pe calculator, ceea ce va duce chiar la mărirea timpului de lucru. Să fim clari: deja tehnologia informației a atins un asemenea nivel încât argumente de tipul: “dacă îmi cade calculatorul” sunt penibile. Să privim doar la sectorul bancar, unde sunt în joc date și sume colosale, și care rulează cu succes aplicații informatice, iar incidentele de securitate sunt, cantitativ, neglijabile. Așadar, o informatizare reală presupune o analizare a fluxurilor de activități, o stabilire a operațiunilor care pot fi automatizate, și, acolo unde fluxurile operaționale nu se pretează la informatizare din motive procedurale, trebuie impusă modificarea practicilor. Un exemplu banal îl reprezintă o acțiune din cadrul sălilor de studiu ale Arhivelor Naționale. Practica de a cere cercetătorului să semneze în registru la primirea copiilor este, în măsura în care ar fi cu strictețe respectată, o piedică în calea informatizării. Degeaba introduci numărul cererii, cotele documentelor, sumele de plată – nu vei putea să îl faci pe cercetător să semneze pe calculator pentru primirea documentelor... Este evident un caz în care practica trebuie modificată, iar operațiunile trebuie puse în discuție pentru a le stabili modul de desfășurare, și, poate, utilitatea și rațiunea de a exista.

C. Informatizare: stadiu final sau operativ? Un alt aspect al informatizării (mai ales în cazul evidențelor) este reprezentat de **caracterul său operativ**. Acest aspect este și o ilustrare a problemelor abordate mai sus, legate de susținerea proceselor și de schimbarea stilului de lucru, și se referă la faptul că o informație în mediul digital nu are caracter “definitiv”¹¹, ci, dimpotrivă, trebuie văzută ca o informație operativă, care se

¹¹ Nu ne referim aici la sistemele de evidență operativă, la documentele capturate de sisteme de administrare a actelor (recordurilor) electronice.

poate actualiza, modifica după necesități. Mulți ani am auzit în Arhive predica după care informatizarea evidențelor se poate face doar după ce facem evidența perfectă în sistem manual. Nimic mai fals! Documentul electronic nu este microfilm, iar sistemele de evidență au tocmai rolul de a furniza un mijloc prin care se introduc **date brute, inițiale** pentru a rezulta date sintetice, prelucrate, **informații**. Calculatorul nu mai trebuie să fie lanțul final al operațiunilor (ca mașina de scris), ci trebuie să acompanieze, ca un fel de pix inteligent, arhivistul în activitatea de zi cu zi. O modificare la nivelul datelor primare trebuie să conducă automat la actualizarea datelor în întregul sistem. Pentru a ilustra cele spuse, să ne imaginăm cum ar arăta o verificare cu existentul: cum este mai bine, ca la fiecare u. a. să fie trecute constatările, în sistem informatic și în mod operativ, după care sistemul să genereze documentul de sinteză SAU să se copieze în format digital, la sfârșitul operațiunii, procesul verbal (deci documentul de sinteză) generat manual? Răspunsul ni se pare evident.

D. Prezentul este trecutul viitorului. La începutul acestei secțiuni menționam faptul că informatizarea trebuie să țină cont de viitor. Căci presupunând că toate cele expuse mai sus sunt îndeplinite de orice organizație (și ne referim mai ales la cele de stat), viitorul este un aspect care, neluat în seamă, poate anula toate bunele intenții și eforturile depuse. Informatizarea, așa cum am prezentat-o până acum, se referă la prezent: Aici și Acum. Dar, după cum arhiștii știu, “prezentul este trecutul viitorului”, iar documentul creat pentru Aici și Acum poate exista Atunci și Acolo. Sau nu... Una dintre marile modificări introduse în câmpul profesional de apariția documentului (arhivei) digital(e) este aceea că arhiștii trebuie să se implice în procesul de formare a arhivei încă înaintea acumulării documentelor. Sigur, se poate spune că doctrina arhivistică românească consacră acest fapt, prin impunerea și urmărirea practicii registraturii, deci încă din primul stagiul al existenței documentelor. Problema este însă că lipsa implicării arhivistului – adică a profesionistului documentelor cu perspectiva de termen lung – în cazul documentelor analogice nu duce neapărat la dezastru, însă în cazul documentelor digitale, da. Să ne imaginăm o primărie care nu este controlată sau asistată de arhiști: să fim realiști, de bine, de rău, din rațiuni practice, cu un pic de disciplină, hârtiile se vor aduna în niște categorii și vor putea fi regăsite la nevoie. Desigur, lipsa unei practici arhivistice va face mai dificilă selecționarea, dar nu imposibilă, iar lipsa unei bune practici se poate remedia cu niște cheltuieli minime (cineva care să ia la mână hârtie după hârtie și să îi stabilească valoarea de păstrare). În cazul documentului digital, lucrurile nu stau însă deloc așa. Luăm același caz, al unei primării care decide informatizarea completă a activității. Pentru aceasta, empiric, va achiziționa un soft și totul va fi administrat electronic. Ce se poate întâmpla:

1. autenticitatea și integritatea actelor poate fi discutabilă, în lipsa unor tehnici specifice, pentru autentificare și protecție împotriva modificării;
2. formatele fișierelor folosite se pot învechi, iar documentele să devină inaccesibile, în lipsa unei tehnologii speciale;
3. separarea copiei de original este extrem de dificilă în lipsa unui set de metadate;

4. separarea documentelor personale de cele ale instituției este extrem de dificilă (vezi cazul clasic al unui e-mail: “mergi la masă?” – care poate marca momentul la care se va încheia un contract sau o invitație personală);

5. administrarea fișierelor nu poate fi realizată eficient în lipsa unui plan de clasare a actelor, iar selecționarea ar trebui realizată la nivel de fișier – fapt aproape imposibil de realizat retroactiv;

6. limitele suporturilor de memorie internă implică transferul pe suporturi externe, care se pot învechi și împiedica citirea informației.

Desigur, există o tendință destul de frecventă de a susține că întotdeauna specialiștii IT vor găsi o soluție. O asemenea abordare este însă similară celei a unei persoane care își construiește o casă cu pereți ce nu pot fi revopsiți, iar atunci când va dori să schimbe culoarea, va trebui să schimbe peretele cu totul... Sigur că, în multe, poate majoritatea cazurilor, specialiștii IT vor putea rezolva problemele tehnologice. Însă cu ce cost? Iar atunci când vorbim de instituții publice, modul în care banii publici sunt cheltuiți ar trebui să fie, cel puțin teoretic, o preocupare care ar justifica prezența și activitatea arhiviștilor (ca specialiști ai Statului în problema documentelor) încă din faza de proiectare a sistemelor de arhivare/administrare a documentelor/recordurilor electronice.

Având în vedere cele de mai sus, este evident imperativul pregătirii arhiviștilor în problema administrării arhivelor digitale. Acest lucru înseamnă că logica de pregătire trebuie să depășească nivelul: “așa se pornește calculatorul” și să pătrundă în detaliile tehnice, **profesionale**, ale evidenței și arhivării documentelor digitale. Lipsa unei astfel de preocupări riscă să îndepărteze Arhivele Naționale din rândul instituțiilor relevante pentru prezentul administrației românești, iar exemplele similare din afara României indică cu claritate faptul că doar această implicare poate asigura bugetarea corespunzătoare și un profil înalt pentru o Arhivă Națională.

Prezentul material a încercat să împărtășească niște opinii privitoare la eficientizarea muncii de arhivă. Desigur, nu e nicio garanție că soluțiile prezentate reprezintă panaceul magic pentru problemele Arhivelor românești. Dar am fi extrem de mulțumiți dacă materialul ar reuși să provoace discuții și dezbateri în masa, din păcate, încă inertă la profesiei.

Bogdan-Florin Popovici

O tragedie filologică și profesională: traducerea în limba română a SR ISO 15489:2001

ISO 15489:2001 este, la nivel internațional, “ceva” complet nou și neașteptat pentru unii, “ceva” interesant și mai modern pentru alții. România, în ciuda unor potențiale prejudecăți, a avut de mult timp normative despre cum trebuie organizată/păstrată arhiva și documentele create în cadrul organizațiilor, numite profesional “unități creatoare și deținătoare de arhivă”. Alte țări au avut o dezvoltare mai “democratică”, cu proceduri nereglementate la nivel național, încercând să îmbine cazuri de bună practică cu nevoile imediate ale organizațiilor. ISO 15489 vine acum, la nivel internațional și din perspectiva anului 2001, cu o abordare novatoare sau chiar inedită uneori, și ne arată cum trebuie să arate o politică de păstrare a documentelor la creatori, care sunt scopurile, care sunt tehnicile implicate etc. Traducerea în limba română era așadar un pas așteptat, atât ca teorie profesională cât și ca autoritate superioară, menită să sprijine odată în plus prevederile legii române. În fapt, este tristă lipsa de inițiativă a Arhivelor Naționale de a promova acest standard încă de la apariția lui, în 2001.

Există însă o veche dilemă, ca pentru toate textele în limbi străine: cine să facă traducerea? Filologi, care să se documenteze în diverse ramuri ale cunoașterii? Sau specialiști care să învețe tehnica traducerii? Desigur, în ambele cazuri ar fi nevoie de documentare, fiecare dintre cele două categorii având altă meserie de bază. În lipsa documentării, a cunoașterii exacte a limbi engleze și (bănuiesc eu) a limbii române, avem în fiecare zi: aprobare *formală* (<engl. *formal* = rom. *oficial*), *digitizare* (<engl. *digitize* = rom. *digitalizare*), *locație* (<engl. *location* = rom. *poziție, amplasament*) etc.

Să fie oare lipsa de documentare scuza pentru trista traducere a standardului ISO 15489-2001 în limba română?! Căci petrecerea care trebuia să sărbătorească în lumea arhivelor SR ISO 15 489:2001 se transformă, după parcurgerea textului, într-o soluție ad-hoc de uitare a existenței sale... Vom încerca în continuare să oferim câteva exemple, care să ilustreze opinia noastră, că această traducere nu este doar fundamental eronată, ci de-a dreptul nocivă profesional.

Să începem citirea standardului despre “managementul înregistrărilor”. Orice cititor de limbă română va considera că este vorba despre înregistrări audio, video sau poate echivalentele lor digitale. Să fie oare așa?

Originalul în engleză este *records management*. Pentru un arhivist cunoscător al terminologiei și practicii arhivistice de limbă engleză, traducerea lui *record* ca *înregistrare* dă fiori. Ce este de fapt un “*record*” în limba engleză?

Iată câteva definiții:

Dicționar Oxford Explicativ Ilustrat al limbii engleze¹

RECORD = a). a piece of evidence or information constituting an account of something that has occurred, being set etc.; b). a document preserving this; c). the state of being set down or preserved in writing or some other permanent form etc.

Britannica², Merriam Webster³

RECORD = **1a(1)**: to set down in writing: furnish written evidence of; **(2)**: to deposit an authentic official copy of <record a deed>; **b**: to state for or as if for the record <voted in favor but recorded certain reservations>; **c (1)**: to register permanently by mechanical means <earthquake shocks recorded by a seismograph>; **(2)**: **INDICATE**, **READ** <the thermometer recorded 90°>; **2**: to give evidence of; **3**: to cause (as sound, visual images, or data) to be registered on something (as a disc or magnetic tape) in reproducible form intransitive senses: to record something.

Termenul își are originea în limba latină, iar sensul era:

- **recordatio**: reamintire, evocare
- **recordo**: a reaminti
- **recordor**: a-și reaminti⁴

Așadar, din definițiile prezentate, rezultă că *record* (ca substantiv) este informație, scriere, mărturie scrisă cu scop de rememorare, de păstrare pentru nevoi ulterioare. Cum poate fi tradus în limba română? Varianta cea mai cuprinzătoare este aceea de *document*. Acest sens este însă mult prea larg: document este orice informație plasată pe un suport, dar *record* presupune existența unui creator, a unei obligații/a unui interes de păstrare ulterioare a unei informații⁵.

Conform proiectului de dicționar al Consiliului Internațional al Arhivelor⁶,

Record = **1) A DOCUMENT** created or received and maintained by an agency, organization, or individual in pursuance of legal obligations or in the transaction of business.

Prin comparație, fondul arhivistic este definit ca:

Fonds = **The whole of the DOCUMENTS**, regardless of **FORM(2)** or **MEDIUM**, organically created and/or accumulated and used by a particular person, family, or corporate body in the course of that creator's activities and functions.

¹ Dicționarul Oxford explicativ ilustrat al limbii engleze, Oxford University Press, Litera Internațional, 2005.

² www.britannica.com.

³ www.merriam-webster.com.

⁴ Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București.

⁵ Vezi definiția din excepționala lucrare *Preservation of the Integrity of Electronic Records* (Kluwer, 2002; autori Luciana Duranti, Terry Eastwood, Heather McNeil): "a record is a testimony, produced on a medium in the course of practical activity, of facts taken into consideration by the rules recognized as binding by a social group".

⁶ <http://staff-www.uni-marburg.de/~mennehar/datii/intro.htm>.

Așa cum arătam în urmă cu câțiva ani⁷, similitudinea definițiilor arată că sensul de *document de arhivă* folosit de literatura arhivistică românească este unul justificat. Din păcate, el nu este operant, este un termen greoi, care nu este foarte fidel, deoarece termenul folosește sensul din perspectiva arhivelor istorice or sensul limbii engleze este tocmai unul din perspectiva creatorilor de arhivă. Alte variante propuse au fost *document oficial*⁸ (care nu acoperă toate sensurile), *act*⁹ (fidel noțional, dar greoi de întrebuințat). Dificultatea traducerii provine din faptul că, deși termenul provine din limba latină, acest concept nu există în limbile latine! Experiența franceză, trecută și ea prin sindromul “înregistrării” (*la gestion des enregistrements*) a fost nevoită să admită în cele din urmă nevoia de import a termenului, folosind conceptul de *record*¹⁰. Așadar, o variantă de traducere ar fi... ne traducerea și preluarea termenului ca *record*.

Cu toate acestea, la o incursiune în normele de registratură românească, se poate constata că în perioada interbelică un act era definit ca “o hârtie înregistrată, indiferent de conținutul ei”¹¹. Dat fiind că ISO 15489 leagă documentul instituțional (*record*) de procesul de captură/înregistrare, găsim similitudini evidente cu acest concept de act. În consecință, dat fiind atât sensul românesc al termenului, cât și contextul general al ISO 15489 și al literaturii de specialitate, putem considera ca o traducere viabilă ar fi cea de *act*.

Această detaliată incursiune în logica termenului arată în mod clar eroarea fundamentală a echivalării termenului *record* cu cel de *înregistrare*. O înregistrare, în limbaj arhivistic, reprezintă o poziție dintr-un registru de intrare-ieșire (registru de înregistrare) și de aici corectitudinea traducerii în cazul bazelor de date a *record* cu *înregistrare* (un set de date cu un identificator unic de control). **Dar niciodată un document, în ansamblul său, nu poate fi o înregistrare**, în logica documentului-hârtie. În această situație, este evident că traducerea titlului și folosirea permanentă în textul standardului a termenului *înregistrare* nu poate produce altceva decât confuzie și neclaritate, subminând astfel întregul standard.

Pentru a exemplifica, să luăm o serie de definiții:

TEXT ENGLEZĂ	TEXT SR 15489	TRADUCERE ÎMBUNĂTĂȚITĂ
3.14. preservation <i>processes and operations involved in ensuring the technical and intellectual survival of authentic</i>	3.14. conservare processe și operațiuni efectuate pentru a asigura perenitatea tehnică și intelectuală a înregistrărilor	3.14. prezervare processe și operațiuni implicate în asigurarea durabilității tehnice și intelectuale a actelor

⁷ B. F Popovici, *Contribuții la analiza conceptului de document și implicațiile sale în prelucrarea arhivistică*, “Anuarul arhivelor mureșene”, 4 (2005), p. 39-43.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Standardele arhivistice ale Consiliului internațional al Arhivelor*, Sfântu Gheorghe, 2008.

¹⁰ Geneviève Drouhet, George Keslassy, Elisabeth Morineau, *Records Management: mode d'emploi*, Paris, 2000, p. 3-5, 9.

¹¹ *Instrucțiuni generale pentru raționalizarea și simplificarea lucrărilor de birou*, București, 1942, art. 2.

<i>records through time</i>	autentice	autentice de-a lungul timpului
3.15. records <i>information created, received and maintained as evidence and information by an organization or person, in pursuance of legal obligations or in the transaction of business</i>	3.15. înregistrări informații create, primite și menținute ca dovezi și informații de o organizație sau o persoană, pentru respectarea obligațiilor impuse de lege sau în desfășurarea activității	3.15 acte informații create, primite și păstrate cu scop de mărturie a activității și informare asupra acesteia, de către o organizație sau o persoană, în îndeplinirea obligațiilor impuse de lege sau în desfășurarea activității
3.16 records management <i>field of management responsible for the efficient and systematic control of the creation, receipt, maintenance, use and disposition of records, including processes for capturing and maintaining evidence of an information about business activities and transactions in the form of records.</i>	3.16. management al înregistrărilor domeniu al managementului responsabil cu controlul eficient și sistematic al creării, primirii, menținerii, utilizării și eliminării înregistrărilor, inclusiv procesele de colectare, menținere a probelor și informațiilor legate de activitățile și proceselor economice, sub formă de înregistrări.	3.16 records management sau managementul actelor domeniu al managementului care se ocupă de evidența sistematică și eficientă a creării, primirii, păstrării, folosirii și dispoziției asupra actelor, incluzând procesele de captură și păstrare a dovezii (de existență a) unei informații despre activități și operațiuni sub formă de act.

La fel, *transfer* (transfer/preluare de arhivă) devine procesul de “schimbare a custodiei, a proprietății și/sau a responsabilității pentru înregistrări”, de unde putem deduce ca în depozitele Arhivelor există *înregistrări*, și nimeni nu știa acest lucru...

Încheind aici problema “înregistrărilor”, ar fi o greșeală să se presupună că este singura eroare a traducerii definițiilor ISO 15489. Remarcăm că, în traducerea românească, *3.4. archival institution* (care, în toate textele profesionale are sensul de *instituții de arhivă istorică*) apare ca *instituție de arhivare*, putând fi astfel confundată cu organizațiile de depozitare arhivă. La fel, conceptul de *3.13 migration* (folosit cvasi-unanim ca proces de *migrare* a datelor) este tradus sub forma “transpunere”, pierzându-se astfel toate nuanțele tehnice și tehnologice cuprinse în termenul englezesc.

Trebuie remarcată în mod special marea inovație produsă prin traducerea termenului de *3.18 registration*:

3.18 registration = *act of giving a record a unique identifier on its entry into a system*

3.18 înscriere = *act prin care unei înregistrări i se atribuie un identificator unic la introducerea acestuia într-un sistem*

Deși pe teritoriul României se practică cu succes *sistemul de registratură* – din 1772 (Transilvania) și 1831/1832 (Moldova și Muntenia) –, administrația ar trebui, în urma aplicării ISO 15489 (versiunea în limba română) să introducă un nou sistem, de “înscrisere”, iar Legea Arhivelor să se modifice corespunzător. Este evident că, în cazul în care traducerea s-ar fi făcut de către un cunoscător al fenomenului, era dificil să spui “înregistrarea unei înregistrări” și ar fi apărut necesarele îndoeli asupra corectitudinii modului de traducere a termenului *records*. Pe de altă parte, va trebui, după aplicarea ISO 15489 în limba română, să urmărim în arhiva creatorilor “actul” (= acțiunea) prin care se va produce “înscriserea”...

Să ne oprim pentru o clipă și asupra unui traduceri relativ corecte, dar nefericit contextualizate. Este vorba despre un termen existent în limbajul juridic românesc, dar nefolosit în lumea arhivelor: *dispoziția*. În sensul juridic românesc, *dispoziția* este un atribut al dreptului de proprietate constând în prerogativa proprietarului de a înstrăina bunul, precum și de a consuma sau de a distrugelucrul ce-i aparține¹². În arhivistica anglo-saxonă, *disposition* (sau *disposal*, în engleza britanică) are același sens, acela de a decide soarta viitoare a documentelor: distrugere, păstrare sau predare către Arhivele Naționale. Arhivistica românească nu a identificat în ciclul de viață al documentelor un astfel de moment, el fiind disipat între selecționare (“... în vederea păstrării permanente ... sau a înlăturării [documentelor] nefolositoare”) și predarea la Arhive. Iată însă traducerea standardului:

3.9. disposition = range of processes associated with implementing records retention, destruction or transfer decisions which are documented in disposition authorities or other instruments

3.9 procedură de eliminare = serie de procese asociate cu implementarea deciziilor de păstrare, distrugere sau transfer a înregistrărilor care sunt documente în autorizațiile de eliminare^a sau alte instrumente.

^a Notă națională: prin autorizație de eliminare se poate înțelege și “nomenclator arhivistic”.

Deși găsim surprinzător faptul că traducătorii au aflat despre existența conceptului de nomenclator arhivistic, nu este deloc o surpriză nici că nu au înțeles la ce se referă și nici că au echivalat procesul verbal de selecționare aprobat și confirmat

¹² După http://www.rubinian.com/dictionar_detalii.php?id=889. Vezi și “Din punctul de vedere al dreptului civil, dreptul de dispoziție este alcătuit din dreptul de dispoziție materială și dreptul de dispoziție juridică. Dreptul de dispoziție materială este posibilitatea proprietarului de a dispune de substanța bunului, adică de a-l transforma, consuma sau distruge, cu respectarea reglementărilor în vigoare. Dreptul de dispoziție juridică se concretizează în posibilitatea proprietarului de a înstrăina dreptul de proprietate, cu titlu oneros sau gratuit, prin acte între vii sau *mortis causa*, și de a-l greva cu drepturi reale derivate, principale sau accesorii, în favoarea altor persoane, cu respectarea regulii juridice stabilite de lege”. (<http://www.euroavocatura.ro/dictionar/3912/Dispozitie>) (pagini accesate la 19 octombrie 2008).

(adevărata autorizație de eliminare) cu nomenclatorul arhivistic... Lipsa de documentare și de expertiză în domeniul arhivistic, esențiale în traducerea unui standard arhivistic, este evidentă.

Un alt caz: un sistem de (administrare a) actelor nu “colectează”, în arhivistică existând o conotație specială a conceptului de *colecție*; în schimb, sistemele realizează *captura* documentelor într-un sistem, termenul fiind deja consacrat din industria IT și în standardele profesionale în domeniul administrării documentelor electronice¹³. De altfel, colectarea nu presupune implicit o formă de evidență, aspect esențial în activitatea de administrare/management a documentelor. Mai mult, nu se poate spune că “înregistrarea documentelor” (vezi “înscriere”) este o formă de “colectare”...

Desigur, mai există și alte aspecte: “stabilirea perioadei de păstrare a înregistrărilor” este, evident, o formă particulară a termenului juridic și profesional „stabilirea termenului de păstrare a documentelor”; *audit trail* este de fapt “evidența de auditare” și nu “dovezi pentru audit”; *storage and handling* este “depozitarea și manipularea” și nu “stocare și manevrare”; “gradul de secretizare” este, conform terminologiei juridice actuale, “nivel de clasificare”; *location tracking* este “urmărirea poziției” unui document și nu “urmărirea locației”; *înregistrări cu valoare perenă* în loc de “documente/recorduri cu valoare permanentă”, “management partajat” (*distributed management*) pentru “management dispersat” etc.

Remarcăm și o serie de traduceri fericite, cum ar fi cea de *credibilitate* pentru *reliable* (fără a calchia termenul francez *fiable*: document fiabil). Am remarcat cu satisfacție folosirea termenului de *metadata* ca atare, fără a încerca găsirea unor inexistente echivalente în limba română (meta-descriptori, descriptori, cuvinte cheie etc.).

Aceste câteva reușite (desigur, mai sunt și altele) nu pot însă alunga caracteristica de ansamblu a traducerii: lipsa întrebuițării unei terminologii profesionale, lipsa înțelegerii unor termeni în limba engleză și prin urmare translatarea lor în limba română în litera și nu în spiritul lor. Implementarea lui ISO 15489 (sub traducerea actuală) în România ar crea un limbaj paralel (în cazul în care ar fi inteligibil) cu cel de specialitate – impus prin legislația și practica arhivistică din România. Desigur, la acest lucru a contribuit fundamental faptul că în comitetul tehnic CT 229 care a verificat versiunea română nu a existat niciun specialist în arhive, ci doar bibliotecari; și, cu tot respectul, arhivistica e altceva decât biblioteconomia...

În încheiere, nu mai rămâne decât să considerăm că afirmația de pe prima pagină (“acest standard este identic cu standardul internațional ISO 15489-1:2001”) este o glumă tristă...

Bogdan-Florin Popovici
(arhivist, nu bibliotecar)

¹³ De altfel, nuanța există și în engleză, între *to capture* și *to collect*.

O precizare

Facem cuvenita precizare potrivit căreia materialul publicat în “Revista Arhivelor. Archives Review” 85 (2008), 1, p. 363-384 sub titlul *Preludii la procesul Noica. Antecedentele politice (legionare) ale unui filosof naționalist* reprezintă o variantă dezvoltată, revizuită și adăugită, completată cu note și referințe științifice, în raport cu formele sale anterioare, publicate în revistele “Dorul. Revistă lunară de cultură și politică” editată în Danemarca, Sønderborg, nr. 176, noiembrie 2004, p. 55-59 și “Vatra. Revistă lunară” editată de Uniunea Scriitorilor, Tg. Mureș, nr. 418-419, 1-2 (ianuarie-februarie)/2006, p. 137-146.

Gabriel Catalan

“Bundesarchiv” – instituție modernă și eficientă prin strategii și soluții inteligente (II)*

3. Structuri (servicii) și strategii

3.1. Compartimentul B (Bundesarchiv - RFG)

Reședința compartimentului se află la Koblenz. Competențele ei au în vedere administrarea documentelor preluate de la zonele de ocupație vestică și de la autoritățile civile centrale ale RFG începând cu anul 1949. S-au preluat arhivele organelor constituționale, ale instituțiilor judiciare ale Federației, ale organismelor subordonate acestora. Ministerul de externe federal posedă Arhivă proprie, care administrează documentele create de serviciile sale. Patrimoniul arhivistic creat de parlamentul federal (*Bundestag*) și de către consiliul de stat federal (*Bundesrat*) sunt gestionate de asemenea distinct de către Arhivele parlamentului. Patrimoniul arhivistic al autorităților federale cu competență regională se păstrează de regulă de Arhivele landurilor.

Compartimentul B administrează în anul 2002 peste 120.000 m. l. de arhivalii. Ei îi sunt subordonate Arhivele intermediare de la St. Augustin-Hangelar și Dahlwitz-Hoppegarten²⁰. Ministerele federale predau acestora actele care nu le mai sunt utile în activitatea practică. Procedura de predare este reglementată prin norme speciale privind prelucrarea și administrarea patrimoniului arhivistic creat de ministerele federale. Autoritățile federale non-ministeriale nu predau patrimoniul lor scriptic Arhivelor intermediare, ci oferă în scris lista documentelor dispensabile direct Arhivei Federale și le predau pe acelea pe care compartimentul B le consideră de valoare și le desemnează ca atare pentru preluare. Procedura de preluare a actelor non-ministeriale este de asemenea reglementată în mod distinct. Evaluarea arhivistică a actelor este realizată de arhiviști competenți ai Arhivei Federale. Ei stabilesc categoriile de documente demne de a fi investite cu valoare perenă. Printre criteriile de evaluare se numără profilul de activitate al creatorului de arhivă, competențele lui, importanța lui în societate. Un criteriu de evaluare îl poate reprezenta de pildă o semnătură a unei personalități cunoscute întâlnită ca rezoluție pe vreun act. Marea masă a actelor serviciilor administrative și enorma cantitate a materialelor cu caracter redundant rezultată în urma tehnicilor de multiplicare se casează și se distrug. Compartimentul B consiliază, conform legii Arhivei Federale, autoritățile federale în administrarea documentelor proprii.

3.2. Compartimentul R (Deutsches Reich; Imperiul German)

În 1995 complexul de clădiri de la Berlin-Lichterfelde, eliberat prin retragerea trupelor americane, a devenit proprietatea Arhivei Federale. Aici a fost amplasată mai întâi Arhiva fundațională a partidelor și organizațiilor de masă ale RDG. În 1996, tot aici și-au stabilit reședințele compartimentul R și compartimentul RDG, în urma mutării lor

* Pentru prima parte a acestui material, a se vedea “Revista Arhivelor. Archives Review”, 85 (2008), 1, p. 427-433.

²⁰ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter für Forschung, Öffentlichkeit und Verwaltung*, Koblenz, 2002 [în continuare, *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*], p. 106.

din Berlin-Mitte, respectiv Potsdam. În prezent Berlin-Lichterfelde a devenit cel mai întins și cuprinzător amplasament al Arhivei Federale atât ca spațiu cât și ca personal.

În cadrul compartimentului R se află readunate preluările de la autoritățile centrale civile ale Imperiului german (1867/71-1945) care, în urma celui de-al doilea război mondial și al divizării Germaniei, au fost dezintegrate și risipite. Fondurilor imperiului îi aparțin și dosarele personale care până în 1994 au fost administrate de către americani în cadrul Berlin Document Center (BDC). În ciuda însemnatelor pierderi cauzate de război, compartimentul R păstrează cel mai mare fond de izvoare arhivistice referitoare la istoria Confederației germane de nord (1867-1871), la cea a imperiului wilhelmian (1871-1918), a republicii de la Weimar (1918-1933) și a regimului național-socialist (1933-1945). Aici pot fi cercetate fondurile Partidului național socialist al muncitorilor din Germania (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) (NSDAP) și al uniunilor și corporațiilor sale.

Arhiva Federală sprijină ideea creării unei baze de date pentru Fundația Topografia Terorii care să cuprindă date despre toți colaboratorii "Serviciului central de siguranță al Reich-ului" (*Reichssicherheitshauptamt*) (RSHA). Reorganizat în 1939, RSHA a reprezentat vârful de lance al aparatului de represiune polițienesc. Prin intermediul arhivei create de această structură pot fi depistate circa 4.500 de persoane care au activat în sau au colaborat cu serviciile ei. Scopul final este punerea la dispoziția cercetării a unor scurte biografii a tuturor celor care au activat în structurile RSHA²¹.

3.2.1. Colecția *Berlin Document Center* (BDC)

Armata de ocupație americană a înființat în iulie 1945 un centru de documente (*Document Center*) atât în Berlin cât și în alte localități din zona ei de competență. Aici au fost concentrate actele germane capturate ca pradă de război. Nucleul colecției "*Berlin Document Center*" (BDC) îl reprezintă cartoteca membrilor Partidului național-socialist al muncitorilor din Germania (NSDAP), cele 62.000 de dosare personale ale foștilor conducători SS, cererile pentru aprobarea căsătoriei din cadrul Oficiului central al Reich-ului pentru rasă și colonii (RuSHA) și dosarele personale ale Serviciului central al imigrărilor. Toate acestea au fost sechestrate de corpul 7 al armatei SUA la 1 mai 1945 într-o moară de hârtie, lângă München²².

Cartoteca membrilor NSDAP conține circa 11,5 milioane de fișe de cartotecă. Ele conțin date personale, date privind calitatea de membru și mențiunile privind mutațiile de domiciliu. Se păstrează circa 600.000 de cereri de înscriere în NSDAP care conțin, evident, semnătura olografă a solicitantului. BDC a dizolvat patrimoniul arhivistic al registraturilor NSDAP și al organizațiilor sale în colecția "Corespondența de partid", alcătuită din circa 1,2 milioane documente. Din arhivele diverselor organizații ale NSDAP, BDC a constituit nouă colecții. Colecția "Organizații de femei" de pildă, conține 3,5 milioane de cereri de înscriere în diferite organizații de femei al regimului național-

²¹ *Ibidem*, p. 86.

²² Dieter Krüger, *Archiv im Spannungsfeld von Politik, Wissenschaft und öffentlicher Meinung. Geschichte und Überlieferungsprofil des ehemaligen "BDC"*, "Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte", 45 (1997), p. 49-74 (50).

socialist²³. Colecția “Retragerea cetățeniei” (“*Ausbürgerung*”) conține o cartotecă ordonată alfabetic a persoanelor cărora li s-a retras cetățenia germană (în general, evrei). O categorie specială a victimelor regimului nazist îl reprezintă cei care apar, de pildă, în colecția “Bolnavi genetic” (“*Erbkranke*”), colecție ce conține informații cu privire la cei sterilizați. De la Ministerul Reich-ului pentru Știință, Educație și Instrucțiune Publică provine o cartotecă privind profesorii universitari de la toate universitățile importante din Germania.

De o importanță majoră sunt actele preluate de BDC de la o serie de instituții create de către regimul nazist. Oficiul central al așezărilor și al rasei – SS (*SS Rasse- und Siedlungshauptamt*) (RuSHA), înființat în 1932, avea menirea să impună criteriile și scopurile rasiale atât în afara cât mai ales în interiorul structurii SS. Colecția conține cereri ale bărbaților pentru a fi primiți în structurile SS sau permisiunea de a se căsători, însoțite de arborele genealogic. În unele cazuri arborele genealogic coboară până la anul 1750 ceea ce ridică valoarea istorico-genealogică a acestor acte. În 1935 s-a înființat Societatea de cercetare și doctrină SS (*SS Forschungs- und Lehrgemeinschaft Ahnenerbe*), ce dispunea de o însemnată infrastructură organizatorică și a cărei menire era, printre altele, să fundamenteze în mod (pseudo)științific țelurile rasiste ale SS. Arhiva creată de Camera de cultură a Reich-ului (*Reichskulturkammer*) (RKK), instituție creată în 1933, s-a păstrat aproape integral. Acest lucru s-a datorat grijii forței de ocupație britanice. Ea a avut interesul de a păstra instituțiile existente pentru ca sub controlul ei să funcționeze și să servească propriilor scopuri. Astfel după 1945, sub noua denumire de “Camera creației culturale” s-a dedicat denazificării sectorului cultural. În perioada regimului național-socialist, RKK a posedat diviziuni în toate sectoarele culturale: tipărituri, teatru, muzică, arte plastice, radio sau film²⁴.

Serviciul Arhivei Federale care a preluat fondurile și colecțiile BDC nu îndeplinește încă atribuțiile unei Arhive în sensul clasic al cuvântului: aceea de a prelucra materialul arhivistic în vederea accesibilizării. Ea lucrează în continuare în mod preponderent pentru anumite instituții administrative, precum autoritățile de evidență a populației, starea civilă, oficiul de pensii, oficiile de asistență socială. Există în medie 4.000 de cereri/lună, căutându-se și accesându-se în acest sens numele persoanei solicitate²⁵.

Dezbaterile asupra dreptului de apartenență sau de administrare a arhivelor create în timpul regimurilor de dreapta sau de stânga au avut în Germania o gravă încărcătură politică. Vom relata pe scurt aceste episoade atât în privința colecției BDC, cât și, ulterior, în privința Arhivei fundamentale a partidelor și a organizațiilor de masă ale RDG, din simplul motiv că ceea ce atunci s-a constituit într-o acțiune pur politică este astăzi istorie.

Dezbaterile, uneori furibunde, s-au purtat, în paralel, pe două paliere: pe planul societății civile și pe tărâm politic, atât în Germania cât și în SUA. Portavocea taberei care se opunea retrocedării către Germania a colecției BDC era alcătuită în principal din cercetători istorici americani și din jurnaliști. Istoricii americani și alte organizații

²³ *Ibidem*, p. 65-67.

²⁴ *Ibidem*, p. 68-72.

²⁵ *Ibidem*, p. 74.

interesate în prelucrarea informațiilor privind epoca nazistă își vedeau pus în pericol accesul liber la documente și pledau împotriva cedării în curând a BDC. Exprimaau temerea că arhiviștii vor reține mult timp documentele de la accesul public pentru a avea timp să le valorifice ei mai întâi. Jurnalistul american Gerald D. Posner a acuzat că legea Arhivei Federale va limita sau chiar va împiedica accesul la cercetarea fondului BDC în cazul în care acesta va fi retrocedat. Articolul publicat de el a reprezentat semnalul pentru o serie de atacuri împotriva predării BDC. S-a constituit chiar și o subcomisie în Camera Reprezentanților sub președinția parlamentarului Tom Lantos, care avea menirea de a aduce lumină în această dispută. Istoricul american Henry Friedlander și alții susțineau că germanii doreau să intre în posesia colecției BDC pentru a face uitat holocaustul²⁶.

Pe plan politic, în anul 1970 parlamentarul german social-democrat Karl-Heinz Hansen a demarat o lungă campanie pentru ca BDC să treacă în patrimoniul statului german, demersul lui eșuând. El a acuzat guvernul federal că tergiversează predarea colecției BDC pentru că ar dori să protejeze foștii naziști. În 1979 a fost rândul reprezentanților CDU să depună o interpelare cu privire la starea negocierilor în privința colecției BDC. În 1988, facțiunea “verzilor” a solicitat preluarea neîntârziată a BDC, anularea termenelor de protecție a datelor în privința dosarelor personale din perioada nazistă și transformarea BDC în Institut pentru cercetarea național-socialismului. “Verzii” au acuzat o complicitate germano-americană care timp de decenii a pus accent pe războiul rece și pe “mirajul economic” și a neglijat clarificarea problemei nazismului. Ei și-au exprimat îndoielile față de eficiența legii Arhivei Federale care intrase în vigoare de curând și în care ei vedeau un instrument cu ajutorul căruia accesul la documente să fie împiedicat.

O comisie constituită de către autoritatea militară americană în iulie 1948 a recomandat restituirea patrimoniului arhivistic concentrat în colecția BDC viitoarei republici federale germane. Această idee a întâmpinat opoziția factorilor militari de la Washington, deoarece informațiile cuprinse în cartoteca NSDAP erau necesare pentru depistarea și cercetarea unor persoane. Pe de altă parte, ministerul apărării americane nu era dispus să suporte pe termen lung costurile de administrare a BDC. Urmarea a fost că, la 1 octombrie 1953, Departamentul de Stat a preluat BDC în competența sa ca pe un serviciu civil și l-a subordonat reprezentanței sale din Berlin. A fost numită o conducere americană²⁷, iar personalul a fost alcătuit din arhiviști germani în număr de 40-60. La sfârșitul anilor 1970, s-au încheiat o serie de înțelegeri concrete cu americanii, printre care și unele referitoare la microfilmarea integrală a documentelor colecției BDC. După obținerea suveranității totale a RFG, nu se mai puneau problema menținerii BDC ca instituție americană. În 1992 Departamentul de Stat a dat undă verde pentru tranșarea tratatelor, ce s-au încheiat în iunie 1993. Între timp, s-au purtat discuții cu Arhiva Națională din Washington și cu grupuri de interese private care și-au declarat acordul pentru preluare. Procesul de microfilmare urma să se încheie până în momentul preluării

²⁶ *Ibidem*, p. 59.

²⁷ Ultimul director al BDC, în perioada anilor 1989-1994, a fost americanul David Marwell născut în anul 1951.

colecției. SUA i s-a pus la dispoziție o copie după întregul fond microfilmă. La 1 iulie 1994, Arhiva Federală a preluat atât patrimoniul arhivistic al BDC cât și personalul²⁸.

3.3. Compartimentul DDR (RDG)

Are competență asupra preluărilor ce țin de aparatul central de stat al fostului RDG și a instituțiilor sale precursore din zona de ocupație sovietică. Au fost preluate și suporturile digitale create de fostele centre de calcul ale RDG. În total, compartimentul deține o cantitate de peste 42.000 m. l. Documentele create de către Ministerul Afacerilor Externe și al Ministerului Securității din fostul RDG se află în custodia Arhivei ministerului federal de externe²⁹.

3.3.1. Arhiva Fundațională a partidelor și a organizațiilor de masă ale RDG (*Die Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR*) (SAPMO)

După schimbările survenite pe plan politic în anul 1989, Arhiva centrală de partid (*Das Zentrale Archiv*) din RDG, înființată în 1963, a acceptat ideea predării documentelor către Arhiva centrală de stat a RDG numai în ceea ce privește fondurile create înainte de 1945, invocând dreptul de proprietate asupra acestor fonduri, adică invocând calitatea lor de fonduri private. În contextul acelorași schimbări politice, la 4 ianuarie 1990 Institutul de marxism-leninism din cadrul comitetului central al Partidului Socialist Unit din Germania (*Die Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) (SED) s-a transformat în Institutul pentru istoria mișcării muncitorești³⁰.

Înainte de reunificarea Germaniei, proiectele de lege care includeau și referiri la soarta arhivei SED au eșuat. Interesele politice și tensiunile create în acest context nu au lipsit nici în cazul stabilirii statutului Arhivei SAPMO. Facțiunea din parlament a Partidului Socialismului Democratic (*Partei des Demokratischen Sozialismus*) (PDS) considera că partidul lor este unica proprietară a Arhivei centrale a SED³¹. Facțiunea politică CDU/CSU a încercat să împiedice PDS de a dispune asupra arhivei SED, ceea ce a atras protestul, inclusiv al lui Mihail Gorbaciov care era în acel moment încă secretarul CC al PCUS. Protestul a fost adresat lui Helmut Kohl și urmările nu au întârziat să apară. Supuși presiunilor, politicienii CDU au acceptat o convenție între guvernul federal și PDS care să reglementeze soarta arhivei SED. S-a pledat pentru o soluție de compromis, prin care Arhiva SED și a organizațiilor sale de masă să devină o "antrepriză" a Arhivei Federale, dar nu proprietatea acesteia. Reprezentanții CDU au anunțat că guvernul federal sprijină ideea înființării unei fundații dependente, de drept public. Un proiect de lege a fost elaborat în acest sens și acceptat de majoritate în decembrie 1991. Guvernul bavarez a adoptat o poziție sever critică până la respingere față de proiectul legii. Însă încercarea parlamentarilor din landurile Bavaria și Renania de Nord-Westfalia de a face recurs la comisia de intermediere a fost zădărnicită.

²⁸ D. Krüger, *op. cit.*, p. 57.

²⁹ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 112.

³⁰ La 27 martie 1991 s-a înființat "Arhiva și Biblioteca pentru istoria mișcării muncitorești", al cărei președinte a fost cunoscutul cercetător al comunismului, Henryk Skrzypczak.

³¹ Cu titlu de comparație, în România nicio formațiune politică nu a emis pretenții de proprietate asupra arhivei create de PCR și de organizațiile sale de masă.

La 6 aprilie 1992, ministrul de interne Rudolf Seiters a decretat întemeierea Arhivei Fundaționale SAPMO. La 29 decembrie 1992, s-a semnat convenția între RFG, reprezentată de președintele Arhivei Federale Friedrich P. Kahlenberg, și PDS, reprezentat prin președintele ei, Gregor Gysi. Fundația și-a început activitatea 6 zile mai târziu³².

Conform decretului de înființare³³, Arhiva fundațională SAPMO este administrată de un Consiliu de administrație (art. 7), fiind alcătuită din 20 de membri, printre care se numără președintele Arhivei Federale și câte un reprezentant din partea celor șapte instituții care au contribuit cu patrimoniul arhivistic la constituirea Arhivei SAPMO. Directorul Fundației este numit de către ministrul federal de interne în înțelegere cu Consiliul de Administrație (art. 9). De asemenea, se constituie un consiliu științific alcătuit din până la 18 experți în arhivistică și biblioteconomie, în știința istoriei sau a sociologiei și în special în istoria RDG și a mișcării muncitorești germane. Sarcina ei este de a consilia Consiliul de Administrație și pe directorul Fundației în toate chestiunile ce privesc Arhiva fundațională (art. 8). Pentru a asigura îndeplinirea menirii sale, Fundația beneficiază de o subvenție anuală proporțională, din bugetul federal (art. 2). Membrii Consiliului de Administrație și ai consiliului științific își exercită activitatea în mod onorific (art. 11). O prevedere de importanță majoră o reprezintă procedura de utilizare a patrimoniului arhivistic al Arhivei Fundaționale. Art. 4, alin. 2 menționează că termenul de protecție al documentelor de 30 de ani, prevăzut de legea Arhivei Federale, nu se aplică fondurilor Arhivei fundaționale³⁴.

Un loc central în patrimoniul arhivistic deținut de SAPMO îl ocupă fosta Arhivă centrală de partid a SED. La aceasta se adaugă fondurile altor cinci partide, fondurile unor uniuni și organizații sociale importante precum și peste 400 de lăsăminte. Cantitatea totală de arhivă măsoară circa 12.000 m. l.³⁵

În anul 1964, în cadrul Administrației Arhivelor de Stat ale RDG a fost înființat un Centru de documentare. Menirea sa consta în "prelucrarea centralizată" și în "accesibilizarea unitară" a tuturor documentelor referitoare la "fascismul hitlerist" aflate în RDG. În acest scop, toate Arhivele de Stat aveau datoria să predea documentele care se circumscriau temei. 200 de specialiști au răscolit în anii următori fondurile din Arhivele de stat în căutare de naziști. Ulterior, a fost constituită o cartotecă pentru persecutații și victimele regimului național-socialist. Cartoteca se află în prezent în custodia Arhivei SAPMO. În 1965 Centrul de documentare a editat un volum în care s-a publicat trecutul a aproximativ 2.000 de membri ai elitei publice din Germania federală. Lucrarea a fost

³² Klaus Oldenhege, *Die Gründung der Stiftung Archiv der Partei und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, "Mitteilungen aus dem Bundesarchiv", 2/2006.

³³ Ase vedea Erlaß des Bundesministers des Innern über die Errichtung einer "Stiftung Archiv der Partei und Massenorganisationen der DDR" vom 6. Aprilie 1992.

³⁴ Informație greșită la Alexandru Bratu, *Legislație arhivistică europeană*, "Buletin de informare și documentare arhivistică", 2005, p. 165-183 (175), care afirmă că în privința termenului după care pot fi date în cercetare documentele "Germania impune 60 de ani pentru documentele privind partidele și organizațiile de masă din DDR". Grava eroare aruncă o umbră de suspiciune asupra credibilității celorlalte date oferite de autor.

³⁵ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 120-121.

utilizată ca material propagandistic în luptele politice pentru parlamentul vest-german. O lucrare cu specific asemănător a fost publicată și în Berlinul de vest în același an și ea făcea trimitere la trecutul nazist al elitei est-germane. Aceste lucrări au servit, așadar, drept muniție pentru “războiul rece” în variantă germano-germană. Ambele lucrări și-au sprijinit afirmațiile pe un număr consistent de documente facsimilate³⁶.

Biblioteca Arhivei SAPMO servește drept bibliotecă documentară și pentru compartimentele R și DDR. Nucleul bibliotecii îl reprezintă fondul fostei biblioteci a Institutului de marxism-leninism. Zestrea bibliotecii se îmbogățește cu exemplarele obligatorii ale autorilor care au cercetat în Arhiva Federală, cu lucrări privind istoria fostelor state socialiste, în special din Europa de Est. Cu zestrea ei de 1,6 milioane de volume, biblioteca Arhivei SAPMO se situează la nivelul unei biblioteci universitare medii³⁷.

3.4. Compartimentul MA (*Militärarchiv*; Arhiva militară)

Compartimentul MA a fost înființat în cadrul Arhivei Federale în 1955 la Koblenz, în așteptarea retrocedării documentelor militare de către forțele aliate. Actele restituite, provenind de la Wehrmacht, au ajuns însă nu la Koblenz, ci la Breisgau în Freiburg, unde Ministerul Apărării înființase între timp Institutul de cercetări în istorie militară. Acestea i-a fost atribuită așa-numita Centrală documentară³⁸. În 1968, în baza unei înțelegeri privind concentrarea patrimoniului arhivistic militar încheiat între ministerele federale ale internelor și al apărării, întreaga arhivă militară a fost mutată la Freiburg, inclusiv fondurile Centralei documentare. Conform acordului încheiat, ministerul apărării contribuie la ocuparea posturilor de conducere a compartimentului și are competențe de preluare asupra patrimoniului arhivistic a întregii armate federale (*Bundeswehr*).

Compartimentul MA administrează patrimoniul arhivistic al armatei prusace începând cu anul 1867 – fond distrus în proporție covârșitoare cu ocazia incendiarii Arhivei armatei din Potsdam în 1945 –, al marinei, al trupei de francitiori (*Freikorps*), al armatei *Reich*-ului, al trupei coloniale, al *Wehrmacht*-ului, al *Waffen-SS*, al unităților de muncă germane aflate în serviciul aliaților, al armatei populare naționale (*Die Nationale Volksarmee*) a fostului RDG, precum și al armatei federale. Fondurile create până în 1945 au suferit pierderi însemnate ca efect al războiului. Lui i-au “supraviețuit” marea masă a jurnalelor de război, a autorităților de comandă și a statului major ale diviziilor până în anul 1943.

În 1990 la Madrid a fost înființat, din inițiativa Arhivei Federale, Comitetul Arhivelor Militare (*Comité des Archives Militaires*). Este o subdiviziune a comisiei internaționale de istorie militară și servește la schimbul de informații de specialitate privind reglementările arhivistice internaționale în domeniu și la promovarea contactelor între Arhivele militare. Bianual se editează publicația “Military Archival Newsletter”³⁹.

³⁶ D. Krüger, *op. cit.*, p. 62-63.

³⁷ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 122.

³⁸ *Das Bundesarchiv. Geschichte und Organisation. Aufgaben. Bestände*, Koblenz, 1998 [în continuare, *Das Bundesarchiv. Geschichte*], p. 11.

³⁹ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 92.

3.4.1. Biroul central de informare (*Die Zentralnachweisstelle*)

În 1995 Arhivei Federale i-a fost subordonată, în calitate de a doua filială, fosta abație benedictină de la Aachen-Kornelimünster, unde până în acel moment funcționase Arhiva de stare civilă pentru landul Renania de Nord-Westfalia. Aici au fost concentrate dosarele personale ale foștilor membri ai armatei germane *Reichswehr* și *Wehrmacht*. Tot aici se păstrează dosarele personale rămase intacte ale aviației germane, ale *Waffen-SS*, ale serviciului de muncă a *Reich*-ului și a altor structuri sau organizații precum “Organizația Todt” (*Todt Organisation*). Fondul Biroului conține 15.000 m. l. de acte ce conțin circa 15 milioane de nume specificate. Ele sunt risipite în materiale de natură diversă: șematisme militare, cartoteci cu date personale, acte personale ale soldaților sau ale procurorilor militari, liste de avansări în grad, acte de acordare a unor distincții militare etc. Întregul material este prelucrat și se află la dispoziția cercetării. Documentele sunt utilizate de asemenea pentru comunicarea datelor cu caracter personal cetățenilor îndreptățiți să le primească, pe bază de cerere⁴⁰.

3.5. Oficiul Central (*Die Zentrale Stelle*) din Ludwigsburg

A fost înființat la sfârșitul anului 1958 ca organism comun al administrațiilor juridice ale landurilor. Menirea sa inițială a fost aceea ca, în calitate de serviciu de investigații, să colecteze sistematic și să evalueze materialele accesibile referitoare la crimele regimului național-socialist pe teritoriul Germaniei sau în zonele ocupate, în afara arealelor operațiunilor de război propriu-zise. Pe parcursul activității Oficiului, au fost create documente cu valoare istorică. Alături de acestea se așează colecțiile de documente, actele procedurilor de investigare preliminară și alte dosare care nu mai sunt necesare în procesul urmăririi penale. Toate au fost predate la 1 ianuarie 2000 Arhivei Federale, care și-a înființat o filială la sediul Oficiului Central. Actele și colecția de documente se folosesc pe baza unui acord încheiat între landuri, cu respectarea prevederilor legii Arhivei Federale. Termenele de protecție a informației prevăzute de lege pot fi micșorate atunci când documentele se folosesc în cercetarea științifică sau pentru satisfacerea unor interese îndreptățite.

În multe cazuri, investigațiile sunt necesare în scopul acordării de despăgubiri reparatorii celor care au suferit de pe urma nedreptăților comise de regimul național-socialist. Conform legislației germane, se acordă compensații pentru cei păgubiți în timpul celui de-al doilea război mondial, pentru cei alungați sau refugiați. Într-un singur an, cei 50 de lucrători ai serviciului de relații publice au rezolvat 156.000 de cereri⁴¹ venite din partea celor îndreptățiți la despăgubiri⁴².

La 6 iulie 2000, Parlamentul german a hotărât înființarea fundației “Memorie, Responsabilitate și Viitor” (*Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*) cu sediul la Berlin, cu scopul de a despăgubi material pe cei supuși la muncă obligatorie și pe cei ce au suportat injustițiile regimului național-socialist⁴³. Fondul de despăgubire alocat Fundației

⁴⁰ *Ibidem*, p. 126-128.

⁴¹ Un calcul simplu arată că o singură persoană a rezolvat 3.120 cereri/an, adică aproximativ 14 cereri/zi.

⁴² *Das Bundesarchiv. Geschichte*, p. 31.

⁴³ Legea fundațională a intrat în vigoare la 12 august 2000.

a fost de aproape 5,11 miliarde euro, sumă pusă la dispoziție în proporții egale de către guvernul german și de firme germane.

Prin legea fundațională 7, organizații partenere au fost desemnate să rezolve solicitările pentru despăgubiri în cazurile de muncă forțată și de mutilări de persoane. Organizația Internațională pentru Migrație (*International Organization for Migration*) (IOM) a fost desemnată drept unica organizație parteneră investită cu competența de a rezolva solicitările ce privesc pagubele materiale. Aceiași organizație a fost încredințată cu dezvoltarea și derularea programelor sociale pentru populația Sinti și Roma, care a fost victimă a regimului nazist. Au fost depuse un număr de 400.000 de cereri pentru despăgubiri⁴⁴. Legea fundațională germană recunoaște că nedreptatea comisă și, implicit, suferința umană provocate nu pot fi reparate prin plăți compensatorii și că legea este tardivă pentru cei care și-au pierdut viața ca victime ale regimului național-socialist sau pentru cei care au decedat între timp.

3.6. Compartimentul FA (*Filmarchiv*; Arhiva de Film)

Din anul 1954, Arhiva Federală a început să preia mai întâi filme documentare și jurnale de actualități din fondurile fostului *Reich*. Prin anii 1960, s-a început preluarea copiilor după filme artistice sau documentare, a căror realizare a fost sprijinită de guvernul federal. Începând cu luna decembrie 1978, Arhiva Federală îndeplinește funcția de Arhivă centrală de film pentru producția cinematografică din RFG⁴⁵.

În 1990, în Berlin a fost creat un nou compartiment de arhivă de filme prin unificarea Arhivei de film de stat a RDG și a secției de film de la Koblenz. Din 1992, întreaga cantitate de role de film a fost depozitată în spațiile noului sediu din Berlin-Fehrbelliner Platz und Wilhelmshagen. În Arhiva de film se păstrează filme germane de toate genurile: filme documentare, jurnale de actualități, filme artistice, filme experimentale, filme pentru copii, precum și materiale informative, pedagogice sau educative. Aici se regăsesc primele filme care au rulat în public, provenind din anul 1895. Toate acestea ilustrează o istorie de film germană veche de peste 100 de ani. Fondul era alcătuit în anul 2002 din circa 11.000 de filme documentare și 20.000 de filme artistice cuprinzând un milion de role de film⁴⁶.

3.7. Centrul memorial dedicat mișcării pentru libertate în istoria germană (*Erinnerungsstätte für die Freiheitsbewegungen in der deutschen Geschichte*)

Ideea înființării unui astfel de centru a avut drept punct de pornire inițiativa președintelui Germaniei Federale, Gustav W. Heinemann, care a semnat în 1974 actul prin care castelul în stil baroc din Rastatt căpăta noua utilitate. Dorința sa exprimată atunci a fost ca prin acest centru anumite mișcări din istoria germană care au pus bazele democrației să fie repuse la locul cuvenit și să fie conexe prezentului. Alegerea locului nu a fost întâmplătoare. Castelul din Rastatt a jucat un rol central în faza finală a revoluției de la 1848-49. Aici s-a declanșat la 9 mai 1849 revolta militarilor din Baden care au invocat drepturile fundamentale ale poporului german exprimate în decembrie

⁴⁴ Din totalul de petiții înaintate a fost rezolvat, până la începutul anului 2004, un procent de 80%.

⁴⁵ *Das Bundesarchiv. Geschichte*, p. 14-15.

⁴⁶ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 117.

1848 și s-au declarat în favoarea Constituției elaborate în Paulskirche. Castelul a fost în vara anului 1849 cartierul general al luptătorilor pentru libertate și ultimul lor bastion.

Centrul de la Rastatt și-a stabilit un dublu obiectiv: să prezinte premisele sistemului democratic actual și să se constituie în forum al schimburilor de experiență. Centrul își dorește să ofere vizitatorilor atât cunoștințe de natura culturii generale, cât și informații utile în dezvoltarea culturii politice. Un loc central îl ocupă preocuparea pentru dezvoltarea continuă a expoziției cu caracter permanent, în care arhivaliilor Arhivei Federale le revine o funcție distinctă⁴⁷.

În 1999 a fost deschisă publicului o expoziție permanentă, cu totul inedită sub aspectul concepției. Ea este dedicată în principal tot mișcării pentru libertate și revoluției de la 1848-49. La acestea se adaugă însă o selecție de biografii dedicate exemplelor de împotrivire față de regimul tiranic național-socialist, precum și exemplificării unor mișcări de opoziție față de dictatura de partid a Partidului Socialist Unit din RDG⁴⁸.

Educația elevilor este terenul de muncă pedagogică cel mai important al centrului memorial. Totodată, se pune accent pe informarea vizitatorului solitar, căruia i se pune la dispoziție broșura numită "Centrul memorial în 60 de minute"⁴⁹. Centrul memorial din Rastatt al Arhivei Federale numără anual peste 20.000 de vizitatori⁵⁰. S-a constituit o "Asociație de susținere" (*Förderverein*), care sprijină material munca Centrului. S-a apelat la ajutorul ei pentru procurarea unor mijloace tehnice și accesorii (de pildă, ghiduri auditive sau scaune cu roțile pentru vizitatorii vârstnici)⁵¹.

4. Organisme naționale și contribuții internaționale

Arhiva Federală participă activ în calitate de partener sau de membru în diversele organisme arhivistice existente pe întregul teritoriu al Germaniei. Conducătorii Arhivelor de la nivelul Federației și al landurilor se întrunesc bianual în cadrul "Conferinței referențelor arhivistice", pentru a dezbate problemele și situațiile ivite în domeniul arhivistic. Discuțiile au drept finalitate enunțarea unor recomandări comune. Temele care impun o dezbatere intensivă și temeinică sunt încredințate comisiilor sau grupurilor de lucru constituite special. Arhiva Federală deține președinția în grupa de lucru "Sisteme electronice în justiție și administrație". Este reprezentată, de asemenea, în "Comisia de restaurare", "Comisia de fototehnică" și în grupa de lucru "Arhivele și dreptul".

Specialiști ai Arhivei Federale ocupă funcții de conducere în grupuri de lucru și subcomisii ale "Comisiei de standardizare" din cadrul Institutului german pentru standardizare (DIN) și în "Comitetul Tehnic 46" al Organizației Internaționale de Standardizare (*International Organization for Standardization*) (ISO) în domeniul

⁴⁷ Henning Pahl, *Neuausrichtung der Bundesarchiv-Erinnerungsstätte in Rastatt*, "Mitteilungen aus dem Bundesarchiv", 2/2006.

⁴⁸ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 130-131.

⁴⁹ În noiembrie 2006 s-a lansat noul portal de internet al centrului memorial sub adresa www.Wohin-in-Rastatt.de.

⁵⁰ "Vârful" a fost atins în anul 2001, când centrul a fost vizitat de peste 60.000 de persoane, între care foarte multe clase de elevi.

⁵¹ H. Pahl, *op. cit.*

arhivisticii și al administrării actelor. Se deține președinția comisiei de standardizare “Rezistența la îmbătrânire a suporturilor purtătoare de date”, comisie care⁵² se ocupă cu standardizarea în domeniul asigurării trăinicieii suporturilor.

La nivel federal s-a constituit “Uniunea Arhiviștilor Germani” (*Verband deutscher Archivarinnen und Archivare*) (VdA). Uniunea are drept scop promovarea științei arhivistice prin cercetări de specialitate, prin schimburi de experiență și prin cursuri de perfecționare. Anual, uniunea organizează manifestarea numită “Ziua Arhivei germane”, la care sunt prezenți permanent și membri ai Arhivei Federale. Școala de arhivistică de la Marburg este instituția centrală de formare și perfecționare în domeniul învățământului arhivistic intern al Federației și al landurilor. Președintele Arhivei Federale este membru în “Consiliul Școlii de arhivistică”. Totodată Arhiva Federală organizează anual un curs practic de patru săptămâni pentru cursanții Școlii, contribuind în acest mod la formarea lor⁵³.

Imediat după înființarea Arhivei Federale, primul ei director, Georg Winter a solicitat afilierea instituției la Consiliul Internațional al Arhivelor (*International Council on Archives*) (ICA), organism înființat în anul 1948 sub patronajul UNESCO. De atunci, numeroși arhiviști germani au fost prezenți în mod activ în diferite forumuri ale ICA, împărtășind din propria experiență sau profitând ei înșiși din schimburile de experiență. Arhiva Federală a fost gazdă a celui de-al X-lea Congres internațional al Arhivelor, desfășurat în 1984 la Bonn. Cu acea ocazie, președintele Arhivei Federale, Hans Booms a fost ales președinte al ICA pentru un mandat de 4 ani. În prezent, Arhiva Federală este angajată în foruri de specialitate ale ICA, ce se ocupă cu dezbaterile și analizarea repercusiunilor pe care societatea informatizată și digitalizarea le au asupra Arhivelor.

În decembrie 2001 a fost încheiată o convenție de colaborare între Arhiva Federală și Muzeul Memorial al Holocaustului din SUA (*United States Holocaust Memorial Museum*), în cadrul căreia un loc central îl ocupă proiectele de microfilmare. Se vizează ușurarea accesului cercetătorilor americani la izvoare privind istoria evreilor europeni în secolul al XX-lea și în special la cele privind istoria Holocaustului. Centrul memorial al holocaustului de la Yad Vashem, mai exact directorul Arhivei muzeului, Yaacov Lazowick a remis Arhivei Federale un exemplar original dactilografiat al listei lui Oscar Schindler, care cuprinde numele a 297 de femei evreice și a 801 bărbați evrei pe care Schindler i-a cerut pentru a fi angajați în fabrica lui de produse emailate din Brünnlitz, încercând prin această modalitate să îi salveze de la deportare și implicit de la moarte. Gestul lui Lazowick s-a dorit a fi un semn de recunoaștere a bunelor relații de colaborare, de decenii, dintre Centrul memorial și Arhiva Federală⁵⁴. *Bundesarchiv* a publicat un album intitulat “Victime ale persecuției evreilor în timpul regimului de teroare în Germania, 1939-1945”. De asemenea, au fost elaborate două baze de date prin care se aduce o contribuție esențială la documentarea asupra vieții evreilor în Germania

⁵² Dintre standardele elaborate în această comisie sunt de menționat: “ISO 9706 – Hârtie pentru suporturi scrise și imprimate. Premise pentru asigurarea rezistenței la îmbătrânire” și “DIN V 33901 – Exigențe la păstrarea patrimoniului arhivistic și a celui de bibliotecă”.

⁵³ *Das Bundesarchiv. Dienstleiter*, p. 97-98.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 95-96.

aceleiași perioade. Acestea cuprind în total 410.935 date referitoare la persoane de origine evreiască, date ce stau la dispoziția cercetării.

4.1. Arhive electronice și preocupări pentru digitalizare

Arhiva Federală a conservat primele date digitale în anii 1970. Preocuparea a căpătat un nou avânt în anii '90, când a preluat, după unificare, numeroase fonduri de date din cadrul centrelor de calcul desființate ale fostei RDG. Moștenirea digitală este conservată la serviciul central din Koblenz, prin convertirea ei în formate actuale și prin copierea pe suporturi de stocare moderne. Acest tip de suport arhivistic necesită o recopiere permanentă. În acest scop se utilizează medii magnetice DAT (*Digital Audio Tape*) sau optice, precum CD-ul. Acestea, la rândul lor, se recopiază la un interval de 5 ani pentru a asigura reîmprospătarea informației.

Dezvoltarea sistemului de comunicare și informație electronică în administrația federală a determinat Arhiva Federală să dezvolte o concepție proprie de selectare și arhivare a actelor electronice. Ea și-a prezentat recomandările în acest domeniu în cadrul proiectului "Domea". Principalele provocări ale societății informaționale le reprezintă pentru Arhive un acces simplu la fondurile și informațiile prelucrate și interconectarea informațiilor. În cadrul inițiativei *eGovernment BundOnline* al guvernului federal, Arhiva Federală s-a preocupat de îmbunătățirea prezentării on-line a realizărilor sale din sectorul accesibilizării și pentru punerea la dispoziție prin internet a tuturor informațiilor despre fondurile deținute. Accesibilizarea patrimoniului arhivistic este optimizată cu ajutorul bazei de date concepute pentru patrimoniul scriptic (BASYS-S), pentru film (MAVIS) și cu ajutorul unei baze de date imagistice (*Image-Finder*).

Arhiva Federală a fost coparticipantă într-o comisie de lucru denumită "Concepția de expertiză germano-americană privind accesibilizarea on-line", care a vizat dezvoltarea utilizării internetului în domeniul accesării informației arhivistice. Pe plan intern, specialiști ai Arhivei Federale sunt membri în atelierul de lucru "Arhivarea suporturilor din sistemele digitale", unde se promovează schimbul de experiență prin sesiuni anuale de specialitate și prin contacte permanente⁵⁵.

Cu circa 10 ani în urmă, o strategie pe termen mediu la nivel național al arhivisticii germane a propus ca mai întâi să fie digitalizate listele fondurilor în proporție de 100%, iar în continuare minimum 10% din instrumentele de evidență. Următorul pas propus viza digitalizarea, în scopul prezentării prin internet, a unui procent de 1% din întreg patrimoniul arhivistic⁵⁶. Arhiva Federală a atins o parte dintre aceste obiective. Poate fi consultată prin rețeaua internet lista generală a fondurilor deținute, în număr de 5.200. Acestea conțin *link-uri* care trimit la instrumente de evidență prezentate în mod detaliat, precum și la alte instrumente de informare, cum ar fi, de pildă, baza de date a lăsamintelor, cu 26.000 unități de informație. Mai sunt accesibile, printre altele, portalul arhivelor SED, cu o privire generală asupra fondurilor SED din 13 Arhive de stat de pe teritoriul german. Au fost publicate pe internet și pot fi consultate on-line 500 de

⁵⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁵⁶ *Bundesarchiv* posedă aprox. 300 km. l. de arhivă. Procentul de 1% înseamnă, așadar, 30 milioane de file. Digitalizarea lor pretinde asigurarea unei sume de 75 milioane euro, sumă care include asigurarea condițiilor tehnice și costurile de personal.

instrumente de evidență ce cuprind circa 500.000 u. a. La digitalizarea instrumentelor de evidență se aplică standarde internaționale pentru a ușura schimbul între sisteme și integrarea propriilor prezentări în portaluri care depășesc domeniul arhivisticii.

Arhiva Federală a fost implicată într-un proiect ce s-a derulat pe parcursul a trei ani și al cărui scop a constat în dezvoltarea și testarea unor metode care să permită convertirea automată a instrumentelor de evidență întocmite în format analog sau în format text⁵⁷.

Pe parcursul proiectului, au fost convertite 113 instrumente de evidență cu text dactilografiat, ce au totalizat 11.620 pagini și au cuprins 57.929 u. a. menționate. Retroconversia unui asemenea tip de instrument de evidență a necesitat 10 ore de lucru pentru 100 de pagini. S-a experimentat, de asemenea, convertirea în format digital a 33 de instrumente de evidență cu text scris cu un total de 7553 pagini și 14.772 u. a. menționate. În acest caz, timpul necesar convertirii propriu-zise s-a redus în medie la 3,8 ore pentru 100 de pagini. În schimb, s-a constatat că în cazul instrumentelor de evidență manuscrise o procedură automatizată deplină nu este posibilă, întrucât nu există încă un soft OCR capabil să recunoască textele manuscrise într-o pondere corespunzătoare⁵⁸.

O concluzie se desprinde de la sine. Plastic și simplu spus, *Bundesarchiv* este o instituție care funcționează. Acest caz poate reprezenta un model de management arhivistic, care să conducă spre o abordare arhivistică modernă și care să asigure obiectivarea misiunii arhivistice.

Peter Moldovan

Masa rotundă *A fost odată primăvara... Praga 1968*

Deși nu am participat la evenimentul în cauză, avantajul existenței unei înregistrări video mi-a permis, deși tardiv, să iau parte indirect la cele petrecute în data de 29 noiembrie 2008 la sediul Arhivelor Naționale, anume la masa rotundă intitulată *A fost odată primăvara... Praga 1968*, care, alături de vernisarea expoziției de carte străină veche din data de 30 noiembrie, au marcat sărbătorirea a 178 de ani de la înființarea acestei instituții.

Au participat, printre alții, Dorin Dobrinu (Arhivele Naționale), Dragoș Petrescu (Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității), Alina Pavelescu (DANIC), Cristian Vasile (Institutul de istorie "Nicolae Iorga"), Gabriel Catalan și Mircea Stănescu (ambii, arhiviști în cadrul Serviciului Arhive Contemporane).

Dezbaterile nu au avut aspectul unei simple evocări a evenimentelor, ci a subsumat o interogare constantă a contextului, cauzelor și urmărilor pe termen lung ale "Primăverii" de la Praga. De asemenea, identificarea motivelor pentru care România a avut o anumită poziție, stabilirea caracteristicilor politice interne din acel moment și a

⁵⁷ Proiectul a beneficiat de un buget aprobat de 500.000 euro pentru personal și logistică.

⁵⁸ Matthias Meusch, *Das DFG-Projekt "Entwicklung und Werkzeuge zur Retrokonversion archivischer Findmittel". Ergebnisse und Perspektiven*, "Der Archivar", 55/2002, p. 111-117.

pistelor pe care le deschide această reacție pentru naționalismul ceaușist au constituit preocupări constante ale vorbitorilor.

Făcând o scurtă trecere în revistă a cadrului care însoțește evenimentele, a cauzelor și evenimentelor în sine, Dorin Dobrincu a considerat drept consecință majoră a "Primăverii" relevanța evenimentelor pentru întreg spațiul estic, nu doar pentru Cehoslovacia, precum și înrăurirea ulterioară asupra unei game deosebit de variate de evenimente socio-politice, mergând până la similitudinile dintre "*Perestroika*" lui Gorbaciov și tipul de reformism din Cehoslovacia anului 1968. Ulterior, referitor la impactul asupra politicului românesc, domnia sa a ridicat o serie de întrebări: De ce nu a participat Ceaușescu la invazie? Care erau calculele sale politice? A fost România invitată să participe la invazie? Cât de real a fost sprijinul popular pentru Ceaușescu și, în același sens, cât de spontană a fost adunarea din 21 august 1968 din fața clădirii CC?

Alina Pavelescu, după stabilirea contextului românesc al momentului 1968, s-a întrebat dacă a existat o convergență reală între evenimentele din Cehoslovacia și tipul discursului ceaușist, înclinând spre opinia că cele dintâi au fost un simplu coagulant al orgoliului naționalist românesc. O întrebare interesantă pe care a adresat-o a fost cea referitoare la modalitățile lui Ceaușescu de a exploata evenimentul, debutând cu momentul de identificare a unei "linii de exploatare a încrederii generale" prin naționalism.

În continuare, Dragoș Petrescu a subliniat importanța necesității unei istorii evenimențiale detaliate a momentului, exemplificând prin cazul informațiilor oferite de arhivele militare germane, care probează faptul că trupele RDG, deși masate la sud de Dresda, nu au pătruns în Cehoslovacia, sau al celor bulgare care ne dezvăluie că Todor Jivkov a solicitat în mod deosebit să participe la invazie. La fel de interesante se consideră a fi elementele de viață cotidiană – care pot surprinde în ce fel reușește Ceaușescu să își atragă un anume tip de simpatie populară –, precum imaginea cehoslovacului în imaginarul românesc popular sau rolul turismului în blocul sovietic.

Opinând asupra relației reale dintre atitudinea lui Ceaușescu și evenimentele din Cehoslovacia, Dragoș Petrescu este de părere că nu există o similitudine între cele două demersuri, cel ceaușist fiind unul parazitărilor în raport cu cel din urmă, în scop populist. Una dintre dovezile în acest sens este poziția avută de ziarul "*Scânteia*" în această perioadă, care a exploatat la maximum o comparație supradimensionată între ele, nu de puține ori demersul ceaușist fiind considerat drept model.

Punând accent pe o istorie a ideilor și importanța originilor intelectuale ale mișcării de la Praga, Cristian Vasile a încercat să răspundă unei întrebări esențiale în ecuația dezbaterii: De ce nu a avut loc o mișcare similară în România? Ca răspuns, a oferit un scurt istoric comparat – între România și Cehoslovacia – al evoluției dezbaterii în plan ideatic, care în Cehoslovacia a constituit baza reformismului. Demnă de evidențiat este masiva legătură dintre mediul literat și cel filosofic, element specific al culturii cehe; categoria primilor beneficiază astfel de ideile unui curent inovator în plan filosofic către finele anilor '50. De asemenea, spre deosebire de cazul ceh, social-democrația românească migrează în creuzetul comunist după 1948 fără a inova în cadrul acestuia, cu vagi excepții. Soluția aleasă de intelectualii români este de obicei o "izolare în spațiul cultural".

Vorbind despre România acelei perioade, Gabriel Catalan nu a remarcat nicio deraiere de la cursul politic ceaușist, Ceaușescu fiind un fals reformist, profitând de momentul Praga pentru a-și atrage un capital de încredere din partea intelectualilor, foștilor disidenți și a unui sector social cât mai mare. Gabriel Catalan consideră, spre deosebire de Dragoș Petrescu, că nivelul de trai din România era mai scăzut decât în Cehoslovacia, care începe să pună accent pe consum, și ca atare nu este una din cauzele susținerii populare de care beneficiază Ceaușescu. [n. n. – Dragoș Petrescu vorbește despre o creștere internă a nivelului de trai, așa cum subliniază și în concluziile sale, care a avut impact indiferent de condițiile externe, și așa prea puțin cunoscute într-o Românie autarhizată]. De asemenea, Gabriel Catalan a opinat, contrar lui Dragoș Petrescu, că, deși Germania de Est și Bulgaria [sic!] nu participă cu trupe la invadarea Cehoslovaciei, serviciile sale secrete au fost active.

Mircea Stănescu a adus dovezi în plus că viziunea politică a lui Ceaușescu nu era una inovatoare: anume, vizita la ambasada sovietică imediat după evenimentele de la Praga sau, după cum a menționat Gabriel Catalan, reînnoirea tratatului bilateral româno-sovietic în 1970 în condiții relativ similare celui anterior. Ceea ce a subliniat Mircea Stănescu a fost modalitatea non-violentă de reformare a sistemului din Cehoslovacia, cu origini intelectuale, iar referitor la România, reala teamă de sovietici a lui Ceaușescu dovedită de starea de alarmă a instituțiilor. Principala impresie pe care o lasă tot procesul care însoțește ante și post evenimentele de la Praga este că reformismul comunismului este iluzoriu, el finalizându-se prin înlocuirea sistemului.

Au urmat acestor expuneri intervenții din sală și discuții libere. Relatările primilor doi vorbitori sunt centrate în primul rând pe impresiile proprii produse de evenimentele în discuție. În vreme ce Dinu Zamfirescu a vorbit, rememorând, despre Gărzile Patriotice, domnia sa a expus și opinia unui membru al Marelui Stat Major Francez din acea perioadă, pe care a avut ocazia să îl audieze, făcând referiri la tranzitul trupelor bulgare prin spațiul aerian românesc.

O intervenție aparte din sală a fost cea a lui Ioan Suciu, care, într-un stil a cărui coerență a solicitat eforturi de atenție sporită, ne-a împărtășit o serie de formulări istorice axiomatice și, în final, crede domnia sa, și cheia înțelegerii lor: “Mi-amintesc cum au decurs lucrurile”. Un naționalism șablonard este expus într-un stil non-argumentativ, bazat pe contrazicerea celor afirmate anterior, procedeu banal și non-academic.

Intervenția lui Silviu Moldovan s-a manifestat prin întrebarea: de ce nu s-a opus violent Cehoslovacia invaziei, având în vedere că, spre deosebire de Ungaria în 1956, nu erau staționate trupe sovietice, iar industria de armament era destul de bine dezvoltată? În acest sens, Dorin Dobrinu a răspuns că diferența de context este foarte importantă, iar în vreme ce clasa reformatoare conștientiza raportul disproporționat de forțe, un rol important trebuie să fi revenit și unor puternice sentimente pro-sovietice explicabile ca reacție la ocupația nazistă. Care este explicația faptului că muncitorii nu reacționează la aceste mișcări politice demarate de clasa politică și continuate de cercurile intelectuale de la Praga?, s-a întrebat și Dragoș Petrescu.

Intervențiile din sală pun accentul pe aspecte de un alt tip de abordare, spre exemplu Alex. Pleșan se întreabă de ce relațiile româno-cehoslovace nu s-au îmbunătățit

în urma acestei atitudini a lui Ceaușescu, explicația venind din partea lui Florian Banu, care este de părere că între popoare domină pragmatismul și nu sentimentalismele.

Constatarea lui Ioan Bălan că 1968 este un început de drum este contrazisă de Gabriel Catalan. Ca și concluzii, în vreme ce Mircea Stănescu vede în 1968 momentul nașterii de nevoie a unor modalități dizidente, Alina Pavelescu revine în plan istoriografic și atrage atenția asupra necesității unei istorii analitice a momentului, precum și a unei analize a relațiilor dintre politic și social. Tot în acest sens, Cristian Vasile a atins problema surselor, a necesității declasificării unor documente militare. Dragoș Petrescu, subliniind la rândul său necesitatea de a fi surprinsă percepția la nivel social a relației social-politice, deplânge desființarea școlii sociologice românești în anii comunismului.

Reiese, credem, din frecvența interogațiilor din cadrul acestei întâlniri, necesitatea în egală măsură a abordării istoriografice a subiectului atât din punct de vedere evenimential cât și interpretativ, descoperirea de noi surse documentare, precum și o analiză atentă a dezbaterii de idei pe fondul căreia mișcarea apare.

Coloritul discuțiilor va fi surprins însă mult mai bine decât prin intermediul acestei relatări de către cel care va lectura chiar conținutul integral al celor discutate, prilej oferit de proiectata apariție a dezbaterii în formă scrisă, alături de un corpus de documente din arhiva CC al PCR referitoare la anul 1968 în România, sub îngrijirea lui Gabriel Catalan și Mircea Stănescu.

Radu Stancu

Despre Sesiunea anuală de comunicări a Institutului “Nicolae Iorga”

În zilele de 4 și 5 decembrie 2008, s-a desfășurat Sesiunea anuală a Institutului de Istorie “Nicolae Iorga”, în parteneriat cu Institutul italian de cultură. Comparativ cu anii anteriori, se constată că participarea la eveniment a devenit mai largă, în condițiile în care, de unde în trecut sesiunea se bucura exclusiv de prezența Facultății de Istorie a Universității București și, într-o măsură mai redusă, a Arhivelor Naționale, întâlnirea din anul 2008 a inclus și participanți de la Facultățile de Istorie ale universităților din Iași și Cluj. Citând cu aproximație spusele lui Ovidiu Cristea, actualul director al Institutului “Iorga”, din cadrul cuvântului de deschidere, “ne-am obișnuit să căutam Graalul... Să nu ne mirăm că Masa Rotundă rămâne, de la an la an, lipsită de cavaleri!”.

Prima zi a lucrărilor s-a desfășurat sub egida “Întoarcerea la biografie”, iar primul grupaj de comunicări s-a desfășurat sub titulatura “Simboluri și controverse” și a reunit prezentările oferite de către Ioan Drăgan (Arhivele Naționale, DJAN Cluj) (*Dimensiunea eroică a biografiei nobilului român din Transilvania în perioada Corvineștilor*), Ștefan Gorovei (Universitatea “Al. I. Cuza”, Iași) (*O controversă: doamnele lui Bogdan al III-lea*) și Daniela Bușă (*«Falși» călători în Țările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea: lămuriri biografice*).

Prezentarea lui Ioan Drăgan, care a avut ca *feedback* intervenții și întrebări (venite din partea acad. Șerban Papacostea, Viorel Achim, Cosmin Popa, Marian Coman), a propus și o analiză terminologică operată asupra documentelor referitoare la

nobilii români distinși prin fapte de dănie și militare. Numeroasele exemple oferite de Ioan Drăgan au atins nu numai spațiul transilvănean (așa cum sugera titlul expunerii), ci s-au referit și la Banat (în speță, la Caransebeș). Reținem una dintre concluziile comunicării, care sugerează că epoca analizată, deși ne place să o privim ca fiind glorioasă, este totodată și “cumplit de dramatică”.

Expunerea oferită de Ștefan Gorovei, deși acesta mărturisea că nu intenționează să intervină în “războaiele” din istoriografia românească de astăzi, a cunoscut o serioasă tentă polemică, în primul rând la adresa lui Alexandru Simon și a expresiei folosite în titlul unui articol al istoricului clujean, cea de “fata de la Nemți”; în absența contraopinentului, chestiunea rămâne încă neelucidată, cu toate că argumentele aduse de Ștefan Gorovei au fost convingătoare, cel puțin pentru semnatarii acestor rânduri, nespecializați în literatura chestiunii. Prezentarea lui Ștefan Gorovei a reușit însă să demonstreze faptul că presupusa doamnă Nastasia nu a reprezentat decât o “fantomă care s-a adăpostit în istoriografia noastră până azi”, astfel încât concluzia care se impune de la sine este aceea că singura doamnă a lui Bogdan al III-lea a fost Ruxanda, în urmă căsătoriei săvârșite la anul 1513. Sugestiile propuse de Ștefan Andreescu și Marian Coman nu au făcut decât să întărească opiniile formulate de Ștefan Gorovei.

În fine, prezentarea Danielei Bușă a căutat, conform spuselor domniei sale, să treacă de la controversă (referire la disputa Simon-Gorovei) la dileme, abordând chestiunea onora dintre “călătorii” care, de fapt, nu ar fi călcat prin Țările Române. Ca urmare, Daniela Bușă a purces la o analiză a primelor două volume din seria nouă a culegerii *Călătorilor străini prin Țările Române* (cuprinzând primele decenii ale secolului al XIX-lea), analiză care s-a oprit asupra a diverși asemenea călători (Thomas Thornton, Edward Daniel Clark, căpitanul Radisitz etc.), a căror prezență în spațiul românesc este pusă de domnia sa sub semnul întrebării, ca urmare a analizei biografice a fiecăruia în parte sau a textului propriu-zis al memoriilor lăsate de ei.

În continuare, în cadrul sesiunii s-a lăsat loc lansării cărții *Familia Spandonide – album genealogic*, imprimată la Editura Spandugino, ocazie cu care au luat cuvântul Lavinia Spandonide, Oana Boșca, dar și Ileana Căzan (editoarea volumului), care a punctat reperele biografice ale lui Petrou Spandonidis și s-a referit la preocupările acestuia în filosofie, literatură și logotehnică.

A doua parte a zilei de 4 decembrie a coincis cu trei alte *workshop*-uri. Moderată de George Lazăr, prima prezentare s-a intitulat “Chipuri din trecut” și a grupat comunicările oferite de Violeta Barbu (Institutul “Iorga”) (*Portret de grup: istorii de familie și prosopografii în istoriografia românească a Vechiului Regim din ultimele două decenii*) și Tatiana Cojocar (Biografii de boieri pribegi prin Polonia în secolul al XVII-lea); din nefericire, Antal Lukács nu a putut fi prezent la sesiune, drept pentru care comunicarea pe care urma să o prezinte (*Biografie și autobiografie: Petrus Rhety de Fagaras (1621-1674)*) nu a mai avut loc.

Pomind de la premisa potrivit căreia “istoria unei familii se poate scrie chiar și fără a ține cont de istoria politică”, expunerea Violetei Barbu a propus o abordare sociologică asupra ideii de familie; cu mențiunea că investigația nu are în vedere

“istoriografia Vechiului Regim”¹, ci pe cea prezentă (exemplificările au vizat pe Ioan Drăgan, Petronel Zahariuc, Ovidiu Pecican, Ștefan Gorovei, Maria Magdalena Székely, Matei Cazacu, András Kovács) s-a ridicat chestiunea biografiilor individuale, a unei istorii sociale a elitelor, a problemelor întâmpinate în procesul de scrierea unei biografii și s-a adus în discuție proiectul *Enciclopediei familiilor boierești*. Comunicarea a stârnit numeroase comentarii, venite din partea lui Marian Coman, Virgil Ciociltan, ca și din cea a lui Ștefan Gorovei, aceasta din urmă transformându-se într-o veritabilă diatribă la adresa modului lui Ovidiu Pecican de a trata istoria în cadrul volumului *Sânge și trandafiri. Cultura ero(t)ică în epoca ștefaniană*; în această intervenție, dl. Gorovei a militat pentru întoarcerea la eruditism și a criticat spațiul prea larg de timp acordat “chestiunilor mărunte”. Acest punct de vedere a fost îmbrățișat și de către Violeta Barbu, care a polemizat cu ceea ce numește “falsul postmodernism”.

Deși a întâmpinat unele amendamente din partea Mariei-Magdalena Székely, a lui Ștefan Gorovei sau a lui Ovidiu Cristea, prezentarea expusă de Tatiana Cojocaru s-a dovedit extrem de bogată în detalii, evenimente, relații asupra boierilor pribegi, cu un accent particular asupra Movileștilor.

În după-amiaza aceleiași zile, s-a desfășurat sesiunea intitulată “Biografii și istorie” (moderator: Violeta Barbu), care a debutat cu un moment *In memoriam Geo Pistarino*, în memoria recent dispărutului istoric al relațiilor dintre Republica genoveză și spațiul oriental. O primă parte a workshop-ului a cuprins cazul a doi istorici, în speță Maria Holban (*O viață dedicată activității științifice – Maria Holban*; relator: Nicoleta Roman) și Aurelian Sacerdoțeanu (*O biografie a lui Aurelian Sacerdoțeanu*; relator: Bogdan Popa), cele două comunicări reușind în bună măsură să depășească riscul evident al unui caracter comemorativ.

Gruparea cu titlul “Torționari și victime” (moderator: Ileana Căzan) a debutat cu expunerea lui Mihai Sorin Rădulescu, axată în jurul personalității lui Tudor Voinea (*Tudor Voinea – încercare de biografie*). Aflăm că, de origine din Corabia, T. Voinea a fost director de minister în anii ‘50, ajuns la Institutul “Iorga” după ieșirea din această funcție, în 1966, fără o pregătire de istoric, la peste 60 de ani. Expunerea lui Mihai Sorin Rădulescu se referă mai ales la perioada petrecută de Tudor Voinea la Institut. Domeniile de interes ale acestuia au fost Istoria dreptului românesc, cu precădere instituțiile penale în Moldova, așa cum relevă planurile editoriale cercetate. Valoarea istorică a acestui studiu este, considerăm, una mai degrabă comemorativă, imprimpată și de modul în care este scris. Cine a fost Tudor Voinea? Un comunist obedient? Un opozant? Un om simplu în fața unui sistem? Nu aflăm prea multe din toate acestea, ci mai mult despre destinul uman al omului Tudor Voinea și relațiile sale profesionale.

A urmat Cristian Vasile, cu o prezentare intitulată *Biografiile “dictatorilor culturali”*: Iosif Chișinevski, Leonte Răutu, Dumitru Popescu. Surse și prejudecăți. În afara prezentării implicite a cazurilor celor trei – folosind surse de la CNSAS sau ANIC-fond CC al PCR-Secția Cadre, precum și volumele de memorii ale lui D. R. Popescu – în calitatea lor de păstrători ai purității ideologice, conducători ai cenzurii sau, în ultimă

¹ Într-o intervenție ulterioară, Violeta Barbu a arătat însă că prin “Vechiul Regim” înțelege perioada anterioară Regulamentelor Organice.

instanță, “Dumnezeu”, cum era supranumit D. R. Popescu, Cristian Vasile face o necesară delimitare conceptuală a biografiei în interiorul istoriei. Astfel, aflăm că genul este mai răspândit în spațiul academic american, el fiind util ca demers comparatist, dar lipsind în România poate și datorită absenței unui public avizat, accentul căzând oricum pe biografiile clasice. Limitele unei construcții biografice sunt constrânse de surse (textele teoretice, cele ideologice, documentele medicale etc.) sau de discipline implicate (rolul psihologiei în interpretarea personalității, spre exemplu)?

Expunerea lui Cezar Măț, *Lideri ai PCR – repere biografice (3 dosare de caz)*, asemănătoare ca tematică celei anterioare, propune o incursiune în biografiile altor personaje comuniste. Vanda Nicolschi, de origine basarabeană, agitatoare, conducătoare a Secretariatului CC al PCR între 1930 și 1936; Eduard Mezincescu, aderent la mișcarea comunistă în 1934, neparticipant la munca ilegală, activitate de epurare în cadrul MAE, instaurare a realismului socialist prin Ministerul Artelor; Al. Voitinovici, președinte al Tribunalului Poporului, implicat în procesul Antonescu, procuror general al RPR. Se disting anumite similitudini în aceste biografii: perioada ilegalistă, derapajele, funcțiile în stat după 23 august, retragerea lor din primul eșalon. Referitor la surse, Cezar Măț subliniază existența anumitor genuri de documente revelatoare pentru genul biografic, cu precizarea că, în cazul expus, ele se regăsesc la secția “Materiale Diverse” și nu la “Secția Cadre” a fondului CC al PCR.

S-a discutat în finalul zilei despre tendința editorilor de a cere un rabat de la limbajul academic în favoarea celui accesibil, care să favorizeze aspectul comercial al unei lucrări, dar și despre distincția dintre biografia academică realizată de istoricii și biografii care se ocupă de personaje recente sau contemporane, în genere jurnaliști, poate greșit nominalizați drept “biografi profesioniști”. Concomitent, am remarcat în rândul majorității celor prezenți în sală apelul la propria memorie a unor evenimente trăite, de multe ori irelevante, pentru reconstrucția biografică. Se ridică întrebarea dacă realizăm o biografie pentru că avem amintiri care ne-o fac accesibilă sau cu scopul de a face accesibile reale detalii biografice?

Ziua a doua a sesiunii de comunicări s-a desfășurat sub titulatura generică “Dominație și putere: forme și evoluție istorică”. Un prim grupaj de relatări, intitulat “Putere și dominație în Evul Mediu românesc” și moderat de Ștefan Andreescu, a cuprins expunerile susținute de Maria Magdalena Székely (*Realitate și imaginar în concepția asupra puterii din Țările Române*), Liviu Marius Ilie (*Putere politică și putere economică în relația dintre domni și boieri. Studiu de caz – Mihnea al III-lea și Pârnu Vlădescu vistierul*), W. Kovács András (Muzeul Ardelean din Cluj) (*Voievodul și comitatele. Exercițarea puterii în Transilvania medievală*) și Nagy Dan Pienaru (*Amurgul dominației otomane în Transilvania. Documente turcești inedite*).

În prezentarea sa, Maria Magdalena Székely a insistat asupra animalelor aflate în conexiune cu cercul puterii (calul, câinele, lupul, ca și animale fabuloase: vasiliscul și aspidă etc.), dar și asupra însemnelor puterii (buzduganul); analiza s-a bazat nu numai pe izvoare narrative, ci și pe pietrele funerare domnești, urmărindu-se simbolistica întregului bestiar.

Cazul “hicleniei” boierului Pârnu, prezentat amănunțit de Liviu Marius Ilie, și cel referitor la diverși comiți din Transilvania, expus de András Kovács, ca și

documentele turcești aduse în discuție, în stilul său de acum caracteristic, de către Nagy Dan Pienaru, au întregit acest workshop extrem de bogat.

A doua parte, desfășurată sub titlul “Legitimare și legitimare”, moderată de Viorel Achim, s-a deschis cu comunicarea Ecaterinei Lung, *Strategii de legitimare în istoriografia franceză contemporană*, care a expus modalitățile istoriografiei franceze contemporane de a se impune în peisajul istoriografic și, mai mult, al științelor umaniste în general. Ecaterina Lung își pornește prezentarea de la Școala Analelor, inițiată de Lucien Febvre și Marc Bloch la Universitatea din Strasbourg, oarecum marginală la începuturile ei față de o istorie evenimentială omnipotentă, însă nu atât de marginală dacă judecăm după ponderea istoriografiei franceze, superioară celei germane după primul război mondial. Intențiile reprezentanților săi includeau un proiect federativ în cadrul științelor sociale, ei având relații strânse cu sociologia durkheimiană, care nu de puține ori a considerat istoria doar ca pe o furnizoare a datelor necesare cercetării. În același sens, în relația cu antropologia socială, prin exponenții Fernand Braudel și C. L. Strauss, s-a încercat combaterea tendințelor hegemonice ale acestora.

O altă etapă în evoluția Școlii Analelor, “Noua Istorie Culturală”, cu reprezentanții săi Roger Chartier, Daniel Roche, dar și Jacques Derrida, Michel Foucault sau Pierre Bourdieu, nume devenite de referință pentru spațiul academic american, devine un curent dominant în Franța, marcând succesul acestui tip de analiză istorică.

Considerăm ca nefiind pe deplin fondate și drept mici animozități profesionale observațiile Violetei Barbu referitoare la caracterul de excurs didactic al acestei comunicări, utilitatea sa fiind, credem noi, relevantă pentru tematica zilei și pentru câmpul istoriografic în același timp. Concomitent, observația că nu există nicio legătură între lumea academică americană și Analele Noi exclude evidente majore, cum ar fi influența lui Foucault, unanim recunoscută.

A urmat comunicarea lui Alexandru Mamina, *Putere și legitimitate: de la argumentul autorității la persuasiune în Europa modernă*, “demonstrație de mânăuire a unor abstracții politice”, cum a sunat una dintre obiecțiile din sală la adresa unei interdisciplinarități care încă demonizează puritanismul istoriografic românesc. Incursiunea conceptuală a lui Alexandru Mamina a început de la condiția de *zoon politikon* în Grecia antică, la nașterea sferei publice în secolele al XVII-lea-al XVIII-lea și concepția statului prevalent în filosofia hegeliană a dreptului. S-a discutat despre definiția politicii, a puterii, a puterii politice, a monopolului violenței legitime ca expresie a acestui tip de putere.

S-a analizat și cazul situației României postdecembriste, al legitimității republicii: Ion Iliescu – conducător legal, regele Mihai – conducător legitim, concluzionându-se că este necesară o formă de validare democratică din partea populației în oricare caz de acest tip.

Studiul Oanei Rizescu, *Autoritate și control. Ispravnicii hotărârilor domnești în Țara Românească* a urmărit procesul profesionalizării aparatului de stat, crearea unui corp de funcționari cu competențe specifice, dovedind interesul pentru sociologia dreptului și a tehnicilor de comunicare.

În partea a treia a zilei, sub genericul “Dominație și emancipare” (moderator: Daniela Bușă), s-a distins comunicarea lui Adrian Silvan Ionescu despre *Vestimentația*

pașoptiștilor ca reacție de emancipare față de puterea otomană, care a prezentat, alături de vestimentația de tip oriental, sau de una hibridă, germană, la care se adăuga fesul oriental, ca o alternativă la aceasta și în strânsă legătură cu evenimentele din 1848, vestimentația de tip occidental, adoptată de către tinerii aflați la studii în Europa Occidentală, așa numiții “bonjuriști”, adepți ai emancipării de sub puterea suzerană. Cămășile lor aveau guler moale, culoare stridentă, pălăriile erau din fetru, iar frizurile distinctive erau dublate de barbă.

Raluca Tomi (*Aboliționismul românesc la 1848 – influențe, trăsături*) a întreprins o incursiune în istoricul aboliționismului în spațiul românesc din secolul al XIX-lea, când prin intermediul presei sau al contactului cu personalități europene s-au făcut eforturi în acest sens. În vreme ce în presă circulau articole despre sclavia negrilor, în literatură se vehicula deja un mit al “bunului țigan”. Se pot regăsi, aflăm de aici, prevederi aboliționiste în unele documente programatice ale revoluției de la 1848, guvernul provizoriu desființând sclavia prin despăgubire, măsură anulată după înfrângerea revoluției, dar legiferată în 1855-1856. În același registru, comunicarea Venerei Achim (*Emanciparea țiganilor și programul legislativ al guvernului provizoriu din 1848*) a abordat problema emancipării robilor țigani la 1848. Cei dependenți de biserici au fost eliberați înaintea celor de la proprietari, iar legislația de emancipare a inclus și un punct, 14, în Proclamația de la Izlaz. Ulterior au fost expuse și modalitățile de aplicare ale acestor prevederi.

În ultima parte a zilei, sub titlul “Regimuri politice și mecanismele puterii” (moderator: Ioan Chiper) au fost expuse următoarele comunicări: *Proiecte de organizare a noii Europe după primul război mondial: negocieri și conflict cu Rusia Sovietică 1918-1921* (Florin Anghel) – sintetizând atitudinea antisovietică a coalițiilor de după război și crearea unui cordon sanitar în vecinătatea URSS; *Grecia lui Ioannis Metaxas (1936-1941). Fundamentul și natura regimului de la 4 august* (Radu Tudorancea) – o prezentare a regimului anticomunist, antiparlamentarist, cu forme de cult al personalității, dar care nu s-a fascizat; *Naționalism rus, protocronism și antisemitism în politicile culturale sovietice (1943-1952)* (Cosmin Popa) – subliniind că necesitatea naționalismului în regimurile comuniste face să reiasă insuficiența marxism-leninismului ca element de coeziune. Totodată a fost expusă politica regimului sovietic față de ruși, ucrainieni sau bieloruși, nuanțele sale antisemite sau tendințele naționaliste ale lui A. A. Jdanov. În fine, Mioara Anton (*Guvernați și guvernanți. Tipologia scrisorilor către putere 1948-1965*) vine să ne introducă în comunism pe o cale cu totul inedită, cea a scrisorilor adresate autorităților statului, care ajungeau în unele perioade de la începutul regimului și la numărul de 400 pe lună. Unele dintre acestea erau semnate, altele anonime, conținând plângeri, denunțuri etc., toate veritabile fresce de istorie socială.

În ansamblu, apreciem că numărul ridicat de comunicări, grupate în numai două zile, a făcut ca evenimentul sesiunii anuale a Institutului “N. Iorga” să constituie un veritabil raid istoriografic, poate chiar sufocant pe alocuri. Poate că denumirile acordate atât fiecărei zile a sesiunii, cât și fiecărui grupaj în parte, deși fericit alese, vin mai degrabă să descurajeze pe un analist mai puțin avizat, fapt ce ar putea conduce, din păcate, la îndepărtarea publicului larg față de cercetarea istorică și, concomitent, la un

caracter cumva “de castă” al istoricilor de astăzi. Lucrările prezentate s-au constituit în general în adevărate studii, contribuțiile unora dintre ele fiind publicabile în mod imperios necesar.

Lăsând la o parte unele întrebări banale venite din partea audienței (de genul “Intenționați să continuați cercetarea?” sau “Ce aduce nou comunicarea Dumneavoastră?”), redevinute din păcate întrebări-standard la asemenea manifestări), precum și o ușoară și disimulată tendință de “încoronare” (iertat să ne fie eufemismul!) a unora dintre cercetători (precum Ștefan S. Gorovei sau Maria Magdalena Székely) în detrimentul altora (fie absenți, precum Ovidiu Pecican sau Alexandru Simon, fie considerați pe nedrept ca beneficiind de un *background* mai puțin impunător, precum Tatiana Cojocaru sau Ecaterina Lung), nu putem să nu conchidem asupra unei reușite de ansamblu a întregului eveniment. În plus, deschiderea către centre istorice din afara Capitalei (Iași, Cluj, Constanța, Târgu-Mureș) apreciem că reprezintă un gest salutar, care se cere a fi continuat.

Șerban V. Marin
Radu Stancu

Dezbaterea *Modernitatea românilor. Realitate sau utopie*

Dezbaterea cu tema *Modernitatea românilor. Realitate sau utopie* s-a desfășurat în ziua de 4 decembrie 2008, la sediul Arhivelor Naționale ale României. Moderată de Mirela Țimă, dezbaterea s-a bucurat de participarea unor importanți specialiști, provenind de la Facultatea de Istorie a Universității din București (Lucia Popa, Alin Ciupală, Rudolf Dinu), de la Muzeul Național Cotroceni (Mădălina Nițelea) și Muzeul Național Militar “Regele Ferdinand” (Cristina Constantin).

Cuvântul de deschidere aparține moderatorului dezbaterii, Mirela Țimă, care prezintă intențiile urmărite și motivațiile manifestate în privința alegerii temei: pe de o parte, coexistența durabilă în spațiul românesc a elementului tradițional cu tentativele, mai mult sau mai puțin reușite, de impunere a modernității și, pe de altă parte, actualitatea subiectului.

În ansamblul dilemelor și a echivocurilor pe care le presupune, pe de o parte, definirea procesului de modernizare și, pe de altă parte, identificarea etapelor necesare construcției moderne în spațiul românesc, discursul Luciei Popa pornește de la premisa că modernitatea românească reprezintă o realitate incontestabilă. Sesizabilă în mod deosebit sub forma componentei politice (regim parlamentar și constituțional, garantarea proprietății și a drepturilor individuale), această realitate se aplică cu precădere veacului al XIX-lea și, ca urmare a acestui fapt, prezintă o serie de trăsături caracteristice. În procesul de modernizare, decalajul existent între Orient și Occident, între centru și periferie – apreciat ca o situație istorică, nu poate fi recuperat. Deși spațiul românesc se asociază marelui proiect european de modernizare – se înregistrează intensificarea comerțului, devine evident interesul pentru promovarea unor politici urbane și sunt constatate modificări ale structurilor sociale și mentale –, elementul care surprinde cel

mai bine această discrepanță îl oferă nivelul procesului de industrializare și, în general, atitudinea contemporanilor față de această alternativă economică. În condițiile în care industrializarea devine factorul principal al strategiei de modernizare a oricărei țări europene, “investiția capitalului în alternativa industrială este dubitativă” pentru spațiul românesc.

Alin Ciupală recunoaște, chiar în debutul expunerii sale, dificultatea pe care o presupune alegerea unui punct de plecare al dezbaterii referitoare la complicata problemă a modernității. În acest sens, relatorul aduce în discuție necesitatea diferenței dintre conceptul de modernizare și conceptul de modernitate. Dacă modernizarea este un fenomen ce trebuie înțeles sub raport strict cantitativ și legat de progresele constatate din punct de vedere numeric, modernitatea exprimă mai degrabă o realitate psihologică, legată de modul în care oamenii pun în practică, trăiesc și se conduc în conformitate cu noile principii.

Prin dezvăluirea contrastelor existente în societatea românească a secolului al XIX-lea, teoria menționată se dovedește a fi inaplicabilă în acest spațiu. Elemente care compun și definesc o societate modernă nu lipsesc, dar ele sunt completate de o serie de dificultăți, care se transformă în veritabile obstacole pe calea modernizării și modernității. În acest proces contradictoriu, avantajele românilor țin în primul rând de factorul politic. Stabilitatea politică, rezultat al introducerii sistemului monarhiei constituționale și merit al clasei politice în integralitatea sa, îi individualizează pe români în ansamblul altor state balcanice. Resursele naturale, populația (care a sporit constant și a devenit urbană într-o proporție mai mare), preocupările pentru dezvoltarea unei infrastructuri (chiar dacă decizia construirii căilor ferate răpunde mai degrabă unor priorități politice și nu unora de ordin economic) și integrarea într-un sistem european de alianțe politico-militare constituie probe ale efortului de modernizare în spațiul românesc.

Aceste realități sunt subminate de problemele cronice pe care societatea românească nu reușește să le soluționeze până la Primul Război Mondial. În ansamblul acestor obstacole, se detașează problema agrară, care este legată mai puțin de definirea drepturilor de proprietate, cât de “înapoierea spirituală a țăranului român”.

Alte elemente care întârzie procesul de modernizare sunt lipsa unei infrastructuri dezvoltate (lucrările de modernizare a portului Constanța debutează târziu, iar podul de la Cernavodă este inaugurat abia în 1895) și insuficienta valorificare economică a uneia dintre principalele resurse naturale (petrolul), în condițiile în care dezvoltarea industriei constituie cerința obligatorie a modernității.

Problematica modernității românești este abordată și din perspectivă culturală. Mădălina Nițelea apreciază că maniera prin care România își asigură integrarea în modernitatea europeană este imitația modelului occidental. Create în acest mod, instituțiile sunt artificiale, dar imitația contribuie totuși la introducerea unor necesare elemente de modernitate: teatrul național, conservatorul, școala de belle-arte etc.

Dimensiunea politică a procesului de modernizare în spațiul românesc este analizată de către Rudolf Dinu. Trăsăturile moderne ale gândirii politice (raționalizarea autorității, diversificarea structurilor și lărgirea participării politice) se regăsesc în spațiul românesc încă din secolul al XVIII-lea, chiar dacă în forme rudimentare. Perioada fanariotă devine astfel o perioadă preliminară, care anticipează, mai mult sau mai puțin, modernitatea românească. În felul acesta, Constantin Mavrocordat, căruia îi aparțin cele

mai importante și structurale reforme ale veacului fanariot, devine un reper în procesul de înnoire și schimbare pe care îl traversează societatea românească în “Secolul Luminilor”.

Dacă primele două elemente ale gândirii politice moderne sunt aplicabile, cu limitele de rigoare, și secolului al XVIII-lea, participarea mai amplă la viața politică devine o realitate abia în veacul următor.

Sistemul politic, în elementele sale fundamentale (monarhie, partide etc.), se caracterizează prin stabilitate, dar fără ca această descriere să implice și trăsăturile unei modernități profunde. Rudolf Dinu identifică acele aspecte ale spațiului politic ce se apropie mai mult de neoabsolutism decât de exigențele unei gândiri politice moderne: pe de o parte, maniera de gestionare a politicii externe (care rămâne o diplomatie secretă, în timp ce mediile politice românești profesază un atașament prelungit față de principiul naționalităților într-o perioadă când Europa începe să se depărteze de el) și, pe de altă parte, elita diplomatică românească (care are la bază un sistem clientelar de recrutare și nu unul stabilit prin concurs, “fapt care nu o identifică în peisaj european”). Suplimentar, această elită manifestă rezistență față de schimbările cu caracter social: “împroprietărirea se produce nu ca o inițiativă directă și liber consimțită a acestei elite, ci sub presiunea unui factor politic extern foarte important”.

În continuare, Cristina Constantin arată că, deși modernitatea românească are un caracter tardiv, această constatare nu presupune excluderea perpetuă a cazului românesc din modernitatea europeană. Din această perspectivă, procesul de urbanizare surprinde cel mai bine efortul depus de societatea românească în direcția modernizării. Coexistența elementelor tradiționale cu cele moderne în spațiul urban este demonstrată de relațiile călătorilor străini și de rapoartele elaborate de autoritățile locale și înaintate primului-ministru Lascăr Catargiu. Toate aceste documente ilustrează nu atât caracteristici, cât “ipostaze” ale modernității românești.

Expunerile invitațiilor sunt urmate de răspunsuri oferite întrebărilor venite din partea publicului prezent la dezbateri. Astfel, la întrebarea referitoare la rolul ce revine orașului București în procesul de modernizare a spațiului românesc, răspunsurile oferite de către Alin Ciupală, Cristina Constantin, Lucia Popa și Mădălina Nițelea au avut un numitor comun – faptul că, pretutindeni, capitala unui stat îndeplinește o funcție reprezentativă și, prin aceasta, se deosebește de celelalte orașe. Bucureștiul va fi supus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unui proces de sistematizare, aidoma celorlalte capitale europene, precum Paris și Viena. Rezultatul acestei sistematizări va conduce la apariția în peisajul urban a două mari artere, orientate nord-sud și est-vest, care vor constitui principalele axe de dezvoltare urbană.

Ultima întrebare orientează discuția spre problematica utopiei și se referă la măsura în care utopiile legate de ideea progresului și a promovării științei au impact asupra celei “antimoderniste, a unui stat agrar, susținut de conservatori”.

Formulând răspunsul, Alin Ciupală atrage atenția asupra faptului că liberalismul și conservatorismul, în pofida conținutului ideologic distinct, nu sunt curente politice care se anulează reciproc. Modernizarea societății reprezintă obiectivul lor comun, iar diferența se explică prin ritmul adoptat în efortul de promovare a noului. Astfel, nici liberalii, nici conservatorii nu sunt creatorii unor utopii privind modernizarea în spațiul românesc. “Cei care reușesc să creeze o utopie sunt tradiționaliștii”. Poporanismul și semănătorismul, prin principalul lor reprezentant, Nicolae Iorga, impun o linie de

dezvoltare axată pe promovarea spiritului național și evitarea contactului cu modele străine.

Teoria formelor fără fond, care evidențiază o neconcordanță fundamentală între instituțiile și structura socială a României veacului al XIX-lea, rămâne o teorie ce pledează pentru modernitate. Copierea, importul sau imitația modelului occidental exprimă calea românească spre modernizare.

Elena Cîrjan

Expoziția itinerantă

100 de semnături pentru libertate. 1848/1849 pe Mureș și pe Târnave

“Încercarea de a explica libertatea în sine nu este o misiune facilă. Libertatea este conceptul care a frământat omenirea de la începuturile ei și noțiunea care i-a preocupat pe filosofi, poate, cel mai intens. Pentru că libertatea este un sentiment esențial și atât de puternic încât, parafrazăndu-l pe evanghelistul Luca, dacă omul ar tăcea și nu și-ar striga libertatea, atunci pietrele ar striga.” Sunt cuvinte în rostirea cărora subsemnatul acestor rânduri, co-inițiator al expoziției *100 de semnături pentru libertate. 1848/1849 pe Mureș și pe Târnave* a fost inspirat la finalizarea proiectului și totodată, în ajunul vernisajului.

În ciuda rezonanței inconfundabile a zilei alese pentru vernisaj – 15 mai –, nu a existat dorința de a prezenta și de a purta obiectul expoziției ca pe o raclă cu iz de tămâie. Nu am dorit să înlocuim expresia limpede a culturii memoriei cu un cult al eroilor înțepenit în tipare anacronice. Am asimilat noțiunea de “cultură a memoriei” în respectul sensului conturat de Marianne Birthler, directorul Consiliului pentru Arhivele STASI: “Cultura memoriei nu urmărește iertarea și uitarea, ci reconcilierea prin recursul la adevăr; ea nu vrea doar să știe, ci și să înțeleagă”.

Instrumentele cu care se cuvine să se înfățișeze colectivității un slujitor al casei istoriei, adică al arhivelor, sunt cele specifice: sursele istorice primare, inedite și plauzibile, oferite într-un stil de prezentare percutant și atractiv. Am extras o sută de semnături olografe a o sută de individualități de importanță locală și regională, implicate activ în năzuințele spre libertate. Semnătura a devenit, așadar, vedeta principală a expoziției. I-am consolidat forța expresivă prin alăturarea câte unei casete biografice a autorilor semnăturilor. Medalionul astfel conturat a fost întregit, în limita posibilului, cu o imagine a personajului. Sistematizarea personajelor după domenii de ocupație, de la oameni politici la intelectuali și de la funcționari la militari, a avut scopul de a facilita privitorului o înțelegere agregată a fenomenului pașoptist. Cele șase panouri astfel concepute au fost completate cu alte trei, cuprinzând o cronologie a evenimentelor anului revoluționar 1848-1849 pe plan regional, și o introducere generală în tematica expoziției. Cuvântul-cheie care domină este, firesc, cuvântul “libertate”. Panourile au fost ornate cu o serie de aforisme și vorbe de duh care, toate, dezvoltă ideea de libertate.

Veneam în fața publicului iubitor de istorie cu trei obiective explicit precizate în conținutul prezentării. Proiectul nostru viza: 1. împropătarea memoriei colective cu

informația că în 2008 se împlineau 160 de ani de la ceea ce a mai fost numit “primăvara popoarelor”; 2. conștientizarea în rândul publicului larg a faptului că Arhivele mureșene păstrează tezaure pentru cunoașterea istoriei regionale; și 3. scoaterea din penumbra uitării a unor personaje și personalități care au trăit minunatul, dar și înspăimântătorul an revoluționar 1848-1849.

Multiculturalismul specific regiunii la momentul pașoptist a fost ilustrat prin varietatea grupurilor etnice prezente pe panourile expoziției. Pot fi recunoscute o serie de personalități din rândul românilor, maghiarilor, germanilor, secuilor, polonezilor, armenilor. În respectul ideii de multiculturalism, invitațiile la vernisaj și afișul expoziției au fost redactate bilingv, în limbile română și maghiară. Astfel, la deschiderea expoziției s-a asigurat prezența unui public numeros, capabil să perceapă mesajul proiectului nuanțat.

Vernisajul expoziției din holul Palatului Culturii din Târgu Mureș s-a “bucurat” însă și de auspicii vitrege. Ne aflam atunci în perioada campaniei electorale pentru alegerile locale. Factorul politic nu a ezitat să speculeze ocazia și să încerce să manipuleze evenimentul conform intereselor de moment. În aceeași ordine de idei, s-a putut conștientiza lesne nevoia stringentă a prezenței, cu pregnanță, a Arhivelor, în peisajul public și cultural. Ele au capacitatea de a introduce în spațiul public dovezi care să asigure o viziune mult mai elocventă asupra istoriei. Pot fi corectate astfel “derapajele” inoculate în mentalul colectiv de propaganda naționalist-comunistă a regimului ceaușist și se creează instrumentele pentru prevenirea abordării trecutului în cheia “apologiei urii”.

Seria de itinerări a expoziției a debutat la Viscri, în cadrul Săptămânii Academice Transilvane. Publicul internațional, alcătuit din tineri cercetători și universitari, și-a manifestat interesul pentru a afla modul în care un subiect mult disputat, ca cel al revoluției de la 1848-1849, a fost receptat într-o zonă de contact multiethnic, precum poate fi socotit orașul Târgu Mureș. Rămânând fideli regiunii delimitate în genericul expoziției, aceasta a fost înfățișată publicului de pe cele două Târnave. Am fost prezenți, mai întâi, pe malul Târnavei Mari, la Sighișoara. Găzduită de sala de expuneri de la parterul Turnului cu Ceas, în plin sezon turistic, expoziției i-au fost create premisele pentru ca impactul la public să fie cel scontat. Următorul popas l-am făcut la Târnăveni, pe malul Târnavei Mici. Muzeul municipal s-a dovedit a fi o gazdă deosebit de caldă și primitoare. Ideea organizatorilor de a prezenta două vernisaje în mod consecutiv a fost îmbrățișată cu simpatie de publicul variat. Circuitul a fost închis prin prezența expoziției în mediul școlar gimnazial. Demersul nostru a căpătat aici valențe educativ-pedagogice și de pedagogie arhivistică, bucurându-se de un teren propice, atât sub aspectul grupului-țintă vizat cât și al mediului specific, de învățământ. Clase de elevi ai Gimnaziului “Sfântu Gheorghe” din Sângeorgiu de Mureș s-au perindat prin fața panourilor expoziționale având ocazia de a se familiariza cu un eveniment cunoscut lor, dar și cu personaje istorice mai puțin întâlnite în manualele școlare.

Se cuvine a scoate în evidență, în mod deosebit, aportul semnificativ al Muzeului Județean Mureș în realizarea expoziției noastre comune și în asigurarea succesului la public. Doresc să remarc deschiderea și implicarea ireproșabilă a colegilor noștri de la Muzeu, și în mod special a lui Virgil Pană, care și-au asumat finanțarea integrală a proiectului. În privința suporturilor de expunere, s-a optat pentru o soluție modernă, practică și atractivă: *roll-up*-urile fixate pe suporturi de aluminiu s-au dovedit a fi extrem

de maleabile în manipulare și au asigurat o transportare facilă. Concepția grafică și coloristică a afișului și a *roll-up*-urilor pe suport textil a fost încredințată spre execuție designerului Muzeului, Novák József. Nivelul estetic rezultat a fost unul mult gustat de privitori. La finalul seriei de itinerări, întregul material al expoziției a intrat în posesia proprietarului ei de drept, Muzeul Județean Mureș.

Peter Moldovan

Democrație, Memorie, Justiție – Institutul Cultural Român, 30 iunie 2009

Sub titlul *Democrație, Memorie, Justiție*, s-a desfășurat în data de 30 iunie 2009, la sediul Institutului Cultural Român din București, întâlnirea ce a dezbătut subiectul justiției de tranziție în societatea sud-africană post-apartheid și cea românească post-comunism, la care au participat Charles Villa Vicencio (Senior Fellow, Institute for Justice and Reconciliation, Cape Town și Visiting Professor, Georgetown University), Vladimir Tismăneanu (Professor of Politics, University of Maryland, Președintele Comisiei Prezidențiale Consultative pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România), Ioan Stanomir (profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, Președintele Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului Politic și Constituțional din România), Silviu Rogobete (profesor, Universitatea de Vest și Consul General al României la Cape Town), E. S. Pieter A. Swanepoel, ambasadorul Republicii Africa de Sud la București și moderatorul dezbaterii, Mircea Mihăieș (vicepreședinte al ICR și profesor, Universitatea de Vest).

Ulterior succesului raportat de The Reparation and Rehabilitation Committee [TRC], Villa Vicencio a mai făcut parte din Comisia pentru Adevăr și Reconciliere din Peru (2003), Comisia pentru Pace din Sudanul de Sud (2006), a fost consultant internațional în Țara Bascilor, Burundi sau Republica Democrată Congo. Ocazia acordării titlului de *Doctor Honoris Causa* lui Villa Vicencio de către Universitatea de Vest (Timișoara) a determinat și oportunitatea organizării acestei dezbateri la care să participe cei doi reprezentanți principali ai unor demersuri relativ similare în două țări distincte nu doar geografic, ci și din punct de vedere al culturii politice.

Una dintre cele mai clare probleme ridicate din rândul publicului a fost gradul de evidență al unei asemenea comparații, având în vedere divizarea etnică și religioasă masivă în cazul Africii de Sud, care nu se regăsește în cazul românesc, unde a funcționat binomul adevăr/dizidență față de regim. Am sublinia că, indiferent de motivul adeziunii la un regim totalitar și criminal, indiferent de tipul de divizare a societății în victime și agresori, problemele juridice, morale sau sociale ale justiției de tranziție care leagă un astfel de regim de unul democratic rămân aceleași, după cum vom vedea în continuare.

O majoră și poate esențială diferență între TRC și CPCADCR constă în aceea că, dacă prima s-a bucurat de un succes necontestat, cea de pe urmă a sfârșit în stigmatizarea lui Vladimir Tismăneanu și a Comisiei. Ca principal motiv pentru aceasta,

Ioan Stanomir a indicat aserțiunea după care nu există iertare fără recunoașterea vinei, ceea ce indica o societate nepregătită pentru un asemenea demers.

Vladimir Tismăneanu a declarat că rolul unor asemenea comisii este depășirea trecutului într-un mod onorabil, avertizând în același timp că amnistia înseamnă amnezie (*"amnesty is amnesia"*). Au existat câteva diferențe majore între cele două comisii: TRC a avut putere supremă, culminând cu dreptul de a chema în fața comisiei, cu consecințe penale în cazul neprezentării, prerogativă care nu s-a regăsit între cele ale CPCADCR. De asemenea, în vreme ce comisia sud-africană s-a bazat pe un consens parlamentar, cea română s-a confruntat cu un boicot din partea Parlamentului. Iluzia unui consens asupra demersului din partea societății și a clasei politice, atunci când comisia a luat ființă, s-a transformat de fapt într-o vivisectie. A fost așa pentru că faptele analizate nu au ajuns încă la consecințele ultime, pentru că un poet de curte – care încă deține o funcție precum cea de președinte al Comisiei pentru cultură din Senatul României, Adrian Păunescu – încă își mai permite să-și compare *"moralitatea"* cu a unui personaj disident veritabil, cum a fost filosoful Gabriel Liiceanu. Foarte important într-un asemenea demers este ca reconcilierea să nu se fundamenteze pe o morală absolută, dreptul la iertare trebuind să se bazeze pe recunoașterea vinei și scuze. Foarte important, de asemenea, faptul că *"restorative justice must be supported by retributed justice"*, însă nici acest lucru nu a avut loc în România. Ca o concluzie, a subliniat Vladimir Tismăneanu, liniștea este un ingredient toxic pentru democrație, iar Ion Iliescu a reprezentat *"președintele liniștii sprijinite de stat"*.

Charles Villa Vicencio, într-un fel, a anticipat riscurile unei asemenea întreprinderi; au existat dificultăți cum ar fi presiunea din partea președintelui F. W. de Klerk însuși, de a fi eludate pasajele referitoare la propria activitate din cele 5 volume redactate de comisie; popularitatea comisiei a fost uneori mai mare în plan extern decât intern. Au existat trei obiective majore ale TRC, subsumate unor comitete distincte. The Amnesty Committee a invitat agresorii ca, din proprie inițiativă, să vină să relateze cele întâmplate și, dacă este cazul, să ceară iertare (*amnesty*). Din cei cca. 7.000 de aplicanți, 2.000 au fost excluși pentru că faptele lor nu se încadrau celor în cauză, iar din restul de 5.000, 1.500 au primit o asemenea *amnesty*. The Human Rights Violations Committee, ce a invitat victimele să mărturisească cele întâmplate, a primit peste 22.000 de solicitări. Toate ședințele au fost publice, transmise la TV, radio și în presă, astfel încât nimeni nu poate spune că nu știe ce s-a întâmplat. The Reparation and Rehabilitation Committee a avut dificila misiune de a reda demnitatea umană victimelor. Dacă Ministerul Finanțelor a pus problema în termeni financiari – toți au fost victime; toți vor primi bani? nu ar fi mai bine ca prin acești bani să fie reconstruită țara? –, TRC a considerat că o formă de reparații sau alta sunt absolut necesare, chiar cu valoare simbolică, și care nu se rezumă la mijloace financiare.

Deși prerogativele comisiei au fost unele sporite, aceasta nu a putut analiza, spre exemplu, sistemul economic, dominat de albi, sau sistemul educativ deficitar în rândul populației de culoare. Unele realități nu s-au schimbat substanțial – exemplul economiei –, însă marea reușită a TRC a constat în inițierea unei dezbateri publice, sprijinirea de către toți președinții de la Nelson Mandela și până astăzi a unei veritabile dezbateri la nivel național.

Concluzionând, nu putem decât să ne întrebăm dacă există scuze pentru lipsa de receptivitate a clasei politice românești la un asemenea demers sau, mai mult, dacă există o veritabilă dorință în acest sens din partea celor care au tranzitat la nivel politic cele două tipuri de regimuri, comunist și democratic; pentru că există exemple ale reușitei, așa cum am aflat prin această dezbatere.

Radu Stancu

Festivalul de film documentar dedicat drepturilor omului One World Romania sau “Republica oamenilor bine intenționați”

Am văzut la evenimentele și în cinematografele festivalului, pentru șase zile (18-23 martie 2009), o “Republică a oamenilor bine intenționați”, oameni simpli și personalități animate de acest concept. A viziona cât mai multe filme ce rulară concomitent în trei sau chiar patru locații a implicat o selecție pe alocuri deloc ușoară și o staționare în cinematograful între 6 și 10 ore zilnic. Un festin cinematografic, s-ar putea spune. De asemenea, scurtele pauze dintre filme, discuțiile care le-au prelungit și nepotrivirile de orar dintre cinematografe au îndemnat pe cel hotărât să vadă cât mai multe filme la reale reprize de jogging între locațiile din centrul Bucureștiului. Prezența publicului la această a doua ediție a fost, numeric, net superioară celei anterioare, fiind totodată dominată de un public foarte tânăr.

Organizatorul principal al festivalului a fost Centrul Ceh, sub auspiciile Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Cehe și Ministerului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național al României. Deschiderea din data de 18 martie a avut programată o dezbatere sub interogația *New Europe – but how does she look like?* la Colegiul Noua Europă, în prezența lui Andrei Pleșu și a lui Jacques Rupnick. Seara a avut loc deschiderea oficială a evenimentului, la sediul ArCub.

Festivalul One World a cuprins 5 secțiuni: “După 20 de ani” (abordează realitățile evenimentelor de acum 20 de ani din Europa Centrală și de Est, dar și drumul parcurs de atunci și până acum); “Trecutul imperfect” (ca și prima categorie, aceasta vorbește despre istorie și asperitățile sale inerente în secolul al XX-lea); “Filmul ca tratament” (categorie care se adresează sensibilității fiecărui individ, relatând elemente de dinamică a psihismului contemporan); “La graniță” (este secțiunea care abordează problema imigranților, a comunităților multietnice, a speranței la drepturi egale indiferent de țara de origine); “Prezentul la control” (spre deosebire de prima categorie, aceasta se concentrează pe relația individului cu mediul social în zilele noastre). Fiecare film a fost urmat de o dezbatere, uneori moderată de către o personalitate a vieții culturale, științifice sau politice.

Vom încerca să spicuim dintre filmele prezentate de Festivalul One World Romania pe acelea care aruncă o privire în trecutul atât de recent încât să poată fi surprins pe peliculă, sau foarte recent și care va deveni mărturie documentară peste un șir de ani. A excelat la ediția de anul acesta filmul cu tematică politică și istorică prin “seriozitatea

cinematografică” și acuratețea relatării faptului istoric, dublate de discuțiile ce le-au urmat.

A doua zi de festival, când a început și proiecția filmelor, a debutat cu filmul *To see if i'm smiling*¹, având drept subiect drama psihologică a tinerelor înrolate în armata israeliană, dar în același timp o încercare de disculpăre prin sensibilizare. Interesant ni s-a părut un eveniment deconspirat de către o protagonistă, care povestește cum, observând un incident în care soldații israelieni molestează un copil palestinian, raportează superiorului, care cere un raport soldaților. Considerând că raportul nu poate relata asemenea fapte, comandantul sugerează soldaților falsificarea acestuia, ascunzând adevărul, lucru care se materializează într-un nou raport. Relativitatea adevărului istoric ce va rezida din acest document, raport ce va rămâne înregistrat și arhivat, vine să întărească ideea că orice sursă istorică necesită dublarea sa de către o alta, pentru a-i testa veridicitatea. În cazul acesta singura asemenea sursă va rămâne această mărturie video.

Un alt film al serii, *Burma VJ*², s-a bucurat de o largă audiență în sala de la sediul Centrului Ceh, având printre invitați și pe fostul președinte Emil Constantinescu, unul dintre cei peste 100 de semnatori ai memoriului înaintat în decembrie 2008 autorităților birmaneze de către foști șefi de stat cu scopul îmbunătățirii regimului politic ce conduce această țară. Pe scurt, filmul cuprinde mărturia video ale evenimentelor prilejuite de mișcarea de protest din anul 2007 condusă de călugării budiști împotriva regimului militar, aparținând unui grup organizat de cameramani, care filmează în secret abuzurile regimului. Ei sunt membrii unei grupări intitulată Vocea Democratică a Birmaniei, cu sediul la Oslo, care retransmite aceste imagini în afara regimului politic autarhic al Birmaniei.

Ziua a treia am început-o cu filmul *The Recruiter*³, povestea unui sergent din armata americană, a cărui meserie este aceea de a aduce noi recruți pentru teatrele de operațiuni din Orientul Mijlociu. Totul se desfășoară într-un orașel american, în liceu, în viața privată a unor tineri, potențiali soldați. Este vorba despre manipulare, despre încredere naivă, filmul având marele merit de a nu judeca în niciun fel.

*PRL de Luxe*⁴ este prezentarea întreprinderii unui tânăr polonez din Cracovia a cărui preocupare este de a oferi turiștilor o incursiune în cartierul comunist Nowa Huta, ce poartă încă pecetea regimului trecut, constituind o frescă a acelei epoci. Acest tur este dublat de o discuție într-un apartament comunist asupra aceluși regim. În timp ce tânărul ghid e de părere că regimul a însemnat pentru mulți venirea la oraș și o viață mai bună, mai vârstnicul său partener pune accent pe un alt aspect, teroarea, care pe primul nu l-a marcat, el abordând subiectul ulterior, la un anumit nivel teoretic.

¹ *To see if i'm smiling* – Tamar Yarom, First Hand Films, Israel, 2007, 60 min.

² *Burma VJ* – Anders Ostergaard, Magic Hour Films, Danemarca, 2008, 84 min.

³ *The recruiter* – Edet Belzberg, Propeller Films, SUA, 2008, 86 min.

⁴ *PRL de Luxe* – Edyta Wróblewska, Andrzej Wajda Mater School of Film Directing sp. z o.o., Polonia, 2008, 15 min.

*Yodok Stories*⁵ prezintă nașterea unui musical, a unei mărturii prin artă asupra realităților din lagărul nord-coreean Yodok. O mărturie pentru viitor, dar și o mărturie pentru prezent, căci, așa cum afirmă unul dintre personaje, unii locuitori ai sudului nu au cunoștință asupra celor ce se întâmplă în nord sau nu pot să creadă asemenea fapte. Un fost gardian al lagărului vorbește despre femei violate care, dacă rămân însărcinate, vor fi ucise, singura soluție rămânându-le avortul. Foști deținuți povestesc despre riscurile fugii din țară printr-o Chină care îi repatriază și despre soarta lor ulterioară. Ce document oficial ar putea reda asemenea aspecte?

*Let's make money*⁶, ultimul film al serii, este un documentar ce dezbate alambicatele dedesubturi ale istoriei financiare recente: rolul FMI și al Băncii Mondiale în țările în curs de democratizare, companiile *off-shore* etc. Un demers care, așa cum spunea la finalul filmului Sorin Ioniță, director în cadrul Societății Academice din România, depășește posibilitățile de documentare ale acestui film, bazându-se pe mărturiile disparate ale unor economiști. Deși personal am aflat multe lucruri interesante, noi pentru un neinițiat, filmul nu are o coerență, nu poți desprinde o concluzie asupra ansamblului.

Ziua patru.

Ne propunem a pune accent în această prezentare pe acele filme care fac referire la subiecte istorice, dar și pe cele care reflectă viața individuală, dacă exemplul în cauză este semnificativ pentru o reprezentare istorică asupra unui aspect social, considerându-le veritabile mărturii de istorie socială sau politică.

*Interrogation*⁷ este un film despre consecințele războiului în Bosnia-Herțegovina, dar mai ales despre dorința uitării pentru acei care au avut de înfruntat traume personale și, totuși, necesitatea memoriei pentru a nu se trece sub tăcere ceea ce s-a întâmplat, pentru a nu se repeta aceleași greșeli, poate.

*Diaryfilm. I was 12 in '56*⁸ constituie o impecabilă compilație între imagini de arhivă ale evenimentelor din Ungaria anului 1956, conținutul jurnalului unui copil care debutează odată cu aceste evenimente și animație, fiind produs de către Institutul pentru studiul Revoluției Ungare din 1956. Pe lângă stilul pe care îl imprimă filmului discrepanța dintre stilul jurnalului și animație pe de o parte, și imaginile de arhivă pe de altă parte, sunt elocvente unele dintre constatările copilului. El surprinde contradicția dintre cele auzite la radio și cele văzute pe stradă și de asemenea este conștient de pericolele și mecanismele înconjurătoare, atunci când redă în jurnal o glumă anticomunistă auzită la o mătușă ca și cum ar fi auzit-o în tramvai, după cum mărturisește ulterior. Este miniatura tristă a unui mecanism care a funcționat până la cele mai înalte niveluri. Ce valoare au documentele acestei perioade, cât de atentă trebuie să fie critica

⁵ *Yodok Stories* – Andrzej Fidyk, Piraya Film, Norvegia/Polonia, 2008, 83 min.

⁶ *Let's make money* – Erwin Wagenhofer, Allegro Film, Austria, 2008, 107 min.

⁷ *Interrogation* – Namik Kabil, Sarajevo Center for Contemporary Art – SCCA pro.ba, Bosnia și Herțegovina, 2007, 42 min.

⁸ *Diary Film – I was 12 in '56* – Boglárka Edvy, Sándor Silló, The Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution, Ungaria, 2007, 54 min.

unui istoric actual când le folosește, sunt doar câteva interogații pe care le ridică acest film.

*Citizen Havel*⁹. O cameră îl însoțește pe Vaclav Havel în perioada când el este președinte al Cehoslovaciei și mai apoi al Cehiei, dezvăluind, ar fi greșit să spunem confesiunile unui președinte sau amănunte politice inedite, cât mai ales un personaj politic și istoric de o umanitate impresionantă.

Ziua cinci.

*Charging the Rhino*¹⁰ al celebrului documentarist Simcha Jacobovici dezvăluie soarta unei familii evreiești victimă a regimurilor de extremă dreaptă și stângă, în același timp, din România secolului al XX-lea. Este propria familie, încărcătura emoțională a filmului fiind una deosebită pentru regizor, iar subiectivitatea de neocolit și de necondamnat în același timp. Povestea tatălui său, împușcat de legionari în 1941 în curtea chesturii poliției Iași, scăpat ca prin minune este continuată de cea a vărului său, executat după ce este unul dintre protagoniștii celebrului film propagandistic *Reconstituirea*; un grup de persoane jefuiește în 1959 o bancă, un jaf simbolic într-o țară în care o sumă mare de bani era imposibil de folosit, o sfidare la adresa regimului. Participanții, prinși, sunt puși să joace într-un film care cuprinde nu doar reconstituirea faptelor, ci și procesul acestora. Poate că motivul pentru care au acceptat să joace în film este tortura, dar poate și un calcul istoric de durată, conform căruia acest film, înțeles dintr-o altă perspectivă decât cea comunistă, va constitui o dovadă detaliată a ceea ce s-a întâmplat.

Comentariile de la sfârșitul filmului au fost dominate de prezența regizorului, dar și a unui bătrân domn de origine evreiască ce a insistat a sublinia că nu întregul popor român a fost “rinocerizat”, așa cum lasă să se înțeleagă filmul. Este un punct de vedere moderat, deosebit de cele două extreme prezente în film, cele două opinii care nu acceptă cuvântul “poate”: obsesia victimizării la evrei și obsesia teoriei conspirației la antisemiți.

*Kalinovski square*¹¹. Alexandr Lukașenko, președintele Republicii Belarus a câștigat în urma alegerilor din primăvara anului 2006 un nou mandat. Filmul, într-o manieră ironică, intervievând susținători și inamici politici ai acestuia, surprinde aspectele care au dus la un asemenea rezultat: intimidări ce au mers până la a deveni violențe sau falsitatea propagandei oficiale. Dincolo de aspectele hilare ale încercărilor regimului de a-și ascunde adevărata față, rămâne povestea unui regim autoritar, o redută post-sovietică a mistificării și cultului personalității.

Ziua de luni, 23 martie a marcat un eveniment cu totul inedit, prin proiecția filmului *Videograms of a revolution*¹², al regizorului Andrei Ujică, în interiorul penitenciarului Jilava, cu o audiență formată din invitați și presă, dar și din deținuți ai

⁹ *Citizen Havel* – Pavel Koutecký, Miroslav Janek, Negativ S.R.O., Cehia, 2008, 120 min.

¹⁰ *Charging the rhino* – Simcha Jacobovici, Production: Felix Golubev, Simcha Jacobovici (producers), Ric Esther Bienstock (executive producer), Alberta Nokes (executive producer for Vision TV), Canada, 2007, 53 min.

¹¹ *Kalinovski Square* – Yury Khashchavatski, Baltic Film Production, Estonia, 2007, 58 min.

¹² *Videograms of a revolution* – Harun Farocki, Andrei Ujică, Harun Farocki Filmproduktion, Bremer Institut Film/Fernsehen, Germania, 1992, 106 min.

închisorii, inclusiv generalul V. A. Stănculescu. Evident, conținutul documentarului nu reprezenta o noutate, el fiind difuzat și la televiziunea publică, iar referirile la evenimentele de la Timișoara fiind foarte puține. Miza proiecției s-a axat, ca atare, pe dezbaterile ce a precedat filmul, și la care a luat parte, alături de cei doi menționați mai sus, și Emil Hurezeanu. În principiu, generalul nu a spus lucruri extraordinare care să lămurească în vreun fel evenimentele în discuție, dialogurile fiind rare. A divagat elegant la puținele întrebări, și-a accentuat rolul în cadrul evenimentelor și după acestea: refuzul instaurării unei dictaturi militare, precum și al unor înalte funcții în stat.

A subliniat că ordinul de a merge la Timișoara l-a primit de la generalul Vasile Milea și nu de la Ceaușescu, că, de asemenea, atunci când a primit ordinul de dispersare a maselor în București, trupele erau deja chemate de către generalul Milea. Ne mărturisește de asemenea că o alternativă la viitoarea guvernare a venit și din partea lui Constantin Dăscălescu sau a lui Ilie Verdet, ce propunea un guvern care să includă muncitori.

Domnia sa a accentuat ipoteza implicării unor servicii secrete și trupe străine, care au intervenit în scopul stimulării violenței maselor pentru ca o eventuală contrarevoluție să fie imposibilă. Își fondează afirmațiile în acest sens pe cartea lui Sergiu Nicolaescu, *Lupta pentru putere: decembrie 89*¹³, care afirmă că un număr deloc neglijabil de agenți străini intră în România în 1989 ca turiști. La întrebarea: Securitatea l-a trădat în cele din urmă pe Ceaușescu?, răspunsul este “Da”, implicarea sa în așa-numitele acte de terorism fiind astfel negată. Condamnarea la moarte a lui Ceaușescu nu s-a făcut sub presiune sovietică, ci sub imperiul fricii, este de părere generalul Stănculescu.

Mărturisind cum i s-a propus, de către Ioan Scurtu, director al Institutului de Istorie “N. Iorga” și, deloc întâmplător, mai apoi director adjunct al Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, să participe la scrierea unei istorii a Revoluției române, Stănculescu a refuzat: “Nu doresc să scriu istoria Revoluției, varianta Iliescu”. Mai mult, ulterior el afirmă că “Numai când va muri Ion Iliescu se va afla adevărul despre Revoluție”. Dacă generalul Stănculescu mai are sau nu ceva de spus și dorește sau nu să facă acest lucru, credem că putem deduce din aceste afirmații.

Ultima proiecție din cadrul serilor de la Centrul ceh a fost cea a filmului *Hungarian secret police movies*¹⁴, incluzând trei pelicule din perioada comunistă folosite în instruirea membrilor poliției secrete maghiare. Dacă primele două constituie o prezentare didactică pe alocuri hilară, ultimul este un proces cu protagoniștii reali, foarte asemănător cu *Reconstituirea* românească despre care vorbește și *Charging the Rhino*.

Ce rezolvă un asemenea festival și ce rezolvă chestiunea teoretică a drepturilor omului? Putem asocia acest gen de întrebări cu scepticismul celor ce conexează impotența ONU cu problema conflictelor internaționale. Credem că nu rezolvă nimic faptic *in this very moment*, dar impactul didactic este unul enorm, iar câștigul este unul în timp. Și pentru că tot am amintit de impotența ONU, am dori să subliniem greșita congruență între această **Organizație a Națiunilor Unite** și SUA, manifestată de chiar

¹³ S. Nicolaescu, *Lupta pentru putere: decembrie 89*, București, 2005.

¹⁴ *Hungarian Secret Police Movies* – cele trei filme grupate sub acest titlu au fost prezentate și comentate de către Andrea Varga.

angajata Centrului de informare ONU România, partizana prezenței trupelor americane în Irak, așa cum ne-a mărturisit în urma filmului *The recruiter*, **ca și cum ar fi vorbit despre căștile albastre.**

Din punct de vedere arhivistic, importanța filmului ca document istoric nu este încă pe deplin conștientizată. Dacă ne gândim numai la accesibilitatea mult crescută a acestui tip de informație față de o tipăritură, fie ea științifică sau literară, atât din perspectiva expresivității cât și a suportului pe care este oferită, putem lesne conchide că viitorul este al filmului. Întrebați orice tânăr de unde cunoaște un fapt științific sau istoric și comparați procentajul celor care răspund: “dintr-o carte” cu al celor care vor spune: “am văzut la televizor / într-un film / pe *Discovery*”. Nu dorim a contesta probitatea științifică superioară a lucrărilor de specialitate, însă subliniem caracteristicile de accesibilitate sporite ale filmului.

Precizăm că expunerea de față o facem prin optica unui istoric, cunoștințele de cinematografie pe care le avem fiind aproape inexistente. Astfel, am împărțit documentarele în mai multe categorii, după diferite criterii. În funcție de modalitatea de prezentare a faptelor, am distinge filmele expozitive (de observație), care ne prezintă o suită de fapte și evenimente surprinse fără a le comenta, și filmele de investigație, însoțite de comentarii critice. Oricare dintre ele poate fi obiectiv sau subiectiv, prin materialul filmat selectat, în cazul celor dintâi, dar și prin judecățile de valoare exprimate, în cazul celor din urmă, uneori rafinamentul acestor procedee demonstrând încă o dată că avem de-a face cu niște artiști.

Criteriul delicat al gradului de obiectivitate a filmului, care trebuie analizat de la caz la caz, scoate în evidență, după părerea noastră, acea categorie de filme de tip “kafkian”, le-am spune, care nu uzează de niciuna dintre metodele de mai sus, lăsând posibilitatea privitorului de a judeca cele văzute, bogăția imaginilor având meritul de a expune exhaustiv și imparțial situația.

Trebuie spus, nu în ultimul rând, că unele filme au un scop propagandistic bine determinat, iar câteva dintre ele disimulează foarte bine acest tip de intenții.

Radu Stancu

Contributors

Aurelian ARMĂȘELU

- **affiliation:** National Archives of Romania, Brașov County Branch
- **research field:** audiovisual archives
- **recent publications:**
 - *Genealogia familiei Nicolau întocmită de Aurel A. Muresianu la 27 noiembrie 1935*, “Țara Bârsei”, new series, 3 (2004), p. 49-59
 - *Mărci de fabrică transilvane: 1934-1935*, “Cumidava”, 26 (2003), p. 231-237
 - (with Elisabeta Marin) *Arhivele Naționale, Direcția Județeană Brașov. Istorie și cultură*, “Cumidava”, 26 (2003), p. 247-253

Ștefan BOSOMITU

- **affiliation:** “Al. I. Cuza” University, Iași, Faculty of History; Institute for the Investigation of the Communist Crimes and the Memory of the Romanian Exile, Bucharest
- **research field:** social and power structures; history of the Romanian communism; history of the ‘left’ parties in the inter-war period; biographies of the “nomenklatura”; relationship between intellectuals and the Communist party; ideology and propaganda in the communist regimes
- **recent publications:**
 - *Miron Constantinescu – profilul intelectualului angajat*, in *Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații*, “Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului”, 4 (2009), p. 167-195
 - *Ana Pauker*, in *Dicționarul comunismului* (co-ordinated by Stephane Courtois), Romanian edition, Iași, Polirom, 2008, p. 685-687
 - *Planificare, implementare, control. Apariția și dezvoltarea aparatului de propagandă comunistă în România. 1944-1950*, in *Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist*, “Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului”, 3 (2008), p. 19-49

Matthias BUCHHOLZ

- **affiliation:** Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, Berlin
- **research field:** Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur
- **recent publications:**
 - *The German Federal Government's Support of Independent Archives*, “Revista Arhivelor. Archives Review”, 85 (2008), 2, p. 29-36
 - (with Walter Schmitz, Andreas Schönfelder and Tom Sello) (editor of), *Samisdat in Mitteleuropa. Prozeß – Archiv – Erinnerung*, Dresden, 2007
 - *Wissenschaft am Tropf der Archivare?*, in Christoph Kühberger and Clemens Sedmak, *Aktuelle Tendenzen der historischen Armutsforschung*, Vienna 2005, p. 67-89

- *Anmerkungen zur Problematik der "DDR-Archive"*, in *Bilanz und Perspektiven der DDR-Forschung* (edited by Rainer Eppelmann, Bernd Faulenbach and Ulrich Mähler), Paderborn/Munich/Vienna/Zürich, 2003, p. 383-390
- *Überlieferungsbildung bei massenhaft gleichförmigen Einzelfallakten im Spannungsverhältnis von Bewertungsdiskussion, Repräsentativität und Nutzungsperspektive. Eine Fallstudie am Beispiel von Sozialhilfeakten der oberbergischen Gemeinde Lindlar*, Köln, 2001

Gabriel CATALAN

- **affiliation:** National Archives of Romania, Bucharest
- **research field:** Romanian recent history; Romanian ecclesiastic history; the history of the Communism; cultural history
- **recent publications:**
 - *Reacții și atitudini românești la moartea lui Stalin*, "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", 45 (2008), p. 141-156
 - *Preludii la procesul Noica. Antecedentele politice (legionare) ale unui filosof naționalist*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 85 (2008), 1, p. 363-384
 - *Considerații și documente privind elitele clericale ortodoxe din România comunistă (studiu de caz: ierarhul Sebastian Rusan)*, in *Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist*, "Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România", 3 (2008), p. 239-301

Octavian DASCĂL

- **affiliation:** National Archives of Romania, Bucharest
- **research field:** recent history of Romania; history of Bessarabia in the 19th and 20th centuries; Russian-Romanian and Soviet-Romanian relationship in the 19th and 20th centuries; modern and recent history of Russia and USSR; historical sociology; political sciences; international relations
- **recent publications:**
 - *Rolul Sfatului Țării în înfăptuirea Unirii Basarabiei cu România*, "Revista Arhivelor", 82 (2005), 1-2, p. 157-165
 - *Nobilimea basarabeană în Rusia țaristă: considerații istorice, demografice și social-politice*, "Revista Arhivelor", 80 (2003), 1-2, p. 193-201
 - *Situația politică internă din Republica Populară Română în anul 1957, văzută de Ambasada U.R.S.S. la București*, "Analele Sighet", 8 (2000), p. 70-81
 - *Situația populației din Munții Apuseni în 1951, în câteva documente din Arhivele Naționale*, "Analele Sighet", 7 (1999), p. 626-636

Dorin DOBRINCĂ

- **affiliation:** National Archives of Romania, Bucharest; "Al. D. Xenopol" Institute of History, Iași; Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania

➤ **research field:** political and social history of recent Romania, especially during the second world; the Holocaust; communist period – the Soviet occupation, the beginnings of the Communist regime, anti-Communist armed resistance, the collectivization of agriculture, the Romanian Gulag, Romanian post-war exile –; the memory of the fascism and the communism; the history of Christianity in Romania, especially State-Church relationship, the communist repression over the Church and the history of the Romanian protestant communities

➤ **recent publications:**

- (with Șerban Marin and Andrei Muraru) (editor of) *Ghidul Arhivelor Naționale ale României*, Bucharest, Arhivele Naționale ale României, 2009

- (with Constantin Iordachi) (editor of) *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest-New York, Central European University Press, 2009

- (with Mihnea Berindei and Armand Goșu) (editor of) *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Bucharest, Humanitas, 2009

- (editor of) *Listele mortii. Detinuti politici decedati in sistemul carceral din Romania potrivit documentelor Securitatii, 1945-1958*, Iași, Polirom, 2008

- *The Anti-Communist Armed Resistance on the Southern Slope of the Făgăraș Mountains and the Iezer Mountains. The Groups Led by Colonel Gheorghe Arsenescu and Lieutenant Toma Arnăuțoiu (1948-1960)*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 84 (2007), 3-4, p. 249-272; 85 (2008), 1, p. 283-311; 85 (2008), 2, p. 160-186

Alina DOROJAN

➤ **affiliation:** University of Bucharest, Faculty of History; Accademia di Romania in Roma

➤ **research field:** world modern history – 19th century; Italian immigration

➤ **recent publications:**

- *Prezențe și contribuții ale lucrătorilor italieni în epoca modernizării României (1850-1918)*, in *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, 5 (2008), p. 215-230

- (co-author of) chapter *Evoluția administrativă și aspecte social-economic*, in *Catolicii din Popești-Leordeni. Istorie și credință* (coordinated by D. Doboș), Bucharest, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2007, p. 179-202

- (co-author) chapter *Evoluția administrativă*, in *Cioplea. Două secole de istorie* (coordinated by D. Doboș), Bucharest, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2007, p. 189-202

- *Aspecte religioase ale comunității italiene din spațiul românesc pe parcursul secolului al XIX-lea până la intrarea României în primul război mondial*, "Pro Memoria", 2006, 5, p. 55-76

† Alexandru-Florinel DUȚĂ

- **affiliation:** --
- **research field:** modern and recent history of Romania, especially the history of the European Commission of the Danube; administrative institutions; archive legislation
- **recent publications:**
 - (with Ștefan Stanciu) *Tratate, convenții și alte documente referitoare la regimul navigației pe Dunărea Maritimă*, second edition, Galați, 2009 [2003], 447 p.
 - *Perfecționarea inventarelor arhivistice create de sfaturile populare raionale*, "Acta Bacoviensia", 3 (2008), p. 281-287
 - *Date preliminare despre refugiații din Transilvania de Nord stabiliți în sud-estul României în anii 1940-1944*, "Angustia", 11 (2007), p. 269-274

Costin Eugen FENEȘAN

- **affiliation:** National Archives of Romania, Bucharest
- **research field:** editor of medieval and early modern documents on the history of Transylvania and the Banat (15th-17th centuries); the Banat in the 18th century as a Crown possession of the Habsburgs; the clash between the Habsburg and Ottoman Empires over Transylvania and the Banat in the 16th-17th centuries
- **recent publications:**
 - *Der Adels- und Wappenbrief des Pankotaer Praefectus Arcis, Franz Darwassay (1563)*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 85 (2008), 2, p. 241-247
 - *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat, secolele XVI-XVIII*, Timișoara, Editura de Vest, 2007, 273 p.
 - (with Cristina Feneșan) *Johannes Lutsch – Jurnal de captivitate la Istanbul (1658-1661) / Johannes Lutsch – Tagebuch seiner Gefangenschaft in Istanbul (1658-1661)*, Timișoara, Editura de Vest, 335 p.
 - *Die Adels- und Wappenbriefe der Familie Vancea von Buteasa aus dem 17. Jahrhundert*, "Revista Arhivelor", 83 (2006), 4, p. 62-76
 - *Privilegiile orașului Baia Sprie (Sec. XIV-XVII)*, "Revista Arhivelor", 83 (2006), 2, p. 52-102
 - *Uzinele de fier de la Lunca și Bocșa (1734-1739)*, "Banatica", 17 (2005), p. 397-418

Nicolae IONIȚĂ

- **affiliation:** National Council for the Study of the *Securitate* Archives, Bucharest
- **research field:** Romanian modern and recent history
- **recent publications:**
 - *Fișe biografice ale șefilor de direcții centrale din Securitate, în anii '60*, "Caietele CNSAS", 2 (2009), 1 (3), p. 103-118
 - *Politica de cadre în Securitate: Schimbarea cadrelor medii de conducere (1958-1967)*, "Caietele CNSAS", 2 (2009), 1 (3), p. 23-54
 - *Problema "Oculă". Securitatea și masoneria în anii '80*, "Caietele CNSAS", 1 (2008), 1, p. 93-134

- *"Martorii lui Iehova" în arhivele Securității române – problema tolerării activității cultului*, "Caietele CNSAS", 1 (2008), 2, p. 199-236
- *Portrete ale oamenilor politici români de la sfârșitul secolului al XIX-lea în documente diplomatice germane*, "Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați. Istorie", 7 (2008), p. 147-174
- *Fondul arhivistic Liga Antirevizionistă Română*, "Revista Arhivelor", 83 (2006), 1, p. 95-113

Narcis-Cristian ISPAS

- **affiliation:** National Archives of Romania, Bucharest
- **research field:** demography; historical geography; history of the Romanian sciences and techniques
- **recent publications:**
 - *Nume și prenume: Ghika Vladimir*, "Actualitatea creștină", 2010, 9, p. 20-21
 - *Centenarul unui spital bucureștean*, "Actualitatea creștină", 2010, 6, p. 8

Paula IVAN

- **affiliation:** National Archives of Romania, Cluj County Branch
- **research field:** the anti-Communist resistance movement; the recent history of Romania
- **recent publications:**
 - *Mituri și simboluri ale rezistenței armate anticomuniste din Munții Apuseni în memoria colectivă*, "Anuarul Institutului de Istorie Orală", 9 (2007) [forthcoming]
 - *Etre archiviste dans la Roumanie des années 1951-1989. Etude de cas: Les archives départementales de Cluj*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 84 (2007), 3-4, p. 53-70
 - *Istorici și juriști români privind minoritățile "de rasă, limbă și religie" din România în perioada dintre cele două războaie mondiale*, în *Biserică, societate, identitate. În onoare Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca 2007, p. 343-348
 - *Mișcarea de rezistență anticomunistă din Munții Apuseni în sursele arhivistice și cele de istorie orală – comparații*, "Anuarul Arhivelor Mureșene", 2 (2003), p. 294-304
 - *Probleme privind evidența fondurilor create de P.C.R.*, "Anuarul Arhivelor Mureșene", 2 (2003), p. 67-72

Adrian-Ion MAGINA

- **affiliation:** Mountainous Banat Museum, Reșița
- **research field:** the history of Banat in the XVth-XVIIth centuries; the history of Reformation and Catholicism in Banat; the Romanian elites from Banat in the Middle Age and Renaissance
- **recent publications:**
 - *Albertus arhidiaconus Temesiensis. Între cele spirituale și cele temporale*, "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", 16 (2008) [in print]

- Mores et ceremonias ecclesiasticas ignorabat. *Religie populară în comunitățile catolice din Banat în secolul al XVII-lea*, "Banatica", 18 (2008), p. 321-346
- In Karansebes patres Societatis Iesu evangelizant. *Misionarii*, "Studii Bănățene", 2007, p. 153-183
- Ultimum et legitimum testamentum. *Testamentul în lumea elitei bănățene*, "Studii de Istorie a Banatului", 30-31 (2007), p. 155-163
- *Între Luther și Mahomed. Catolicii din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", 15 (2007), p. 143-148
- *Habsburgii și menținerea ideii episcopale în Ungaria (secolele XVI-XVII). Cazul diecezei de Cenad*, "Anuarul Școlii Doctorale «Istorie. Civilizație. Cultură»", 2 (2006), p. 119-124
- *Religie prescrisă-religie trăită. Biserică, tradiție, superstiție în comunitățile sârbești din Banat în secolul al XVII-lea*, "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", 14 (2006), 2, p. 115-125

Peter MOLDOVAN

- **affiliation:** National Archives of Romania, Mureș County Branch
- **research field:** history of the institutions; archive studies; the revolution of 1848/1849 in Transylvania
- **recent publications:**
 - *Pace și Război. 1848/49 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2008, 446 p.
 - *Őnkéntes lovasezred szervezése Erdélyben ("Kossuth" vagy "Mátyás huszárok") 1848 őszén*, in *A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007, p. 175-190
 - *Practică și legislație arhivistică europeană. Arhiva centrală de stat bavareză*, "Anuarul Arhivelor Mureșene", 4 (2005), p. 45-57
 - *Instituții cu specific polițienesc în Târgu Mureș la mijlocul sec. XIX. Direcția de poliție a orașului și Căpitănia Orășenească c.c. – Repere*, "Anuarul Arhivelor Mureșene", 3 (2004), p. 129-146
 - *Despre sistemul de registratură fascicular introdus în Transilvania în timpul neoabsolutismului austriac (1849-1860)*, "Anuarul Arhivelor Mureșene", 2 (2003), p. 28-48

Daniela OLĂRESCU

- **affiliation:** "Friedrich Schiller" University, Jena
- **research field:** Romanian-German cultural relations; Romanian and German literatures; comparative literature; imagery
- **recent publications:**
 - *Rumänien und Rumänisch in Deutschland*, "Zeitschrift für romanische Sprachen und ihre Didaktik", 3 (2009), 2, p. 73-79
 - *Die Rezeption der rumänischen Literatur in Deutschland zwischen 1945 und 1989*, Frankfurt am Main, 2008, 270 p.

- *Deutsch-rumänische Wissenschafts- und Kulturbeziehungen in der Zeit des Nationalsozialismus. Kulturtransfer und Bildervermittlung, in Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa* (edited by Wolfgang Dahmen, Petra Himstedt-Vaid and Gerhard Ressel), Wiesbaden, 2008, p. 430-438

Bogdan-Florin POPOVICI

- **affiliation:** National Archives of Romania, Braşov County Branch
- **research field:** archive studies; the history of Bârsa region
- **recent publications:**
 - (with Lucia Ştefan) *MoReq2 and the Romanian Framework* (Moreq2_moreq2-romanian-framework.ppt)
 - "Arhiva totală": *experienţa românească – O incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Naţional*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 85 (2008), 1, p. 24-50
 - (coordinator, translator and introduction) *Standardele arhivistice ale Consiliului International al Arhivelor*, Sfântu Gheorghe, 2008
 - (in co-operation) *Judetul Sibiu. Istorie şi imagini de epocă*, Brasov, 2007
 - (in co-operation) *Kreis Hermanstadt. Geschichte und Bilder*, Brasov, 2007
 - *An Experience of Glass Plates Processing*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 84 (2007), 3-4, p. 143-147
 - (translator and introduction) Charles Kecskeméti, Iván Székely, *Accesul la Arhive*, supplement of "Revista Arhivelor. Archives Review", 84 (2007)

Mihai Sorin RĂDULESCU

- **affiliation:** University of Bucharest, Faculty of History; Romanian Academy, Commission of Heraldry, Genealogy and Sigillography
- **research field:** genealogy as auxiliary science of history; prosopography of the Romanian political parties in the modern period; history of the elites, especially in the modern and recent Romania; history of Bucharest, especially in the modern and recent periods; Romanian-Western cultural connections and Romanian presences in the West; history of the Romanian exile; history of the Romanian and world culture in the modern period
- **recent publications:**
 - *Cu gândul la lumea de altădată*, Bucharest, Albatros, 2005
 - *Memorie şi strămoşi*, Bucharest, Albatros, 2002
 - *Genealogia românească. Istoric şi bibliografie*, Brăila, Istros, 2000
 - *Genealogii*, Bucharest, Albatros, 1999
 - *Elita liberală românească 1866-1900*, Bucharest, All, 1998

Laurenţiu Ovidiu ROŞU

- **affiliation:** National Archives of Romania, Caraş-Severin County Branch
- **research field:** modern and recent history of Banat; the Community of Property in Caransebeş

➤ **recent publications:**

- *Comunitatea de Avere din Caransebeș și activitatea turistică pe teritoriul fostei granițe militare bănățene*, "Revista Arhivelor. Archives Review", 85 (2008), 1, p. 200-219
- *Marital Option at Orthodox Parish of Caransebes Between the Years 1873-1895, in Families in Europe between 19th and 21st Centuries From the Traditional Model to Contemporary PACS* (coordinated by Antoinette Fauve-Chamoux and Ioan Bolovan), Cluj, Cluj University Press, 2009, p. 808-818
- *Exploatarea produselor accesorii în cadrul Comunității de Avere a fostului Regiment Grăniceresc Romano-Banatean nr. 13 din Caransebeș*, "Banatica", 19 (2009), p. 289-308
- *Acordarea ajutoarelor individuale și colective pe teritoriul Comunității de Avere a fostului Regiment Confiniar Româno-Bănățean Nr. 13 din Caransebeș*, in *Studii bănățene* (ed. by Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Țeicu), Timișoara, 2007, p. 435-451
- *Arendarea dreptului de vânătoare în cadrul Comunității de Avere a fostului Regiment Confiniar Româno-Bănățean Nr. 13 din Caransebeș*, "Studii de Istorie a Banatului", 30-31 (2006-2007), p. 205-211
- *Organele silvice ale Comunității de Avere a fostului Regiment Confiniar Româno-Bănățean Nr. 13 din Caransebeș*, "Analele Banatului. Arheologie-Istorie", new series, 14 (2006), 2, p. 255-271
- *Controlul statului asupra Comunității de Avere a fostului Regiment Confiniar Româno-Bănățean Nr. 13 din Caransebeș*, "Banatica", 17 (2005), p. 443-453

Revista Arhivelor. Archives Review contains the following headings:

- **Archive Studies** (archival theory and practice)
- **Studies of History** (including paleography, diplomacy, museography, sigillography, heraldry, numismatics, miniature, and other special sciences related to history; the history studies focus on the records/documents use)
- *Restitutio* (the editing of unpublished documents)
- **Reviews, Bibliographical Notes**
- *Addenda et corrigenda* (comprising scientific debates on articles and works in the field of history and archives)
- **Archival Studies in the World** (including presentations of various conferences, meetings, seminars, manifestations, symposia, and so on)

Revista Arhivelor. Archives Review has two issues a year. The first issue includes materials mostly in Romanian (with a summary in an international language), whereas the second issue is completely edited in international languages (preferably English, French, German).

The editorial conditions for publishing in the *Revista Arhivelor. Archives Review* are as follows:

a) Similar conditions for articles and reviews:

- the main text must be written in Word format;
- the texts must enclose footnotes, not endnotes.

b) Specific conditions for articles and studies and for *Restitutio* heading:

- potential complementary materials (photos) in JPG format;
- the article should not exceed 7,000 words, if possible, i.e. 40,000 signs (without spaces) [= 20 pages in A4 format]
- the letter size: 11 for main text, 9 for footnotes

c) Specific conditions for reviews, *Addenda et Corrigenda* and **Archival Studies in the World** headings:

- the texts should not exceed 2,000 words, i.e. 11,000 signs (without spaces) [= 6 pages in A4 format]
- the letter size: 10 for main text, 9 for footnotes

Also, we kindly ask the authors to send a short presentation containing:

- full name;
- affiliation;
- research scope;
- at most 5 books and/or articles recently published.

The responsibility over the content of the materials is exclusively reserved to the authors.

The Editorial Staff of the
Revista Arhivelor. Archives Review

ISSN 1453 - 1755